

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

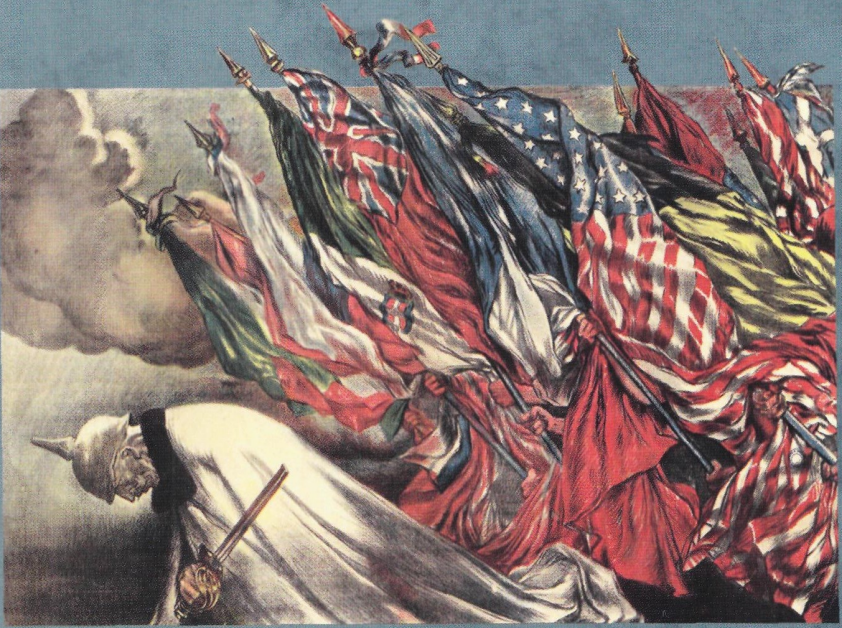
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

DERLEYENLER

ROBERT GERWARTH / EREZ MANELA

SAVAŞTAKİ İMPARATORLUKLAR 1911-1923

Empires at War (1911-1923)

© 2014 Oxford University Press

İletişim Yayınları 2287 • Tarih Dizisi 106

ISBN-13: 978-975-05-1908-6

© 2016 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2016, İstanbul

EDITÖR Kerem Ünüvar

YAYINA HAZIRLAYAN Merve Öztürk

KAPAK Suat Aysu

KAPAK İLLÜSTRASYONU Jules Abel Faivre,

“L’emprunt de la Liberation”, 1916

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI ve CILT Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3
Bağcılar, İstanbul Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Derleyenler
ROBERT GERWARTH
EREZ MANELA

Savaşta İmparatorluklar (1911-1923)

Empires at War
(1911-1923)

ÇEVİREN Gül Çağalı Güven

İÇİNDEKİLER

Teşekkür	9
GİRİŞ	
ROBERT GERWARTH - EREZ MANELA.....	17
İmparatorluklarda savaş seferberliği	23
Parçalanan imparatorluklar, genişleyen imparatorluklar	32
1 OSMANLI İMPARATORLUĞU	
MUSTAFA AKSAKAL.....	43
"Anı ve talihsiz akıbet"	43
Tarsus yolunda meydana gelen ilginç bir olay	45
Osmanlı baharı ve 1911-1913 savaşları	47
Büyük bir fırsat olarak Cihan Harbi	53
Şiddet ve hayatıyet	56
Sonuç: İmparatorluğun yavaş sonu	67
2 İTALYAN İMPARATORLUĞU	
RICHARD BOSWORTH - GIUSEPPE FINALDI.....	71
Libya	73
Doğu Afrika	87
Sonuçlar	94

3 ALMAN İMPARATORLUĞU

HEATHER JONES.....	101
Giriş.....	101
1871 Alman İmparatorluğu	104
Savaş dönemi kıtasal Alman İmparatorluğu	110
Savaşta küresel Alman İmparatorluğu	115
Sonuç	129

4 AVUSTURYA-MACARİSTAN

PETER HASLINGER.....	135
Giriş: 1914 öncesi Habsburg monarşisi.....	135
Doğudaki savaş meydanları ve Habsburg monarşisi	140
Milli seferberlik ve emperyal çözülme	147
Habsburg halef devletleri – komşu mu, rakip mi?	154
Sonuçlar	159

5 RUS İMPARATORLUĞU

JOSHUA SANBORN.....	163
Giriş: Savaş arifesinde milliyetçilik ve imparatorluk.....	163
Sömürgeleştirilmiş bir uzamda savaş, 1914-1916	167
Devletin çöküşü ve sömürgesizleştirme, 1916-1918.....	175
Sonuç: Rus İç Savaşı'nda imparatorluğun ölümü ve yeniden doğumu	183

6 FRANSIZ İMPARATORLUĞU

RICHARD S. FOGARTY	191
<i>Mise en valeur</i>	195
Yedek insangücü	204
Tarımsallaştırma mı, yoksa imparatorluğun alacakaranlığı mı?	218

7 İNGİLİZ EMPERYAL AFRİKASI

BILL NASSON	223
Giriş: Yerel tarafsızlık sanrıları	223
Hayatı varlıklar ve bazı karma deneyimler	229
Savaş dönemi sıkıntılarının altındaki huzursuzluk	232
Çok çeşitli bir kalabalığı seferber etmek	234
Silahlı çatışmalar	237

Çarpışmalar gittikçe çetinleşiyor	243
İşler çığıından çıkmasını diye yapılan müdahale	250
Sonuçlar: Hesapların kapatılması ve bazı daha uzun gölgeler	252
8 DOMİNYONLAR, İRLANDA VE HİNDİSTAN	
STEPHEN GARTON	259
Seferberlik ve hoşnutsuzları	263
Cephe gerisindeki gerilimler	279
İmparatorluğu yeniden tasavvuru	291
9 PORTEKİZ İMPARATORLUĞU	
FILIPE RIBEIRO DE MENESES	301
1914'te Portekiz İmparatorluğu	303
Angola ve Mozambik'teki askerî faaliyet, 1914-1918	312
Savaşın sonuçları: Paris	320
Savaşın sonuçları: Portekiz	324
10 JAPON İMPARATORLUĞU	
FREDERICK R. DICKINSON	329
Doğu'nun fırsatları	330
Japonya'nın Birinci Dünya Savaşı'na girişi	331
Emperyal Japonya'nın savaş dönemi kazançları	335
Cihan Harbi ve Japon İmparatorluğu'nun yazgısı	344
Sonuç	353
11 ÇİN VE İMPARATORLUĞU	
XU GUOQI	355
1895 yılı ve iki imparatorluğun yazgısı	356
Yirmi Bir Talep ve yeni bir Çin İmparatorluğu hülyası	361
Çin İmparatorluğu'nun yeniden kurulması için ikinci bir girişim	368
Cihan Harbi ve büyük sonuçları	378
12 AMERİKAN İMPARATORLUĞU	
CHRISTOPHER CAPOZZOLA	387
Öndeyiş: Panama Kanalı, 1914	387
Savaş patlak verdiğinde ABD İmparatorluğu	389

İmparatorluğu seferber etmek	396
Düzenin korunması: ABD İmparatorluğu'nda güvenliği sağlamak	403
Sondayış	413
13 PARIS BARIŞ KONFERANSI'NDA İMPARATORLUKLAR	
LEONARD V. SMITH	417
Post-emperyal Avrupa'da halef devletin yükselişi	421
Milletler Cemiyeti Sözleşmesi ve imparatorluğa yönelik tutarsız saldırı	428
"İmparatorluk, devletlerin ona verdiği anlamdır"	432
Sonuç	450
YAZARLAR	453

Teşekkür

Elinizdeki bu derleme, yıllara yayılan geniş bir ortak çalışmanın ürünüdür. Bu çalışmaya katkı yapan yazarların pek çoğu, 2010 ve 2012 yıllarında Dublin’de, bu başlık altında düzenlenen iki konferansta bir araya geldi. Editörler, kapsamlı eleştirel katkıda bulunan katılımcılara ve yorumculara teşekkür ederler. Avrupa Araştırma Konseyi’nin (ERC) Dublin merkezli “Seferberliğin Kaldırılmasının Sınırları” projesine sağladığı mali destek olmasaydı, ne konferanslar ne de bu kitabın yayımı mümkün olabilirdi; bu bakımdan, ERC’nin hayati nitelikteki mali desteğini derin bir şükranla anınamız şart.

Bunların yanı sıra, Oxford University Press’teki editör ekibimize, daha ilk akla düşmesinden yayımına kadarki süreç boyunca kitaba yaptıkları katkıları nedeniyle –başta Christopher Wheeler, Robert Faber, Cathryn Steele ve Emma Slaughter olmak üzere hepsine– sonsuz minnet borçluyuz. Oxford University Press için eleştirmenlik yapan üç anonim kişi, titiz katkılarında görev sorumluluğunun çok ötesine geçmişlerdir, onlara faydalı yorumları için çok teşekkür ederiz.

Son olarak, çalışmamızı entelektüel düzeyde tatminkâr, hatta –onca iç karartıcı başlığına karşın– ziyadesiyle keyifle okunabilen bir eser haline getiren yazarlarımızın sonsuz gayretlerine teşekkür etmek istiyoruz.

ROBERT GERWARTH - EREZ MANELA

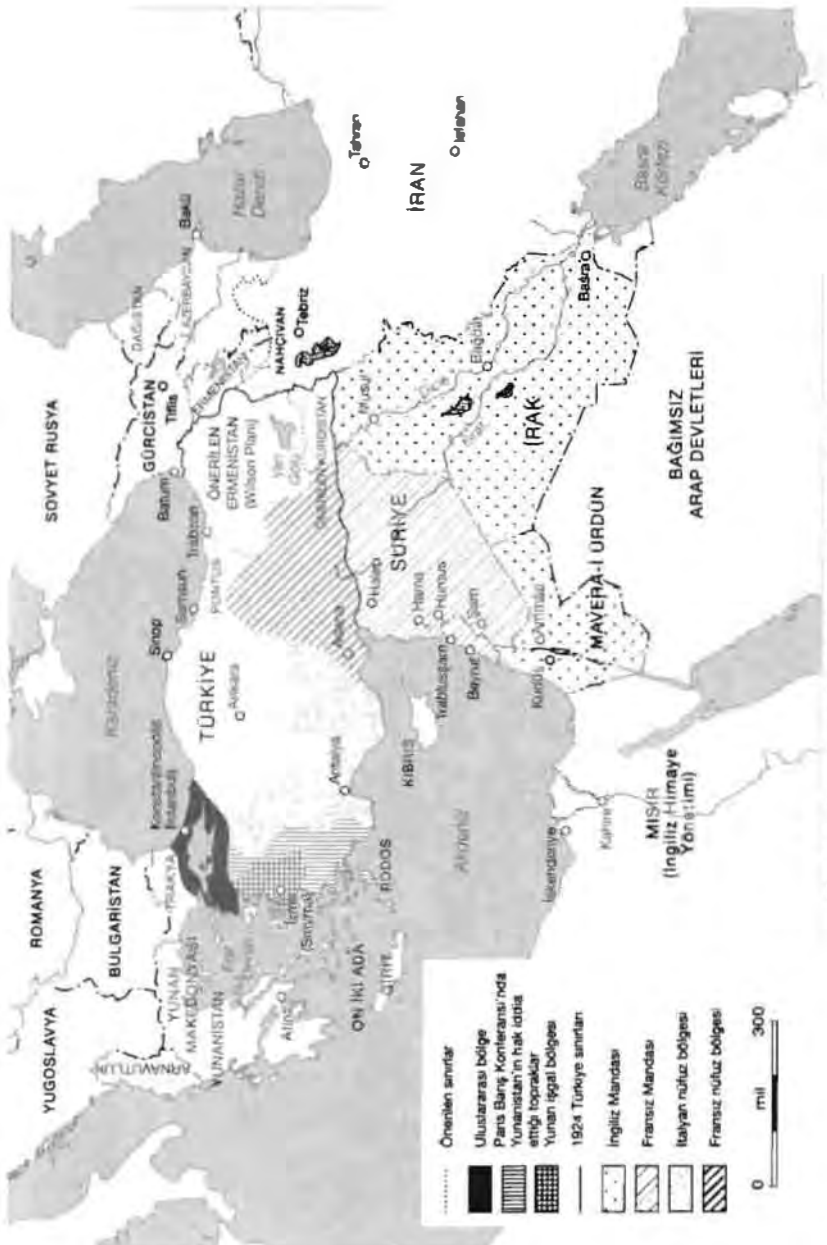
Nisan 2014

Harita 1. 1911'de Avrupa.

Harita 4. Küresel toprak değişiklikleri, 1918-1922: Ortadoğu.

Harita 6. Küresel toprak değişiklikleri, 1918-1922: Çin ve Pasifik.

GİRİŞ

ROBERT GERWARTH - EREZ MANELA

Birinci Dünya Savaşı, resmen 1918'de İtilaf Devletleri'nin zafıyla bitti. Peşinden, yüzlerce yıllık ve muazzam büyüklükteki üç imparatorluk –Osmanlı, Habsburg ve Romanov imparatorlukları– haritadan silindi. Bir dördüncünün –savaşın son yılında Doğu-Orta Avrupa'da geniş toprakları işgal etmesiyle büyük bir kara imparatorluğuna dönüşen Hohenzollern İmparatorluğu'nun– ise toprakları önemli ölçüde küçüldü, denizasını sömürgelerini kaybetti ve parlamenter bir demokrasiye dönüştü. Muzafer Batı Avrupa imparatorlukları da, Paris Barış Konferansı'ndaki önemli toprak kazançlarına karşın, savaşın felaketlerinden muaf kalamayacaktı: İrlanda, kanlı bir gerilla savaşı sonunda İngiliz kuvvetlerine karşı bağımsızlık kazanırken, Londra; Mısır, Hindistan, Irak, Afganistan ve Burma'daki huzursuzluklara yabana atılmayacak bir şiddetle karşılık verdi. Fransa ise Cezayir, Suriye, Hindicın ve Fas'taki emperyalist ihtiraslarına karşı yükselen direnişle savaştı. Cihan Harbi'nin ana muharebe meydanlarından çok uzaktaki Japonya aynı şeyi Kore'de yaptı.

Benito Mussolini, Avrupa'nın büyük kara imparatorluklarının dağılması ve deniz imparatorluklarının karşı karşıya kaldığı yeni zorluklara dair şaşırtıcı derecede endişeli göndermesiyle o çok ünlenmiş yorumunu yaptı: *Il Popolo d'Italia*'ya yazdı-

ğı makalede, ne antik Roma'nın çöküşü ne de Napoléon'un yenilgisinin, Avrupa'nın siyasal haritasındaki mevcut değişimler kadar etkili olduğunda ısrar etti. "Tüm yeryüzü sarsılıyor. Bütün kıtalar aynı krizle paramparça oluyor. Bu tufanın etkisiyle sarsılıp titremeyen tek bir kara parçası bile yok. Eski Avrupa'da insanlar yok oluyor, sistemler çöküyor, kurumlar yıkılıyor."¹

Bir kereliğine de olsa, Mussolini haklıydı. Yüzyıllardır Avrupa tarihi ve bir bakıma dünya tarihi, Avrupa kıtasında olduğu kadar, denizcilik keşifleri ve deniz aşırı topraklara doğru yayılma ve fetih aracılığıyla, yeryüzünün bütününde bir imparatorluklar tarihi olagelmmişti. Amerika Birleşik Devletleri, Japonya ve Osmanlı İmparatorluğu gibi emperyal oyuncular kendilerine özgü nüfuz alanları ve sömürge topraklarını oluşturmuşlardı. Eşi benzeri görülmemiş bir emperyal genişlemenin tam doruğunda, Cihan Harbi'nin arifesinde, meskün dünya topraklarının büyük bölümü, resmî imparatorluklara veya ekonomik olarak bağımlı topraklara bölünmüş durumdaydı. 20. yüzyılda, bu muazzam imparatorluklar çöktükçe veya Birinci Dünya Savaşı'nın felaketleriyle büyük sıkıntılara uğradıkça, liyle bu dünya, çarpıcı bir şekilde dağılmaya başladı.

Ne Birinci Dünya Savaşı ne de Avrupa'nın siyasal manzarasında yarattığı etkilerin, tarihsel araştırmalarda ihmal edilmiş bir konu olduğu söylenebilir. Yine de –Batı Avrupa'daki savaşın etkisi göz önüne alınırsa, belki anlaşılır bir şekilde– son doksan yıldır ortaya çıkan literatürün büyük bölümü, Batı Cephesi'ndeki olaylara ve Britanya, Fransa ve Almanya metropollerindeki etkilerine odaklanır. Yazılmış bu tarihlerin çoğu, iki "klasik" varsayımla çerçevelenmiştir: Birincisi, savaşın 1914'te "Ağustos topları" ile başlayıp 11 Kasım 1918 Mütarekesi'yle sona erdiği; ikincisiyse, savaşın öncelikli olarak ulus-devletler arasında ve büyük ölçüde Avrupa ile ilgili olduğu. Bu arada, Doğu Avrupalı veya Avrupalı olmayan etnik azınlıklar, emperyal birlikler ile onların çarpıştığı muharebe meydanları, askere alınmaları ve oralarındaki karışıklıklar, en iyi ihtimalle Ba-

1 Mussolini'den alıntılan: R.J.B. Bosworth, *Mussolini*, Arnold, Londra, 2002, s. 121.

tı Cephesi'ndeki savaş ve barışın genel tarihsel anlatılarında ayrıntı kabilinden ek gösterilerden ibaret kalmıştır.²

Bu varsayımların her ikisi de onlarca yıl boyunca Cihan Harbi hakkındaki Batılı tarihyazımını belirledi ve ona damgasını vurdu. Elbette bu varsayımlara dayanan literatür, bu savaşın nedenleri ve sonuçları konusunda pek çok değerli anlayışlar ortaya koymuştur; bununla birlikte, elinizdeki kitabın amacı, Cihan Harbi'nin tarihinin bu varsayımlardan ayrılan iki öncülde yola çıkarak, bu tarihin resmedildiği tuvali genişletmek. İlk öncül, savaşı tipik olarak kabul edilegelenden hem (zaman-sal olarak) daha uzun, hem de (uzamsal olarak) daha geniş bir çerçeve içinde incelemenin faydalı olacaktır. Ağustos 1914 ile Kasım 1918 arasındaki döneme odaklanmak, orta-doğu veya güney-doğu Avrupa'nın büyük bölümü veya terhisleri Kasım 1918'de kesinlikle başlamayan sömürge askerleri açısından çok, muzaffer Batı Cephesi devletleri (başta Britanya ve Fransa olmak üzere) açısından anlamlı olur. 1914-1918 arası yaşanan o şiddetli nöbet, İtalya'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkim olduğu Kuzey Afrika ve Akdeniz topraklarına saldırıları ve Balkan Savaşları ile birlikte Avrupa'nın bazı kesimlerinde 1911 gibi erken bir tarihte başlayan silahlı emperyal çatışma döngüsünün merkez üssüydü.³ Dahası, emperyal çöküşün tetikledi-

2 Hew Strachan'ın Cihan Harbi tarihi hakkındaki, üç cilt olarak planlanan çalışmasının yetkin ilk cildi *The First World War, To Arms*, Oxford University Press, Oxford, 2004 [Birinci Dünya Savaşı, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul, 2014] küresel yaklaşımın sunduğu imkânların bir ipucunu verir. Cihan Harbi'nin başat olarak Avrupa odaklı uluslararası tarihleri için, bkz. Alan Kramer, *Dynamics of Destruction: Culture and Mass Killing in the First World War*, Oxford University Press, Oxford, 2008. Savaşı küresel bir bakış açısından araştıran yakın geçmişteki çalışmalar arasında, William Kelleher Storey, *The First World War: A Concise Global History*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD, 2009 ve Michael S. Neiberg, *Fighting the Great War: A Global History*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2005 bulunur. Paris Barış Antlaşmaları'nın küresel sonuçları hakkında, bkz. Erez Manela, *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism*, Oxford University Press, Oxford, 2007.

3 Richard Hall, *The Balkan Wars, 1912-1913: Prelude to the First World War*, Londra, 2000 [Balkan Savaşları, çev. Tanju Akad, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003] Donald Bloxham ve Robert Gerwarth (ed.), *Political Violence in Twentieth-Century Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, s. 1-10.

gi devasa şiddet dalgaları, Lozan Antlaşması'nın, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin topraklarını tanımladığı ve İkinci Dünya Savaşı'na değin yaşanacak tarihin en büyük zorunlu nüfus mübadelesiyle birlikte, Yunanistan'ın Küçük Asya'daki toprak ihtiraslarına son verdiği 1923'e dek sürecekti.⁴ Aynı yıl İrlanda İç Savaşı'nın sona ermesi, Ruhr'daki Fransız-Belçika işgalinin bitmesiyle Almanya'da bir ölçüde dengenin kurulması, Rusya'da kanlı iç savaştaki kesin zaferiyle Bolşevik rejimin istikrar kazanması ve 1924'te Lenin'in ölümünün ardından Yeni Ekonomik Politika'nın teyidi, iki yıl önceki Washington Konferansı'nda Doğu Asya'daki güç ilişkilerinin yeniden biçimlendirilmesi gibi gelişmelerin tümü, şiddet döngüsünün doğal akışı içinde tamamlanıp şimdilik sona erdiğinin diğer işaretleri oldu.

Bu kitabın ikinci tezi, Birinci Dünya Savaşı'nı sadece Avrupa ulus-devletleri arasında olan bir savaş değil, birincil düzeyde çok etnili, küresel imparatorlukların savaşı olarak görmemiz gerektiğidir. Charles Maier imparatorlukları “boyutları, etnik hiyerarşileşmeleri ve iktidarı merkezileştiren, fakat farklı toplumsal ve/veya etnik seçkinleri yönetimine dahil eden bir rejimin” damgasını taşıyan ulusötesi mevcudiyetler olarak tanımlamıştır.⁵ Bu derlemede “imparatorluk” kavramını, toprakları ve nüfusları imparatorluk merkeziyle ilişkilerine göre hiyerarşik şekilde düzenlenen ve yönetilen, kapsayıcı ve açık bir kavram olarak bir kurumsal yapı anlamında kullandık; bu derlemede ele alınan kurumsal yapıların çoğu o dönemde kendini tam da böyle görüyordu. Cihan Harbi'ni, ulus-devletlerden çok imparatorlukların savaşı olarak düşünmek, bize, sonraki birçok bölümün de göstereceği üzere, çeşitli rakiplerin farklı imparatorluk nüfuslarını farklılık gösteren yöntemlerle nasıl seferber, sevk ve idare ettiğini ve bunun gerek savaşın genel tarihinde gerek seferber edilen grupların tarihinde ne kadar önemli olduğunu görmemize imkân verir. Kaldı ki, yaşanmasından

4 Ryan Gingeras, *Sorrowful Shores: Violence, Ethnicity and the End of Ottoman Empire, 1912-1923*, Oxford University Press, Oxford, 2009 [Dertli Sahiller, çev. Melike Neva Şellaki, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015].

5 Charles S. Maier, *Among Empires: America's Ascendancy and its Predecessors*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2006, s. 31.

yüzyıl sonra bu çatışmayı ciddi bir *dünya savaşı* olarak göreceksak, emperyal hükümetlerinin çıkarlarını savunmak üzere, Asya ve Afrika da dahil olmak üzere Avrupa'dan çok uzaklardaki muharebe meydanlarına çağırılmış olan milyonlarca sömürge tebaasına ve daha genel olarak Avrupa kıtasının dışındaki sayısız halkın savaş dönemi rollerine ve deneyimlerine dair daha adil bir perspektifi benimsememiz gerekir.⁶

Çatışmanın her iki tarafında milyonlarca emperyal tebaanın seferber edilmesinin, Almanya'dan Osmanlı, Habsburg ve Romanov imparatorluklarına ve elbette İtilaf Devletleri'ne dek, yaşanan tüm güçler için kaçınılmaz olduğu ortaya çıktı. Diğerleriyle birlikte Hintli, Afrikalı, Kanadalı ve Avustralyalı askerlerin hepsi Batı Cephesi'nde hizmet ettikleri gibi, bir dizi ikincil cephede savaştı ve yüz binlercesi öldü. Geri hizmetteki –başta Çin'den gelenler olmak üzere– askerlerin de savaşın gidişatında hayati önemi ortaya çıktı; Frederick Dickinson'ın bu derlemedeki makalesinde ortaya koyduğu gibi, Japon İmparatorluğu'nun, harbi, yalnız Çin'e daha da çok nüfuz etme çabasıyla kalmayıp, aynı zamanda 1922'ye dek sürececek muazzam bir Sibirya işgali fırsatı olarak kullanması da bunu kanıtlamıştı. İmparatorluk askerleri, Çinli işçiler ve diğerlerinin Cihan Harbi'ne katılması, öncelikle Avrupalı olan bir muharebeyi bir dünya savaşına dönüştürdü; bu da, uzun süre temelde devletlerarası bir çatışma gibi görünen olayın aslında emperyal bir savaş olduğuna işaret eder. Çarpışmalar Avrupa dışında da meydana geldi –Sibirya'dan Doğu Asya ve Ortadoğu'ya, Güney Pasifik'ten Doğu Afrika'daki sürüncemeli seferlere kadar yayıldı. Bir yandan savaşın yol açtığı askere almalar, işgal, enflasyon ve ekonomik çöküşlerle, öte yandan birçok durumda yeni fırsatlar, fikirler, planlar ve umutları ateşlemesiyle, savaşın etkisi

6 “İmparatorluk” kavramının rakip tanımları ve analitik bir kavram olarak faydalılığı hakkında daha ayrıntılı bir tartışma için, bkz. örn. Joseph W. Esherick, Hasan Kayalı ve Eric Van Young (ed.), *Empire to Nation: Historical Perspectives on the Making of the Modern World*, Rowman & Littlefield, Lanham, MD, 2006 ve Jörn Leonhard ve Ulrike von Hirschhausen (ed.), *Comparing Empires: Encounters and Transfers in the Long Nineteenth Century*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2011

emperyal dünyanın dört bucağında yaşayan yüz milyonlar tarafından derinlemesine hissedildi.

Bu savaşın tam kapsamı, önemi ve sonuçlarıyla kavranması, ancak bu geniş mercekler takımından bakılması halinde mümkündür. Cihan Harbi'ni, imparatorlukların hayatta kalması ve genişlemesi için yaşanan bir savaş olarak görmek, bu çatışmayı Kuzey Afrika'daki Osmanlı topraklarındaki 1911 İtalyan istilası ve 1912-1913 Balkan Savaşları'yla başlayan ve nihai olarak bölgesel imparatorluklara dayalı küresel bir düzenin şiddetle yıkılıp, yerini uluslararası tek meşru siyasal örgütlenme olarak ulus-devlete dayanan bir düzene bıraktığı bir emperyal gerileme sürecini başlatan daha geniş bir uzamsal ve kronolojik bağlama yerleştirmemize yardım edecektir.

Bu emperyal çerçeve, savaşın kitlesel şiddetinin 1918 Mütarekesi'yle sona ermediğini ve bu şiddetin nasıl Ağustos 1914'ten önce başlayıp Kasım 1918'den sonra da sürdüğünü, hatta aslında küresel iktidar ve meşruiyet kalıplarının yeniden düzenlenmesiyle aynı süreç olduğunu görmemizi de sağlayacaktır. Şiddete dayanan bu geniş çaplı çatışma, Cihan Harbi'nin Rusya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Türkiyesi'nin hanedan imparatorluklarını yıkarak, Doğu Almanya'da yoğun rekabete yol açan bir sınır yaratırken, aynı zamanda "yıkım kuşakları", yani sınırların imhasıyla, düzenden veya apaçık bir devlet yetkesinden yoksun bölgelere dönüşmüş geniş topraklar yaratarak, 1918'den sonra daha yıllarca sürecekti.⁷ Doğu ve Orta Avrupa'nın karasal hanedan imparatorluklarının yıkım kuşakla-

7 Bkz. Gordon East, "The Concept and Political Status of the Shatter Zone", N.J.G. Pounds (ed.), *Geographical Essays on Eastern Europe* içinde, Indiana University Press, Bloomington, 1961 ve Donald Bloxham, *The Final Solution: A Genocide*, Oxford University Press, Oxford ve New York, 2009, s. 81. Çok etnili imparatorlukların çöküşüne eşlik eden etnik şiddete ilişkin genel bir bakış için, bkz. Aviel Roshwald, *Ethnic Nationalism and the Fall of Empires: Central Europe, Russia and the Middle East, 1914-1923*, Routledge, Londra, 2001. Rus kırsal kesimindeki kaos ve şiddet için bkz. Joshua Sanborn, *Drafting the Russian Nation: Military Conscription, Total War, and Mass Politics, 1905-1925*, Northern Illinois University Press, DeKalb, IL, 2003, s. 170-183. Bkz. ayrıca Omer Bartov ve Eric D. Weitz (ed.), *Shatterzone of Empire: Coexistence and Violence in the German, Habsburg, Russian and Ottoman Borderlands*, Indiana University Press, Bloomington, 2013.

rında devrimci rejimler iktidara geldi ve ardından büyük şiddet dalgası içinde çöktü. Bir dizi büyük çaplı ama bugüne dek pek az incelenmiş yardım projeleriyle birlikte, Rusya'daki İç Savaş'ta kan ırmakları dinmek bilmeden akıyordu. Ve elbette, Anadolu'da iç savaşa katliamlar ve eşi görülmemiş çapta nüfus mübadeleleri eşlik etti. Büyük çaplı şiddet, 1923'teki Lozan Antlaşması'na değin sona ermedi; bu antlaşma, Güneydoğu Avrupa ve Anadolu'daki imparatorluk sonrası çatışmayı en azından geçici olarak stabilize etti.

Fakat bu savaş, ondan muzaffer çıkan imparatorluklara bile hatırı sayılır bir darbe indirmişti. Daha 1919 baharı gibi erken bir tarihte Britanya, Mısır ve Pencap büyük iç karışıklıklarla karşı karşıya kaldı. Mayıs ayına gelindiğinde, Britanya birlikleri Üçüncü Afgan Savaşı'nın başlangıç aşamalarıyla uğraşmaya başlamıştı bile; ayrıca İrlanda, sonunda Serbest İrlanda Devleti'nin kuruluşuna varacak uzun bir isyan dönemine girmekteydi. Britanya İmparatorluğu İrlanda, Hindistan, Irak ve başka yerlerdeki ayaklanmaları bastırmak için sivil katliamları ve hava bombardımanları dahil, aşırı ve yaygın şiddete başvurdu ve bunu yapan bir tek o değildi. Fransızlar Doğu Akdeniz ve Hindistan'daki genişleyen hâkimiyetlerine karşı doğan hummalı direnişi püskürtmek için acımasızca mücadele ettiler; Japonlar bir yandan Sibiryadaki nüfuzlarını genişletirken bile, Kore Yarımadası'nda karşılaştıkları direnişi etkisizleştirmeye çalışıyorlardı. Aslına bakılırsa, imparatorluğun dünya düzeninin tüm o gösterişli yapısı en büyük toprak genişliğine ulaşmasına karşın, Mütareke ertesinde şiddetle sarsılıyordu. Savaşın örgütlü kitlesel şiddeti sona ermemişti; değişen sadece bu şiddetin biçimleri ve odakları olmuştu.

İmparatorluklarda savaş seferberliği

1914'te savaşa gittiği zaman, Avrupa –yüzlerce yıldır– kıtadaki ve kıta dışındaki geniş topraklarıyla, hanedan imparatorluklarının hâkimiyetinde bir kıtaydı. Sanayi savaşının felaketleri bittiğinde, bu imparatorluklardan üçü yıkılarak topraklarını yiti-

rirken, diğerleri Paul Kennedy'nin "emperyal aşırı gerilim" olarak adlandırdığı büyük sorunlarla yüzleşti. Yine de, başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere, 1870'lerden beri Şark Meselesi'nin sıkıntıları altındaki rakiplerden bazıları, çok daha uzun süreden beri emperyal gerileme içindeydi. Osmanlıların tedrici çözülmeyi önlemekteki yetersizliğinden yararlanan İtalya –emperyal sahneye yeni girmişti– Eylül 1911'de Osmanlılara savaş ilan etti. Başlangıçta, 19. yüzyıl geleneksel Avrupa sömürge fetihleri geleneğine uygun, Trablusgarb ve Sirenayka'daki Osmanlı vilayetlerini işgal etmeyi amaçlayan bir savaş olarak kabul edilen bu harbin şiddeti, ihtirası ve coğrafi kapsamı hızla tırmanarak,⁸ Doğu Akdeniz ve Balkanlar civarındaki ırksal ve dinsel nefreti kızıştırdı ve şiddetin ahlaki veya hukuki kısıtlarla dizginlenemediği Avrupa'nın imparatorlukları arasında daha genel bir savaşa yol açtı.

Yalnızca bir yılı biraz aşkın sürenin ardından, 17 Ekim 1912'de, Sırbistan, Karadağ, Yunanistan ve Bulgaristan, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan ederek ezici bir zafer kazandı.⁹ Balkan Savaşları'nın vurucu etkisi kendisini hemen gösterdi. Balkan Birliği, Balkanlar'daki statükoya meydan okuyarak Osmanlı İmparatorluğu'yla harbe girdiği zaman, Tuna Monarşisi Balkan politikasını gözden geçirme gereği hissetti. Sırbistan muazzam toprak genişlemeleriyle her iki Balkan Savaşı'nın da en muzaffer devletiydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilgisi ve Avrupa'dan çekilmesinin ardından, zayıf bir Slav çoğunluğa sahip çok uluslu bir devlet olan Avusturya-Macaristan, bir sonraki "Hasta Adam" ve müstakbel bir Sırp saldırısının hedefi olarak görülüyordu; bu da Viyana'nın Temmuz 1914 krizindeki uzlaşmaz tutumunu açıklar.

Daha geniş çaplı bir Avrupa savaşının kaçınılmaz olduğu ka-

8 Osmanlı-İtalyan savaşı hakkında, bkz. Timothy Childs, *Italo-Turkish diplomacy and war over Libya, 1911-1912*, Brill, Leiden, 1990 [Trablusgarb Savaşı, çev. Deniz Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008].

9 Balkan Savaşları hakkında, bkz. Richard Hall, *The Balkan Wars, 1912-1913*, Routledge, Londra, 2000 ve William Mulligan ve Dominik Geppert (ed.), *The Wars before the War*, Cambridge University Press, Cambridge ve New York, 2015.

bul edilir edilmez, savaşan tüm tarafların emperyal tebaalarını silah başına çağıracağı kesinleşti. Doğu Cephesi'ndeki Cihan Harbi'nin tüm akışı boyunca, muharip emperyal devletler sömürgeleştirilmiş topraklardan oluşturduğu çok etnili ordularıyla savaştı. Rusya, Ağustos 1914'te, yedek kuvvetleri Batı'daki orduya katılmaya çağırduğı genel bir seferberlik başlattı. Ordunun bileşimi ülkenin çok etnili kompozisyonunu aşağı yukarı yansıtır nitelikteydi. Eğer imparatorluğun 1897'deki etnik Rus nüfusu, toplam nüfusun yaklaşık yüzde 44'ü ise, muazzam imparatorluk ordusuna, 1917'de silah altına alınan 11 milyonu aşkın askerle Ruslar tahminen yüzde 50 (ve eğer Ruslar, Ukraynalılar ve Beyaz Ruslar hep birlikte düşünölürse, yüzde 75) oranında bir katkı yaparken, geri kalan kısım Romanov İmparatorluğu'nun topraklarında yaşayan, çoğunlukla beş milyondan az nüfuslu 150 etnik gruptan geliyordu.¹⁰

Rusya'nın Güney Cephesi'ndeki başlıca hasmı olan Osmanlı İmparatorluğu da, Mustafa Aksakal'ın bu derlemedeki katkısında ortaya koyduğu üzere, askerlerini etnik ve dinî azınlıklardan toplamıştı. Orduya alınan Araplarla ilgili yaygın olarak kullanılan rakam 300 bin (veya seferber edilen toplam asker sayısının yüzde 10'u) iken, daha yakın dönemde yapılan hesaplamalar, imparatorluğun Arapça konuşulan vilayetlerinden toplanan askerlerin yüzde 26'yı aşmış olabileceğini ileri sürmektedir. Kaldı ki, Ağustos 1914 ile Haziran 1916 arasında Aydın vilayetinde firar eden 49.238 askerin yaklaşık yüzde 59'unun Müslüman, yüzde 41'inin ise gayri Müslim olması, Osmanlıların kendi Hristiyan azınlıklarından (başta Rum, Ermeni ve Süryani olmak üzere) yoğun biçimde asker topladığına işaret eder.¹¹ Gelgelelim, 1914 savaşı ilerledikçe, devlet, imparatorluğun Müslüman ve Türk olmayan halklarının sadakatini gittikçe daha çok sorgulamaya başladı; onları şiddetle ezmeye koyularak, imparatorluğun yaşam kaynağını kurutmuş oldu.

10 Sanborn, *Drafting the Russian Nation*.

11 Bkz. Mustafa Aksakal'ın bu kitaptaki makalesi. Bkz. ayrıca Mehmet Beşikçi, *Ottoman Mobilization of Manpower*, Brill, Leiden, 2012 [*Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015].

Bu savaş, Peter Haslinger'in bu derlemeye yaptığı katkının konusu ve iddiaya göre sınırları içerisinde 10'u aşkın etnik-dilsel topluluğun yaşadığı kara imparatorluklarının etnik olarak en çok çeşitlilik göstereni olan Avusturya-Macaristan'da da, etnik gruplar arası gerilimleri pekiştirdi.¹² Habsburg ordusu askerlerini, 1910 resmî nüfus sayımına göre yüzde 23'ü Almanca konuşan, yaklaşık yüzde 20'si Macar, yüzde 16'sı Çek veya Slovak, neredeyse yüzde 10'u Leh ve yaklaşık yüzde 9'u Sırp, Hırvat veya Boşnak, yüzde 8'i Ukraynalı, yüzde 6'sı Rumen ve daha bir sürü daha küçük etnik topluluktan topladı.¹³

Alman İmparatorluk Ordusu bile –görünüşte tüm savaşanlar arasında etnik olarak en türdeş nitelikte olmasına karşın– başta hudut boyları olmak üzere, ülkenin hatırı sayılır etnik ve dinsel azınlıklarından yararlandı (gerçi bunlar geldikleri hudut topraklarında nadiren görevlendirildiler).¹⁴ (Ayrı birer kuvvet olan) Askariler ve General Lettow-Vorbeck'in Afrikalı Hamallar birliği hariç, Alman ordusunun yüzde 10 kadarı, 850 bin Leh (toplam asker gücünün yüzde 6'sı),¹⁵ 400-500 bini Alsas ve Lorenli (yüzde 3-4),¹⁶ 100 bin kadar Yahudi (yüzde 1)¹⁷ ile

12 Helmut Rumpler, "Grenzen der Demokratie im Vielvölkerstaat", Helmut Rumpler ve Peter Urbanitsch (ed.), *Die Habsburgermonarchie, 1848-1918*, s. vii. *Verfassung und Parlamentarismus*, pt. I: *Verfassungsrecht, Verfassungswirklichkeit, Zentrale Repräsentativköperschaften* içinde, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana, 2000, s. 1-10, burada s. 1.

13 Robert A. Kann, *Geschichte des Habsburgerreiches 1526 bis 1918*, Behlau, Viyana ve Köln, 1990, s. 581.

14 Leszek Bezyt, *Sprachliche Minderheiten im preußische Staat 1815-1914: Die preußische Sprachenstatistik in Bearbeitung und Kommentar*, Herder-Institut, Marburg, 1998.

15 Alexander Watson, "Fighting for Another Fatherland: the Polish Minority in the German Army, 1914-1918", *The English Historical Review*, 2011, sayı 126, s. 1137-1166, özellikle s. 1138, dipnot 6.

16 Christoph Jahr, *Gewöhnliche Soldaten, Desertion und Deresteure im deutschen und britischen Heer 1914-1918*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1998; Alan Kramer, "Wackes at War: Alsace-Lorraine and the Failure of German National Mobilization, 1914-1918", John Horne (ed.), *State, Society and Mobilization in Europe during the First World War* içinde, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, s. 105-121.

17 Jacob Segall, *Die deutschen Juden als Soldaten im Kriege 1914-1918*, Philo-Verlag, Berlin, 1922; Tim Grady, *The German-Jewish Soldiers of the First World War in History and Memory*, Liverpool University Press, Liverpool, 2011.

birlikte, 26 bin Danimarkalı¹⁸ ve az sayıda Sorb, Sinti ve Roman olmak üzere, azınlıklardan toplanmıştı.¹⁹ Heather Jones'un makalesinde ele alınan Almanya örneği, bir imparatorluk olmanın birden çok yolunun varlığına işaret eder: Muharip devletler arasında hem büyük ölçüde Brest-Litovsk Antlaşması ertelesi genişlemiş bir Avrupa kara imparatorluğu hem de küresel ihtiraslara sahip denizaşırı bir imparatorluk olan tek güç oydu.

Avrupa kara imparatorlukları, 1914 Ağustosunda çok etnili emperyal ordularını seferber ederken, İngilizler ve Fransızlar da kendi imparatorluklarını savaş gücüne yardıma çağırıyordu. 1914 yılında, dünyanın en büyük iki sömürge imparatorluğunu kontrol eden Londra ve Paris, savaş sırasında elleri altındaki gerek insani gerek maddi kaynakları geniş bir biçimde kullandılar. Fransa açısından imparatorluk, Almanya'ya karşı giriştiği savaş çabalarında tamamlayıcı bir rol oynadı. Fransa'nın Almanya karşısındaki demografik dezavantajına karşı koymak için, General Mangin'in büyük bir takviye kuvvet olarak Afrikalı birliklerden oluşan *la force noire*'nin seferber edilmesi konusunda, bu savaş büyük bir sınav oldu.²⁰ Savaş başladığında halihazırda askere alınmış 90 bin *troupe indigène*'e ek olarak, Fransa'nın 1914 ve 1918 arasında askere aldığı yaklaşık 500 bin sömürge askeri arasında 166 bin Batı Afrikalı, 46 bin Madagaskarlı, 50 bin Hindicini (ayrıca bu Fransız sömürgesinden ekstra 50 bin kişilik bir işgücü), 140 bin Cezayirli, 47 bin Tunuslu ve 24 bin 300 Faslı vardı.²¹ Bu Fransız sömürge birliklerinin çoğu Avrupa'da hizmet verdi.

Richard Fogarty'nin bu derlemedeki makalesinde ortaya koyduğu üzere, imparatorluk kaynaklarının seferber edilmesi, yalnız insan gücü takviyesinden ibaret kalmayıp, aynı zamanda

18 Claus Bundgård Christensen, *Danskere på Vestfronten 1914-1918*, Gldendal, Kopenhag, 2009.

19 Hansjörg Riechert, "Im Gleichschritt...: Sinti und Roma in Feldgrau", *Militärische Mitteilungen*, sayı 53, 1994, s. 377-397.

20 Charles Mangin, *La force noir*, Hachette, Paris, 1910; Richard Fogarty, *Race and War in France: Colonial Subjects in the French Army, 1914-1918*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, MD, 2008, s. 15-54.

21 Fogarty, *Race and War in France*, s. 27.

sömürgelerin ekonomik ve mali kaynaklarının çekilmesini de kapsamaktaydı. Ve –tonlarca mal, frank, işçi ve asker olarak ölçülebilecek– toplam katkı, Fransız muhayyilesinde bu rakamların düşündürebileceğinden çok daha büyük bir etki yapıyordu. Herkesi içine çeken bu çatışma içinde, gerçekten önem kazanan kültürel seferberlikte, sömürgeler özellikle görünür hale geldiği gibi, savaş, imparatorluğun kendisinde ve halkları üzerinde de derin izler bıraktı. Sonunda, sömürge bağımsızlık hareketlerini başlatacak olanın İkinci Dünya Savaşı olmasına karşın, önceki bu savaş, Fransa'nın denizaşırı mülklerini istikrar-sızlaştırmada ve bu hâkimiyetin dayandığı sömürge ilişkilerini baltalamada önemli bir rol oynadı.

Aynı durum, Bill Nasson ve Stephen Garton tarafından iki ayrı bölümde gösterildiği gibi, eşitsiz denilebilecek şekilde Britanya İmparatorluğu için de geçerlidir. Garton'un makalesi, imparatorluğun savaş faaliyetlerine en hatırı sayılır insan gücü, finansal ve maddi kaynak katkısı yapan kesimlerine odaklanıyor: Dominyonlar ve özellikle Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'nın yanı sıra, İrlanda ve Hindistan (bu ikincisi, 1919'a kadar yaklaşık 1,4 milyona varmasıyla özellikle zengin bir insan gücü kaynağı olduğunu kanıtlamıştı). Bölüm, imparatorluğun bu kesimindeki katılımın etkilerini ve sonuçlarını inceliyor ve savaş seferberliği etrafında baş gösteren toplumsal, siyasal ve kültürel gerilimleri keşfederek, savaş faaliyetine karşı “masum coşku”dan gitgide artan kararsızlık, hatta düpedüz direnişe geçişin izini sürüyor.

Britanya'nın ilk Afrikalı askerlerini seferber etmesi, tam tersine, görece mütevazı boyutlarda meydana geldi ve Bill Nasson'un makalesinin belirttiği üzere, biraz farklı sonuçlara yol açtı. İmparatorluk Savunma Komitesi tarafından savaş öncesi belirlenmiş model doğrultusunda, genel valiler ve askeri danışmanlar önce kendi sömürgelerinin güvenliğine, ardından Almanya'nın Togo, Kamerun, Alman Güneybatı Afrikası (Namibya) ve Alman Doğu Afrikası'ndaki (Tanzanya) Afrika limanlarına ve telsiz istasyonlarına odaklandılar. Britanya sömürge seferberliğinin ilk odağı, Alman Afrikası'nın kıyı bölgelerini ele geçirmek

üzere yeterli sayıda yerel kuvvet toplamaktı. Bu, Yeni Güney Afrika Birliği'nin ilk başbakanı Louis Botha'nın Eylül 1914'te Alman Güney Batı Afrika'sının stratejik noktalarını ele geçirmek üzere Londra'nın "çağrısını" memnuniyetle kabul ettiği Afrika'nın güneyinde, görece kolay bir teşebbüs gibi görünüyordu.

Fakat Britanya Afrika'sında çoğunlukla keyfi nitelikteki askere alma uygulamaları zaman zaman hummalı direnişe yol açtı.²² Güney Afrika'da da, birçok Afrikaner'in Boer Savaşı ardından Britanya İmparatorluğu'na karşı hâlâ hissedilen o derin kızgınlık hissinin kışkırttığı direniş alevlendi.²³ Ancak, Birinci Dünya Savaşı esnasında askere alınan Afrikalıların büyük çoğunluğu muharip değildi. Daha ziyade Afrika'daki çatışma alanlarında işçi veya hamal olarak hizmet ettiler. İçlerinden 200 bin kadarı (birçoğu savaştan çok, genellikle sıtma ve savaş dönemi hastalıklarının en ölümcülü dizanteri gibi hastalıklardan dolayı) öldü; Afrika'da hizmet eden işçilerin arasında ölüm oranlarının yüzde 20 gibi yüksek düzeylere çıkmış olması da mümkün görünüyor.²⁴

Beyaz yerleşimcilerin Dominyonları açısından meseleler biraz daha dolambaçsızdı. Londra 1914'te savaş ilan ederken, Dominyon hükümetlerine danışmaya gerek görmedi. Gene de, çoğu dominyon lider ve yorumcuları, "son adamına ve son şilinine" veya Kanada'da söylendiği gibi "son dolarına" kadar, Britanya'yı desteklemeye ant içerek silahlanma çağrısını büyük bir coşkuyla kucakladı.²⁵ Kanada, Güney Afrika, Avustralya, Yeni

22 G. Shepperson ve T. Price, *Independent Africa*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1958, s. 235.

23 Bill Nasson, *Springboks on the Somme: South Africa in the Great War, 1914-1918*, Penguin Books, Johannesburg, 2007.

24 Strachan, *First World War*, s. 497; Melvin E. Page, "Black Men in a White Men's War", Melvin E. Page (ed.), *Africa and the First World War* içinde, Macmillan, Basingstoke, 1987, s. 14. Richard Fogarty ve David Killingray, "Demobilization in British and French West Africa At the End of the First World War", *Journal of Contemporary History* içinde, 2015, 50, sayı 1, s. 100-123.

25 "Son şilin" göndermesi, Avustralya İşçi Partisi lideri ve kısa süre sonra başbakanı Andrew Fisher'in 31 Temmuz 1914'te yaptığı bir konuşmada geçmiştir. "Son dolar" yorumu ise, Kanada ovalarının popüler roman yazarı C.W. Gordon'a aittir. Gordon'ı alıntılaman: John Herd Thompson, *The Harvest of War: The Praire West 1914-18*, McLelland and Stewart, Toronto, 1978, s. 32.

Zelanda ve Newfoundland, Britanya'nın savaş faaliyetlerine 1,3 milyon askerle katkıda bulundu.²⁶ Benzer oranlarda, Britanya İmparatorluğu'na en büyük katkılardan birini Yeni Zelanda (15-49 yaş arası erkek nüfusunun yüzde 5'i savaşta hayatını kaybetmişti) yaparken, denizaşırı gönderdiği 300 bin askerden 60 bini ölen ve 150 bini yaralanan Avustralya –İtilaf Devletleri içinde hizmet eden tüm kuvvetler içinde en yükseği olan– neredeyse üçte iki oranında zayıyata uğradı.²⁷

Sömürge bağlamında yapılacak seferberlik hassas bir meseleydi. Britanya İmparatorluğu emperyal hâkimiyet alanında düzenli olarak sömürge askerlerini kullanmakla birlikte, bunu Avrupa'da diğer beyazlara karşı hiç yapmamıştı. Ne de olsa, her iki tarafta da yerli takviye kuvvetlerle birlikte yapılacak bir savaş, sömürgeciliğin dayandığı temel ilkeyi baltalayacak bir durum gibi görünüyordu: Beyaz ırkın üstünlüğü kavramı. Eğer bir “renkli” adam diğer Avrupalıları öldürecek şekilde eğitilirse, günün birinde kendi sömürgeci efendilerine de saldırmayacağı ne malümdü? Bununla birlikte, Ağustos 1914'te İngiliz Yurtdışı Sefer Kuvveti'nin uğradığı ağır zayıyatın ardından, iki Hint birliği Fransa'ya sevk edildi. Fransızlar ise, Kuzey Afrika'lı askerlerini, onları kendi memleketlerinde ikinci sınıf yurttaşlara indirgemiş olan bir imparatorluğu savunmak uğruna, hiçbir çekişmesi olmayan Almanya'ya karşı savaşmaya ikna etmek zorundaydılar. Bu görevi daha da güçleştiren, Kuzey Afrikalı Müslümanları Fransızlara karşı çıkmaya yöneltmek için İslâmî sadakat kozunu oynayan Alman propagandasıydı.²⁸ Her şeye rağmen, Fransa'da sömürge birlikleri Avrupa'da daha en baştan

26 Bu rakamları alıntılayan: Santana Das, *Race, Empire and First World War Writing*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, s. 4.

27 Stephen Garton, “Demobilization and Empire: Empire Nationalism and Soldier Citizenship in Australia after World War I”, *Journal of Contemporary History* içinde, 50 (1), 2015, s. 124-143.

28 Jacques Frémaux, *Les colonies dans la Grande Guerre: Combats et épreuves des peuples d'Outre-Mer*, 14-18 Éditions, Paris, 2006; Leonard V. Smith, Stéphane Audoin-Rouzeau ve Annette Becker, *France and the Great War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003; Alice Conklin, *A Mission to Civilize: France and West Africa, 1895-1930*, Stanford University Press, Stanford, 1997; Fogarty, *Race and War in France*.

itibaren kullanıldı. Kuzey Afrikalı askerler, ilk olarak 21 Ağustos'ta Charleroi'da çarpışacakları Belçika cephesine gönderildiler. 1.200 piyadelik taburlar, bir günlük muharebenin ardından 500'e kadar düştü – ilk zayıat oranları yüzde 60 ölü ve yaralıydı. Toplamda, sadece Ağustos ve Aralık 1914 arasında 6.500 kadar Kuzey Afrikalı asker can verdi, binlercesi de yaralandı.²⁹

Emperyal seferberlik, 1915'ten itibaren İtilaf Devletleri'nin savaş faaliyetlerinde gitgide daha merkezi bir konum işgal etmeye başladı. Doğu Cephesi'nde Almanlara karşı ağır yenilgilere uğranmasının ardından 25 Haziran 1916'da verilen bir emir, Orta Asya'dan daha önce muaf tutulmuş olan kişileri savaşıma çağırarak, bölgenin dört bir köşesinde huzursuzluk ve direniş kıvılcımını tutuşturdu. Britanya için de, emperyal insan gücünün seferber edilmesi çok daha stratejik bir zorunluluğa dönüşecekti. 1916'da Somme Muharebesi'nde yaklaşık yarım milyon zayıata uğrayan ve Hindistan'dan Mezopotamya'ya, oradan Çanak-kale'ye kadar uzanan emperyal yükümlülüklerle yüzleşen Londra'daki koalisyon hükûmeti, gönüllülük esasına dayalı askerlik hizmeti şeklindeki saygın İngiliz geleneğinden vazgeçerek, Mart 1916'da Britanya'da herkesi kapsayan askere alma uygulamasını yürürlüğe soktu. Londra'nın İrlanda'yı ve özerk beyaz dominyonlarını kendi örneğini izlemeye ikna etme girişimi, şiddetli bir siyasal çekişme ortamı yarattığı gibi, ancak sınırlı bir başarıyla sonuçlandı. Bu koşullar altında daha fazla asker toplamanın en önemli sorun haline gelmesi, emperyal stratejileri, imparatorluğun Afrikalı tebaalarının askeri değeri konusundaki görüşlerini elden geçirmek zorunda bırakacaktı. Sömürgelerin birçoğunda, askere gitmeyi tercih edenler veya başkalarını bunu yapmaya teşvik edenlerin yaptığı siyasal bir hesap vardı. Hindistan Ulusal Kongresi veya İrlanda'daki "Home Rulers" yanlısı birçok lider, daha geniş siyasal özerklik, hatta belki ulusal bağımsızlık umuduyla savaşı destekledi. Güney Afrika'daki uzun ikametinin ardından 1915'te Hindistan'a dönen Mohandas K. Gandhi'nin, imparatorluk savaş faaliyetlerine katılmanın Hindistan'ı impa-

29 Gilbert Meynier, *L'Algérie révélée: La Guerre de 1914-1918 et le premier quart du XXème siècle*, Lirarie Droz, Cenevre, 1981, s. 271-274.

ratorluk yapısında beyaz Dominyonlarla aynı düzeye getireceği ve özerk yönetim imkânı elde etmesini sağlayacağı umuduydu, Hintli kardeşlerini imparatorluk adına savaşıma çağırdığı kampanya herkesçe bilinir. Londra da, savaş döneminde Hintlilere yerli yönetimlerine daha büyük katılım vaatlerinde bulunarak bu mantık çizgisini teşvik ediyordu.³⁰ Savaş dönemi desteğine karşılık, savaş sonrası belirli bir ölçüde kendi kaderini tayin hakkı vaat etme stratejisi, belki en ünlüsü Osmanlı Filistini'nin paylaşımı konusunda Araplara ve Yahudilere yapılan birbirine tamamen zıt vaatler olmak üzere, başka yerlerde de uygulandı.³¹

Bu mantık sadece resmî sömürge bağlamlarıyla da sınırlı kalmamıştı. Xu Guoqi'nin bu derlemedeki makalesinde gösterdiği gibi, çok yakın geçmişte rejimini cumhuriyete dönüştüren Çin de, savaş sonrası anlaşmalar masasında bir sandalye kapma ve uluslararası toplumda eşit bir konum elde etmek için, İtilaf Devletleri'nin savaş faaliyetlerine destek verdi. Pekin, 1915 yazından itibaren, Avrupa cephesine göndermek üzere 140 bin kadar Çinli işçi topladı ve 1917'de, zayıflık ve iç bölünmeye rağmen, Çin Cumhuriyeti resmen İtilaf safında savaşa katıldı. Bu anlamda savaş, İtilaf Devletleri'ne özerkliğe dair taleplerle ilgili gelişmeler umuduyla destek verenler açısından, büyük bir hüsrana olacaktı. Bu sonuç, Rusya'daki Bolşevik Devrimi'nin köktenci vaatlerini, sömürge boyunduruğundan kurtulmaya çalışanların gözünde daha da çekici kılması bir yana, gelecek on yıllarda sömürgecilik karşıtı çatışmanın derecesini belirledi.

Parçalanmış imparatorluklar, genişleyen imparatorluklar

11 Kasım 1918'de ilan edilen mütareke, keskin çelişkilerle yüklü yeni bir dünyanın kapısını açtı. İmparatorluklar hem dağıldı hem genişledi; ayrıca şiddet, Batı Cephesi'nde ve bazı diğer

30 Bkz. Shane Ryland, "Edwin Montagu in India, 1917-1918: Politics of the Montagu-Chelmsford Report", *South Asia*, 1973, sayı 3, s. 79-92.

31 Bkz. örneğin, David Fromkin, *A Peace to End All Peace: Creating the Modern Middle East, 1914-1922*, Henry Holt, New York, 1989 [Barışa Son Veren Barış, çev. Mehmet Harmanacı, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2004].

muharebe meydanlarında sona ermekle birlikte, başka yerlerde dinmek bilmediği gibi, kimi durumlarda daha da şiddetlendi. Joshua Sanborn'un yazdığı bölümde ileri sürdüğü gibi, özellikle 1914'te, ne kadar kusurlu bile olsa, hâlâ görece istikrarlı denebilecek imparatorluk yapısının Cihan Harbi esnasında çöktüğü zaman bir "sömürgeleştirme" anı yaşayan Rus Çarlığı'nın eski topraklarında durum buydu. İmparatorluk krizi 1914'te, hudut topraklarında sıkıyönetim uygulamasının devlet yetkesini sakatladığı ve bu savaş kuşaklarında yaşayan pek çok farklı etnik grubu derinlemesine güvensizliğe sürüklediği zaman başladı ve 1915'teki askerî yenilgilerle şiddetlenerek, ertesi yıl çarlığa bağlı Orta Asya'yı tepeden tırnağa sarsan muazzam bir sömürge karşıtı isyana yol açması ve siyasal seçkinlerin birbirine sırt çevirmesiyle yoğunlaştı. Sömürgeleştirme, 1917 devrim yılında doruğuna ulaştı. Devletin yapısına ilişkin yeni planlar birbirini izledi, sonunda tüm emperyal hudut topraklarında özerklik ve/veya bağımsızlığa yönelik hareketleri yarattı.

Emperyal çöküşün ve Bolşevik ve anti-Bolşevik hareketlerin doğması ve şiddetle çatışmasının sonucunda, savaşı izleyen şiddet dönemi Finlandiya ve Baltık Devletleri'nden Rusya ve Ukrayna, Polonya, Avusturya, Macaristan, Almanya'ya dek her yere yayılarak Balkanlar üzerinden Anadolu, Kafkasya ve Ortadoğu'ya kadar ulaştı; hatta istisnai bir barış adası olarak görülen Çekoslovakya bile belirli bir iç etnik gerilim ve şiddeti deneyimledi. Cihan Harbi'nin 1918'de resmen sona erışı ile 1923 Lozan Antlaşması arasındaki kısa dönemdeki toplam ölü sayısı olağan dışıydı: Doğu ve Orta Avrupa'da dizginlerinden kurtulan felaketten kaçan sürgün ve mülteciler sayılmazsa, Rus İç Savaşı'nda öldürülenler de dahil, iç savaşların veya etnik gruplar arası mücadelelerin bir sonucu olarak 4 milyon kişi hayatını kaybetti.³²

Avrupa'nın ötesindeki emperyal topraklardaki savaş sonrası şiddet, kıtadaki kadar ağır olmamakla birlikte, yine de çok yaygındı. Aslına bakılırsa, savaşın hemen akabindeki yıllar, Or-

32 Robert Gerwath ve John Horne (ed.), *War in Peace: Paramilitary Violence after the Great War*, Oxford University Press, Oxford ve New York, 2012.

tadoğu ve Asya'da yaygın ve büyük kargaşaya tanık oldu. Mısır'da, mütarekeyi izleyen baharda patlak veren "1919 Devrimi" ile birlikte, kentlerdeki kitlesel sokak protestolarının yanı sıra, kırsal kesimlerde de telgraf hatları ve emperyal yetkenin öteki simgelerini hedef alan yaygın sabotaj eylemleri patlak verdi. Barış konferansını Britanya müdahalesinden kurtulma fırsatı olarak gören Mısır milliyetçileri, bu umutları tuzla buz olduğu zaman gitgide hüsrana uğrayarak, Britanya varlığına karşı daha güçlü seferber oldular. Mısır meselesinin uluslararası hale gelmesini önlemeyi başarmakla birlikte, devam eden istikrarsızlık eninde sonunda Londra'yı 1922'de Mısır'a tek tarafı olarak bağımsızlığını vermeye zorlarken, yine de savunmayla ilgili "temel çıkarlarını" korumayı ve Süveyş Kanalı'nı elinde tutmayı becerdi. Fakat Mısır milliyetçileri, savaş ertesi yıllarında haklarını gitgide daha da savunacak, böylece 1956'da Mısır'daki Britanya gücünün nihai sonuna dek, iki ülke arasındaki ilişkideki gerilim hep varlığını koruyacaktı.³³

Hindistan'da ise, Westminster'in savaş dönemi olağanüstü hal önlemlerinin barış döneminde de uygulanmasına dair kararına karşı Gandhi ve diğerlerinin Hintlileri seferber etmesiyle 1919 baharı, yaygın karışıklıklara sahne oldu; direnişi önlemeyi amaçlayan emperyal bir çaba, daha da büyük direnişi getirdi. Pencab eyaletindeki Amritsar kentinde sokağa çıkma yasağını çiğneyen silahsız yüzlerce protestocunun öldürülmesi, ulusal direniş için bir çağrı ve odak noktası haline geldi. Mısır'da olduğu gibi, İngiliz yetkililer burada da nüfuzlarını bir süre daha korumak için Hintliler arasındaki bölünmeleri istismar etmeye çalıştılar, ama V. George'un Hindistan hükümdarı olarak taç giymesini simgeleyen 1911'deki Delhi Durbar'ına damgasını vuran emperyal ahenk ve meşruiyet yanılması onarmayı başaramadılar. Hindistan Ulusal Kongresi 1930'da dominyon statüyü takip etmeyi ve bağımsızlığı resmî hedefi olarak benimsediğini açıkladığında, 1914'e dek Hindistan'daki siyasal söyle-

33 Selina Botman, "The Liberal Age, 1923-1952", M.W. Daly, *The Cambridge History of Egypt. ii. Modern Egypt*. içinde, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

min ancak en uçlarında dile getirilebilmiş olan bağımsızlık hareketini, siyasetin tam göbeğinde bir konuma getirmiş oldu.³⁴

Britanya'nın emperyal yöneticileri eski sömürgelerinde düzeni sağlamak ve birer çağlayan gibi coşup taşmaya başlayan krizleri bastırmakta zorlanırken, bir yandan da savaşın sonucunda elde ettikleri, başta müteveffa Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılan ve Milletler Cemiyeti yönetiminin yeni düzenlemesi altında Britanya İmparatorluğu'na armağan edilen yeni topraklarını biçimlendirmek ve kontrol altına almak gayretindeydiler. Filistin meselesi –şimdilik– görece idare edilebilir gibi görünüyordu, ama savaş dönemi vaatlerini gerçeklikle uzlaştırma çabaları ve yeni edinilen petrol zengini Irak topraklarını denetlemeye yönelik eşzamanlı zorunluluklar, Londra'nın Fransız ve Arap müttefiklerini, yakın geçmişte rakip Suud hanedanı tarafından yurdundan kovulup, üzerinden çok geçmeden Fransızlar tarafından Suriye'den sürgün edilmiş Hicazlı prens Faysal bin Hüseyin'i Mezopotamya hükümdarı yapmak gibi dahi-yane bir fikre götürdü. Bu hamle, yeni geliştirilen Britanya hava gücünün ayak direyen kabile isyanlarını bastırmakta zalimce kullanılmasıyla birlikte, 1920'lerin başına gelindiğinde, en azından bir süreliğine, bu manda yönetiminde durumu stabilize etmeyi başardı.³⁵

İki savaş arası dönemde Fransız mandalarının, tıpkı Fransız İmparatorluğu'nun diğer kesimleri gibi daha da sorunlu olduğu ortaya çıkacaktı: İki savaş arası dönemde Fransız sömürge yönetimine karşı patlak veren ciddi başkaldırıları arasında Rif Savaşı (1925-1926), Suriye İsyanı (1925-1930), Fransız Ekvator Afrika'sında Kongo-Wara Ayaklanması (1928-1931) ve Hindistan'da Yen Bai İsyanı (1930-1931) yer alır.³⁶ *Troupelerin* ve sömürge işçilerinin Avrupa'nın birbirine rakip siyasal, toplumsal ve ekonomik ideolojileriyle (bunlardan başlıcaları olarak sos-

34 D.A. Low, (ed.), *Congress and the Raj: Facets of the Indian Struggle, 1917-1947*, Heinemann, Londra, 1977.

35 Priya Satia, "The Defense of Inhumanity: Air Control and the British Idea of Arabia", *American Historical Review*, 2006, sayı 111, s. 16-51.

36 Bkz. Martin Thomas, *The French Empire between the Wars: Imperialism, Politics and Society*, Manchester University Press, Manchester, 2005, s. 211-244.

yalizm, sendikalizm ve komünizm sayılabilir) karşılaşmasının, birçok Fransız sömürgesinde etkileri olmaya başladığı açıktır. Wilson'ın kendi kaderini tayin hakkı çağrısının, Ho Chi Minh'e bu kavramın Avrupa dışı sömürge topraklarına uygulanabilirliğini araştırma ilhamını verdiği iyi bilinir. Bu arada, Afrika'da Blaise Diagne gibi önde gelen siyasi şahsiyetler, Fransa'nın Kuzey Afrika'da hâkim olduklarının gitgide huzursuzlaşmaya başladığı 1920'ler boyunca, Fransız evrenselcilik ve eşitlikçilik ideallerinden, Fransız İmparatorluğu'nun beyaz olmayan tüm halklarına daha geniş bir rol alanı yaratmak için yararlandılar.

Şüphesiz, Afrikalı eski askerlerin büyük çoğunluğu sömürgeci efendilerine karşı ayağa kalkmadı.³⁷ Fakat *troupes indigènes* sömürgecilik karşıtı şiddetin örgütlenmesinin unsuru olmadıysa bile, bunun nedeni, ilerici ve hümanitaryen bir Fransız cumhuriyetçi sömürge yönetiminde, bu halkların artan hakları ve kabullerinden duydukları mutlulukla tatmin olmaları değildi. Her şeyden önce, paramiliter seferberliğin önünde pratik engeller vardı. Bu askerler terhis edilip sömürgelerdeki toplumlarına geri gönderildiklerinde, aslında metropolde veya orduda olduğundan çok daha ırkçı ve katı bir toplumsal ve siyasal hiyerarşi içinde yer alan, toplumsal ve siyasal denetim mekanizmalarının, beyaz "saygınlığı"nın yüceltilmesinde ırksal ve hukuksal denetimlerini kullanmakta çok özenli, müteyakkız ve kuşkucu olan sömürge yönetimleri tarafından geliştirilip kullanılacakları, savaş öncesi konumlarına geri gönderilmiş oluyorlardı.³⁸ Nerede baş gösterirse göstere, isyanlar hep gaddarca bastırıldı. Fransız ordusu ve sömürge yetkilileri, iki savaş arası döneminin dört büyük ayaklanmasını, tıpkı İngilizler gibi, hava kuvvetleri, gaz ve tank gibi en yeni askerî teknolojinin yanı sıra, sayı, ateş gücü ve lojistik üstünlükle orantısız bir güç kullanarak bastırdı.

37 Gregory Mann, *Native Sons: West African Veterans and France in the Twentieth Century*, Duke University Press, Durham, NC, 2006.

38 Emmanuelle Saada, "The Empire of Law: Dignity, Prestige, and Domination in the 'Colonial Situation'", *French Politics, Culture and Society*, Yaz 2002, sayı 20/2, s. 98-120. Bkz. ayrıca, a.g.y., *Empire's Children: Race, Filiation, and Citizenship in the French Colonies*, University of Chicago Press, Chicago, 2012.

Savaştan hemen sonraki yıllarda toprak kazançlarını pekiştirmeye ve emperyal hâkimiyetinin meşruiyetini canlandırma-ya çalışan, sadece Britanya ve Fransa olmadı. Japonya'nın liderleri de, savaş dönemi Çin'deki toprak kazançları ve diğer imtiyazlarını alıkoymak için Paris'te yürüttükleri başarılı müzakereler sayesinde, eski Alman mülkü olan Shandong'daki topraklarını diğer İtilaf Devletleri'nin tanımaması sağladılar. Aynı zamanda, Kore sömürgelerinde, kısmen Wilson'un kaderini tayin hakkı söyleminden esinlenerek 1919 baharında patlak veren 1 Mart Hareketi [Samil Bağımsızlık Hareketi] ile bütünleşen yaygın direnişi gaddarca bastırdılar. Gelgelelim, Kore'nin ABD desteğine ilişkin bütün umutlarına karşın Washington, bir sömürge olarak statüsünü kararlaştırılmış ve bitmiş olarak gördüğü Kore meselesinde, üzerinde enine boyuna düşünülmüş bir tarafsızlık tutumu benimsedi.³⁹

Kuşkusuz, ABD de bu dönemde bazı sömürgeleri, 1898'deki İspanyol-Amerikan Savaşı'ndaki zaferinin toprak miraslarını edinmişti. Washington halihazırda Filipinler ve Porto Riko'da yerli özerkliğe izin vermekte diğer sömürgeci devletlerden daha ilerici davranmış olsa da, savaş yıllarında ABD kuvvetleri gerek Haiti gerek Dominik Cumhuriyeti'ni işgal ettiği yetmiyor-muş gibi, bir taraftan Küba, Nikaragua ve Karayipler'in başka yerlerindeki himaye yönetimlerini güçlendirme çabası içindeyken Washington, Meksika topraklarına birkaç istilada bulunmaktan da geri kalmamıştı. Christopher Capozzola'nın bu derlemedeki makalesinde ortaya koyduğu gibi, ABD her ne kadar Avrupa'da savaşmaları için pek fazla sömürge askeri toplamadıysa da, o yıllarda genişleyen topraklarının asayişi konusunda, gelecek on yıllar boyunca sömürgeleri ve yarı-sömürgeleleriyle ilişkilerini belirleyecek bir politika geliştirdi. Aynı zamanda, Woodrow Wilson ve halefleri, çok daha iddialı bir Amerikan imparatorluğunu; ulus-devletlerin uluslararası bir örgüt sisteminde kenetlenildiği ve serbest ticaret ilkeleriyle yönetilecek küresel bir hâkimiyet [*imperium*] tasavvur etmeye koyulmuşlardı. Bu yeni düzende ABD eşitler arasında birinci olarak

39 Manela, *The Wilsonian Moment*, s. 197-214.

hizmet edecek ve bu hâkimiyette Amerikan ekonomik (ve daha sonraları askeri) üstünlüğü, Washington'un küresel egemenliğini kalıcı kılacaktı. Bunun sonucu olarak, ABD'nin Doğu Asya'daki yeni düzen arayışı, ertesı yıl Lozan'ın "Yakın Doğu"da yapacağına benzer şekilde, savaş düzeni istikrarının peşine düşen 1922 Washington Konferansı'yla, en azından geçici olarak hayata geçirildi.

Bu kitabın son bölümünde Leonard Smith'in gösterdiği gibi, Paris Barış Konferansı'nda imparatorluklar çözümleri oluştururken bir yandan sorunlar da yarattı. Habsburg Monarşisi, Çarlık Rusyası ve Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması, Orta ve Doğu Avrupa ile Ortadoğu'da bir egemenlik boşluğu yarattı. Kasım 1918'de Almanya'yla yapılan mütareke esnasında, imparatorluğunun halefi olarak ulus-devletlerin kendi kaderlerini tayin etmesini meşrulaştıran Wilsoncu söylemsel çerçeve Büyük Güçler tarafından kabul gördü. Barış müzakereleri, Batı Cephesi'nde olan bitenin ötesinde devam ederken, emperyal Büyük Güçler'in sağlanan barışı kontrol etmekte gitgide yetersiz olduğu ortaya çıktı. Milletler Cemiyeti yoluyla emperyal yayılma, sabırsız halef devletlerin temellerini attı. 1923'te, Anadolu'da uzlaşma dönemine gelindiğinde, emperyal yetkenin sınırlarını bariz bir biçimde halef devletler çizdi.

Beyaz dominyonlar ile Britanya İmparatorluğu arasındaki ilişki bile tepeden turnağa değişime uğradı. Dominyonlar konferansta başlı başına bir yer talep ederek, kendi çıkarları için mücadele etti.⁴⁰ Gelgelelim, beyaz yerleşimci dominyonlardaki savaş sonrası milliyetçiliği çeşitlilik gösteriyordu. Kanada ve Güney Afrika'da ağır basan sorun, savaşın daha da hararetlendirdiği İngiliz olmayan hoşnutsuz ve büyük çaplı toplulukların yatıştırılması olduğundan, buralardaki kırılgan hükûmetleri savaş sonrası yıllarda bir arada tutan ideolojik tutkal olarak milliyetçi duyguya yaslanılmasını tahrik etti. Bu dominyonların her ikisinde de milliyetçilik, kendini imparatorluktan

40 Bkz. L.F. Fitzhardinge, "William Morris Hughes", Bede Nairn ve Geoffrey Serle (ed.), *Australian Dictionary of Biography*, ix, 1891-1939 içinde, Melbourne University Press, Melbourne, 1983, s. 393-400.

uzaklaştırma –daha cumhuriyetçi, daha kendine yeterli ve İngilizlerden kültürel olarak daha farklı bir anlayışa sahip olma– çizgisinde ifade eder olmuştur.⁴¹ Avustralya ve Yeni Zelanda’da ise, her ne kadar savaş sonrası milliyetçiliği en az diğer iki dominyondaki kadar güçlü olsa da, kamuoyu onların tersine milli olgunluk ve imparatorluk sadakati ikiz kavramı çevresinde toplanmıştı. Diğer yerleşimci dominyonlardaki gibi imparatorluğun antitezi olmanın çok uzağındaki bu milliyetçilikte, ulus ve imparatorluk birbirinden ayrılmaz şekilde iç içe geçmiş durumdaydı.⁴²

Bu derlemenin kapsadığı coğrafi alan, Cihan Harbi’nin bilfiil bir dünya savaşı olma özelliğini yeniden sağlamak, genellikle Cihan Harbi tarihlerinde pek az dikkat gösterilmiş, Portekiz gibi muharip imparatorluklara da gereken dikkati verme amacımızı yansıtıyor. Filipe Riberio de Meneses’in ileri sürdüğü gibi, mali ve ekonomik açıdan yararlanmak için yetersiz olan genç Portekiz Cumhuriyeti kayda değer emperyal alanları belli belirsiz şekilde elinde tutmaya devam etti. Ülkenin savaşa girmesinden bile önce, Mart 1916’da, her ikisinde de bir dizi yerel etnik grup ve Avrupa önderliğindeki komşu Alman garnizonları bulunan başlıca Afrika toprakları, Angola ve Mozambik’te yabana atılmayacak bir çatışma has göstermişti. Ne var ki, Portekiz savaşan taraflardan biri haline geldiği anda, durum çok ciddi şekilde kötüleşti: Portekiz’in savaşla bağlantılı kayıplarının üçte ikisi Afrika’da meydana geldi ve yerli halk arasında ölüm oranı hesaplanamayacak oranda daha yüksekti. Paris Barış Konferansı’nda, Portekiz’in yeni Wilsoncu düstur altında bir sömürge imparatorluğu unvanına sahip olup olmadığı, ciddi soru işaretleri uyandırdı. Yine de, Afrika seferleri metropolde, Almanya’ya karşı yürütülen mücadelenin bir parçası, bu nedenle de

41 M.S. Careless, *Canada: A Story of Challenge*, Cambridge University Press, Londra, 1953, s. 339-346.

42 Bkz. örneğin, Stephen Garton, *The Cost of War: Australians Return*, Melbourne University Press, Melbourne, 1996; Joy Damousi, *The Labour of Loss: Mourning, Memory and Wartime Bereavement in Australia*, Melbourne University Press, Melbourne, 1999 ve Marina Larrson, *Shattered Anzacs: Living in the Scars of War*, University of Washington Press, Seattle, 2009.

Portekiz'in imparatorluk hakkının temel bir unsuru olarak görüldü ve öyle anıldı.

Richard Bosworth ve Giuseppe Finaldi'nin makalelerinde gösterdiği gibi, İtalya, önemli olmakla beraber bu dönemde emperyal savaş faaliyetlerinin çoğu zaman gözden kaçmış bir başka uygulayıcısıdır. Genelde Büyük Güçler'in en zayıfı olarak kabul edilen, ama yine de kendisini antik Roma'nın emperyal hayaletleriyle özdeşleştirmek zorunda hisseden "Üçüncü İtalya", imparatorluk yarışına her fırsat bulduğu yer ve anda katılmaktan geri kalmadı. Sonuç, "paçavralar içinde" bir imparatorluk olsa bile, 1911'de Osmanlı Libyası'ndaki İtalyan istilası savaşa giden yolu açtı ve İtalyan İmparatorluğu'nun da Avrupa'daki savaşta temsil edilmesini sağladı. Eritre ve İtalyan Somalisi'nde askere kaydolan Afrikalı askerler, milli ordunun parçasıydılar. 1915'ten 1918'e dek, akli başında tüm stratejistler, ülkenin bütün gücünü Avrupa'ya odaklaması gerektiğine işaret ederken, İtalyan ordusu, etkisiz ve çoğu zaman gaddar yöntemlerle, Libya'daki zayıf hâkimiyetini güçlendirmeye çalıştı. Avrupa savaşı kazanıldığı anda, İtalya derhal "dördüncü sahil"inin kontrol altına alınması hedefine dönerek, Ekim 1922'de Roma'da denetimi ele geçiren faşist diktatörlüğün yönetiminde belki 100 bin yerliyi katletti.

Cihan Harbi esasen imparatorluklar arası ve imparatorlukların varlığını sürdürme veya topraklarını genişletme amacıyla yaptığı bir savaştı. Belki ironik olan, bu savaşın –yüzyıllardır en rakipsiz devlet örgütlenmesi olan– hanedan imparatorluklarını ve dünyanın dört bucağında devletlerarası ilişkilerin dayandığı temel mantık olan emperyal genişleme ve sahiplenme hedefini baltalaması oldu. İttifak devletleri safındaki üç hanedan imparatorluğunun hiçbiri savaş öncesi konumunu koruyamadı ve tümü (ve en azından Avrupa'daki unsurları), bazen toprak bütünlüklerini korusalar ve genellikle emperyal seleflerinin baskıcı uygulamalarını yeni kılıflar altında bir biçimde sürdürseler bile, savaş ertesinde şu ya da bu şekilde cumhuriyetçi rejimlere dönüştüler. İtilaf safındaki imparatorluklar ise –dikkat çekici ve önemli Rusya istisnasıyla birlikte– ayakta kal-

mayı, hatta emperyal topraklarını genişletmeyi başardı başar-
masına; ancak, “küçük ölkelerin hakları” adına yapılan bir sa-
vaş, emperyal oluşumların meşruiyetini şiddetle zayıflattı ve
emperyal merkezlerin en coşkulu emperyal periferileriyle, ör-
neğin Britanya tahtının “beyaz” dominyonlarıyla olan ilişkile-
rini bile gerginleştirdi. Bu basit bir şekilde fedakârlıktaki eşit-
liğin statü ve haklardaki eşitliği beraberinde getirmemesiydi –
ne de olsa, “periferi” nüfusları, böyle bir ödöl beklemeden veya
almadan bin yıldır imparatorluklar için çarpışıp duruyorlardı.
Mesele, siyasal meşruiyetin ilahi onaydan değil, halktan geldi-
ğini ileri süren, uzun ve zahmetli bir sürecin ardından, nihayet
neredeyse evrensel kabul gören halk yönetimi mantığıydı. Al-
çak sömürgecinin son kalesi olan medeniyet getirme argüma-
nı, imparatorluğun en “medeni” Avrupalı topraklarındaki mu-
harebe meydanlarında –özellikle orada– akan kan nehirlerinin
okyanusunda boğulmuştu.

Gerek kazanan gerek kaybeden saftaki katılımcıların çoğu-
nun topraklarını enkaza çeviren savaş sonrası şiddet, kısmen,
çöken imparatorlukların kalıntıları uğruna yapılan bir müca-
dele oldu. Başkan Wilson’un, kendi kaderini tayin hakkı ve kü-
çük ulusların hakları konuşmasıyla uluslararası sahneye yaptı-
ğı muhteşem girişin yanı sıra, Rusya’yla birlikte Orta ve Doğu
Avrupa’nın başka yerlerinde devrimin henüz belirsiz ama bü-
yüyen hayaleti, her yerde imparatorluk düşmanları için fikir-
ler, örnekler ve destek kaynaklarının değişken bir karışımını
oluşturmaktaydı. Enformasyon ve fikirlerin küresel hareketi,
savaş ve son teknolojik ve kurumsal gelişmeyle hızlanan akı-
şı, sömürge karşıtı salgının hızla yayılışı anlamına geldi. 1923’e
gelindiğinde, ABD bir anlığına küresel sahneden geri çekilir-
ken bile, Moskova’da artık güçlenmiş rejimin desteğiyle cesa-
ret bulan komünist örgütlenme ağı, imparatorluğa karşı dev-
rimin örgütsel yapısını kurmaya koyuldu. Bu arada, her ne ka-
dar genel yönü çok açık olsa da, çoğu zaman kanlı ve genellik-
le kaotik bir süreç içindeki Avrupa’nın eski Habsburg toprakla-
rı, ulus-devletler olarak kuruldu. Dünyanın dört bir köşesinde,
teritoryal bir yönetim tarzı olarak emperyal devlet saldırı altın-

da ve gerilemekte iken, ulus-devlet yükselişeydi. Emperyal dağılma sürecinin tamamlanması için daha onlarca yıl ve 1937 ile 1945 arasında daha da yıkıcı bir savaş gerekse bile, 1911-1923 arasındaki daha büyük savaş, aslında bu süreçte en can alıcı dönüm noktası oldu.

OSMANLI İMPARATORLUĞU

MUSTAFA AKSAKAL

“Ani ve talihsiz akıbet”

Son on yılında, “Birinci Dünya Savaşı’nda Büyük Güçler tarafından tahrip edilen çok-ulusçulukta Osmanlı İmparatorluğu büyük ölçüde başarılı bir deneme” miydi?¹ Yoksa ödeyemediği borçlar alan, tebaalarını ezen, gayri Müslim nüfuslarına şiddet uygulayarak bağımsızlık ateşlerini daha da körükleyen, bu arada Büyük Güçler’in müdahalesine zemin hazırlayan ve imparatorluğun sonunu getirecek yolu döşeyen zayıf bir devlet miydi? Yahut iddia edildiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu “diğer çok-uluslu, çok-dinli imparatorluklar gibi” düpedüz “bir anakronizme dönüşmüş”, liderleri “kaçınılmaz” olana kucak açarak “imparatorluk fikrinden vazgeçip ulusal bir cumhuriyete razı olma” kararı alan bir devlet miydi?² Belki de, yine ileri sürül-

- 1 Donald Quataert, Kemal H. Karpat’ın *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith and Community in the Late Ottoman Empire*, Oxford University Press, New York, 2001 [İslâmın Siyasallaşması, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013] başlıklı eseri üzerine eleştiri yazısı, *American Historical Review*, Ekim 2002, sayı 107, s. 1328.
- 2 Feroz Ahmad, “The Late Ottoman Empire”, *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire* içinde, (ed.) Marian Kent, Frank Cass, Londra, 1996, 2. Bas., s. 5 [Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler, çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2013].

düğü üzere, karşılaştırmalı sınıı dezavantajı, görece küçük nüfusu (ve dolayısıyla askeri insan gücü), değerli jeostratejik konumu ve siyasal meşruiyetin milliyetçilik cazibesine dayandığı bir çağda çokulusluluğu nedeniyle, imparatorluğun 1850'den itibaren irtihali “kaçınılmaz bir fiyasko” muydu?³ Osmanlı romancı, feminist düşünür, devlet memuru ve asker Halide Edib, 1928'de Osmanlıların sonu hakkında kafa yorarken, meydana gelen insani felaketi sadece ima edebilecek şu sözleri yazdı:

[Ekim 1918'de], Osmanlı İmparatorluğu'nun çöktüğünün, tuzla buz olduğunun ve enkazının ağırlığı altında ezilenlerin sadece İttihatçı liderlerden ibaret kalmayacağını farkındaydım. Dağılma yaklaşık bir asır önce başlamış olmasına ve savaş olsun olmasın, imparatorluğun zaten çökmeye mahkûm olduğuna şahsen kani bulunmama karşın, yine de ileri görüşlü bir politikanın yardımıyla, o günkü kadar âni ve korkunç bir akıbet olmayabilirdi. Herhalde [eninde sonunda] imparatorluğun ölümü kaçınılmaz bir gerçektir.⁴

Bütün bu soruların cevapları, sorgulanan kaynaklara bağlıdır. Büyük ölçüde Avrupa diplomatik anlatılarına kulak veren tarihçiler, imparatorluğun sonunu getirenin onun kendi kötü yönetimi olduğu sonucuna varabilir. Osmanlı kaynaklarına ayrıcalık tanınırsa, farklı bir resim ortaya çıkacaktır; bu resimde imparatorluk, II. Katerina'nın “Çargrad”a (yani Konstantinopolis/İstanbul) göz koyduğu ve Napoléon Bonaparte'ın İstanbul'a sahip olanın dünyaya hükmedebileceğini ilan ettiği günden itibaren “Şark Meselesi” adlı bir oyunda dur durak bilmek-sizin onu parçalama çabasındaki Avrupalı Büyük Güçler'in yırtıcı politikalarının altında inleyen bir “Avrupa Emperyalizmi Kurbanı” olarak belirir.

Osmanlı İmparatorluğu'na dair bu zıt görüşler, Birinci Dünya Savaşı'na gelinceye değin 19. yüzyıl boyunca dönemin göz-

3 Erik J. Zürcher, “The Ottoman Empire 1850-1922: Unavoidable Failure”, Zürcher, *The Young Turk Legacy and Nation-Building: From the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey* içinde, I.B. Tauris, Londra, 2010, s. 59-72.

4 Halide Edib, *The Turkish Ordeal: Being the further memoirs of Halide Edib*, The Century Co., New York, 1928, s. 3.

lemcileri tarafından ileri sürülmüş, o gün bugündür de tarihçilerin değerlendirmelerini biçimlendirmiştir. Bu ihtilafı çözmenin yeri bu makale olmamakla birlikte, imparatorluğun son yıllarına ilişkin her türlü yorumlamada kendini göstermesi nedeniyle, burada konuyu yine de gündeme getirmek zorunda hissettim. Kısaca belirtmem gerekirse, ne “zayıf Osmanlı Devleti” ne de “Avrupa emperyalizminin kurbanı” paradigması İmparatorluk’un sonunu açıklayabilir. Avrupa emperyalizminin doğuşundan bile önce, daha 1760 ve 1830 arasında, imparatorluk bir “ölüm kalım” mücadelesi döneminden geçmişti.⁵ Kaldı ki, Osmanlı İmparatorluğu’nda etnik milliyetçiliğin ortaya çıkışı, tek başına Avrupa komplosuna atfedilemez; milliyetçilik ve ulus-devlet trendi küresel fenomenlerdi; üstelik yalnız Osmanlı İmparatorluğu’na özgü de değildi.⁶ Gelgelelim, Avrupa’nın imparatorluğun Hristiyan nüfusları adına müdahalesinin, Osmanlı topraklarının her yerindeki Müslüman-Hristiyan ilişkilerini, etnik ve dinsel şiddeti körükleyecek şekilde siyasallaştırmış olduğu da kuşku götürmez bir gerçektir.

Bu bölüm, 1923’teki nihai çöküşünü kaçınılmaz bir son olarak görmeksizin, imparatorluğun ana gelişmelerinin izini sürecektir. Burada imparatorluk liderlerini ve halklarını, ilkin savaş koşulları, 1915’ten sonra ise topyekûn savaş koşullarında, kendi sahnelerinde hareket eden aktörler olarak ele alacağız. Bu bölüm, imparatorluğun, Halide Edib’in deyişiyle, “ani ve talih-siz akıbeti” hakkındadır.

Tarsus yolunda meydana gelen ilginç bir olay

Arşidük Franz Ferdinand, 1914 Haziranı’nın sonunda Saraybosna’yı ziyarete hazırlanırken, bin yedi yüz kilometre kadar doğuda, Adana yakınlarındaki bir Osmanlı kasabası olan Tar-

5 Virginia Aksan, *Ottoman Wars, 1700-1870: An Empire Besieged*, Pearson Longman, New York, 2007, s. 7 [Osmanlı Harpleri, çev. Gül Çağalı Güven, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010].

6 Andreas Wimmer, *Waves of War: Nationalism, State Formation, and Ethnic Exclusion in the Modern World*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013, s. 1-5.

sus'un halkını dehşete düşüren sıra dışı bir olay meydana geldi. Oradaki jandarma kumandanlığına İstanbul'daki emperyal hükûmetten mühürlü bir posta gönderilmişti. Ekteki talimat, posta torbasının sadece seferberlik halinde açılmasını bildiriyordu. Fakat torba talimata rağmen yine de açılmış ve tüm civar köylere gönderilecek seferberlik emri ortaya çıkmıştı. Dikkatsizce kulaktan kulağa yayılan bu son dakika haberi, ka-fa karışıklığı gibi, yaklaşan askere alma ve savaş rivayetlerinin de doğal olarak, dolu dizgin yayılmasına yol açtı.⁷ İstanbul'un 1914 Haziranı sonunda, 19 yaşındaki Bosnalı bir Sırp'ın Habsburg arşidükü ve karısını katletmesinden birkaç gün önce ve çiftin öldürülmesinin Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında bir savaşla, üstelik genel, dünya çapında bir savaşla sonuçlanacağını ortaya çıkmasından önce, acaba niçin İstanbul seferberlik önlemlerine girişmiş olabilirdi? Tarsus yetkililerinin asker toplama emirlerini vaktinden evvel ilan etmesinin gösterdiği gibi, Osmanlı Devleti bir savaşa mı hazırlanıyordu? Yoksa bu, hiçbir önem atfedilmesini gerektirmeyen, rutin işlemlerdeki basit bir bürokratik hata mıydı?

Avusturya-Macaristan 28 Temmuz 1914'te Sırbistan'a –ve bir hafta gibi kısa süre içinde Almanya da Rusya, Fransa ve Belçika'ya– karşı savaş ilan ettiği zaman, Osmanlıların emperyal temelleri, önemli bir dizi iç ve dış kriz sonucu, daha 1911'de girdiği üç savaş yüzünden hâlâ sallantıdaydı. Osmanlı hanedanı, Habsburg, Hohenzollern ve Romanov hanedanlarından uzun yaşayarak 1922'ye dek varlığını sürdürebildiyse de, çoğu sivil milyonlarca Osmanlı bunu başaramayacaktı. Âl-i Osman, yaklaşık 1299'dan beri Osmanlı topraklarına hükmetmişti. İlk olarak Anadolu'nun kuzey ve doğu kesimlerinde egemenliğini kurmuş, ardından 14. yüzyılda Güneydoğu Avrupa'ya atlamış, 16. yüzyılda ise Doğu Arap topraklarını fethetmişti. O noktada, Osmanlı padişahı aynı zamanda dünya Müslümanlarının lideri olan halife unvanını da ele geçirmiş oldu. Âl-i Osman'ın son padişahı VI. Mehmed'in de 1922'de sürgüne gitmesinin ardın-

7 BOA, DH.EUM.EMN 85/18, 12 Haziran 1339 (25 Haziran 1914) ve 15 Haziran 1330 (28 Haziran 1914).

dan, imparatorluğu dünya savaşına sürükleyen Karadeniz'deki Rus kıyılarına yapılan Osmanlı saldırısından tastamam dokuz yıl sonra, 29 Ekim 1923'te, Türkiye Cumhuriyeti ilan edildi. Hilafet ise Mart 1924'te kaldırıldı. VI. Mehmed'in Şam'da, Atatürk cumhuriyetinin sınırları dışında yapılan cenazesi, yeni rejimin, yeni Türkiye'nin Osmanlı geçmişiyile bağlarını koparmaktaki kararlılığını simgeliyordu.

Franz Ferdinand'ın katili Gavrilo Princip'in yaşam öyküsü de Osmanlı İmparatorluğu'nunkiyle iç içe geçmişti. Princip, 1894'te Osmanlı Bosnası'nda doğdu. Saldırıyı adına gerçekleştirdiği örgüt *Genç Bosna*, ıpkı onun gibi Bosna'nın Sırbistan'la birleşmesini talep ediyordu. Zira her ne kadar Osmanlı İmparatorluğu'ndan resmî özerkliği 1878'de kazanmış olsa da, Habsburgların ilk olarak 1878'de Hersek'le birlikte işgal, ardından 1908'de ilhak etmesine karşın, Princip'in Bosnası bir türlü Sırbistan sınırlarına dahil olamamıştı.

Osmanlı baharı ve 1911-1913 savaşları

1908 Temmuzunda gerçekleşen Osmanlı anayasal devrimi, imparatorluğun her yerinde seçimlerin yapılması ve 1878'den beri ilk kez meclisin yeniden açılmasıyla sonuçlanarak, kısa bir Osmanlı baharı getirdi. *Pravda*'dan genç bir Rus muhabiri Lev Troçki, Aralık 1908'de "ülke derhal canlanıp ayağa kalktı" diye yazmıştı.⁸ Başlangıçta, 1908'deki "yukarıdan aşağıya halk devrimi" bir askerî darbeymiş gibi görünse de,⁹ parlamento'nun derhal açılması, imparatorluğun siyasal olarak ayakta kalabilme potansiyelini gösteriyordu.¹⁰ Devrim, kitlesel gösteri-

8 Leon Trotsky, *The Balkan Wars, 1912-1913: The War Correspondence of Leon Trotsky*, çev. Brian Pearce, (ed.) George Weissman ve Duncan Williams, No-nad Press, New York, 1980, s. 4 [*Balkan Savaşları*, çev. Tansel Güney, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012].

9 Nader Sohrabi, *Revolution and Constitutionalism in the Ottoman Empire and Iran*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, s. 114.

10 Y. Doğan Çetinkaya, "1908 Devrimi ve Toplumsal Seferberlik", *II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek*, (ed.) Feriyan Ergut, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 13.

ler ve şenliklerle kutlandı. Meclise seçilen mebuslar imparatorluğun çeşitli yerlerini temsil ediyorlardı. Yeni kurulan çok sayıda cemiyet, kulüp ve gazete, imparatorluğun etnik grupları arasında birlik ve uzlaşmayı (Osmanlıcılık) ve ademimerkeziyeti savunuyordu.¹¹ Osmanlıcı siyasal partilerden biri olan Fırka-i İbad'a göre, "bugün Türkiye hükümeti ve Osmanlı milleti Türk, Arap, Arnavut, Kürt, Ermeni, Rum [Yunan Ortodoks], Yahudi, Bulgar ve daha birçok farklı unsurdan müteşekkildir. Tüm unsurlar birbiriyle ittihad ve ittifak halindedir."¹² Gelgelelim, darbeyi başlatarak Kanun-ı Esasî'nin ilanını zorlayanlar –İttihad ve Terakki Cemiyeti [ITC]– demokratik siyasete pek bağlılık göstermedi. Adana'da büyük çaplı etnik şiddet ve gazetecilere yönelenler de dahil siyasal suikastler, 1908 umutlarını boşa çıkardı. 1911'e gelindiğinde, parlamenter gücün yeni Hürriyet ve İtilaf Partisi'ne doğru kaymasıyla, ITC'nin kurduğu yeni hükümete halk desteği hızla azaldı.¹³

Aynı yılın Eylülünde, imparatorluk ihtirasından başka hiçbir nedeni olamayacak bir hamleyle, İtalya'nın Kuzey Afrika'daki Osmanlı Trablusu'na (Libya) saldırarak buraları işgal etmesi, Osmanlı topraklarında ve ötesinde bu haksızlığa karşı protestolara yol açtı.¹⁴ Bunu takip ederek doğan yerel direnişi ezmek için, İtalyan yetkililer kışkırtıcılardan on dördünü halkın önünde astılar. İzmir'de, coşkulu bir oyun, İtalyan saldırısı-

11 Michelle U. Campos, *Ottoman Brothers: Muslims, Christians, and Jews in Early Twentieth-Century Palestine*, Stanford University Press, Stanford, 2011 [Osmanlı Kardeşler, çev. Mine Yıldırım, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015]; İlham Khuri-Makdisi, *The Eastern Mediterranean and the Making of Global Radicalism, 1860-1914*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 2010.

12 Alıntılanan Gökhan Kaya, *II. Meşrutiyet Döneminin Demokratları: Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 199.

13 Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası: II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1990, s. 72.

14 Timothy W. Childs, *Italo-Turkish Diplomacy and the War Over Libya, 1911-1913*, s. 36. İmparatorluk dışındaki tepkiler için, bkz. Firoozeh Kashani-Sabet, *Frontier Fictions: Shaping the Iranian Nation, 1804-1946*, Princeton University Press, Princeton, 1999, s. 144; Mobammad Hassan Kavousi Araghi ve Nasrollah Salehi (ed.), *Jihadieh: The Holy War Fatwas of the Grand Ulama and Mujtaheds in World War I*, Unit for Documentary Publication, Tahrân, 1997.

nı telin ederek, halk desteğini coşturdu.¹⁵ Avrupa'nın diplomatik desteğini elde etmek umuduyla, Osmanlı siyasetçi ve uluslararası hukukçuları İtalyan eyleminin gayrimeşru olduğuna işaret ettilerse de, pek bir başarı elde edemediler.¹⁶ Bir yıl sonra, Ekim 1912'de, hâlâ İtalya'yla savaş halindeyken, İstanbul bir başka askerî krizle karşı karşıya kaldı. Bulgar, Yunan, Karadağ ve Sırp birliklerinden oluşan birleşik bir ordu, Osmanlı'nın Avrupa'da geri kalan üç Rumeli vilayeti olan Kosova, Manastır ve Selanik'i tarafların tümünün sivilere karşı işlediği korkunç vahşetler arasında ele geçirdi.¹⁷ Temmuz 1913'te, İkinci Balkan Savaşı esnasında, Büyük Güçler'in sert ihtarlarına karşın Osmanlı birlikleri eski payitahtlarından biri olan Edirne'yi geri aldı. Fakat Edirne'nin geri alınmasına rağmen, imparatorluk 14. yüzyıldan beri sahip olduğu Avrupa topraklarını artık yitirmişti. Aynı zamanda Hristiyan nüfusunu da hızla kaybediyordu. Osmanlı nüfus tahminleri (Mısır hariç), 1872'de toplam 29 milyon civarında olan nüfusunun yarısından biraz fazlasının imparatorluğun Avrupa topraklarında yaşadığını ortaya koyar. 1872'de, nüfusun neredeyse yarısı gayri Müslimdi. 1906'ya kadar, toplam nüfus 21 milyona, içindeki gayri Müslim oranı ise, toplam nüfusun kabaca dörtte birine düşmüştü.¹⁸

Kimilerine göre, Balkan savaşlarındaki yenilgi, imparatorluğun Hristiyanlarının sadakatsizliğini şüphe götürmez şekilde kanıtlamıştı. Hristiyanlar, Birinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı kuvvetlerinin dörtte birini oluşturunuyordu; bu nedenle bazıla-

15 Mehmed Sezai, *Cihad-ı Muhaddes yahud Trablusgarb'da Osmanlı-İtalya Cengi*, Keşişyan Matbaası, İzmir, 1327/1911; Günver Güneş, "II. Meşrutiyet Döneminde İzmir'de Tiyatro Yaşamı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 2005, sayı 18, s. 155-173; Ö. Faruk Huyugüzel, *İzmir Filiz ve Sanat Adamları (1850-1950)*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000, s. 400-401.

16 Hasan Sırrı, *Hukuk-u Düvel Nokta-i Nazarında Osmanlı-İtalya Muharebesi*, Matbaa-i Ebüziyya, Konstantiniye, 1330/1914.

17 *Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, DC, 1914.

18 Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu, 1500-1927*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1996, s. 38 ve 55-58.

rı, yenilgiye yol açanın –Osmanlı ordularının pek çok muharebe meydanında, karşısındaki kuvvetlerden çok daha büyük olması gerçeğiyle değil– onların performansı olduğunu söylüyordu.¹⁹ Bu savaşta kaybedilmiş seçkin bir Osmanlı kent merkezi olan Selanik'in Osmanlı eski valisi, imparatorluğun Ortodoks Hristiyanlarının yalnız askerlik hizmetinde başarısız olmakla kalmayıp, aynı zamanda savaş faaliyetlerini destekleyecek mali bağışlar yapmak konusunda, imparatorluğun Müslüman unsurlarına katılmaktan geri durduğunu iddia ettiği açık bir mektup yayımladı.²⁰ Müslümanların sahip olduğu şirketler, kendi ürünlerini gayri Müslim tebaalara ve onların yürüttüğü işlere düşmanca yaklaşan reklam kampanyalarıyla pazarladılar. 1912'den sonra basın reklamlarında “Osmanlı” sıfatı “münhasıran” “Müslüman/Türk” anlamına gelmeye başladı.²¹ Kırsal kesimde, kasaba ve köyler bir mülteciler akınıyla daha karşı karşıya geldi. Muhacirler arasında hayatta kalabilenlerden, etnik temizlik bilgilerini birinci ağızdan öğrendiler. Resmî Osmanlı kayıtlarına göre, 1915'e gelindiğinde Balkanlar'dan imparatorluğa gelen Müslüman muhacirlerin sayısı 297.918 idi; bu, herhalde 1920'ye kadar 640.000'e kadar artacak bir rakamdı.²²

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı ordusunun başındaki adam olan Harbiye Nazırı Enver Paşa (1881-1922), Libya ve

19 Fikret Adanır, “Non-Muslims in the Ottoman Army and the Ottoman Defeat in the Balkan War of 1912-1913”, *A Question of Genocide: Armenians and Turks at the End of the Ottoman Empire* içinde, (ed.) Ronald Grigor Suny, Fatma Müge Göçek, Norman M. Naimark, Oxford University Press, Oxford, 2011, s. 120 [Soykırım Mescesi, çev. Akın Emre Pilgir, İarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015]; Edward J. Erickson, *Defeat in Detail: The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913*, Prager, Westport, 2003 [Büyük Hezimet, çev. Gül Çağalı Güven, İis Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013].

20 Mustafa Aksakal, *The Ottoman Road to War in 1914: The Ottoman Empire and the First World War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 53.

21 Yavuz Köse, “Between Protest and Envy: Foreign Companies and Ottoman Muslim Society”, *Popular Protest and Political Participation* içinde, (ed.) Eleni Gari, M. Erdem Kabadayı ve Christoph K. Neumann, Studies in Honor of Suraiya Faroqhi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 265.

22 Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu, 1500-1927*, s. 62; Onur Yıldırım, *Diplomacy and Displacement: Reconsidering the Turco-Greek Exchange of Populations, 1922-1934*, Routledge, New York, 2006, s. 89.

Görsel 1. Trakya muhacirleri, y. 1915, 1911-1923 çalkantılan, milyonlarca kişiyi muhacire dönüştürdü ve yerinden etti (Georgetown Üniversitesi, Washington, DC)

Balkanlar'daki kanlı çatışmalar aracılığıyla, gerilla savaşında erken bir tecrübe edinmişii (üstelik 1908-1909'da Sultan II. Abdülhamid'i alaşağı eden devrimci zabıılardan biriydi). Enver (Ocak 1914'e kadar "Bey", o tarihten sonra "Paşa") ve -birçoğunu Balkanlar'dan tanıdığı- çevresi, bu çatışmaları Hırsiııyan saldırganlığı olarak yorumladılar.²³ Tarafların tümü, bu çatışmaların başından sonuna değin dinsel dilden yararlandı; söz-gelimi Yunan kralı, ordularının "Şark'ın ezilmiş halkları adına adalet ve özgürlük gibi kutsal bir savaş" için mücadele ettiklerini ileri sürdü.²⁴

23 M. Şukru Hanioglu (ed.), *Kemli Mektuplarında Enver Paşa*, Der Yayınları, İstanbul, 1989, s. 242.

24 Alınılayan Mark Biondich, *The Balkans: Revolution, War, and Political Violence since 1878*, Oxford University Press, Oxford, 2011, s. 75.

Yaşanan bu şiddet olayları, Enver gibi, Osmanlı toplumunun geniş bir kesiminin, derin bir mağduriyet hissine kapılmasına yol açtı.²⁵ Bir gazetenin dile getirdiği gibi, “milletimizin şeref ve haysiyeti, beynelmilel hukukun eski kaideleriyle değil, ancak harple korunabilir hale” gelmişti artık.²⁶ Gazete, bu gaddarlığın üstesinden, ancak daha da büyük bir şiddetle gelinebileceğini öne sürüyordu. 1914 yılının Ocak ve Haziran ayları arasında, iki yüz bin kadar Ortodoks Hristiyan, Anadolu’nun kıyı bölgelerinden ve Trakya’dan uzak bölgelere gönderildi.

Liberal Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyelerine veya (her ikisi de savaştan sonra pan-Arap milliyetçiliğinde önde gelen roller oynayan) Emir Şekib Arslan ve Satı el-Husri [Mustafa Satı Bey] gibi önemli isimlerin de aralarında bulunduğu başkalarına göreyse, emperyal çerçeve içerisindeki farklı din ve etnik kökenlerden Osmanlı topluluklarının bir arada yaşamasını vurgulayan hareket olan Osmanlılık, gelecekte de sürdürülebilir bir izlek sunmaya devam ediyordu.²⁷ Aslına bakılırsa, Şekib Arslan, 1915 başında, Cemal Paşa’nın İngilizlerin elindeki Mısır’a karşı yürüttüğü Birinci [Süveyş] Kanal Seferi’ni destekleyen Arap süvarilerinden oluşan gönüllü bir birliğe liderlik etti. Bazılarına göre Osmanlılık, Birinci Dünya Savaşı boyunca, hatta daha sonra uygulanabilir bir emperyal çerçeve olarak görünüyorsa da, bu görüş 1912-1913’ten sonra marjinal kaldı.²⁸

İmparatorluğun çoklu etnik yapısının –milliyetçilik ve Avrupa emperyalizm çağında– Osmanlı İmparatorluğu’nun varlığını derinden tehdit ettiği anlayışı, kuşkusuz ilk 1912’de ortaya çıkmıyordu. Daha 1877-1878’de Rusya’yla yapılan savaştan sonra,

25 Enver Pascha, *Um Tripolis*, Hugo Bruckmann, Münih, 1918.

26 *Ahenk*, 13 Ekim 1912; alıntılayan Zeki Arıkan, “Balkan Savaşı ve Kamuoyu”, *Bildiriler: Dördüncü Askeri Tarih Semineri* içinde, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1989, s. 176.

27 Şekib Arslan, *Sırah Dhâtiyah*, Dâr Al-Tali’yah, Beyrut, 1969, s. 236-292.

28 Osmanlılığın evrimi ve kalıtsal düzeyde varlığını sürdürmesi hakkında, bkz. Abigail Jacobson, *From Empire to Empire: Jerusalem Between Ottoman and British Rule*, Syracuse University Press, Syracuse, 2011; bkz. ayrıca, Michael Provence, “Ottoman Modernity, Colonialism, and insurgency in the Arab Middle-East”, *International Journal of Middle East Studies*, 2011, sayı 43, s. 205-225.

Sultan II. Abdülhamid, payitahtın savunmasında stratejik önemi haiz bölgelerin gayri Müslimlerce iskânının kabul edilemez olduğunu ilan etmişti.²⁹ 1908'e gelindiğinde, ITC'nin bazı liderleri, imparatorlukta "hiçbir milliyet" in olmaması ve Habsburg İmparatorluğu'nu ikili bir monarşiye dönüştüren 1867 *Ausgleich* ve daha yakın tarihli reformlara göndermeyle, imparatorluğun "yeni bir Avusturya" olmaması gerektiğine karar vermişlerdi bile. Hedefleri, "Türk okulları, Türk idaresi [ve] Türk hukuk sistemiyle, birleştirilmiş Türk ulus-devleti" yaratmaktı.³⁰ Gelgelelim, her ne kadar ITC 1908 İhtilali'ni başlatmakta başarılı olsa da, birkaç yıl içinde aldığı desteğin çoğunu yitirdi ve siyasal iktidarı ancak cebir ve hileli seçimler yoluyla elinde tutmaya başladı. İtalyan ve Balkan savaşları, İttihatçıları tekrar sürücü koltuğuna oturttu; bu savaşlar olmasa, çok büyük olasılıkla ITC'nin 1908 sonrası gerilemesi devam edecek ve onların değil, rakiplerinin görüşü hâkim politika haline gelecekti. Ne var ki, Osmanlı ordusunun bu savaşlarda uğradığı travmatik yenilgi, militarist liderlik ve Birinci Dünya Savaşı gibi üç önemli etkenin buluşması, tam bir felaketle sonuçlanacaktı.

Büyük bir fırsat olarak Cihan Harbi

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1911-1913 askerî krizlerini kendi lehine çevirdi. Bir grup genç zabıt ve sivilden oluşan örgüt liderliği, inisiyatif alma gereğine inanıyorlardı. Sosyal Darwinizm sözde bilimi hakkında uluslararası bir söylemden etkilenen cemiyet taraftarları cesur eylemden yanaydı. Cesur eylem ve kararlılık ise, gördüğümüz üzere Enver Bey ve adamları tarafından 1908 Meşrutiyet İhtilali'nde, İtalya'ya karşı silahlı direnişte ve Edirne'nin geri alınmasını sağlayan İkinci Balkan Harbi'nde sergilenmişti. Dahası, Ocak 1913'te subaylar Bâb-ı Âli'yi basarak harbiye nazırını öldürüp, devirdikleri kabinenin yerine Ce-

29 Adanır, "Non-Muslims in the Ottoman Army and the Ottoman Defeat in the Balkan War of 1912-1913", s. 115.

30 Dr. Nazım'la bir söyleşinin raporu, ahntılayan: M. Şükrü Hanioglu, *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908*, Oxford University Press, Oxford, 2001, s. 260.

mietet'in hâkim olduğu yenisini kurdular. Alman General Colmar von der Goltz'un yetiştirdiği zabıtlerce desteklenen yeni kabine, ordunun ıslahı için bir Alman askerî heyeti getirdi. İstanbul'a Aralık 1913'te gelen Alman askerî heyeti, daha önce imparatorlukta istihdam edilmiş İngiliz deniz subayları ve Fransız jandarma subaylarına katıldı. Askerî reform ilerledikçe, hükümet aynı zamanda uluslararası bir koruma için askerî bir ittifak arayışına girdi. Bu amaçla 1913'te Londra'yla bir ittifak kurmaya çalışıldığında geri çevrilen Sadrazam Said Halim Paşa, Berlin'le müzakereleri başlattı. Said Halim ve Enver, Almanya'yla bir ittifakın İtalya ve Balkan devletleri gibi güçlerin saldırılarına karşı askerî emniyet sağlayacağını ve Osmanlıların kendi askerî kudretini yükseltecek iç kalkınma ve sanayileşme için gereken zırhı oluşturacağını umuyorlardı. Bizzat Almanya ve Japonya, bu hızlı “militarist modernleşme” için başarılı modeller sunuyordu.³¹

Bundan başka, askerî bir ittifak, imparatorluğun büyük ölçüde Ermeni ve Kürt nüfuslarının yaşadığı Doğu Anadolu vilayetlerinde yaşam koşulları ve kişisel güvenliği geliştirmeye yönelik Büyük Güçler'in talepleri gibi tüm diplomatik müzakerelerde, İstanbul'un elini güçlendirecekti. Kaldı ki, basının geniş kesimleri ITC'nin saldırgan tarzını ve eylemci politikalarını destekliyordu. Sonraki yıllarda, “[Birinci Dünya] Haric girişimiz tek bir bireyin işi değil” diye anlatacağı ileri gelen bir asker, başta “basınımız” ve “kamuoyu” olmak üzere “çeşitli karmaşık etkenlerin sonucuydu.”³²

Berlin'i 2 Ağustos 1914'te Osmanlı'yla askerî bir ittifakı imzalamaya iten de, ancak Temmuz krizi gibi bir konjonktür olabilirdi. Osmanlı liderleri açısından, yedi yıllık bu ittifak antlaşması önemli bir diplomatik başarıydı. Almanya'nın yenilgisinin –ve eşğine henüz girilen topyekûn savaşın– 1914'ün o stratejik anında öngörülmesi çok zordu. Almanya'dan altın, insan gücü ve malzeme talep edip alan ve ittifakı savaş phasına bile olsa

31 Murat Belge, *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

32 Kâzım Karabekir, *Cihan Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik*, ii, Tecelli, İstanbul, 1937. s. 32-86.

korumaya kararlı Osmanlı donanması, 29 Ekim 1914'te Karadeniz'in karşı kıyısındaki Rusya'yı vurdu.

Harekâtın dolaysız askerî etkisi hafifti, ama onu izleyen yıkım ve tahribat açısından sonuçları muazzam oldu. Avrupa savaşı artık Doğu Akdeniz'in derinlerine kadar yayılmıştı ve son-raki dört yıl boyunca, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal dokusunu yakıp kül edecekti. Savaş yangınına adım atmakla, Osmanlı liderliği Alman müttefiklerine bağlılıklarını gösterdi. Berlin, her türlü barış düzenlemesi müzakeresinde Osmanlı çıkarlarını gözetecekti –elbette, Berlin zafer kazanmış bir şekilde veya hasımlarıyla eşit şartlarda müzakere masasına oturabilirse. “Rusya'nın yüzyıllarca bizi yıkmak için yaptığı her şeyi ve Britanya'nın son birkaç yıldır yaptıklarını düşündüğümde” demişti Bahriye Nazırı Cemal Paşa, “meydana gelen bu yeni krizi bir nimet olarak görüyorum. Türklerin nihai ödevinin ya şerefli bir millet olarak yaşamak veya tarih sahnesinden şerefiyle çıkmak olduğuna inanıyorum.”³³ Goltz Paşa da durumu buna benzer iddialı sözlerle ifade etti: “Bravo, Eski Türkiye'yi artık [...] eski şanının yüceliklerine çıkarabilecek hamleyi yapmak için bir fırsatı var. Dilerim bu fırsatı kaçırmaz.”³⁴

Savaşa girişinin ilk beş ayında, İstanbul –biri ideolojik, ikisi askerî– üç seferberlik daha başlattı. Osmanlı padişahı Kasım 1914'te, cihat ilan ederek, yalnız kendi imparatorluğunun Müslümanlarına değil, Britanya, Fransa ve Rusya imparatorluklarında yaşayan tüm dünya Müslümanlarına, Osmanlı ve müttefikleri olan Alman ve Habsburg imparatorluklarının savaş faaliyetlerini destekleme çağrısı yaptı. Alman imparatoru Kaiser II. Wilhelm böyle bir duyuruyu özellikle talep etmişti ve Osmanlı liderliği görünüşe göre Kaiser'in dileklerine boyun eğmişti; yine de, İstanbul'un cihat ilanında kendine özgü bir iç gündemi vardı. Osmanlı bakış açısından, cihat ilanı temelde İtilaf Devletleri'nin sömürge imparatorluklarındaki –İngiliz Hindistan ve Mısırı, Rus Kafkasya ve Orta Asyası ile Fransız Kuzey

33 Türk Genelkurmay Arşivi (ATASE), BDH, Klasör 87, Yeni Dosya 449, Fihrist 1-2 ve 1-3, 2 Kasım 1914.

34 Bundesarchiv-Militärarchiv, N 80-1, fo. 201, 9 Kasım 1914.

Afrikanası– Müslüman nüfusları değil, Osman'ın sancağı arkasında Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi Müslüman topluluklarını seferber etmeyi amaçlıyordu.³⁵

Ardından İstanbul, eski Osmanlı topraklarına yönelik iki tarruz harekâtı başlattı. 1914 sonunda Üçüncü Ordu, 1878'de Rusya'ya bırakılmış topraklara girdi. 1915 başında, Cemal Paşa kumandasında bir kuvvet ise Süveyş Kanalı'nı aşarak, 1882'den beri Britanya'nın işgalinde bulunan Mısır'a girme teşebbüsünde bulundu. Her iki sefer de başarısızlığa uğradı ve iki harekâtın hiçbirisi Rus ve Britanya imparatorluklarının Müslümanlarına başkaldırma ilhamını vermedi. Sarıkamış kasabasını ele geçirmeyi amaçlayan Rus seferi, tam bir askeri fecaatle sonuçlandı. Dondurucu soğukta savaşı ve zaten hastalıkların pençesinde kıvranan Osmanlı Üçüncü Ordusu, birkaç gün içinde on binlerce askerini kaybetti.³⁶ Türkiye'nin toplumsal belleğinde savaştaki Sarıkamış fiyaskosu 1915-1916 Çanakkale zaferinin bir ayna imgesi olmayı sürdürdü. Ayrıca Sarıkamış, Enver'in kişiliğiyle ilişkilendirilip, imparatorluğun başarısızlıkları ve çürümüşlüğü anlamına gelirken, Çanakkale ise Mustafa Kemal'le kişiselleştirilip cumhuriyetin belirleyici zaferini, "Türkler" in en güzel zamanını temsil eder hale geldi. Gelgelelim, Enver'in hemen ardından Sarıkamış'taki korkunç yenilgi, bölgenin Ermeni nüfusuna ve Rus tarafına katılmış olan Ermeni gönüllü taburlarına da bağlanmaktaydı.

Şiddet ve hayatîyet

1909'da yeni Meclis-i Mebusan, askerlik çağındaki, ister Müslüman ister gayri Müslim olsun, tüm Osmanlılar için zorun-

35 Mustafa Aksakal, "Jihad Made in Germany? The Ottoman Origins of the 1914 jihad", *War in History*, Nisan 2011, sayı 18, s. 184-199.

36 Sarıkamış'taki 3. Ordu'nun zayıat rakamları arasında olduğu kadar, başlangıçtaki gücü hakkında da önemli bir farklılık yelpazesi söz konusudur. Bkz. Hikmet Özdemir, *The Ottoman Army, 1914-1918: Disease and Death on the Battlefield*, çev. Şaban Kardaş, University of Utah Press, Salt Lake City, 2008, s. 50-67; Michael A. Reynolds, *Shattering Empires: The Clash and Collapse of the Ottoman Empires, 1908-1918*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, s. 125. Reynolds, 3. Ordu'nun gücünü 95 bin, Özdemir ise 112 bin olarak verir.

lu askerlik yasası çıkardı. 1911'de, askere giden tüm gençlerin yaklaşık dörtte biri gayri Müslimdi. Ne var ki, 1911-1913 savaşları ve bu çatışmaların imparatorluk içindeki Müslüman-Hristiyan ilişkilerinde yarattığı gerilimler, imparatorluk ordusunu (daha sonra Cumhuriyet döneminde Mustafa Kemal'in Türk ordusunu tanımlayacağı üzere) birleştirici bir "millet mektebi" olarak kullanma girişimini baltaladı. Ağustos 1914'te umumi seferberlik ilanıyla birlikte, ordu, yirmi ila kırk beş yaşındaki tüm erkekleri askere aldı; bu, savaşın sonuna gelindiğinde toplam üç milyon kişi anlamına geliyordu. Askere alınanların çoğunluğu Anadolu'dan toplanmışken, belki dörtte biri de imparatorluğun Arap topraklarından gelmişti.³⁷ Sivil nüfus içinde yiyecek ve işgücü kıtlığı derhal baş gösterdi. Daha imparatorluk 1914 Ekim sonunda savaşa bile girmeden, birçok asker hastalıklara yenik düşerken, diğerleri ise firar etti.

Ağustos 1914'te imparatorluk çerçevesinde bir arada yaşamak mümkündüyse bile, bu imkân savaşın akışı içinde yok olup gitti. Ağustos 1914'te savaş, gayri Müslimlerin ve Türk olmayanların imparatorluğa sadakatsizliği suçlamalarını derhal şiddetlendirdi. Ermeniler ve Kürtler, Rusya'nın; Yahudiler Britanya'nın; Hristiyan Araplar Fransa'nın; Müslüman Araplar (Mekke Şerifi Hüseyin'in çevresinde toplananlar) Britanya'nın ve Ortodoks Hristiyanlar da Yunanistan'ın potansiyel müttefikleri olarak damgalandılar. Şiddete dayalı bir dinamik doğdu ve savaş sürdükçe daha da güçlendi: Devlet, sadakatlerinden kuşku duyulan topluluklara karşı önleyici girişimlerde bulunurken, attığı adımlar da tüm bölgelerde devlete karşı alabildiğine düşmanlık yarattı. Bu devlet politikalarının yarattığı çatışmalar, dört yıl boyunca sürüp giden açlık, hastalık ve kıtlık gibi savaş dönemi koşullarıyla birleşerek, geriye kalmış emperyal bağları büsbütün kopardı.

Özellikle askere alınan Ermenilerin daha savaş başlar başlamaz Rus tarafına firar etmelerinden kuşkulanılıyordu. Ermeniler arasında bağımsızlık çağrılarına yönelik küçük hareketler daha 1870'lerde baş göstermiş, ama ne Ermeni seçkinleri ne

37 Beşikçi, *The Ottoman Mobilization of Manpower in the First World War*, s. 253.

İstanbul'daki Patrikhane, ne de çoğu köylü olan, sayıları kabaca 2,1 milyon olan Ermeni, devrimci grupları desteklemişti.³⁸ Gelgelelim, Sarıkamış hezimetinin aşikâr hale gelmesinden bile önce, ordu saflarındaki Ermeniler Rus tarafına geçecek potansiyel hainler olarak mimlenmişti. Bir kısmı önlem olarak –askerlerden birinin, Ali Rıza'nın bildirdiği üzere, “kazara”– vuruldu.³⁹ Bu kuşkular, Osmanlı Ermenilerinden oluşan ve Osmanlı Parlamentosu eski üyelerinden birinin önderlik ettiği birkaç gönüllü taburun Rus ordusunun safında oluşturulmasıyla doğrulanmış göründü.⁴⁰ Ali Rıza, Ermeniler ve Türklerin bir daha “kardeş ve yurttaş” olacağına asla inanmadığını söyleyerek, eline fırsat geçse “üç-dört Ermeniye zehirleyip öldüreceğine” yemin ediyordu. İmparatorluğun etnik ve dinsel gruplarını bir arada tutan bağ, artık hızla yok olmaktaydı.⁴¹

Sarıkamış faciasının ardından, 25 Şubat 1915'te, Harbiye Nazırı Enver üniformalı tüm Ermenilerin silahsızlandırılıp amele taburlarına sevk edilmesi emrini vererek onları “kolay hedef”e dönüştürdü.⁴² İttihatçılar, arkalarındaki acı Sarıkamış ve Kanal hezimetleri, önlerindeki Boğaz'a yönelik İtilaf donanmasının saldırısı arasında, Nisan 1915'e gelindiğinde Ermenilerin isyan halinde olduğunu ilan ettiler. 24 Nisan 1915'te hükümet, İstanbul'da ikamet edenler de dahil, Ermeni siyasi liderleri, işadamları ve entelektüelleri arasında tutuklamaları başlattı. 27 Mayıs 1915'te, Dahiliye Nazırı Talat, Osmanlı askerî harekâtlarını tehlikeye

38 Richard G. Hovannisian, “The Armenian Question in the Ottoman Empire, 1876-1914”, Richard G. Hovannisian (ed.), *Armenian People from Ancient to Modern Times* içinde, St Martin's Press, New York, 2004, ii, s. 234-235; Dikran Mesrob Kaligian, *Armenian Organization and Ideology under Ottoman Rule, 1908-1914*, Transaction Publishers, New Brunswick, 2009, s. 227-236; M. Şükrü Hanioglu, *A Brief History of the Late Ottoman Empire*, Princeton University Press, Princeton, 2008, s. 197-202.

39 Ali Rıza Eti, *Bir Onbaşının Doğu Cephesi Günlüğü, 1914-1915*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2000, 2009, s. 104.

40 G. Pasdermajian, *Why Armenia Should Be Free: Armenia's Role in the Present War*, Hairenik Publishing Company, Boston, 1918.

41 Eti, *Bir Onbaşının Doğu Cephesi Günlüğü*, s. 135.

42 Erik Jan Zürcher, “Ottoman Labour Battalions in World War I”, *Der Völkermord an den Armeniern und die Shoah*, (ed.) Hans-Lukas Kieser ve Dominik J. Schaller, Chronos, Zürich, 2002, s. 187 ve 193.

attıkları gerekçesiyle Ermeni tehciri emrini çıkardı. Temmuz 1915'te ordu, "tüm Ermeniler tehcir edildiği ve Müslümanlar askere alındığı için", askerleri ziraat faaliyetine tahsis etmeye başladı. Eğer bu faaliyet için hiç asker ayrılamazsa, "ordu erzakı" tehlikeye düşecek, dolayısıyla askerî "felakete" yol açacak şekilde, hasat tehlikeye girerek "açlık ve kıtlık" ülkeyi ele geçirecekti.⁴³

Mülk ve yurtlarından olan Ermeniler güneye doğru, başta kadınlar ve çocuklar olmak üzere birçoğunun açlıktan, yorgunluktan öldüğü veya düpedüz öldürüldüğü bu acı ve gözyaşı yolunda yürümeye başladı. Tipik bir trajik hikâyeyi Hagop Mintzuri'den öğreniyoruz. Hagop, Erzincan yakınında yaşayan bir Ermeni ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelmişti. Askerlik çağına geldiğinde, Ağustos 1914'te fırıncı olarak orduya alındı. Ne karısı Voğida'yı ne de dört çocuğunu –altı yaşındaki Nurban, dört yaşındaki Maranik, iki yaşındaki Anahit ve henüz bebek olan Haço'yu– bir daha görebildi. Hepsî, tıpkı Hagop'un elli beş yaşındaki annesi Nanik, seksen yaşındaki büyükbabası Melkon ve köyün tüm diğer Hristiyanları gibi köyden sürüldü ve hiçbirinden bir daha haber alınamadı.⁴⁴

Talat 1923'te, sığındığı Berlin'de Ermeni Agher'i ("Felaket") hakkında yazarken, vaktiyle zaptiye ve jandarma kuvvetlerinin orduya alındığını ve "milislerle ikame edildiğini" bildiği için, ilkin tehcir emrine karşı çıktığını ileri sürecekti. Bu başıbozuk kuvvetlere, Ermeni köy nüfuslarının tahliye ve tehcir emrini vermenin, diyordu Talat, "dehşet verici sonuçlara varacağını biliyordum."⁴⁵ Bu tereddütleri doğru olsa bile, 1915 başlarına kadar hepsi yok olmuştu. Tehcirin dile getirilen amacı, Doğu Anadolu'daki Osmanlı askerî harekâtlarına karşı yerlilerin yıkıcı girişimlerini önlemektir. Batı Anadolu Rumlarının daha önce, 1914 baharında bölgeden çıkarılmasına benzer şekilde, Anado-

43 BOA, DH SFR 54A/10, şifreli telgraf, Dahiliye Nazırı Talat'tan Üçüncü Ordu Kumandanı'na, 2 Temmuz 1331 (15 Temmuz 1915). Talat, "en az beş bin asker" in bu işe tahsisini bekliyordu.

44 Hagop Demirciyan Mintzuri, *İstanbul Anıları, 1897-1940*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 133.

45 Enver Bolayır (ed.), *Talat Paşa'nın Hatıraları*, Güven Yayınevi, İstanbul, 1946, s. 64.

lu Ermenilerinin tehciri de, Osmanlı yetkesine karşı çıkabilecek her türlü milliyetçi hareket emaresini yok etmeyi amaçlıyordu. Mayıs 1918'de hükümet Rusya'yla doğu sınırlarını müzakereler ederken, Osmanlı liderleri bir Ermeni devletinin yaratılmasına itiraz ettiler. 1917'den beri aynı zamandasadrazam ve dolayısıyla "paşa" olan Talat, Bulgaristan'a verilen topraklarda dünyaya gelmişti. Bir Ermeni devletinin "Doğu'daki bir Bulgaristan", Osmanlı pahasına genişleme niyetindeki bir devlet olacağını, bu nedenle neye mal olursa olsun kaçınılması gerektiğini öne sürdü. "Cerahat, kökünden kazınıp atılmalıdır" diye ekledi.⁴⁶

Devlete bağlılıkları sorgulanan Arap ve Kürt liderler ve topluluklar da gözetim ve tehcire tabi tutuldu. Örneğin, Ağustos 1914'te, İstanbul'un Birinci Dünya Savaşı'na girmesinden bile önce, hatırı sayılır Marunî Katolik, Rum Katolik ve Ortodoks cemaatlerinin yaşadığı bereketli bir vadi olan Bekaa'nın Osmanlı yöneticisi, "Cebel-i Lübnan'ın ve özellikle Zahle şehrinin kötü niyetli nüfusuna" dair endişelerini dile getirmişti. Raporuna göre, Zahle'de basılan gazetele "Fransa'ya aşırı bir destek veriyor", böylelikle "Müslüman ümmetinin kalplerini yaralıyordu." Bu durum "Balkan savaşlarından beri" sürüp gitmekteydi. O güne gelindiğinde, Zahle'nin "Fransa sempatisi" artık "ibadet derecesine" ulaşmıştı. Mutasarrıf böyle bir küstahlığın kabul edilemez olduğunda ısrarlıydı. Zahle'nin askerî kumandanı olan ve Osmanlı Devleti'ne karşı "böylesine bariz" düşmanlığa izin veren İbrahim Ebu Hatır Efendi'nin derhal azlini ve yerel gazete *Zahla al-Fatat*'ın kapatılmasını tavsiye etti.⁴⁷ Beyrut valisi Bekir Sami, Cebel-i Lübnan'da hüküm süren dinamigi kesin bir dille betimliyordu: "Gerek Marunîler gerek Ortodokslar kalben ve ruhen Fransa ve Rusya'yı destekliyorlar."⁴⁸ Dürzîlere gelince, öncele-

46 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk Rus İlişkileri (1798-1919)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1970, s. 661-662, alıntı; Talat'tan Halil Bey'e, 24 Mayıs 1918, Hariciye Nezareti Arşivleri, Dosya 124; aynı alıntı: Reynolds, *Shattering Empires*, s. 210.

47 BOA, DH EUM 4. Şube 1/4, Suriye Valiliğinden Dahiliye Nezaretine, 13 Ağustos 1330 (26 Ağustos 1914).

48 BOA, DH EUM 4. Şube 1/4, Müstaceldir, Vali Bekir Sami'den Dahiliye Nezaretine, 20 Ağustos 1330 (2 Eylül 1914).

ri Britanya'ya meyletmekle birlikte şimdi, diye kuşkularını dile getiriyordu vali, "iyi kötü İslâm'a bağlı oldukları için, kalben padişahın Devlet-i Aliyye'sine meyillidirler." Vali, bununla birlikte İngiliz konsolosunun "Dürzileri" kendi safına çekebilmek için "gece gündüz çalıştığını" eklemekten de geri kalmamıştı.

İmparatorluk Birinci Dünya Savaşı'na, Balkan savaşlarının ardından, emperyal dokusunun zaten aşınmaya başladığı bir anda girmişti. Çok küçük bir olay, son derece gerilimli bu iklime örnek oluşturacak şekilde, Vali Bekir Sami'nin tepesini attırmaya yetti. 11 Eylül 1914'te, Suk El Garb köyünde Şufani adında bir adam, "dükânlardan birinin üstünde dalgalanan bir Osmanlı bayrağını indirip ayakları altında çiğnemek" suretiyle bir olay çıkardı. Yerel zaptiye memuru, Şufani'yi bayrağı yerine asmaya zorladı ve olay bununla kapandı. İstanbul'un bölgedeki sorumlusu Bekir Sami olayı duyduğu anda küplere bindi ve durumu olabilecek en vahim ifadeyle başkente bildirdi. Şufani'nin eyleminin "Cebel-i Lübnan halkının devlete karşı beslediği açık ve bariz nefreti kanıtladığını" yazdı. Vali, sıkı önlemler alınmadığı takdirde "buna benzer başka eylemler de" ortaya çıkacağı konusunda uyarıda bulundu. "Cebel'e karşı tedabir-i lazime ittihazı zamanı geldiğine kaniim." Devletin Cebel-i Lübnan'ın 1861'den beri yürürlükte olan özerk statüsüne son vermesini öneriyordu. Bekir Sami, Cebel-i Lübnan'da doğrudan hâkimiyete geri dönmek suretiyle, İstanbul'un bölgedeki gücünü pekiştirebileceğini ve nüfus üzerinde denetim kurabileceğini düşünüyordu.⁴⁹

Cebel-i Lübnan, "Beyrut'taki [Fransız] konsolosun nüfuzu ve demiryolu şirketinin de göz yummasıyla, Cebel-i Lübnan'a silah kaçırıldığı" şüphesi yüzünden sıkı gözetime alındı. Bu nedenle, "Beyrut'tan Zahle'ye kalkan her bir trenin sürekli ve gizli gözetim altında tutulması kararlaştırıldı."⁵⁰

Halep ve Süveyş arasında uzanan, imparatorluğun Arapça konuşulan bölgesi, 4. Ordu kumandanı Cemal Paşa'nın as-

49 BOA, DH EUM 4. Şube 1/4, Vali Bekir Sami'den Dahiliye Nezaretine şifreli telgraf, 30 Ağustos 1330 (12 Eylül 1914).

50 BOA, DH EUM 4. Şube 1/4, Suriye valiliğinden Dahiliye Nezaretine, 19 Ağustos 1330 (1 Eylül 1914).

kerî yönetimine verildi. İmparatorluğun dört bir köşesinde şiddetli yiyecek kıtlığı patlak verdi, ama hiçbir yerde kıtlık Suriye'deki, özellikle Cebel-i Lübnan'daki kadar dehşet verici değildi. Cemal'in yönetimi, erkekleri orduya ve amele taburuna aldı. Bundan başka, Süveyş Kanalı ve Mısır'a yapılacak iki tarruz için özel savaş vergileri oluşturuldu. Dahası, 1915'te bir çekirge afeti bölgeyi vurarak, her bir yeşil bitkiyi yiyip bitirdi. Ve Akdeniz'deki İngiliz-Fransız ablukası dışarıdan gelebilecek yardımı önlüyordu. Demiryollarının yetersizliği ve bunların askerî yetkililerce sıkı denetimi, gıda tedarikinin hızlı dağıtımını önledi. Sonuç, Aralık 1915'e kadar iyice yaygınlaşan açlık oldu. Savaşın sonuna gelindiğinde, Suriye'de her yedi kişiden biri –yarım milyonu aşkın kişi– ölmüştü (alev makineleriyle çekirge yumurtalarını öldürme çabaları için bkz. Görsel 2).

İki savaş arası döneminin belki en tanınmış Arap entelektüeli olan Şekib Arslan, Cemal Paşa ile onun yönetimi altındaki Arap nüfus arasında hayati bir irtibat subayı gibi hareket etti. Şekib, Enver ve Talat'ı da çok yakından tanıyordu. Cemal'in yardımcısı olarak görev yaptığı döneme ilişkin yazdıklarında, Şekib Arslan, Arap liderlerin tutuklanması ve sürgünleri hakkında Cemal Paşa'nın fikrini değiştirmek için ne kadar uğraştığını anlatır. Özellikle önde gelen Arapların sürgün edilmelerine ve Ağustos 1915'te Beyrut'ta ve Mayıs 1916'da Şam'da halkın önünde asılmalarına karşı çıktı. Şekib, bu idamların "Araplarla Türklerin ayrılmasına neden olacağı" konusunda Cemal'i uyardı.⁵¹ Bir araştırmacı, "Cemal'in Suriye'deki eylemleri, çapı değilse bile, doğası itibarıyla, Doğu Anadolu'daki Ermeniler konusunda izlenen politikalarla benzerlik gösteriyordu. Her ikisi de, düşman devletlerin teşvikiyle milliyetçi bir ayaklanmanın baş göstereceği korkusundan doğmuştu." Gelgelelim, her iki örnekte de "tehdit, gerçek olmaktan çok, algıya dayalıydı."⁵²

51 Şekib Arslan, el-Emir, *Sīrah Zātiyyah, Dār al-Tālīyya lil'taba'a wa al-nashr*, Beyrut, 1969, s. 171.

52 Hasan Kayalı, *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918*, University of California Press, Berkeley, 1997, s.197 [Jön Türkler ve Araplar, çev. Türkan Yöney, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003].

Görsel 2. Filistin'de çekirge imha çalışmaları, y. 1915. Bir tek gün içinde, Manhattan boyutlarında bir çekirge sürüsü, aynı sürede 42 milyon insanı doyurabilecek miktardaki ekini yok etmişti (ABD, Kongre Kütüphanesi).

Daha ileri araştırmalar, birçoklarının ileri sürdüğü gibi, devletin gıdayı Cebel-i Lübnan ve Suriye nüfusuna karşı bir silah olarak kullanıp kullanmadığını gösterecektir. Ne var ki, kesin olan, savaşın getirdiği yoksunlukların ve devletin kendi politikalarının, Arap topraklarında Osmanlı meşruiyetini zayıflatması oldu. Bir Hristiyan Ermeni olan Ohannes Paşa, o sırada hl “gerçek bir Osmanlı” olarak 1913’te Cebel-i Lübnan mutasarrıflığı görevine getirilmişti. Savaşın sonuna gelindiğinde, imparatorluğa olan inancı ölmüştü.⁵³ Lübnan’ın kolektif belleğinde, Osmanlıca seferberlik sözcüğü, bugün bile ürpertiyle hatırlanır.⁵⁴ Kudüs’te askere alınan er İhsan benzer hislerini gncesi-ne 17 Aralık 1915 tarihli şu sözleriyle aktarıyordu: “Eğer hkmetin en ufak bir şeref duygusu kaldıysa, sabit fiyatla halka dağıtılmak üzere buğdayı devlet ambarlarında muhafaza etmesi, hatta askeri erzağı dağıtması gerekirdi. Eğer bu koşullar sürerse, halk ayaklanır ve bu hkmeti devirir.”⁵⁵ Salim Tamari’nin yakın geçmişte dile getirdiği gibi, “dört yıllık korkunç istibdat”, sonunda “dört yüzyıllık zengın ve karmaşık Osmanlı mirasını imha” etmişti.⁵⁶

Suriye sahili açıklarındaki İngiliz-Fransız ablukası, bölgede hüküm süren açlık krizi koşullarını daha da ağırlaştırdı. 1913-1914’te, imparatorluk kabaca 88 bin ton kadar tahıl ithalatı yapmıştı. Savaş bu ithalata bir son verirken, askere alma ve yk hayvanlarının müsaderesi, mevcut tarımsal işgücünü iyi-den iyiye düşürmüştü. rn alınabilen toprakların alanı neredeyse yarı yarıya düştü. Askerlik ağı dışındaki herkes tarım işgücüne aktarılarak, mektep çocukları, yaşlılar ve kadınlar tarla işçisi haline geldi. Seferberlik, gitgide daha çok erkeğin orduya

53 Elizabeth F. Thompson, *Justice Interrupted: The Struggle for Constitutional Government in the Middle East*, Harvard University Press, Cambridge, 2013, s. 118.

54 Najwa al-Qattan, “*Safarbarlık: Ottoman Syria and the Great War*”, *From the Syrian Land to the States of Syria and Lebanon* içinde, (ed.) Thomas Philipp ve Christoph Schumann, Ergon, Beyrut ve Würzburg, 2004, s. 163-173.

55 Salim Tamari, (ed.), *Year of the Locust: A Soldier’s Diary and the Erasure of Palestine’s Ottoman Past*, University of California Press, Berkeley, 2011, s. 143.

56 A.g.e., s. 5.

alınması için genişletildikçe, Harbiye Nezareti binlerce kadını istihdam eden bir kadın amele taburu bile kurdu.⁵⁷

Suriye’de kıtlık kol gezerken, Kahire’deki Fransız konsolosu, on binlerce kişinin açlıktan öldüğü gerçeğini Paris’e bildirerek, bölgeye gıda yardımı yapılmasını önerdi. Gelgelelim, Britanya’nın buna tepkisi, ablukanın asıl amacının koşulları kötüleştirmek olduğunu belirtti: “Majestelerinin Hariciye Nâzırı, Fransız Hükümetinin bu türden herhangi bir tertipi teşvik etmeyeceğine dair en samimi ümidini ifade eder. (...) Bu yapılan, Itilaf Devletleri’ne, ablukanın yaratmayı amaçladığı erzak kıtlığına çare bulması yönünde düpedüz bir şantaj girişimidir.” Fransızlar, İngiliz müttefiklerinin “kıtlığı Arapların isyan etmesine yol açacak âmil olarak kabul ettiği” sonucuna vardılar.⁵⁸

1908’de Mekke şerifliğine –kutsal Mekke ve Medine kentlerinin muhafızlığına– atanmasından beri, Hüseyin ibn Ali, Arabistan’ı İstanbul’un olabildiğince az müdahalesiyle yönetmeye çalışmıştı. Bu yarı-özerklik karşılığında, Şerif Hüseyin bölgenin istikrarını ve kamu düzenini sağlama sözü vermişti. Savaşın Avrupa’da patlak vermesinin eşiğinde, Ağustos 1914’te, yerel vali, Hüseyin’in derhal azlini istedi. Vali, savaşın devam etmesi halinde, şerifin hiç kuşkusuz yabancı bir devletin safına geçeceğini ileri sürmekteydi.⁵⁹ Bu, küresel ve topyekün harbin ağırlığı altında yarılma tehlikesi arz eden bir diğer emperyal çatlağı.

Hüseyin’in İstanbul’a başkaldırdığı Haziran 1916’ya gelindiğinde, konumu artık savunulamayacak haldeydi. Büyük mad-

57 Zafer Toprak, *İttihad Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye’de Devletçilik, 1914-1918*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 81-98; Yavuz Selim Karakışla, *Women, War and Work in the Ottoman Empire: Society for the Employment of Ottoman Muslim Women (1916-1923)*, Osmanlı Bankası ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2005 ve a.g.y., “Osmanlı Ordusunda Kadın Askerler”, *Tarih ve Toplum*, Haziran 1999, s. 14-24.

58 Elizabeth Thompson, *Colonial Citizens: Republican Rights, Paternal Privilege and Gender in French Syria and Lebanon, The History and Society of the Modern Middle East*, Columbia University Press, New York, 2000, s. 19-23; alıntılar için, bkz. s. 22.

59 Kayalı, *Arabs and Young Turks*, s. 184.

di ve can kaybına yol açmasına karşın, sekiz aylık harbin ardından, İtilaf Devletleri Çanakkale ve İstanbul'u ele geçirme niyetinden vazgeçmek zorunda kalmıştı. Irak'taki ana harekât alanında, Hint askerlerinden oluşan geniş bir kuvvetle birlikte bir İngiliz ordusu Bağdat'ı ele geçirmişti gerçi, ama Nisan 1916'da Kut'ül Amare'de yenilgiye uğramıştı. General Charles Townshend'in komutasındaki İngiliz istihbaratı, Sünni Osmanlı Devleti'ne sadakati zayıf olarak görülen Şii nüfusun desteğine güvenmişti. Bu koşullar altında, İngiliz baskısı şerife odaklandı. Bir yandan Cemal Paşa'nın zalim hükümdarlığı, öte yandan Kızıldeniz ötesinden İngiliz askerî istilası tehdidi arasında sıkışıp kalan Hüseyin, tercihini İngilizlerin kendi hâkimiyeti altında bir Arap devleti önerisinden yana yaptı. İngiliz para, malzeme ve istihbarat gücüyle donanan birkaç bin Arap, Osmanlı kuvvetlerine karşı silaha sarıldı. İtilaf Devletleri'nin, Hüseyin'in eyleminin Mekke'den Şam'a kadar genel bir Arap ayaklanmasına yol açacağı umudu ise boşa çıktı. Kıtık Cemal'in ne kadar elini ayağını bağlasa da, Hüseyin isyanının emperyal yetkeye ciddi bir zorluk çıkarmayı başaramadığı Suriye'de, denetiminin fazlasıyla sıkı olduğu ortaya çıktı.

1917'de patlak veren Rus Devrimi, Osmanlıların, Rus ordusunun işgali altındaki Erzurum ve Trabzon'u geri almasını ve Kafkasya'da bazı toprak kazançları elde etmelerini sağladı. Ne var ki, savaş uzayıp gittikçe, imparatorluk İtilaf Devletleri'nin kaynakları ve sayısal asker üstünlüğü karşısında fazla dayanamayacaktı. İngiliz birlikleri Aralık 1917'de Kudüs'ü ele geçirdi. Ekim 1918'e kadar, İngiliz kuvvetleri Kuzey Suriye'deki Halep'e dek ulaşmış, ikinci bir İngiliz ordusu da Selanik'teki harekâtın ardından Osmanlı başkentine doğru harekete geçmişti. Osmanlılar, diğer müttefikleri gibi yenilmişti. 30 Ekim 1918'de, Osmanlı temsilcilerinden bir heyet, İngilizlere ait bir savaş gemisinde mütareke antlaşmasını imzaladı. Birkaç gün sonra, Cemal, Enver ve Talat'ın da içinde bulunduğu bir başka Osmanlı grubu, bu kez bir Alman gemisiyle, İstanbul'dan Avrupa'ya kaçtı.

Sonuç: İmparatorluğun yavaş sonu

Gerek işgal altındaki Arap toprakları gerek işgal edilmemiş Anadolu topraklarında, imparatorluğun yerini ulus-devletin alma süreci kendiliğinden gerçekleşmedi. Mütarekenin uygulamaya girmesiyle birlikte, Osmanlı hükümetinin tek amacı, elinde kalan toprakları işgal edilmeden muhafaza edebilmektir. Savaş hemen sona ermedi. 1919'un ilk yarısında, İngiliz ve Fransız kuvvetleri İstanbul'u işgal ederken, Yunan ordusu batıdaki Ege, İtalyan kuvvetleri ise güneydeki Akdeniz sahiline çıktılar. Doğuda ise, bağımsız Ermeni ve Kürt devletleri şekillenmeyi bekliyordu.

Kendi Wilsoncu Anı'nı yakalayan Osmanlı yetkilileri, sivil ve siyasal örgütleri, "mevcut Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk parçasının tam egemenliğini" savunan ABD başkanının 12. maddesini hatırlatmaya giriştiler. Mayıs 1919'da Halide Edib ve çok sayıda konuşmacı, Wilson'un on ikinci maddesi yazılı afişlerle donatılmış meydana iki yüz bin kişilik kalabalığa hitap ettiler. İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin İstanbul'daki padişah hükümetini işgal etmesiyle, yerel seçkinler, eski kumandanlar ve terhis edilen askerler direniş örgütleri kurmaya koyuldular. 1919'da daha geniş bir koordinasyonu oluşturuncaya değin, bu direniş başlangıçta dağınık nitelikteydi. Sonunda Çanakkale kahramanı ve Enver Paşa'nın eski bir rakibi ve siyasal hasmı olan Mustafa Kemal'in liderliği altında birleştiler. Bu hareketi destekleyen ideoloji, etnik veya milli bir kimlikten çok dine dayanıyordu. Ağustos 1920'de, padişah hükümeti Fransa'nın Sevr şehrinde bir barış antlaşması imzalamayı kabul etti. Bu antlaşmanın haberi, antlaşmayı reddeden direniş hareketini daha da hararetlendirdiği gibi, Bolşevik yardımını sağlayıp doğuda Ermeni kuvvetlerinin yenilgiye uğratılmasını getirdikten sonra, nihai olanı Eylül 1922'deki çok büyük şiddet dalgaları arasında İzmir'in ele geçirilmesiyle doruğuna ulaşacak şekilde, Yunan ordusuyla peş peşe yapılan muharebeler sonucu milli direnişin zaferiyle sona erdi. Zaferin ardından, Ankara'daki meclis yaptığı oylamayla saltanatı kaldırmakla birlikte, iki

yıllığına da olsa, hilafeti korudu. Osmanlı saltanatı sona ermişti. Ankara, Lozan'daki barış müzakerelerine kendi temsilcilerini gönderdi. Müzakerelerin sonunda, Temmuz 1923'te imzalanan antlaşma, imparatorluğun geri kalan topraklarında Ankara hükümetinin egemenliğini tanımaktaydı. "Mevcut Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk parçası" ile ilgili Wilson'un on ikinci maddesi bütün bu yıkımın ardından bir gerçeklik haline geldi. "Diğer milliyetler" içinse, İngiliz ve Fransız mandalarının yeni rejimi kurulmaktaydı, ama elbette Wilson'un açıkça dile getirmiş olduğu üzere "özerk bir gelişme için tam ve engelsiz bir fırsatı sağlayacak" rejimler olmadı bunlar.

19. yüzyıldan itibaren imparatorluğun duçar olduğu –askeri güvensizlik, etnik ve dinsel çoğulluğun çözülmemiş meseleleri, yetersiz ekonomik gelişme gibi– yapısal zaafılar, değişen decelerde Osmanlı'nın yerini alan istikrarsız rejimleri de tanımladı. Kaldı ki, çok sayıda can kaybı, yerlerinden edilen insanlar, zorunlu göçler gibi etkenlerin yarattığı uzun vadeli sosyo-ekonomik sonuçlar arasında, kentsel nüfusların 1950 başlarına dek savaş öncesi düzeylerine dönememesi de bulunuyordu. Anadolu'da yaşam standartları çarpıcı ölçüde düştü; 1920'lerdeki GSMH savaş öncesi rakamlarının ancak yarısında seyreliyordu.⁶⁰ Osmanlı Anadolu'sunda nüfus 1913'te on altı milyonun altındayken, 1927 gibi geç bir tarihte bile, hâlâ on dört milyonun altındaydı.⁶¹ Ardında bıraktığı harabeye dönüşmüş manzara ve "tuzla buz olmuş bir toplumsal düzen" açısından bakıldığında, savaşın Suriye'deki sonuçları da en az bu kadar muazzam boyutlardaydı.⁶²

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1911-1922 yılları boyunca savaş, devletin emperyal dokusunu yıkıma uğratan koşulları üretti. Halide Edib'in geçmişe yönelik, "ileri görüşlü bir poli-

60 Michael Twormey, "Economic Change", Camron Michael Amin, Benjamin C. Fortna ve Elizabeth B. Frierson (ed.), *The Modern Middle East: A Sourcebook for History* içinde, Oxford University Press, Oxford, s. 528.

61 Bu istatistikler tartışmalıdır, ama işaret ettikleri genel eğilimler mevcut kaynaklarla tutarlı görünür; bkz. Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu*, s. 65.

62 Elizabeth Thompson, *Colonial Citizens*, s. 19.

tika" dileği, bugün hatırlamaya değer görünüyor. İmparatorluğun son on yılının tarihi, bugün de derinlemesine siyasallaştırılmaya devam etmekte. David Stevenson'un Avrupa tarihinde gördüğü "siyasal trajedi" ve "felaket" in bir Osmanlı versiyonu da var: Buradaki trajedi, 1911-1913 savaşlarının iktidara getirdiğı Osmanlı liderlerinin artık siyasal çözümleri göremeyip, bunun yerine askerî çözümü tercih etmeleri oldu. Diplomasi-den ve uluslararası sistemin kurumlar üzerinden başarı şansından vazgeçmiş olarak, imparatorluğu ve halkını "silahlanmış bir millet" olarak yeniden biçimlendirmeyi tercih ettiler. Ne var ki, imparatorluğun halklarının hepsi o "silahlanmış millette" hizmet etmeyi istemedi veya onlara bu fırsat bile verilmedi. Yeni girilen yol ise, imparatorluğun sonunu ilan etti.

İTALYAN İMPARATORLUĞU

RICHARD BOSWORTH - GIUSEPPE FINALDI

İtalyan hükûmeti 1911'de düzenlediği çeşitli etkinliklerle, ulus-devletinin *Risorgimento*'da (Yeniden Doğuş) kuruluşunun ellinci yıldönümünü ihtişamla kutladı. Yurtsever söylemindeki "Üçüncü İtalya"nın başarılarını selamlamak için uygun bir andı bu. Tarihe ve imparatorluk geleneğine sahip olmayı ima eden bu sıfat, gösterişli "uygar" dünyanın tamamında yaygın, milli kimliğe yazılmış geçmiş ve gelecekteki ihtişamın ve ulus inşasının nakşedildiği bir "tarih" bulunduğunu ileri sürer. Fakat İtalya'nın bu konuda bazı karışıklıkları olduğu aşikârdı. "Birinci İtalya", Roma'nın tüm Avrupa, Küçük Asya ve Kuzey Afrika'yı hizaya getirdiği, dünyanın bu *belle époque* çağında bile Latin ve Yunan klasik eğitimiyle yetişmiş devlet adamlarının hâlâ bağrına basığı bir güç olarak gelişip büyümüştü. "İkinci İtalya", daha müphem bir siyasal temele sahipti, ama İtalyan kent devletleri yurttaşlarının kültür, irfan ve sanattaki yönlendirmesiyle, yüzlerce yıl uygarlığın, "barbarlığının" boyundurduğunda kalmış Batı'nın yeniden doğmasına yardım eden Rönesans'ı hatırlatıyordu. Burada belki Sezar'inkinden daha incelikli, daha narin olmakla birlikte, yarattığı eserlerle dünyanın tüm müzelerine ve galerilerine hükmeden bir imparatorluk söz konusuydu.

Üçüncü İtalya unvanı, *Risorgimento*'da yeniden doğan ulus-devletin, bu övünüsü ve heybetli atalara denk olma kararlılığını ima eden bir iddiaydı. Yine de, kan ve demir çağında, neresinden bakılırsa bakılsın, Birinci ve İkinci Sanayi Devrimleri'nin çok gerisinde kalmış ekonomisi, kitleleri en iyi ihtimalle kolay kolay millileştirilemeyen toplumu, temelde 1866'da Lissa'da Avusturyalılarca küçük düşürücü bir deniz yenilgisini ve daha kötüsü, otuz yıl sonra Adowa'da İmparator Manelik'in Habeş Ordusu tarafından uğratıldığı hezimetini hatırlatan ordusuyla İtalya, "Büyük Güçler"i en zayıf halkasıydı.¹ Buna bir karışıklık daha ekleyen husus, üzerinde güneş batmayan (ruhani) bir imparatorluğun, yani tüm dünyayı sarmalayan Katolik Kilisesi yönetim merkezi Vatikan'ın da Roma'da mevzilenmiş olmasıydı. İtalyanların ezici çoğunluğu şu ya da bu tanıma göre Katolik kaldı. Fakat *Risorgimento*'nun muharebeleri, Papa XI. Pius ile faşist diktatör Benito Mussolini'nin 1929'da Laterano Paktı'nı imzalamalarına değin çözüme ulaştırılamayacak bir çatışmada devlet ile Kilise'yi karşı karşıya getirmişti. Birinci Dünya Savaşı öncesi, Kilise tarafından hâlâ şeytanlık olarak lanetlenen masonluk aracılığıyla pekişen ideolojileriyle liberal seçkinler genellikle papalığa karşı ruhban karşıtı bir yaklaşımı benimsemekteydiler. Buna karşılık, sözgelimi Cizvit gazetesi *La Civiltà Cattolica*'da 1911 kutlamalarını alaya alan üst düzey din adamlarının Roma'daki liberal gaspçılara karşı tutumu hakaretimizdi. Vatikan gerçekte "dünyevi iktidar" taleplerinden büsbütün vazgeçmemişti ve İtalya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda kaybetmesi halinde, bir şekilde Roma'yı yönetmeye kalkışması pekâlâ mümkündü.

O halde pek çok yönden, dünyadaki yerini arayan İtalyan ulus-devletinin üzerinde "imparatorluk" hayaleti dolaşıp duruyordu. Özellikle Latince *mare nostrum* (bizim deniz) terimi, faşizmin *romanità*'ya (klasik Roma ruhu) olan özel bağlılığıyla övünmesinden çok önceleri bile, her siyasal poli-

1 Arka plan ayrıntısı için, bkz. Richard Bosworth, *Italy and the Approach of the First World War*, Macmillan, Londra, 1983 ve *Italy and the Wider World 1860-1960*, Routledge, Londra, 1996.

tik dağarcığın alışıldık bir parçası haline gelmiş durumdaydı. “1914 kuşağı”nın yerel bir mensubu olan fütürist Filippo Tommaso Marinetti, modern İtalya’nın geçmişinin kötücül “zaferleri”nden kendisini kurtarmasının ve muazzam bir müstakbel emperyal kaderi şekillendirebilmesinin tek yolu olduğunu iddia ederek Roma, Venedik ve Floransa’nın tarihsel merkezlerini bombalarla yerle bir etme uyarısını yaptığı zaman, imparatorluğun kanat çırpma umutları hâlâ diriymi. “Uygarlıkların yükseliş ve çöküşü” hakkında yazmaya başlarken “Antik düşünürler”den bulabildiği her şeyi aktardığını söylemekten kendini alamasa da, İngiliz tarihçi Arnold Toynbee’nin çağdaş İtalyanları “dagolar” ve “asalaklar” olarak hiçe saydığı o dönemde antik imparatorluktan geriye kalan şu ya da bu Doğu Afrika çölünde “paçavralar içindeki imparatorluktu”.² Dokuz ay gecikmeli olarak, 24 Mayıs 1915’te Birinci Dünya Savaşı’na girmesinden sonra, tam bir Büyük Devlet olmayan, ama tam olarak küçük de sayılamayacak İtalya’nın en saygın günlük gazetesi, Milano’da yayımlanan *Il Corriere della Serra*’da, İtalya’nın “kılıcını çekip Capitol Tepesi’nden tam Roma’ya yakışır tarzda konuşarak *Risorgimento*’nun zirvesi”ne ulaştığına dair bir başyazı yayımlandığında, geçmişle bir türlü yapılamayan hesaplaşma hâlâ olduğu gibi duruyordu.³

Libya

Birinci Dünya Savaşı’nın İtalyan versiyonu, Afrika toprağındaki çizmelerin (zayıf) gerçekliği ile (muazzam ölçüde güçlü) elsanesi arasında dalgalanıp duran, ama kendinden daha güçlü devletlerinki kadar emperyal politikasıyla, dünyaya kendine özgü şekilde emperyal olduğunu kanıtlamaktı. Ne de olsa, *alea iacta est* (Sezar’ın bu sözü, dönemin gazetecilerince sık sık kullanılıyordu), yani zar daha 1911’de, elli yıldır millet olmanın bir deniz, kara (ve aslına bakılırsa, İtalya’nın havadan bombardımanının

2 William H. McNeill, *Arnold J. Toynbee: A life*, Oxford University Press, Oxford, 1989, s. 41-44.

3 *Il Corriere della Serra*, 5 Haziran 1915.

öncülüğünü yaptığı düşünülürse, aynı zamanda hava) seferiyle ortaya döküldüğü zaman atılmıştı. 29 Eylül'de İtalya'nın İstanbul'daki ortaelçisi, ülkesinin savaş ilanını Osmanlı hükûmetine resmen bildirdi; Avrupalı istilacıları tarafından romantik bir şekilde –Romanların hâkimiyetinde edindiği isim olan– “Libya” olarak yeniden adlandırılan Trablusgarp ve Sirenayka vilayetlerini ele geçirmek amacıyla, askeri birlikler Akdeniz'e açılmıştı bile. Milliyetçiler, bu toprakların vaktiyle Roma için muazam bir tahıl ambarı olduğu bilgisini edinmişlerdi; burayı, dindar Katoliklerin küfür sayabileceği şekilde, “vaat edilen topraklarımız” şeklinde anıyorlardı.⁴ *Tripoli, bel suol d'amore* (“Trablus, güzel aşk ülkesi”) adlı bir şarkı, yılın en popüler şarkısı haline geldi ve sayısız bando tarafından İtalya'nın sayısız güzel ve “tarihsel” meydanında coşkuyla seslendirildi. Günlük yaşam için en faydalı yönü ise, fethin yarımada, özellikle güney yarısının yoksul köylülerine sağlayabileceği sınırsız ölçüde bereketli topraklar söylemiydi. Böylelikle (1911-1914 arası Hariciye Nazırı Antonino Di San Giuliano'nun daha önce dile getirdiği gibi) Amerika kıtasına göçmen akışının getirdiği “kan kaybı” da duracaktı: 1913'te 870 bini aşkın İtalyan ülkelerinden ayrılarak, İtalya fetihlerinin tümünden çok daha geniş olmasının yanı sıra, ekonomik ve kültürel olarak daha verimli olan ve olmayı sürdürecektir gayri resmî bir İtalyalar imparatorluğunu kadehin garip cilvesiyle ulus-devletin dışında inşa etmeye koyuldu.⁵

Yurtsever siyasetin karar mercileri açısından daha da önemli olan, Akdeniz'in karşı kıyısındaki bu parlak yeni koloninin nihayet İtalya'yı gerçek anlamda Büyük Güçler kademesine yükseletecek ve Adowa'nın nahoş anılarını silecek olmasıydı. Emperyal projelere açıkça kendilerini kapıranlar arasında, muhtemelen daha güçlü Büyük Güçler hanedanlarının bundan böy-

4 Bkz. örneğin, Giuseppe Piazza, *La nostra terra promessa: lettere dalla Tripolitania marzo-maggio 1911*, Lux, Roma, 1911.

5 Arka plan için, bkz. R.J.B. Bosworth, *Italy: The Least of the Great Powers: Italian foreign policy before the First World War*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979 ve Gian Paolo Ferraioli, *Politica e diplomazia in Italia tra XIX e XX secolo: Vita di Antonino di San Giuliano (1852-1914)*, Rubbetino, Soveria Mannelli (CZ), 2007.

le İtalya'ya burun kıvıramayacağını uman kraliyet Savoya hanedanı mensupları da bulunuyordu. Bu özlemle, “her zaman bahriyeli üniforması giyen”;⁶ kadın bedenlerinin, baştan çıkaracak şekilde, Avrupa'daki gibi tamamen kapalı olmadığı uzak diyarlardaki hikâyeleri betimleyen Emilio Salgari kitaplarını zevk ve heyecan için okuyan burjuvazinin büyük bölümünde de zımnî müttefikler buldular. Pek çok “saygın” İtalyan açısından, imparatorluk hayalleri, saygın olma reçetesinin bir parçasıydı.

Herkes aynı kanıda değildi. İmparatorluk İtalyanları birleştirebileceği gibi kolaylıkla bölebilirdi de. Genç Benito Mussolini gibi sosyalistler, Libya'ya zorla girmeyi, işçi sınıfını patronlarına karşı gerçek mücadelesinden sapıracak beceriksizce bir girişim olarak görüyordu. Daha ihtiyatlı liberal ve cumhuriyetçilerden bazıları ise, *Risorgimento*'nun ılımlı ve akılcı milliyetçiliğinin, üretken şair Gabriele D'Annunzio'nun veya 1910'dan Milliyetçi Birlik'in filozofu Enrico Corradini'nin aşırı ve tehlikeli emperyal retoriği tarafından baltalanmasından çekiniyorlardı. Gazeteci ve tarihçi Gaetano Salvemini, asıl yatırımların İtalya'nın güneyine, altyapı ve modernleşmeye yöneltilecek yerde, İtalya'nın sınırlı kaynaklarının “koca bir sandık dolusu kumun” fethi için boşa harcanacağını hisseden kimi kesimlerin korkularını dile getirmekteydi. Keza bazıları da, ülkenin kendi sınırlarında, İtalyanların esasen Avusturya'nın “dış” baskısı altında ezilirken, yurtdışında toprak arayışının ne derecede doğru olduğunu sorguluyorlardı.⁷ Bu gibi irredantistlere göre, tüm İtalyan politikasının anahtarı Avrupa'daydı ve mücadelenin buradan Afrika kuruntularına saptırılması yanlıştı. Millet nihayetinde hepsi İtalyanca konuşanlardan oluşmalıydı ve İtalya, Trieste'nin üstündeki Carso ve İstria ve Dalmaçya kıyı şeridi boyunca ilerleyerek, Brenner Geçidi'ndeki doğal sınırlarına ulaşmalıydı. Buna mukabil, savaş yanlısı gazeteci Giuseppe Bevilacqua, ülkenin siyasal efendilerini, “ırkımızın erdemlerine” inanmaya ve en sonunda onların “bu büyük girişime” muktedir olduğuna güvenmeye çağırıyordu.

6 S. Agnelli. *We Always Wore Sailor Suits*. Viking, New York, 1975.

7 Antonio Schavulli (ed.). *La guerra lirica, il dibattito dei letterati italiani sull'impresa di Libia (1911-12)*. Pozzi, Ravenna, 2009.

du.⁸ Ne de olsa, diye ekliyordu, Libya'nın Arap, Berberi ve Yahudi topluluklarının nefeslerini tutmuş, nefret ettikleri Osmanlı efendilerinin, Roma lejyonerlerinin haşın fakat adil ve kahrâman torunları tarafından bozguna uğratılmasını bekledikleri düşünülürse, ahlâkî endişeler tümüyle yersizdir.⁹

Gelgelelim, İtalyan orduları çıkartma yaptığı anda, acı bir sürprizle karşı karşıya kaldı: İtalyan donanma toplanının menziline olmanın da etkisiyle, vilayetlerin başlıca kıyı kentlerinin hızla ve kolay bir işgalinin ardından, istila harekâtı bocalamaya başlamıştı. Türk kuvvetleri sadece taktik olarak geri çekilmişti ve inatla direniyordu. Daha da meşum olan, görünüşe bakılırsa yüzyıllardır süren Osmanlı "baskı"sından bihaber yerlilerin çoğunun onlara katılmasıydı. Böyle bir direnişin kısa zamanda korkunç bir sonucu oldu. Çıkarmadan iki hafta sonra, İtalyanlar Trablus'tan püskürtülerek, 25 km çaplı bir yarım dairede tutundular. 23 Ekim sabahı, Osmanlı kuvvetleri güçlü bir karşı taarruz başlatarak, Sciara Sciat'ta yarma harekâtını gerçekleştirdiler. Aynı anda, yerli kuvvetler İtalyanların arkasından saldırınca ortalık tam bir kan gölüne döndü. Sonradan bildirildiğine göre, esir düşen İtalyanlar hurma ağaçlarında çarmıha gerildi, iğdiş edildi ve sakat bırakıldılar; diri diri atılmadan önce, el ve ayakları bağlanmış esirlerin cesetleriyle dolu bir kuyu bulundu.¹⁰ Daha birkaç gün önce Afrika tatillerinin ne zaman biteceğine dair şakalar yapan İtalyanlar panik oldular ve büyük bir gaddarlıkla Arap "hainlere" yöneldiler. Bunu, dehşete kapılmış dış basının gözleri önünde günler süren vahşet izledi. Libya başkentinin sokakları, İtalya'nın, Trablus'u bir "sevgi diyarı" yapacağına dair her türlü yanılsamayı ortadan kaldıran cesetler ve darağaçlarıyla doldu.¹¹

8 Giuseppe Bevione, *Come siamo andati a Tripoli*, Bocca, Torino, 1912, s. 178.

9 Claudio Segrè, *Fourth Shore: The Italian Colonization of Libya*, University of Chicago Press, Chicago, 1974; Francesco Malgeri, *La Guerra Libica: (1911-1912)*, Edizioni di storia e letteratura, Roma, 1970; Edward Evans-Pritchard, *The Sanusi of Cyrenaica*, Clarendon Press, Oxford, 1949.

10 Angelo del Boca, *Gli Italiani in Libia, Tripoli bel Suol d'Amore*, Mondadori, Milano, 1993, s. 110.

11 William Stead, *Tripoli and the Treaties*, Bank Buildings, Londra, 1911, s. 59-81.

İtalyanların öğrenmek zorunda kaldıkları ders, emperyal savaşın parkta bir gezinti olmadığının yanı sıra, sosyalistlerin asker taşıyan trenleri durdurmaya ve hayati limanlarda iş bırakmaları başlattığı ülke içi siyasetinden de emniyetli bir şekilde koparılamayacağı oldu. Daha kötüsü, bir yandan Üçlü İtilafta birleşmiş emperyal Britanya, emperyal Fransa (çoğu zaman Roma'nın İtalyanlardan çok daha cesur, gerçek veliahdı olduğuna dair kibirli iddialarıyla, sinir bozucu bir "Latin üvey abla") ve emperyal Rusya'yla "dost" kalırken, bir yandan da emperyal Almanya ve muhtemel irredantist hedef Avusturya-Macaristan'la Üçlü İttifak'ın üçüncü üyesi olarak, Libya savaşı İtalya'nın uluslararası durumu açısından tehlikeli sonuçlar taşıyordu.¹²

Fakat şimdilik ordu gözlerini kapatıp sadece milleti düşünmeye hazırdı. Kuşatmayı kırmayı başaramayan donanma, çaresiz bir hamleyle Osmanlıları yenilgiyi kabul ettirmeye zorlamak için, Doğu Akdeniz'de harbi tırmandırdı: Şubat 1912'de Beyrut; Nisan'da Çanakkale'yi muhafaza eden birkaç kale bombalandı ve Mayıs'ta Rodos, Kos ve Patmos dahil On İki Ada işgal edildi. 19 Temmuz gecesi, Enrico Millo adında pervasız bir bahriye yüzbaşı, beş hücumbottan oluşan küçük bir filo-ya kumanda ederek, gözü kara fakat pek düşüncesizce bir saldırı harekâtıyla Çanakkale Boğazı'ndan yirmi küsur kilometre kadar içeri girdi; her ne kadar Ekim 1911'de İtalya'nın Libya'yı ilhak ettiğine dair dediğim dedik duyurusundan geri adım atması yönünde müttefik ve dostlarından gelen her türlü öneriyi reddetse de, liberal Başbakan Giovanni Giolitti aslında bu taar-ruza yetki vermemişti.¹³

Ne var ki, Osmanlı'yı müzakere masasına oturtan bu savaş coşkusu değil, her ne kadar devlet destekli İtalyan iş âlemini Jön Türklere yakınlaştırmak için istihdam edilmiş Venedikli girişimci Giuseppe Volpi'nin mali ayartıcılarının bir etkisi olması mümkünse de, esasen 1912 güzünde mayalanmakta olan Bal-

12 Savaş boyunca İtalyan diplomasisinin yurtsever bir anlatısı için, bkz. Luca Riccardi, *Alleati non amici: Le relazioni politiche tra l'Italia e l'Intesa durante la prima Guerra mondiale*, Morcelliana, Brescia, 1992.

13 Del Boca, *Gli Italiani in Libia*, s. 167-174.

kan Savaşları oldu. Nedeni hangisi olursa olsun, imparatorluğu dağılma tehlikesi altındaki aşırı gerilmiş Osmanlı rejimi, kuvvetlerini ülkesinin Avrupa topraklarından kalanlarını korumaya aktarmayı seçti ve istemeye istemeye de olsa, Afrika mülklerinin artık savunulamaz olduğunu kabul etti. Ekim 1912'de Lozan'ın banliyösü Ouchy'de (Uşi), İtalyan ilhakını onaylayan barış antlaşması imzalandı.

İsviçre'deki otellerinin keyifli atmosferinde yapılan centilmenler anlaşması ile Trablusgarp ve Sirenayka'da gerçekte neler olabileceği arasındaki fark, kesinlikle belirsizdi. Libya'da çarpışan Osmanlı kumandanlar arasında Enver Bey'in yanı sıra genç Mustafa Kemal'in bulunması gerçeği, İtalya'nın hasımlarının çapını göstererek, başka bir huzursuzluğun, diyelim bir dünya savaşının çıkması halinde, bu vilayetlerin kaybının kalıcı olarak kabullenilmesinin düşük bir olasılık olduğunu düşündürür. Osmanlı İmparatorluğu'nu 1914'ten 1918'e dek yöneten üçler erkinin bir üyesi ve imparatorluğu Almanya ittifakına sokmakta etkili elemanı olarak Enver Bey, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'nın tecavüzlerine boyun eğen bitap mazisini tersine çevirmeye yeminli, kararlı bir "Jön Türk"tü. Enver, Balkanlar'da savaşmak üzere Libya'dan ayrıldığı zaman, ardında silah ve asker bırakarak, "asi" Araplara, İtalyan hâkimiyetine karşı yerli direnişi sürdürükçe silahların gelmeye devam edeceği sözünü verdi. Uşi (Ouchy) antlaşmasıyla güvence altına alınan Libya'nın din işlerindeki Osmanlı yetkesi, İslâm âleminde toplanan gizli fonların İtalya karşıtı mücahidûna ulaşmasını sağladı.¹⁴ Libya'da kanayıp duran yara, 1915'ten sonra, özellikle İtalya'nın gecikmeli olarak Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilanının ardından daha da şiddetlendi (15 Ağustos; İtalya'nın Almanya'yla resmen çatışmaya girmesine daha bir yıl vardı). Uşi Antlaşması ile Saraybosna suikasti arasındaki aylarda, İtalya kendine özgü, ama Afrika'da Avrupa standartlarını izleyen bir hâkimiyet kurmaya çalışmıştı. Bu çaba sınırlı bir başarıyla sonuçlandı.

14 Rachel Simon, *Libya Between Ottomanism and Nationalism*. Klus Schwarz, Berlin, 1987, s. 105, 120-121.

Görsel 3. Tobruk'ta izin günlerinde dans eden İtalyan askerler. Mayıs 1944
(Editori Riuniti, İtalya).

Libya seferi sona ermesine karşın çarşımlar sürdüğünden, İtalyanların sömürge ve çol savaşındaki asgari deneyimi, çok acil bir meseleydi. Girilmesi gereken çok uzun bir öğrenme süreci ve uzmanlık eksikliği vardı. İtalyan bakış açısından tek olumlu keşif, Eritreli askarı'nın mevzilendirilmesinin ne kadar faydalı olabileceği oldu. Bunlar, İtalya'nın Kızıldeniz kıyısındaki "ilk göz ağrısı" sömürgesinden toplanmış, sonraki yıllarda askeri enerjinin çekirdeğine dönüşmüş, temelde Müslüman "emperyal" askerlerdi. Her ne kadar 1914 ve 1916 arası Sömürgeler Bakanı (1897-1907 arası Eritre valiliği yapmış) Ferdinando Martini'nin mahrem bir ortamda "Adowa'dan da kötü"¹⁵ olarak anmasına karşın, İtalyan kuvvetlerinin çeşitli yenilgilerinin, o şiddetli sansür koşulları altında, İtalyan basınından gizlenmesi mümkün oldu. Binlerce Eritreli askarı kurban Roma'da göz ardı edilirken, İtalyan asker kaybı da olabil-

15 "Africa"daki imparatorluk hakkında, soykırımı kucaklayan felsefi görüşleri için, bkz. Ferdinando Martini, *Nell'Africa italiana: impressioni e ricordi*. Treves, Milano, 1895. gözden geçirilmiş baskı.

diğince gizlendi. Oysa o arada belki on bin asker ölmüştü; bu, Adowa'daki kaybın neredeyse iki katıydı.¹⁶

İtalyan kudretini kıyı kentleri ötesine de dayatmaya yönelik kararlı çaba, Temmuz 1914'e kadar, en azından kâğıt üzerinde, iki yıllık başarı gibi görünen bir sonuç verdi. Trablus'un güneyindeki Fizan'ın yanı sıra, dağlık Sirenayka'nın büyük bölümü, iç kesimlere doğru ağır silahlı seferi kollarla atılan İtalyanların elindeydi. Ne var ki, bu ilerleyişi "atılım" olarak tanımlamak bir parça abartılı sayılabilir, zira Akdeniz kıyısındaki Sirte'den Cezayir'le güney sınırındaki Ghat'a yürüyüş, Albay Antonio Miani'nin (Ağustos 1913'ten Ağustos 1914'e kadar) bir yılını almıştı.¹⁷ Bununla birlikte, 1914 yazına gelindiğinde İtalyan gücünü bölgede derinlemesine yaymak olası görünüyordu. Gelgelelim, bu 1914 yılının Ağustos'u'du ve kuşağının en seçkin İtalyan imparatorluğu tarihçisi Angelo Del Boca'nın dile getirdiği gibi, savaş "ansızın desteyi yeniden kardı".¹⁸

Desteden en üstte çıkan kart, Osmanlı padişahının Kasım 1914'teki cihat ilanına doğrudan bir tepki olarak başlayan "Büyük Arap İsyanı" oldu. Tarafsız olan İtalya, Türkiye'nin baş düşmanı değildi, ama Britanya öyleydi ve Osmanlı'nın Mısır'ı ele geçirme girişimi, İngilizlerin tüm Ortadoğu'daki gücünü kırmaya yönelik bir Alman-Osmanlı planının temel taşıydı. İki milyon mensubu Mısır batı sınır boylarına, Libya Çölü'ne ve Fransız Batı Afrika'sına yayılmış olan Sünusi Tarikatı, Almanlar ve Enver Bey'in kotardığı Mısır istilas projesinin değerli bir varlığı haline geldi. 1912'de terk edilmiş, yığınlaşmaya başlayan Libyalı mücahidün, bir anda kâfirlere karşı yenilenmiş ve muazzam bir mücadele içindeki Allah'ın savaşçıları olarak lanse edildi. Kendi ulusu için Alpler'e müdahale etmeye hazırlandığı sırada İtalya'nın Afrika'ya yatırım konusundaki gönülsüzlüğü nedeniyle sömürge'deki İtalyan gücünün yapısı dağılırken,

16 Nicola Labanca, *Oltremare, il Mulino*, Bologna, 2002, s. 121; Angelo del Boca, *A un passo dalla forza*, Baldini Castoli Dalai, Milano, 2007, s. 80.

17 Angelo del Boca, *La disfatta di Gash Bu Hadi*, Mondadori, Milano, 2004, s. 43-67.

18 Del Boca, *Gli Italiani in Libia*, s. 261.

Fizan'da Ahmed eş-Şerif yeniden güçlenen Sünusi İsyanı'na önderlik etti.

Nisan 1915'te, Misrata'nın güneyindeki Gasr Ebu Hadi'de, Arap asilerin karşısında binden fazla ölü veren ve yüzlercesi esir düşen bir İtalyan birliği yok edildi. Kaçan İtalyanlar düşmana tüfekler, milyonlarca mermilik cephane, makineli tüfekler ve sahra topraklarından oluşan devasa bir askeri teçhizat bıraktı.¹⁹ Haziran'da Tarhuna'da kuşatılmış kenti tahliye eden İtalyan kolu saldırıya uğradı; kentte konuşlandırılmış Eritreli askerlerin hepsi, belki önceki yıl Sirte'de yapılan bir katliamın intikamı olarak katledildi. İtalyan tarafında iki bini aşkın ölü vardı ve asiler neredeyse 400 askeri esir aldılar. 1914'e kadar işgal edilmiş topraklar ardı ardına asilerin eline geçerken, Alman denizaltıları Misrata yakınlarındaki Gasar Hamad limanı üzerinden yerel direniş hareketine silah ve maddi destek getiriyordu.²⁰

İtalya açısından mesele basitleşmişti: İmparatorluk mu önemliydi, yoksa Trento ve Trieste'deki irredantist ihtiraslarına mı yoğunlaşmalıydı? 1914-1915'te yitirilmiş olanı geri almak için sömürgeye daha fazla kaynak mı akıtmalıydı, yoksa 1911 istilasının başlangıcında ulaşılan konumlara, yani donanına bombardıman menziliindeki alanlara mı geri çekilmeliydi? Şaşırtıcı olmayacak şekilde, ikinci seçenek ağır bastı: Daha büyük imparatorluklar için bile, "dünya savaşı", yani "Avrupa", "Afrika"dan çok daha önemliydi. Bu geri çekilişin ne kadarının mücahidünün gücünden, ne kadarının İtalyan zafiyetinden kaynaklandığını belirlemek zordur. Gerçekte olan, Avrupa'da patlak veren savaşın, ulusal seçkinlerin "kamuyu"nın dikkatini hali hazırda Libya'dan uzaklaştırmış olmasıydı; zaten bu odak, Ekim 1912'de ilan edilmiş "zafer"den bu yana gitgide bulanıklaşmaya başlamıştı. Şimdi artık Mussolini, hatta Salvemini'nin bile katıldığı, D'Annunzio ve Corradini gibileri, kalemlerinin oklarını, emperyal tartışmalardan, kuzeydoğu sınırlarındaki toprakları "geri almaya" ve böylelikle oradaki Roma'ya yakışacak muhare-

19 Del Boca, a.g.e., 273-283.

20 Ali Abdullatif Ahmida. *The Making of Modern Libya*, State University of New York Press, New York. 1994, s. 121.

be ve zafere çevirmişlerdi. Ansızın, ulusun söz sarralları Kuzey Afrika'daki lejyonierlerin ilerleyişine selam durmaktan çok, söylemlerini Avrupa'da "Risorgimento'nun dördüncü savaşı"ndaki kahramanlığa yoğunlaştırmışlardı.²¹

Gel gör ki, Garibaldi ve Mazzini ruhunun acilen gündeme getirilen bu diriltirme çabası, imparatorluğun büsbütün unutulduğu anlamına gelmiyordu. Daha çok, Başbakan Antonio Salandra (1914-1916), Dışişleri Bakanı Sidney Sonnino (1914-1919) ve özellikle Martini'nin Sömürge Bakanlığı'ndaki halefi Gaspare Colosimo'nun (1914-1919) yanı sıra, daha az tanınmış bir sürü yorumcu, Avrupa savaşını, kazananların savaş sonrası düzenleme için toplandığı anda elde edilecek sömürge kazançları açısından öneimli bir koz olarak görüyorlardı.²² Dünyanın geri kalanında da ihtiras, Avrupa'daki savaşla birlikte büyümekteydi. Zaferin, ulusun Avrupa'da, Trento ve Trieste'deki kaderini tamamlaması gerektiğini varsayan Colosimo, 1916'ya gelindiğinde İtalyan hâkimiyetini yalnız Libya ve Afrika Boynuzu'yla kalmayıp, (Osmanlı İmparatorluğu'nun nihai çöküşünü varsayarak) Küçük Asya ve (yaygın şekilde vurgulandığı üzere, bir zamanların –retorikçilerin Üçüncü İtalya'nın genişlemesini desteklerken Roma ruhuna ekleyebilecekleri bir diğer muazzam tarihsel hiyalet olan– Venedik Cumhuriyeti imparatorluğunun iyilikle yönettiği bölgelerde Habsburg hükümlanlığının yerini almak üzere) Dalmaçya'daki geniş topraklara, hatıta resmen unutulmuş olsa da, hâlâ hatırlanan Etiyopya'ya dek yayan, genişletilmiş bir emperyal kazançlar listesi hazırlamıştı bile. İtalya'nın 1901'de Boxer Ayaklanması'nın bastırılmasına (göz doldurmayan) katılımının ardından, kendinden güçlü Büyük Güçler tarafından teminat verilen, Çin, Tiençin'deki (Tianjin) Avusturya'ya ait "imtiyaz"ın yadigârını ele geçirmeye yönelik, 1919'da hayata geçirilen bir plan bile yapılmıştı.

Sıkıntı verse ve (D'Annunzio'nun müşkülpesent sıfatıyla)

21 Mario Isnenghi, *Dieci lexioni sull'Italia contemporanea*, Donzelli, Roma, 2011, s. 156.

22 Robert L. Hess, "Italy and Africa: Colonial Ambitions in the First World War", *The Journal of African History*, 1963, sayı 4, s. 105-126.

“sakatlanmış” bile olsa, zafer, ulusal seçkinlerdeki ihtirası daha da coşturdu. 1905’te kurulan sömürgeci bir baskı grubu olan İtalyan Sömürge Enstitüsü tarafından alelacele toplanan bir kongre,²³ bu yeni ruha derhal ayak uydurdu. Konferansın konuşmacılarından biri Ocak 1919’da, “Sömürgeler söz konusu olduğunda Fransa ve İngiltere’nin üstünlüğüne bir itirazımız olamaz” diyerek, durumu kibarca onaylıyordu. “Mevcut üstün konumlarını daha da geliştirmelerini bile kabul edebiliriz. Fakat her iki durumda da, İtalya’nın denizaşırı sömürgelerde eşitliğe ulaşması gerektiği açıktır.”²⁴ İtalya’nın sömürgelerinin idaresinde uzun bir kariyer yapacak bürokratlardan Francesco Caroselli, savaşın muzaffer sonucuna ulaşmasıyla birlikte İtalya’nın yeni edinilmiş statüsüne ilişkin kendi görüşlerini açıklıyordu, “Şu andan itibaren savaşla yenilenerek geldiği yer itibarıyla, Atayurdumuzun uygarlığa ve dünyanın paylaşılan ilerlemesine yapacağı katkı, ister maddi olsun ister manevi, Büyük Güçler’in herhangi birinden daha düşük düzeyde olmayacaktır.”²⁵

1960’larda Alman tarih yazımında Fritz Fischer, Bethmann Hollweg’in *Mitteleuropa* (Orta Avrupa) ve *Drang nach Osten* (Doğu’ya yürüyüş) hülyalarının gelecekteki Nazi imparatorluğuyla paralellikler taşıdığını ileri sürdüğünde büyük şaşkınlığa yol açmıştı. Birinci Dünya Savaşı’nın ulusal tarihin “en büyük zaferi” olduğu görüşündeki milliyetçiliği pervasızca koruyan İtalyan tarihçiler,²⁶ Colosimo’nun hedefleri ve Istituto Coloniale’ye bağlı ulusal seçkinlerin tüm üyelerinin umutlarının, *mare nostrum* ve ötesine yayılmış bir İtalyan egemenliği tasavvurlarında, daha sonraki faşistleri geride bırakıp bırakmadığı sorusunu nadiren sormuşlardır.

23 Bosworth, *Italy, The Least of the Great Powers*, s. 57-67.

24 Istituto Coloniale Italiano, *Atti del convegno nazionale coloniale per il dopo guerra delle colonie*, Roma, 15-21 Gennaio 1919, Tipografia dell’Unione, Roma, 1920, s. 83.

25 Francesco Caroselli, *L’Africa nella guerra e nella pace d’Europa*, Treves, Milano, 1918, s. 395.

26 Tarih yazımsal arka plan için, bkz. R.J.B. Bosworth, *The Italian dictatorship: Problems and Perspectives in the Interpretation of Mussolini and Fascism*, Arnold, Londra, 1998, s. 99.

Bu şehvani hayal açısından, İtalya'nın savaş sonrası iddiaları konusunda Afrika'da tek başına pek az şey yapabileceğini kabul etmek gerekirdi. Tüm İtalyan sömürgeleri, Alman veya Türk topraklarından çok, İtilaf topraklarıyla sınırdışı; dolayısıyla, diğer imparatorluklara genişleme fırsatı –savaş boyunca devam eden durumun, savaş ertesinde kalıcı hale getirileceği anlayışıyla birlikte– İtalya'ya açık değildi (bunun tek istisnası, bir İtalyan varlığının, gözleri gibi baktıkları kendi “Hindistan güzergâhı”na potansiyel bir tehdit oluşturacağından biraz korkan İngilizleri sinirlendirmiş On İki Adalar'daki yeni deniz üssüydü). Avrupa'daki çatışma sürerken dişini sıkıp dayanmak ve halihazırda sahip lenilmiş olanı olabildiğince az külfetle elde tutmak, savaş dönemi politikasının temel taşı haline geldi. Geçmişi nedeniyle Avrupa merkezci bir Piyemonteli olan İtalyan genelturmay başkanı Luigi Cadorna, her durumda değerli asker gücünün Afrika'daki kabilelerle savaşarak boşa harcanmasına karşıydı. Temmuz 1914'te İtalyan ordusunu büyük bir Avrupa savaşına hazırlanma görevi kendisine verildiği anda, Libya'da ne kadar para, asker ve malzeme harcandığını gördüğünde dehşete kapılmıştı.²⁷ Bu nedenle Cadorna, Temmuz 1915'te Fizan ve Trablus vilayetlerinden çıkma emrini neredeyse otomatik olarak vererek, İtalyan hâkimiyet alanını sadece Trablusgarp kenti ve Humus limanı ile kısıtladı. 1917'de Caporetto'daki İtalyan çöküşünden sonra, Libya'da kalan (önemsiz sayılamayacak 40 binlik bir kuvvetten oluşan) İtalyan birliklerini kuzeydoğu cephesindeki yarılmaya karşı yeniden mevzilendirmeyi bile düşündü. İtalyan kumandan, bundan sonraki tüm çekilmelerin, İtalya'nın Afrika'da İtilaf Devletleri'nin çıkarı için kendi üzerine düşeni yaptığı konusunda İngilizler arasında kalan her türlü hissi yok ederek Libya'nın bir “Türk-Avusturya-Alman vilayeti” haline gelmesine yol açacağı uyarısıyla Colosimo tarafından açıkça reddedildi.²⁸

İtalya açısından iyi haber, İtalyan mahareti sebebiyle olma-

27 Luigi Cadorna, *La Guerra alla fronte italiana*, Treves, Milano, 1921, cilt 1, s. 7-8.

28 Vanni Clodomiro (ed.), *Il diario di Gaspare Colosimo (1916-1919)*, Istituto Storico Italiano, Roma, 2012, s. 320.

sa bile, Sirenayka'nın büsbütün kaybedilmemiş olmasıydı. Bu bölgede, kıyıya çekilme daha 1915'te başlamıştı. Daha önemli- si, İngiliz himayesini karşı durulmaz bir İslâmî tufanla boğma- yı amaçlayan Türk-Alman hülyasının bir parçası olarak, Türk- ler Sünusî lider Ahmed eş-Şerifî Mısır'a taarruza ikna etmiş- lerdi. Osmanlı fetvasına sadece önemsiz sayıda Mısırlı karşılık verdi. Eş-Şerif'in İtalyanlara karşı kolay zaferlerinin İngilizlere karşı yinelenemeyeceğini anlaması çok sürmedi: Kuvvetleri Şu- bat 1916'da Agagia'da hezimete uğradı. Savaşçı Sünusî lider kö- şesine itildi ve şeyhin İngilizlere bağlı kuzeni Muhammed İd- ris el-Sünusî kardeşliğin liderliğini ele geçirdi. İtalya, Libya'nın doğu kesimlerindeki utanç verici zayıf konumundan çıkış yo- lunu böylece bulmuş oldu. Britanya, Sirenayka'nın kaderi ko- nusunda müzakere edilecek bir anlaşmaya İtalyanların da taraf olmasını kabul etti. Bu İslâmî tarikatı bölgenin *de facto* hükü- meti olarak tanınması karşılığında, İtalya kuzeydeki ince bir top- rak dilimindeki doğrudan hâkimiyetini koruma iznini kopar- mış oldu. Nisan 1917'de İtalya ile İdris el-Sünusî arasında im- zalanan Acroma Antlaşması, tarafların her birini Sirenayka'nın her yerinde müphem bir üstünlük iddiasıyla baş başa bıraktı. Satır aralarında bir yerde, İtalya'nın hâkimiyet kurduğu (hiçbir yerinde kırk kilometreyi aşmayan bir mesafede) bir kıyı şeridi- nin ötesindeki tüm topraklarda Sünusîlere fiili bağımsızlık ve- ren bir *modus vivendi*ye ulaşıldığı anlaşıyordu. 1918'den sonra bu anlaşma Wilsoncu şartlarla uluslararası ve sömürge ilişkile- rinde hüküm süren yeni iyicil ruhun işareti olarak nakış gibi iş- lenmesine karşın, (Faşist) İtalya bir kez daha imparatorluk inşa etme gömleğini giymeye hazır olduğu zaman, öncü İngiliz an- tropolog Edward Evans-Pritchard'ın deyişiyle, bunun "bir ant- laşmadan çok, bir ateşkes" olduğu ortaya çıktı.²⁹

Fakat sorun 1918'de henüz yüzeyden çok da aşağılara inme- mişti. Sünusî'nin İstanbul'la dinsel bağı, tarikatın İslâmî olmak- tan çok "ulusal" bir kılığa bürünmesi pahasına kopmuştu. Baş- ka bir deyişle, varılan siyasal çözüm Türkiye'yle savaşı kazan- mak gibi kısa vadeli amaç için uygundu, ama kabul edilmiş İtal-

29 Evans-Pritchard, *The Sanussi*, s. 145.

yan sömürge hâkimiyetinin uzun vadeli beklentileri açısından daha az ideal sayılırdı. Yine de, durum bundan daha kötü olabildi. Eğer el-Şerif İngilizlere saldırmamış olsaydı, Sirenayka'da İtalyan meşruiyetinin bir temeli kalır mıydı? Duruma bakılırsa, İtalya emperyal otorite ısıltısını alıkoyabilmişse eğer, bunun tek nedeni, İngilizler açısından “[bir müttefik olarak] İtalya'ya karşı olan yükümlülüklerin”, başta Caporetto'da olmak üzere, gerek Afrika gerek Avrupa'daki İtalyan muharebe performansının güçlendirdiği “İtalyanlar savaşamaz (veya savaştırmaz)” tarzındaki kadim klişelerin yarattığı “sinizmden daha güçlü” olmasıydı.³⁰

Avrupa'da zafer yaklaştıkça, Kuzey Afrika'daki emperyal ihtişamın son tabyası olan Trablus ve çevresindeki vaha bile artık sıkıyönetim bölgesine indirgenmişti. Siperler, kaleler, makinelili tüfek yuvaları, topçu mevzileri ve elektrikli tellerle savunulan³¹ bölgenin içindeki İtalyanlar korku dolu, hırçın ve suçlayıcıydılar. Her Arap potansiyel bir suikastçiydi, her havlayan sokak köpeği, her miyavlayan kedi veya geceleri rüzgârda hışırdayan her palmye yaprağı, kuşatılmış kentte mevzilenmiş bir subay olan Gherardo Pantano'ya göre, karanlıkta anlık bir rahatlamadan başka hiçbir amaç taşımayan panikle ateşlenmiş makineli tüfek taramalarıyla sonuçlanıyordu. Gün boyu kentin kahvelerinde ve sofralarında muhabbetlerin hepsi “darağa-çaları, tüfek ateşleri ve Trablusgarb'ın adamakıllı ve nihai fethi için gereken yıkımlar” çevresinde toplanıyordu. Bu tür konuşmalar, şimdilik sadece tahkim edilmiş bölgede kalmış, Pantano'ya göre çoğu asilere katılma fırsatını kaçırdıklarına esef eden talihsiz “yerlilere” karşı ırkçı hiddetin boşaltılmasıyla sonuçlanıyordu.³² “Romalı (yeniden) fetih” söylemi, Ekim 1922'de Mussolini'nin Roma'ya yürümesi sonucu daha gaddar bir faşist cila çekilmesiyle, daha sonra gerçekleşecekti.³³ Fakat bu düşünce-

30 Hew Strachan, *The First World War*, c. 1: *To Arms*, Oxford University Press, Oxford, 2003, s. 751.

31 Del Boca, *Gli italiani in Libia*, s. 299.

32 Gherardo Pantano, *Ventitre anni di vita africana*, Casa Editrice Militare, Floransa, 1932, s. 323-324.

33 Faşist söylem için, bkz. Rodolfo Graziani, *Pace romana in Libia*, Mondadori, Milano, 1937.

nin tohumu, bunalmış haldeki işgalcilerin zihinlerine çok daha önce ekilmişti.

Doğu Afrika

Eritre (veya Avrupa fethine dek hiçbir siyasal anlam taşımayan bu adı 1890'da, klasik Yunanca "kızıl diyar" teriminden alan bölge) İtalya tarafından yerel kabile reisleriyle pazarlık ve güçsüz Osmanlı hükümdarlığını bertaraf etmek suretiyle 1880'lerde ele geçirilmişti. Eritre'nin Etiyopya'da ve daha geniş bir Doğu Afrika imparatorluğunda yeni yayılmalar için bir atlama taşı olarak kullanılması olan en aşikâr amaç, 1896'da Adowa'da ansızın kesintiye uğradı. Çelişkili biçimde, bu kayıptan sonra, sömürgeadaki İtalyan hâkimiyeti, nadiren ulusal güç siyasetinin merkezinde yer almakla birlikte, daha da kararlı hale geldi. Artık gelecekteki Etiyopya ziyafeti için basit bir iştah açıcı olmaktan çıkan Eritre, Ferdinando Martini'nin on yıllık valilik döneminde, çoğu zaman tanımları şüpheli bir avuç İtalyanın yaşadığı, biraz mahmur olmakla birlikte, kalıcı bir ulusal sömürge'nin temellerinin atıldığı görece bir barışçıl varoluşa doğru kaydıldı. Martini, sahilden uzak başkenti Asmara'daki neo-Rönesans sırasütunları inşa etmek için çok gayret etmiş olabilirdi. Ancak, en vahşi sömürgeci muhayyilenin bile, New York veya Buenos Aires'e yayılmakta olan "Küçük İtalya"ları hayal etmesi imkânsızdı.

Bununla birlikte, Etiyopya'yla ilişkiler çoğunlukla sıcaktı. 1902'de yapılan bir antlaşma, İtalyan sömürgeciyle dağlık imparatorluk arasındaki sınırları belirledi ve 1906'da Britanya, Fransa ve İtalya arasındaki üçlü "anlaşma", İtalyan diplomatik çevrelerinden büyük bölümünün içten içe olmasını bekledikleri üzere, Menelik'in ölümünden sonraki olayların sonucuna ulaşması halinde, İtalya üstünlüğü (hatta birleşik bir Doğu Afrika imparatorluğu) anlamına gelebilse de, erdemli bir şekilde Etiyopya'nın birliğini garanti altına aldı. 1906 "anlaşması"nın ardındaki dürtü, kısmen Almanya'nın yeni *Weltpolitik*'inin Addis Ababa'ya uzanması ihtimalini gündeme getiren bir elçilik

heyetinin Berlin'den Menelik'in sarayına doğru yola çıkması olmuştu.³⁴ Etiyopya'da Japon "nüfuzundan" bile söz ediliyordu. Fakat bu tür gevezelikler 1914 öncesinde İtalyan karar mercilerini nadiren meşgul etti.

Sonunda dünya savaşına varacak bir çatışmanın patlak vermesi, esas itibariyle Etiyopya imparatorluğunun dalgalı siyasetinin bir sonucu olarak kapı komşusu Eritre'de bazı sarsıntılar yarattı. Libya'da olanın tersine, çatışma boyunca bu sömürge de isyana dair hiçbir ipucu yoktu. Vali Giuseppe Salvago Raggi'yi biraz da şaşırtacak şekilde, örneğin Eritre milislerine birlikte giren Müslüman ve Hristiyanlardan, Trablusgarb vilayetinde savaşıp ölmek üzere gönderilenlerin hepsi, Roma'nın sadık tebaası olarak kaldı.³⁵

Fakat sınırın diğer tarafında sorun vardı; üstelik sorunların 1914 ile 1916 arasında, Eritre'ye de yayılma tehdidi baş göstermişti. Aralık 1913'te hâlâ ünlü, fakat imparatorluğunun bütünlüğü asla sağlam olmayan bir fatih olan Menelik öldü. Tahtına genç torunu Lij Iyasu oturdu. Onun kısa süreli hükümrânlığı (1913-1916) Etiyopya'da bugün bile kamuoyunu böler.³⁶ Bazı yorumculara göre, daha bütün bir Etiyopya ulusal kimliği uğruna dinsel farkı aşmayı amaçlayan bir modernleştirici, başka bir deyişle yeni bir tarihin potansiyel mucidi, kitleleri ulusallaştıran bir liderdi.³⁷ Daha eleştirel analizcilere göre, Etiyopya toplumunu "gerçek" ulusal tarihin kalıtsal bir düşmanı olan samimiyetsiz bir eşitlikçi İslâm altında yeniden yapılandırmakla, geleneksel Ortodoks, Kıptî Hristiyanlığın kadim onursal konumunu tahrip etmeye kararlı bir dönektir. Müstakbel imparator, çok uzun ömürlü (1930'da tahta çıktığı zaman Haile Selassie

34 Edward Keefer, "Great Britain, France, and the Ethiopian Tripartite Treaty of 1906", *Albion*, 1981, sayı 13, s. 374

35 Giuseppe Salvago Raggi, "Memorie dell'ambasciatore Giuseppe Salvago Raggi", Glauco Licata, *Notabili della Terza Italia* içinde, 5 Lune, Roma, 1968, s. 487-488.

36 Karş. Bahru Zewde, *A History of Modern Ethiopia 1855-1974*, James Currey, Londra, 1991, s. 121.

37 Harold Marcus, *A History of Ethiopia*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 1994, s. 114.

adını alacak olan) Tafari Makonnen başta olmak üzere, çağdaşı eleştirmenler, Iyasu'yu dinine ve ülkesine ihanet etmekle suç-luyorlardı. Bu ruhani ve ulusal döneklığın zirvesini, Iyasu'nun 1914'te Harrar'daki Türk konsolosu Mahzar Bey'e, mahut Gee'z yazıtındaki "Yahuda Kabilesinin Aslanı hükümrandır" ibaresi-nin Arapça "Allah'tan başka Tanrı yoktur ve Muhammed Al-lah'ın elçisidir" sözleriyle kapatıldığı bir Etiyopya bayrağı hedi-ye etmesi simgeliyordu.³⁸

Doğruluğu şüpheli olsun veya olmasın, bu tür jestler, eğer yıl 1914 olmasa ve Iyasu'nun sancağını alan Türk konsolosu olmasaydı, Etiyopya dışında pek az ilgi uyandırır-ırdı. Iyasu'nun İslâm'la cilveleşmesi, ana hatları savaşın ilk aylarında belirlen-meye başlamış Alman ve Türk "küresel stratejisi"nin, Etiyop-ya dağlarında bile kendine bereketli topraklar bulması anlamı-na geliyordu.³⁹ Alman elçilik heyeti tarafından, İttifak Devletle-ri'nin Avrupa'da muzaffer olmasının an meselesi olduğuna ikna edilen Iyasu, dostları ve destekçileri, Britanya ve Fransa'ya ge-leneksel itaat politikasından vazgeçtiler. Alman ve Türk ajan-larının askerî alanda önerdikleri, Mısır'daki İngiliz gücünün yıkımını hızlandırabilecek şekilde, Sudan'a karşı bir Etiyopya saldırısıydı. Zafere ulaşan Iyasu, uygun bir zamanında Eritre, Kenya'nın bazı kesimlerinin yanı sıra Somali'nin tamamını da topraklarına katabilirdi.⁴⁰ Başka bir deyişle, (henüz 19 yaşında bir delikanlı olduğu 1914'te) hülyası, merkezi İslâmlaşmış bir Etiyopya olan uçsuz bucaksız bir İslâm imparatorluğunun ba-şına geçmekti. Hristiyan seçkinleri Addis Ababa'da terk eden Iyasu, Müslüman Harrar'ı kendi merkezi haline getirdi; bura-da, on yılı aşkındır Somali'de İngiliz ve İtalyan sömürgecilğine karşı İslâmî direnişin mesnedi olan ve Avrupa'da "Deli Molla" olarak tanınan⁴¹ Muhammed Abdullah Hasan'la ilişkiye geçti. Daha güvenilir bir müttefik olan Iyasu'nun babası, kendisi de

38 Haile Selassie, *My Life and Ethiopia's Progress, 1892-1937: The Autobiography of Emperor Haile Sellassie I*. Oxford University Press, Oxford, 1976, Bölüm 7.

39 Caroselli, *L'Africa nella Guerra*, s. 209-210.

40 Strachan, *The First World War*, i, s. 747.

41 Douglas Jardine, *The Mad Mullah of Somaliland*, Jenkins, Londra, 1923, s. 246.

İslâm'dan Hıristiyanlığa geçmiş, Eritre'nin güneyindeki sınırda yer alan Wollo vilayetinde seksen bin adamı harekete geçirebilecek Ras Mikael idi.

İtalya, Avrupa'daki savaşta henüz tarafsız olmasına karşın, Etiyopya'nın yeni yönü, İtalyan diplomatları ve karar mercilerini telaşlandırıyordu. Askeri bir geçit töreninde, genç hükümdar adamlarına, ancak "Asmara'yı işgal ettiği ve atlarını Mas-sauwa'da", yani Eritre'nin başlıca liman kentinde "suladıktan" sonra kutsanmış bir imparator olacağı sözünü vermişti.⁴² Salvago Raggi kendini, 1915 başında, Etiyopya'da yolculuk yapma dileğiyle, Almanya'dan Eritre'ye gelen beş temsilciyle çatışma içinde buldu. Alman heyetinde, Sudan'ın kaya sanatı üzerine bilimsel araştırmalarına uluslararası entrikaları da karıştırdığından kuşkulanan, seçkin Afrika arkeolojisi profesörü Leo Frobenius da bulunuyordu.⁴³ Frobenius'un daha ileri gitmesine izin verilmediyse de, profesörün yine de sınır ötesine gizlice geçirilmesini sağladığı Arap ve Amhara dilindeki bazı kitapçıklar Lij Iyasu'ya ulaşarak, onun zaten büyük olan hayallerini daha da körükledi.⁴⁴

İtalya'nın İtilaf safında savaşa girmesinden sonra, durum süratlenmişe benziyordu, ama gerçekte Eritre Afrika'nın iki süper gücü olan Britanya ve Fransa'nın himayesini kazanmıştı. Lij Iyasu'nun Alman destekli İslâmî imparatorluğunun kısa ömürlü olduğu ortaya çıktı. Eylül 1916'da, genç Ras Tafari ve Hıristiyan aşırı tutucular, Menelik'in kızı Zewditu'yu, kuzeni Tafari'yle birlikte naip ilan eden bir darbe yaptılar. Iyasu, dinden döndüğü gerekçesiyle tahttan indirildi. Savaştan sonra, lüks bir evde hapis altına alındı; tam da Faşist İtalya'nın meşru bir hükümdarın yeniden tahta getirilmesi propagandasıyla Etiyopya istilasını başlattığı tarihte, Kasım 1935'te tam uygun zamanda hayatını kaybetti. 1916'ya geri dönersek, her ne kadar Tafari'nin bu gözü kara davranışını tetikleyenin Fransızların söz verdiği makineli tüfeklerin olması mümkün görünse

42 Emilio Bellavita, *La battaglia di Adua*, Fratelli Melita, Cenova, 1931, s. 498.

43 Salvago Raggi, "Memorie dell'ambasciatore Salvago Raggi", s. 500-501.

44 Strachan, *The First World War*, i, s. 747.

de, Iyasu'nun İslâm'a ihtida ettiğinin⁴⁵ “kanıt”ını sağlayan Addis Ababa'daki İtalyan vali Giuseppe Colli di Felizzano olmuştu.⁴⁶ Etiyopya geçmişte bir hükümdarın ölümünün ardından ülkenin sıklıkla içine düştüklerine benzer bir iç savaşın girdabına kapıldı; fakat bu kez dökülen kanı cılalayan bir de Birinci Dünya Savaşı vardı. 1917 başında Zewditu taç giydiği zaman, İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar törene temsilcilerini gönderirken, Alman ve Türk temsilcileri katılmadılar. Iyasu'nun düşüşü, Massauwa ve Asmara'da, sömürge hâkimiyetinin alışılmış rehavetine dönebileceği anlamına geliyordu. Bu kısa ömürlü korku bir yana, Salvago Raggi'nin, İtalya'ya yaptığı bir ziyaretle ilgili hatırladığı üzere, bundan böyle “sömürgenin savaşta hiçbir rol oynamayacağı” anlaşılmıştı.⁴⁷

Eritre (bir çeşit) barış vahası olduysa bile, Somali küresel çatışmanın iyice eşiğine geldi. Oradaki İtalyan denetimi, askeri eylemden ziyade yerel kabile şefleriyle müzakereler aracılığıyla 1890'larda kurulmuştu. Kıyı kentleri, İngiliz desteğiyle Zanzibar Sultanı'ndan alınmış ve hükümdarın izniyle kurulmuş bir şirkete geçmişti; bu şirketin yöneticisi olan Eugenio Filonardi, on yılını Somali kıyısında yolculuk yapıp, kasaba ve köyleri İtalyan “himayesi” altına almak üzere yerlilerle görüşmeler yaparak geçirmişti. Genellikle küçük meblağlar veya Filonardi'nin denizde konuşlanmış gemilerinden birkaç top atışı, yerlilerin o belgelerdeki imza yerlerini doldurmaları için yeterliydi. İngiliz Somalisi'ne (Somaliland) komşu iki büyük sultanlık olan Macerten (Mijjertein) ve Hobya'nın (Obbia) hükümdarlarına hatırı sayılır ödemeler gibi bu tür kaba saba ama işe yarar yöntemler aracılığıyla, İtalyan himaye yönetimi biçimlendirildi ve en azından Avrupa haritalarında yerini aldı.

Ekonomisinin temel taşı kölelikten oluşan Somali toplumu kabilelere bölünmüş durumdaydı. Somalili göçebe çobanlar, Müslüman şariatının titizlikle tanımlanmış kurallar ve düzen-

45 Bellavita, *La battaglia di Adua*, s. 499.

46 Bkz. Harold Marcus, “The Embargo on Arms Sales to Ethiopia, 1916-1930”, *International Journal of African Historical Studies*, 1983, sayı 16, s. 263-279.

47 Salvago Raggi, “Memorie dell'ambasciatore Salvago Raggi”, s. 500.

lemelerle uygun gördüğü, zalimce ama gelenekselleşmiş bir iş bölümünde Bantu çiftçilerine hükmediyordu.⁴⁸ İtalya'nın köleliği kaldırma girişimleri tek tük ve yarım ağızlıydı; zira Somali ekonomisini böylesine köklü dönüşüme uğratmak ve onu daha "modern" bir şeyle ikame etmenin gerektirdiği kaynaklar yoktu. 1903'te, İtalyan himaye bölgesinde, çoğu İngiliz tarzı "sakinler" veya sözde "bölge komiseri" olarak sadece on altı İtalyan yaşarken, Eritre'deki sayıları daha da azdı. Derme çatma satraplıkları üzerindeki otoriteleriyle övünüyor ve silahlı muhafızlar aracılığıyla, kısa görev dönemleri boyunca ellerinden geldiği kadarıyla kişisel çıkar elde etmeye bakıyorlardı.⁴⁹ Basında iyiden iyiye didiklenen bir dizi yolsuzluk skandalının ardından 1905'te, ahir zaman East India Şirketi'ne pek de benzemeyen bu şirket deneyimine son verildi ve Somali tam bir sömürge yönetimine dönüştürüldü.

İtalyan hâkimiyetine karşı isyanlar çıkmıştı. Örneğin, Bimal kabilesi, İtalyanların köleliğe son verme girişimlerine tepki olarak ayaklanmış⁵⁰ ve kıyı kasabaları da dahil olmak üzere bazı alanlar beyazların gitmemesi gereken yerler haline gelmişti.⁵¹ İtalya tüm bölgedeki hâkimiyet iddiasından vazgeçmeye hazırды; bunun bir örneği, çatışmadan kaçınmak için "Deli Molla" Muhammed Abdullah Hasan'a, istediği Nogal Vadisi'ni vermeye razı olduğu 1904'te yaşandı. Bununla birlikte, sömürge, 1914'e kadar geçen yıllar içinde, Libyalılar veya Etiyopyalıların tersine, Somali'nin kısmen Avrupa silahlarına kolayca erişememesi sayesinde görece sakin kaldı.

Birinci Dünya Savaşı döneminde, Avrupa'dan gelen haberle-

48 Enrico Cerulli, *Somalia, scritti vari editi e inediti*, ii, Istituto Poligrafico dello Stato, Roma, 1959, s. 19-29.

49 Angelo Del Boca, *Gli italiani in Africa Orientale I: Dall'Unità alla marcia su Roma*, Mondadori, Milano, 1992, s. 782.

50 Lee Cassanelli, "The Ending of Slavery in Italian Somalia: Liberty and the Control of Labor, 1890-1935", Susan Miers ve Richard Roberts (ed.), *The End of Slavery in Africa* içinde, University of Wisconsin Press, Madison, 1988, s. 312-313.

51 Gustavo Chiesi, *La colonizzazione europea nell'est Africa*, UTET, Torino, 1909, s. 427-428.

rin kılığı bir yana,⁵² sömürgeci huzursuzluk çıkararak tek mesele, Eritre’de olduğu gibi, asla gerçekleşmeyen bir dizi potansiyel tehdit oldu. Yerel olarak toplanmış az sayıda askari Somali’nin kıyı kentlerini denetim altında tutmaya yetiyordu. Yukarıda betimlendiği üzere, Lij Iyasu hükümlarlığı altında Etiyopya’nın Doğu Afrika’da Avrupa hâkimiyetindeki düzene boyun eğmekten isyana doğru kaymasının olası sonuçları, potansiyel olarak Eritre’de olduğu kadar Somali’de de kaygı vericiydi. Gelgelelim, sonunda İtalya’nın Osmanlı imparatorluğu’na savaş ilanı ve bunun sonucunda İtalya’nın cihat ilan edilmiş Hristiyan devletler listesine eklenmesi “Somali’de fark edilmeden geçip gitti”.⁵³

Ne var ki, dervişleri hem İtalyan hem İngiliz yetkesine karşı 1890’lardan beri gerilla savaşı yürütmüş olan Seyyid Muhammed Abdullah Hasan, bu fetvadan kesinlikle haberdardı ve Iyasu’yla saldırgan ittifak girişimlerine olumlu yaklaşım göstermeye başlamıştı bile. Osmanlılar 1917’de Molla’ya “Somali Emiri” unvanını verdiler; gerçi, ona bu onuru veren bu resmi berat Aden’deki İtalyan ajanları tarafından ele geçirildiği için, atanmasının haberi kendisine hiç ulaşmamış olabilir.⁵⁴ Molla’yı bir İslâm isyanının başına geçmeye itme yönünde Alman faaliyetine gelince, bunu başarabilen tek ajan Emil Kirsche adında bir tamirci oldu. Savaşın patlak vermesiyle Fransız Cibuti’de hapse atılmaktan kurtulmak için sığınma amacıyla dolaştığı Etiyopya’da, Lij Iyasu tarafından Taleh’deki Molla’nın sarayına gönderildi; burada kırbaçlanma cezası pahasına, Molla’nın hepsi bozuk çeşit çeşit ateşli silahlar koleksiyonu üzerinde mucizeler yaratması istendi. Muhammad Abdullah Hasan’ın, İngiliz ve Fransız birleşik cephesine karşı Hristiyan Almanya’ya katılabileceğine dair her türlü yanılsama, Molla’nın talihsiz Kirsche’nin yanında olduğu her zaman, “beyaz kâfirle aynı havayı soluma-

52 Robert Hess, *Italian Colonialism in Somalia*, University of Chicago Press, Chicago, 1966, s. 116.

53 Hess, *a.g.e.*, s. 116.

54 Francesco Caroselli, *Ferro e fuoco in Somalia*, Sindacato Italiano Arti Grafiche, Roma, 1931, s. 244.

mak için” burnunu tıkayıp ağzını bir bezle kapattığı gerçeğiyle buhar olup uçmuş olmalıdır.⁵⁵

İtalyan bakış açısından, dünya savaşında, 1914’ten önce olduğu gibi, Seyyid Muhammed Abdullah Hasan, Somali’nin kuzeyinde İngiliz Somalisi’yle (Somaliland) arasında uzanan ve yeni oluşturulan İngiliz Deve Bölükleri’nin denetlediği sınırın o ücra köşesinde kendi haline bırakılabilirdi. Benzer şekilde, dervişleri doğrudan doğruya İtalyan silahlı kuvvetlerinin değil de, İtalya tarafından “korunan”, Molla’nın kumandası altındaki bölgeyi denetim altına almakta etkili olduklarını gösteren Obbia (Hobya) ve Mijjertein (Macerten) sultanlarının yetkesi altına girdiler. Savaş süresince, Molla temelde Etiyopya’nın İngiliz ve İtalyan mülklerindeki kendi derviş hükümlerini sürdürdü, fakat kimi zaman Flamanca’daki siperlere sükunet getiren “yaşa ve yaşat politikasının” ilginç bir Doğu Afrika versiyonunda önemli olacak şekilde, kıyıdaki Avrupa hâkimiyetine pek az sıkıntı yaratabildi. Molla’nın düşlediği Etiyopya, Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu ittifakı, İyasu’nun 1916’daki devrilişiyle tüm çekimini yitirdi. Libya’da olduğu gibi, İtalyanlar kıyı kesiminin olabildiğince fazla bölümünü ellerinde tuttular ve bölgenin tam bir işgali ve halkın çoğunluğu üzerinde her türlü “modern” denetim özlemini, Avrupa’daki savaşın kazanılmasının sonrasına ertelediler. Baskı altına alınmış Kral Victor Emmanuel ardında, saplantılı denecek kadar “gerçeklere dayanan” günlüğünde pek fazla aktarılabilecek alıntılar bırakacak bir adam değildi, ama bir tarihçi, onun ve liberal egemen çevrelerin, en azından Monte Grappe’nin üstünde ve Piave’de muharebe devam ederken, Afrika’nın tamamının, tek bir Piyemonte-linin, hatta Napolili basit bir askerin bile kemiklerine değmeyeceği hususunda mutabık olduğu sonucuna varırlar.

Sonuçlar

Cihan Harbi esnasında, İtalya Afrika’daki hâkimiyetini pekiştirmek için hiçbir şey yapmadı. Libya’nın büyük bölümünden

⁵⁵ Jardine, *The Mad Mullah*, s. 247.

Görsel 4. Avrupa Savaşı'nda İtalya'nın zaferini kutlayan Eritre'deki İtalyanlar, Asmara, 7 Kasım 1918 (Archivio della Società Africana d'Italia, Napoli Üniversitesi 'l'Orientale').

vazgeçti ve Eritre'de ele geçirilmiş ve Somali'de henüz ele geçirilmemiş olanlara pek az şey ekledi. Yine ele, aykırı bir şekilde, o kıtada İtalyan gücü sönerken, savaş sonrası yeni dünya düzenine bakan ve içinde önemli bir rol edinmeyi uman Roma'daki bakanlıklarda ve yazarlar arasında, emperyal toprak edinimi için planlar hazırlanmaya başlamıştı hile. Bu kişilerdeki böylele ihtirasları garantiye alan, İtalya'nın-Birinci Dünya Savaşı'nda kazanan ıarafı seçme ve katkı vermekteki kararlılığının haklılığıydı. Daha büyük devletlerinkine denk bir imparatorluğa dair "Risorgimento'nun Dördüncü Savaşı"nın ulusal dürtüsü yayılmıştı ve Üçüncü İtalya'nın tuhaf bir yenilikçilik peşine düşmek yerine mevcut hâkimiyeti restore ediyor gibi görünmesine uygun şekilde, Roma ve Venedik "tarih"i de ortadaydı. İtalyan hâkimiyetinin Libya'da güvenilmez. Doğu Afrika'da belli belirsiz olmasının bir önemi yoktu; Eritre ve Somali'nin, Etiyopya ve Fransız Cibutisi'ni kucaklayan muazzam bir Afrika hâmiligini-

de birleşme zamanı gelmişti. Libya'nın sayılmakla bitmez yüzlerce kilometrekarelik toprakları Çad ve Mısır sınırlarına eklenbilirdi. İtalya'nın Doğu Akdeniz'deki küçük adaları, Anadolu'nun büyük kesimlerine ve belki de, daha da doğudaki çıkar bölgelerine atlama taşı olabilirdi.⁵⁶

On İki Adalar'ın hikâyesi tipikti. Başlangıçta, Osmanlıların İtalya'nın Libya ilhakına boyun eğmesini hızlandırmak için fethedilen adalar, İkinci Dünya Savaşı'ndaki yenilgisine değin İtalyan mülkü olarak kaldı. 1912-1914 arasında, Libya'da savaşın gerekçesi, İtalya'nın Uşi barış antlaşması tarafından onlara geri verilmesi gerektiğini ilan etmesine pek izin vermemişti.⁵⁷ Birinci Dünya Savaşı patladığında, Türkiye'ye iadesi ihtimali temelli yok oldu, fakat Yunanistan, ulusların kaderini tayin hakkı gerekçesine dayanarak adaları talep etti ve savaşın sonunda Paris'te almayı başardı. İtalya, Anadolu'nun güneybatısındaki iddialarını desteklemesi halinde Yunanistan'ın isteğine boyun eğmeye hazırmış gibi görünüyordu, ama Yunanistan'ın Türkiye'deki kendi ihtirasları ve 1922'de Mustafa Kemal'in cumhuriyetinin ellerindeki nihai yenilgisi, İtalya'nın Anadolu ihtiraslarının da sonunu getirdi. Pazarlık kozu olarak edinilen On İki Adalar, artık yakın tarihin bir kazasından biraz daha fazlası gibi görünen atlama taşları olarak muhafaza ediliyordu. Yine de, 1923'e gelindiğinde, her ne kadar bir kez fethedilen topraklardan ve Doğu Akdeniz'de görünüşteki yeni İtalyan nüfuzunun simgeleri olarak değerinden asla vazgeçmemekle ilgili yurtsever ilkenin ötesinde bunu yapma nedenleri belirsiz olsa da, kalıcı ilhaklarının önünde artık hiçbir engel kalmamıştı. Bu adalar “sömürgeler” mi olacaktardı? Kullanılan resmî terim “Ege'deki İtalyan Mülkleri” idi.⁵⁸ Tıpkı İtalyan “imparator-

56 Giuseppe Piazza, “Le noste rivendicazioni coloniali nell'Oriente africano”, *Nuovo Antologia*, 1917, sayı 188, s. 179; Savino Acquaviva, *L'avvenire coloniale d'Italia e la guerra*, Atheneum, Roma, 1917; Hess, “Italy and Africa.”

57 P. Carabott, “The temporary Italian Occupation of the Dodecanese: A Prelude to Permanency”, *Diplomacy & Statecraft*, 1993, sayı 4/2, s. 285-312.

58 Labanca, *Oltremare*, s. 181. Adalıların İtalyan hâkimiyetine karşı karmaşık tepkisi üzerine bir araştırma için, bkz. Nick Doumanis, *Myth and Memory in the Mediterranean: Remembering Fascism's Empire*, Macmillan, Londra, 1997.

luğu” gibi, adalar da gelecekte kendini gösterebilecek yeni kazanç fırsatları umuduyla elde tutuluyordu. Belki bir de, başlangıçta Hindistan’a giden yol üzerinde düşman deniz üslerine karşı hafif korkudan esinlenerek adaların Yunanistan’a verilmesine yönelik ısrarcı İngiliz taleplerine karşı gelmenin yarattığı zevk vardı.

Bu çok yönlü hayallerin taslakları kâğıt üzerine veya İtalyan zihinlerine dökülürken, Trablus’daki sömürge kalesi ayakta kalmakla birlikte, kentin dışında yerli sakinler sözde sömürge efendileri yönüne pek de aldırış etmeksizin, kendi toplumlarını yeniden örgütlediler. Bir “Trablus Cumhuriyeti” yaratmak gibi, 1918’de semeresini verecek bir söylenti bile vardı; böylelikle bu ve Sirenayka’daki Sünusî Tarikatı gibi yerli siyasal yenilikler, İtalya’nın kıyılardaki müstahkem mevkileri dışında tüm toprakların *de facto* hükümlerine haline geldiler.⁵⁹ Savaşın hemen akabinde, Trablusgarb “Cumhuriyeti” ve İdris el-Sünusî’nin “monarşisi”, Roma’daki zaman zaman sömürgeleştirilmeye karşı artık “liberal bir Wilsoncu” yaklaşımı onaylıyor gibi konuşan İtalyan memur sınıfının muhatapları olarak kabul gördüler. Gelgelelim gerçekte, her ne olursa olsun birtakım şartlarla müzakere bu koşullarda mevcut tek politikaydı; buyusa, geçmişe bakıldığında, Liberal İtalya’nın faşist halefine nazaran iyicil bir sömürgeci olduğuna dair pek zayıf kanıtlar sunan, İtalyan siyasal ve ekonomik zafiyetinin bir işaretiydi.

Benito Mussolini, Ekim 1922’de başbakan ve Ocak 1925’te “totaliter” bir devletin diktatörü haline geldi. Faşizm, İtalya’nın Büyük Güçler’in bir üyesi olduğuna dair milli iddiaları pekiştirmeyi vaat ediyordu; başta *mare nostrum* olmak üzere bir imparatorluğun kurulmakta olduğuna dair yüksek sesli övünmeler de buna eşlik ediyordu. Uygulamada, bu tür *romanità* (klasik Roma ruhu) pek de mümkün değildi, gerçi rejim 1935-1936’da Libya’yı gaddarca yeniden işgal etti ve ardından (Sezar’ın lejyonlarının asla ayak basmadığı) Etiyopya’yı fethettiler. Ayrıca 1939’da Arnavutluk’u ele geçirip, orada Arnavutları faşizmde eğitmeye yönelik önemli vaatlerde bulunarak, Al-

59 Ahmida, *The Making*, s. 106.

man ilhakından çok farklı, ilginç denebilecek bir emperyal rejim kurdu.

Bu tür sorunlar ileriye uzanıyordu. Fakat liberal ve faşist sistemler arasındaki emperyal hayaller ve amaç devamlılığının derli toplu bir örneği, vaktiyle 1912’de barışın bir zanaatkârı olmasının yanı sıra, 1917’de, kendi memleketi (ve bir zamanların emperyal) Venedik’in “yeniden” büyük olması için milli hükümeti Marghera’nın sinai kalkınmasına destek vermeye ikna eden zengin bir işadamı olan Giuseppe Volpi’nin kariyerinde kendini gösterir. Zalimce bir faşist dayacağının ardından 1926’da ölen Sömürgeler Bakanı Giovanni Amendola tarafından Temmuz 1921’de Trablusgarb valiliğine atanan bu adam her devrin adamıydı. Fakat Volpi, Mussolini hükümetinden gelen yenden fetih baskısını sevinçle kabul ederek, Temmuz 1925’e kadar Trablus’da kaldı. Aslına bakılırsa, o sırada albay olarak kariyerine başlayan Rodolfo Graziani’yi hararetle “dostlarının sadık dostu ve aynı zamanda hiç kimseyi hoşnutsuzluğa sürüklemeyecek anlaşmalar gerçekleştirmek için dostlarının düşmanlarının nasıl dostu olunacağını da bilen” diye tanımlayan da Volpi oldu.⁶⁰ Faşist generallerin en acımasız olan bu şahsiyet, çok geçmeden belki 100 bin Libyalının ölümü pahasına sömürgeci “Roma barışı” kurmakla övünecekti. Bu tür “kontrol altına alma” faaliyetleri gelecekte olacaktı. Ne var ki, Volpi’nin emperyal görevinden daha da önemli olan Maliye Bakanlığı makamına geçmek üzere muzafferâne döndüğü 1925’te, Kral Victor Emmanuel tarafından, hâlâ Venedik’te yaşayan oğlunun bugüne taşıdığı, kulağa hoş gelen “Mısırata” (Misurata) Kontluğu’na yükseltildi.

Ne de olsa, İtalyan hâkimiyetinde hiç petrol yatağı keşfedilmemiş Libya’yı veya diğer umutsuz derecede yoksul sömürgeleri elinde tutma çabasının en açık ara nedeni, buralara sömürgecileri yerleştirmektir. Bu kuram ve gerçeklik arasındaki uçurum, İtalyan emperyal projesinin tamamında ağır basıyordu. İtalya’nın sömürge tebaalarıyla mutabakata vararak, onlara ya Fransız veya İngiliz tarzı özerklik ve kavramsal bir “bü-

60 G. Tomasin, “Giuseppe Volpi”, *Atenea Veneto*, 1997, sayı 184, s. 132.

yük İtalya”da hisse vermek, (gecikmeli olarak da olsa, Arnavutluk istisnasıyla) asla ciddi bir şekilde düşünülmedi. İtalya’nın imparatorluktan umduğu, orada vergilerin toplanması ile kânun ve düzene nezaret eden bir “bölge komiseri”nin bulunmasıyla, kendi işine gücüne bakan İtalyanca konuşan yerliler değil, topraklı. İtalya, bir Hindistan değil, bir Avustralya’nın veya bir Arjantin’in peşindeydi. Cihan Harbi’nin olayları, algılanan bu ihtiyacı kesinlikle sarsmamıştı; bunun yerine, savaş sonrasında, Üçüncü İtalya imparatorluğu, hâlâ temel amacında bariz bir başarısızlıktı. 1921’de, askerî personel sayılmazsa, Somali’de 656, Eritre’de 3.635 ve Libya’da 27.495 İtalyan ikamet ediyordu.⁶¹ Sonuncudakilerin çoğu, Libya bir İtalya sömürgesi olmasaydı oraya asla gitmeyeceğe benzeyen işçi, zanaatkâr, esnaf veya Trablus’daki büro çalışanlarından oluşuyordu. Ne de olsa, çok daha yüksek sayıda İtalyan, “İtalyalar”dan uzakta kendilerine bir hayat kurmak için Tunus, Cezayir veya İskenderiye’ye yerleşmiş ve ulusal devletin ötesinde kendi *mare nostrum* larını kurmuştu. Oralarda ayakkabı onarmaya, evler inşa etmeye, ekmek yapmaya, kafe işletmeye veya 1907’de Cezayir’e yerleşen Ferrero ailesi gibi, kuskus ve Tunus’un Harissa çili sosunu dünyaya ihraç etmeye koyuldular. Çok geniş bir imparatorluktaki bereketli toprakları süren kırsal yoksul kitlelere gelince, kırk yıllık retorik ve katliamlardan sonra, 1921’e gelindiğinde, bu topraklarda hepsi İtalya’daki tek bir kırsal köy yerleşimine rahatça sığacak sayıda köylü vardı.⁶² Üçüncü İtalya, bir ilüzyon imparatorluğu inşa etmenin ötesine hiç geçmemişti.

61 Del Boca, *Gli italiani in Africa*, s. 867.

62 Del Boca, *Gli italiani in Libia*, s. 453.

ALMAN İMPARATORLUĞU

HEATHER JONES

Giriş

Almanya'nın imparatorlukla ilişkisi, Cihan Harbi'nde emperyalizmin geleneksel kronolojik ve uzamsal anlayışlarına meydan okumasıyla özellikle karmaşıktı. Savaş öncesi tezahürleri, uzun zamandır tarihyazımı araştırmalarının odağını oluşturmuştur. Bu çok uzun ömürlü tarihsel bir argüman ve dünyanın her köşesinde Alman emperyalizminin Birinci Dünya Savaşı'na yol açan etkenlerden biri olduğuna dair üniversite denemelerinin başlıca konu başlığıdır. Otto von Bismarck'ın, 19. yüzyılda bir avuç Alman denizası sömürgelerin edinilmesini gönülsüz kabullenışı ve Bernhard von Bülow'un *Weltpolitik* taraftarlığı, çok sıklıkla diğer imparatorluklarla hesaplama, özellikle Almanya'nın gitgide büyüyen sömürge heveslerine ve taklit etmeyi en çok istediği emperyal devletinkine –Büyük Britanya– denk bir donanma inşa etme arayışına giden yoldaki en tehlikeli dönüm noktaları olarak anılır.¹

1 Savaşın kökenleri tartışmaları hakkında, bkz. William Mulligan, *The Origins of the First World War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010; Holger Afflerbach ve David Stevenson (ed.), *An Improbable War? The Outbreak of World War I and European Political Culture before 1914*, Berghahn Books, Oxford, 2007.

Birinci Dünya Savaşı'na yol açmakta Alman emperyalizminin rolüne ilişkin bu tartışmaya yakın geçmişte, Birinci Dünya Savaşı öncesi Alman sömürge projesinin Afrika'daki doğası hakkında, Herero, Nama ve Maji Maji halklarınca başlatılan yerli isyanlarının şiddetle ve kimi zaman soykırımla bastırıldığına dair araştırmalardan oluşan yeni bir dalga dahil oldu. Bu gelişme, Afrika'daki Alman sömürge projesinin diğer imparatorluklara mı benzediği, yoksa benzersiz olup Nazizm için uzun vadeli bir miras mı yarattığına dair, tarihyazımında yeni bir tartışma yarattı.²

Savaş öncesi Alman İmparatorluğu hakkındaki bu tartışmaların her ikisi, son tahlilde bizleri Almanya'nın Cihan Harbi'yle ilgili verilerini daha akışkan kronolojik sınırlarla ele almaya zorluyor. İlk, Alman emperyalizminin savaşın kökenlerindeki rolü hakkındaki tartışma, gitgide artan şekilde 1914'ün kilit provası olarak, Fransızların Almanların şiddetli saldırganlığından korkularının, Fransa'yı Rus askerî ittifakına kucak açmaya biraz daha itecek şekilde çarpıcı bir şekilde radikalleştiirdiği 1911'e ve İkinci Fas Krizi'ne işaret ediyor. Aynı yıl, Osmanlı Libyası'ndaki İtalyan işgali, Almanya'da imparatorluklar arasında bir savaş potansiyeli hakkındaki tartışmaları tetikledi. Avrupa 1911'de özellikle basında, doğrudan doğruya 1914'teki kültürel seferberliği besleyecek savaş kültürü biçimlerinin doğuşuna sahne oldu. İkincisi, tarihçi Isabel Hull, Avrupa'da 1914'ten sonra Alman askerî radikalleşmesinin, Herero, Nama ve Maji-Maji'deki Alman baskısında kullanılan "imha muharebesi" şablonunu izlediğini ileri sürmüştür. Bu yorumda, Almanya'nın Cihan Harbi şiddetinin kaynağı, 1904 kadar erken tarihlerde, kısmen sömürgelerden gelir.³

Eğer Almanya bir ulus-devletten çok bir imparatorluk olarak ele alınır, dolayısıyla Cihan Harbi şiddetlerinin bazı biçimleri-

2 Bkz. bu tartışmalar hakkında, Jürgen Zimmerer, *Von Windhuk nach Auschwitz? Beiträge zum Verhältnis von Kolonialismus und Holocaust*, 2010, Münster; Robert Gerwarth ve Stephan Malinowski, "Hanna Arendt's Ghosts: Reflections on the Disputable Path from Windhoek to Auschwitz", *Central European History*, 2009, sayı 42/2, s. 279-300.

3 Isabel Hull, *Absolute Destruction: Military Culture and the Practice of War in Imperial Germany*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 2004.

nin 1914 öncesi emperyal uygulamalarında başladığı kabul edilirse, bu, söz konusu örtüşmenin daha evvel düşünüldüğünden daha sonraya, 1918-1923'e dek devam ettiği düşüncesini doğurur. Vaktiyle 1871 Wilhelm dönemi Reich'i'nin bir parçası iken, özellikle Posen ve Silezya olmak üzere toprak kazanan yeni Polonya devleti, Silezya Ayaklanması'nın gösterdiği gibi, sık sık 1871 Reich'i'nin etnik olarak Leh kesimlerini meşru Alman emperyal toprağı olarak gören Alman irredantistleri ile yeni Polonya'ya katılmak isteyen Leh ayrılıkçıları arasında bir sömürgeleştirme paradigmasının unsurlarını ortaya koyan şiddetli çarpışmalar yaşadı.⁴

Burada asıl önemli olan, Birinci Dünya Savaşı dönemine geldiğinde Alman devleti için "imparatorluk" fikrinin gerçekte ne anlama geldiğinin tüm karmaşıklığıyla anlaşılabilmesidir. Alman örneğı, Charles Maier'in, "etnik hiyerarşileşme"nin damgasını vurduğu, fakat aynı zamanda Reich içindeki ademi-merkeziyetçi olanların yanı sıra, denizaşırı toprakları yumuşak ve resmî sömürge gücü olarak çeşitlendiren federal iç yapılarıyla bundan daha karmaşık, uluslarötesi bir varlık olan imparatorluk tanımını kesinlikle hak eder.⁵ Başka bir deyişle, "Alman İmparatorluğu" terimi, Alman devletinin çoklu emperyal işlevlerini kapsıyordu. Kaldı ki, savaş esnasında, "Alman İmparatorluğu" terimi fiilen *Kaiserreich*'i oluşturan, örtüşen birçok emperyal unsura gönderme yapıyordu –ilk olarak, "Alman İmparatorluğu" terimi "iç" imparatorluk olarak adlandırılacak bir şeyi, Reich'in 1871'de imparatorluk olarak kuruluşunu belirlemiş 1914 öncesi sınırlarını tanımlıyordu; ikincisi, bu terim savaş döneminde, Almanya'nın denetim alanına çatışmanın bir sonucu olarak giren ilhak edilen toprakların yanı sıra uydu devletlere egemen olan bir Avrupa kıta imparatorluğu olarak Almanya vizyonuna gönderme yapıyordu; üçüncüsü, bu terim, Almanya'nın Afrika, Asya ve Pasifik'te inşa etmiş olduğu savaş öncesi sömürge imparatorluğunu çağrıştıran bir küre-

4 Timothy Wilson, *Frontiers of Violence: Conflict and Identity in Ulster and Upper Silesia, 1918-1922*, Oxford University Press, New York ve Oxford, 2010.

5 Bkz. bu derlemenin Giriş bölümündeki imparatorluk tanımı tartışması.

sel imparatorluk anlamında Almanya'ya gönderme yapıyordu. Almanya'nın savaşı ne dereceye kadar "emperyal" açıdan tasavvur ettiğini incelemek, Alman İmparatorluğu'nun bu üç unsurdan her birini olduğu kadar, bunların nasıl örtüştüğünü de gözden geçirmeyi gerektirir. Başka bir deyişle, savaştaki Alman İmparatorluğu'nun, birbirinden ayrı askerî cepheler takımı olarak değil, daha ziyade Çin'deki Shandong'dan Afrika'daki Zanzibar'a ve Pasifik'teki Samoa'dan Baltıklar'daki Kurlandiya'ya dek uzanan farklı mücadele ve işgal bölgelerindeki askerî ve dış politika kararları almaya dayanan, birbiriyle bağlantılı emperyal varsayımlar silsilesi olarak görülmesi gerekir.

Bu bölüm, Alman İmparatorluğu'nun bu üç unsurunun her birine sırasıyla bakarak, imparatorluk fikirlerinin Almanya'nın savaş faaliyetini ve deneyimini nasıl biçimlendirdiğini ve Almanya'nın imparatorluğunun farklı toprak unsurlarının savaşta birbirleriyle nasıl ilişkilendiklerini keşfetmeye çalışacak. Yakın geçmişte başlayan tarihyazımında Birinci Dünya Savaşı'nın küresel doğasını yeniden araştırmaya yönelik çabıyla, böyle bir keşif tam zamanında olacak. Önemli bir husus da, bunun aynı zamanda bize, İtilaf propagandasında öne çıkan ve Birinci Dünya Savaşı'nda Alman devletinin emperyal sömürge fethi yapmaya yönelik bir savaşa kalkışmış bir imparatorluk olduğuna yönelik –İngiliz hükümeti müesses nizamının, Belçika'nın savunmasına, özellikle Ortadoğu'da emperyal stratejik toprak edinmeyi amaçlayan bir savaş açma aracı olarak giriştiği düşünülürse, biraz da ironik denebilecek– İngiliz savaş dönemi iddiasının doğruluğu –veya sahteliği– ile ilgili sonuçlara varmamıza yardım edecek.⁶

1871 Alman İmparatorluğu

Burada, Alman İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı esnasında iş başında olan ilk unsurunu örneklemek üzere, Alman devletinin temel doğasını –imparatorluk olarak 1871 sınırla-

6 Bkz. Sir Valentine Chirol'un, Albay H. Frobenius'un *The German Empire's Hour of Destiny* (Londra, 1914) adlı İngiliz propaganda kitabının çevirisine yazdığı önsöz.

rı içinde Alman devleti– vurgulamak önem taşır. *Kaiserreich* o dönemde *hem* bir ulus-devlet *hem de* imparatorluk olarak görölüyordu. “İmparatorluk” özlemi, Napoléon’un yasal bir varlık olarak 1806’da son verdiği eski “Cermen Milletinin Kutsal Roma İmparatorluğu” fikrinin bir dirilişi olarak, Almanya’nın *Reich* terimini kullanımıyla emperyal statü iddiasını ortaya koyduğu zamandan beri, yani daha 1871’de devletin kuruluşunun en başından itibaren mevcuttu.⁷ Bu yeni devlet, belirgin bir şekilde Prusya gibi, bir krallık olmak üzere tasarlanmamıştı; bunun yerine, emperyal bir federasyon olarak düşünülmüştü. Dolayısıyla, yeni Alman İmparatorluğu bir imparatorluk hâkimiyetinin statü ve karmaşıklığına sahip olduğu iddiasıyla ortaya çıktıysa da, başlangıçta bu, denizaşırı sömürge toprakları olmayan bir imparatorluktu. Bunun yerine topraklarını iç hudut boyları olarak adlandırılabilcek bir şekilde oluşturdu: Alman olmayan azınlıklara yönelik gerek politikası gerek söyleminde, devletin sınırları dahilinde fethedilecek sömürge uzamları yarattı.⁸ Bundaki en önemli iç unsurlar, Reich’in etnik olarak Alman olmayan bölgeleri, özellikle Fransız-Prusya Savaşı sonunda Frankfurt Antlaşması’nın sonucu elde edilen Alsas-Loren ile etnik olarak Leh doğu bölgeleriydi.⁹ Sebastian Conrad’dan alıntı yapmamız gerekirse, 1871 ve 1914 döneminde: “‘Polonya’, Alman imparatorluğu açısından gittikçe artan şekilde bir iktame sömürge –aslına bakılırsa, neredeyse fiili bir sömürge– haline geldi.”¹⁰ Posen ve Batı Prusya’nın Lehlerin yaşadığı bölge-

7 Fritz-Konrad Krüger, *Government and Politics of the German Empire*, Londra, 1915, s. 13.

8 Kristin Kopp, “Gray Zones: On the Inclusion of ‘Poland’ in the Study of German Colonialism”, Michael Perraudin ve Jürgen Zimmerer (ed.), *German Colonialism and National Identity* içinde, Routledge, New York ve Londra, 2011; Robert Lewis Koehl, “Colonialism inside Germany: 1886-1918”, *Journal of Modern History*, 1953, sayı 25/3, s. 255-272.

9 Ernest Barker, *The Submerged Nationalities of the German Empire*, Oxford, 1915.

10 Sebastian Conrad, *Globalisation and the Nation in Imperial Germany*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, s. 25. Bkz. ayrıca, Kristin Kopp, “Contesting Borders: German Colonial Discourse and the Polish Eastern Territories”, doktora tezi, University of California, Berkeley, 2001.

leri özellikle ayrımcılığa uğradı: Hükümetin 1886'dan itibaren takip ettiği Alman sömürgeleştirme programı, özellikle 1908'de Polonya'ya ait toprağa Almanların iskân edilmesine dair yasanın geçmesinden sonra, her iki bölgede de gerilimleri artırdı.¹¹ Philipp Ther'in işaret ettiği gibi: "Etnik-dilsel olarak söylemek gerekirse, 1871 imparatorluğu, 1815 konfederasyonu kadar Alman değildi. Milyonlarca Leh ve Lehçe konuşan nüfus dahil olmuştu."¹²

Başlangıçta, 1914'te savunma için çoğu Almanı seferber eden unsur, İmparatorluk'un –Reich'in kendisinin sınırlarının temsil ettiği– bu *birincil* düzeyi oldu; bu özellikle, 1912'den beri Reichstag'ın en büyük partisi olan Sosyal Demokratlar açısından geçerliydi. Ağustos 1914'te Almanya'da savaş konusunda halk arasında yaygın algı, başlangıçtan itibaren bunun bir kuşatılmaya ve Rus saldırganlığına karşı 1871 Reich'inin sınırlarının savunulmasına dayanan müdafaa amaçlı bir çatışma olduğuydu.¹³ Ayrıca, Rusya ve Fransa'nın Reich'a bir taarruzu algısına karşı tepkiler arasında, Reich'i savunmanın en iyi yönteminin –Alman hâkimiyeti altında yeni bir sömürge periferisi yaratmak yoluyla– onu genişletmek olduğunu söyleyenler vardı. Bethmann-Hollweg'in şu sözleri buna gönderme yapıyordu: "Sınırlarımızı her tehlikeye karşı eyniyyete almak, Belçika ve Polonya'nın istila kapılarını kapamak."¹⁴ Fritz Fischer'in *Germany's Aims in the First World War*'da (1967) ortaya koyduğu üzere, Bethmann-Hollweg'in 1914 Eylül Programı'ndaki ilhak-

11 Alexander Watson, "Fighting for Another Fatherland: The Polish Minority in the German Army, 1914-1918", *English Historical Review*, 2011, sayı 126/522, s. 1137-1166, s. 1140'ta.

12 Philipp Ther, "Beyond the Nation: The Relational Basis of a Comparative History of Germany and Europe", *Central European History*, 2003, sayı 31/1, s. 45-73, s. 54'te.

13 Bkz. Jeffrey Verhey, *The Spirit of 1914: Militarism, Myth and Mobilization in Germany*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000; Gerhard Hirschfeld, "'The Spirit of 1914': A Critical Examination of War Enthusiasm in German Society", Lothar Kettenacker ve Torsten Riotte (ed.), *The Legacies of Two World Wars: European Societies in the Twentieth Century* içinde, Berghahn, Oxford ve New York, 2011.

14 Fritz Fischer, *Germany's Aims in the First World War*, W. W. Norton & Company, Londra, 1967, s. 98.

çı emperyal ihtirasları açıklayan dürtü de budur.¹⁵ Bu program, Lüksemburg'un bir Alman federal eyaleti haline gelmesi, Belçika'nın ilhaklarla Almanya'ya toprak vererek bir vassal devlete dönüşmesi, Almanya lehine bir *Mitteleuropa* ekonomik birliği yaratılması, Rusya'nın sınırlarının "Almanya'nın doğu sınırından olabildiğince uzağa itilmesi" ve "kesintisiz bir merkezi Afrika sömürge imparatorluğu" yaratmak gibi özetlemeleri içeren bir dizi Alman yayılmacı kazançlarını öngörüyordu.¹⁶ Bu tür yayılmacı fikirler savaş devam ettikçe zemin kazandı ve 1917'ye gelindiğinde, fethedilen topraklarda Alman ilhakı fikrine karşı çıkan tarafların, yayılmacılığı destekleyen sağcı seslerle çatışmaya girdiği Reichstag Barış Çözümü'nün örneklediği üzere Alman halkını ve siyasal kamuoyunu kutuplaştırdı.

Başka bir deyişle, Alman savaş dönemi seferberliğinde 1871 imparatorluğunun nasıl sağlamlaştırılıp korunacağı temel önemdeydi –bu, Almanya'nın emperyal uyruk olarak görülmele birlikte, kültürel olarak tam Alman yurttaşı olarak kabul edilmeyen, potansiyel olarak sadakatsiz ve ayrılıkçı görülerek, ayrımcılığa tabi tutulan Alman olmayan 3,5 milyon kadar Leh ve 1,8 milyonluk Alsas-Loren nüfusuna karşı yaklaşımlarında açıkça görülür.¹⁷ Askere çağrılan Polonya asıllı erkeklerin 1914 celbine itaat etmeleri bir rahatlatma yarattı.¹⁸ Posen'deki seferberlikte, bu erkekler için kullanılan tanımlama "“anadil: Lehçe' açıklaması ile Prusyalı uyruklu" (‘yurttaşlar’ yerine ‘uyruklu’ tercihiyle) ve subay olarak hizmet eden Leh sayısı pek azdı.¹⁹ Alsas-Lorenliler 1915 Mart'ından itibaren ayrıntılı incelemeye tabi tutuldu ve güvenilmez bulunmaları halinde,

15 Fischer, *a.g.e.*, s. 101-104.

16 Fischer, *a.g.e.*, s. 103-104.

17 Nüfus rakamları için, bkz. Ernest Barker, *a.g.e.*, s. 7. Almanya'nın ayrıca Kuzey Schleswig'de 150 bin Danimarkalıdan oluşan bir nüfusu vardı. Ayrımcılık üzerine, bkz. Watson, "Fighting for Another Fatherland"; Alan Kramer, "Wackes at War: Alsace-Lorraine and the Failure of German National Mobilization, 1914-1918", John Horne (ed.), *State, Society and Mobilization in Europe during the First World War* içinde, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, s. 110-121.

18 Watson, *a.g.m.*, s. 1142.

19 Watson, *a.g.m.*, s. 1144, 1145.

Doğu Cephesi'nde savaşmaya gönderildi; Lehler ise 1915 Kasımından itibaren Almanca konuşan güvenilir çoğunluk arasına dağıtıldılar.²⁰ 1871 imparatorluğundaki Alman olmayan bu grupların nasıl seferber edileceği tartışmaları ve ordunun bunların nerede savaşa gönderilebileceği konusunda koyduğu kısıtlamalar, bu grupları “Almanlaştırma” ve Lehçe ve Fransızca konuşulan bölgelerin Reich’la bütünleştirilmesine yönelik –küçük ölçekte bile olsa, ülke içi emperyalizm projesi olan– politikaları uygulamakla ilgili 1914 öncesi kaygıların çizgisini izliyordu. Bu meseleler, Reich içindeki azınlıklarla ilgili “yerel” emperyal korkular olarak betimlenebilir.

Ne var ki, bu gibi yerel emperyal korkular, savaş esnasında daha geniş uluslarötesi korkularla harmanlandı. Bunun en açık örneği, savaş dönemi Alman propaganda faaliyetlerinde sonu gelmez şekilde kullanılan, 1871 Reich’ının, sınırlarını bir “düşmanlar dünyasına” karşı savunmakla karşı karşıya olduğu söylemidir.²¹ Bu söylem, metropol devletlerinden çok, İngiliz ve Fransız imparatorluklarına –ve özellikle, İngiliz ve Fransız beyaz olmayan sömürge uyruklarına– karşı Alman korkusundan yararlanıyordu. Bu, Herero İsyanı ve gaddarca bastırılışının 1871 Reich sınırları içindeki Alman halkına resmediliş tarzından kaynaklanan daha önceki söylemlerle yakından ilişkiliymiş gibi gözüküyor.²² Almanya’nın kendi sömürge uyruklarına kötü muamelesi ve onların isyanı, Batı Cephesi’nde Reich’a karşı savaşmış İngiliz ve Fransız sömürge uyruklarına ve denizasıya yöneltilmişti; Batı Cephesi’nde Britanya Hintli birlikleri kullanmıştı ve General Mangin’in 1910 tarihli *La Force noire* isimli kitabından beri düşüş gösteren nüfusu telafi edebilmek için Afrikalı birlikleri kullanmayı tartışan Fransa, siya-

20 Watson, a.g.m., s. 1156, 1158.

21 Bkz. bu söylemin bir örneği olarak, Emil Zimmermann, *Die Bedeutung Afrika für die deutsche Weltpolitik*, Mitler, Berlin, 1917; ayrıca Wilhelm Doegen, *Kriegsgefangene Völker*, i., *Der Kriegsgefangenen Haltung und Schicksal in Deutschland*, Verlag für Politik und Wirtschaft, Berlin, 1919 [1921].

22 David Ciarlo, “Picturing Genocide in German Consumer Culture, 1904-1910”, Perraudin ve Zimmerer (ed.), *German Colonialism and National Identity* içinde.

hi Afrikalı ve Arap birlikleri kullanmıştı. Almanya bu sömürge birliklerini Avrupa normları ve geleneklerine aykırı şekilde savaş açmakla suçladı. Yerel emperyal korkular ile denizasıırı sömürge kaygılarının birleşmesi, Almanya'nın Afrika sömürge-lerinde beyaz Alman yerleşimcilerin kültürel seferberliğinde de gözle görülür niteliktedir. Daniel Steinbach'ın gösterdiği gibi, yerleşimciler bir Alman *Heimat* kavramını, 1914-1915'te, Almanya'da yaygın biçimde mevcut kültürel seferberlikle tutarlı, Almanların savunma onuruna sahip olduğu bir Alman yurdu fikrini, yerleşimcilere sömürgeyi savunmak için savaşma esini vermek üzere Afrika toprağına –söz gelimi Klimanjarı Dağı'nı Bavyera Alpleri'ne benzeterek– yansıttılar.²³ Böylelikle yerleşimciler, sömürge uzamını *Heimat*'ın milli dilinde tanımlamaya çalışırken, Alman metropolü dahilindeyse, Alman olmayan bölgelerle etkileşimleri tanımlamakta çoğu zaman emperyalist tabirler kullanıldı –milli ve emperyal fikirler iç ve denizasıırı imparatorluk arasında ayrılmıyordu.

Aslına bakılırsa, Sebastian Conrad'ın ortaya koyduğu gibi, *Kaiserreich* küreselleşen bir dünyanın parçasıydı ve kendisini gerek denizasıırı gerek iç emperyal unsurlara sahip bir Alman İmparatorluğu'nun metropolü olarak görüyordu.²⁴ 1880'lerden beri, Sömürge Birliği, Donanına Birliği ve Pan-Cermen Birliği gibi nüfuzlu Alman lobi grupları, 1871 Alman İmparatorluğu'nu, Britanya ve Fransa'nın öncülüğünü yaptığına benzer daha çağdaş bir ulus-devlet hâkimiyetine dönüştürme hevesiyle yanıp tutuşuyordu ve son tahlilde bu kamuoyu baskısı, Bismarck'ı politika değiştirerek Alman İmparatorluğu'nu denizasıırı sömürgeler edinmeye zorladı.²⁵ Burada, 1914'te “imparatorluk” ile “ulus-devlet” arasında gerçekte *bizatihi* bir fark olmadığını vurgulamak önemli. Bu ikisi genelde taban tabana zıt

23 Daniel Rouven Steinbach, “Defending the ‘Heimat’: The Germans in South West Africa and East Africa during the First World War”, Heather Jones, Jennifer O'Brien ve Christoph Schmidt-Supprian (ed.), *Untold War: New Perspectives in First World War Studies* içinde, Brill, Boston ve Leiden, 2008, s.196.

24 Conrad, *Globalisation and the Nation in Imperial Germany*.

25 Roger Chickering, *We Men Who Feel Most German: A Cultural Study of the Pan-German League, 1886-1914*, Unwin Hyman, Londra, 1984.

kavramlar olarak görülüyordu; bunların birbirine karşıt olduğu düşüncesinin radikalleşmesi ve yayılması büyük ölçüde Cihan Harbi'nin bir sonucuydu.²⁶ Birçok Avrupalıya göre, devletin ekonomik olarak en ileri biçimi, ister Rusya gibi, Avrupa'nın kıta temelli kara imparatorluklarında olduğu üzere komşu, ister Britanya ve Fransa örneğindeki gibi denizaşırı birden çok sömürgesiyle birlikte çekirdeğin bir ulus-devlet olduğu haliydi.²⁷ O dönemde, hatta iki savaş arası dönemde, İngiliz veya Fransız modeline göre inşa edilmiş bir devlet modernitenin zirvesi olarak görülüyordu; bu iki örnek, ulus-devlet ve emperyal hâkimiyeti başarıyla kaynaştıran devletler olarak kabul ediliyordu. Bir ulus-devlet emperyal hâkimiyetinin en modern ve ekonomik olarak ileri devlet biçimi olduğuna dair bu inanç, Alman emperyal savaş dönemi ihtiraslarının çoğunu açıklamaya yardım eder. Almanya, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce ve sonra, bu ikisi arasında hiçbir çelişki olduğu düşünülmeksizin *hem* bir ulus-devlet *hem de* bir imparatorluk olarak görülüyordu ve emperyal hayaller, Britanya ve Fransa'da olana çok benzer bir şekilde Alman kültürünün büyük bölümünü etkilemiş durumdaydı.²⁸

Savaş dönemi kıtasal Alman İmparatorluğu

İşte imparatorluk, ulus-devlet ve modernite arasındaki ilişkinin birbirine geçmiş bu anlayışında, daha geniş bağlamda savaş dönemi Alman İmparatorluğu'nun ikinci unsuru bulunur: Almanya'nın büyük bir karasal kıta imparatorluğu haline gelmeyi öngören savaş amaçları geliştirmesi. Bu, bir Alman kıta-

26 İmparatorluk ve milliyetçilik arasında bu savaş sonrası çatışması hakkında, bkz. Niall Ferguson, *The War of the World: History's Age of Hatred*, Penguin Books, Londra, 2006; Mark Cornwall, *The Undermining of Austria-Hungary: The Battle for Hearts and Minds*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2000.

27 Bkz., örn. Krüger, *Government and Politics*'deki tartışma, s. 260-263.

28 Lora Wildenthal, *German Women for Empire, 1884-1945*, Duke University Press, Durham, NC ve Londra, 2001; Jeff Bowersox, *Raising Germans in the Age of Empire: Youth and Colonial Culture, 1871-1914*, Oxford University Press, Oxford, 2013.

Görsel 5. Bir Doğu İmparatorluğu'nun yontulması. II. Wilhelm, Varşova'da madalya takarken, Eylül 1915 (Mary Evans Resim Galerisi).

sal imparatorluğunun yeni fikirlerini doguracak şekilde, başta Doğu'da olmak üzere çok büyük kıtasal Avrupa topraklarındaki hızlı Alman askeri fethinin sonucunda ortaya çıktı. Burada kendini gösteren olgu, pek çok yönden Robinson ve Gallagher'ın Britanya İmparatorluğu'yla ilgili olarak betimledikleri, periferideki güvenlik yokluğunun, mevcut toprakları korumak üzere emperyal yayılmayı körüklediği emperyal yayılma teorisindeki benzer olası bir dinamikti. Doğu'yu sömürgeleştirme sürecinin bir parçası olarak kullanılan uydu devletler ve ilhaklar, artık 1871 Reich sınırlarını, gelecekteki tüm Rus saldırılarına karşı korumanın geçerli bir yöntemi olarak görülüyordu.²⁹ Frankfurt/Oder Başkanı ve Pan-Cermen Birliği'nin bir üyesi olan Friedrich von Schwerin'in, şansölyelik makamı için yazdığı Mart 1915 tarihli bir memorandumdaki gibi, savaş Alman-

29 John Gallagher ve Ronald Robinson, Alice Denny'yle birlikte, *Africa and the Victorians: The Official Mind of Imperialism*, Palgrave Macmillan, Londra, 1961. William Roger Louis (ed.), *Imperialism: The Robinson and Gallagher Controversy*, New Viewpoints, New York, 1976.

ya'nın "Doğu'daki emperyal misyonuna yeniden girişmesi için bir fırsat –belki dünya tarihinde son kez"– sunuyordu (bkz. Görse1 5).³⁰ Bu kıtasal savaş dönemi imparatorluğu, Alman İmparatorluğu'nun diğeri iki düzeyinden –iç ve küresel– çeşitli bakımlardan ayrılıyordu. İlkini, tümüyle çatışmanın ve Alman ordusunun, çoğı Doğı Avrupa'da olmakla birlikte, batıda Kuzey Fransa ile Belçika'nın bazı kesimlerini de içeren geniş toprakların ve bazı büyük kentlerin denetimini ele geçirmesini sağlamış olan üstünlüğünün bir sonucuydu. Bu anlamda geçiciydi, savaş dönemi işğaline bağılıydı ve abluka ve Almanya'nın savaş dönemi kaynaklara ihtiyacı yüzünden ve ayrıca savaş döneminin beklentileri radikalleştiren ikliminin şiddetli baskısı altında hızla güçlendirilmesi gerekiyordu. İkincisi, ilhaklar fikrini imparatorluk edinme ve sürdürme aracı olarak kucaklıyordu –ilhak dili, bu kıtasal imparatorluğun, çoğı zaman uluslararası hukuku görmezden gelerek, nasıl gelişebileceğı vizyonunu çerçevesiyordu. Bu ışıkta, 1917'de kuruluşunun ardından hızla bir milyon üye kazanan Alman Aıayurt Partisi doğuyu, fetih hakları nezdinde gelecekteki Alman İmparatorluğu'nun mevkii olarak görüyordu. Andrew Donson'un savaş dönemi gençlik edebiyatı analizinde, şu türden emperyal seslerin çok yüksek çıkııını görürüz: "Yarını Almanya için büyük bir gelecek olarak görüyorum", diye hayal ediyordu gençliğe yönelik bir savaş dönemi öyküsünde bir çocuk, 'Atayurdumu Avrupa İmparatorluğu olarak gücünün doruğunda görüyorum –bu bizim seve seve öleceğimiz bir amaçtır.'"³¹ Üçüncüsü, bu –1914 öncesinin, Doğı Avrupa'ya dağılmış etnik Alman nüfuslarını, çağın diğeri imparatorluklarında bilinen uygulamaları da kapsayan daha büyük bir Alman "Emperyal Hâkimiyeti"nde birleştirecek bir hül-yaya dayanan –nüfus iskânları ve ekonomik kaynakları üzerinde denetim hiyerarşileriyle– kısmen diyaspora güdülü bir im-

30 Alıntılayan, Annemarie H. Sammartino, *The Impossible Border: Germany and the East, 1914-1922*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 2010, s. 31.

31 Andrew Donson, "Models for Young Nationalists and Militarists: German Youth Literature in the First World War", *German Studies Review*, sayı 27/3, 2004, s. 579-598, s. 588'de.

paratorluktu.³² Annemarie Sammartino'nun inandırıcı bir şekilde ileri sürdüğü gibi: "Doğu Cephesi'ndeki Alman başarıları, toprak genişlemesi ve işgal edilen topraklarda nüfus kaydırmalarına dair çok geniş çaplı tasavvurları teşvik etti. *Auslandsdeutsche* hem bu planların bahanesini hem de potansiyel başarılarının kanıtını sağladı."³³ Bu şekilde, savaş dönemi Alman kıtasal imparatorluğu, Avrupa devletlerinin kendi denizaşırı mülkleriyle ilgili mevcut fikirlerini, gelecekteki bir Alman kara temelli kıtasal imparatorluğunun nasıl işleyebileceği vizyonu ile birleştirdi. Bu tümüyle yeni ve köktenci bir şeydi: Yerlilerin gayet sınırlı, kaderini tayin haklarına ilişkin ırksal hiyerarşi ve sömürge anlayışlarının, yeni işgal edilen beyaz Avrupalı kültürlerine uygulanması, uluslararası kamuoyunda bir şok yarattı. Denizaşırı sömürgecilik ile eski Avrupai emperyal hâkimiyet kavramlarını birleştirmeye yönelik bu girişimde, Almanya bir ilki gerçekleştiriyordu. Örneğin, Baltık bölgesindeki Alman işgal rejimi Ober Ost'taki polis kuvvetinin başı, Almanya'nın Afrika kolonisinde hizmet etmiş "eski bir Doğu Afrikalı" olan General Rochus Schmidt'ti; Schmidt'in "eğitimsiz polis gücünün", tıpkı daha önce Afrika'da olduğu gibi Doğu Avrupa'da da "yerel halklar üzerindeki yetkilerini istismar ettiği dile düşmüştü."³⁴

Doğu Avrupa açısından, kıtasal bir Alman İmparatorluğu, o dönemin Fransız Üçüncü Cumhuriyeti'nin faaliyetlerinin bazı unsurlarını taklit eden bir süreçle, Reich'in içerideki Polonya sorunu –"Lehleri Almanlara dönüştürme" meselesi– ile uğraşan, yayılmacı zihniyetli askeriye, sağcı radikaller ve devlet bürokratlarının çok uzun zamandır besleyip büyüttüğü bir hayal olagelmışti.³⁵ Dolayısıyla bu, tıpkı Reich'in içerideki Leh nüfusunun nasıl asimile edileceğine ilişkin daha önceki anlayışla-

32 Sammartino, *The Impossible Border*, s. 18-44.

33 Sammartino, *a.g.e.*, s. 29.

34 Vejas Gabriel Liulevicius, *War Land on the Eastern Front Culture, National Identity and German Occupation in the World War I*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s. 78.

35 Sammartino, *The Impossible Border*, s. 19-21; Eugen Weber, *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France 1870-1914*, Stanford University Press, Stanford, 1976.

rıyla bağlantılı olduğu gibi, 1914 öncesi Reich sınırları dahilindeki iç imparatorlukla yakından ilişkili bir projeydi. Bu anlamda, Doğu'da bir Alman kıtasal Avrupa imparatorluğuna yönelik savaş dönemi hülyasının kökleri eskiydi.³⁶ Bu, beklenmedik bir şekilde çatışmada gerçekleştirilen 1914 öncesi bir retorikti.

Doğu Avrupa'daki Alman işgalinin, bu yeni Alman kıtasal imparatorluğunu inşa hevesiyle dolu doğası ve kültürel tutumlarını inceleyen yeni çalışmalar, Fritz Fischer'in savını –yani Birinci Dünya Savaşı'nın Almanya için, savaş sırasında Baltık bölgesi, Ukrayna, Romanya ve önceden Rus Polonyası olan yerlerin büyük bölümünde toprak edinme planları geliştiren bir Alman İmparatorluğu'nu savunmak, sağlamlaştırmak ve genişletmeyi amaçlayan emperyal bir savaş olduğunu– hatırı sayılır ölçüde destekliyor.³⁷ Vejas Gabriel Liulevicius'un ortaya çıkardığı gibi, Almanya'nın Doğu'daki savaşı, yerel sakinlerin gitgide daha çok “yerliler” olarak görüldüğü ve özellikle, “sokaklarda, yerlilerin Alman memurlarına yol verip, eğilerek selamlaması gerektiği” Ober Ost'ta, gaddarca sömürülmek üzere hedeflenerek fethedilen topraklarda yapılan bir savaşa dönüşüyordu: “Şiddet gitgide rutin hale geliyordu. [...] Yerlilere yönelen gaddarlık, birleşik bir cephe görüntüsü yaratma zorunluluğuyla, yukarıdan denetlenmiyordu.”³⁸ Ober Ost hukuku sadece yerlilere uygulanırken, Almanlar –çağdaş imparatorluklar içinde, genellikle bir yurttaş ile emperyal bir uyruk arasında görülen yasal kurallar arasındaki klasik bir sömürge ayrımcılığı doğrultusunda– Alman hukukuna tabiydi.³⁹ Vaktiyle Doğu'ya Alman göçünün yanı sıra, böyle bir yerleşimin bölgeye getireceği düzenin taraftarı olan savaş öncesi dönemin milliyetçi grupları

36 Gregor Thum, “Mytische Landschaften: Das Bild vom deutschen Osten und die Zäsuren des 20. Jahrhunderts”, Gregor Thum (ed.), *Traumland Osten: Deutsche Bilder vom östlichen Europa im 20. Jahrhundert* içinde, Vandenhoeck&Ruprecht, Göttingen, 2006.

37 Liulevicius, *War Land on the Eastern Front*; Christian Westerhoff, *Zwangsarbeit im Ersten Weltkrieg: Deutsche Arbeitskräftepolitik im besetzten Polen und Litauen 1914-1918*, Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn, 2011.

38 Liulevicius, *a.g.e.*, s. 63.

39 Liulevicius, *a.g.e.*, s. 76.

nın savunduğu bir tasavvur olarak, yeni fethedilen bu toprakların sömürge yerleşimi Alınanlarca önceden düşünülmüş bir durumdu.⁴⁰ Burada, aynı zamanda Afrika'daki Alman yerleşimi ve “medenileştirmeci misyonu” ile ilgili savaş öncesi retorikle aşikâr bir örtüşme vardı.⁴¹

Savaşta küresel Alman İmparatorluğu

Yukarıda ileri sürüldüğü gibi, Almanya'nın Doğu Avrupa'daki savaş faaliyetlerinin bu sömürgeci boyutları yatılılmış bir halde baş göstermedi – 1914'e gelindiğinde, Almanya savaş faaliyetini Afrika, Alman Güneybatı Afrika, Alman Doğu Afrika, Kamerun ve Alman Togosu'nu (Togoland) kapsayan bir bütün olarak nasıl algılayacağına ve tasavvur edeceğine temel teşkil edecek şekilde adamaklı yerleşik bir denizaşırı küresel imparatorluk olmuştu; Asya'da, Çin'in Kuzey Shandong eyaletindeki Jiaozhou körfezindeki toprakları kiralayarak, burada küçük bir Alman kolonisinin yerleştiği Qingdao'da (Tsingtao), 1898'de doksan dokuz yıllık bir yönetim devri elde etmişti ve Pasifik, Samoa, Alman Yeni Ginesi'nde, Kaiser-Wilhelmsland ve Bismarck Takımadaları'nda Marshall, Caroline ve Mariana adalarını da kendi mülklerinden sayan küçük bir Alman sömürgesi kuruldu.

Almanya aynı zamanda geniş bir Alman gayri resmî imparatorluğunun kurulmasında da mesafe kat ediyordu. Bu özelliklerle askerî misyonlar ve ticaretle, Kuzey Afrika'da, en çok da Fas'ta ve Alman General Liman von Sanders'in askerî danışman olarak gönderildiği Osmanlı İmparatorluğu'nda, Alman gayri resmî emperyal nüfuzunu kurmaya yönelik *soft power* yaklaşımları kullanımına odaklı olarak etkili bir şekilde ilerleyen bir süreçti.⁴²

Başka bir deyişle, 1914 itibarıyla Almanya ciddi bir emperyal oyuncu haline gelmekteydi. Yakın geçmişteki bazı tarih çalış-

40 Liulevicius, *a.g.e.*, 71.

41 Wildenthal, *German Women for Empire*.

42 Liman von Sanders, *Five Years in Turkey*, United States Naval Institute, Annapolis, 1927, s. 13 [Türkiye'de Beş Yıl, çev. Eşref Bengi Özbilen, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010].

malarında, Alman denizaşırı imparatorluğunun, Togo istisnasıyla, onu önemli ölçüde sübvanseden Reich açısından düşük ekonomik değeri ve boyutları nedeniyle önem taşımadığı ileri sürülmüştür.⁴³ Gelgelelim, bu varsayım büyük ölçüde Almanya'nın denizaşırı sömürgelerinin *Kaiserreich*'in metropol ekonomisi içindeki ekonomik değerine odaklanmaya dayanır. Bunun tersine, eğer imparatorluğu stratejik ve simgesel açıdan ele alırsak, Almanya'nın denizaşırı edinimlerinin yerleri itibarıyla çok daha önemli bir etkisi vardı. 1914'e geldiğinde Alman İmparatorluğu Britanya ve Fransa açısından hassas olan bir dizi coğrafi bölgede yükselişteydi –Fas, Osmanlı İmparatorluğu ve bölücü Boer Savaşı'nın ardından Britanya'nın yeni Güney Afrika sömürgesinin hemen yanı başındaydı. Almanya bu bölgelerde ciddi bir güç kazanmaktaydı. Bu her zaman onu Britanya'yla sürekli bir didişmeye sokmadı; Britanya 1914 öncesi çoğu zaman Almanya'nın emperyal ihtiraslarıyla işbirliği yapmayı tercih etti –sözgelimi, 1904-1907'de Alman Güneybatı Afrika'sında Herero halkının ayaklanmasını acımasızca bastıran Almanya'ya Güney Afrika üzerinden ticari mallar aktardı.⁴⁴ Ancak, Alman *soft power*, 1914 öncesinde İngiliz ve Fransız emperyal planlarıyla gitgide daha çok rekabete girmeye başladı. Kaldı ki, savaşın çıkması halinde hatırı sayılır askerî bağlantılar kurmayı öngörüyordu; bu, önce Alman askerî misyonunun başı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş faaliyetinde önemli bir rol oynayan, Filistin cephesinde Osmanlı ve Alman birliklerinden oluşan bir kuvvete kumanda ederken, savaş bitirmeden önce Osmanlı Birinci Ordusu'na ve daha sonra Çanakkale'de Beşinci Ordu'ya kumanda eden General Liman von Sanders'in durumunda özellikle kendini gösterir. Osmanlı İmparatorluğu

⁴³ Krüger, *Government and Politics*, s. 274.

⁴⁴ Ulrike Lindner, "Transnational Movements between Colonial Empires: Migrant Workers from the British Cape Colony in the German Diamond Town of Lüderitzshucht", *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 2009, sayı 16/3, s. 679-695. Hew Strachan da, Britanya ve Almanya'nın Afrika'nın savaş öncesi sömürgeleştirilmesinde geniş bir işbirliği yaptığını ileri sürer: Hew Strachan, *The First World War in Africa*. Oxford University Press. Oxford, 2004, s. 2

örneğinde, savaş öncesi emperyal *soft power*, savaş döneminde sıkı bir askerî ittifaka doğru biçim değiştirdi.

Almanya'nın 1914'te savaşın başlangıcındaki küresel imparatorluk hedefi, iki ana stratejiyi kapsıyordu: Birincisi, İngilizlerin, emperyal karakol mevkillerini savunmak üzere Avrupa'daki savaştan kuvvetlerini ayırmasını sağlamak için "savaş açmak."⁴⁵ İkincisi, İngiliz, Fransız ve Rus imparatorluklarında, özellikle Müslüman uyrukları arasında, Max von Oppenheim tarafından Kaiser'e teşvik edilen bir politika olarak Almanya'nın müttefiki Osmanlı padişahı tarafından 12 Kasım 1914'te ilan edilen cihat çağrısı aracılığıyla devrim ateşini tutuşturmak.⁴⁶

Alman savaş dönemi "devrim programları" Almanya'nın topyekün emperyal ihtiraslarını ortaya koyuyor. Bunlar yalıtılmış olaylar değil, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın, İslâm âlemi, Rusya, Kafkasya, Kuzey Afrika ve Yakın Doğu'nun yanı sıra İrlanda'yı kapsayan, Yedek Genelkurmay Siyasal Seksiyonu'yla birlikte, geleneksel savaşın tanımlayıcı bir unsuru olarak yürüttüğü emperyal stratejiydi.⁴⁷ Kurulacak rejimlerin Alman nüfuzuna kucak açması, böylelikle Alman emperyal *soft power*ını genişletmesi ve Almanya'nın sınırlarını koruyacak fiilî tampon devletler kurulması beklentisiyle, devrimcilerin iktidara getirilmesini sağlamak üzere muhalif gruplara Alman mali desteği verildi: 1918'de Berlin'de Fin, Gürcü, İranlı ve Hint devrimcilerle tartışmalar gerçekleştirildi; İrlanda'da Britanya'yla savaşmak üzere Alman kamplarındaki İrlandalı savaş esirlerinden bir kuvvet kurma çabasında İrlandalı milliyetçi Roger Casement'a yardım edildi.⁴⁸ Alman hükümeti, Almanya'nın işgal ettiği bölgelerin yanı sıra, daha da uzakta, Flamanca'da ve Rusya'daki baskı altındaki sınır milliyetleri arasında –özellikle Uk-

45 Strachan, *The First World War in Africa*, s. vi.

46 Sean McMeekin, *The Berlin-Baghdad Express: The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power, 1898-1918*, Belknap Press, Londra ve New York, 2010 [Berlin-Bagdat Demiryolu, çev. Azize F. Çakır, Picus Yayınları, İstanbul, 2012].

47 Jennifer Jenkins, "Fritz Fischer's 'Programme for Revolution': Implications for a Global History of Germany in the First World War", *Journal of Contemporary History*, 2013, sayı 48, 2, s. 397-417, s. 401'de.

48 Jenkins, a.g.m., s. 403.

rayna'da– ve geçmişte Rus Polonyası olan bölgede ayrılıkçı hareketleri destekledi.⁴⁹ Oskar von Niedermayer, Afganistan'da devrimi destekleyecek bir Alman heyetine başkanlık ederken, Werner Oto von Hentig ve Mahendra Pratap, Hindistan'daki siyasal devrimcilerle temasa geçmek üzere Afganistan'a gittiler.⁵⁰ “Almanya'nın *Mitteleuropa*, Yakın Doğu ve Hazar havzası, Orta Asya ile İngiliz ve Rus imparatorluklarının sınır boylarında Almanya'nın ekonomik yayılması vizyonuna dayanan”, ayrıca aralarında fikir alışverişi yapan “her türden muhalif grubun Alman imparatorluğu hizmetinde seferber edilmesini” hedefleyen bu süreç, oldukça uluslarötesi idi: “Örneğin, İran Komitesi, 1918'de Ukraynalı milliyetçilerin durumuna özel bir önem verdi ve savaş boyunca Hint milliyetçileriyle teması sürdürdü.”⁵¹

Gelgelelim, Almanya'nın imparatorluğu için başlangıçtaki küresel savaş dönemi stratejilerinin ikisi başarısız oldu. Almanya'nın denizaşırı sömürgeleri, İngiliz veya Fransız kuvvetlerini Avrupa'dan saptırmak çabasında başarısızlığa uğrayarak savaşın daha başında hızla düştüler; Almanya'nın devrim programı ise pek az başarı sağladı –bunun tek ve önemli istisnası Rusya'daki Bolşevik Devrimi'ydı.

Almanya'nın Çin'deki Qindao sömürgesi, İtifaq'ın bir üyesi ve uzun zamandır buraya gözünü dikmiş olan Japonya tarafından oldukça çabuk fethedilerek ilk kaybedilenlerden biri oldu. Britanya 7 Ağustos'ta, Doğu Asya sularındaki Alman donanmasını kontrol etmekte Japonya'dan yardım istedi ve Japonya bunu, Almanya'nın Qingdao'nun denetimini teslim etmesi talebi için bir bahane olarak kullandı. Almanya reddettiğindeyse, Japonya savaş ilan ederek karşılık verdi. Almanya derhal Çin'deki tüm yetişkin Alman erkeklerin bölgeyi savunmak üzere Qingdao'ya gitmelerini istedi; yaklaşık 2.500 kişi bunu yaptı ve halihazırda kente mevzilendirilmiş 2.500 Alman askerine katıldı.⁵² Qing-

49 Jenkins, a.g.m., s. 402-403.

50 Jenkins, a.g.m., s. 409.

51 Jenkins, a.g.m., s. 399.

52 Klaus Mühlhahn, “Prisoners of War and Internees (East Asia)”, s. 14-18, çevrimiçi (yakında çıkacak)

dao, 28 bin Japon askeriyle yapılan kısa bir kuşatmanın ardından 7 Kasım 1914'te düştü; zayıf 224 Alman, fakat yaklaşık 4 bin Japon olarak tahmin ediliyordu.⁵³ Beş bin kadar Alman asker ve sivil, genellikle iyi muamele gördükleri Japonların savaş esiri haline geldi. Japonya ayrıca Alman Mikronezya Adaları'nı da ele geçirdi. Almanya'nın Batı Samoa, Yeni Gine ve Bismarck Takımadaları'ndaki sömürgeleri, İngilizlerin isteği üzerine Ağustos ve Kasım 1914 arasında Avustralya ve Yeni Zelanda kuvvetleri tarafından ele geçirildi. Tüm bu sömürgeler, savaştan sonra 1922'de Çin'e geri verilen Qingdao istisnasıyla, ele geçiren devletlerin yönetimine girdi.

Afrika'da Togo, İtîlaf kuvvetlerinin telsiz haberleşme istasyonlarını ele geçirmek üzere hücum ettiği zaman çok güçlü savunulmayarak, ilk düşen sömürge oldu. Burada, 12 Ağustos 1914'te, İngiliz Batı Afrika Sınır Kuvveti'nden Başçavuş Alhaji Grunshi, "İngiliz ordusunun Cihan Harbi'nde ilk kurşunu atan askeri" oldu; on üç gün içinde, 25 Ağustos'ta, Togo'nun Alman valisi teslim oldu.⁵⁴ Geri kalan Alman Afrika sömürgelerinden, Güneybatı Afrika, Britanya'yla ittifak yapan Güney Afrikalı askerlerce büyük ölçüde ele geçirilerek 9 Temmuz 1915'te teslim oldu. Güney Afrikalı başbakan Louis Botha ve Savaş Bakanı Jan Smuts, Güneybatı Afrika'yı İngilizlerin isteği üzerine, "daha büyük Güney Afrika'ya" tamah ederek istila etmişlerdi. Fakat Güney Afrika ordusundaki Boer askerler, henüz on yıldan biraz fazla zaman önce Boer Savaşı'nda kıyasıya mücadele ettikleri İngilizlere yardım edilmesine karşı ayaklandılar. Ancak, isyan başarısız oldu. 13 Mayıs 1915'te, Alman Güneybatı Afrikası'nın başkenti Windhoek düştü. Güneybatı Afrika'yı savunurken toplam 1.300 Alman *Shutztruppen* öldü; Güney Afrikalı hasımları ise sadece 150 asker kaybetmişti. Almanya'nın teslim olan üçüncü Afrika mülkü ise Kamerun oldu. Douala Eylül 1914'te düştü; sömürgecinin geri kalanı 20 Şubat 1916'ya kadar ele geçirilmişti. Almanya'nın Afrika sömürgelerini savunurken aşırı derecede çetin koşullar altında savaşan kuvvetler, hastalık yüzün-

53 Muhlhahn, "Prisoners of War and Internees (East Asia)".

54 Strachan, *The First World War in Africa*, s. 1.

den çok büyük zayıata uğradılar ve çok sayıda Afrikalı hamala ihtiyaç duydular: Kamerun'da Almanlar her bir asker için 2-3 Afrikalı hamal gerektiğini hesap ediyorlardı; toplamda, Almanya bu seferde 40 bin gibi yüksek sayıda hamal istihdam etti.⁵⁵

Böylelikle, Avrupa içinde, Almanya'nın askeri başarısının ironik olarak başlatıldığı bir Alman kıtasal kara imparatorluğu, Almanya'nın "Alman İmparatorluğu"nun üçüncü boyutunu, 1916 sonuna gelindiğinde sadece Alman Doğu Afrikası'nın fetih edilmeden kalabildiği, tam da denizaşırı sömürgelerini kaybettiği anda vücuda geldi. Alman Doğu Afrikası'nda Paul von Lettow-Vorbeck'in önderliğinde gerilla tarzı bir kuvvet, büyük ölçüde firar ederek İtilaf kuvvetlerine karşı savaşmayı sürdürdü. Alman Doğu Afrikası'nda savaşın başında yaklaşık 218 Avrupalı ve 2.542 siyahi askerden oluşan bir Alman sömürge *Schutztruppe* kuvvetine, önceleri 11 Temmuz 1915'e kadar İtilaf donanmasından yakayı kurtaran, Alman donanmasından *Königsberg* savaş gemisi destek verdi. Gelgelelim, savaşın ikinci yarısına kadar, Lettow-Vorbeck'in kuvvetleri büyük ölçüde azaldı ve nihayetinde savaşmaya devam edebilmek için Portekiz Mozambiki'ne çekilmek zorunda kaldı. Abercorn'da, 25 Kasım 1918'e dek teslim olmadılar –Afrika'daki savaş, Avrupa'dakinden daha uzun sürmüştü.

Lettow-Vorbeck'in kahramanlıklarının, Alman metropol kültüründe yabana atılmayacak etkileri oldu.⁵⁶ O ve adamları 1919'da döndükleri zaman Berlin'de onurlarına bir geçit töreni düzenlendi. Lettow-Vorbeck'in yiğit direnişinin Almanya'da savaş sırasında ve sonrasında yüceltilmesi, bağımsız, özerk, karizmatik bir askeri lider –1918-1919'da Baltık *Freikorps* seferlerinde baş gösteren söylemlerle benzerlikler taşıyan– önderliğinde savaşan hudut boyu gerilla kuvvetlerini meşrulaştırdı. Benzer şekilde, savaş esnasında sömürgelerdeki "kahramanca" savaş, Alman gençliğini seferber etmeyi hedefleyen yurtsever

55 Strachan, *a.g.e.*, s. 5.

56 Michael Pesek, "Colonial Heroes: German Colonial Identities in Wartime: 1914-1918", Perraudin ve Zimmerer (ed.), *German Colonialism and National Identity* içinde.

öyküler için bir kaynak olarak kullanıldı: Özellikle, 1914'te on altı İngiliz gemisini batırdıktan sonra Hint Okyanusu'nda torpillenen ve İngilizler tarafından ele geçirilen karaya çıkan mürettebatının daha sonra kaçması gibi kahramanlıkların savaş dönemi macera hikâyelerine konu olan *Emden* olayı.⁵⁷ Sömürge askerî yiğitlik söylemleri, denizaşırı sömürge mülklerindeki Alman denetimi gerçekliğinden çok daha uzun ömürlü oldu.

Her şeyden çok, Afrika'daki savaş, sömürgeleştirme projesinin peşinde savaş öncesi beyaz kültürel birliğine sıkıntı yarattı. Bu, içlerinden birçoğu 1914'te, başlangıçta savaşın Afrika sömürgelerine yayılmayacağını ve beyaz birliğinin muhafaza edileceğini uman Alman, İngiliz ve Fransız yerleşimciler açısından aşikâr sonuçlar getirdi. Alman Doğu Afrikası'nda durum böyleyken; Alman Güneybatı Afrikası'nda ise tersine, 1914'te belli bir derecede savaş coşkusu hâkimdi.⁵⁸ Yerleşimcilerin temel korkusu, Afrika'nın beyaz nüfusun savaşta birbirine cephe alması durumunda, bu bölünmelerin yerliler tarafından güç kazanmak için kullanılabilecek olmasıydı. Kendi aralarında savaşan beyazları görmek, beyaz uygarlığın üstünlüğü kavrayışını baltalayabilirdi; daha da kötüsü, eğer sömürge yetkilileri sömürgelerdeki savaşta siyahi askerleri düşman beyaz nüfuslara karşı kullanmaya kalkarsa, bu beyaz hâkimiyetinin dayandığı ırk hiyerarşisinin temelini oyar ve siyahları sömürge ırk düzeyine karşı isyana teşvik edebilirdi.⁵⁹ Lettow-Vorbeck'in teslim olmasından sonra, böyle bir eylem siyahilerin gözünde tüm beyazları küçük düşüreceği kaygısıyla, İngilizlerin, Lettow-Vorbeck'in beyaz birliklerini siyahi yerliler önünde silahsızlandırmamaya özen göstermesinin nedeni de buydu.⁶⁰

Dolayısıyla, savaşın 1914'te Afrika'daki sömürgelere yayılması, homojen, paylaşılan bir beyaz sömürge projesi fikrini yerle bir etti; bunun doğal bir sonucu, "farklı" beyaz ırklar da

57 Donson, "Models for Young Nationalists and Militarists", s. 587.

58 Steinbach, "Defending the 'Heimat'", s. 188-190.

59 Strachan, *The First World War in Africa*, s. 2.

60 The National Archives, Kew. WO 158/907, General von Lettow'un kuvveti: Askerlere savaş esiri muamelesi, Aralık 1918.

olduğuna dair antropolojik fikirleri geliştirmeye imkân sağladı, bu da Avrupa'da Avrupalı halklar arasında ırk hiyerarşileri kavramlarıyla etkileşime girdi. Belki burada bu tür fikirlerin en açık uluslarötesi aktarıcısı, savaştan önce denizaşırı topraklarda çalışmış, “yerli halkları” araştırmış antropologlar oldu.⁶¹ Savaşın patlamasıyla birlikte, bu tür yolculukların imkânsız hale gelmesiyle, Almanya'nın antropolojik emperyalizmi “eve” döndü –antropologlar Alman kamplarındaki savaş esirleri üzerinde yaptıkları sınıflandırmalarla ırk farklılıkları ve kültürel davranış çalışmalarını sürdürdüler.⁶² Buna yalnız siyahi ve Asyalı ırk grupları değil, aynı zamanda Avrupa içindeki ırk hiyerarşileri fikrine yeni katkılar yapan ve bunlara bilimsel saygınlık kazandıracak şekilde, Avrupa'nın örneğin Tatar, Slav, Norman veya Keltik “ırkları”nın sınıflandırmaları da dahildi.

Böylelikle savaş, ırk ve Alman emperyalizmi söylemleri arasındaki ilişkiye –Alman İmparatorluğu'nun üç emperyal unsurunun hepsinde önemli dallanıp budaklanmalara yol açan– çok önemli bir etki yaptı. Belki bunun en önemli unsuru, savaşın, ırkın “meşru” ve “gayrimeşru” şiddeti nasıl belirleyeceğindeki yapıları değiştirme şekli oldu. Savaştan önce, kültürel olarak kabul gören fikir, belirli şiddet uygulamalarına “medeni” milletler arasında izin verilmemesi yönündeydi, fakat bu sınırlamalar, savaşlarda çok büyük şiddet uygulamalarının 1914 öncesi uygun kabul edildiği denizaşırı topraklarda sömürgeleştirilmiş yerli halklar açısından geçerli değildi; gerçi hiçbir sınır kabul etmemek de önemlidir: Almanya'nın 1904-1907'de Herero'yu ezmekteki soykırımsal aşırılıkları, başta sosyalistler olmak üzere Avrupa toplumunun geniş kesimlerinde öfkeli tepkiler yaratmış ve ülke, Almanya'yı kötü sömürge yönetimi yüzünden azarlayan diğer sömürgeci devletlerin eleştirilerine hedef olmuştu. Ne var ki, bütün olarak ele alındığında, Birinci

61 Andrew D. Evans, *Anthropology at War: World War I and the Science of Race in Germany*, The University Of Chicago Press, Chicago, 2010.

62 Heather Jones, “Imperial Captivities: Colonial Prisoners of Wars in Germany and the Ottoman Empire, 1914-1918”, Santanu Das (ed.), *Race, Empire and First World War Writing* içinde, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, s. 175-198.

Görsel 6. Emperyal savaş esirleri: Fort Douaumont'da tutulan siyah ve beyaz Fransız askerleri (Heather Jones Özel Koleksiyonu).

Dünya Savaşı öncesinde, özellikle beyazların siyahilere uyguladığı şiddet, beyaz gruplar arasında veya siyahiler tarafından beyazlara uygulanan şiddet açısından asla mümkün olmayacak şekillerde kültürel olarak meşrulaştırılıyordu. Bu meşrulaştırma ağırlıklı olarak, o dönemde Avrupa'da, çağdaş ırkçılığın da ilhamıyla yaygınlaşan, cesetlere zarar vermek, yamyamlık, esirlerin öldürülmesi ve işkence görmesi gibi, siyahilerin savaşa aşırı şiddet biçimleri kullandığı düşüncesine dayanıyordu.

Birinci Dünya Savaşı esnasında, ırk ve emperyal şiddetin meşru biçimleri arasındaki bu ilişki –ve onu kuşatan tartışma– İngilizlerin Hintli birlikleri, Fransızların da Afrikalı siyahileri ve Kuzey Afrikalı Arap birlikleri Batı Cephesi'nde kullanmasıyla fiziksel olarak Avrupa'ya taşınmış oldu (Görsel 6). Birçok Alman, sömürge askerlerinin kendi aşırı, barbarca şiddet uygulamalarını sömürgelerden Avrupa'ya getirdiğine inanıyor ve Avrupa muharebe meydanlarında beyaz olmayan askerlerin kullanılmasının bir savaş suçu olduğunu ileri sürüyordu; Almanya'nın, Britanya ve Fransa'nın sahip olduğu sayıda eğitimli sö-

mürge askerine erişimi olmadığı için, bu kısmen siyasal bir çıkar argümanıydı.⁶³ Buna karşılık, 1904-1907'de Herero'ya karşı Alman şiddeti, Almanya'yı sömürge kötü yönetimiyle suçlayan İngiliz savaş dönemi propagandasının başlıca akidesine dönüştürüldü. Aynı zamanda, Doğu Avrupa'da Almanya ve Avusturya-Macaristan, vaktiyle sömürge savaş faaliyetiyle ilişkilendirilmiş partizanların ayırım gözetmeksizin idamı gibi keyfi şiddet biçimleri kullandı. Nasıl ki ırk, Alman İmparatorluğu'nun 1914 öncesi denizaşırı sömürgelerinde belli bir tür şiddetin meşru veya gayrimeşru olarak kullanılabileceğinin belirlenmesinde kilit etken olduysa, Avrupa'daki savaş da, Almanya'nın, etnik grupların gittikçe artan şekilde ırkçı terimlerle sınıflandırılıp algılandığı ve bu sınıflandırmaların onların sömürülmesine ve çok sık olarak ezilmesine meşruiyet verdiği Doğu Avrupa'daki savaş dönemi toprak kazançlarına yayılmasına tanık oldu. Bir işgalci veya sömürgeci olarak Almanya ile sömürge efendileri olarak Fransa ve Britanya tarafından, savaşan devletlerce neyin meşru emperyal şiddet kullanımı olduğuna ilişkin yapılan tartışmalar hararetlenirken, gerek Doğu gerek Batı cephelerinde denizaşırı sömürge toprakları ile Alman İmparatorluğu'nun Avrupa savaş cepheleri arasındaki ayrımın bulanıklaştığı açıkça kendini göstermekteydi.

Almanya'nın savaş dönemi emperyalizminde denizaşırı ve kıtasal Avrupalı unsurları arasında, özellikle emperyal yönetim, antropoloji ve özgül olarak Alman emperyal "medenileştirme misyonu"nda uluslarötesi bağlantılar ve etkiler söz konusuydu. Dahası, Avrupa'da savaşa uygulanan dil –barbarlık, kabile düşmanlıkları, vahşet– ağırlıklı olarak sömürgelerde 1914 öncesinde savaşla ilgili kullanılmış betimleyici çerçevelerden ödünç alınmıştı. Alman birliklerin Belçikalı çocukların elleri-

63 Christian Koller, "Von Wilden aller Rassen niedergemetzelt": die Diskussion um die Verwendung von Kolonialtruppen in Europa zwischen Rassismus, Kolonial- und Militärpolitik (1914-1930), Verlag, Stuttgart, 2001; Jones, "Imperial 'Capitivities': Austwärtiges Amt", *Völkerrechtswidrige Verwendung farbiger Truppen auf dem europäischen Kriegsschauplatz durch England und Frankreich*, Berlin, 1915; *Liste über Fälle, die sich auf planmäßige Handlung einer größeren Zahl von deutschen Kriegsgefangenen durch farbige Truppen beziehen*, Berlin, 1919.

ni kesmesiyle ilgili rivayetler, savaş öncesinde Kral Leopold'ün Kongo sömürgesinde siyahi işçilerin uğradığı bu tür sakatlamalara ilişkin haberlerle yakın bağlantılıydı. Irk ve şiddet hakkındaki tartışmalar yalnız kabile savaşı uygulamalarının Avrupa'ya ithal edilebileceği korkusunu değil, aynı zamanda Avrupa'nın kendisinin aslında Afrika'dan hiç farklı olmadığına dair derin korkuları –küresel olarak beyaz Avrupalı üstünlüğünü sağlama alan, beyazların şiddet konusunda kendine hâkim olduğu inancıydı– hatırlatıyordu. Freud ve daha birçokları, savaş şiddetini Avrupalılarda doğmakta olan ilkelikle ilişkilendiriyordu. Bu çatışmada, Avrupa uygarlığı ansızın yapıcı bir maske gibi görünmeye başladı –Avrupa'daki savaş, ironik bir şekilde “Afrikalı”laşırken, 1914-1918'de Afrika'daki çatışma gittikçe artan şekilde, macera, kahramanca önderlik ve keşif dilinde çerçevelenerek romantik hale geldi.

Bu çelişki, Almanya'nın, kabul edilemez ilkel, barbarca şiddet biçimlerini kullandıklarına inanması nedeniyle Avrupa muharebe meydanlarında siyahilerin, Hintlilerin ve Arapların kullanılmasını kötülerken, aynı zamanda kendi siyahi askerlerinin, yani *askar*ının Alman sömürgelerindeki savaş davranışlarını övmesinden daha açık kendini gösteremezdi.⁶⁴ Özellikle, Lettow-Vorbeck'le birlikte Doğu Afrika'da savaşan siyahi askerler idealize edildi. Onun siyah *askar*isi gitgide “medeni” ve romantik olarak betimlenmeye başlarken, Avrupa'daki savaşın gittikçe artan şekilde ilkel ve barbarca olduğu söyleniyordu. *Askar*ının bu tasviri büyük ölçüde bir mitti: Michelle Moyd'un işaret ettiği gibi, “yaklaşık üç bin *askari* (hemen hemen 12 bin içinden)” savaş esnasında Almanya'nın Doğu Afrika *Schutztruppe* birliklerinden firar etti.⁶⁵ Yine de, *askar*ının tasviri, Lettow-Vorbeck'in hatıratındaki aşağıdaki betimlemenin tipik örneğini oluşturduğu üzere, Almanya'ya sadakatini anlatıyordu:

64 Michelle Moyd, “‘We Don't Want to Die for Nothing’: *Askari* at War in German East Africa, 1914-1918”, Das (ed.), *Race, Empire and First World War Writing* içinde, s. 90-107.

65 Moyd, a.g.m., s.100.

Tüm askerlerimiz, Avrupalılar kadar yerliler de dahil, daima Almanya'nın bu savaşta yenilemeyeceği inancını korudu ve son asker kalana dek savaşmaya kararlıydı [...] ne zaman bu konuyu emir erlerimden biriyle tartışacak olsam, bana daima şu teminatı veriyordu: "Ben daima yanınızda kalıp kanımın son damlasına dek savaşacağım."⁶⁶

1914 öncesi normlarının tam bir tersine dönüşüyle, sömürgelerdeki savaş artık Avrupa'dakine kıyasla daha az aşırı, daha az şiddet dolu, daha sınırlı ve daha centilmence görünüyordu; bu kısmen denizaşırı topraklarda sınıai savaş faaliyetinin yer almaması, kısmen de İtilaf Devletleri'nin deniz güzergâhlarını ve telsiz aktarım istasyonlarını başarıyla denetim altında tutması yüzünden savaş esnasında sömürgelerde olup bitenlerin haberinin Almanya'ya ulaşmasının çok güç olmasından, ama en önemlisi Almanya'nın sömürgelerinin çoğunda savaşın 1916 itibarıyla sona ermesinden kaynaklanıyordu.⁶⁷ Bu bakış, savaştan sonra eski sömürge hasımlarının birbirine karşı centilmence davranışıyla daha da güçlendi: Lettow-Vorbeck, sabık hasmı Jan Smuts'la dost oldu. Jan Smuts, 1929'da İngiliz Doğu Afrika eski askerlerinin ziyafetinde misafir edilen Lettow-Vorbeck şerefine kadeh kaldırdı.⁶⁸

Birinci Dünya Savaşı'nda Afrika'daki şövalye ruhuyla yapılan sömürge çekişmesinin bu betimlemesi, kuşkusuz bir yanılsamaydı: Savaş Afrika tarımına çok büyük zararlar verdi ve Afrika'da asker veya işçi olarak hizmet eden, birçoğu düşman mermisinden çok hastalığa kurban giden "200 binden fazla" Afrikalının canına mal oldu.⁶⁹ Bunun sadece çatışmanın betimlemesiyle sınırlı kaldığı da bir mitti: Alman propagandası, Fransızları, kadın ve çocuklar da dahil Alman yerleşimcileri, Fran-

66 General von Lettow-Vorbeck, *My Reminiscence of East Africa*, Hurst & Blackett, Paternoster House, Londra, 1920, s. 318.

67 *Der Haldenkampf unserer Kolonien, Nach den amtlichen Mitteilungen des Reichs-KolonialAmtes zusammengestellt*, Berlin, 1915. Bkz. ayrıca, Pesek, "Colonial Heroes: German Colonial Identities in Wartime, 1914-1918".

68 Bundesarchiv Berlin R 72/1188 13.6.1935, *Deutsche Allgemeine Zeitung*, "Deutsche Frontkämpfer in London. Eine Erinnerung".

69 Strachan, *The First World War in Africa*, s. 3.

sız denetimindeki bölgelerden Dahomey’de korkunç koşullarda hapsedmekle suçladı. Aynı şekilde, Almanya Fransa’yı Batı Cephesi’nde ele geçirilen ama Kuzey Afrika’daki esir kamplarına gönderilen Alman savaş esirlerine kötü muamele etmekle suçladı. En önemli suçlamalardan biri, Fransa’nın bu esirlerin muhafaza görevine siyahi ve Arap askerleri getirmiş olmasıydı.⁷⁰ Alman propagandası, bunun söz konusu esirleri, muhafızları tarafından işkenceye ve ilkel sömürge şiddetine maruz bıraktığını ileri sürüyordu; gerçekte, protestolar Alman savaş esirlerinin Kuzey Afrika’da, özellikle Fas’ta tutulmasının, Fransa tarafından, Almanya’nın bölgedeki savaş öncesi emperyal ihtiraslarının kasıtlı bir aşağılaması olmasındandı. Bunun tersine, Britanya Afrika’da ele geçirdiği Alman savaş esirlerinden çoğunu Mısır’a ve Hindistan’daki Ahmednagar’a sevk etti; gelgelelim, bu sevkîyat pek az polemik yarattı.⁷¹

İşin gerçeği, Alman emperyalist ihtiraslarının savaş esnasında en çok etkilendiği bölge, Alman ticari projeleri ve Osmanlılara askerî danışmanlık vermekte Almanya’nın rolü dolayısıyla, Alman İmparatorluğu’nun fiili bir parçası olmaktan çok, gayri resmî *soft power* alanının bir parçası olan Osmanlı İmparatorluğu oldu. Burada, Osmanlı Ermeni soykırımında –Alman denetimi altında bir inşa projesi olan– Berlin-Bağdat demiryolunda çalışan Ermenileri korumakta Almanların başarısızlığı göz önüne alındığında, özellikle yerel düzeyde Almanya’nın ne dereceye kadar suç ortaklığı ettiği konusunda tarihyazımsal tartışmalar sürüyor. Ermeni soykırımını önlemeye yönelik Alman müdahalesi hiç muhtemel değildi; başta gelen amacı, özellikle Osmanlı İmparatorluğu’nun bariz zafiyetinin, böyle bir nüfuzun gelecekte Almanya’nın Ortadoğu pazarları ve ticaret güzergâhlarına erişebilmesini sağlayacağı düşünülürse, savaş döneminde bu hayatî müttefiki üzerindeki *soft power* nüfuzunu sürdürmektir.

Gerçekte, Almanya’nın 1917’ye gelindiğinde, Alman Doğu Afrikası istisnasıyla, denizaşırı imparatorluğunun tamamını yi-

70 Jones, “Imperial Captivities”.

71 Bu bilgi konusunda Mahon Murphy’ye teşekkür borçluyum: Mahon Murphy, “The Geography of Internment”, yayımlanmamış hölüm.

tirmesi, Alman emperyalist ihtiraslarının artık gitgide artan şekilde Doğu Avrupa ve Ortadoğu'ya odaklanmak zorunda olduğu anlamına geliyordu. Bu bir yandan, bu fırsatı toprak ilhaki ve artan emperyal nüfuz fırsatı olarak gören Pan-Cermen ve diğer radikal sağcı sesleri yüreklendirdi; öte yandan, savaşa, bunun tümüyle savunma muharebesi olduğunu düşünerek giren, SPD ve Merkez Parti gibi kesimlerden önemli muhalefete yol açtı. Birinci Dünya Savaşı esnasında, Almanya'nın emperyal geleceğinin ne olması gerektiği hakkında asla bir mutabakat oluşmadı –kamuoyu bu konuda bölünmüştü ve Almanya içinde, savaş öncesi dönemde imparatorluğa karşı çıkan SPD gibi güçlü gruplar, savaş döneminde de bunu yapmaya devam etti. Başlangıçta, savaşın ilk yarısında, 1914-1916'daki Almanya'nın toprak kazançları karşısındaki coşku esnasında bu gruplar zemin kaybettiler, fakat savaş yorgunluğunun Alman işçileri arasında kendini iyiden iyiye hissettirdiği 1917 itibarıyla eski güçlerini kazanmışlardı. Fakat o noktaya gelindiğinde, Alman emperyalizmi de Atayurt Partisi'nde seferber olan ve her ne kadar bir zafer kazanılması durumunda, imparatorluğun hangi unsurlarına öncelik verilmesi konusunda görüşleri farklılaşsa da, yeni "imparatorluk" biçimlerini savaşın muazzam maliyetlerinin tek kabul edilebilir ödülü olarak gören çok geniş bir destekçiler kesimi kazanmayı başarmıştı. Başka bir deyişle, çoğu zaman "milli" bir Alman savaş faaliyeti olarak betimlenen şey, ancak "emperyal" ödüllerle telafi edilebilirdi: Bu anlamda, Almanya'nın denizaşırı imparatorluğu ve Avrupa'daki durumu çok yakın bir etkileşim halindeydi.

İngiliz propagandası, Almanya'nın savaş faaliyetini açıkça emperyal bir yayılma olarak tasvir ediyordu. Şubat 1918'de yazan Edwyn Bevan, okurlarını Almanya'nın Flamanca sahili ve Fransız madencilik bölgeleri Briey ve Longwy ilhakının, "Alman İmparatorluğu ve müttefikleri –Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye– arasında daha yakın bir siyasal, askeri ve ekonomik birliği –böylece Hamburg'dan Basra Körfezi'ne, dünyaya meydan okuma yetkinliğine sahip büyük bir *Mittel-Europa* âlemi– yarattığı" ve "Atlas Okyanusu'ndan kıta boyun-

ca Hint Okyanusu'na kadar uzanan" tropikal Afrika'da büyük bir Alman İmparatorluğu kurduğu konusunda uyarıyordu.⁷² Bu İngiliz inancı –Almanya'nın savaş amaçlarının küresel emperyal hâkimiyeti amaçladığı– savaş esnasında her türlü barış müzakeresinin önünde büyük bir engeldi.

Birinci Dünya Savaşı'nda tehlikede olana ilişkin böyle emperyal yorumlar yaygındı. Jennifer Jenkins'in işaret ettiği gibi: Savaşın sonucu olarak doğan, Alman ticaretinin hâkim olduğu yeni bir emperyal nüfuz alanında "Kafkasya üzerinden Basra Körfezi'ne Alman malları taşıyan zeplinleri hayal eden birden çok diplomat vardı."⁷³ Kaldı ki, savaş devam ettikçe, Avusturya-Macaristan'ın zafiyeti, gittikçe artan şekilde bir Alman uydu devleti olarak görülmesine yol açtı. Bahar 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması'yla, Almanya içerisinde hangi eğilimin galip geldiği aşikâr hale geldi: Doğu'daki ilhakçı yayılmacı vizyon muhteşem sonuçlar getirmişti ve Brest-Litovsk, devam edebilseydi, kıtada yeni bir karasal Alman İmparatorluğu'nun kuruluşunu imleyecekti. Sadece birkaç ay sonra, Batı Cephesi'ndeki yenilgiyle her şey tersine döndü; bu yenilgi, Almanya'nın denizaşırı imparatorluğunu bir daha asla geri alamayacağı, Brest-Litovsk Antlaşması'da belirlenenler de dahil, savaş döneminde edindiği kıta Avrupası topraklarını yitirdiği ve Alsas-Loren'in Fransa'ya iadesi ve yeni kurulan Polonya'ya verilen topraklarla, 1871 imparatorluğunun büyük unsurlarını kaybettiği anlamına geliyordu. 1914-1918'deki savaşta Alman İmparatorluğu'nun özgün emperyal unsurlarından her üçü de artık yoktu.

Sonuç

1914-1918'de savaşan Alman İmparatorluğu hem bir emperyal devlet hem de devam etmekte olan bir emperyal projeydi. Üç emperyal unsuru, yani 1871 Reich'i, savaş dönemi kıtasal işgal

72 Edwayn Bevan, "Introduction", Emil Zimmermann, *The German Empire of Central Africa as the Basis of a New German World-Policy*, Longmans, Green and Co., Londra, 1918, s. vii-viii.

73 Jenkins, "Fritz Fischer's 'Programme for Revolution'", s. 416.

imparatorluğu ve denizasıırı sömürgelerinin hepsi, hâlâ tarihçilerce keşfedilmeyi bekleyen şekillerde örtüşüyor ve etkileşiyordu. Almanya, bir imparatorluk olarak, 1914 öncesi küreselleşme, serbest ticaret ve medenileştirme misyonu ideolojisinin önemli bir oyuncuydu –1914 öncesi küreselleşme emperyalizmiyle el ele yürüyordu. Alman devletinin Kasım 1918 Müttarekesi ve Versay Antlaşmasıyla uğradığı statü kaybını, savaşan Alman İmparatorluğu'nun ölçeğı ve karmaşıklığını ve daha sonraki dağılışını tam olarak kavramadan anlamak olanaksızdır. Aslına bakılırsa, *Kaiserreich*'ın başlı başına emperyal boyutları ve özlemlerinin ölçeğini ve karmaşıklığını kavramaksızın, Weimar'ın iki savaş arası dönemde Alman milliyetçilerine bu denli kötürüm edilmiş bir devlet gibi görünmesinin nedenini anlamak da imkânsızdır: 1920'lerin bayağı ileri yıllarında, Alman sağcı grupları Versay Antlaşması sonucunda Almanya'nın sömürgelerini ve Doğu topraklarını kaybetmesini şiddetle protesto ediyorlardı. Eski sömürgeci Heinrich Schnee gibi simalar, Almanya'nın Afrika sömürgelerinin iadesi kampanyasında etkili oldu; Reichswehr başkanı Hans von Seeckt gibi diğerleri, yeni Polonya devletine verilen topraklara odaklandı.⁷⁴ İki savaş arası Almanyası'nın istikrarsızlığının temel yönü, imparatorluktan cumhuriyete geçişin zorluğuydu –bu, “die Verfassung des deutschen Reiches” [Alman Reich'inin Anayasası] denilerek, hâlâ eski Reich terimini kullanan Weimar'ın anayasasının başlığının gösterdiği gibi, yeni cumhuriyet devleti için bir sorundu.

Bu bizi, daha en başta ortaya konulan soruya getiriyor: Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'yı ne dereceye kadar bir emperyal sömürge fethi savaşı yapan bir devlet olarak görmeliyiz? Bu bölümden de açık şekilde anlaşıldığı gibi, Cihan Harbi'nde Alman emperyal vizyonu çok yüzlü ve karmaşıktı. Alman örneğı, savaş esnasında kıtada kara temelli bir Avrupa imparatorluğunu bir diyaspora dinamiğıyle birleştirmesi açısından, İngiliz ve Fransız örneklerinden ayrılır; Avrupa'daki beyaz halklara karşı sömürgeye özgü zor kullanma biçimlerine başvurması

74 Heinrich Schnee, *German Colonization Past and Future: The Truth about the German Colonies*, George Allen & Unwin, New York, 1926.

da yeni ve radikaldi. Yine de, aslında küresel imparatorluk özlemi, İngiliz ve Fransız örneklerinden farklı değildi: Ortadoğu ve Afrika konusunda, Britanya, Fransa ve Almanya'nın üçü de benzer emperyal ihtirasları besliyordu. Aynı şekilde, gerek imparatorluk gerek ulus-devlet olarak 1871 *Kaiserreich*'inin yapısı, hem küresel bir imparatorluğun metropolü hem de "Britanyalı" ulus-devlet, ayrıca İrlanda'nın etnik olarak farklı varlığını asimile etmeye çalışan bir güç olarak Birleşik Krallık'la karşılaştırılabilir niteliktedir. Britanya İmparatorluğu aynı zamanda Britanya yurttaşları ile Britanya uyrukları arasında ayırım yapmaktaydı –bu, herkesin hukuk önünde eşit olmamasını sağlayan yasal bir hiyerarşiydi. Gerek Britanya gerek Almanya, savaşlarını bir Kral-İmparator'un liderliğinde yürüttü. Nihayetinde, pek çok yönden, savaştaki Alman İmparatorluğu, düşmanlarından pek de farklı değildi. Çağdaşlarının gözünde ulus-devlet ile imparatorluk arasında belirgin bir karşıtlık yoktu: İngiliz ve Fransız ulus-devlet-imparatorluk modeli, Almanya'nın özlemini çektiği modeldi.

Sonuç olarak, Almanya da daha genel eğilimlere tabiydi. Savaş sonrası kıta içindeki, kara temelli Avrupa imparatorluklarının ve komşu Avrupalı etnik halkların tebaasının kontrolü açısından emperyal ideolojilerinin çöküşü, özdeş olmaktan çok uzak olmakla birlikte, denizaşırı sömürgelerdeki sömürge sonrası şiddet dalgalarıyla bazı benzerlikler taşıyan yollardan şiddeti radikalleştirdi. Doğu'da Alman *Freikorps*'un, yani metropol denetiminin büyük ölçüde dışında ve çoğu zaman Reich'in sınırları ötesinde veya hudut boylarında yaşayan Alman diasporasının emrindeki eski askerleri de içeren maaşlı, profesyonel savaşçılardan oluşan küçük grupların, emperyal çöküş ve geri çekilmeye tepki olarak, 19. yüzyılın daha sonraki yıllarında Rodezya örneğinde görüleceği gibi, radikalleşen sömürgelerdeki yerleşimci gücüyle ortak özellikler taşıdığını görmenin çok büyük bir adım olmayacağı açıktır. *Freikorps*'un Baltık'taki savaş uygulamalarının gaddarlığının –Alman emperyal aşırı genişleme ve geri çekilmesine köktenci bir tepki olarak– sömürgeci bir boyutu olmuş gibi görünür.

Daha genel olarak, 1918'den sonra Doğu Avrupa'daki şiddet dalgası, emperyal boşluktan ve bölgedeki imparatorlukların halefi ulus-devletler arasındaki tartışmalı sınırlardan –bunların her ikisi de yüzyılın sonraki yıllarında sömürge sonraki çatışmaların klasik özellikleriydi– olduğu gibi, bu kuşak boyunca çoğunlukla o zamana kadar ağırlıklı olarak emperyal-hanedan kimlikleriyle tanımlanmış köylülere radikalleşmiş milli kimlikleri dayatmaya yönelik yaygın çabadan kaynaklandı. Doğu'da Alman İmparatorluğu'nun –gerek 1871 Reich İmparatorluğu'nun gerek savaştaki geçici işgaller döneminin yayılcı imparatorluğunun– mirası, bu rahatsız edici yarı-sömürgesizleşme sürecinin parçasıydı: Alman sağı, bölgeden Alman emperyal çekilişe iki savaş arası yıllarının ileri dönemlerine dek karşı çıkarken, yeni Polonya devleti de, eski emperyal efendileriyle –Rusya ve Almanya– kültürel bağlarını koparmak için milliyetçilik dayatmasını radikalleştirdi. Polonya'nın; Ukrayna, Sovyet Rusya ve Litvanya'yla sınır savaşları, emperyal Alman kuvvetlerinde savaşmış eski askerlerini yeni bir Polonya milli ordusuna ekleme çabaları ve etnik olarak “öteki”leştirdiği azınlık nüfuslarını günah keçisine dönüştürmesi, eski emperyal devletlerin, artık yeni Polonya'ya ait olan topraklara müdahale etme hakkını yitirdiklerini anlamayı reddetmelerinden kaynaklanan korkuların belirtileriydi.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, küreselleşme imparatorluğun güdümündeydi. Onun ardından, bu ilişki çok daha sıkıntılı hale geldi. Weimar Cumhuriyeti açısından Avrupa'da dışlanmak, İngiliz ve Fransız emperyal pazarlarından dışlanmakla denkti. Britanya İmparatorluğu içinde insanların ve malların akışı, Birleşik Krallık ekonomisini iki savaş arasının karışıklıklarından kısmen korudu. Weimar'ın böyle bir küresel koruması yoktu. Bunun yerine Weimar, Alman savaş dönemi emperyalizminin sorunlu mirasıyla mücadele etti. Şimdi “imparatorluk” dili, 1871 Reich'inin özellikle Polonya'ya kapırılan “yitirilmiş topraklarına” odaklanarak, cumhuriyeti istikrarsızlaştırmaktaydı. Alman yurttaşı ve uyruğu arasındaki emperyal hiyerarşik ayırım da içeriye döndü ve iki savaş arası döneminin, ki-

min bir Alman yurttaşı olarak kabul edilebileceği ve Yahudiler, komünistler veya Doğu Avrupalı göçmenlerin hariç tutulmasının gerekip gerekmediği tartışmalarında kendini gösterdiği söylenebilir. *Lebensraum* ideolojisi, bir zamanlar savaş dönemi Alman imparatorluğunu oluşturan üç unsuru tasarlamış çeşitli göç siyasalarının tümünün bileşik vârisi haline geldi. Ironik olan, imparatorluğun kaybı ve Weimar Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla, Alman milliyetçilerin kabullenmeyi son tahlilde imkânsız bulduğu bir şey olarak Almanya'nın katıksız bir ulus-devlet modelini ilk kez olarak benimsemek zorunda kalmasıydı. Emperyal bir "Reich" kimliğinin yitirilmesine dair bu his, Nazilerin Weimar dönemi boyunca bir öfke kaynağı olarak kabul ettiği şeydi –bir "Üçüncü Reich" kurmaya dayanan söylemlerle destek kazanmaları tesadüf olmadı. Son tahlilde, Naziler "emperyal" fikriyle, daha önceki derinlemesine karmaşık Alman ilişkisinin unsurlarını, kendilerine ait "ırkçı bir imparatorluk" kavramıyla yeniden seferber etmeyi başardılar –dehşet verici sonuçlarıyla birlikte.

AVUSTURYA-MACARİSTAN

PETER HASLINGER

Giriş: 1914 öncesi Habsburg monarşisi

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, Habsburg Monarşisi bazı gözlemcilere Avrupa siyasetinin anakronik bir unsuru gibi görünüyordu. Elli bir milyonluk nüfusuyla, Avusturya-Macaristan 1910'da (Rus ve Alman imparatorluklarının ardından) en kalabalık üçüncü devlet yapısıydı. Bununla birlikte; uluslaşan devlet, siyasal seferberlik ve kitle iletişimi ilkelerine dayanan yeni bir çağın zorluklarıyla baş etmeye gitgide daha az yeterli hale geliyordu. Her şeye rağmen batı bölgelerinde iyi işleyen bürokrasi, Habsburg Monarşisi'nin karmaşık dokusu, bileşik bir hanedan yapısına işaret eden eski ilkeyi andırıyordu ve hâkimiyet kavrayışı hâlâ eski evrenselci kendini bilme ve monarşi halkları arasında dayanışma fikrine dayanıyordu. Bu bakımdan belirleyici açı, Avusturya-Macaristan'ın konuşulan dil bakımından nispeten çeşitlilik gösteriyor olmasıydı.¹ Bunun bir sonucu ola-

1 1910 tarihli Avusturya ve Macaristan nüfus sayımlarının resmi sayılarına göre, nüfusun yüzde 23,6'sı Almanca, 19,57'si Macarca, 16,3'ü Çekçe veya Slovakça, 9,68'i Lehçe, 8,52'si Sırpça, Hırvatça veya Boşnakça, 7,78'i Ukraynaca, 6,27'si Romence, 2,44'ü Slovence ve 1,5'i İtalyanca konuşuyordu; geri kalan 2,3 milyon ise çeşitli diğer dilleri konuşuyordu. Robert A. Kann, *Geschichte des Habsburgerreiches 1526 bis 1918*, Böhlau, Viyana ve Köln, 1990. s. 581.

rak, hanedan yurtseverlik ve sadakatlerinin, etnik duyguların tamamlayıcısı olarak işlemesi ve böylelikle farklı milli grupların hükümdar ve idaresi altında birleşmesini sağlaması bekleniyordu.² Buna uygun olarak da, Habsburg hükümdarları siyasal meşruiyetlerini, 18. yüzyıl sonundan beri monarşinin siyasal sistemi dahilindeki on ila on iki “kabile” (*Volksstämme*, yani etnik-dilsel topluluk) arasında denge kurmaktan elde etmişti. Keza bu nedenle, Habsburg Monarşisi’nin siyasal sistemi, askerî özellikli otokratik bir yönetim ile kısıtlı parlamenter demokrasi arasında salınmaktaydı. Helmut Rumpler, “bu toprakların milli, kültürel ve ekonomik olarak son derece heterojen topluluğunun gereklerine uygun” kombinasyonun bu olduğunu kabul eder.³

Monarşinin birliğinin 1848-1849 devrimleri ve bağımsızlık savaşlarıyla tehdit edilmesinden sonra, yeni imparator Franz Joseph, 1860’larda uluslaşma eğilimlerinin tekrar artması gerçeğine karşın, milli grupların kendi çok dilli imparatorluğunda bir arada yaşayabileceğini kanıtlama ümidiyle, bir böl ve yönet politikası tasarladı. Bu bakımdan en önemli adım, Avusturya-Macaristan’ın 1867 uzlaşmasıydı (*Ausgleich*); bundan sonra artık egemen bir krallık olan Macaristan, kendi çıkarlarını ve uluslaşma gündemini izlemeye başladı. Macar örneği, neredeyse tüm taraflarda (özellikle Çek, Leh ve Hırvat⁴ seçkinleri arasında) hayalleri ve siyasal arzuları kışkırttı. 18. yüzyıl başından itibaren ortaya çıkan ve kraliyet topraklarının sınırlarında mevcut kompakt dilsel yerleşim bölgelerinin siyasal karar almada söz hakkı olduğuna dair düşünceler gitgide daha çok yaygınlaşmaya başladı. Ancak, dur durak bilmez Ma-

2 Lawrence Cole ve Daniel Unowsky (ed.), *Limits of Loyalty: Imperial Symbolism, Popular Allegiance, and State Patriotism in the Late Habsburg Monarchy*, Berghahn Books, New York ve Oxford, 2007.

3 Helmut Rumpler, “Grenzen der Demokratie im Vielvölkerstaat”, Helmut Rumpler ve Peter Urbanitsch (ed.), *Die Habsburgermonarchie 1848-1918* içinde, vii/1, içinde, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana, 2000, s. 1-10, s. 1.

4 1868’de Hırvat-Slavonya, Macaristan içinde bir özerklik statusüne ulaştı; gelgelelim, çok geçmeden Macar hükümetleri bu konumunu aşındırmaya girişti.

car muhalefeti yüzünden, artık yaşlanmakta olan imparator ve kral Franz Joseph kasıtlı olarak başka proto-ulusal bölgeler yaratılmasını önledi.

Bölgesel yönetimde kullanılan diller üzerine 1897 Çekçe-Almanca tartışmasının bütüncül siyasal sisteme ciddi tehdit yaratmasının ardından, Franz Joseph gittikçe artan şekilde Avusturya devleti dahilinde acil durum mevzuatına başvurmaya ve siyasal yaşamda etnik grupların oranlı temsiline dayanan dönüştürücü bölgesel ve yerel girişimleri onaylamaya başladı (1905-1906 Moravia veya 1910 Bukowina'daki küçük sayılan ödünlerin yanı sıra, 1913'te Budweis/České/Budějovice'deki yerel düzenlemeler gibi). Diğer kraliyet toprakları ve Avusturya devleti kentlerinde (Viyana, Prag veya Ljubljana/Laibach gibi) ise, milli aktivistler –devlet mevzuatının sınırları dahilinde yerel azınlıkların dilsel asimilasyonunu amaçlasalar bile– milliyetçi gündemlerini uygulamakta epey özgürdü. Avusturya devletinde, hiçbir dilsel grup merkezden sistemli bir ayırım siyasetinin hedefini oluşturmadı. Her ne kadar Avusturya-Macaristan'ın siyasal sisteminin, başat Alman ve Macar olanlar da dahil, hiçbir milli hareketi bütünüyle tatmin etmemesine karşın, Franz Joseph'in politikası, müzakere için siyasal bir çerçeve yaratarak belirli bir başarıya ulaştı. Bu nedenle, Birinci Dünya Savaşı arifesinde, en gelişmiş kraliyet toprağı olan ve 1913'e gelindiğinde Çek ve Alman siyasal temsilcileri arasındaki milli çekişme yüzünden neredeyse yönetilemez hale gelmiş Bohemya'da bile milli tehdit olası görünüyordu.⁵

Deniz aşırı pozisyonlar kazanmaya yönelik ciddi bir sömürge ihtirası olmayan askerî çevreler, hâlâ Balkanlar'a doğru yayılmacı hayaller besliyordu. Bosna ve Hersek'in Habsburg Monarşisi'ne eklemlenmesi bunları hararetlendirmişti. Bu iki vilayet, 1878'deki Berlin Kongresi'nden sonra işgal edildi ve her ne kadar uluslararası düzeyde Bosna 1908'deki ilhakına dek Osman-

5 E. Drašarová, R. Horký, J. Šouša ve L. Velek (ed.), *Promarničná šance: Edice dohumantů k českoněmeckému vyrovnání před první světovou válkou. Korespondence a protokoly 1911-1912*, 2 c., Národní archiv, Prag, 2008; Peter Haslinger, *Nation und Territorium im tschechischen politischen Diskurs 1880-1938*, Oldenburg, Münih, 2010, s. 197-207.

lı İmparatorluğu'nun bir parçası olarak kabul edilse de, Habsburg Monarşisi'nin ekonomik sistemine eklemlendi ve tüm önemli konularda karar alma sadece Viyana'nın yetkisinde kaldı. Gelgelelim, yerel düzeyde Osmanlı yapıları ve yasal kuralları korundu veya Avusturya-Macaristan çıkarlarına hizmet edecek şekilde adapte edildi. Bunun sonucunda, dini-millî topluluklar, Habsburg hâkimiyetinin başından itibaren Bosna-Hersek'in siyasal sisteminde tanımlanmış bir role sahip oldu. Katolikler (veya Hırvatlar), Ortodokslar (Sırlar) ve Müslümanların (Viyana yönetiminin verdiği adla Boşnaklar) kesin olarak sadece kültürel ve yerel işlerde söz hakkı olan kurullarda nisbi siyasal temsil hakları vardı.⁶

İmparator Franz Joseph'in bakış açısından, Bosna-Hersek kendi hükümlerinde kazanılan ve kaybedilmeyen tek toprak ve Bosnalı Müslümanlar emperyal etnik ve mezhepsel çeşitlilik mozaığı içinde en yeni ve egzotik taşı oluşturunuyordu. 1880'lerde, askerî çevrelerin yapıtı bir dizi yayın, Bosna-Hersek'i maden veya kereste gibi hayati doğal kaynaklarla dolu, ama aynı zamanda modern uygarlığın temas etmediği ve bu yüzden bir Avrupalı büyük devlet tarafından "kültürel kalkınma"nın (*Kulturarbeit*) hedefi olarak betimlemekteydi.⁷ Bosnalı Müslümanlar, ya modern Avrupa gelişmesinin yollarını takip edemeyecek bir halk olarak veya imparatorluğa başarılı eklemlenmesi emperyal fikrin kültürel hiyerarşiler arasında köprü kuran bütünleştirici bir güç olmasının örneği olarak hizmet edebilecek soylu vahşiler olarak tasavvur edilmekteydi. Emperyal yönetime yakın bazı yazarlara göre, Bosna bundan başka, Osmanlı sisteminin, sadakat ve emniyeti gügide daha az beslediğinin ortaya çıktığı Balkanlar'a daha da yayılmak için fırsatlar sağlıyor gibi görünüyordu. Tüm diğer Avrupalı devletler ve bencilce çıkarlarının tersine, bu yayınlar, Habsburg Monarşisi'nin, farklı etnik-dilsel ve etnik-dini ayrılıkları dikkatle idare edebilecek kadar deneyimli ve aynı zaman-

6 Robin Okey, *Taming Balkan Nationalism: The Habsburg "Civilising Mission" in Bosnia, 1878-1914*, Oxford University Press, Oxford, 2007.

7 Emerich Bogovič, *Zur bosnischen Frage: Eine Studie*, Leopold Hartman, Zagreb, 1880, s. 61. Karş. ayrıca Josef Neupauer, *Wie könnte die europäische Cultur nach Bosnien verpflanzt werden?*, Selbstverlag, Viyana, 1884.

da Avrupa'nın ihmal edilmiş bir bölgesine barış ve gönenç getirmek için medenileştirme misyonunu gerçekleştirecek tek devlet olduğunu ileri sürüyorlardı.⁸

Nasıl ki gitgide bozulan Alman-Çek ilişkisi Avusturya'da milliyet sorununun Gordion düğümünü oluşturuyorsa, Güney Slavları sorunu da, öncelikle Balkanlar ve Rusya yönündeki dış politika açısından temel bir kaygı konusuydu. Bu ikilikçi yapıya alternatifler getirmek için, Habsburg tahtının vârisi Arşidük Franz Ferdinand, Avusturya-Macaristan'ı, Avusturya ve Macaristan'ın yanı sıra bir de Güney Slav devletiyle birlikte üçlü bir monarşiye dönüştürmeye kafa yormaktaydı. 1905'te, Dalmaçyalı Hırvat Franjo Supilo, Avusturya-Macaristan'daki Sırp lar ve Hırvatlar arasında işbirliğini güçlendirmek için Fiume'de (Rijeka) bir kongre düzenledi. Ne var ki, Rusya ve Sırbistan için önemli bir rahatsızlık kaynağı, 3 Ekim 1908'de ilan edilen Bosna-Hersek'in ilhaki oldu ve büyük Avrupa devletleri arasındaki savaş öncesi gerginliği daha da artırdı. Bosna-Hersek'te belirli yetkilerle bölgesel bir parlamento getiren 1910'daki siyasal sistem dönüşümüne karşın, yükselme imkânlarını sınırlı gören daha genç bir kuşağın radikalleşmesi yüzünden, vilayet siyasal olarak istikrarsız kaldı. Tüm Güney Slav alt grupları, Habsburg Monarşisi'ne farklı bir yaklaşım benimseyen yeni dernekler kurdular. Ivo Lederer'e göre, *Slovenski Jug* (Sloven Gençliği), *Mlada Bosna* (Genç Bosna), *Ujedinjenje ili smrt* (Ya Birleşme Ya Ölüm) ve daha pek çoklarının

iki ortak noktası vardı: Avusturya-Macaristan'a karşı nefret ve eninde sonunda birleşik bir Yugoslav devleti hayali. [...] 1911'e gelindiğinde, Hırvatistan, Slovenya, Karadağ ve özellikle Dalmaçya'daki Yugoslav yanlısı akımların tahrikiyle Belgrad, Petersburg'un da onayıyla, bir Balkan birliğine ilişkin daha önceki Sırp hayallerini gerçekleştirmeye koyuldu. Yeni ittifak çarpıcı sonuçlar getirdi ve 1912-1913'te Sırp ordularının

8 Bu söylemin örnekleri için, bkz. Johann von Asbóth, *Bosnien und die Herzegovina: Reisebilder und Studie*, Holder, Viyana, 1888; J. M. Baernreither, *Bosnische Eindrücke: Eine politische Studie*, Holder, Viyana, 1908; Moritz Graf Attems, *Bosnien einst und jetzt*, Seidel, Viyana, 1913.

zaferi, Sırbistan'ın Güney Slavlarının Piyemontesi olarak Sırbistan'ın itibarını güçlendirdi.⁹

Doğudaki savaş meydanları ve Habsburg monarşisi

İki Balkan Savaşı'nın (8 Ekim 1912-21 Temmuz 1913) sonuçları, sadece Avusturya-Macaristan'ın Balkanlar'daki yumuşak emperyalizm stratejisinde bir dizi gerilemeye yol açmadı. Bu savaşlar aynı zamanda tüm gözlemcilere, Avusturya-Macaristan'ın Balkan yarımadasındaki başlıca rakibi, yani Rus İmparatorluğu karşısında zemin kaybettiğini de açıkça gösterdi. Habsburg Monarşisi'nin, Sırbistan ve Karadağ'daki toprak yayılması konusunda hemen hiç etkisi olmadı. Avusturya-Macaristan dış politikasının tek başarısı olarak, bir Arnavut devletinin kurulması bile, uluslararası arenada yeni gerilimler yarattı.¹⁰ Avrupa'nın büyük bölümünde Osmanlı hâkimiyetinin sona ermesi, Sırbistan'a savaş açmayı düşünen Avusturya-Macaristan Hariciye Nazırı Kont Leopold Berchtold'un ifade ettiği üzere, Viyana'da yayılmacı fikirleri hareketlendirdi.^{11, 12}

1914 yazında, yerelleşmiş bir savaş aracılığıyla kamuoyunu iç çatışmalardan saptırma stratejisi Avusturya-Macaristan'daki siyasal seçkinler arasında rağbet gördü. Sırbistan'a karşı savaş coşkusu Habsburg Monarşisi'nin büyük kentlerinin sokaklarında yaygınlaştı ve genel olarak bakıldığında, hanedan sadakati hâlâ sorgulanmamaktaydı. Martin Zückert'in ileri sürdüğü gibi, "16. yüzyıla kadar uzanan, imparatorluğa karşı çok uzun zamandır yerleşmiş 'geleneksel' yükümlülük açıkça tanı-

9 Ivo J. Lederer, "Nationalism and the Yugoslavs", Peter Sugar ve Ivo Lederer (der.), *Nationalism in Eastern Europe*, University of Washington Press, Seattle, 1969, s. 396-438, alıntı s. 428 içinde.

10 Aleš Skřivan, *Deutschland und Österreich-Ungarn in der europäischen Politik der Jahre 1906-1914*, Döllinger und Galitz Verlag, Hamburg, 1999, s. 314-321

11 Graydon A. Tunstall, "Austria-Hungary", Richard F. Hamilton ve Holger H. Herwig (ed.), *The Origins of World War I*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, s. 112-149, s. 117 içinde.

12 Manfred Rauchensteiner, *Der Tod des Doppeladlers: Österreich-Ungarn und der Erste Weltkrieg*, Styria, Graz ve Viyana/Köln, 1993, s. 59.

nabilir hale geldi.”¹³ Ne var ki, Avusturya-Macaristan, Birinci Dünya Savaşı’na topraklarının dört bir köşesini etkileyen milli-siyasal sürtüşmelerle girdi. Savaşın patlaması, çok geçmeden 1914’e dek işlemiş olan –bölgesel ödünlere ve etrafli emperyal böl ve yönet stratejisinden oluşan gittikçe artan şekilde karmaşık bir sistemdeki– hassas bir dengeyi alabora etmeye başladı. Böylelikle, 28 Haziran 1914’te Franz Ferdinand’ın Saraybosna’da uğradığı suikast sonucu ölümü, Habsburg siyasetinin temel unsurlarını değiştirmekle kalmayıp aynı zamanda karmaşıklaşmış ve kısmen işlevsizleşmiş siyasal sistemi gereksiz kılan alternatif gelecek senaryoları için fırsat kapıları açtı.

Birincisi, emperyal ve askerî çevreler için savaş, toprak genişlemesi olanakları sağladı. Emperyal nazırlar heyeti 19 Temmuz 1914’te kapalı kapılar ardında savaş ilanına karar verdikleri zaman, ilk olarak Sırbistan’ı ilhak etmekten geri durdular ve topraklarını sadece temelde stratejik nitelikteki sınır düzenlemeleriyle küçültme niyetini ifade ettiler. Gelgelelim, savaş devam ederken, Avusturya hükümeti ve askerî çevreleriyle hari-ciye nezareti, bu, Habsburg toprakları dahilinde Avusturya ve Macaristan’ın yanında üçüncü bir devlet benzeri oluşum yaratmayı ima etse bile, toprak genişlemelerini ilerletecek kavramlarla öne çıktı. Her ne kadar nüfuzlu Macar başbakanı István Tisza o yönde somut bir adım atılması itirazında başarılı olsa da, bu mülahazalar her gözlemciye Habsburg Monarşisi’nin iktidari yapısının, ne pahasına olursa olsun, zafer halinde bile muhafaza edilmeyeceğini açıkça göstermişti. Dahası, Avusturya-Macaristan’ın savaş amaçları açısından pozisyonları, Alman dış politikasının görüşlerine derinden bağımlıydı ve bu yüzden aynı zamanda dolaylı olarak Savaş Amaçları Hareketi ve Pan-Cermen Birliği’nden etkileniyordu.¹⁴

13 Martin Zückert, “Imperial War in the Age of Nationalism: The Habsburg Monarchy and the First World War”, Jörn Leonhard ve Ulrike von hirschhausen (ed.), *Comparing Empires: Encounters and Transfers in the Long Nineteenth Century* içinde, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2011, s. 500-517, alıntı s. 502 içinde.

14 Ian F.W. Beckett, *The Great War 1914-1918*, Longman, Harlow, 2001, s. 137-138.

Avusturya-Macaristan'ın ikili yapısının dahiliyeci bir monarşiye dönüşümü için, savaş sırasında önemi ve önceliğinde değişiklikler olan üç seçenek vardı. En sık geçen ve kamuoyunca en iyi bilinen seçenek, Avusturya-Polonya adı verilen, ilk olarak Hariciye Nazırı Becnhold tarafından geliştirilen kavramlarda ve Ağustos 1914 emperyal nazırlar heyetindeki (ancak Tisza'nın güçlü müdahalesinden sonra bu doğrultuda bir açıklama yapma planlarından vazgeçilen) tartışmalarda somutlaşan çözümdü. II. Wilhelm ve Franz Joseph'in, 5 Kasım 1916'da kendi kendini yöneten ve bağımsız bir Polonya Krallığı'nı ilan eden –İttifak Devletleri'nin eski Rus topraklarından bir Leh krallığı kurduğunu söyleyen– manifestosundan sonra bile, bu seçenek Habsburg gündeminde kaldı. Ne var ki, Piotr Wandycz bize, bu ortak bildirinin Avusturya'nın tasavvurunu gerçekleştirme şansını daha da kısıtlayan yan etkisini hatırlatır: “Bu manifesto siyasal bir düzenleme olmaktan çok, bir niyet ifadesiydi ve uluslararasılaştırdığı Polonya sorununu dönüşsüz bir noktaya getirdi. Dahası, Lehleri her iki kısım tarafa kendini beğendirmek için yaltaklanması gereken bir konuma getirmişti.”¹⁵

İkinci mülâhaza seti, bize Franz Ferdinand'ın Habsburg Monarşisi içinde bir Güney Slav devleti kurma fikrini hatırlatır; ne var ki, savaş koşulları altında, bu kavram yayılmacı bir etkeni de ima ediyordu: Habsburg hâkimiyeti altındaki bu üçüncü devletin, Sırbistan ve Karadağ'ın geniş kesimlerini, hatta kimi zaman Kuzey Arnavutluk'u bile kapsamı düşünülüyordu. 7 Ocak 1915'te nazırların ortak toplantısında, Sırp topraklarının ve daha fazla Slav nüfusun entegrasyonuna karşı çıkan yine Tisza oldu ve bu karar ertelendi.¹⁶ Üçüncü ve daha az yaygın seçenek, Romanya'nın veya en azından batı topraklarının Habsburg Monarşisi'ne bağlanmasını öngörüyordu. Gelgelelim, bu seçeneklerin tümünün ardında, bütüncül bir strateji yoktu, dolayısıyla tercihler savaşın devamıyla birlikte değişti ve aynı

15 Piotr Wandycz, *The Polish Question*, University of California Working Papers, Berkeley, s. 4.

16 Woll Dieter Biehl, *Der Erste Weltkrieg: 1914-1918*, Böhlau, Viyana, Köln ve Weimar, 2010, s. 135.

zamanda gitgide daha çok Alman görüşlerine bağımlı hale geldi.¹⁷ Yine de, I. Franz Joseph'in ölümünden sonra, halefi Karl'ın 12 Ocak 1917'deki nazırlar kurulunda savaş amaçları üzerine bir tartışma başlattığı zaman bile, kuzeydoğuya (Polonya) ve güneydoğuya (Sırbistan, Karadağ, Romanya) doğru toprak genişlemesi, bir savaş amacı olarak öne çıkıyordu. Asgari hedef, Habsburg Monarşisi'nin toprak bütünlüğünü korumaktır.

Fakat aynı zamanda İtilaf Devletleri'nin savaş sonrası bir Avrupa düzenlemesi görüşleri açısından, Habsburg Monarşisi savaşın devamıyla savunmacı olmaya zorlandı. İlk olarak, İttifak Devletleri'nin potansiyel müttefiklerinin İtilaf kuvvetlerine karşı mücadele etmek üzere savaşa girmelerini önlemek için, Fransız, İngiliz ve Rus karar alıcılar, Londra (Nisan 1915) ve Bükreş (Ağustos 1916) gizli antlaşmalarıyla İtalya ve Romanya'ya hatırı sayılır toprak kazançları önerdiler. Rusya, Sırbistan ve Karadağ da batıya, İtilaf zaferinin ardından, o sırada Avusturya-Macaristan toprağı olan kesimlere doğru genişleyecekti.¹⁸ Ne var ki, bu düşünceler ve gizli diplomasi dışında, Fransız ve İngiliz dış politika perspektiflerini biçimlendirmeye çalışan bir başka önemli unsur daha vardı. Başta Çek(oslovak) ve Güney Slav geçmişinden olmak üzere, Habsburg Monarşisi'nden gelmiş sürgünlere, oluşturduğu çevreler, çok geçmeden Henry Wickham Steed, Robert W. Seton-Watson veya Ernest Denis gibi, İngiliz ve Fran-

17 ABD'nin 6 Nisan 1917'de savaşa girmesinden ve askeri gücün İtilaf Devletleri lehine kaymasının ardından, başlıca iki İttifak devleti, Almanya'nın ve Avusturya-Macaristan'ın savaş amaçlarını belirlemek üzere 23 Nisan ve 17-18 Mayıs 1917'de Bad Kreuznach'da gizli bir görüşme yaptı. Buna göre, Almanya Baltık topraklarını ve Polonya'yı edinecek ve buna karşılık Doğu Galiciya, nötralle edilmek amacıyla Rusya'ya verilecekti. Böylece Avusturya-Macaristan'ın kaybedeceği topraklar, Romanya'nın bir kısmı ile Sırbistan, Karadağ ve Kuzey Arnavutluk'u içeren Slav devleti topraklarıyla telafi edilecekti. Ancak, aynı yılın 5-6 Kasım'ına gelindiğinde, Berlin'deki savaş amaçları konferansında, eğilim Avusturya-Polonya çözümüne doğru kaymışken, Baltık toprakları ve Romanya'nın Alman denetimine geçmesi düşünülüyordu. Biehl, *Der Erste Weltkrieg*, s. 159, 163.

18 Rus bakış açısından, Hariciye Nazırı Sazonov, Habsburg Monarşisi'nin Galiciya'yı Rusya'ya, hem Bosna-Hersek hem Dalmasya'yı Sırbistan'a ve son olarak Transilvanya'yı Romanya'ya ayırırken, geri kalan toprakların bir Avusturya imparatorluğu ile bir Macaristan'la birlikte Slovakya'yı da içeren bir Çek krallığına bölünmesi gerektiğini ileri sürdü.

sız Orta Avrupa uzmanları ile temas kurmaya başladılar (Tomáš Garrigue Masaryk ve daha sonra Çekoslovak cumhuriyetinin ilk cumhurbaşkanı ve dışişleri bakanı Edvard Beneš'in faaliyetleri en önemlileriydi). Bahar 1918'e dek İtilaf karar mercilerinin, çok uluslu imparatorlukların yerlerini ulus-devletlere bırakmasından yana olan "Yeni Avrupa" kavramını kucaklamakta isteksiz olmalarına karşın, başka seçenek olmaması halinde bunu yapma ihtimali, İngiliz ve Fransız dışişlerinin orta tabakasında gitgide daha çok kabul görmeye başladı. Bu yüzden, Habsburg Monarşisi'nin savaş sonrası geleceğine ilişkin İtilaf planları, varlığını sorgulamaksızın daha çok siyasi sistemin ve iç anayasal bileşimin dönüşümüne yönelik olsa bile, 1915 kadar erken bir dönemde dahi, alternatif seçenekler dış işleri yönetimlerine ve planlama çevrelerine akmaya başlamıştı.

Kaldı ki, Avusturya-Macaristan'ın askerî aygıtı, mekanize savaş ve kitlesel seferberlik koşullarına iyi hazırlanmamış olduğunu çok çabuk gösterdi. Yetersiz hazırlığı, az gelişmiş altyapıları ve hizmet sınıfı ile ikmal maddeleri, Habsburg İmparatorluğu'nu Birinci Dünya Savaşı'nda orduların karşı karşıya olduğu güçlüklerle başa çıkma yeteneğini sınırlı tutan etkenlerdi. Yetersiz asker gücü, modası geçmiş ağır silahlar, yetersiz demiryolu ağı, topyekûn bir savaş için son derece eksik bir sanayi varlığı ve kötü işleyen ikmal sistemi, Habsburg ordusunu ağır bir dezavantaja mahkûm ediyordu.¹⁹ Graydon Tunstall, bu genel tabloyu, 1914-1915'te Rusya ve Avusturya-Macaristan cephesinde her iki taraftan bir milyon kişinin öldüğü veya yaralandığı Karpatlar'daki Kış Harbi hakkındaki çalışmasında ayrıntılı bir şekilde göstermiştir: "Karpat harp meydanı [...] muhabere hatlarından ve büyük orduların hareketi için gereken diğer önemli kaynaklardan yoksundu. [...] Karpat kış taarruzlarına damgasını vuran dağ savaşı, batının siper savaşından alabildiğine farklı bir muharebe deneyimiydi."²⁰

Uzun bir süre, Birinci Dünya Savaşı'nın Batı Cephesi'nde

19 Graydon A. Tunstall, *Blood on the Snow: The Carpathian Winter War of 1915*, University Press of Kansas, Lawrence, 2010, s. 209.

20 Tunstall, a.g.c., s. 1, 4-5.

toplumların topyekûn seferberliğini ve gündelik yaşamın her alanında savaş kültürlerinin yerleşmesini getirdiği doğru kabul edilmiştir.²¹ Bu teknik ve altyapısal yenilik, kitlesel anonim ölüm deneyimiyle sonuçlandı. Dennis Showalter'ın dile getirdiği gibi, "tüm bu esneklik ve uyarlanabilirliğin net sonucu, milyonlarca insanın kaybı, milyonlarca top mermisinin kullanılması ve milyonlarca ton ikmal maddesinin, bunlarla orantılı olmakla alakası bile olmayan bir hiç için harcanmasıydı."²² Gelgelelim, bu tür topyekûn seferberlik ve savaş kültürlerinin yerleşmesi, Doğu'daki muharebe meydanlarına daha az damgasını vurdu. Batı'daki "yetkinlik kültürü" ve bürokratlaşmanın tersine,²³ toplumsal ve altyapısal sistemler savaşın şimdi edindiği yeni niteliğe ayak uydurmakta daha az yetkin olduklarını gösterdi ve daha hareketli operasyonları yüzünden, sivil halkın savaşla ilişkisi de çok daha büyük oldu.²⁴ Batı'daki cepheden derinlemesine farklılık gösteren bir başka şey, "bütünleyici olmayan seferberliğin" dinamikleriydi. Dietrich Beyrau ve Pavel Shcherbinin, Avrupa'nın ortasında veya doğusunda yer alan imparatorlukların, savaş amaçları konusunda siyasal mutabakat oluşturmada daha az yetkin olduklarını ileri sürmüştür. Bundan ziyade, siyasal meşruiyet yokluğu ve savaşın akışı içinde dengesini yitiren etnik gruplar arası karmaşık ilişkiler yüzünden, kendi içlerinde istikrar kaybına uğradılar.²⁵

21 Horst Bauerkämper ve Elise Julien, "Einleitung: Durchhalten! Kriegskulturen und Handlungspraktiken im Ersten Weltkrieg", Horst Bauerkämper ve Elise Julien (ed.), *Durchhalten! Krieg und Gesellschaft im Vergleich 1914-1918*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2010, s. 7-28, alıntı s. 7 içinde.

22 Dennis E. Showalter, "Mass Warfare and the Impact of Technology", Richard Chickering ve Stig Förster (ed.), *Great War, Total War: Combat and Mobilization on the Western Front, 1914-1918*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s. 73-93, alıntı s. 82 içinde.

23 Showalter, a.g.m., s. 81.

24 Hew Strachan, "War and Society in the 1920s and 1930s", Roger Chickering ve Stig Förster (ed.), *The Shadows of Total War: Europe, East Asia, and the United States, 1919-1939*, Cambridge University Press, Cambridge ve New York, 2003, s. 35-54, alıntı s. 35, 54 içinde.

25 Dietrich Beyrau ve Pavel P. Shcherbinin, "Alles für die Front: Russland im Krieg 1914-1922", Bauerkämper ve Julien (ed.), *Durchhalten!*, s. 151-77, alıntı s. 175 içinde.

Savaşın diğer devletlerin de başına bela olacak şekilde sürekli tırmanış halindeki ikmal güçlüklerinin yanında, Avusturya-Macaristan örneğinde, burada değinilmesi gereken üç yön daha vardır: İlk olarak, savaş emperyal düzeyde yayılmacı hayalleri yürekletirmekle kalmadı, aynı zamanda ikili monarşinin son yirmi otuz yıldır, bu yenilenen sistem içinde Almanların ve Macarların üstünlüğüne dayanan ulus-devlet denilebilecek devletlerden oluşan berrak bir yapı edinmiş karmaşık siyasal dokuyu ikame etmeye yönelik girişimleri de besledi. I. Franz Joseph karmaşık anayasal düzenlemelere saygı göstermiş ve el altından, rakip milli hareketleri dengeleyecek anayasal deneyimleri teşvik etmişti. Şimdi, üst düzey askerî çevrelerin etkisi altında, Avusturya imparatoru ve Macar kralı kısa süre sonra bu bütünleştirici esneklik politikasından vazgeçmeye başladılar. İlkini, 1915'te Avusturya-Macaristan ilişkisi, ortak bir dış ticaret politikası ile askeriye'nin, yani *Ausgleich*'in finansmanını, her zamanki gibi on yıl yerine, yirmi yıl boyunca paylaşımları karşılığında, Macaristan'ın egemenliğinin daha da açık tanınması şeklinde yeniden tanımlandı. İkincisi, Mart ve Nisan 1916'da Avusturya içerisindeki Alman milli çevreleri ile önde gelen siyasetçilerinden oluşan bir grup, nihai olarak Avusturya'da merkeziyetçi bir sistem başlatacak ve yasal olarak içerideki Alman hâkimiyetini sistemleştirecek bir planla Franz Joseph'e ve üst düzey askerî çevrelere yanaştı.

Gelgelelim, savaşın akışı içinde jeopolitik düşünüş, daha az baskın milletlerce de –yalnız sürgündeki temsilcileri tarafından değil, aynı zamanda Avusturya-Macaristan sınırları dahilinde siyasal olarak faal kalanlarca da– kabul görmeye başladı. Bu yaklaşımlar, 1917 başına dek sansür koşulları altında –gerektiğinde, İttifak Devletleri'nin savaş propaganda mantığının yaratıcı bir şekilde uyarlanmasıyla– gelişti. O zamana değin, Habsburg İmparatorluğu'nun bütünlüğünün alternatifleri, üstü örtülü ve çoğu zaman son derece çekişmeli mesajlar olarak kalmıştı. Hepsinin ortak amacı, gelecekte milletin varlığını her koşul altında sağlama almaktır. Bu, birleşik Avusturya-Macaristan monarşisinin nasıl olup da bütünlüklü olmayan bir siyasal

sisteme dönüştüğünü açıklarken göz önüne alınması gereken başka bir etkenle daha bağlantılıdır: Yalnız cephede değil, aynı zamanda hinterlandı da daha yakın gözlemde bulunmak üzere belirlenmiş gruplara uygulanan misillemenin derecesi. Bunlardan en ters tepenleri, Avusturya-Macar siyasi kültürünün bir *leitmotivi* olarak kolektif şüphe ve etnik etiketlemeyi başlatan idari ve adli önlemler oldu. Önleyici baskı önlemlerinin çeşitli biçimleri, Habsburg hanedanına karşı o zamana değin hayatı bir sadakati bağrına basmış ve imparatorlukta uzun vadede milli kurtuluşa yönelik arzularını destekleyecek bir reformu hâlâ uman grupları uzaklaştırdı. Bu baskı önlemlerinin çoğu, Güney Slavlara, Ukraynalılara ve Yahudilere karşı uygulandı. Yalnız Sırbistan içinde sivil halka karşı yapılan vahşetlerde (17 Ağustos 1914'te Şabac veya iki gün sonra Lješnica'daki gibi) değil, aynı zamanda Voyvodina ve Bosna-Hersek'te, Çarlık ordusuna casusluk ve onların batıya doğru ilerleyişlerine yardım ettikleri şüphesiyle Galiçya'da (kadınlar da dahil) Avusturya veya Macar yurttaşlara da yapılanlarla doruğa çıktı. Önleyici baskılara, hapse atılan on bin Sırp, Ukraynalı ve İtalyanın yanı sıra, içlerinden birçoğunun ölüme mahkûm ve idam edildiği 1.000 Çek, Ukraynalı, Sırp, Sloven ve İtalyanın, askeri mahkemelerde yargılanması da dahildi.²⁶

Milli seferberlik ve emperyal çözümme

Neredeyse elli sekiz yıl boyunca imparatorluk içindeki milletlerin birliğini ve monarşinin toprak bütünlüğünü simgelemiş olan I. Franz Joseph, 21 Kasım 1916'da öldü. Halefi I. Karl'a (Macar kralı olarak IV. Károly) göre, Avusturya-Macaristan'da ekonomi halihazırda güç bela idare edilebilir durum-

26 Jürgen Angelow, "Der Erste Weltkrieg auf dem Balkan: Neue Fragestellungen und Erklärungen", Bauerkämper ve Julien (ed.), *Durchhalten!*, s. 178-194, alıntı s. 183 içinde. Bkz. ayrıca, Alfred Eisfeld, Guido Hausmann ve Dietmar Neutatz (ed.), *Besetzt, interniert, deportiert: Der Erste Weltkrieg und die deutsche, jüdische, polnische und ukrainische Zivilbevölkerung im östlichen Europa*, Klartext, Essen, 2013; Anton Holzer, *Das Lächeln der Henker: Der unbekannte Krieg gegen die Zivilbevölkerung 1914-1918*, Primus Verlag, Darmstadt, 2008.

daydı. 1915'te tahıl dağıtımına devlet denetimi başlatılmasını, 16 Mayıs 1916'da Viyana'daki ilk açlık isyanları izledi ve 1916 güzünde hasat rakamlarında, savaş öncesi düzeyin yarısı kadar bir düşüşe yol açtı. 1917'de Avusturya devletinde, devlet ikmalinden bağımsız, kendine yeten 9 milyon kişiye karşı, gıda yardımına muhtaç 16,5 milyon kişi yaşıyordu.²⁷ Bu nedenle Karl, imparatorluğunu kurtarmak için, siyasal ilkelerin yeniden tanımlanmasına ve tüm milli grupların tekrar Habsburg gündemi arkasında seferber edilmesine karar verdi. 2 Temmuz 1917'de bir siyasal af ilan etti ve diğerlerinin yanı sıra, 1914'te Çar II. Nikolay'la temasları nedeniyle yargılanıp idama mahkûm edilmiş milli demokrat Karel Kramář'ın da aralarında bulunduğu 1.000 Çek'in serbest bırakılmasını emretti. Bu adımla, I. Karl neredeyse otomatik olarak Avusturya-Macaristan'ın federasyon haline getirilmesine yönelik savaş öncesi talepleri yeniden aktif hale getirdi. Şimdi, savaş, genel bitkinlik ve çaresizlik koşulları altında, 1914 öncesi gündelik siyasetin parçası olan bir mesele, yeni düşmanlıkları olduğu kadar yeni seferberlik güçlerini de edinmişti. Avusturya parlamentosu, hâlâ Rusya'daki devrimci olayların etkisi altında 30 Mayıs 1917'de açıldığı zaman, çeşitli milli hareketlerin temsilcileri baskı ve sansüre karşı hoşnutsuzluklarını açıkça dile getirdiler ve kendi bölgeleri ve halkları için her birinin özgül milli gündemlerine uygun şekilde tarihsel haklarının yürürlüğe konulmasını ısrarla istediler.²⁸ Sadece birkaç hafta sonra, 20 Temmuz 1917'de imzalanan Korfu bildirgesiyle, Habsburg Monarşisi'ne karşı faal olan sürgündeki Sırp hükûmeti ve Habsburg Güney Slav siyasetçileri, savaşın sona ermesinin ardından bir Yugoslav devleti kurmak üzerinde anlaştılar.²⁹

27 Macaristan'da bu oran biraz daha iyiydi: 10,5'a karşı 6,5. Biehl, *Der Erste Weltkrieg*, s. 124, 154.

28 Jan Galandauer, "Prohlášení českého svazu z. 30. května 1917: Zapomenutá programová revoluce", *Český časopis historický*, 1993, sayı 91, s. 582-592, alıntı s. 587. Bkz. ayrıca, H.L. Rees, *The Czechs during World War I: The Path to Independence*, East European Monographs, Boulder, 1992.

29 Mark Cornwall, *The Undermining of Austria-Hungary: The Battle for Hearts and Minds*, Macmillan Press, Houndmills ve Londra, 2000, s. 118.

I. Karl kesinlikle iyi niyetlerle doluydu, fakat “imparatorun iyicil iradesinin icracısı olan Habsburg meşruiyeti anlatısı ile savaşın yol açtığı yerinden etme gerçekliği arasındaki uçurum çok büyümüştü.”³⁰ Bunu izleyen aylarda, özerklik ve kaderini tayin hakkı kavramları üzerine tartışmalar, gittikçe artan şekilde Alman olmayan ve Macar olmayan siyasal seçkinleri ve akademik çevreleri harekete geçiren yeni türden bir jeopolitik görüşe dayanıyordu. O zamana gelindiğinde, okurlarının dikkatini, gelecekteki varlığı için potansiyel bir tehdit olarak tanımlananlara karşı ayağa kalkmamaları halinde, milleti tehdit eden tehlikelere dikkat çekmeyi amaçlayan çok geniş bir yayın pazarı oluşmuştu bile.

Bu hararetli atmosferde, gitgide artan kitlesel firarlar, yangını daha da körükledi. Bu firarilerin birçoğu lejyonlarda hizmet ediyor ve İttifak kuvvetler safında simgesel muharebe birimleri olarak işlev görüyordu –ancak Çekoslovak Lejyonu gibi bazıları, daha sonraki çatışmalarda belirleyici bir rol oynayacaktı. Bunun sonucu olarak, etnik Alman politikacıları ulusal ve yerel gazetelerde Çek sadakatsizliği, ayrılıkçılığı ve şovenizmine suçlamalar yönelttiler ve Alman milletvekilleri, Aralık 1917’de Viyana parlamentosundaki Çek muadillerine karşı taarruza geçerek, onları savaştan çok daha öncesinden beri Avusturya-Macaristan’a karşı yıkıcı hisler beslemekle suçladılar. Olayların devamında, suçlamalarını belgeleyen 400 sayfayı aşkın bir kitap yayımladılar.³¹ Buna tepki olarak, 6 Ocak 1918’de Çek milletvekilleri Çekoslavaklara bağımsız bir devlet kurma ve gelecekteki barış konferansına katılma hakkı verecek kendi kaderini tayin hakkı sloganına doğrudan gönderme yapan bir bildirge yayımladılar. Kendi milli toprak gündemlerine Slovakları da

30 Daniel Unowski, “Dynastic Symbolism and Popular Patriotism –Monarchy and Dynasty in Late Imperial Austria”, Jörn Leonhard ve Ulrike von Hirschhausen (ed.), *Comparing Empires: Encounters and Transfers in the Long Nineteenth Century*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2011, s. 237-265, alıntı s. 265 içinde.

31 Deutschnationale Geschäftsstelle (ed.), *Das Verhalten der Tschechen im Weltkrieg*, H. Schurff, Viyana, 1918; Richard Lein, *Pflichterfüllung oder Hochverrat? Die tschechischen Soldaten Österreich-Ungarns im Ersten Weltkrieg*, LIT, Münster, Viyana ve Berlin, 2011, s. 9.

eklemekle, bu belge açıkça ikilikçi anayasal sistemi sorguluyor ve Alman-Macar hegemonyasına meydan okuyordu.³²

Sözel tırmanma şeklinde kendini gösteren bu kısır döngü, kuşkusuz, Avusturya-Macaristan'da biçimlendirici söylemlerde son derece etkili olan iki belgeyle yakından bağlantılıydı. İlki, 15 Kasım 1917'de Bolşevik hükümetin yayımladığı, Rusya halklarının ayrılma ve ayrı bir devlet oluşumunu da içeren kendi kaderini tayin hakkını ilan eden Rusya Halklarının Hakları Bildirgesi'ydı.³³ Bu sadece Moldova, Finlandiya ve Litvanya'yı o yılın sonunda adım atmaya teşvik etmekle kalmadı; genelde, "Rus devriminin çabuk etkisi, Orta ve Doğu Avrupa'da muazzam oldu."³⁴ Burada kritik önemdeki ikinci belge ise, Wilson'un Kongre'nin bir ortak oturumuyla 8 Ocak 1918'de kamuoyuna açıkladığı On Dört Maddesi'dir; bu maddelerden ünlü onuncu madde şöyledir: "Milletler arasındaki yerinin korunmasını ve temin edilmesini dilediğimiz Avusturya-Macaristan'daki halklara özerk gelişimleri için en özgür fırsatlar sağlanmalıdır." Ne var ki, aynı ifadede, Habsburg İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğü, İtalya'yla sınırlarının "milliyet çizgilerinde açıkça tanınabilir doğrultuda" yeniden düzenlenmesi ve bağımsız bir Polonya devletine "tartışılmaz olarak Leh halklarının iskân ettiği toprakların dahil edilmesi gerektiği" yönünde taleplerle sorgulanmaktaydı.³⁵

Ocak 1918'de grevler Avusturya-Macaristan ekonomisini felç etti ve tüm yıl boyunca yerel ayaklanmalar, yağmalar ve asker isyanları yaygın ve sıklı. Huzursuzluk ve Viyana'daki Avusturya merkezî hükümetinin yardım yetersizliği yüzünden, kraliyetin farklı topraklarındaki bölgesel yönetimler sosyal poli-

32 Vznik Československa 1918, Ustav mezinárodních vztaů, Prag, 1994, s. 32, 36-37.

33 Walter John Raymond, *Dictionary of Politics: Selected American and Foreign Political and Legal Terms* Brunswick, Lawrenceville, 1992, s. 120.

34 Ivan T. Berend, *Decades of Crisis: Central and Eastern Europe before World War II*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles ve Londra, 1998, s. 123.

35 http://www.lib.byu.edu/index.php/President_Wilson%27s_Fourteen_Points (10 Temmuz 2013'te erişildi).

tika alanında gitgide daha çok sorumluluk üstlenmek zorunda kaldı. Bu bakımdan, birkaç istisnasıyla çoğu zaman ihmal edilmiş bir gerçek; yerel ve belde yönetimi gibi kraliyet toprakları bürokrasisinin bir kesiminin Avusturya idari sisteminin bir parçası olmadığıydı. Bu nedenle, bu yapılar –personelleriyle birlikte– savaş koşulu altında milli hareketler için bir sığınma kuşağı işlevi gördü ve Avusturya devletinde (Macaristan’da o kadar belirgin olmayarak) güç odaklarının bölgeselleşmesine yol açtı. Gittikçe yükselen gerilim atmosferinde, uluslararası düzlemde Habsburg Monarşisi’nin konumunu pekiştirmeye yönelik her türlü girişim, ilgili milli gruplardan en azından birinin de dahil olduğu kızgınlıklara, güvensizliğe ve direnişe neden oldu. Sözgelimi, 9 Şubat 1918’de Brest-Litovsk’da Ukrayna’yla yapılan barış antlaşması bu tür sıkıntılarla sonuçlandı. Hatırı sayılır tahıl ithalatını sağlama umudundaki Avusturya-Macaristan, Chelmo/Chelm bölgesinin Ukrayna’ya bırakılmasına razı oldu ve 8 Şubat’ta imzalanan gizli bir protokolde, monarşi Doğu Galiciya ve Bukowina’da kraliyete bağlı bir Ukrayna yaratma vaadinde bulundu.³⁶ Bu anlaşmanın haberi yayılır yayılmaz, Galiciya’nın Leh basını, Avusturya-Macaristan’ı kendi Leh yurttaşlarının çıkarlarına ihanet etmekle suçladı.³⁷

Roma’da 8 ve 11 Nisan 1918 arasında, baskı altındaki milliyetler kongresi, her biri kendi milletlerinin iskân ettikleri toprakta tam bağımsızlık ve hak iddia eden Çekler, Slovaklar, Güney Slavları, İtalyanlar, Lehler ve Rumenlerin katılımıyla toplandı. Bununla birlikte, daha önemlisi, bu, taraflardan bazılarının beslediği, Habsburg Monarşisi ile ayrı bir barış umuduna kesin bir darbe oldu. 12 Nisan 1918 tarihli Sixtus Olayı adı verilen gelişme,³⁸ Fransa açısından Habsburg Monarşisi için ayrı

36 Wolfram Dornik ve Peter Lieb, “Die Ukrainepolitik der Mittelmächte während der Ersten Weltkrieges”, Wolfram Dornik vd., *Die Ukraine zwischen Selbstbestimmung und Fremdherrschaft 1917-1922* içinde, Leykam, Graz, 2011, s. 91-128.

37 Biehl, *Der Erste Weltkrieg*, s. 214.

38 Ocak ve Mayıs 1917 arasında Karl, Fransa’yla, karısı Zita’nın iki erkek kardeşi olan Bourbon-Parmalı Sixtus ve Bourbon-Parmalı Franz Xaver aracılığıyla başlattığı gizli görüşmelerde, Fransa’ya Alsas-Loren’i teklif etti. Bu gizli gö-

Görsel 7. Savaş halindeki imparatorluk sınırları I: Eski Rus vilayeti olan Volhynia'daki Avusturya-Macaristan siperleri, 1917
(Herder-Institut for Historical Research on East-Central Europe, Marburg).

Görsel 8. Savaş halindeki imparatorluk sınırları II: Eskiden Rus Çarlığı'nın bir parçası olan Östrolyka şehrinin tahrip edilmiş pazar meydanı, Mayıs 1916
(Herder-Institut for Historical Research on East-Central Europe, Marburg).

bir sözleşmenin artık geçerli bir seçenek olmadığını kesin olarak ortaya koydu ve bundan aylar sonra Avusturya-Macaristan'ın ulus-devletlere bölüştürülmesini tasdikleyen bir dizi bildirge geldi. 9 Ağustos 1918'de, İngiliz hükümeti, İtilaf safında duran, savaşan bir güç olarak Çekoslovakya'yı tanıdı ve biraz tereddüdün ardından, ABD 3 Eylül 1918'de bir *de facto* tanımıyla Britanya'yı takip etti. Avusturya-Macaristan'la ayrı bir barışın son umutları da "1918 baharında diplomatik gündemden silinip gider gitmez [...] üç büyük devlet, tercihlerini milliyetçi çözümden yana kullandı."³⁹

Ağustos ve Eylül 1918'de, tüm milli toplulukların temsilcileri, karar alma sürecinde azami söz sahibi olmak için bir strateji tasarlama faaliyetine koyulmuşlardı bile. Savaş sonrası Avusturya-Macaristan'ının tüm milli hareketlerinin önde gelen çevreleri, ister Avusturya-Macaristan içinde, ister sürgünden olsun müstakbel bir bağımsız devlet için tüm dikkatini farklı kavramları birleştirmeye vermişti. O döneme gelindiğinde, savaş 1918 yazında geri dönüşü olmayan noktaya çoktan gelmiş bir dinamik yaratmıştı. Gereken son sinyal, 1918 Eylül ortasında Balkan cephesinin çöküşüydü. 6 Ekim 1918'de, emperyal konsey ve kraliyet toprakları meclislerinden yetmiş üç Güney Slav temsilci, Slovenler, Hırvatlar ve Sırların milli meclisini kurdu ve 14 Ekim'de Paris'te geçici bir Çekoslovak hükümetinin kurulduğu ilan edildi. İmparator Karl, 11 Ekim'de Habsburg İmparatorluğu'nun Güney Slavların arzu ettiği tarzda dönüştürülebileceğini söylemek üzere Avusturya parlamentosundaki Yugoslav Kulübü'nün başkanı Sloven politikacı ve iki savaş arası dönemi Yugoslavyası'nda nüfuzlu bir siyasi figür olan Anton Korošec'i sarayına çağıracağı zaman, Korošec sadece şunla-

rüşmelerin 12 Nisan 1918'de Clemanceau tarafından ifşa edilmesi, Avusturya-Macaristan'ın Alman müttefiki nezdinde büyük rahatsızlığa yol açtı. Tamara Griesser-Pecar, *Die Mission Sixtus: Österreichs Friedensversuch im Ersten Weltkrieg*, Amalthea, Viyana ve Münih, 1988; Manfred Rauchensteiner, "Ich habe erfahren, dass mein Kaiser lügt: Die Sixtus-Affäre 1917/18", Michael Gehler ve Hubert Sickinger (ed.), *Politische Affären und Skandale in Österreich: Von Mayerling bis Waldheim*, Kulturverlag, Thaur, Viyana ve Münih, 1995.

39 Zara S. Steiner, *The Light that Failed: European International History 1919-1933*, Oxford University Press, Oxford, 2007, s. 80, 82.

rı söylemekle yetindi: “Şu ana kadar olup bitenler, size güvenmememiz için yeter de artar.”⁴⁰ Bu olayın da açıkça gösterdiği gibi, milli girişimler için egemenlik ve kaderini tayin hakkı kavramları, nihayetinde geçmişten tevarüs edilen hanedan sadakatleriyle bağdaşmaz hale gelmişti. I. Karl 16 Ekim’de Habsburg hâkimiyeti altında birleşecek ulusal devletlerin kuruluşunu teşvik etmek amacıyla, anayasal sistemde adamakıllı bir reform başlatmaya çalıştığı zaman, çeşitli devrimlerin hazırlıkları ve bağımsız ulus-devletlerin kuruluşları çoktan hızını almıştı.

Habsburg halef devletleri – komşu mu, rakip mi?

Her ne kadar Ekim ve Kasım 1918’de, bir dizi devrim Habsburg Monarşisi’nin sonunu nihayet getirdiyse de, bunun sadece seferberlik yoluyla tedrici bir çözülme sürecinin son adımından ibaret olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte, bu süreç Kasım 1918’de sona ermedi. Mark Hatlie’ye göre, açık bir sonu olmadığı düşünüldüğünde, Birinci Dünya Savaşı Doğu Avrupa’da bir dereceye kadar ikircikliydi.⁴¹ Emperyal düzenlerin tedrici çözülüşü, toplumsal devrimci atmosfer, milli coşku ve halef devletlerin belirli topraklar için rekabeti, topyekün bir kaygı ve belirsizlik bağlamı yarattı. Bundan başka, Rusya’daki esaretlerinden dönen savaş esirlerinin, Bolşevizmin etkisi altına girdiklerine yönelik yersiz sayılmayacak bir düşünce vardı. Ivan T. Berend’in ileri sürdüğü gibi:

Savaş kuşağı savaşın çok edici etkilerinden kaçamadı ve toplumsal hoşnutsuzluk gitgide hayal kırıklığı ve gözlerin açılması ile sonuçlandı. [...] Cihan Harbi, zemini hazırladı: İnsanları seferber edip silahlandırdı ve tüm yetişkin erkek nüfusun örgütlenmesini, eğitilmesini ve milli özlemler adına düşmanları-

40 Janko Pleterski, “The Southern Slav Question”, Mark Cornwall (ed.), *The Last Years of Austria-Hungary. A Multi-National Experiment in Early Twentieth-Century Europe*, University of Exeter Press, Exeter, 2002, s. 119-148, alıntı s. 145.

41 Mark R. Hatlie, “Riga und der Erste Weltkrieg. Eine Exkursion?”, *Nordost-Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte*, NS sayı 17, 2008, s. 13-33, alıntı s. 13’te

na silahlı saldırılar başlatmasını sağladı. Savaş öncesinde gerçekleştirilmesi imkânsız görünen amaçlar, savaşın sonunda ansızın bir gerçekliğe dönüştü.⁴²

Bu nedenle, yeni ulusal devletlerin seçkinlerinin en önemli çıkarı, doğmakta olan toplumsal devrimi milli bir devrime dönüştürmekte yatıyordu. Savaşın sona ermesini izleyen topeyün radikalleşme iki düzeyde fırsat kapıları açtı: Savaş vur-guncularına ve rakip grupların temsilcilerine karşı misilleme (aynı zamanda etnik gruplar arası şiddet ve pogromlarla sonuçlandı) için yerel düzeyde ve yaklaşan barış konferansı için olası en iyi konumları elde etme, 1918-1919 kışında düzenin ve arzın bozulmasını önleme ve sol ve sağdaki radikalizmleri dizginleme çabasındaki doğmakta olan devletlerin seçkinleri düzeyinde. Robert Gerwarth ve John Horne'un "askerî şiddet Birinci Dünya Savaşı'nı takiben nasıl siyasetin kapsamına girdi?"⁴³ sorusunu sorarsak, tam anlamıyla yoğrulmaya açık bir duruma atıl yapmak önemlidir. İtilaf Devletleri'nin savaş amaçları ve İtalya, Sırbistan, Karadağ ve Romanya'yla yaptıkları, Kasım 1917'de Bolşeviklerin, eski diplomatik düzeni dünyanın gözünden düşürmek için *Izvestia*'da yayımladıkları gizli antlaşmaların şartları göz önüne alındığında, yeni kurulan komşu ulusal devletler arasında hızla doğan toprak rekabeti yeni tip bir seferberlik getirdi. Savaş dönemi jeopolitik planlamanın yanı sıra, Habsburg Monarşisi'nin birçok hudut bölgesinde bulunan etnik olarak karışık yerleşim yapılarının bir sonucu olarak, yeni referans noktaları doğdu. Kavramlar ve tasavvur edilen ulusal topraklar arasındaki tutarsızlık daha da tırmanması için hatırı sayılır potansiyel yarattı –ve çeşitli grupları, rakip toprak kavramlarının temsilcilerine karşı askerî faaliyetlerini sürdürmeye teşvik etti.

Avusturya-Macaristan'ın birçok bölgesinde, emperyal idareden doğmakta olan ulusal devletlerin idaresine geçiş, görece

42 Berend, *Decades of Crisis*, s. 115, 146.

43 Robert Gerwarth ve John Horne, "The Great War and Paramilitarism in Europe, 1917-23", *Contemporary European History*, 2010, sayı 19, s. 267-273, alıntı s. 269.

düzgün oldu ve bu geçişe sadece eski düzenin simgelerine karşı vandalizm eşlik etti: Ekim-Kasım 1918'de özerk kraliyet topraklarının idari yapılarının halihazırda bir milletin eline geçmiş olduğu yerlerde, emperyal veya merkezî devlet düzeyinin temsilcileri normal olarak, yönetsel sorumluluklarını bölgesel mevkidaşlarına veya çeşitli milli meclislere yahut sivil muhafızlara devrettiler. Gelgelelim, sınırların gelecekteki konumunun tartışmalı olduğu karma yahut çekişmeli bölgelerde, meşru müdafaa önlemleri çok geçmeden, rakiplerin bir ulus-devletin egemenliğini tanımlamaya yönelik atacağı adımların beklenmesine karşı önleyici eylemlerle birleşti. Bu noktada güvensizlik, yitip gitmekte olan monarşik-emperyal düzenin temsilcilerine yönelmekle kalmadı. Sınırların yeri üzerine ulusal husumet aynı zamanda savaş dönemi etnik gruplar arası rekabetleri ve devletin gelecekteki biçimi üzerine uyuşmazlıkları da sürdürdü. Bu koşullar altında, çıkar çatışmaları ve kitle mitingleri, memorandumlar veya simgesel siyaset gibi savaş dönemi siyasal seferberlik biçimleri, rakip gruplar arasında kolayca şiddete dayalı cepheleşmelere dönüştü ve seçkinlerin veya diğer toplumsal kesimlerin sindirilmesini içerdi. Kimi zaman, yerel halklar savaşın sonuçlarından ancak Kasım 1918 sonrası şiddetle etkilendiler, zira etnik gruplar arası çatışmalar, daha önce –ister paramiliter güçlerin varlığı nedeniyle ister gelecekteki devlet sınırlarının yerel toplulukları böleceğine dair tehditkâr perspektifin sonucu olarak– şiddetin fazlaca yaşanmadığı bölgelerde o dönemde baş gösterdi.⁴⁴

Bunun sonucu olarak, şiddet kültürünün damgasını vurduğu birkaç bölgeyi tanımlayabiliriz. Avusturya Silezyası, Güney Carinthia, Batı Macaristan, Doğu Galiçya veya Güneydoğu Slovakya, etnik ve dinsel grupların temas kuşaklarının “şiddet hudutları”yla ayrılan uzamlara dönüştüğünün açık örnek-

44 Orta Avrupa'nın doğu kesimlerinde genel anlamda paramiliter şiddet için, bkz. Robert Gerwarth, “The Central European Counter-Revolution: Paramilitary Violence in Germany, Austria and Hungary after the Great War”, *Past and Present*, 2008, sayı 200, s. 175-209; Julia Eichenberg, “The Dark Side of Independence: Paramilitary Violence in Ireland and Poland after the First World War”, *Contemporary European History*, 2010, sayı 19, s. 231-248.

leridir.⁴⁵ Burada şiddet sarmalını başlatan, savaştan çok, savaş sonrası döneminin dinamikleriydi. Lemberg (Lwów/L'viv) örneği, Avusturya emperyal yetkilileri ile Polonyalı ve Ukraynalı milli hareketlerin nüfuz için rekabet ettiği, bununla birlikte Kasım 1918 pogromlarından çok ağır etkilenmiş olan Yahudi topluluğunun her iki ulusal hareketin kurbanı olmasına dair, bu dönemin karmaşık ilişkilerini ortaya koyar.⁴⁶ Daha genel bir bakış açısından, James Diehl, siyasal zihniyetlerin militerleşme derecesine işaret eder: "Toplumların Birinci Dünya Savaşı için kitlesel düzeyde seferber edilmesi, daha önceden pasif olan veya marjinalleşmiş grupları ulusal ekonomiye ve siyasal arenaya getirdi. Önceden yurttaşlık haklarından yoksun kitlelerin savaş sonrası güçlendirilmesi, kitle siyasetini bir gerçekliğe dönüştürdü. Savaş dönemi fedakârlıkları, savaş sonrasının ekonomik güçlükleriyle birleşerek", Macaristan örneğinin açıkça gösterdiği üzere, özellikle eski İttifak Devletleri'nin halef devletlerinin arasında "geniş çapta gözlemleri açmasını sağladı."⁴⁷ Savaş sonrası ekonomik sıkıntılar tırmandıkça,

dünyayı dost ve düşmanlara bölmek ve düşmanları şeytanlaştırmak şeklindeki savaş dönemi uygulaması, barış döneminde de taşındı ve gitgide ideolojikleşen siyaset tarafından daha da geliştirildi. [...] Toplumsal ve siyasal hasımlar, varoluşsal tehdit olarak görülerek gayrimeşrulaştırıldı. Uzlaşma seçene-

45 K.T. Wilson, *Frontiers of Violence: Conflict and Identity in Ulster and Upper Silesia, 1918-1922*, Oxford University Press, Oxford, 2010. Bkz. ayrıca, Annemarie H. Sammartino, *The Impossible Border: Germany and the East, 1914-1922*, Cornell University Press, Ithaca, NY ve Londra, 2010.

46 Christoph Mick, *Kriegserfahrung in einer multiethnischen Stadt. Lemberg, 1914-1947*, Harassowitz, Wiesbaden, 2010, s. 247.

47 Örneğin Macaristan, Mart ve Ağustos 1919 arasında Macaristan [Sovyet Cumhuriyeti veya] Cumhuriyet Meclisleri temsilcilerince başı çekilen ("Kızıl Terör") ve hemen ardından sağ kanat paramiliter birliklerin uyguladığı ("Beyaz Terör") olmak üzere, iki terör dalgasıyla karşı karşıya kaldı. Fakat Avusturya'da da, yeni hükümet "1919'da Viyana sokaklarında devrimci kargaşa, neredeyse topyekün bir tarımsal ve sınai ekonomileri düşüşü ve yenilgi travmasıyla, neredeyse topyekün bir zihniyet çöküşüyle karşı karşıyaydı." Günter Bischof, Fritz Plasser ve Peter Berger (ed.), *From Empire to Republic: Post-World War I Austria*, University of New Orleans Press, New Orleans, 2010, s. 5.

gi bertaraf edildi. Düşmanların topyekün imhası hedeflendi. İç siyasete topyekün savaşla ilişkili tutumlar ve taktikler aşılandı.

Dahası, savaşın sona ermesi eyleme geçmek için gereken donanımı mümkün kılmıştı.

Silahlar her yerdeydi ve bazı devletler şiddet araçları üzerindeki tekeli kaybetmişti. Askerî donanım ek olarak, siyasetin militerleşmesini kolaylaştıran bir toplumsal savaş bakiyesi biçimi vardı: Eski askerler. [...] Bunun bir sonucu olarak, her hasım millet, savaş sonrasında psikolojik olarak salıverilemeyen insanlardan oluşan hatırı sayılır bir orduya ev sahipliği yaptı. Bu sorunla başa çıkmakta, yerleşik demokrasilerin bir avantajı oldu.⁴⁸

Seferberliğin yeni niteliği, savaş dönemi jeopolitik planlamanın bir sonucu olarak hızla gelişen toprak rekabetinin bir eseri idi. Savaş resmen sona erdikten sonra bile ulusal toplulukların önde gelen temsilcileri Paris, Londra ve Washington'la doğrudan iletişim kanallarını kurmaya çalışıyordu; Fransa başta olmak üzere, belli başlı İtilaf Devletleri'ne belirli sınırların gelecekteki konumlarını kabul ettirebilecek broşürler ve haritalar üretilip sunmaya koyuldular. Ayrıca, stratejik olarak önemli yerlerde fiziksel olarak var olabilmek için İtilaf kumandası altında ulusal askeri birliklerin kullanılmasını da önerdiler.

“Doğu Avrupa'nın ayrılan devletlerini karakterize eden aşırılık, sınırsız” ve Alan Kramer'ın atfı yaptığı şiddet, Avusturya-Macaristan'ın birçok bölgesinde emperyal idareden, doğmakta olan ulusal devletlere geçişin görece pürüzsüz olup, sadece eski düzenin simgelerine karşı vandalizmin eşlik etmesi nedeniyle, Habsburg Monarşisi'nde Rus veya Osmanlı muadillerindeki kadar yaygın olmadı. Gelgelelim, “iktidarın zayıf olduğu ve bölgelerin birkaç kez el değiştirdiği” çekişmeli alanlarda ciddi bir sorun yarattı.⁴⁹

48 James M. Diehl, “No More Peace: The Militarization of Politics”, Roger Chickering ve Stig Förster (ed.), *The Shadows of Total War: Europe, East Asia, and the United States, 1919-1939*, Cambridge University Press, Cambridge ve New York, 2003, s. 97-112, alıntı s. 97-98 içinde.

49 Alan Kramer, *Dynamics of Destruction: Culture and Mass Killing in the First World War*, Oxford University Press, Oxford, 2007, s. 279, 292.

Ekonomik ve altyapısal tüketiş ve –dört yıllık savaşla bitap düşen nüfusları vuran İspanyol gribiyle şiddetlenen–⁵⁰ kötöleşen sağlık koşulları, yerel düzeyde grup çatışmasını hararetlendirdi ve gelecekteki sınırların yeri üzerine karar alanlar arasındakini olduğu kadar, önleyici askerî eyleme girişme arzusundaki radikal çevreler arasındaki jeostratejik rekabeti de güçlendirdi. Bu da, ya küçük savaşlar denilen –yani, bölgesel olarak tanımlanabilen ve sınırların yeri üzerine yapılan (Teschen Dükalığı üzerine Çekoslovakya ve Polonya arasındaki gibi) askerî çatışmalara veya iç savaşlara (Finlandiya’daki gibi) yahut bir radikalleşmeyi diğerinin izlediği (Macaristan veya Bulgaristan’daki gibi) bir dinamîğe yol açtı. Baltık ülkelerinde veya Sovyet-Rus Savaşı’nda olduğu gibi, bazı bölgelerde veya askerî seferlerde birçok etken iç içe geçmişti. Bu bağlamda millî misyon ifadeleri, yalnız tarımsal reform, işçiler için sosyal güvenlik ve kadınlara oy hakkı vaatleri gibi kültürel ve toplumsal özgürlük, kurtuluş ve katılım unsurları edinmekle kalmadı. Bunlar aynı zamanda gelecekteki devlet topraklarının nüfusları içinde, yabancı veya siyasal ve ekonomik alanda fazlasıyla baskın olan ve bu nedenle geçmişte ulusal topluluğun refahını önleyen grupları sınıflandıran olumsuz mesajları da içeriyordu.

Sonuçlar

Birçok çağdaş gözlemci, tüm bu dinamiklerin uzun ömürlü mirasını görmekten kendini alamamıştı. Sözgelimi, 1921’de İtalyan başbakanı Francesco S. Nitti, Avrupa’daki yeni coğrafi düzenin istikrarına dair şüphelerini dile getirdi:

Yakın geçmişte yapılan, halklar arası ilişkileri düzenleyen veya düzenlediği varsayılan antlaşmalar, doğruyu söylemek gerekirse, korkunç bir gerileme, devredilemez bir kamusal hak olarak kabul edilmiş ilkelerin inkârından başka bir şey değil-

50 Mart 1918’de başlayıp çok geniş alanlara yayılan bu salgının dünya çapında yol açtığı ölümlere ilişkin sayı yirmi yedi milyon olarak tahmin edilmektedir. Colin Nicolson, *The First World War: Europe 1914-1918*, Longman, Harlow, 2001, s. 248.

dir. Kendi Milletler Cemiyeti aracılığıyla, Başkan Wilson, milletler arasına konulan bariyerlerin en büyük sorumlusu olmuştur.⁵¹

Savaşın ve kitlesel seferberliğin uzun ömürlü etkileri, Habsburg Monarşisi'nin tüm halef devletlerinde bilhassa gözle görülür nitelikteydi. Burada, seferberlik ve seferberliğin sona ermesinin dinamizmini belirleyen sadece savaşın kendisi değildi. Büyük ölçüde, savaş esnasında dönüşüme uğrayan savaş öncesi yapılar ve siyasal tutumlara dayanıyordu. Etnik etiketlemeyle güdülenen baskıcı önlemlere yönelik siyasal bir kayma yüzünden, savaş kendiliğinden, alternatif siyasal senaryoları yürürlüğe koymayı amaçlayan toprak hayallerini teşvik etti.

Emperyal sadakatleri zayıflamaya ve Habsburg İmparatorluğu'nun parçalanması hızlanmaya başlar başlamaz, bu jeopolitik ve ideolojik kavramlar, nüfusun çok milliyetli ve çok dinli bileşiminden kaynaklanan sürtüşmeyi vurgulamaya başladı. Emperyal idarenin dağılması ile kamusal düzen ve kişisel güvenlikte ortak bir anlayışın yok olması, eski defterlerdeki hesapların kapatılması ve kökten devrimci gündemlerin dayatılması için bir fırsat kapısı açtı. Gerçek olan, bu açık durumun aynı zamanda bir milli toplumun mikro düzeyde şiddet kullanımını daha da hızlandırması için ütopyacı kavramları uygulamasına dair fırsatlar sunmasıydı.

Bu çekişmeli bölgelerde, Birinci Dünya Savaşı zihinlerin ve kaynakların seferber edilmesinde sadece bir ilk adım olmuştu. Çoğu zaman, bu bölge halkları savaşın sonuçlarından en şiddetli biçimde Kasım 1918'den sonra etkilendiler –ya birbirleriyle savaşan düzenli veya paramiliter kuvvetlerin varlığı veya yeni bir devlet hududunun yerel toplulukları ayıracağına yönelik tehditkâr perspektif nedeniyle. Siyasal sistemin Avusturya-Macaristan hanedanından çeşitli ulus-devletlere aktarım süreci, siyasal yaşamı çok daha demokratik hale getirdi ve nüfusun o güne dek siyasette hiç söz hakkı olmayan kesimlerinin siyasal katılımını sağladı. Ne var ki, çok milliyetli monarşinin dağılma-

51 Francesco S. Nitti, *Peaceless Europe*, Cassell and Company, Londra, 1922, s. vii.

sı, rekabet halindeki milli grupların çıkar çatışmalarından doğan sorunların hemen hiçbirine çözüm getirmedi. Ya çok uluslu olup hatırı sayılır oranlarda azınlık nüfusunu kapsayan ya hut yalnız toprak değil aynı zamanda komşu devletlere olan özelemlerinin kaybını da hazmetmeye zorlanan yeni orta veya küçük çaplı devletlerin kurulması, savaştan önce Habsburg Monarşisi'nin çözmeye çalıştığı ana sorunu halletmekten ziyade, yeniledi. Bu jeopolitik senaryonun, iki savaş arası dönemde neredeyse tüm halef devletlerin gelecekteki istikrarını etkileyeceği ise, çok aşikâr bir gerçektir.

RUS İMPARATORLUĞU

JOSHUA SANBORN

Giriş: Savaş arifesinde milliyetçilik ve imparatorluk

Rus İmparatorluğu, Büyük Güçler masasındaki yerini hak etmişti. Moskof 15. yüzyılda ve 16. yüzyıl başında sadece mütevazı bir Doğu Avrupa prensliği olsa da, modern çağ boyunca boyutlarını ve nüfuzunu artırdı. Ünlü çarların (*Caesarlar*) –Korkunç Ivan, Büyük Petro, Büyük Katerina– hepsi ihtiraslı emperyal fatihlerdi. Ivan, Volga Nehri'ni ele geçirdi ve Asya'ya giden yolları açtı. Petro, kuzeyde büyük bir başarıya ulaşarak Baltık kıyısında yeni bir başkent kurdu. Katerina Polonya'nın yarısını ilhak etti ve Karadeniz'in kuzey kıyısında Rus iktidarını sarsılmaz bir güçle yerleştirdi. Ardılları mevcut toprakları sağlamlaştırdılar ve genişlemeyi sürdürüp sınırları Transkafkasya, Orta Asya, Çin'in kuzeyi ve Balkan Yarımadası'nın eşiğine kadar taşıdılar. 19. yüzyıl sonuna gelindiğinde, yeryüzündeki karaların altıda birini kapsayan topraklarıyla Rusya dünyanın en büyük imparatorluğuydu. Ayrıca, askerî fethin açmış olduğu su yollarına erişimine karşın, Rusya büyük ölçüde bir kara imparatorluğuydu. Deniz kuvvetlerini geliştirme girişimlerinin bazı mütevazı yerel başarıları (örneğin Büyük Kuzey Sava-

ş'ında İsveç'e karşı) kadar, çarpıcı bazı başarısızlıkları da (örneğin Rus-Japon Savaşı'nda Japonlara karşı) oldu. Fakat sonuçta, denizdeki zafiyeti ve hızlı taşıma sistemlerini geliştirmekteki ağır ilerleyişi, Rusya'nın sınırları ötesinde zora başvurma ve iktidarını dayatma kapasitesinin çoğunlukla askerlerinin yürüye-bileceği mesafeye sınırlı kalması anlamına geliyordu.

O halde, bir bakıma Rusya, kolları çok kısa ve adımları yavaş, iriyarı bir adama benziyordu: Görmezden gelinemeyecek, çok tehlikeli, fakat saygılı ve ihtiyatlı bir mesafeyi koruyanlarca etkisizleştirilebilecek bir adam. Gelgelelim, böyle bir adamın hantal ve beceriksiz olarak tanımlanması olanaksızdır. Tam tersine, emperyal denetimi yerleştirme ve sürdürme konusunda hükümet, çoğu zaman yabana atılmayacak bir el çabukluğu sergiliyordu. Rus İmparatorluğu'nun inşa tarihi, bir zor kullanma tarihi olduğu kadar, bir uzlaşma tarihidir de. Bu emperyal adamımızın kontrolü güvenilirildi: Baskı altındayken sıkı olsa da, karşısındaki güç kendisine ayak uydurduğu zaman gevşiyordu. Fethedilen topraklarda Rus iktidarının sağlamlaştırılması, genelde geniş işbirliği ve yalnızca gerektiğinde silaha başvurmak yöntemiyle gerçekleştiriliyordu. Yerli seçkinler yerel idarelerde ve mahkemelerde iktidarlarını koruyordu ve birçoğu emperyal soylu sınıfa dahil ediliyordu.¹ Başka bir deyişle, Rus İmparatorluğu, Charles Maier'in "iktidarı merkezileştiren, fakat yönetimine farklı toplumsal ve/veya etnik seçkinlerini toplayan bir rejim" olan imparatorluk tanımına uyar.² *De facto* merkezîyetçilik ve kişisel iktidar ağları yaratmak yoluyla başarıya ulaşan bir imparatorluktu bu. Yerel yöneticiler gibi genel valiler de, denetimleri altındaki nüfuslardan ve topraklardan sorumluydu. Bazen gerçekten çok büyük bürokrasileri yürüttüler, ama yetkelerini onları tayin eden çarın şahsından aldılar. İmparator'dan kaynaklanıp, soylular sınıfı aracılığıyla serflere, kentlilere ve Rusya'nın hudut boylarında olduğu üzere,

1 Andreas Kappeler, *The Russian Empire: A Multiethnic History*, çev. Alfred Clayton, Pearson/Longman, Harlow, 2001, s. 129.

2 Charles S. Maier, *Among Empires: America's Ascendancy and its Predecessors*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2006, s. 31.

toplum içindeki dini ve etnik azınlıklar gibi diğer tüzel gruplara aktarılan hiyerarşik bir statü ve yetke yapısıydı bu.

Gelgelelim, 19. yüzyılın ikinci yarısında, bazı gelişmeler son derece başarılı bu modelin devamını imkânsız hale getirdi. 1861’de serflerin özgürleştirilmesi ve bunu izleyen “Büyük Reformlar”ın getirdiği temel değişimler, Rusya’da modern kitle siyasetine giden kapıyı açtı. Milliyetçilik, takip eden elli yıl boyunca kitle siyasetinin geliştiği kilit mekanizma oldu. Doğu Avrupa’daki çoğu milliyetçi hareket 19. yüzyılın ilk yarısında çok küçük ve sınırlı olduysa bile, ikinci yarıda hızla yaygınlaşmaya başladı.³ 1863 Polonya İsyanı ve 1870’lerde Ukrayna’daki aktivizm dalgası emperyal seçkinleri korkuttu ve III. Aleksandr 1881’de tahta çıktığı zaman, “Ruslaştırma” olarak bilinen zorunlu asimilasyon programını başlatmak gibi, karışıklıklara yol açacak tehlikeli bir karar aldı.⁴ Ruslaştırma, önemli ve öfkeli bir geri tepmeyi getiren bir fiyaskoyla sonuçlandı. Emperyal periferideki kitleler arasındaki etnik bilinci artırmak konusunda, o zamana dek yerli etnografların veya siyasal ajitatörlerin gayretli çalışmalarından çok daha etkili oldu.

1890’lar, önemli siyasal gelişmelere sahne oldu. Gerek hudut boylarında gerek merkezde, yasadışı siyasal partiler kuruldu: Sağda ve solda milliyetçi Leh partileri, Yahudi Birliği ve Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi bunlardan sadece birkaçıdır. Ayrıca emperyal dış politika da değişti. Trans-Sibirya Demiryolu’nun inşası, St. Petersburg’daki politikacıların ve ekonomik seçkinlerin Doğu Asya hakkında saldırgan hayaller kurmasına imkân verdi. Yeni yüzyılın ilk birkaç yılında, Rusya Boxer karıştı koalisyona katıldı, Mançurya’da ve Liadong Yarımadası’nda bir nüfuz alanı peşine düştü ve Kore’nin kuzeyindeki Japon nü-

3 Kappeler, *The Russian Empire*, s. 220-235; Miroslav Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Grounds among the Smaller European Nations*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985 [Avrupa’da Milli Uyanış, çev. Ayşe Özdemir, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011].

4 Bkz. Edward C. Thaden, “Russification in Tsarist Russia”, Edward C. Thaden, *Interpreting History: Collective Essays on Russia’s Relations with Europe* içinde, Social Science Monographs, Boulder, 1990, s. 211-220.

fuz alanına akınlar yapmaya başladı. Rusya ve Japonya arasında felaketle sonuçlanan savaş (1904-1905), yalnız uluslararası olmakla kalmayıp aynı zamanda ülke içinde de emperyal bir krizi tetikledi. Ruslaştırma, kitlesel siyasi kurumların doğuşu (ve ezilişi) ve hızlı sanayileşmenin tipik özelliği olan toplumsal mayalanma gibi unsurların hepsi bir araya gelerek, 1905'in ilk aylarında patlak verecek, alevlenmeye son derece hazır bir durum yarattı. Bunu, tüm imparatorluğu içine çeken ve çarı devirme tehdidi yaratan ciddi bir devrim izledi. Rus liberal siyasi aktivistleri imparatorluktaki herkes için yurttaşlık hakları ve siyasi özgürlük taleplerini başarıyla savundu, ama dikkatlerini yeni bir parlamentonun kurulması gibi "Rus" kaygılarına odakladılar. Milliyetçiler ve sosyalistlerin de siyasi talepleri vardı, fakat bunlar o kadar kolay karşılanmadı. Sağcı milliyetçiler öfkelerini Ukrayna ve Polonya'daki Yahudi halklara yöneltirken, solcu milliyetçiler yeni "anayasal" emperyal rejimin adaletsizliklerine karşı hiddet doluydular.

Bununla birlikte, siyasi katılım ve etnik parti hareketlenmesinin cini şişeden çıkmış bir defa; 1905 ve 1914 arasındaki yıllar, etnisite ve emperyal devletle ilgili karmaşık siyasi mücadelelerle dolu geçti. Yerel milliyetçiler, yakın geçmişte canlanmış Rus milliyetçileriyle, başta, seçilmiş yerel hükümetlerin (*zemstvos*) batı hudut boylarına yayılması olmak üzere, irili ufaklı türlü meselelerde ağız dalaşına giriştiler.⁵ Ne var ki, hiçbir örnekte ayrılıkçı milliyetçilik imparatorluğun bütünlüğüne gerçek bir tehlike oluşturmuyordu. Hükümet, 1905'teki kriz anında milliyetçilere boyun eğmemişti ve devrimci dalga geçtikten sonra da bunu yapmaya hiç niyeti yoktu. Hatta başbakan Petr Stolypin'in modern bir imparatorluğun yeni ve gerekli bir yönetim stratejisi olarak Rus milliyetçiliğini kucakladığında olduğu gibi, hükümet kendi emperyal imtiyazlarını daha da kışkırtıcı bir tavırla vurguladı. Stolypin, 1911'de hudut topraklarında, Kiev Opera Sarayı'nda uğradığı suikastte can verdi.

5 Theodore R. Weeks, *Nation and State in Late Imperial Russia: Nationalism and Russification on the Western Frontier, 1863-1914*, Northern Illinois University Press, DeKalb, IL, 1996, s. 131-151.

Sömürgeleştirilmiş bir uzamda savaş, 1914-1916

Cihan Harbi'nin Doğu Cephesi'ndeki tüm seyri boyunca, emperyal hasımlar sömürgeleştirdikleri uzamlarda çok etnili ordularla savaştılar. Ağustos 1914'te Rusya, batıdaki kıdemliler ordusuna katılmak üzere, önceden barış dönemi görev turlarını tamamlamış yedekleri de askere çağırarak genel bir seferberlik başlattı. Dolayısıyla ordunun bileşimi, 1874'teki "evrensel" zorunlu askerlik usulünün benimsenmesinden bu yana geçen kırk yılı aşkın süre boyunca yaptığı askere alma tercihleriyle belirlenmişti. Bütçe, savaştan önceki herhangi bir dönemde gerçek anlamda evrensel zorunlu askerliği desteklemek için çok küçük olduğundan, devletin, hangi emperyal uyrukların hizmet edeceği hakkında karar alması gerekiyordu. Muafiyet usulü bilinçliydi. Askerlik kura numaraları, genç bir adamın hangi askerlik kategorisine düştüğünden çok daha az önemliydi. Bu seçim ölçütlerinden bazıları bireyselleştirilmişti: Sözgelimi, sağlık muayenesi önemli bir eleme ölçütü oluyordu. Belirli mesleklerin muafiyeti veya özel muamele görmesinde olduğu gibi, bazı ölçütler teşvik temelliydi. Fakat birçoğu özü itibarıyla etno-siyasal idi. Finler askerlik yoklamasından muafı; bu, 1901'de beceriksizce yapılan bir askere alma girişiminden sonra onaylanan ve bariz hale gelen bir husus olmuştu. Kafkasya ve Trans-Kafkasya'daki birçok halk da, yakın geçmişte düşman savaşçı halkları silahlandırmanın akıllıca olmayabileceği korkuları sayesinde, zorunlu askerlikten muaf tutuluyordu. Ayrıca, başta yakın geçmişte boyun eğdirilen, Orta Asya'da Kazak, Kırgız ve Özbekler olmak üzere, Rus Asyası'nda çoğu etnik grup, askerlik görevlerini yeterince ileri "medeni" düzeyde onurlu ve güçlü bir şekilde yerine getirebilecekleri konusundaki kuşkular nedeniyle muaf tutulmuştu. Bununla birlikte, başka birçok etnik grup –Lehler, Ukraynalılar, Belaruslar, Letonyalılar ve benzeri merkezî Rusya'dakilerle eşit temelde askere alınıyordu. Kimi zaman milliyetçilik korkusu, potansiyel olarak huzursuz etnik grupları yurtlarından çok uzaktaki cephelere sevk etmek, belirli bir askerî bir-

likteki oranlarını veya subaylığa kabulünü kısıtlamak gibi politikalara yol açtı, fakat bu grupların tümü emperyal Rus ordusunun ayrılmaz parçası olarak kaldı. Yahudiler, her zamanki gibi, özel bir durumdu. Askere alındılar alınmasına, ama çoğu zaman suistimale uğradılar ve orduda liderlik konumlarına gelmelerinin önü tıkandı. Birçok genç Yahudi erkek, zorunlu askerlikten kaçmaya çalışarak tepki gösterdi, fakat birçoğu hem savaş hem barışta baskıcı koşullar altında bu görevi yapmak zorunda kaldı.⁶

Askeriyede etnik meseleler, imparatorluğun 1916 ve 1917’de hızlanan çöküşünde büyük bir rol oynayacaktı, ancak, savaşın ilk iki yılında, en önemli emperyal mesele sivillerle ilgiliydi. Çatışma bölgelerinin ve savaşan orduların aşırı derin geri hatlarının tümünün sömürgeleştirilen alanlarda olmasının çok muazzam etkisi olduğu bir gerçektir. Doğu Cephesi’nin büyük muharebelerinin hiçbirisi günümüz Rusya, Almanya, Avusturya ve ya Macaristanı’nda meydana gelmedi ve ancak birkaçı çağdaş Türkiye’de oldu. Çoğu şimdi Polonya, Litvanya, Letonya, Beyaz Rusya ve Ukrayna olan yerlerde yapıldı. Bu sömürge muharebe meydanlarının bir sonucu, Rus ordusunun çok önemli yönlerden, 1914 sınırının kendi tarafında savaşırken bile bir işgal ordusu olmasıydı. Bu askerî işgal dinamiği, savaşın ilk günlerinde tüm derin çatışma bölgelerinde sıkıyönetim ilan etme kararıyla daha da şiddetlendi. Eski emperyal yönetim sisteminin yerini, Almanya’dan daha büyük bir alanda sivil yönetimle daha önce hiçbir deneyimi olmamış kişilerin kumandasındaki askerî yönetim aldı.

Bunun bir sonucu olarak, devlet çökmeye başladı. İmparatorluğun çöküşünde en etkili olan da, devlet ve yönetimdeki bu dönüşüm oldu. Devleti kötürümleştiren savaş değil, milliyetçi aktivizm oldu. Aşağıda ele alacağımız ayrılıkçı milliyetçiliğin yükselişi, emperyal devletin başarısızlığının yarattığı boşluğu doldurdu. Bu başarısızlık 1917’ye kadar tam anlamıyla

6 Bu meselelerin ayrıntılı olarak ele alındığı bir kaynak için, bkz. Joshua A. Sarnhorn, *Drafting the Russian Nation: Military Conscription, Total War, and Mass Politics, 1905-1925*, Northern Illinois University Press, DeKalb, IL, 2003.

gerçekleşmedi, ama erken aşamalarının savaşa birkaç gün kala baş gösterdiğini görebiliriz. Bazıları deneyimli olan hudut boylarındaki emperyal idareciler yol üstünden itildiler. Sıkıyönetim, Petrograd'daki sivil yönetimlerinin yanı sıra, Stavka'ya da (Genel Karargâha) hesap vermeleri gerektiği anlamına geliyordu. Bu yetke kargaşası, Alman kuvvetlerince ele geçirilme tehlikesiyle birleşince, büyük çatışma operasyonları bile başlama- dan birçok askerin firar etmesine yol açtı. Kalanlar çok tehlikeli durumlarla karşı karşıyaydılar. Leh hudut ilçesi Nieszawa'nın sorumlusu Şura-yı Devlet üyesi Agafonov'un örneği yaygındı. Agafonov, seferberlik esnasında görevlerini yerine getirmek için elinden gelini yaparak, asker ve atların 100 kilometre kadar mesafedeki Kutno'daki toplama merkezine gitmesini sağladı ve ardından, 5 Ağustos 1914'te Nieszawa kent meydanında bir toplu ayin düzenledi. Vistula Irmağı'nı geçen 200-250 kişilik bir Alman müfrezesi ayin esnasında kente çıkıp etrafını sardı ve halkta panik yarattı. Agafonov Almanlar tarafından rehlin alındı, çeşitli emirler çıkarmaya zorlandı ve defalarca tehdit edildi. Almanlar birkaç hafta sonra çekildiği zaman Agafonov, Nieszawa'dan önce Kutno'ya ardından Varşova'ya kaçtı.⁷ Varşova'da, birçoğu onun kaderine, hatta daha da kötüsüne uğramamak için, görev yerlerinden daha önce kaçmış ve olaylardan sarsılmış diğer birçok sivil memura kaıldı.

Emperyal idarecilerin sıyrılıp atılmasıyla, geriye sadece iki olası yönetim kaynağı kalmıştı: Askeri yetkililer veya evlerinde kalan yerel yetkililer. Bu iki grubun –bir tanesi yoğun şekilde silahlı, büyük ölçüde Rus ve emperyal; diğeri ise birçoğu milliyetçilere sempati duyan silahsız yerel seçkinlerden oluşan– ilişkisi hiç de kolay olmayacaktı. Biraz şaşırtıcı bir biçimde, yönetimi büyük ölçüde yürüten yerliler oldu. Savaşın başlangıcında Stavka'nın hiç sivil yönetim bürosu yoktu ve operasyonlara başlamak için gereken temel gereklilikleri sağlaması bile hafta-

7 “Dokladnaia zapiska Nachal'nika Neshavskago uczda Statskogo Sovetnika Agafonova”, t.y. (ama 16/29 Ağustos 1914'ten sonra). Gosudarstvennyi arkhiv Rossiiskoi Federatsii (GARF), fond (f.) 217, opis (op.) 1, delo (d.) 304, listy (ll.) 213-15ob.

larını aldı. Hiç personeli olmayan ve ne yaptığı konusunda pek az fikri olan Stavka etkisizdi. Muharebe alanındaki çatışma birlikleri yerel sivillerle kesişiyordu, ama bu da tamamen gelişigüzel yollarla ilerliyordu. Başta Polonya'da, yönetim konusunda yerel seçkinler için bir fırsat doğmuştu; onlar da bu avantajı hudut bölgesi boyunca kullandılar.⁸ Yeni bağımsız devletlerin kurumsal tohumlarının Rus İmparatorluğu topraklarına ilk kez dikiliş anını belirlemek istiyorsak, işte o, burada savaşın ilk günlerinde oldu.

Bu, ordunun yerel sivil hayatta hiçbir şekilde rol oynamadığını söylemek anlamına gelmez. Tam tersine, rolü muazzam ölçüde önemli, ama sıklıkla devlet gücünü ve toplumsal istikrarı, dolayısıyla emperyal sistemi de baltalayacak tarzdaydı. Ordunun zararlı sonuçlarla müdahale ettiği iki büyük alan vardı: Hudut boylarındaki ekonomi ve etnopolitik ilişkiler. Savaşta emperyal ekonominin dönüşümü, büyük (ve az araştırılmış) bir başlıktır. Ben burada yalnızca, hem siviller hem de devlet adamları açısından önemli ve en aşikâr konuya değineceğim: Enflasyon. İktidar konumundaki herkes, savaşın yarattığı acil durumun fiyatların yükselmesine yol açacağını biliyordu. Ne yazık ki, içlerinden pek azı enflasyonun derin ve önlenemez nedenlerini anlıyordu. Uluslararası ticaret sönüp gittikçe arz küçüldü, işçiler orduya alındı ve şiddetli istihraç ticareti tehlikeli kıldı. Talep, özellikle artık sınırlarda yaşamakta olan devasa ordununki arttı. Mali durum da, askeri beslemeyi ve donatmayı kolaylaştırmak için Maliye Nezareti'ni enflasyonist politikalar izlemeye zorladı. Bununla birlikte, askeriyede, sivil alanda ve çarlık idaresinin şaşırıcı ölçüde büyük bir kesiminde ortak görüş, savaş dönemi enflasyonunun ana nedeninin, sorsuz spekülâtörler tarafından yapay olarak yükseltilen fiyatlar olduğuydu. Dolayısıyla, Agafonov gibi sivil idareciler ve daha sonra askerî kumandanlar tarafından çıkarılan ilk emirler-

8 Bu gelişmelerin daha derinlenmesine ele alınması için, bkz. Joshua Sanhorn, "Military Occupation and Social Unrest: Daily Life in Russian Poland at the Start of World War I", Golfo Alexopoulos, Julie Hessler ve Kiril Tomoff (ed.), *Writing the Stalin Era: Sheila Fitzpatrick and Soviet Historiography* içinde, Palgrave Macmillan, New York, 2011, s. 43-58.

den bazıları, ticaret erbabının fiyatlarını sabit tutmasına yönelmişti. Yetkililer, esnafın belirleyebileceği azami fiyatları gösteren geniş listeler yayımladılar ve bu fiyatları aşanlara karşı sert önlemler alınacağını duyurdular. Spekülasyon korkusu onları ayrıca, malları depoladıklarını gördükleri tüm esnafı, bu malları daha yüksek fiyatları meşrulaştırmak için yapay yokluklar yaratmaya çalışmak amacıyla ellerinde tuttukları kuşkusuyla tutuklamalarına yol açtı. Bu politikalar, ticaretin yapılmasını gitgide imkânsız hale getirerek, hudut bölgelerinin ekonomisine büyük zarar verdi. Birçok tüccar, ticareti terk etti veya kepenk kapattı. Yeni girişimciler, artık serpilmekte olan karaborsada çalışma eğilimindeydi. Hükümetin tepkisi ise, politikalarını yalnız hudut bölgeleriyle kalmayıp, enflasyonun yıkıcı etkilerinin çok geçmeden yayılacağı imparatorluğun ta derinlerine varıncaya kadar sertleştirmek oldu.

Ticaret karşıtı bu hissiyat, gerek tarihsel antisemitizm gerek onun savaştan önceki on yıl içinde olgunlaşmış daha modern türü bağlamında, batı hudut bölgelerinin Yahudilerine karşı bir kampanyaya ayrılmaz bir şekilde bağlıydı. Keza, bu da savaşın yeni koşullarından derin biçimde etkilendi. Bu kampanyaya Rus ordusu, özellikle Stavka'da Genelkurmay Başkanı olan General lanuşkeviç öncülük etti. Eric Lohr'un işaret ettiği gibi, ordu 1915'te "hemen her pogroma" karıştı.⁹ Yahudiler tehdit edildi, zulme uğradı, dövüldü, tutuklandı, öldürüldü ve kitleler halinde sürgün edildi; yerel yetkililer ve siviller de çoğu zaman bu saldırılara katıldılar.¹⁰ Siviller önemli bir rol oynadığı zaman, enflasyon kaynaklı ekonomik gerilim çoğu zaman çatışmanın merkezindeydi.¹¹ Fakat bu kampanya, etnopolitikte daha büyük bir değişikliğin en bariz işaretiydi yalnızca. Emperyal

9 Eric Lohr, "1915 and the War Pogrom Paradigm in the Russian Empire", Jonathan Dekel-Chen, David Gaunt, Natan M. Meir ve Israel Bartal (ed.), *Anti-Jewish Violence: Rethinking the Pogrom in East European History* içinde, Indiana University Press, Bloomington, 2011, s. 41.

10 Zulümlerin en geniş betimlemeleri, o dönemde bir Yahudi yardım çalışanı tarafından kaydedildi. S. Ansky, *The Enemy at his Pleasure: A Journey through the Jewish Pale of Settlement during World War I*, Henry Holt, New York, 2002.

11 Lohr, "1915 and the War Pogrom Paradigm in the Russian Empire", s. 47.

hükümet, monarşiyi destekleyen Rus milliyetçi grupların faaliyetine bile endişeyle bakacak kadar, savaş öncesi hareketlenen etnik gruplara karşı haklı olarak ihtiyatlıydı. Bu çekince, neredeyse savaş ilan edildiği anda ortadan kalktı. Etnik Alman mallarını müsadere etmeye yönelik büyük bir kampanya savaşın akışı içinde geliştirildi. Galiçya'daki "Rutenyalılar", Avusturyalı olmayan kimliklerini kucaklamaya teşvik edildiler. Leh, Gürcü ve Ermeni gönüllülerin, böyle bir adımın yasaklandığı yılların ardından, etnik askerî birlikler kurmasına izin verildi. Savaş esirleri kampları dikkatle tarandı, etnik gruplara göre ayrıldı ve Avusturya-Macaristan ordularından Slav esirler daha iyi koşullardaki kamplara yerleştirilip, İtilaf davasını desteklemek üzere birleşmeye teşvik edildi.

Sınırın Rus tarafında koşullar böyleyken, Avusturya Galiçya'sının işgal bölgelerinde durum daha da sorunluydu. Fiyat denetim politikaları sınırın her iki tarafında da aynıydı, ama ordu idarecileri Rus ve Avusturya para birimleri arasında makul olmayan değişim oranları uygulamak yoluyla işleri daha da çıkmaza soktular. Buna ek olarak, yağma ve el koymalardan oluşan üçüncü bir ekonomik sektör, işgal edilen yabancı topraklarda, sınırın Rus tarafında olduğundan çok daha belirgindi. 1914 sonuna gelindiğinde, yerel nüfusun çoğu, hatta Slav kesimi bile, Rus askerlerine karşı korku ve öfke duyguları beslemeye başlamıştı.¹² Aşırı uçtaki askerî unsurlar ve çeşitli diğer dinsel ve siyasal fanatikler, burayı kendi imgelerinde yeniden yaratmak üzere Galiçya'ya akın ettikçe, etnopolitik durum orada da daha bariz hale geldi. Karşı duracak ve bunları yavaşlatacak başka kurumların yokluğunda, bu tutumlarına dizgin vurabilecek tek etken, bu durumdan çok rahatsız olan, işgal edilen toprakların yeni valisi Kont Georgii Bobrinskii idi. Bobrinskii liberal değildi, ama bu aşırılıkçı tutumlar onu telaşa düşürmüştü. En sonunda o da durumun kontrolünü yitirdi ve direnmiş olduğu politikaların birçoğunu suçlamaya başladı. İşgal, potan-

12 Peter Holquist, "The Role of Personality in the First (1914-1915) Russian Occupation of Galicia and Bukovina", Dekel-Chen vd., (ed.), *Anti-Jewish Violence* içinde, s. 54.

siyel dostları yabancılaştıran ve Rus gücünü önemli yönlerden zayıflatan, tam bir felaketti.¹³

Tüm bunlar 1915'te tam anlamıyla yıkılıp gitti. Gorlice-Tarnów hattında General Mackensen kumandası altında 1915 baharında başlayan Avusturya-Alman taarruzu, muazzam bir başarıya ulaşarak Rus askerlerini püskürttü ve işgal kuvvetlerini yalnız 1914'te ele geçirdikleri Galiçya topraklarından çıkarmakla kalmayıp, Rus İmparatorluğu'nun topraklarının derinlerine kadar da ilerledi. Yaz sonuna gelindiğinde, Rusya Leh topraklarının tümünü yitirmiş ve dönemin Ukraynası'nın topraklarında önemli kayıplara uğramıştı. Ordu, Beyaz Rusya'nın Narach Gölü'ne ve Letonya'daki Riga kapılarına dek püskürtülmüştü. Eski Rus İmparatorluğu (gerçi, kısa süreliğine Avusturya Galiçyası'na dönecek olsa da) Polonya'ya bir daha asla döne-meyecekti, ama etnik seferberlik, yerel yönetim ve son olarak askerî örgütlenme, gelecek yıllarda milliyetçi seçkinler açısından muazzam önem taşıyacaktı.

Emperyal metropolde, 1915'in askerî yenilgileri çarlık rejiminin meşruiyetini derinden baltaladı ve Rus toplumunun dokusunu yıprattı. 1914'te yurtsever duyguların patlamasıyla çarlık rejimini desteklemeye karar veren siyasal muhalefet, 1915'te yön değiştirdi. Hükûmete bulduğu tek kusur askerî felaketlere yol açan baştan savma liderliği değil, aynı zamanda sivil konuları yürütmedeki yetersizliğiydi. 1914'te Orta Rusya'ya ve Sibirya'ya akın eden mülteciler ve sürgünler dalgası, 1915 yazında bir çağlayana dönüştü. Aynı yıl Türklerin yaptığı soykırım sırasında korunmak için Rus topraklarına kaçmış on binlerce Ermeni mülteci de onlara katıldı. Yerinden edilmiş altı milyon kişinin yarısından çoğu Nisan ve Eylül 1915 arasında yollara dökülen topluluklardı. Hem yerel yetkililer hem sivil yöneticiler, bu göçmenlerin hastalık yaymasından, ekonomiye yük getirmesinden ve cephe hatlarının kargaşasını merkeze ta-

13 Holquist, a.g.m.: Mark von Hagen, *War in a European Borderland: Occupations and Occupation Plans in Galicia and Ukraine, 1914-1918*, University of Washington Press, Seattle, 2007; A. İu Bahkturina, *Politika Rossiiskoi imperii v vostochnoi Galitsii v gody pervoi mirovoi voyny*, AIRO-XX, Moskova, 2000.

şımından korkuyorlardı. Pek çok yönden haklı çıktılar. Fakat hiç beklenmedik başka sonuçlar da kendini gösterdi. Çoğu hudut boylarından gelen sivil mülteciler, etnik olarak Rus değildi. Yoksul düşmüş ve tehlike altında olarak Rus merkezî il-
lerinin yabancı topraklarına vardıklarında, yardım için birbir-
lerine ve kendi siyasal seçkinlerine sığındılar. Bunun bir sonu-
cu olarak, Leh, Letonyalı, Ermeni, Yahudi ve diğer etnik der-
nekler, yardımları örgütlemeye temel ödevleri üstlendi ve mül-
tecilik çabucak millileştirici bir deneyim haline geldi.¹⁴ “Mülte-
ci sorunu”, savaşın emperyal boyutunun, Rus politikacılar ve
halktan aktivistlere taşıdığı belalı meselelerden yalnızca biriy-
di. Galiçya işgali felaketi, Ermeni soykırımı, doğan etnik askerî
birlikler, esir kamplarından orduya milliyetçi askerleri toplama
(ve istihbarat operasyonları) aracılığıyla düşman impara-
torlukları baltalama girişimleri: Tüm bunlar gittikçe büyüyen
siyasal krizin kilit özellikleriydi. Bu krizin sadece otokratik bir
meşruiyet sorunu olmayıp, tam gaz ilerleyen bir emperyal kriz
olduğu artık anlaşılmıştı.

Bu kriz 1915 güzü ile 1916 yazı arasında geçici olarak hafif-
ledi. Ordu, düşmanın kendi topraklarındaki ilerleyişini dur-
durmaya muktedir olduğunu kanıtlamakla kalmadı, kendi ba-
şına önemli fetihlere girişebileceğini de gösterdi. En büyük ka-
zançlar güneyde Osmanlılara karşı elde edildi. 1915 sonu ve
1916 başında, İran’da artan Alman ve Osmanlı faaliyeti, zayıf
düşmüş ülkeyi 1907’de kendi nüfuz alanlarına almış olan İngi-
liz ve Rus yetkilileri korkuttu. İngilizler, Ruslardan bu tehdidi
ezmek üzere İran’ın kuzeyine asker göndermelerini istediğinde
Rus komutası bunu kabul etti. General Baratov, Aralık 1915’te
Hemedan ve Kum’u işgal etme operasyonunu başarıyla yürüttü
ve bölgede Rus askerî ve siyasal üstünlüğünü açıkça yarattı. Bu
hâkimiyet, Kut’ül-Amare’yi kuşatan İngiliz kuvvetlerini rahat-
latmaya yönelik Nisan 1916’daki ihtiyatsız bir çabanın ve bir
Osmanlı karşı saldırısının ardından zayıfladı, ama Rus İmpara-

14 Savaş sırasında mülteciler üzerine en iyi çalışma, Peter Gatrell, *A Whole Empire Walking: Refugees in Russia during World War I*, Indiana University Press, Bloomington, 1999.

torluğu Ortadoğu'da açıkça hâlâ dinç ve güçlüydü. Bu, General Yudenic'in, 1916 başında stratejik önemdeki Erzurum ve Trabzon'u istila etmekteki başarısının kanıtı olduğu üzere, daha da belirgin hale geldi. Rus kuvvetleri, General Brusilov'un Güneybatı Cephesi'ndeki bahar taarruzuyla, Rusların daha önce ele geçirdikleri, ama ardından bir yıl önce terk etmek zorunda kaldıkları toprakları geri alarak, Avrupa'da da başarı kazandı. Bir kez daha, Galiçya işgali sorunları öne çıktı; gerçi bu kez yola gelmiş yöneticiler, savaşın ilk yılında olduklarından daha temkinli hareket ediyorlardı.

Devletin çöküşü ve sömürgeleştirme, 1916-1918

Rus ordusunun 1916'daki iyileşmesi eski rejimi kurtarmaya yetmedi. Öncelikle, askerî zaferler istikrarsızdı ve sonucu belirleyemezdi. Kuzey İran, Doğu Anadolu ve Doğu Galiçya'nın fethi etkileyiciydi, ama savaşa son verecek nitelikte değildi. Sadece Almanlar hattın kuzey kesimi boyunca sapasağlam tutunmakla kalmadı, aynı zamanda Ruslar da zayıf düşmüş Osmanlıları ve Avusturyalıları savaşın dışına itemedi. İkinci olarak, başarıya ulaşan askerî kumandanlar (en çok Yudenic ve Brusilov) bunu statükoyu onaylamak yerine, ondan sapmalara öncülük ederek başardılar. Aslına bakılırsa, Brusilov, yeni bir taktik ve stratejik yön deneme izni alabilmek için öteki cephe kumandanları ve kendi üstleriyle şiddetli mücadelelere girmek zorunda kaldı; üstelik etkililiğini gösterdiği zaman bile, kendi yöntemlerini değiştirmesini reddettikleri gibi, yaptığı taarruzu desteklemeye de azımsanmayacak şekilde yanaşmadılar.

Ancak, en önemlisi, Rus zaferlerinin, imparatorlukta siyasal ve toplumsal olarak kırılanları onaramamasıydı. Hemen ardından bu sorunlar daha da ölümcül şekillerde kendilerini gösterdi. İlk patlak veren, başta işgücü olmak üzere, ekonomik sistemdi. Silahlı kuvvetlere kitlesel asker alımları yüzünden, Rus İmparatorluğu ekonominin hemen her sektöründe işçi yokluğuyla karşı karşıya kaldı. Diğer savaşan ülkelerdeki gibi, işgücü yeni koşullara uyarlanmak üzere değişime uğradı. Kadınlar,

yalnız endüstriyel ekonomiyle kalmayıp, savaş öncesinde kendilerine yüklenen görevlerine ek olarak köy çevresinde “erkek işlerini” yapmak zorunda kaldıkları kırsal kesimde de, önceden kendilerine kapalı pek çok alanda faaliyet göstermeye başladılar. Fakat bu bile yetmedi. Bunun bir sonucu olarak, devlet zorla çalıştırma seçeneğine başvurdu. Zorunlu işgücünün aşikâr kaynağı, sayıları iki milyon kişiye ulaşan ve hem kırsal hem kentsel alanlara sevk edilmiş savaş esirleriydi. Fakat savaşın en başından itibaren, ordu kumandanları yerel işgücünü de hayati önemdeki altyapı işlerini yerine getirmekle görevlendirmişti. Bu işgücü ihtiyacı gitgide aciliyet kazandı. Bahar ve yaz aylarında edinilen toprak kazanımlarından bile önce, generaller daha çok işgücü için çaresiz bir arayış içindeydiler. Çok geçmeden, savaş esirleri havuzunun kuruduğunu öğrendiler; üstelik yerel işgücünün yok olduğunu zaten biliyorlardı. O kadar çok kişi mülteci olarak kaçmıştı ki, artık artıdeğer bile kalmamıştı. Bunun sonucu olarak, Mayıs ve Haziran 1916’da, Nazırlar Heyeti etnik azınlıkları askerlik hizmetinden muaf tutup zorunlu çalışmaya aktaracak bir plan taslağı hazırladı. Bu işçilerin çok büyük bölümü, 19. yüzyılın ikinci yarısında ilhak edilmiş Orta Asya topraklarından gelecekti. II. Nikolay, 25 Haziran 1916’da bu taslağı ferman olarak tebliğ etti.¹⁵

Emperyal hâkimiyetin bir kriz halinde devrimci bir duruma geçtiği âni belirlememiz gerekirse, bu an Özbekistan ve Kazakistan’daki 1916 yazıdır. Rus emperyal denetiminin tüm patolojileri 1916’da iş başındaydı: Sağduyu yokluğu, berbat bir uygulama, yozlaşma ve gaddarlık. Buradaki nüfusların orduya alınması planlanmamış olduğundan, askerlik kayıtları hiç yapılmadı. Kayıtların yokluğunda, yetkililer kimlerin askerliğe uygun olduğunu anlamak için yerel seçkinlerle işbirliğine gitti. Bunların birçoğu da, listelere kendi yerleşimlerindeki genç erkeklerden ziyade düşmanlarının isimlerini koydular ve kendilerine ödeme yapanları hariç tuttular.

15 Bu işgücü krizi hakkında daha çok bilgi için. bkz. Joshua A. Sanborn, “Unsettling the Empire: Violent Migrations and Social Disaster in Russia during World War I”, *Journal of Modern History*, Haziran 2005, sayı 77, s. 290-324.

Görsel 9. Doğu Cephesi'nde Kazak işçiler (Florence Farmborough).

Askere almalar 2 Temmuz'da başladığında, hemen iki gün sonra Hucend'de ayaklanmalar baş gösterdi. Bu ayaklanmalar çok hızlı yayıldı ve Türkistan 17 Temmuz'da sıkıyönetim ilan etti. Ağustos'ta, binlerce kişilik asi birliklerinin, önemli Rus demiryolu hatlarına saldırdığı Seyhun'da (Siri Derya) karışıklık patlak verdi. Eylül'e gelindiğinde, tüm bozkır tükenmişti. Önce yerel seçkinleri, ardından emperyal yetkililer ve kurumları hedef alan asi şiddeti, artık gitgide artan şekilde Rus yerleşimcilere yönelmekteydi. Dokuz bin Rus ailenin çiftlik ve arazilerini tahrip edildi ve 3.500'ü aşkın sömürgeci öldü. Açıkça sömürgeci karşıtı bir iç savaş başlamıştı. Ruslar 110 bin Özbek, Kazak ve Kırgızı askere aldı, ama bunlardan on binlercesi öldü, kaçtı veya malul oldu. Sadece Semireçye (Yedisu Bölgesi), nüfusunun yüzde 20'sini ve çiftlik hayvanlarının yüzde ellisini kaybetti (bkz. Görsel 9).¹⁶

16) Bkz. burada Edward Dennis Sokol, *The Revolt of 1916 in Russian Central Asia*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1953; G. Sapargaliyev, *Kavran'naia politika tsarizma v Kazakhstane (1905-1917)*, Nauka, Almaty, 1986; Marc But-

1917 yaklaştıkça, imparatorluk iki buçuk yıl önce olduğundan çok farklıydı. Batı hudutları ya yabancı işgali veya gitgide zora dayalı askerî rejim altındaydı. Zayıflayan devlet, gittikçe büyüyen bir siyasal boşluk yarattıkça, milliyetçiler sessiz sedasız nüfuz kazanıyordu. Ortadoğu'da imparatorluk genişliyordu, ama bu genişleme bölgede her gün biraz daha barizleşen etnik savaş bağlamı içindeydi.¹⁷ Orta Asya'da isyan yerel toplumları paramparça etmiş ve korkunç sömürge misillemelerine yol açmıştı. Yine de, Romanov hanedanı ve onunla birlikte, siyasal yaşamı imparatorluğun dört bucağında düzenleyen 300 yıllık kişisel ve kurumsallaşmış yetke direniyordu. Monark kaldığı sürece, emperyal denetim de kaldı.

Böylelikle sonun başlangıcının kilometre taşı, Şubat Devrimi oldu. Başkente diz çöktüren gösteriler ve ayaklanmaların aslında imparatorlukla pek az ilgisi vardı. Protestolar gıda kıtlıkları hakkında yakınmalarla başladı ve çok geçmeden savaş faaliyeti ve hükümetin yetkinliği hakkında eleştirileri de kapsadı. Birkaç gün içinde, otokrasiye bir son verilmesini talep etmeye başladılar. Askerî komuta düzeyinde bile iç siyasal destekten yoksun kalan çar, tahttan inmeye zorlandı. Onun gidişi, hükümdarın en gayretli eleştirmenlerinden bazılarında bile kaygı yaratacak şekilde, siyasal sistemin göbeğinde devasa bir simgesel ve kurumsal boşluk bıraktı. Otokrasinin yerini alan kurumlar –kentsel işçilerin ve askerlerin diriltilmiş Sovyetleri ile parlamentodan ve önemli savaş yardım kuruluşlarından liberallerin başkanlığındaki Geçici Hükümet– eşit yurttaşlık ve ulusların kaderini tayin hakkının temel bir platformunu paylaşıyordu. Bu koşullar altında imparatorluğu nasıl bir gelecek bekliyordu? Bu, 1917 yılı boyunca tüm azınlık milliyetçilerinin sormak zorunda kaldığı bir soruydu, ama yeni hükümette bakanlık atamalarını kabul eden liberal politikacılar tarafından yeterince değeri verilmedi. Bu kişiler, Rus şovenizminin ve milli üs-

tino, *Revoliutsiia naoborot: Sredniaia Aziia mezhdı padenim tsarskoi imperii i obrazovanıem SSSR*, çev. Nikolai Okhotin, Zeven'ia, Moskova. 2007.

17 Michael A. Reynolds, *Shattering Empire: The Clash and Collapse of the Ottoman and Russian Empire, 1908-1918*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, özellikle s. 134-165.

t nl g n n yok olarak eşitlik ve karşılıklı saygı ideallerine dayanan çok etnili bir devlete imk n verecek bir gelecek tasavvur ediyorlardı. Fakat bir yandan da, bu devletin merkez  Rusya'da iktidar alanlarını s rd rece ini, devlet dili olarak Rusçanın kullanılacağını ve mevcut sınırları içinde kalacağını varsayıyorlardı. Dahası, Rusya'yı Büyük Güçler'in emperyal kulübünün kurucu  yesi olarak tasavvur etmeyi de sürdürüyorlardı.

Bu  st  örtülü varsayımlar, liberaller açısından büyük bir k r nokta oluşturdu ve devrimci 1917 yılının akışı içinde, pek çok siyasal kariyeri mahvetti. Bu türden ilk zayıat, Anayasacı Demokrat Parti'nin (Kadetler) lideri Pavel Miliukov oldu. Miliukov, emperyal meseleler yüzünden tamamen mahvoldu. Miliukov'un yeni Dı ı leri Bakanı olarak ilk edimlerinden biri, Rusya'nın ittifak yükümlülüklerini yerine getirmeye ve "Prusya militarizmi" ile savaşmaya devam edeceğini onaylamak olmuştu. Tavize yana maz duruşu, soldaki birçoklarını uzaklaştırdı ve neredeyse hemen geri adım atmak zorunda kaldı. Müttefiklere, Rusya'nın savaşta kalacağı teminatını verdi, ama bir yandan da h k metin, husumetlerin devamıyla ilgili "halk iradesinin ifadesi için bir yol açacağı" vaadinde bulundu. Başta Rusya'nın çatışmanın başarılı sonuçlanması  zerine Boğazlar'ın denetimini alması olmak üzere, emperyal savaş amaçlarında ısrar etmeyi sürdürdü. Bu, Rusya'nın liberal liderli ine, kendi asker ve yurttaşlarının refahından çok, emperyal kazanca ba lı olduğu gerekçesiyle oluşan saldırılara giden yolu açtı. Sosyalist politikacılar derhal bu fırsatın üzerine atladılar. Irakli Tsereteli gibi ılımlılar, ordunun savaşmaya, ancak devrimci demokrasiyi ve yurdu korumak için devam etmesine dayanan bir devrimci savunmacılık politikasını dile getirdiler. "Ne ilhak ne kayıp" sloganına dayanan bir barışın pe indeydiler. Miliukov ayak direyince, ülkeye yeni dönen Vladimir Lenin, söylemi daha radikal bir yöne taşıma fırsatından yararlanarak,  nl  Nisan Tezleri'nin ilkinde Cihan Harbi'nin "kayıtsız şartsız yırtıcı bir emperyalist savaş" olduğunu ilan etti.  atı manın çok geçmeden sokaklara sirayet etmesiyle, protestocu kalabalıklar "Miliukov-Danclanelleski"ye sövüp saymaya ve onun azlini talep etmeye

koyuldular. Birkaç gün sonra, gerek Miliukov gerek Savaş Bakanı Aleksandr Guçkov, Rus dış politikasını Sovyet'e vermek-tense istifa ettiler.¹⁸

Liberaller nasıl kendi dış politikalarının emperyal niteliğiyle uzlaşmakta güçlük çektilerse, aynı durum iç politikalarında da kendini gösteriyordu. Hanedanın sonu, hudut boylarındaki milliyetçilere, siyasal durumun çarpıcı ölçüde değişeceği umudunu vermişti. Finlandiya, Ukrayna, Gürcistan ve başka yerlerdeki milliyetçiler yeni fikirler, yeni programlar ve yeni kurumlar hayalini kurmaya başladılar. Sözgelimi, Ukrayna'da, Kiev'in, devrimin Petrograd'daki başarısını öğrenmesinden sadece dört gün sonra, Ukraynalı politikacılar milliyetçi hareketin odağı olarak, ünlü tarihçi ve kültürel figür Mykhailo Hrushevsky'nin başkanlığına getirildiği Merkez Rada'yı (Parlamento) kurdu-lar. Rada'nın denetimi altında "Ukrayna siyasal ve kültürel yaşamının etkileyici bir dirilişine sahne oldu."¹⁹ Yasaklanmış gazeteler yeniden çıkmaya başladı, etnik askerî birlikler oluşturuldu ve yeni siyasal partiler arasında bir diyalog kuruldu. Yine de, bağımsızlığa yönelik hareketler ihtiyatla ve nadiren yapı-lıyordu. Rada, Haziran 1917'de ilk önemli anayasal adımını at-tığı zaman bağımsızlık değil, sadece özerklik ilan etti; bu, Fin-landiya'da da tekrarlanacak bir modeldi. Özerklik bile, (Rus sa-ğı şöyle dursun) Rus liberalleri için çok fazlaydı. Geçici Hükü-met özellikle Ukrayna'da büyük bir askerî taarruzun arifesinde, milli ideallerin doğmasına kuşkuyla tepki gösterdi ve Rada'yla ancak baskı altında ve hükümetteki Kadetlerin çoğunun istifa-sı pahasına müzakereye girdi.²⁰

Metropolde emperyal mutabakatın yıpranıp çatırdamasıyla,

18 Bu ayrıntılar ve alıntılar, Bruce Lincoln'ın ikna edici (ve çok yerinde bir başlık taşıyan) bölümünden alınmıştır: "New Men and Old Policies", W. Bruce Lin-coln, *Passage through Armageddon: The Russians in War and Revolution* içinde, Simon and Schuster, New York, 1986, s. 346-371.

19 Serhy Yekelchuk, *Ukraine: Birth of a Modern Nation*, Oxford University Press, Oxford, 2007, s. 69.

20 Lincoln, a.g.e., s. 390-391; Richard Pipes, *The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism, 1917-1923*, Harvard University Press, Cambrid-ge, MA, 1964, s. 58-59.

imparatorluğun periferileri şiddetli bir kargaşanın ortasına düştü. Bir kez daha, çatışma önemli bir rol oynadı. Hâlâ devrimle sarsılmakta olan Rus ordusu, Haziran'da Galiçya'da umutsuz bir taarruz başlattı. Taarruz kısa süreliğine başarılı oldu, fakat İttifak Devletleri karşı saldırıya geçtiğinde Rus hatları bu kez temelli bozuldu. Birlikler ortadan kayboldu, birbirleriyle savaştı, kentleri yağmaladı, malikâneleri yaktı ve evlerine doğru her tarafa dağıldı. 1917 yaz sonu, Ukrayna'da, yalnız emperyal kontrolün değil, aslında devlet kontrolünün de buharlaştığı açık bir anarşi dönemi oldu. Ağustos'ta, Letonya'daki cephenin en kuzey ucu olarak direnmiş olan Riga kenti Alman kuvvetlerine teslim oldu. Petrograd ve Moskova'da, eski rejim emperyalizminin konumu gittikçe daha savunulamaz hale geldi. Sovyetler yalnız daha güçlü hale gelmekle kalmayıp, gitgide daha çok Bolşevik hâkimiyeti altına girdi. Sovyetler açlık yerine yiyecek; sınıf egemenliği yerine, toprak; savaş yerine barış ve imparatorluk yerine ulusların kendi kaderini tayin hakkı vaat ediyorlardı. Ekim'de başkenti zapt edip, Geçici Hükümet bakanlarını tutukladılar ve Rusya'da tüm iktidarın Sovyetlerin eline geçtiğini ilan ettiler.

Eğer Şubat Devrimi, milliyetçilere özerklik için baskı yapma işareti olduysa, Ekim Devrimi de çekilme sinyalinin verdi. Bolşevikler kaderini tayin hakkını sadece bir slogan olarak kullanmıyor, aynı zamanda Merkezî Rusya kentlerindeki kalelerinde bile ayakta kalmakta açıkça güçlük çekiyorlardı. Rusya, Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesinden önce, Polonya ve Litvanya ile Letonya'nın büyük bölümünü kaybetmişti. Darbeden kısa süre sonra, Bolşeviklere karşı güçler, başkent yakınlarında Estonya'ya çekildi. Finlandiya, yeni yıl tatili sırasında Lenin ve Halk Komiserleri Kurulu'yla yürüttüğü müzakereler neticesinde bağımsızlığını elde etmeyi başardı. Ukrayna, özellikle Rada'nın Kızıl tehdidi savuşturmak için Almanya'yla ayrı bir barış imzalamasından sonra, ciddi bir iç savaşa tutuştu (bkz. Görsel 10). Finlandiya, Letonya, Litvanya, Polonya ve Ukrayna'daki milliyetçiler için "bağımsızlık" artık ihtirash Alınan İmparatorluğu'na bağımlı olmak anlamına geliyordu; bu durum Bolşeviklerin Brest-Litovsk Antlaşması'yla hudut topraklarından nere-

Görsel 10. Ukrayna Ordusu'nun yeni 1. Tümeni olarak eğitim gören, Alman esir kamplarından toplanmış askerler, 1918.

deyse tümünü Alman hükümdarlığına terk ettiği Mart 1918'de daha da had saflıya vardı.

Kalkasya'da, milliyetçiler yıkılmakta olan Rus İmparatorluğu ile ondan biraz daha iyi durumda olan Osmanlı Devleti arasında sıkışıp kaldı. Osmanlılar, Brest-Litovsk'un hemen ardından avantajlarını kullanmanın peşine düştüler. Doğu Anadolu'nun Rus himayesi altında Ermeni mültecilerle büyük çaplı yenisinden nüfuslandırmasından rahatsızlık duyarak, Ermeni gücünü azaltmanın ve bu iki grup arasında şiddete dayalı uyuşmazlığı körüklemenin bir yolu olarak Kürt paramiliter grupların saldırılarına önayak oldular. En az bunun kadar önemli bir başka husus da, Jön Türklerin Transkalkasya'da bağımsız bir devlet yaratmanın istenebilirliğine ilişkin görüşlerini değiştirmesiydi. Enver Paşa artık Rus asayişsizliğine karşı potansiyel bir tampon ve çok etnili bir devlet içinde seyrelemeyle Ermeni duygularını kısıtlamanın bir yolu olarak böyle bir devleti olumlu görmeye başlamıştı.²¹ Gelgelelim, bölgedeki birçok milliyetçinin de ken-

21 Reynolds, *Shattering Empires*, s. 105.

dini adanmış sosyalistler olduğu ve öncelikle şanslarını “Rus demokrasinden” yana denemek istedikleri ortaya çıktı. Çok yeni ve kırılgan Transkafkasya Seymi (Parlamento) devrimden ümit kesmektense, Nisan 1918’de, ilerleyen Osmanlı kuvvetleriyle savaş ilan etti, ama direnişı çok kısa sürdü. 22 Nisan 1918’de Seym Osmanlı süngülerinin ucunda bağımsızlığını ilan etti.

Bir aydan kısa süre sonra, imparatorluk daha da fazla dağıldı. Mayıs 1918’de Trans-Sibirya Demiryolu güzergâhı üzerinde Çek Lejyonu’nun ayaklanması, Bolşevik karşıtı kuvvetlerine Rus Asyası’nda kendi hükümetlerini kurma imkânını açtığı anda, bunu derhal yaptılar. “Kurucu Meclis Üyeleri Komitesi” veya Komuch, 1918 yazında Çek Ayaklanması’nın ardından iktidarını Volga Irmağı boyunca yaydı ve ardından daha da doğuya ilerletti. Bolşevik iktidarı küçülüyordu. Ağustos’ta, Komuch ve Çekler, Korkunç Ivan’ın 1552’deki ilk emperyal fethi olarak hizmet etmiş Volga üzerindeki kenti, Kazan’ı ele geçirdiler. Alman denetimi altındaki batı hudut boyları, Osmanlıların baskı yaptığı Kafkas toprakları ile güneyinde ve doğusunda çeşitli devletçikler ve yerel beylerin kumandasındaki geniş bölgelerle, Bolşevik hâkimiyetindeki Rusya, eski Moskof sınırlarına kadar küçüldü. Cihan Harbi’nde Rus İmparatorluğu’nun hikâyesi, tam ve topyekûn bir felaket oldu.

Sonuç: Rus İç Savaşı’nda imparatorluğun ölümü ve yeniden doğumu

Biraz şaşırtıcı biçimde, nihai emperyal çöküş, açık ve ağgözlü türünden emperyalizmin bile sonunu getirmede. 1918 ve 1919’da tüm eski hudut boylarında, Bolşevik yönetiminden kaçan bariz Rus emperyalistleri, özerklik veya bağımsızlık peşindeki milliyetçilerle omuz omuza verdiler. Bu “Beyaz” Ruslar, önceki kargaşa yıllarından önemli bir ders almamışlardı. Birçoğu, 1917 boyunca olduğu gibi, devlet ve toprak düzenindeki temel değişimlerin Kurucu Meclis aracılığıyla çözüme ulaşmasının beklenmesi gerektiğinde ısrar etti. 1917’den beri sürekli vaat edilen bu meclis, Bolşevik askerler tarafından dağıtılmasın-

dan evvel, 1918'de sadece bir kez toplandı. Periferideki seçkinler, bu Meclis'e umut bağlamak için gereken sınırsız sabra sahip oldukları halde, tekrar kurulmasına pek de ilgi göstermediler. 1917'nin olayları, gözlemleyen herkese, ılımlı sosyalistten en tutucularına kadar yayılan yelpazedeki Rus politikacıların, emperyal fetihlerini alıkoyacak büyük ve bölünemez bir Rus devleti tasavvur ettiklerini göstermişti.

Beyaz generallerin ve politikacıların tutumu, köklü şovenizmlerini ve gündelik temeldeki kararlı siyasal körlüklerini teyit ediyordu. Devrimin, merkezin iktidarını zayıflatmış ve periferideki siyasal ve askerî girişimcilere yerel ve bölgesel denetime sahip rejimler kurma imkânı vermiş olduğu aşikârdı. Aslına bakılırsa, Beyaz ordular ve siyasal hücrelerin kendileri de, iktidar ve şiddetin bu temel ademimerkezileşmesinin tezahürleriydiler. Beyaz askerî kumandanlar, erkenden ortaya çıkılar ve başta Sibirya olmak üzere birçok bölgede önemli bir anti-Bolşevik güç oluşturdular.²² General Denikin'in Güney Rusya'daki "Gönüllü Ordu"sü, General Yudenic'in Estonya'daki Kuzeybatı Beyaz Ordusu, her ne kadar çok büyük siyasal amaçlara sahip olsalar da, kapsamları itibariyle son derece yereldiler. Yine de, bu Beyaz önderler diğer bölgesel siyasal ve askerî aktörlerce, hatta anti-Bolşevik haclı seferine destek vaadinde bulunanlarca bile, hem şaşırtılmış hem de gücendirilmiş gibi görünürler. Sözelimi Denikin, Don ve Kuban ırınakları boyunca adamlarını barındıran Kazak yönetimlerinin dile getirdiği özerklik iddialarına büyük bir öfke püskürdü. Ayrıca, Herman Skoropadskii onun destek bekleyebileceği tek Ukraynalı politikacı olduğu halde, "Küçük Rusya'da meşru otorite olan Gönüllü Ordusu, Rusya'ya düşman olan kuvvetleri [yani Almanya], bağımsız bir Ukrayna devleti kurmak amacıyla kullanmış olan Herman Skoropadskii'yi otorite olarak görmez" diyerek Skoropadskii'nin Ukrayna'ya yardım etmesine yönelik çaresiz ricalarını mağrurane reddetti.²³ Aynı

22 Jamie Bisher, *White Terror: Cossack Warlords of the Trans-Siberian*, Routledge, Londra ve New York, 2005.

23 Peter Kenez, *Civil War in South Russia, 1918: The First Year of the Volunteer Army*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 1971. s. 236.

şekilde, Denikin Gürcü hükümetinin Kızıl Ordu tehdidine karşı, karşılıklı koruma arayışı girişimlerini de şiddetle reddetti. Bunun yerine, Gürcistan bağımsızlık ilan ettiği zaman doğan “Rus” topraklarının kaybının tazmin edilmesini istedi. Sonuç olarak Beyazlar, işlerini kolaylaştıracak bir ittifak yerine, Gürcü kuvvetlerine (Soçi’de) saldırmayı tercih ettiler.²⁴ Benzer hikâyeler Yudenic’in Estonya’daki ve Amiral Kolçak’ın Sibirya’daki hükümetinin tutumu hakkında da anlatılabilir. Yeni koşullara uyarlanmamış bir emperyalizm, anti-Bolşevik kuvvetlerin Rus İç Savaşı’ndaki faaliyetlerini koordine etmekteki başarısızlığının temel nedenlerinden biriydi.

Etnik siyaset de, Beyaz orduların sivil halklara karşı politikasında açıkça kendini gösteriyordu. En çarpıcısı, Ukrayna’nın Yahudi nüfusuna karşı Beyaz terörün yılı olan 1919’da meydana geldi. Birçok farklı anti-Bolşevik grup bu katliama katıldı. Şiddet olaylarının yüzde 40’ından sorumlu olan Symon Petliura ve Ukrayna İdaresi askerleri başı çekiyordu, ama “Yahudi-komünistlerin kalplerinde yaşayan şeytani gücü” yok etmeye ant içen Gönüllü Ordusu birimleri de katıldı. Saldırı Ocak ayında Volynsk’de başladı ve çok geçmeden Ukrayna’nın geri kalanına yayıldı. Verilen hasarların çapı, savaş öncesi pogromlarında yapılanlardan çok daha büyüktü, hatta Cihan Harbi esnasında Yahudilerin kitlesel sürgünlerinde yaşanan şiddeti bile aşıyordu. Bazı kentlerde, her üç Yahudiden biri öldürüldü. Şiddet; aşağılama, tecavüz ve işkence şeklinde baş gösterdi. Bin beş yüzü aşkın pogrom meydana geldi. Öldürülen Yahudilerin sayısına ilişkin tahminler, 50 bin gibi düşük bir rakamdan başlayıp 200 bine kadar değişmektedir. Yüz binlercesi de yaralandı veya sakatlandı.²⁵

Yahudi karşıtı beyaz terör, 1918 ve 1921 arasında eski imparatorluğun tepesine çöken şiddet kaleydoskopunun sadece bir yüzüydü. Devlet denetimi yok oldukça ve ekonomi topyekün

24 Kenez, a.g.e., s. 247-250.

25 O.V. Budnitskii, *Rossiiskii evrei mezhdur krasnymi i belymi*, ROSSPEN, Moskova, 2006, s. 275-276; W. Bruce Lincoln, *Red Victory: A History of the Russian Civil War*, Simon and Schuster, New York, 1989, s. 321; Serly Yekelchik, *Ukraine: Birth of a Modern Nation*, Oxford University Press, Oxford, 2007, s. 81.

çöktükçe, cezai şiddet iyiden iyiye arttı. Kitleler halinde kalabalıkların oradan oraya gitmesi de arkalarından şiddeti getirdi: İttifak Devletleri'ne mensup, evlerine yayan dönen savaş esirleri, açlığın kol gezdiği kentlerden kaçarak kırsal alanlarda yiyecek peşine düşen şehirliler ile trenlere veya atlarına atlayan yahut yayan olarak kendilerini kabul edecek bir yurt arayan siyasi mülteciler her yerdediler. Bu koşullar altında hastalıklar da aman vermiyordu. Bir de savaşın kendisi vardı. İç Savaş'ta, her kent, her köy potansiyel muharebe meydanıydı. Muharebelerin bazıları, karşı tarafa sızan müfrezeler veya yiyeceklerle el koyan kuvvetler ile çarçabuk örgütlenen savunma kuvvetleri arasındaki düşük düzeyli çatışmalardı. Sibirya ve Güney Rusya'da en büyük Beyaz ve Kızıl ordular arasındaki muharebelerde olduğu gibi, bazıları büyük oluşumlar arasında meydana geliyordu. Sonuç olarak, geniş bir ölçekte, siyasi şiddetin sonucu olan ayaklanmalar ve olaylar yaşanıyordu. Temmuz 1918'de, Sosyalist Devrimci Parti'nin Ekim Devrimi'nden sonra Bolşeviklerle birleşen sol kanadı, büyük bir ayaklanmayla ipleri kopardı. Alman Büyükelçisi'ni öldürdüler, (Sovyet siyasi polisi) Çeka başkanı'nı kısa bir süre rehin aldılar ve Kızıl Ordu'dan firar eden Mihail Murav'ev liderliğinde Yaroslavl kentinde büyük bir ayaklanma başlattılar. Bolşevikler, Yaroslavl ve ötesinde kanlı bir istila ve terör kampanyasıyla askerî tehdidi karşılama gücüne sahip olduklarını gösterdiler. Ne var ki, en az bu kadar önemli bir husus da, ademimerkeziyetçilik ve sosyalist hükümetlerin gevşek bir federasyonu için mücadele etmiş Sol SR'lerin yenilgisinin, eski imparatorluğun topraklarında yeni bir merkeziyetçi devlet oluşumunu tekrar planlamaları için Bolşevik merkeziyetçilerin önündeki yolu açmasıydı. 10 Temmuz 1918'de, Rusya Sovyetleri Beşinci Kongresi'nde, hükümetin her düzeyinde merkezi parti denetimini sağlayacak bir anayasa taslağı hazırlayan Bolşevikler de tam olarak bunu yaptılar.²⁶

Bu bizi Kızıl Emperyalizm meselesine getiriyor. Lenin çok uzun bir süre merkeziyetçi ve disiplinli bir partiyi savunmuştu ve tüm liderlik Devrim'i sağlamlaştırmak ve geliştirmek için bir

26 Lincoln, *Red Victory*, s. 129.

diktatörlüğün gerektiğine inanıyordu. Lenin'in en azından ademimerkeziyetçiliğin ilkeli bir taraftarı olmadığı kesindi. Kuşkusuz, Devrim'in Büyük Rus etnik merkeziyle sınırlanması gerektiğine de inanmıyordu. Devrim ve devrimcileri her zaman çokulusluydu. Üzerinde çekişmeli hak iddiası olan topraklara, savaş öncesi sınırlar veya etnik yerleşim kalıpları göz önüne alınmaksızın, en kısa zamanda Kızıl Ordu gönderilecekti. Lenin'in itibarını artıracak bir husus, sömürgeleştirilmiş halkların Kızıl birlikleri kurtarıcılar olarak değil de, Moskova iktidarının yenilenmiş bir dalgası olarak görmelerinin kolay olacağıının farkında olmasıydı. Bu özellikle sorunlu bir durumdu, zira sömürgeciliğin savaş öncesi modeli, emperyal sınır topraklarındaki kentsel yerleşimlerde etnik olarak Rus işçi sınıfları yaratmıştı. Dolayısıyla, yerel siyasal temeli kentsel sovyetler olan bir "proletarya diktatörlüğü", komünist projeyi şovenist bir sömürgecilikle lekelemesi yönünde ciddi bir risk taşıyordu. Belirli yerlerde, örneğin 1916-1917'nin etnik toplu kıyımlarına tanık olmuş Orta Asya'daki bölgelerde, bu sonuç özellikle olası ve tehlikeliydi. Bu korkular tümüyle doğrulandı. Orta Asya, yerli halkın yalnız siyasal iktidardan değil, aynı zamanda gereken kaynaklara erişimden de dışlandığı etnik sömürücülüğün gaddar bir arenasına dönüştü. Korkunç bir kıtlık bölgeyi kasıp kavurdu. Şaşırtıcı olmayacak şekilde, çaresiz ve hoşnutsuz erkeklerin canlarını ve kültürlerini bu yeni Slav zalimlere karşı korumak için bir araya gelmeleriyle, şiddetli bir isyan baş gösterdi.²⁷ Hudut topraklarındaki bu ayaklanmalar, küçük bir sınıktı olmanın çok ötesindeydi. Dosdoğru Sovyet hâkimiyetini tehdit ediyordu. Bolşevikler, fetih yoluyla devleti yeniden kurma sürecini başlatabilirdi başlatmasına, ama Rus olmayan halklarla bir uzlaşmaya varmayı başaramazlarsa, hâkimiyetleri kalıcı olarak tehlike altına girerdi.

Dolayısıyla, Bolşevik liderliği bu emperyal açmaza, ne çarlık ne de Geçici hükümetler dönemlerindeki seleflerinin düşündüğü ve Beyaz hasımlarının kabul etmeye kesinlikle yanaşmadığı yollardan çözüm getirmek için kafa yormaya koyuldu. Lenin'in

27 Bkz. Buttino, *Revoliutsiia naoborot*.

çözümü hem pragmatik hem de ideolojikti. Bolşevikler, imparatorluğun ve ulusun yakın geçmişteki devrimci tarihini (ve 1917’de bizzat dile getirdikleri sloganlarını) kucaklayarak, milletlerin “kendi kaderini tayin” hakkını onayladığı gibi, devlet aygıtında çok uzun zamandır arzu edilen federal sistemi kurdu. Bununla birlikte, merkezi ve son derece hiyerarşik tek bir partinin –kendi partilerinin– diktatörce denetiminde ısrar ederek, kendilerine özgü devrimci siyaset vizyonunu gerçekleştirmeye çalıştılar. Tıpkı Stalin’in parti hakkındaki “biçimde ulusal, içerikte sosyalist” şeklindeki ünlü deyişindeki gibi, bir çeşit Potemkin federalizmi, yani ilkede federal ama uygulamada Bolşevik bir devlet planlandı. Bu, hiçbir şekilde anlamlı bir yetki devri veya ademimerkeziyetçilik değildi.²⁸

Gerçekte, I. Savaş’ta devlet ve imparatorluk süreci çok daha karman çormandı. Olması da elzemdi. Ekonomi serbest düşüş halindeydi, zalimce savaşlar her yerde kendini gösteriyordu, toprakların bir kısmı yabancı işgali altındaydı ve geri kalanın çoğu da zaman zaman anti-Bolşevik hareketlerin veya sıradan savaş despotlarının eline geçiyordu. Moskova’dan yerel yetkililere talimatları zamanında ulaştırmak zordu ve bu talimatlar alındığı zaman bile, çoğu zaman görmezden geliniyordu. En az bu kadar önemli olan, kuvvetlerin korelasyonunun çok büyük değişiklik göstermesiydi. Minsk’te işe yarayan, Taşkent’te pekâlâ yıkıcı olabiliyordu. Yine de, özellikle 1919 yılı içinde belirli bir model ortaya çıktı: Kızıl Ordu ve Çeka çatışmayla kaynayan bir bölgeye giriyorlar ve boyun eğmeyenleri öldürüp, siyasal olarak kararsız kalan önemli gruplar ve şahsiyetlerle uzlaşma arayarak karşılarındaki kuvveti yenilgiye uğratiyorlardı. Bu bocalayan hudut boyu aktörleri grubu çoğu zaman yerli seçkinleri kapsıyordu. Yerel Bolşevikler bu milliyetçileri cezalandırmaya ve dışlamaya yeltenirlerken, Moskova onlarla işbirliği yapmakta ısrar ediyordu.²⁹ Bu çatışmalar ve müzakerelerden çı-

28 Terry Martin, *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923-1939*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 2001, s. 13.

29 Bu süreç hakkında daha fazla ayrıntı için, bkz. Pipes, *The Formation of the Soviet Union*.

kacak sonuç, yine zamana ve yere bağılıydı, ama savaşın sonuna gelindiğinde, merkezi Kremlin’de olan yeni bir emperyal uzam yaratılmıştı. 1921 itibarıyla, Bolşevikler çarların hüküm sürmüş olduğu toprakların çoğunu geri almıştı. Finlandiya, Estonya, Letonya, Litvanya ve Polonya bağımsız devletler haline gelmişti, ama Ukrayna, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ve tüm Rus Orta Asyası, yeni komünist federasyona eklemlenmişti. Kızıl Ordu tarafından fethedilen ve Parti tarafından yönetilen yerel toplumlar ve seçkinler, hayali olmayan bir özerklik altında yaşıyorlardı. Ne var ki, bunun farklı bir imparatorluk olduğu çok açıktı: Rus şovenizmi (uygulamada her zaman zayıflatılmasa da) kamusal olarak kınanıyor, Kızıl liderler bizatihi “imparatorluk” terimini reddediyor ve geleneksel iktidar yapıları sonsuza değin parçalanıyordu. En üst düzey liderlik, hudut bölgelerinde Bolşevik hegemonyasını sağlarken ve bir yandan da yerlilerin komünist projeyi kendilerininmiş gibi benimsemelerini sağlayacak yeni bir siyasal elit yaratmaya çalışırken, yeni bir “pozitif ayrımcı imparatorluk” kuruldu. Bu proje de karaya oturacaktı, ama bu, Sovyet siyasal uzamında kalıcı siyasal ve toplumsal etkiler bırakmadan önce gerçekleşmeyecekti.³⁰

30 Martin, *The Affirmative Action Empire*.

FRANSIZ İMPARATORLUĞU

RICHARD S. FOGARTY

Bu derlemenin ele aldığı Birinci Dünya Savaşı esnasındaki imparatorluk tarihlerinin kronolojik bitim noktası olan 1923'te, Albert Sarraut *La Mise en valeur des colonies françaises* adlı kitabını yayımladı. O sırada Sömürgeler Bakanı olan ve daha önce Hindiçin Genel Valiliği (daha sonra 1930'larda iki kez başbakanlık) yapan Sarraut, Fransa'nın imparatorluğunu madde-sel olarak daha iyi kullanabileceğini ileri sürdü ve bu "*mise en valeur*" veya akılcı ekonomik sömürü, iki savaş arası dönemde tüm Fransız sömürge politikasının düsturu haline geldi. Sarraut, Fransa'nın imparatorluğu gerçekten işe yarar hale getirmeye yönelik bu ihtiraslı projeye yalnız başlaması gerek-mekle kalmayıp, başlayabileceğinin de Cihan Harbi deneyiminden açıkça ortada olduğunu iddia ediyordu: "Sömürgeler böylelikle artık sadece romancıların hayallerini ve fantezilerini canlandıracağı uzak diyarlardaki topraklar değildi! Bunlar yaşamla dolup taşan, insan gücüyle zengin, doğal kaynaklarıyla zengin, canlılığını en büyük tehlike anında bile gösteren topraklardı. Bu olumlu sonuçlarla, 'sömürge girişimi karşılığını aldığını' gösteriyordu."¹ Fransa'nın o dönemde üzerinde durduğu ve gelecekteki her savaşta duracağı iki ana desteğin, sömürge-

1 Albert Sarraut, *La Mise en valeur des colonies françaises*, Payot, Paris, 1923, s. 51.

lerin sunabileceği ekonomik yardım ve insan gücü kaynağı olduğunu açıkça belirtti.

Sarraut'nun bu satırları yazmasından çok daha önce, Fransız İmparatorluğu savaşın 1914'teki resmî başlangıcına varan olaylarda hayati bir rol oynadı ve bu olaylar, bu derlemenin amaçladığı üzere Cihan Harbi'ne daha geniş bir açıdan bakmamızı sağlayan kronolojik merceği vurgular. Fransız hükûmeti, 1890'lardan itibaren Almanya'yla emperyal rekabetler konusuna büyük önem atfetti ve örneğin, Fransız yatırımcıların, Kaiser'in planladığı Berlin-Bağdat demiryoluna yatırım yapmalarını önlemeyi başardı. Avrupa'da savaşa giden yolun her anlatısı, Fransız-Alman emperyal rekabetlerinin çok daha keskin olduğu Fas üzerinden ilerlemelidir. 1905'te ve keza 1911'de, bölgedeki devletlerarası ilişkiye hâkim mevcut ittifak sistemi göz önüne alındığında, Almanların, gitgide Fransız denetimi altına girmekte olan bir topraktaki nüfuz talepleri şiddetli diplomatik krizi kışkırtacak, hatta genel bir Avrupa savaşına kadar varabilecek şekilde savaşa işaret ediyor gibi görünüyordu. Olaylarda şiddete başvurulması da eksik olmadı; üstelik sadece Kaiser'in 1911'de Agadir Limanı'na bir gambot göndererek Fas üzerindeki Alman tasarılarının işaretini verdiği, ama İtilaf birliği ve Avusturya'nın kayıtsızlığı yüzünden planlarının boşa çıktığını gördüğü zamanla sınırlı değildi bu şiddet. Fransa; himaye altına girerek sömürge imparatorluğunun parçası haline geldiği 1912'ye kadar, hatta daha sonra, Fas'taki askerî operasyonlarını hummalı bir şekilde sürdürdü.

İmparatorluğun gerek içinde gerek dışındaki Fransız emperyal ihtiraslarının etkileri yankı yapmaya devam etti. Fransa'nın Fas üzerindeki sömürge iddialarının tanınmasından esinlenerek, 1912 güzünde, İtalya Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açarak Libya ve Trablusgarb'a girdi.² Aynı yıl, gitgide tehlikeli hale gelen uluslararası güvenlik durumuna binaen, Fransız ordusu yerli halk arasında ilk kez olarak hem Fransız Batı Afrikası hem de Cezayir'de resmî zorunlu askerliği başlattı. Fransız su-

2 James Joll, *The Origins of the First World War*, 2. Baskı, Longman, Londra, 1992, s. 59.

bayı Charles Mangin, 1910'da yayımladığı kitabı *La Force noire*'de hararetle Fransa'nın Avrupa'daki ve küresel güvenliğinin, sömürgelerde asker olarak hizmet edebilecek yığınlara dayandığını savundu.³ Kısmen bu savaş öncesi güdülerinin bir sonucu olarak, Fransız ordusu savaş sırasında imparatorluğun yerli halkları arasında geniş ölçüde asker topladı. Ve Mütareke'den uzun zaman sonra, Mangin ve diğerleri imparatorluğun değerini vurgulama ve görece düşüşe geçmiş olan bir Fransa ile hem metropolü hem de sömürgelerin savunmasını yapacak "100 milyon Fransız" hakkındaki benzer argümanlara güven tazeleme çabasıındaydılar.

O halde, Fransız sömürge imparatorluğu, Cihan Harbi'nin daha geniş kronolojik ve küresel hikâyesinin kilit bir parçasıdır. Sömürgeler aynı zamanda savaş dönemi ve savaş sonrası Fransız imgeleminde de hayatî bir rol oynadığı gibi, imparatorluk da Fransa'nın 1914 ve 1918 arasında topyekün bir savaş yürütmesine yardım eden dikkate değer bir rol üstlendi. Savaşın etkilerinin, sömürgelerde 1918'den sonra bile biçimlenmeye devam etmesinin nedeni de, tam olarak, Fransa'nın savaş faaliyetlerinde, imparatorluğun oynadığı bu öne çıkan rol oldu. Gerçekte Cihan Harbi, sadece savaşan tarafların en önemlilerinden biri olarak Fransa'ya değil, aynı zamanda 1914'te savaş girdiği sırada, ulusun varlığı ile denizaşırı mülklerini birleştiren "La plus grande France", yani "Büyük Fransa"ya da yayıldı. Bu Büyük Fransa, savaşan imparatorluklar hakkındaki bu derlemenin kurucu ilkesi olarak hizmet eden imparatorluk tanımını ortaya koyduğu zaman Charles Maeier'in kafasında olan türden bir devletin klasik bir örneği idi: Toprakları geniş, hatta yerkürenin her yanına dağılmış; örgütlenmesi çok etnili, hiyerarşik ve merkeziyetçi; varlığı ise, sömürge seçkinlerinin (aynı zamanda az çok seçkin statüsüne yükselttiklerinin) işbirliğine dayanan bir devlet yapısıydı bu.⁴ Avrupa'daki emperyal merkez, siyasal, ekonomik ve kültürel açıdan sömürgelere sıkı sıkı-

3 Charles Mangin, *La Force noire*, Hachette, Paris, 1910.

4 Charles S. Maier, *Among Empire: America's Ascendancy and its Predecessors*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2006, s. 31.

ya bağlıydı.⁵ Bu, savaşın gerilim ve sıkıntılarının metropolle kalmayıp, imparatorluğun çok uzaklardaki sömürgelerinin uzam ve yaşamlarında da muazzam ve geniş kapsamlı etkileri olduğu anlamına geliyordu. Kuşkusuz, Cihan Harbi'nin bir dünya savaşı olduğu düşünülduğünde şaşırtıcı değildi bu; yine de, dönemin Fransız sömürge imparatorluğunun devasa genişliğini anlamak –o sırada dünyanın en büyük ikinci imparatorluğu– ve Kuzey ve Batı Afrika'dan Madagaskar, Endonezya, Pasifik ve Karayipler'e dek uzanıyordu– savaşın kelimenin gerçek anlamıyla küresel olduğunun kesinliğini göstermesi açısından önem taşıyor.⁶ Avrupalı olmayan 500 bini aşkın sömürge uyruğunun yanı sıra, 200 bin kadar işçinin de Avrupa'da savaşa asker olarak katılması, tek olmasa bile, Fransa'nın savaşında imparatorluğun tamamlayıcı rolünün en canlı göstergesi olarak öne çıkar.

Cihan Harbi'nin küresel uzanımının Büyük Fransa'nın her yerinde hissedilen sonuçları oldu. Savaşın, örneğin bağımsızlık hareketlerini kışkırtarak Fransa'nın sömürgelerindeki sıkı yumruğunu ölümcül derecede zayıflatmadığı doğru. Fakat Sarraut'nun eserlerinde ve Paris'teki 1931 Uluslararası Sömürge Sergisi gibi (Sarraut'nun imparatorluğun faydalılığı ve Fransız ihtişamına katkılarının metinsel kutlamasına somut, göz

- 5 Dolayısıyla Fransız ve diğer imparatorlukların tarihçileri tarafından bugün artık aksiyomatik hale gelmiş şekilde "tek bir analitik alan" olarak metropol ve sömürgeler yaklaşımı. Bkz. Frederick Cooper ve Ann Laura Stoler, "Between Metropole and Colony: Rethinking a Research Agenda", a.g.y., *Tensions of Empire: Colonial Cultures in a Bourgeois World*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 1997, s. 1-56.
- 6 Almanya'da bazıları, savaşı en başından itibaren *Der Weltkrieg* olarak tanımladılar. Hew Strachan, "The First World War as a Global War", *First World War Studies*'de savaşa hem küresel hem de emperyal bakış açısını kısa ve öz olarak tartışır, 2010, sayı 1/1, s. 3-14. Ayrıca bkz. aynı yazarın, *The First World War*, Viking, New York, 2003; *The First World War*, i. *To Arms*, Oxford University Press, Oxford, 2001; John H. Morrow, Jr., *The Great War: An Imperial History*, Routledge, New York, 2004; Michael S. Neiberg, *Fighting the Great War: A Global History*, Harvard University Press, Cambridge MA, 2006; William Kelleher Storey, *The First World War: A Concise Global History*, Rowman&Littlefield, New York, 2010; Lawrence Sondhaus, *World War One: The Global Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011 ve Andrew Tait ve Richard S. Fogarty (ed.), *Empires in World War I: Shifting Frontiers and Imperial Dynamics in a Global Conflict*, I. B. Tauris, Londra, 2014.

alıcı tezahürlerini sağlayan) organizasyonlarda sergilenen, imparatorluğun istikrar ve kârlılığına olan güvenin, emperyal yapıda çok ciddi çatlaklar ve yarıklar açtığına dair işaretler mevcuttu.⁷ Sömürgelerdeki Fransız hâkimiyetini en dolaysız şekilde istikrarsızlaştıran İkinci Dünya Savaşı olacaktı, fakat ilk küresel, topyekün savaş, ikinciden sonra zirvesine ulaşan bir süreç olarak başladı.⁸ Ve bu süreç kısmen Fransa'nın, Sarraut'nun sömürge desteğinin en büyük kaynakları olarak tanımladığı iki bölgenin sömürülmesindeki baskılarına bir tepki olarak doğdu: Ekonomik yardım ve insan gücü.

Mise en valeur

İmparatorluk, bu ilk modern, sanayileşmiş savaşın temelini atılmasına yardım etti; bu savaşta derinlemesine fiziksel kaynakları sevk etme ve uzun dönemli seferberlik yarışı bir rolü, belki de kritik rolü oynadı. Sarraut, Sömürgeler Bakanlığı'nın otoritesi altındaki toprakların –Batı ve Ekvator Afrikası, Hindîçin ve Madagaskar'ın yanı sıra, Afrika'nın diğer kesimleri, Hint ve Büyük Okyanus ve Karayipler'deki daha küçük parça parça mülkler ile dünyanın çeşitli diğer kesimleri– 1914 ve 1918 arasında savaş tahvilleri ve hayırseverce bağışlar aracılığıyla neredeyse 600 milyon frank katkıda bulunduğunu ve yaklaşık 2,5 milyon ton çeşitli malzemeyi Fransa'ya gönderdiğini hesaplamıştı.⁹ Çeşitli nedenlerle imparatorluğun geri kalanından ayrı olarak sınıflandırılan Kuzey Afrika'daki Fransız toprakları –Tu-

7 1931 Sömürge Sergisi'nin Fransız kamuoyuna sunduğu özimgе hakkında, bkz. Herman Lebovics, *True France: The War's over Cultural Identity, 1900-1945*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 1992, s. 51-97.

8 Martin Thomas, *The French Empire between the Wars*, Manchester University Press, Manchester, 2005, Birinci Dünya Savaşı ertesi Fransız İmparatorluğu'nun başma bela olan yapısal zafiyeti açıkça gösterir. İkinci Dünya Savaşı'nın imparatorluktaki etkileri hakkında, bkz. a.g.y., *The French Empire at War, 1940-45*, Manchester University Press, Manchester, 1998. Fredrik Logevall, *Embers of War: The Fall of an Empire and the Making of America's Vietnam*, Random House, New York, 2012, Hindîçin'deki Fransız sömürge denetiminin ölümcül zayıllamasında İkinci Dünya Savaşı'nın başat rolünü daha güçlü biçimde ileri sürer.

9 Sarraut, *Mise en valeur*, s. 45, 50-51.

nus, Cezayir ve Fas– bir milyar kadar savaş tahvili taahhütleri ile üç milyon ton kadar savaş malzemesi ekledi.¹⁰ Bu önemsiz sayılmazdı, ama Fransız hükümetinin ülke içinde savaş tahvil-leri aracılığıyla 100 milyar frank topladığını, bu fon içindeki sö-mürge payının yüzde 2’den az olduğunu ve Fransa’nın 1918’e kadar her yıl savaş için 34 milyar dolar harcadığını da unutmamak gerekiyor.¹¹ Dahası, başka yerlerden Fransa’ya ithal edilen savaş malzemeleri miktarı sömürge katkısını küçük gösteriyor-du ve ne ağır savaş sanayilerini besleyen kömür ve petrol gibi mallar ne de mamul madde kaynağı olan sömürgeler, temelde gıda malları kaynakları olarak hizmet etti.¹²

Yine de, bu varoluşsal tehdit ve acil ihtiyaç esnasında impara-torluğun karşılığını almaya yönelik Fransız çabaları sömürgeler-de geniş bir şekilde hissedildi. Fransız devleti, sömürge ekono-milerine o zamana kadar yaptığından çok daha direkt bir şekil-de müdahale ederek, kuşkusuz imparatorluğun her yanında ve savaşın dört yılı boyunca bölgesel ve geçici çeşitlilikler olmakla birlikte, gerek öncelikleri gerek kaynakların üretim ve dağıtımını belirleyen güç oldu. Fransız Batı Afrika’sının geniş federasyonu- nu (l’Afrique Occidentale Française [AOF]) oluşturan sömürge-ler bunun canlı bir örneğidir. Savaşın ilk iki yılı, devlet AOF eko-nomisine pek az dolaysız müdahalede bulunarak, buralarda çalış-şan büyük Fransız ithalat ve ihracat şirketlerini, işlerini diledik-leri gibi yürütmekte serbest bıraktı. Gelgelelim, 1916’ya gelindi-ğinde, sömürge idaresi metropolün taleplerine yanıt olarak mü-dahaleciliğe doğru ilerlemeye başladı. Aktivist genel vali Joost

10 Pierre Varet, *Du concours apporté à la France par ses colonies et pays de protec-torat au cours de la guerre de 1914*, Presses modernes, Paris, 1927. Bkz. ayrı-ca, Jacques Frémeaux, *Les Colonies dans la Grande Guerre: Combats et épreu-ves des peuples d’Outre-Mer*, 14-18 Editions, Paris, 2006. Tunus ve Fas resinen bağı devletlerdi; bu himaye yönetimlerinde Fransız devleti yerli hükümdarlar-ın (Tunus Beyi ve Fas Sultanı) *de jure* yetkesini tanıyor, ama Dışişleri Bakan-lığı üzerinden *de facto* sömürge yönetimini yürütüyordu. Cezayir’de çok yo-ğun Fransız yerleşimci yaşıyordu ve yönetsel olarak metropol Fransa’ya pa-ralel şekilde, metropol *départman*ları doğrultusunda üç *départmana* ayrılmıştı ve İçişleri Bakanlığı’na bağı olarak yönetilmekteydi.

11 Leonard V. Smith, Stéphane Audoin-Rouzeau ve Annette Becket, *France and the Great War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, s. 65.

12 Frémeaux, *Les Colonies dans la Grande Guerre*, s. 87-88.

Van Vollenhoven döneminde, 1917'de, devlet gütgide artan şekilde ekonomik faaliyeti, özellikle de AOF'nin başlıca ihraç malları olan palmiye ve yerfıstığı yağı üretimini yönetmeye koyuldu. Yerli halkı bu ürünlerin üretim ve nakliyesinin artırılmasına yöneltme, yerel ekonomileri yeniden yönlendirme ve engelleme de müdahaleye dahildi. Savaşın sonuna gelindiğinde, Fransa'nın savaş ekonomisine katkı çabası, Moritanya ve Nijer'in daha ücra ve az gelişmiş toprakları dışında "AOF'un hemen her yerinde derin izler bırakmıştı."¹³ Hoşnutsuzluk ve işçi huzursuzluğu 1918'den epey sonra da yankılarını sürdürdü.

İmparatorluğun dört bir köşesinde, savaş dönemi talepleri, devletin sömürgelerdeki kaynakları edindiği fiyatları sabitlemesi, sömürge üreticilerinin ürünlerine karşılık pazar fiyatından daha azını alacağı anlamına geliyordu. Özellikle Hindîçin ve Madagaskar gibi daha uzak mülklerde şiddetle baş gösteren nakliye güçlükleri ve Alman U-botlarının devriye gezdiği Atlas Okyanusu'nu aşmayı gerektiren Karayip ürünleri, kimi zaman imparatorluğun sağlayabileceği ekonomik yardımı azaltırken, aynı zamanda sömürgelere yapılan ithalatı da kısıtlayarak enflasyona yol açtı. Sömürgelerde veya metropolün savaş dönemi taleplerinin kârları artırıp yükselttiği sektörlerde bile –örneğin, çok fazla tahıl, şarap ve koyun eti sağlayan Avrupalıların mülkiyetindeki büyük çiftliklere sahip Cezayir ve bir bağlı devlet olarak Fransız devlet müdahalesinin en dolaysız çeşitlerinden bazılarına tanık olan Fas gibi– emperyal bir ekonomide kısıp kalmanın bedeli, sömürgeleştirilen topraklarda her zamankinden fazla aşikâr hale geldi.¹⁴ İmparatorluğun, metropole ihraçta çarpıcı bir artışa tanık olan Madagaskar gibi kesimlerinde,

13 Marc Michel, *L'Appel à l'Afrique: Contributions et réactions à l'effort de guerre en A.O.F., 1914-1919*, Publications de la Sorbonne, Paris, 1982, s. 450. Bu çalışma bir bütün olarak bu hikâyeyi çok ayrıntılı olarak anlatır. Daha kısa bir versiyonu yakınlarda yayımlandı: *Les Africains et la Grande Guerre: L'Appel à l'Afrique (1914-1918)*, Karthala, Paris, 2003. Bu bölümdeki tüm referanslar, 1982'de yayımlanan orijinal kaynağa verilmiştir.

14 Cezayir'in savaş dönemi deneyimi hakkında, bkz. Gilbert Meynier, *L'Algier révélée: La Guerre de 1914-1918 et le premier quart du XXe siècle*, Droz, Cenevre, 1981 ve Fas hakkında, bkz. Mohammed Bekraoui, *Le Maroc et la première guerre mondiale 1914-1918*, ANRT, Lille, 1982.

savaş dönemi baskıları ve iç olaylar birleşerek, gerçek bir “ekonomik ve parasal tehdit yarattı.”¹⁵

Madagaskar’daki parasal duruma değinme, metropolün sömürgelere, mali katkının yanı sıra, tonlarca malın düşük fiyatlardan gönderilmesi için yaptığı çağrının da bir göstergesidir. Burada sömürge katkısının, büyük bölümü iç tahvil alımları ve dış borçlardan gelen topyekün mali fonun küçük bir yüzdesi olduğu doğru olsa bile, bu toplamlar sömürgeler bağlamında göz ardı edilecek kadar küçük değildi. Burada imparatorluk, Sarraut’un sömürgelerin rolüne ilişkin savaş sonrası methiyesinde dile getirdiği gibi, kelimenin gerçek anlamıyla bedel “ödüyordu.” Hindic’in federasyonu, savaş faaliyetlerine Kuzey Afrika dışındaki tüm sömürgeler arasında en büyük katkıyı yaptı. Hindic’in’de savaş tahvillerinden toplanan 367 milyon franklık tahvil tüm sömürgelerden toplanan paranın yarısını rahatlıkla aşıyordu. Sömürge aynı zamanda imparatorluğun savaşla ilgili çalışmalar yürüten yardım derneklerine katkılarının da yarısını yaparken, Hindic’in’deki yerleşimler savaşın tahrip ettiği Fransız köylere “sahip çıkmakta” da özellikle faaldi.¹⁶ Hindic’in, Fransız İmparatorluğu’nun en zengin sömürgelerinden biri olduğundan bu şaşırtıcı değildi ve yardımın büyük çoğunluğu varlıklı sömürgecilerden ve diğer Avrupalı yerleşimcilerden geliyordu. Bununla birlikte, Hindic’in’de toplam savaş tahvillerinden toplanan paranın üçte biri yerli halkların cebinden çıkmıştı. Aynı oran Cezayir’in büyük denebilecek katkısında da geçerliydi; bu bakımdan imparatorluğun, yerli nüfusları, Fransız savaş faaliyetleri için yoğun bir şekilde yatırım haline getirdiği söylenebilir.¹⁷

Hindic’in örneği, bu sömürge katkısının yerli ekonomi ve halkın yanı sıra, Fransız hâkimiyetinin istikrarına da bir yük getirdiğinin hatırlatıcısı olarak işlev görür. Mali katkısının ötesinde, Hindic’in Fransa’ya, Fransız Batı Afrikası istisnasıyla, tüm

15 Maurice Gontard, *Madagascar pendant la première guerre mondiale*, Editions Universitaires, Tananarive, 1969, s. 90.

16 Sarraut, *Mise en valeur*, s. 45-48.

17 Frémeaux, *Les Colonies dans la Grande Guerre*, s. 86; Meynier, *L’Algérie révélée*, s. 602.

sömürgelerden çok daha fazla tonajda savaşla ilgili mal ihracı yaptı; Güneydoğu Asya ile metropol arasındaki muazzam mesafeden malları nakletmenin güçlüğü göz önüne alındığında, bu gerçekten büyük bir başarıydı.¹⁸ Yine de, savaşın yarattığı karışıklıklar, Hindîçin'deki tüccarı, Fransa'ya erişemediği zamanlarda Asya pazarlarına satış yapmak zorunda bırakmasıyla, sömürge ile metropol arasındaki toplam ticarete hatırı sayılır bir düşüşe yol açtığı gibi, ekonomik ilişkilerdeki bu sıkıntılar savaş sonrası dönemde de ekonomik güçlükler getirdi.¹⁹ Ayrıca unutmamak gerekir ki, Banque de l'Indochine'in çok daha fazla büyümeyi sürdürmesine ve Hindîçin'in sömürge bütçesinin savaş yıllarında fiili bir büyüme göstermesine karşın, çile ve hoşnutsuzluk bazı alanlarda çok açıldı. Kırsal Tonkin açlık çekerken, küçülmüş sömürge garnizonları korsanlara, milliyetçi asilerin periyodik tehditlerine, hatta 1917'de *tirailleurs indochinois*'nin (yerli askerler) başkaldırılarına maruz kaldı.²⁰ Bunların hiçbiri o dönemde Fransız yönetimini ciddi şekilde tehdit etmedi; ancak, ana muharebe alanlarından ne kadar uzak olsa da, savaşın Fransız sömürge imparatorluğunun tüm alanlarını etkilediğini hatırlattı ve gelecekteki istikrar açısından potansiyel sorunlar yarattı. Savaşın sonuna gelindiğinde sömürgelerin lehine dönen ödemeler bilançosu bile bir bedelle geldi: Fransız ithal mallarının azalması, bazı yönlerden maddi yaşam standartlarında gerileme yaşandığı anlamına geliyordu; sömürge ihracı ise sadece metropol yetkililerinin savaş faaliyetinde temel olarak gördükleri mallarda gerçekleşti ve dolayısıyla, diğer sektörlerin arzında gerçek anlamda gerileme ve sıkıntılar oldu. Son tahlilde, bir tarihçinin belirttiği gibi, "sömürge ticareti her yerde küçülme gösterdi."²¹

18 Sarraut, *Mise en valeur*, s. 50.

19 Frémeaux, *a.g.e.*, s. 80-83.

20 Frémeaux, *a.g.e.*, s. 91-92, 257-261. "Tiralleur"un sözcük anlamı, "nişancı" veya "avcı"dır; bu, Fransızların Hindîçin'de "indochinois", Cezayir'de "algérien", Batı Afrika'da "sénégalais" ve benzeri sıfatlar ekleyerek, tüm sömürge piyadeleri için kullandığı bir terimdi.

21 Jacques Thobie, Gilhert Meynier, Catherine Coquery-Vidrovitch ve Charles-Robert Ageron. *Histoire de la France coloniale, 1914-1990*. Armand Colin, Paris, 1990, s. 75.

Dolayısıyla savaş faaliyetine sömürge katkısının etkisi, sömürgelerden gönderilen toplam savaş malzemesi veya paranın yüzdesi olarak ölçüsünden çok daha barizdir. Fransa'nın savaş dönemi kültüründe imparatorluğun yeri göz önüne alındığında da, bu ekonomik ve mali katkı çok daha belirginleşir. Tarihçi Jacques Frémeaux'nun değindiği gibi, "sanayi toplumlarının normlarıyla karşılaştırıldığında sınırlı kaynaklara sahip topraklardan hatırı sayılır yardım beklemenin tamamen ütopyacı" bir yaklaşım olduğu ne kadar doğrudur, sömürgelerin "katkısının, her şeye rağmen, umulabilecek olandan çok daha büyük olduğu" da o kadar doğrudur.²² İşte, Sarraut'nun ve diğerlerinin 1918'deki zafere sömürge katkısı konusundaki coşkularının altında yatan duygu da buydu. Modern, endüstriyel savaş hem para hem de kaynaklarda muazzam harcamalara yol açmıştı ve devlet, her ikisini de sömürgelerde bulmayı umuyordu. Aslına bakılırsa, imparatorluğun 19. ve 20. yüzyıl tarihindeki daha uzun vadeli ekonomik ve mali rolü düşünüldüğü zaman, akılda tutulması gereken husus, yalnız bilanço defterlerindeki somut rakamlar değil, sömürgelerin çağın ekonomik imgelemindeki yeri olmalıdır. Fransız İmparatorluğu'nun toplam kazançları, gerçek anlamda masraflarını çıkarması, hiçbir zaman maliyetlerini aşmadı.²³ Fakat bu, birçok siyasi ve iş dünyası liderinin sömürgelerden gerçek, uğraşmaya değer kârlar beklediği anlamına gelmiyordu. Kısacası, imparatorluk gerçekten Fransız kapitalizminin ve ekonomik kalkınmasının boynuna asılı bir değirmen taşı olsa bile, birçokları bu gerçeğin farkında değildi ve tam tersine inanıyordu.

Belki de, ilkin Marx, Hobson ve Lenin tarafından oluşturulan çizgiler doğrultusunda akan çağdaş düşüncüyü beslemeye devam eden de, imparatorluğun ekonomik faydalılığına inanç şeklindeki bu kültürel fenomen oldu. Fransa ve Fransız İm-

22 Frémeaux, *a.g.e.*, s. 89, 93.

23 Bkz. Jacques Marseille'in çığır açan ve son derece titiz araştırması, *Empire colonial et capitalisme français: Histoire d'un divorce*, Albin Michel, Paris, 1984. David S. Landes de, daha genel olarak Avrupa imparatorluklarının kârsızlığı hakkında benzer sonuçlara vardı, *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor*, W.W. Norton, New York, 1998.

paratorluğu örneğinde Sarraut, imparatorluğa olan inancın ve coşkunun en iyi kanıtlarını, çoğu zaman Cihan Harbi deneyimlerine çok yakından bağlantılı olarak sundu: “Dolayısıyla” diye yazmıştı, “çok uzun zamandır külfetli bir lüks olarak göz ardı edilen, oysa büyük bir ulusun uluslararası itibarı açısından elzem olan bu sömürgeler, tehlike zamanlarında, metropolün savunmasına etkili bir destek sağlayabileceklerini çarpıcı bir şekilde ortaya koydular.”²⁴ Bu bakımdan, sömürgeler tarihçilerin Fransa’nın savaşında çok önemli olarak işaret ettikleri hususta hayati bir rol oynadı: Kültürel seferberlik.²⁵ Sözün özü, imparatorluk, birçoklarına göre, açıkçası maddi olmaktan çok, psikolojik olarak önemliydi; ne var ki, emperyal servet ve kudretin maddi temeline ilişkin hülyalar da bu psikolojik vizyonu besliyordu.

Bir tarihçinin Fransız savaş faaliyetine sömürgelerin potansiyel ekonomik katkısı ve imparatorluğun kültürel seferberlikteki rolü üzerine “resmî yüceltme” adını verdiği şey, savaş tahvillerinin reklamını yapan afişlerde canlı bir şekilde görülebilir.²⁶ Sözgelimi, savaş sonrası yeniden inşa faaliyetine yardım etmek için Crédit Foncier de l’Algérie et de Tunisie tarafından satılan tahvillerin reklamını yapan 1920 yılına ait iki afiş, sömürgelelerin metropole sunduğu maddi yardımı vurguluyordu. Bunlar, savaş esnasında, Fransa’nın imparatorluğunun ödeme yeteneği simgeleri olan işlek limanları tasvir ediyordu ve Sarraut ve diğerlerince milyonlarca ton materyalin akması nedeniyle yüceltilen de aynı limanlardı. Cezayir yerlilerinin, savaşın tahrip et-

24 Sarraut, *Mise en valeur*, s. 51.

25 Péronne’daki Tarih Müzesi’yle bağlantılı tarihçiler bu yaklaşımın en sadık temsilcileridir. Smith, Audoin-Rouzeau ve Becker, *France and the Great War*, iyi bir genel bakış sunar. Bkz. ayrıca, Antoine Prost, “Les limites de la brutalisation: Tuer sur la front occidental, 1914-1918”, *Vingtième siècle*, 2004, sayı 1/81, s. 5-20; Jay Winter, “P vs C: The Still Burning Anger when the French Talk of the First World War”, *Times Literary Supplement*, 16 Haziran 2006; Leonard V. Smith, “The ‘Culture de guerre’ and French Historiography of the Great War of 1914-1918”, *History Compass*, 2007, sayı 5/6, s. 1967-1979 ve Pierre Purseigle, “Back from the Trenches”, *La Vie des idées.fr*. 23 Nisan 2009 <www.booksandideas.net/Back-from-the-Trenches.html?lang-fr> (erişim 20 Nisan 2013).

26 Thobie vd., *Histoire de la France coloniale*, s. 75.

tiği metropolü zenginleştirecek imparatorluk ürünlerini gönderdiği bu limanlar hummalı bir faaliyetle kaynıyordu. Bunlardan birinde, fabrikaların bacalarından sömürgelerin hammaddelerini mamul maddelere dönüştüren duman yükseliyordu (bkz. Görsel 11).²⁷ Böyle imgeler açık bir mesaj iletliyordu: Sömürgelerin hammaddeleri ve işgücü ilk kez olarak modern endüstriyel savaşa yakıt sağlamak ve bu savaştan toparlanarak çıkmaya yardım etmeye yöneltiliyordu.

Bu ve diğer afişler, savaş boyunca Fransız kültürel imgeleminde sömürge ekonomilerinin yerini gösterir. Bunlar, Fransız kamuoyuna, sömürgelerde ve metropolde, Fransa'nın Almanya'yla, "la grande France"nın [...] kaybedemeyeceği" bu ölüm kalem mücadelesinde bir avantaj olarak imparatorluğuna güvenebileceğini hatırlatıyordu.²⁸ Bu duygular savaş sonrası dönemine de aksetti, üstelik sadece yeniden inşa tahvilleri duyurularında değil. Sömürge imparatorluğunun 1914 öncesi en büyük destekçileri bile, bir tarihçinin dile getirdiği gibi, bunun bir "yamalı bohça" olduğunun farkındaydı.²⁹ 1918'den sonra Sarraut, Fransa'nın imparatorluğundan, daha sistemli bir yaklaşımla daha çok sonuç alabileceğinin bir kanıtı olarak savaşı gösteren pek çok sestten sadece biriydi. Sömürgeler Bakanını olarak seleflerinden biri olan Henri Simon, 1919'da imparatorluğun inşasına damgasını vuran "kapis" ve gelişigüze bir son verilmesi ve sömürge ekonomik gelişmesi ve istimali için, "savaştan alınacak ilk ders" olması gereken "düzenli bir plan"ın başlatılması doğrultusunda çağrı yaptı.³⁰ İki savaş ara-

27 Hoover Institution Archives afiş koleksiyonu FR 894: C. Boiry, "Crédit Foncier d'Algérie et de Tunisie, Emprunt national 6% 1920", Devambez, Paris, 1920?. Bu ve diğer imgelere ilişkin daha eksiksiz bir tartışma için, bkz. Richard S. Fogarty, "Race and Empire in French Posters of the Great War", Pearl James (ed.), *Picture This: World War I Posters and Visual Culture* içinde, University of Nebraska Press, Lincoln, NB, 2009, s. 172-206.

28 Marie-Pascale Prevost-Bault, "Les Collections de l'Historial", Weill vd., *Les Affiches de la Grande Guerre*, Historial de la Grande Guerre, Péronne, Somme, Martelle, 1998, s. 24.

29 Thobie vd., *Histoire de la France coloniale*, s. 59.

30 Stephen H. Roberts, *The History of French Colonial Policy, 1870-1925*. Archon, 1929, yeni baskı, Hamden, CT, 1963, s. 606.

6 % - 1920

CREDIT FONCIER D'ALGERIE ET DE TUNISIE
CAPITAL 125 MILLIONS

Görsel 11. Yeniden inşa maliyetlerinin ödenmesine yardım edecek bir 1920 savaş tahvilini duyuran afiş. Somürgeler nasıl savaşın yürütülmesinde metropole yardım etmişlerse, savaş sonrası yeniden inşa da ekonomik yardım sağlayabiliirdi (Hoover Enstitüsü Arşivi).

sı dönemin tamamı boyunca, savaş sırasında boş ümitler uyardırma benzeyen *mise en valeur* Fransız sömürge politikasını, imparatorluğu daha iyi sömürmeye yönelik daha büyük çabalara yöneltecekti.³¹

Yedek insangücü

1915'te, savaş dönemi ortamına özgü, muazzam ölçüde başarılı olacak ve savaşın sona ermesinden onlarca yıl sonra bile Fransız kültüründe inanılmaz derecede geniş şekilde ses getirecek bir reklam çıktı. Hemen fark edilen *tirailleur sénégalais* üniforması içinde, Batı Cephesi'nde savaşmak üzere Fransa'ya gelen 134 bin askerden biri olan bir Afrikalının gülümseyen yüzü Banania adlı sıcak kahvaltı içeceği paketinde ve afişlerde boy göstererek, kısa sürede Fransız reklamcılık tarihinin en tanınan ikonlarından biri haline geldi. Banania imgesi, nasıl benzer imgeleri başka pek çok reklamcı tarafından kullanıldıysa, bu askerlerin Fransız kamuoyundaki popülerliğinden yararlanıyordu; ama bununla da kalmayıp, aynı zamanda bu popülerliğin siyahi Afrikalıların doğasına dair ırkçı varsayımlarla dolu olduğunu da açıkça ortaya koyuyordu ve bu varsayımlar sömürge uyruklarını, Fransız üniforması içinde olsalar bile, uğruna savaşmışları milletten uzaklaştırmaya yarıyordu. Abartılı gülümseme, yumuşak başlı ve basit siyahi Afrikalı hakkındaki standart düşünceleri yansıtıyordu ve ortaya çıkan etki açıkça ataerkil ve ırkçıydı. Savaştan sonra uzun süre boyunca bu imgelelerin sürüp giden kullanımına tepki gösteren Afrikalı büyük şair ve bağımsız Senegal'in ilk cumhurbaşkanı Léopold Sédar Senghor, *tirailleur*'ün bu aşağılayıcı imgesini Paris duvarlarından yırtıp atmayı çok istediğini söylemişti.³²

31 *Mise en valeur* kavramının Fransız sömürge politikasındaki tarihinin daha eksiksiz ve ayrıntılı incelemesi için, bkz. Alice L. Conklin, *A Mission to Civilize: France and West Africa, 1895-1930*, Stanford University Press, Stanford, 1997.

32 Senghor'un tepkisi ve Banania ile *tirailleurs*'ün imgeleri hakkında, bkz. Anne Donadey, "'Y'a bon Banania': Ethics and Cultural Criticism in the Colonial Context", *French Cultural Studies*, 2000, sayı 11, s. 9-29. Bkz. ayrıca, Jean Garrigues, *Banania: Histoire d'une passion française*, du May, Paris, 1991; John

Sömürgelerin savaş faaliyetine yaptığı fiziksel insan katkısı, aslında, Banania gibi “egzotik” ürünleri mümkün kılan malzemelerin ithalinden çok daha ünlüydü. Bu, ister o dönemde metropoldeki kültürel etkiyle, ister 1918 sonrası yıllara ve bugüne dek gelen tarihyazımıyla ölçülsün, doğrudur. Fransa, hem asker hem de işçi topladı ve ithal etti. Savaş sanayiinde çalışmak üzere 1914 ve 1918 arasında Fransa’ya yaklaşık 200 bin sömürge uyruğu geldi. Çoğu Kuzey Afrika’dan (özellikle Cezayir) ve Hindic’in’den olmak üzere, birkaç bini de Madagaskar’dan geldi. (Sömürge uyruğu olmamalarına karşın, Fransa’daki Avrupalı olmayan işgücüne 37 bin Çinli işçi de eklenecekti.) Fransız devleti, mümkün mertebe katı gözetim ve ayrıma tabi tuttuğu ve genellikle işyerinde ayrımcılık uyguladığı Fransa’daki sömürge işçilerini dikkatle nezaret ve kontrol altında tuttu. Bir tarihçi, bu işçilerin durumunu aslında “zorunlu emek” kategorisinde ele almıştır; kaynaklarından Kuzey Afrikalı bir Müslümanın şunları yazdığı göz önüne alındığında yadırganacak bir şey yoktur bunda: “Kâfirler beni zorla alıp getirdiler. [...] Bir mahkûm gibi çalışıyorum.”³³ Kaldı ki, bu adamların Fransız toprağında ve Fransız işyerlerindeki varlığına karşı Fransız sivil nüfus arasında hınç, ayrımcılık, hatta ırkçılık kaynaklı şiddet yaygındı.³⁴

Mendenhall, *French Trademarks: The Art Deco Era*, Chronicle, San Francisco, 1991; Anne-Claude Lelieur ve Bernard Mirabel, *Negripub: L’Image des Noirs dans la publicité depuis un siècle*, Société des Amis de la Bibliothèque Forney, Paris, 1987. Dana S. Hale, “French Images of Race on Product Trademarks during the Third Republic” ve Leora Auslander ve Thomas C. Holt, “Sambo in Paris: Race and Racism in the Iconography of the Everyday”, her ikisi de, Sue Peabody ve Tyler Stovall (ed.), *The Color of Liberty: Histories of Race in France* içinde. Duke University Press, Durham, NC, 2003, s. 131-146, 147-184, Banania figürünü ve bunun dönemin tasvirlerinin yayılmasındaki daha geniş bağlama nasıl oturduğunu tartışır.

33 Tyler Stovall, “Colour-Blind France? Colonial Workers during the First World War”, *Race&Class*, 1993, sayı 35/2, s. 37, 47.

34 Tyler Stovall, “The Color Line behind the Lines: Racial Violence in France during the Great War”, *American Historical Review*, 1998, sayı 103/3, s. 737-769. Savaş dönemi Fransası’nda sömürge işgücü hakkında, ayrıca bkz. Bertrand Nogaro ve Lucien Weil, *La Main d’œuvre étrangère et coloniale pendant la guerre*, Presses Universitaires de France, Paris, 1926 ve John Horne, “Immigrant Workers in France during World War I”, *French Historical Studies*, 1985, sayı 14/1, s. 57-88.

Yine de, eğer sömürge işçileri Büyük Fransa'nın savaşa katılımının önemli ve gözle görünür bir yönü ise, Banania reklamında temsil edilen *tiralleur sénégalais* gibi askerlerin katılımı gerek sayısal gerek kültürel olarak çok daha güçlü görünüyordu. Fransız ordusuna 500 bin kadar sömürge uyruğu girdi ve Batı Cephesi'nde çarpışmak üzere metropole sevk edildi. Sarraut'nun kitabının savaş faaliyetine emperyal katkısı övmesi ve savaş sonrası daha sistemli bir *mise en valeur*'ün imparatorluğun savaş faaliyetine sağladığı insani sermayeyi belgelemeye ve tartışmaya çok daha büyük yer ayırmayı –kendisinin imparatorluğun ekonomik ve mali katkılarını kaydetmeye ayırdığı yerden daha büyük bir yer aslında– tavsiye etmesi tesadüfi değildir. Bu sadece insan sayısını toplamaktan daha kolaydı ve Fransa'daki fabrikalar ve diğer işyerlerindeki işçilerle muharebe meydanlarındaki askerler çarpıcı bir izlenim bırakmıştı. En çok dikkati çekenler askerlerdi, zira sayıları çok fazlaydı ve savaş faaliyetine katkıları çok daha dolaysız ve meşru, potansiyel olarak, nihai fedakârlık bağlamında görülüyordu. Fransız yetkililerin çoğu zaman “kan vergisi” olarak söz ettikleri şeyi ödüyorlardı. Askerler birçoklarının gözünde, Fransa'nın imparatorluğundaki cömert medenileştirme misyonunun dehası ve etkililiğinin muhteşem bir teyidiydi ve sömürge halkları da, bu kan vergisini tam olarak Fransa'nın iddia edilen vesayetinden yararlanmaları nedeniyle borçlanmışlardı zaten.

Fransa sömürge uyruklarını, sömürgelerindeki ordusunda onlarca yıl kullanmıştı ve 1914'ten hemen önceki yıllar, bu kullanımı gerek imparatorluğun asayışı gerek iç ulusal savunma için genişletmek amacıyla artan bir hareketliliğe tanık olmuştu. Mangin'in 1910'da çıkan, Batı Afrika'da asker toplamayı savunan kitabı *La Force noire*, bu söyleme yönelik kitlit bir katkı olmuştu. Adolphe Messimy (daha sonra Sömürge-ler Bakanı ve 1914'te Savaş Bakanı), Mangin'in fikirlerini kan vergisine sözünü sakınmaz bir göndermeyle savundu: “Afrika bize bir sürü altına, binlerce askere ve dökülen onca kana mal olmuştur. Bu altını ondan almayı hayal bile etmiyoruz. Ama bunları bize adam ve kan olarak faiziyle birlikte ödemek

zorundadır.”³⁵ 1912’ye gelindiğinde, Fransa en önemli “insan rezervuarı” gibi görünen iki sömürgesinde askere almaları başlatmıştı: Cezayir ve Batı Afrika. Bu şekilde, Büyük Fransa’nın insan gücü kaynakları açıkça Fransa’nın ordusu ile Alman ihtirasları ve militarizmi tarafından gitgide daha çok tehdit edilmekte gibi görünen Avrupa ve dünyadaki ulusal savunma kapasitesini genişletmeye yönelik bütüncül bir çabayı anlatıyordu – 1913’te tartışmalı bir önlem, Fransızlar için zorunlu askerlik süresini iki yıldan üç yıla çıkardı.³⁶

1914’te savaş başladığında, Fransa halihazırda, *troupes indigènes* (yerli birlikler) olarak tanınan 90 bin kişiyi askere almıştı.³⁷ Savaşın sadece ilk aylarındaki yüz binlerce Fransız zayıyatı nedeniyle, sömürgelerdeki askere alma faaliyetlerinin daha da ilerleyip yoğunlaşması çok sürmedi. 1915 sonuna gelindiğinde, Fransa savaş sona ermeden önce öldürülecek 1,3 milyon askerinin neredeyse yarısını ve aynı tarih itibarıyla 3 milyon aşkın yaralısının neredeyse yarısını vermişti bile.³⁸ Derken, insan gücü krizi, medenileştirme misyonu ideolojisinin sağladığı bir yetki anlayışıyla, yetkilileri asker kaynağı olarak imparatorluğa yönelmeye itti.

İmparatorluktaki yoğun bir askere alma faaliyetine yönelik ilk hamlelerin, savaşın ikinci korkunç yılında başlaması tesadüf değildir. Ertesi yıl bu faaliyetler daha da şiddetlendi. Sömürgelerdeki ulaşım ve yerel koşullarla ilgili güçlükle-

35 Alıntı, Michel, *L’Appel* içinde, s. 7.

36 Eugen Weber, *The Nationalist Revival in France, 1905-1914*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 1968; Gerd Krumeich, *Armaments and Politics in France on the Eve of the First World War: The Introduction of Three-Year Conscription, 1913-1914*, Berg, Dover, NH, 1984.

37 Jean-Charles Jauffret, “Les Armes de la plus grande France”, Guy Pedroncini (ed.), *Histoire militaire de la France*, iii. *De 1871 à 1940* içinde, Presses Universitaires de France, Paris, 1992, s. 61. Fransız ordusu *troupe indigènes* terimini, ordudaki sömürge uyruklarını adlandırmak için kullandı; oysa aslen inen-sup oldukları sömürgeler dışına çıkuklarında, bu askerler teknik olarak artık “yerli” olarak tanınlanamazdı.

38 Louis Marin, “Rapport sur le Bilan des Pertes en Morts et en Blessés des Nations belligérentes”, *Journal Officiel, Documents Parlementaires*. 1920, ek sayı 633; *Données et Statistiques relatives à la Guerre 1914-1918*, Imprimerie Nationale, Paris, 1922.

rin 1917'de asker toplamayı güçleştirmesinden sonra, 1918 yılı Fransa'nın yeni ve amansız Başbakanı ve Savaş Bakanı Georges Clemenceau döneminde emperyal insan gücünü kullanmaya yönelik yenilenmiş bir baskıya sahne oldu. Savaşın son yılı, önceki dört yılın hepsinden daha çok sayıda sömürge askerinin toplanmasıyla sonuçlandıysa da, Hindîçin ve Madagaskar, bu sömürgelere özgü siyasal ve lojistik sorunlar nedeniyle fiilen o yıl öncekilerden daha az sayıda asker gönderebildi. Toplamda, Batı Afrika savaş boyunca 166 bin; Cezayir 140 bin; Hindîçin 50 bin; Tunus 47 bin; Madagaskar 46 bin ve Fas 24 bin kadar asker gönderdi.³⁹ Bu askerlerin tümü Avrupa'da hizmet etmediyse de, büyük çoğunluğu orada çarpıştı ve 1914'te halihazırda askere alınmış 90 bin *troupes indigènes*'e katıldı. Bu anlamda, savaş seferberliği esnasında 1914 ve 1918 arasında vatanlarını savunmak üzere askere alınan sekiz milyon Fransızdan yarım milyonu yurttaş bile değil, sömürge uyruğuydu.

Askere alma tarihi uzun ve karmaşıktır, fakat genelde hem gönüllülük hem de zorunluluk esaslarıyla ilerledi. Sömürgeler arasında farklılıklar vardı –örneğin, Fas'ta askere yazılma sadece gönüllülükle sınırlı, Tunus'ta ise sadece zorunlu iken, Cezayir, Batı Afrika, Hindîçin ve Madagaskar'da her iki yöntemin bir karışımı olarak kendini gösterdi.⁴⁰ Fakat akılda tutulması gere-

39 Tam rakamları belirlemek son derece güçtür ve bunlar, sayısız arşiv ve yayımlanmış kaynaklardan elde edilen en iyi tahminleri temsil etmektedir. Sarraut'un rakamları (bkz. *Misc en valeur*, s. 38-44) kesindir, ama tam anlamıyla doğru değildir. Fransız ordusunun kendi erken tarihli tahminleri için, bkz. Service Historique de l'Armée de Terre (SHAT) 7N440: Note au sujet de la situation actuelle des effectifs en indigènes coloniaux, 11 Eylül 1918.

40 Richard S. Fogarty, *Race and War in France: Colonial Subjects in the French Army, 1914-1918*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2008; bu hikâyeyi genel olarak anlatır. Özgül sömürgelerle ilgili daha ayrıntılı ve kapsamlı anlatılar için, bkz. Michel, *L'Appel*; Joe Lunn, *Memoirs of the Maelstrom: A Senegalese Oral History of the First World War*, Heinemann, Portsmouth, 1999; Gilbert Meynier, *L'Algérie révélée: La Guerre de 1914-1918 et le premier quart du XXe siècle*, Droz, Cenevre, 1981; Driss Maghraoui, "Moroccan Colonial troops: History, Memory and the Culture of French Colonialism", doktora tezi, University of California, Santa Cruz, 2000; Mohammed Bekraoui, *Les Marocains dans la Grande Guerre 1914-1918*, Publications de la Commission Marocaine d'Histoire Militaire, Rabat, 2009; Chantal Valensky, *Le Soldat occulté: Les Malgaches de l'Armée française, 1884-1920*, L'Harmattan, Paris, 1995; Ja-

ken bir husus, temelde (para, statü, macera veya fırsat gerekçeleriyle) gönüllü olarak askere giden birçok kişinin bulunduğu su götürmese de, sözde gönüllülerin bile çoğunun az çok zorlayıcı baskıya tabi tutulmuş olmasıydı. Sömürge yetkilileri, gönüllü askerlerin ve yerli seçkinler arasında savaşta Fransız davasına bağlılık ve coşku ifadelerinin, uyruklarının imparatorluğa bağlılığının gücünü göstermesi konusunda kendilerini ne kadar rahatlatırsalar da, “imparatorluk sadakatı”nın gerçekte olduğundan daha görünür olduğu da unutulmamalıdır. Bu sadakat, çoğu zaman savaşın ilk aylarından öteye gitmedi ve en belirgin olarak Fransız yönetimine sadakatlerini kanıtlamaktan bir kazanç elde edecekler arasında görüldü. Diğerleri içinse, Fransa’yı ve imparatorluğunu savunmak baskıyı gerektirdi.

Sözgelimi, Batı Afrika’da, zorlayıcı önlemler, çoğu zaman mahalli yerli destek kuvvetlerin idaresindeki bir kota sistemi kulanılarak bölgesel sömürge idareleri ve yerel düzeydeki Afrikalı araçlarla kanalize edilen Fransız yöntemlerinin ayrılmaz bir parçası oldu. İleri gelenlerin sömürge idaresince belirlenmiş asker kotalarını asgari toplumsal zararlar karşılamaalarının bir yolu, topluluk içinde gözden çıkarılabilir, hatta bazen fiziksel muayeneden geçmesi olanaksız olan kişilerin “gönüllü” olmasını sağlamaktı: Yoksul, hasta, köle, yetim, dışlanmışlar, küçük çocuklar.⁴¹ Sömürge yetkilileri isteksiz şefleri para cezası veya hapisle cezalandırdı, hatta potansiyel askerlerin anne-babasını veya diğer akrabalarını rehin aldı. Senegalli bir savaş gazisinin hatırladığı gibi:

Genç erkeklerin birçoğu kaçtı [...] ama babalarını tutukladılar. [...] Sık sık anneler oğullarına şöyle diyordu: “Biliyorsun, isimnin yazıldı ve sen kaçtın. Şimdi baban tutuklandı ve hapisha-

cques Razafindranaly, *Les Soldats de la grande ile: D’une guerre à l’autre, 1895-1918*, L’Harmattan, Paris, 2000; Mireille Favre-Le Van Ho, “Un milieu porteur de modernisation: Travailleurs et tirailleurs vietnamiens en France pendant la première guerre mondiale”, 2 cilt, doktora tezi, École nationale des chartes, 1986; Henri Eckert, “Les Militaires indochinois au service de la France (1859-1939)”, 2 cilt, doktora tezi, Université de Paris IV, 1998 ve Kimloan Hill, “A Westward Journey, An Enlightened Path: Vietnamese Linh Tho, 1915-30”, doktora tezi, University of Oregon, 2001.

41 Michel. *L’Appel*, s. 44-54.

neye atılacak. O yüzden git ve orduya gir.” Ve çoğu zaman onlar da babaları serbest bırakılsın diye, gidip orduya katıldılar.⁴²

Köyler bir bütün halinde toplu cezalandırmaya uğrayabiliyor, itaatsizlikleri nedeniyle ekinleri, hayvanları ve diğer malları tahrip edilebiliyordu.⁴³ Bu tür uygulamalar, haftalık Fransız mizah dergisi *Canard enchainé*’de alaya alınabilecek kadar iyi biliniyordu. Dergi, sözümona gönüllü katılımlarla toplanan askerlerin, bir köyün iki ucuna gerilen iplerle, herkesin gönüllüler ve “olası kahramanlar” olarak etiketlenmesiyle alındığını belirtmişti.⁴⁴

Hindiçin’de askere almaların gönüllü olması gerekiyordu, ama gerek incelikle gerek kaba saba zorlama biçimleri, benzer şekilde yerli halkın metropolü savunma coşkusu konusunda sorular doğuruyordu. Yerel topluluk liderleri, çoğunlukla yoksul köylüler olmak üzere, erkekleri savaş faaliyetine katılmaya zorlayarak, sadakatlerini kanıtıyor ve Fransız idaresine layık olduklarını göstermek için gayret ediyorlardı.⁴⁵ Daha otantik gönüllülük bile çoğu zaman Fransa’ya bağlılıktan ziyade, yoksulluk ve yokluktan kaçma arzusundan kaynaklanıyordu.⁴⁶ Madagaskar’da, toplanan her bir asker için araçlara ödenen ikramiyeler, yolsuzluk fırsatlarını artırdı ve askere almaların gönüllülük doğası hakkında ciddi kuşkular doğurdu.⁴⁷

Buna karşın, askere alımlara karşı direniş, belki beklenebilecek kadar büyük değildi ve savaş yıllarının en ciddi isyanlarını bile, çoğu zaman sömürge devletinin savaş dönemi taleplerinin ötesinde nedenlerden çıktı. Savaş esnasında Fransız sömürge yönetimine en ciddi tehditlerden ikisi –her ikisi de 1916’da baş gösteren, Hindiçin’deki Annam protektorasında İmparator Duy Tan’ın sarayının ayaklanması ile Madagaskar’da sömür-

42 Lunn, *Memoirs*, s. 40.

43 Lunn, *Memoirs*, s. 40-41.

44 Allen Douglas, *War, Memory, and the Politics of Humor: The Canard Enchainé and World War I*, University of California Press, Berkeley, 2002, s. 169-170.

45 Favre-Le Van Ho, “Un milieu porteur de modernisation”, 1, s. 241-251.

46 Favre-Le Van Ho, “Un milieu porteur de modernisation”, 1, s. 232; Hill, “Westward Journey”, s. 33-34.

47 Gontard, *Madagascar*, s. 66-68; Valensky, *Le soldat occulte*, s. 299.

ge karşıtı gizli cemiyet VVS'nin başlattığı direniş– savaş öncesi sorunlarına ve koşullarına dayanıyordu. Savaş sadece yetkililerin metropoldeki olaylarla uğraştığı sırada harekete geçme fırsatı vermişti, ama Fransızlar her iki hareketi de zalimce ve kesin bir şekilde bastırdı. Ne var ki, özellikle savaş dönemi taleplerine direniş de kendini gösterdi ve hem asker hem işçilerin yoğun şekilde askere alınması, bazen kendini açığa vuran gerilimleri şiddetlendirdi. Hindiçin federasyonunda, halk hoşnutsuzluğu ve işbirliği yokluğu, gerek Kamboçya gerek Nam Ký'nin (Güney Yönetim Bölgesi) katkılarını önemli ölçüde azalttı. Savaş Bakanı buna şaşırmadı, zira iddiasına göre Kamboçyalılar “kesinlikle yurtseverce *élan** için gereken duygulardan yoksundu.”⁴⁸ Bazı Madagaskarlılar da işbirliğini reddetti ve Kamer (Komor) adalarından bir grup şu açıklamayı yaptı: “Bez yazların *tiralleurs* olarak bize ihtiyaçları varsa, bizi ancak zora başvurarak almak zorunda kalacaklar.”⁴⁹ Batı Afrika’da, bazı erkekler kendilerinden beklenen yurtseverliğin tersine, kasıtlı olarak askerliğe uygun olmayan adayların sunumundan, yabana veya Fransız denetimi altında olmayan bölgelere kaçmaya, hatta düpedüz silahlı başkaldırıya varan çeşitli yöntemlerle askere alınmaya karşı direndiler. Ciddi boyutlarda şiddet nadirdi ve genellikle kökleri Fransız sömürge politikalarına karşı çok uzun geçmişe ve geniş kapsama sahip hınca dayanıyordu, fakat yoğunlaşan askere alma faaliyetinin bu hoşnutsuzluk düzeyini ağır ağır kaynamadan, fokurdamaya tırmandırdığı da oldu.⁵⁰ Birçok Afrikalının Fransız ordusuna alınmayı “oğullarının mu-

(*) Fr. Coşku – yay.haz.n.

48 Ahntu, Favre-Le Van Ho, “Un milieu porteur de modernisation”, 1, s. 208 içinde.

49 Gontard, *Madagascar*, s. 89.

50 Michel, *L'Appel*, s. 50-57, 85-88; Lunn, *Memoirs*, s. 44, 51, n. 15. En ciddi ayaklanmalar hakkında, bkz. Michel, *L'Appel*, s. 100-116; Conklin, *Mission*, s. 148-19; Luc Garcia, “Les Mouvements de résistance au Dahomey, 1914-1927”, *Cahiers d'études africaines*, 1971, sayı 10/1, s. 144-178; Hélène d'Almeida-Topor, “Les Populations dahoméens et le recrutement militaire pendant la première guerre mondiale”, *Revue française d'histoire d'outre-mer*, 1973, sayı 60/2, s. 196-241.

hakkak ölümü”⁵¹ olarak gördüğü düşünülürse, askere almalarla karşı direniş başlı başına şaşırtıcı değildir. Veya kocalarının – kocası askere alanlarla işbirliği yapan bir dul kadın şöyle hayıflanıyordu: Kocasını “kaçmak istemediği için ölmüştü.”⁵²

Cezayir’de, sömürge hâkimiyetine karşı uzun yıllardır biriken hoşnutsuzluk da, askere alma faaliyeti üzerine acil sorunlarla birleşti. 1914’te yapılan askere almalar, Fransız askeri hüsnü tabirinin adlandırdığı üzere pek az “sürpriz” getirdi.⁵³ Ekim’de Oran’daki Mascara komününde, bir kalabalık Cezayirli askere alma girişiminde bulunan yetkililere şiddetle saldırarak, Fransızlara hizmet eden iki yerli Cezayirliyi yakaladı, öldürdü ve sakatladı.⁵⁴ Bu ve diğer olaylar, yetkilileri topyekûn düzeni sağlamaktan ve gerek zorla gerek gönüllülük yoluyla asker toplamaktan alıkoymadı; ancak bunlar savaş dönemi taleplerinin sömürgelerdeki hem Fransız hem de sömürge uyruklarının yaşamlarında yarattığı sıkıntılara ve aralarındaki ilişkilere işaret eder. Ve Fransız yetkililer, yerel düzeyde asker toplama yönetimindeki kayırmacılık ve adaletsizliğin, taleplere yönelik genel hıncı daha da artırdığının çok iyi farkındaydılar.⁵⁵ Verdun Muharebesi’nin yarattığı kriz yılı olan 1916’da, hiç de tesadüfi olmayacak şekilde, sömürgelerdeki gönüllülere yönelik genişletilmiş ve daha agresif bir askere alma girişimi, Cezayir halkı arasında “patlayıcı etkisi” yarattı.⁵⁶ Sonbaharda Konstantin *département*’indeki ayaklanmalar, bariz bir şekilde askere alma baskılarının sonucu olarak ortaya çıktı.⁵⁷ Haliha-zırda Fransa’da olan Cezayirli asker ve işçiler, posta sansür fa-

51 Michel, *L’Appel*, s. 49.

52 Lunn, *Memoirs*, s. 43.

53 SHAT 7N2081: 5A, “Bulletin Politique, mois d’octobre 1914.”

54 SHAT 7N443: Lutaud’dan PC, MG ve MI’ya. 5, 6 ve 9 Ekim 1914 tarihli telgraflar.

55 SHAT 7N2081: SA, “Bulletin Politique: mois d’octobre 1914.”

56 Maynier, *L’Algerie révélée*, s. 399.

57 SHAT 7N2081: SA, “Bulletin de Renseignements sur les Questions Musulmans”, 12 Kasım 1916; 7N2081 ve 17N491: “Bulletins de Renseignements sur les Questions Musulmanes”, Kasım 1916-Şubat 1917; Meynier, *L’Algerie révélée*, s. 591-598.

aliyetinin ortaya çıkardığı gibi, bu duruma değiniyorlardı.⁵⁸ Üç erkek kardeşinin zorunlu askere alınmasının acısını çeken bir Cezayirli, kendi ailesinin çilelerini daha geniş bir bağlama, genel olarak Cezayir'deki Fransız hâkimiyetine dayandırıyor: "Zorunlu askerlik yüzünden tüm ülkemiz büyük bir talihsizlik bataklığı içine gömüldü. Allah tüm Müslümanlar için bu korkunç durumu düzeltsin. Amin!"⁵⁹

Askere alma faaliyetinin Fransız imparatorluğunun her yerinde bazı sorunlara neden olduğu ve bu olaylar gibi, metro-pol ve sömürge ile sömürgeci ve sömürge halkı arasındaki daha genel ilişkilerin, sömürge hâkimiyetine en azından belirli bir ölçüde istikrarsızlık getirdiği açıktır. Fakat bu, Fransa'yı yüz binlerce *troupes indigènes* toplamaktan alıkoymadığı gibi, bu adamların Fransa'da milletin hem medenileştirme misyonunu yürütmek hem de *patrie*'yi savunmak için topyekûn savaş yapmaktaki başarısının simgeleri olarak çok rağbet görmesine de engel oluşturmadı. Gelgelelim, bu popülerlikleri Fransa'nın sömürge uyruklarına kucak açmasının muğlak olmadığı anlamına da gelmiyordu. Ordu, birçok sömürge uyruğundan muharip güçten çok, işgücü olarak yararlandı, zira birçok subay onların Avrupalı bir hasına karşı modern bir savaşta gösterebileceği yararlılıktan şüpheliydi. Ve askeri yetkililer savaşan bu *troupes indigènes*'i çoğu zaman bir stereotipler sisi ardından görüyorlardı. Geleneksel bilgelik, Batı Afrikalıları vahşi, ilkel doğaları nedeniyle acımasız savaşçılar olarak kabul ediyor ve bu vahşiliği verimli şekilde kanallandırmak için beyaz subayların katı kumandasını zorunlu görüyordu. Fransa'nın orduda en azından belirli bir eşitlikçilik ve liyakate bağlılığı (İngiliz ve Amerikalıların kendi ordularında ırka karşı tutumlarına zıtlık teşkil eden bir bağlılıktı bu) göz önüne alındığında, bazı yerli askerler fiilen subay olabilse bile, beyaz olmayan sömürge uyrukları hiyerarşinin ancak alt düzeylerine yükselebiliyor, üstelik bunu bile

58 SHAT 7N1001: Rapport sur les opérations de la commission militaire de contrôle postal de Tunis, pendant le mois de décembre 1916.

59 SHAT 7N2107: Commission Militaire de Contrôle Postal, Tunis. Rapport sur les opérations de la commission pendant le mois de mars 1917.

ancak büyük güçlüklerle başarabiliyorlardı. Kuzey Afrikalı askerlerin İslâm inancı, Osmanlı İmparatorluğu'nun da dahil olduğu ittifaka karşı mücadelede bu adamların güvenilirliği konusunda birçoklarını kuşkuya düşürüyordu. Üstelik İslâm'ın, özellikle de Cezayirliiler örneğinde, açıkçası hiçbir zaman onların olmamış bir *patrie*'nin savunulması için savaşmış adamlara yurttaşlık ödülü sunmak konusunda aşılmaz bir engel oluşturduğu ortaya çıkmıştı. Irk ve kültür, diğer sömürgelerden askerlerin yurttaş yapılmasında da yeterince engel oluşturmuyordu.

Bunların, sömürge işçi veya askerleriyle yakınlaşan birçok Fransız kadınının gözünde engel olmadığını, hatta içlerinden bazılarının savaş sırasında ve ertesinde evlenip aile kurması, Fransa'da herkesin sömürge uyruklarını, ihtiyaç anında hizmet ettikleri ulustan dışlamaya çalışmadığını gösterdi. Bir Hindicinin çavuş bir mektubunda şunları yazmıştı: "Pazar günleri, tıpkı Hindicin'de kendi eşlerimizle yaptığımız gibi, [Fransız] kadınlarla yürüyüşe çıkıyoruz."⁶⁰ Madagaskarlı bir asker daha da çarpılmış (âşık) durumdaydı: "Beyaz kadınlar hakkında sana ne anlatabayım? Orada [Madagaskar'da] onlardan korkarız. Burada bize geliyorlar ve çekiciliklerinin büyüyle bizi ısrarla ele geçiriyorlar... Öpüşmelerinin lezzetini bir bilsen... Onlar yüzünden Madagaskar aklıma bile geliyor."⁶¹ Yine de bu ilişkiler, cephe- de bazı yetkililer hatta askerler arasında büyük kaygılara yol açtı.⁶² Fransız ordusunun 1917'de başkaldıran bir birliği, talepler listesine şunu da eklemişti: "Paris ve diğer bölgelerde kadınlarımızı kötüye kullanan siyahileri istemiyoruz."⁶³

Fransa'nın savaş döneminde imparatorluğunun sakinlerine kucak açışındaki bu muğlaklığı, *troupes indigènes* ve onlara ku-

60 SHAT 7N995: Commission de Contrôle Postal de Marseille, "Annarnites en France", 2 Ocak 1917.

61 SHAT 7N997: Contrôle Postal Malgache, Rapport du mois de Septembre 1917.

62 Fogarty, *Race and War in France*, bütün bu konuları ayrıntılarıyla ele alır. Bkz. ayrıca, Tyler Stovall, "Love, Labor, and Race: Colonial Men and White Women in France during the Great War", Tyler Stovall ve Georges Van den Abele (ed.), *French Civilization and its Discontents: Nationalism, Colonialism, Race* içinde, Lexington Books, Lanham, MD, 2003, s. 297-321.

63 Smith, Audoin-Rouzeau ve Becket, *France and the Great War*, s. 124.

manda edenler açısından çok önemli başka bir sorun olan lisan meselesine de uzanıyordu. Bu askerlerin popülerliğinin en kalıcı ve bilinen tanıklıklarından biri olarak öne çıkan, gülümseyen *tiralleur sénégalais*'i tasvir eden ünlü Banania reklamı, aynı zamanda dil ve ırk hakkındaki tutumlara damgasını basan müphemliği mükemmel bir şekilde örnekler. Zira ırkçı bir mesaj taşıyan husus sadece *tiralleur* imgesi değildi. Reklamda yer alan ve *tiralleur* imgesinin 20. yüzyıl sonlarında kaybolmasından sonra bile Banania'yla sıkı sıkıya bağlı kalan "Y'a bon!" sloganı, Batı Afrikalı askerlerin konuştuğu belirgin kırık Fransızca'dan esinleniyordu.⁶⁴ Fransız askerî yetkililer bunun ve dilbilgisine aykırı diğer deyimlerin önünü almak için hiçbir şey yapmadılar, hatta Batı Afrika birliklerinde eğitim ve kumandanın tercih edilen dili olarak kırık Fransızca'yı kurumsallaştırarak kullanımını teşvik ettiler. Bu yalnız kolaylık amacından –Fransızca'yı ya çok az konuşan veya hiç konuşamayan askerleri hızla eğitime gereğinden– değil, aynı zamanda doğru dürüst Fransızca öğrenmenin *tiralleurs*'ün basit zihniyeti için çok ağır olduğu düşüncesinden kaynaklanıyordu.⁶⁵ Bir *tiralleur*, bu yoksullaştırılmış dili, "Avrupalıların biz Senegallileri aptal göstermek için icat ettiği sözcükler" olarak lanetlemişti.⁶⁶ Bu kötü Fransızca gerçekten de Fransa'daki birçoklarının siyahi Afrikalıları ilkel ve zekâdan yoksun olarak görmesini pekiştirdi ve Banania sloganı bu imgeyi Fransız toplumunda alabildiğine yaygınlaştırdı.

Batı Afrikalıların ilkel vahşiler olarak tanımlanması, *tirailleurs sénégalais* hakkında çifte bir vizyon yarattı. Bir yandan, çocuksu bir saflık ve masumiyetle birleşen sınırlı zekâları, içlerinde Fransız hâmlerine karşı şiddetli bir sadakati besliyordu.

64 Çevrilmesi güç bir deyiş olan "Y'a bon!", ağır bir yabancı aksanıyla söylenmiş "iyi, güzel" diye çevrilebilir.

65 Bkz. örneğin, *Le Français tel que le parlent nos tirailleurs sénégalais*, L. Fournier, Paris, 1916, Fransız subayların kumandaları altındaki Batı Afrikalılarla konuşurken bu kırık Fransızca'yı kullanmayı öğreten bir el kitabıydı. Bkz. ayrıca, Gabriel Manessy, *Le Français en Afrique noire: Mythe, stratégie, pratique*, L'Harmattan, Paris, 1994 ve Fogarty, *Race and War in France*.

66 Lucie Cousturier, *Des inconnus chez moi*, Editions de la Sirène, Paris, 1920, s. 105.

Öte yandan Batı Afrikalılar, modern muharebenin bazı yönlerine pek uymasalar bile, yırtıcı savaşçılardı. *Tirailleurs sénégalais*, karşılaştıkları Fransızların bir yandan onlara küçük çocuklarmış gibi davranırken, diğer yandan da cephede Fransa adına ırklarındaki içkin yabancılığı kullanmalarını beklediğini gördüler. Birliğinin Fransa'ya varışı üzerine, bir Batı Afrikalı asker, kaldırımlarda birikmiş kalabalığın şöyle haykırdığını duydu: "Almanların kafalarını kesin!"⁶⁷

İmparatorluğun ekonomik rolünde olduğu gibi, propaganda afişlerinde *troupes indigènes*'in savaş dönemi Fransız muhayyilesine ve milletin seferberlik kültürüne yerleştirildiğini görmek mümkündür. Batı Afrikalıların, imparatorluğun her yerinden savaşmak üzere Fransa'ya gelenlerin hepsinden çok tanınıp sevilmesinin nedeni büyük ölçüde onların ilkel vahşetlerinin şöhretinden ileri geliyordu. Ne var ki, cesaretlerini kutlayan onca imgeye rağmen, "korkutucu vahşiliklerini ele veren bir şekilde 'ölkeyle' dolu veya 'cehennemî bir şiddet' sergiledikleri" de belirtiliyordu.⁶⁸ Ve aynı şey, Kuzey Afrika gibi imparatorluğun diğer bölgelerinden gelenler için de geçerliydi. Başka bir deyişle, bu imgeler imgeyi hedef kitleden, yerli beyaz Fransız bireyi, Fransa adına savaşan egzotik, yabancıl, sömürge ötekiden ayıran mesafeyi ortaya koyuyordu.

Georges Clairin'in, *Crédit Foncier d'Algérie et Tunisie* için bir savaş tahvilinin reklamını yapan 1918 afişi, bu egzotikleştiren bakışın iyi bir örneğidir (bkz. Görsel 12).⁶⁹ Sahne, neredeyse kesin olarak Cezayirli olan Kuzey Afrikalı askerleri resmederse de, belirgin bir şekilde isimleri anılmaz. Bunlar sömürge-lerden gelen birliklerin en kalabalığıydı ve Batı Afrikalı askerlerin örneğindeki gibi, birçokları onları "şok birlikler" diye anılacak kadar vahşi ve ilkel savaşçılar olarak görüyordu. Bu tu-

67 Bakary Diallo, *Force-Bonté*, F. Reider, Paris, 1926, s. 113.

68 Laurent Gervereau, "La Propagande par l'image en France, 1914-1918: Themes et modes de représentations", Laurent Gervereau ve Christophe Prochasson (ed.), *Images de 1917* içinde, BDIC, Paris, 1987, s. 124.

69 Library of Congress. POS-Fr. C53, no. 2: Georges Clairin, "Pour la patrie: Souscrivez à l'Emprunt: Crédit Foncier d'Algérie et de Tunisie". Devambez, Paris, 1918.

Görsel 12. Bir savaş tahvili reklamını yapan 1918 tarihli bir afiş. Betimlenen savaşçılık ateşi, Kuzey Afrikalı askerlerin savaş faaliyetine katılımını kutlarken, tasvirin aşîkâr egzotizmi, bu gibi askerlerin Avrupalı Fransa olarak tasavvur edilen topluluğunun dışında kaldığını ileri sürer (ABD, Kongre Kütüphanesi).

tum savaş öncesinden geliyordu ve büyük ölçüde savaş dönemi Fransası'nın karşı karşıya kaldığı ve Cezayir'deki sömürge istilasları döneminde sürdürdüğü vizyonlardan kaynaklanıyordu.⁷⁰ Bu imgede, Batı Cephesi'nin dehşetleri, tümüyle romantik, egzotik Kuzey Afrika'nın kan diyetiyle yapılan bir savaş vizyonu lehine yüceltilmekteydi. Cezayirîliler, muhteşem, olağanüstü bezenmiş bir eyeri olan atın sırtında hücum ediyorlardı ki bu, 1918'e gelindiğinde Batı Cephesi'nde adamakıllı ortadan kalk-

70 Cezayirîlilere dair Fransız görüşleri hakkında, bkz. Patricia Lorcin, *Imperial Identities: Stereotyping, Prejudice and Race in Colonial Algeria*, I.B. Taurus, Londra, 1995, s. 17-34. Sömürgece fetih ve hâkimiyetin şiddeti hakkında, bkz. Benjamin Claude Brower, *A Desert Named Peace: The Violence of France's Empire in the Algerian Sahara, 1844-1902*, Columbia University Press, New York, 2009; Jennifer E. Sessions, *By Sword and Plow: France and the Conquest of Algeria*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 2011 ve William Gallois, "Tahra and the History of Colonial Violence in Algeria", Martin Thomas (ed.), *The French Colonial Mind, II: Violence, Military Encounters, and Colonialism* içinde, University of Nebraska Press, Lincoln, NE, 2011.

miş bir savaş tarzıydı. Fonda dalgalanan üç renkli Fransız bayrağı, hedef kitleyi, her ne kadar merkezî figür, atını peygamberin yeşil sancığıyla düşman üstüne sürse bile, bütün bu saldırının resmin çerçevesi dışındaki ortak bir düşmana yöneldiğini hatırlatarak rahatlatıyordu. İslâm'ın tehlikeleri burada evcilleştirilmiş, Fransa'nın hizmetine koşulmuştu. Egzotizm, temelde öte dünyayla ilgiliydi, tıpkı beyaz giysileriyle yeraltından çıkmış hayaletlere benzeyen Arap savaşçılar gibi. Alışıldığı üzere, ikili mesaj vardı. Böyle bir savaşçılık ateşi, imparatorluğunun insan gücü kaynaklarıyla desteklenen bir Fransa'ya zaferi getirecektir; fakat bu adamlar hâlâ kültürel olarak farklı ve temelde milletin dışında kalmaya devam etmektedir.

Tanrısallaştırma mı, yoksa imparatorluğun alacakaranlığı mı?

Fransız İmparatorluğu, 1914 ve 1918 arasında Fransa'nın savaş faaliyetinde önemli bir rol oynadı. İnsan ve malzeme olarak katkısı, dünyanın ilk sanayileşmiş savaşını yapan en önemli taraflardan birinin verdiği büyük mücadele bağlamında görece küçük olursa bile, Fransa'nın kültürel seferberliğinde ve imparatorluğun milli savunma ve milli hayatta ne anlama geldiğine ilişkin savaş sonrası vizyonunda sömürgeler hâlâ çok öne çıkıyordu. Resmî terhis, sömürge ekonomilerinin tekrar normal faaliyetine yönlendirilmesi ve Fransız ordusunun *troupes indigènes*'i elinden geldikince hızla yurtlarına göndermesiyle, Fransızlar açısından görece basit ve hızlı gerçekleşti. Sömürge uyruklarının bakış açısından ise, ekonomik zorunlu yer değiştirme ve askere almanın yarattığı sıkıntılar, kolayca unutulmayacak veya aşılamayacak kadar zorlu oldu. Ayrıca, gerek metropolde gerek sömürgelerde kültürel seferberliğin sonu da o kadar kolay olmadı.⁷¹ Gördüğümüz üzere, birçok Fransız üye-

71 "Kültürel seferberlik" kavramı hakkında, bkz. John Horne (ed.), "Demobilisations culturelles après la Grande Guerre", *14-18 Aujourd'hui-Heute-Today*, 2002, özel sayı 5 ve a.g.y., "Kulturelle Demobilisierung 1919-1939: Ein sinnvoller historischer Begriff?", Wolfgang Hardtwig (ed.), *Politische Kulturgeschichte der Zwischenkriegszeit 1919-1939* içinde, Vandenhoeck & Ruprecht, Göt-

rindeki etkileri, imparatorluğun değerine ilişkin bir bilinci genişletmek ve imparatorluğun, yapılan yatırımların karşılığını “ödemesi”ne yönelik çabaları canlandırdı canlandırmasına, fakat imparatorlukta ve halkları arasında farklı türden daha büyük bir bilinci de geliştirdi. Savaş sonrası sömürge istikrarına gerçek etkileri, hem aslen Fransız olan halkın hem de sömürgelerin yerli halklarının (indigènes) imparatorluğun kalbindeki sömürü ilişkileri ve ırkçılığa yönelik bilinçlerinin eskisine göre çok yükselmesine ve sömürgeci ile sömürge halklarını ayıran uçurumun büyümesine yol açacak şekilde siyaset, kültür ve bellek alanlarında baş gösterdi.

Çok büyük bir tehlike anında milleti savunular olarak kucağına açılmasına karşın, sömürge uyrukları, sömürgelerde yaşamalarını düzenleyen ve Fransa’daki faaliyetlerinin görünümünü biçimlendiren ırkçı ve hiyerarşik toplumsal düzenden tam anlamıyla kurtulamadılar. Ulusal toplulukta, eşit statüde bireyler olarak sıcak bir kabul görmedikleri su götürmezdi. Bu anlamda, savaş sadece Fransız emperyal denetimi ile onu oluşturan fikirleri ve ilişkileri pekiştirdi. Albert Sarraut gibi bazılarına göre, bu imparatorluğun faydalılığını doğrulayarak metanetini kanıtlamış ve Fransız sömürgeciliğinin dehasını ve medenileştirme misyonunu teyit etmişti. Ne var ki, başka açılardan bakıldığında, durum daha az berraktı. Savaşın sonunda, hiç kuşkusuz imparatorluğun toprak sınırlarının sonuna ulaştığı anda, imparatorluğun çarpıcı bir genişlemesi bile, Fransız sömürge girişiminin kalbindeki vahim zaafı ve güvensizlikleri ele veriyordu.

1920 San Remo Konferansı’nda, Fransa ve Büyük Britanya, Ortadoğu’daki eski Osmanlı topraklarına ilişkin sömürge tasarıları konusunda uzun zamandır içten içe kaynayan anlaşmazlıkları, Fransa’nın Suriye ve Lübnan’da Milletler Cemiyeti mandatlarının denetimini almasıyla çözdü. Afrika’daki eski Alman

tingen, 2005, s. 129-150 ve “Demobilizing the Mind: France and the Legacy of the Great War, 1919-1939”, *French History and Civilization: Papers from the George Rudé Seminar*, 2, 2009, s. 101-119 <http://www.h-france-net/rude/rude-TOC2009.html> (erişim tarihi: 7 Haziran 2013)

topraklarıyla birlikte buraları ele geçirmesi, Fransa'nın zaten geniş olan imparatorluğuna bir hayli toprak ve nüfus ekledi. Görünüşe göre savaş, imparatorluğu sadece genişleterek, Fransız emperyalizm ve sömürge denetimini güçlendirmişti. Yine de, daha yakından incelendiğinde, bu olabilecek en iyi şey değildi. Bazı Fransız liderler Suriye'de Fransız denetimine barışçıl bir geçişi arzu ediyor, hatta bekliyorlardı ve Suriye grubu olarak bilinen Fransız imparatorluk taraftarları, bölgedeki Fransız nüfuzunun halihazırda halkın Fransız manda rejimini kolayca kabullenmesini sağlayacak kadar güçlü ve uzun bir geçmişe sahip olduğunu ileri sürüyorlardı. Fakat 1918'de Şam'da, bölgedeki Haşimî hâkimiyetini kuran Kral Faysal, yerel denetimi korumakta ve Fransızların yetkiyi devralmasını önlemekte kararlıydı. Sonunda ortaya çıktı ki, Fransa Suriye için savaşmak zorundaydı ve Temmuz 1920'deki Maysalun Savaşıyla askerî çatışmayı kesin bir şekilde zaferle bitirmesine karşın, süregiden direniş, Suriye'de birçoklarının Fransızlarca yönetilmekten hoşnut olmadığını gösterdi. Etkili denetimi sürdürebilmenin tek yolu, ülkeyi birkaç küçük devlete bölmek, çok uzun zamandır mevcut Fransız "la Syrié intégrale" (Bölünmez Suriye) hayalinden vazgeçmektir.⁷² Bütün manda dönemi boyunca, 1946'ya dek, Fransa yerinde durmayan bu halk üzerindeki denetimini, ancak gerek havadan ve yerden asker ve polis eylemi aracılığıyla açık, gerek kentsel planlama ve direnişi baltalamayı amaçlayan siyasal eylemler gibi daha incelikli girişimler aracılığıyla sonu gelmez bir şekilde şiddete başvurarak sürdürebildi.⁷³ Fransa'yla bağları güçlendirmeyi ve Fransız nüfuzu ile siyasal denetimini perçinlemeyi amaçlayan kültürel girişimleri başlatmaya yönelik ihtirash çabaların bile –eğitim, dil, sanat, propaganda, gençlik hareketleri ve daha fazlası– amacına ulaşmaması, 1945'te Fransızların yaptığı Şam bombardımanından önce bile, zayıf bir sömürge rejiminin elinde kullanabile-

72 Bkz. Christopher M. Andrew ve A.S. Kayna Forstner, *France Overseas: The Great War and the Climax of French Imperial Expansion*, Thames and Hudson, Londra, 1981.

73 Daniel Neep, *Occupying Syria under the French Mandate: Insurgency, Space and State Formation*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012.

ceği tek araç olarak şiddetin kaldığını gösterdi.⁷⁴ Ve bombardıman bile, Suriye'nin ertesi yıl Fransız İmparatorluğu'ndan çıkmasını önleyemeyecekti.

Ortadoğu, Cihan Harbi'nin etkileri ve derslerinin Fransız emperyalistlerinin umduğundan çok farklı çıktığı tek bölge değildi. Siyaset ve kültür alanlarında, Fransız medenileştirme misyonunun ikiye bölünmesi, çıplak şiddeti, adaletsizliği ve sömürgeciliğin ayrımcılığı, savaştan ve sonrasında en çok öne çıkan unsurlardı. Sömürge uyruklarının birçoğuna göre, savaş yıllarının olayları, Fransız sömürgeciliğinin daha büyük adaletsizlikleri için canlı, simgesel referanslar haline geldi. Sözgelimi, 1 Ağustos 1922'de, sonraları Ho Chi Minh olarak tanınacak Nguyen Ai Quoc, Paris'te çıkan sömürge karşıtı bir gazete olan *La Paria*'da açık bir mektup yayımladı. Savaş dönemi deneyimlerini, Fransız imparatorluğunun karşılığını "ödediğini" kanıtlamak üzere ancak ertesi yıl toparlayacak olan Sömürge-ler Bakanı Albert Sarraut'ya hitaben yazılmış Quoc'un mektubu ironiyle doluydu:

Sizin genel valiliğiniz döneminde, Annam halkı gerçek refahı ve hakiki mutluluğu buldu; ülkelerinin tamamında gitgide artan içki ve afyon dükkânlarıyla birlikte, idam mangaları, zindanlar, "demokrasi" ve modern uygarlığın ileri aygıtlarının mutluluğunu tattı; bunların hepsi bir arada, Annamlılara Asya'nın en gelişmiş ülkesi ve ölümlülerin en mutlusu olma keyfini yaşattı.

Fransa'nın sözümona medenileştirme misyonunun diğer yönleri arasında, Quoc özellikle savaşla ilişkilendirilen olaylara işaret ediyordu ki bu olayların bir bölümünün esnasında Sarraut Hindicin'de genel valilik yapmıştı (1917-1919): "Zorla dayatılan askere alma ve tahviller, kanlı basurma eylemleri, kralların tahttan indirilip sürgün edilmesi, kutsal yerlere karşı saygısızlık vb. hayırsever eylemler" ve Fransız devletinin, savaştan sonra Quoc gibi, Fransa'da yaşayan siyasi olarak aktif Hindicin-

74 Jennifer M. Dueck, *The Claims of Culture at Empire's End: Syria and Lebanon under French Rule*, Oxford University Press, Oxford, 2010.

lilere uyguladığı yakın gözetim.⁷⁵ Aslına bakılırsa, tıpkı Ho Chi Minh'in siyasi oluşumu gibi, Quoc'un mektubunun temel bağlamını da veren savaştı. Ve her ne kadar Hindiçin ve Vietnam milliyetçiliğinde sömürgecilik karşıtlığının, Cihan Harbi esnasında ve onun sonucu ortaya çıkanlardan daha derin ve başka kökleri olsa da, bölgenin 1914 ve 1918 arası deneyimleri, Quoc'un eleştirileri ve Ho'nun daha sonraki bağımsızlık hareketi açısından elzem yakıtı sağlamıştı.

Savaş boyunca özgül Fransız eylemlerinin kışkırttığı hoşnutsuzlukların ötesinde, savaş, ırkçılıkla desteklenen bir sömürge düzeninin değişmezliğinin gütide artan bilincine katkıda bulunmuş olabilir de, bunu tam olarak nicelleştirmek çok zor ve belki de imkânsızdır. Fransız sömürgeciliğine karşı, bu kez Afrika'da yürütülen mücadelede başka bir lider olan Léopold Sédar Senghor, daha sonra sömürge savaşı deneyiminin bu yönünü doğruladı. İki savaş arası dönemin Parisi'nde gördüğü Banania afişlerindeki gülümseyen *tirailleur sénégalais* ve elbette bu imgenin savaşla bağlantısı kaçınılmazdı. Daha sonraları, kendisinin ve başkalarının yaptığı bağımsızlığa doğru entelektüel ve manevi yolculuğu betimlerken, eninde sonunda şunu anladıklarını söyleyecekti: "Asimilasyon bir fiyaskoydu; matematik veya Fransızca'yı asimile edebiliyorduk, ama ne siyah tenimizi asla soyup atabilir ne de siyah ruhlarımızı kökünden sökebilirdik. Bunun üzerine biz de 'kutsal kâse' için hummalı bir arayışa giriştik: Kendi kolektif ruhumuz. Ve onu bulduk."⁷⁶ Bu arayış 1914'ten çok önce başlamış ve 1945 ertesine kadar tamamlanmamış olabilir, ama Cihan Harbi'nin sömürgelerdeki ve sömürge ilişkilerindeki yankılarının bu yolculuğu hızlandırdığı kuşku götürmez.

75 Ho Chi Minh, "An Open Letter to M. Albert Sarraut, Minister of Colonies", *Selected Works of Ho Chi Minh* içinde, i, Foreign Language Publishing House, Hanoi, 1960. Sarraut ve Quoc anlaşamadıkları hususları tartışmak üzere fiilen birkaç kez görüştü. Bkz. William J. Duiker, *Ho Chi Minh: A Life*, Hyperion, New York, 2000 ve Sophie Quinn-Judge, *Ho Chi Minh: The Missing Years, 1919-1941*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 2002.

76 Léopold Sédar Senghor, "What is Negritude?", Oxford Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmadan, Ekim 1961, Paul E. Sigmund (ed.), *The Ideologies of the Developing Nations* içinde, gözden geçirilmiş baskı, Praeger, New York, 1967, s. 248.

İNGİLİZ EMPERYAL AFRIKASI

BILL NASSON

Giriş: Yerel tarafsızlık sanrıları

Londra'da yayımlanan günlük gazete *Independent*, Mart 2013'te, İngiltere'nin Irak'taki tartışmalı savaşa katılımının onuncu yıldönümü hakkındaki analizinde, Afganistan'daki çıkmazın ve ona eşlik eden sorunlu işgalin, "İngiltere'nin aynı anda iki cephede savaşabileceği kavramına" kesinlikle bir son verdiği sonucuna varmaktaydı.¹ Oysa henüz bir asrı biraz aşan zaman önce, emperyal kudretinin erişimi yalnız bunu değil, çok daha fazlasını yürütmesine olanak veriyordu. Her ne kadar Britanya İmparatorluğu –veya "İngiliz dünya sistemi"–² bugün nüfuzlu tarihçiler tarafından eğreti, karman çorman ve sızıntı yapan şekilde tanımlansa da, 1914 ve 1918 arasında İngilizler "imparatorluklarını savunmak üzere üç cephede –Avrupa'da, denizde ve Ortadoğu'da–" savaşı sürdürmeye muktedir olmakla kalmıyordu.³ Buna ek olarak, Londra'nın Berlin'e savaş ilanı, Büyük

1 *Independent*, 19 Mart 2013.

2 John Darwin'ın deyimiyle: bkz. a.g.y., *The Empire Project: The Rise and Fall of the British World-System, 1830-1970*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

3 John Darwin, *Unfinished Empire: The Global Expansion of Britain*, Allen Lane, Londra, 2012, s. 330.

Okyanus'taki ve bu makalenin konusu olan Afrika'daki dağınık Alman topraklarını ele geçirmek üzere birçok daha küçük, temelde sömürge seferleri için av mevsimini de açmıştı. Bu kıta, Britanya açısından bu çatışmanın, çeşitli etnik kökenlerden ve siyasal statüden İngiliz sömürge uyruklarının metropol çıkarlarını savunmak üzere harekete geçirileceği ve İngiliz sömürge topraklarının uzak mesafeli bir emperyal erişimini gerektiren bir savaş olacağının, çarpıcı bir örneğini oluşturdu. Avrupalı çekirdeğin ihtiyaçlarını savunmak üzere askere kaydolan emperyal uyrukların tepkileri, rolleri ve deneyimleri de çok büyük çeşitlilik arz etti. Küresel imparatorluklar arasında Herkül'üne benzer bir mücadelenin ortasına düşen İngiliz Afrikası halkları, yalnız ulusal bir savunma savaşına değil, çokuluslu bir emperyal genişleme harbine sokulmuşlardı. Yollarının üstündeki savunmasız düşman emperyal topraklarının sakinleri için, Birinci Dünya Savaşı emperyal varlığını sürdürme savaşına katılmak anlamına gelecekti.

Ne var ki, en başta olayların gidişi elzem ve açıkça anlaşılabilir görünmedi. Burada, tıpkı Pasifik'teki Alman Yeni Ginesi ve Alman Samoası örneğindeki gibi, Britanya'nın Almanya'yla "daha çok sömürge elde etmek" için savaşa girmediğine dair aşikâr argümanın peşine takılmak kolaydır.⁴ Öte yandan, Britanya'nın yerleşik Afrika sömürge imparatorluğu, emperyal eksikliğinden şikâyetçi bir Avrupa devleti olan Almanya'nın yalayıp yutması için iyi bir lokma oluşturabilirdi. Aynı şekilde, 1914'te Afrika'daki toprak kazanımları kavrayabileceğinin ötesindeydi, zira Almanya'nın yerel gücü, Britanya veya aslında Fransa'yla bile boy ölçüşebilecek durumda değildi. Britanya'ya gelince, küresel statükoyu Alman meydan okumasına karşı koruma savaşı, ille de daha çok sömürge toprağı ve otuz beş milyonu aşkın nüfuslu Afrika imparatorluğunun halihazırda yoğun nüfuslu uyruklarına yenilerini katmaya yönelik acil bir ihtiyacı dayatmıyordu. Her halükârda, bazı stratejik kaygıların ötesinde, ne de olsa Batı Afrika'daki Kamerun ve Togo'da,

+ Bernard Porter, *The Lion's Share: A Short History of British Imperialism, 1850-2004*, Pearson Longman, Harlow, 2004, s. 228.

Güneybatı Afrika'daki ve Doğu Afrika'daki Alman sömürgele-
rinde “onu baştan çıkaracak pek az şey” söz konusuydu –gerçi
bu sonuncusu, potansiyel olarak üretken tarım topraklarıydı.

Her şey göz önüne alındığında, bu dört bölge “Alman sömür-
geleri olduklarından beri para kazandırmamış ve kazandıracı-
ğa da benzemiyordu.” Bununla birlikte, “savaş durumu”⁵ İngi-
lizler açısından, muazzam sömürge imparatorluğunun varlığı
ve geleceği Fransa’da paramparça olurken öylece yerinde say-
mak yerine, Afrika’nın daha büyük topraklarını ele geçirmek
için karşı konulamayacak bir fırsat sunuyordu.

Bu bakımdan, Britanya’nın Afrika toprağının güvenliği ke-
sinlikle terazinin kefesinde ağır basmaya başlayacaktı, ama Av-
rupa savaş meydanlarındaki çatışmaların sonlarına gelinceye
kadar değil. O son aşamaya gelindiğinde, Fransızları ve İngiliz-
leri gafil avlayan 1918’deki Alman taarruzunun o muazzam son
nefesinin emperyal cüret üzerindeki etkisine değinmeye değer.
Aynı yıl Fransa’nın gözünün korkma olasılığının yanı sıra İtal-
ya’nın savaştan vazgeçme ihtimaliyle karşı karşıya kalan Lloyd
George’un savaş kabinesi, tam bir emperyal uçuruma bakıyor-
du. Fransızlar ve İtalyanlardan kurtulması sayesinde yeniden
canlanan Almanlar, tüm Ortadoğu’nun kucaklarına düşmesi-
ni sağlayacak şekilde Osmanlılarla bağlarını güçlendirebilirdi.
Lloyd George kabinesinin strateji direktörü, çok kaygılı Lord
Milner’a göre, o zaman “bu adalar”ın “bütün dünyası” ken-
dini tehlikede bulabilirdi. O takdirde geri kalan savaş, “Filis-
tin’in köprübaşı”nın⁶ düşman için açık kapı sağlaması pekâlâ
mümkün olan, “her şeyden çok, Afrika için” olmak zorunday-
dı. Gerçi bu ancak kısa ömürlü bir kâbus olacaktı.

Başlangıçta, 1914 çatışmalarının merkezi veya çevresinden
çok uzak olan Britanya’nın Afrika sömürge mevkii, emperyal
bir hasımla zirveye tırmanacak bir çatışmadan ziyade, atalet
gösteriyor gibi görünüyordu. Şüphesiz, uzak ihtimalle bile ol-
sa Afrika’nın sömürge toprakları meseleleri, kendi başına her-

5 Porter, *a.g.e.*, s. 228.

6 Bodleian Library, Oxford, Milner MSS (Add.) c696: Milner’dan Lloyd Geor-
ge’a, 9 Haziran 1918.

hangi bir İngiliz-Alman hesaplaşmasını kışkırtacağı benzemiyordu. Britanya'nın Hariciye Nazırı Sir Edward Grey'in 1911 gibi yakın bir tarihte dile getirdiği, sömürge komşusunun Fransa mı yoksa Almanya mı olduğunun İngilizler açısından pek az önem taşıdığı görüşünü de unutmamamız gerekiyor. Aslına bakılırsa, iş oraya geldiğinde Grey, "metruk" olarak bir kenara atılmış Portekiz'in Afrika sömürgelerinin, karşılıklı anlaşmaya varan Londra ve Berlin arasında parçalanıp "Alman yanlısı bir ruhla" parsellere ayrılması fikrine bile açıktı.⁷ Çok uzun zamandır yerleşik İngiliz-Portekiz ittifakı ne kadar kalıcı olsa da, Lizbon'un köhnemiş Afrika imparatorluğu, Londra'daki Sömürge Dairesi'nin hor gören üst düzey yetkililerince önemsiz kabul ediliyordu. Belçika'ya benzer bir küçümsemeyle bakılıyordu. Afrika sömürge yönetimlerinde, en beceriksiz olmakla kalmayıp aynı zamanda "en zalim ve insanlığa aykırı sömürgeci devlet" olarak bir köşeye atılmışlardı.⁸

Aynı derecede, daha geniş bir sömürge stratejisi bakış açısından, gizli kıtasal rekabetler, bir sömürgeci savaş öncesi koşulların bir diğerine ciddi bir güçlük yaratması anlamında, yerel zorluklar olduğu anlamına gelmiyordu. Köylü veya kentli işçi huzursuzluğu, yakın geçmişteki Afrika Talanı'nın yaşandığı ve Avrupalı ana güçlerce Afrika'nın topyekün hölüşüldüğü 1912 ve 1913 boyunca sürüp giden sarsıntılar, hoşnutsuz uyruklar ve sömürge yetkilileri arasındaki çatışmalar sadece o topraklarla sınırlı kalmıştı. Son derece yerelleşmiş ve çoğu zaman neredeyse yeraltında olmalarıyla, Avrupa sömürgelerinin dış sınırlarıyla örtüşmüyorlardı. Bu nedenle, İngiliz Doğu Afrikası (Kenya), 1905-1907'de Alman Doğu Afrikası'nda (Tanjika) olan sömürge karşıtı Maji-Maji ayaklanmasına uğramadı. Aynı şekilde, 1904-1907'de Alman Güneybatı Afrikası'ndaki soykırımsal Alman-Herero savaşı, Alınanların cezalandırma-

7 Alıntı, Niall Ferguson, *The Pity of War 1914-1918* içinde, Penguin, Londra, 1999, s. 68 [*Hazin Savaş 1914-1918*, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015].

8 David Olusoga ve Casper W. Erichsen, *The Kaiser's Holocaust: Germany's Forgotten Genocide and the Colonial Roots of Nazism*, Faber and Faher, Londra, 2010, s. 261.

yı amaçlayan bir eylemiydi. Sömürge sınırı boyunca, Güney Afrika'daki İngiliz hükmü ise, Herero ve Nama mahkûmlarının "sınırın hemen ötesindeki" Alman toplama kamplarında kötü muamele gördükleri konusunda daha liberal denebilecek *Cape Argus* gibi İngiliz gazeteleri dışında herkesi susturarak uykuya dalmış görünüyordu.⁹

Ciddi bir toprak varlığını dokumayı başaramayan Almanya, Afrika'da çok zayıf bir güç olarak kaldı. Britanya açısından, kuşkusuz Fransa ile onun birbirine karışmış Kuzey, Orta ve Batı Afrika sömürgeleri, diğer tek büyük emperyal devletti. İngiliz sömürge imparatorluğunun yüzölçümü daha küçük ve daha az karışık olmasına rağmen, güney ve orta-güney bölgelerinde, doğuda, batıda ve kuzeyde, Afrika Boynuzu'ndaki kıyı topraklarından oluşan dilimi de içeren daha geniş olarak yayılmış mülkleri, Avrupa emperyalizminin gerçek kıtasal çekirdeğini oluşturuyordu. Gösterinin tamamı bu değildi üstelik. Britanya'nın imparatorluğu, çok daha büyük sayıda Afrikalı uyruğa, çok daha yoğun nüfuslu Afrikalı yerleşimci azınlığına ve çok daha derinlemesine madencilik, diğer sınai ve ticari tarım üretimine sahipti.

Bununla birlikte, savaştan önce Britanya'nın askerî damgası, sığ denebilecek rutin bir sömürge taahhüdünden ibaretti. Afrika sömürge ordularını hafif bir beyaz subay çeşnilendirmesiyle kurduğu yerler varsa bile, boyutları çok küçüktü. Söz gelimi, Britanya'nın, Afrika'nın orta bölgesi Nyasaland'daki [Malavi] topraklarını, sayısı yüzü geçmeyen Hint askerleri ve birkaç beyaz subay koruyordu.¹⁰ Bu gibi sömürge kuvvetleri, içeride asayiş koruyup, sömürge sivil yönetiminin, vergi toplamak gibi yeni haraç taleplerini dayatırken, akıllı bir yaklaşımla askerî güçte önemli yoğunlaşmaları gerçekleştirdiler. Dış saldırılar veya sınır savunmasında öngörülen bir rolleri olmadığı düşünülürse, bu kuvvetler savaş harekâtları için bir sıçrama tahtasından başka bir şey değildi. Aslına bakılırsa, Afrika'nın küresel

9 Olusoga ve Erichsen, *a.g.c.*, s. 262.

10 Richard J. Reid, *A History of Modern Africa: 1800 to the Present*, Blackwell, Oxford, 2009, s. 187.

bir yangına sürüklenmekten kaçınmayı başarması konusunda bahisler, başlangıçta başa baş gibi görünmüş olabilir.

Doğrusu, savaştan uzak kalmaya yönelik temel güdü, pek çok düzeyde gözle görülebilir haldeydi. Batı Afrika'da, bitişikteki minik Alman Togo sömürgesi vali vekili Binbaşı Kurt von Doering, Altın Sahili (Gana) valisi Sir Hugh Clifford'a bu toprakların tarafsızlığını koruyacak bölgesel bir ateşkes üzerinde uzlaşmaya varmak için ricada bulundu. Ortak bir görüş, muharebe alternatifinin, Afrikalı sömürge uyruklarını, birbiriyle savaştan Avrupalıların rahatsız edici görüntülerine maruz bırakacak olmasıydı. Beyaz saygınlığı ve otoritesine ne felaketler getirebileceğini kim bilebilirdi? Tam karşı kıyıda, Britanya'nın Doğu Afrika protektorasının (Kenya) valisi Sir Henry Conway Belfield'in savaşa girmek için pek cesareti yoktu ve "mevcut savaşın İngiliz Doğu Afrika'sıyla pek az ilgisi" olduğunu duyurdu.¹¹ Komşusu olan Alman mevkidaşı Dr. Heinrich Shnee de aynı görüşteydi; bölgesel tarafsızlıktan yana çıktı ve Darüsselam merkezi ile Tanga limanını açık serbest kentler ilan etmek yoluyla bir zeytin dalı uzatma girişiminde bulundu.

Britanya'nın 1910'da kurulan en yeni özerk beyaz yerleşim devletinin kuzeybatısı Güney Afrika Birliği, derhal Alman Güneybatı Afrika'ya uzandı. Ticaret, kan bağı ve İngiliz karşıtı kuzey Cape Afrikanerler ile yakındaki Alman sömürgeciler arasındaki diğer dayanışma bağlarıyla çizilen bu sınır kuşağı, son derece geçirengi. Orada vali, Theodor Seitz ve altındaki memurlar sürekli gözlemdeydi, ama Güney Afrika'yı kışkırtmamak için kılıçlarını şakırdatmaktan kaçınıyorlardı. Sömürge, her türlü düşman taarruzuna karşı savunulacaktı, ama bu görev, Berlin'in "Avrupa'da kazanılan zafer" sayesinde güçlü bir konuma ulaşmayı başaracağı zamana kadar beklemeliydi.¹²

Savaşla mesafe koymaya yönelik bu hesaplı çaba, diğer İngiliz emperyal topraklarında da ifade edildi. Sanayileşmekte olan

11 Bill Nasson, *Springboks on the Somme: South Africa in the Great War, 1914-1918*, Penguin, Johannesburg, 2007, s. 90.

12 David Killingray, "The War in Africa", John Horne (ed.), *A Companion to World War I* içinde, Blackwell, Londra, 2012, s. 118.

Güney Afrika'da, radikal beyaz işçi sınıfının Sosyal Demokrat Federasyonu ve Güney Afrika Sanayi Federasyonu gibi marjinal kurumları, savaş karşıtı manifestolarını Britanya'nın savaş ilanının önüne koydular. Çünkü solcu militanlar, emperyalist bir savaş faaliyetine yenik düşen, en azından "savaşın Güney Afrika'da yeni fırsatlar getirebilecek gibi görüldüğünü" düşünen bir İngiliz işçi hareketi görüntüsü karşısında umutsuzluğa kapılmışlardı.¹³ Metropoldeki İngiliz emekçileri sağır olsa da, daha değişken sömürge koşullarındakiler kulaklarını açabilirlerdi. Böylece, Avrupa'da yasaklanmış antiemperyalist savaş fikirlerini taşıyarak gelen emekçi militanlar veya muhalif İngiliz göçmenleri, savaşa direnmeyi teşvik ettiler.

1914'te Afrika'da topyekün bir harbin getirebileceklerinden korkanlar, orada kalan az sayıda beyazlardan ibaret değildi. Ticarî yerleşimcinin tarım ve ticaret çıkarları açısından, savaşın iş âlemine zarar vereceği aşikâr görünüyordu. Doğu Afrika'nın sisal ekicileri, Güney Afrikalı devekuşu yetiştiricileri ve Güney Rodezyalı et üreticileri, endişelerini dile getirmekte gecikmediler. Büyük bir savaş, iç pazarlar gibi imparatorluk ve daha büyük dünya ticaret kanallarını da tehlikeye düşüreceği kadar, kırsal refah açısından da risk oluşturunca. En az bu kadar cesaret kırıcı olan da, Britanya'dan çıkan hayatî sevkiyat güzergâhlarının zarar görmesi halinde yaşanabilecek ağır yokluklardı. Bu kaygılar, yalnız bisiklet, battaniye ve peksimetler gibi sanayi donanım ve imalatının değil, aynı zamanda, Rodezya'daki *Bulawayo Chronicle*'in bir beyaz okurunun Temmuz 1914'te işaret ettiği gibi, Pringle trikoları ile Jaeger ceketlerinin "temel malzemeleri" hakkındaydı.¹⁴

Hayatî varlıklar ve bazı karma deneyimler

Savaş dönemi nakliyatında olabilecek zararlar göz önüne alındığında, astropikal Afrika'nın en değerli ve elzem metası olan al-

13 Jonathan Hyslop, *The Notorious Syndicalist: J.T. Bain: A Scottish Rebel in Colonial South Africa*, Jacana, Johannesburg, 2004. s. 264

14 *Bulawayo Chronicle*, 29 Haziran 1914.

tın külçesine yoğun bir odaklanma baş gösterdi. İngilizler için stratejik açıdan hayatı önemdeki altın, 1914'te Witwatersrand madenlerinin değerli maden rezervlerinin üçte ikisinden fazlasını Bank of England'da (İngiltere Merkez Bankası) stoklaması nedeniyle Londra ile dünyanın önde gelen altın üreticisi Güney Afrika arasındaki bu emperyal birleşmenin tamamındaki en ısıtılı temel taşıydı. Savaşın patlaması, Britanya'nın küresel sterlin sisteminin ana kayası olan altın miktarının güvenliğini, Johannesburg Madenler Odası'nın "çok karmaşık bir sorun" dediği duruma sokuyordu.¹⁵ Şüphesiz oluruna bırakılabilecek bir sorun değildi. Gerçi çözmenin maliyetleri daha sonra Bank of England ve Johannesburg'un madenci kapitalistleri arasında çetrefilli bir mesele yaratacaktı, ama Londra külçe altını Alman deniz akınlarından, Güney Afrika'daki erişilemez bir yerde koruyacağına dair bir anlaşma imzalarken, City of London, nakliyesi yeniden güvenle başlayana değin alım fiyatını karşılayacak krediyi sağlayacaktı. Savaş dönemi sıkıntıları olsun olmasın, Afrika'daki Dominyon altınının mülkiyeti, The City'nin mali gücünün değerlendirilmeye devam edeceği ölçüt olarak kaldı.

Aynı zamanda, denizasırtı ticaretin küçülmesiyle gelen savaş dönemi yoklukları, daha karamsar gözlemcilerin tasavvur ettiği kadar feci olmadı. Bir milyonu aşkın beyaz yerleşimcisi ve bol ekonomik varlıklarıyla Afrika'nın güneyi açısından, gelişmekte ve hâlâ uyuşuk olan savaş öncesi sınai kalkınma, ithal ikamesi ihtiyacıyla çarpıcı ölçüde patlama yaptı. 1915'e gelindiğinde, Manchester tekstillerinden ve Northampton ayakkabılarından yoksun kalmış Birlik tüketicileri, yerel Cape Town fabrikalarından giysiler ve Port Elizabeth'teki atölyelerden çizme ve ayakkabı alır hale gelmişlerdi bile. Böylesine üretken bir bağımsızlığın bilinçli bir ulusal kutlamasında, düşmanlıkların sonunda *Agricultural Journal of South Africa*, ülkedeki ticari çiftçileri Britanya'nın "muharebe meydanlarındaki muazzam orduları"nı yalnız kıtanın kuzeyinde ve Ortadoğu'da değil, Fransa'da da beslemeyi başararak, "biz Güney Afrika'daki-

15 Duncan Innes, *Anglo-American and the Rise of Modern South Africa*, Ravan, Johannesburg, 1984, s. 78.

lere daha çok üretmeye yönelik muhteşem bir fırsat" için gül-lük gülistanlık koşullar yaratması nedeniyle bu savaş dönemi atılımına teşekkür etti.¹⁶

Britanya'nın Afrika'daki kesimlerinde giriştiği savaş, bariz bir şekilde, "tarihinde emsali görülmemiş bir şekilde harekete geç-mesini sağlamak üzere imparatorluğunun kaynaklarını kullan-ması" öyküsünde bir bölümdü.¹⁷ Buradaki, kıtanın sol cena-hı boyunca hızla hazırlanan ve dünya çatışmasının başından sonuna dek kıtanın doğu kesimini titreten bir bölgesel savaştı. Ve aynı zamanda, yüz kızartıcı bir savaştı. Muharebe mey-danında moral yükselten zaferlerdeki yetersizliğiyle, impara-torluk yanlısı beyaz gönüllülere, kahramanlık ve fedakârlık ef-sanelerini bereketlendirmek üzere Avrupa'da kanlarını döktür-dü; 1916'da neredeyse bütünüyle Somme'da can veren Güney Afrika Denizaşırı Seferi Kuvveti, "ortak bir düşmana karşı el ele veren İngiliz Uluslar Topluluğu"nun İngiliz-Afrikaner milliyet-inin bir simgesi haline gelmesi bunun bir örneğiydi.¹⁸

Savaşın, örneğin Nijerya'nın orta kesimleri veya Güney Ro-dezya'nın en güneyi gibi çok daha derinlemesine ücra ve bağ-lantısız kırsal topluluklarının yaşamındaki yerini anlayabilmek açısından en az bu kadar önemli olan, bu harbin buraların sa-kinlerinin başlarının üzerinden, varlığı neredeyse hissedilme-den geçip gitmesiydi. Yokluklar ve yüksek fiyatlar, yerel eko-lojik ve üretim sistemlerinin istikrarsızlığı göz önüne alındı-ğında, alışılmış daimi sıkıntılardı. Aslına bakılırsa, 1918'e ge-lindiğinde Britanya'nın sömürgeci varlığı ve denetimi oralar-da, 1913'te olduğuna göre pek az değişti. Aslında, İngiliz Krali-yeti denetiminde yaşadıklarına veya British South Africa Com-pany'nin ticari bir kolonisine mensup olduklarına dair pek az fikre sahip, etkilenmemiş Afrikalılar için savaş belki de kayıtsız bir aylaklık dönemi oldu.

16 *The Agricultural Journal of South Africa*, Şubat 1919, s. 6.

17 Philip Murphy, "Britain as a Global Power in the Twentieth Century", Andrew Thompson (ed.), *Britain's Experience of Empire in the Twentieth Century* içinde, Oxford University Press, Oxford, 2012, s. 40.

18 Sir Herbert Baker, *Architecture and Personalities*. Hodder&Stoughton, Londra, 1946, s. 90.

İngiliz Afrika'sı sakinlerinin öteki yanaklarını çevirmeye muvaffak olamadığı yer, denizcilikle ilgili hayatî bağlarının sıkıntıya girdiği yerlerdi. Deniz gücünün, Fransız İhtilali savaşları ve İkinci Dünya Savaşı'yla karşılaştırıldığında “Cihan Harbi'nde görece sınırlı bir rol” oynadığı su götürmese de,¹⁹ Afrika, Britanya'nın stratejik küresel su yolları açısından stratejik bir istasyondur. Atlas ve Hint okyanus suları, kendilerine göre, Manş Denizi'nin dış erimleri, Kraliyet Donanması'nın Cape'deki Simonstown ve Freetown'daki limanlarındaki Batı Afrika Filosu'nun devriye üstünlüğü altında kalmaya hazırlanıyordu. Alman ticari hatlarının Afrika'nın güney, batı ve doğu menzillerindeki deniz hatlarına doğru bilfiil yerel hücum tehdidi sınırlı olsa da, “Britanya'nın gerek imparatorluğunun, gerek tarafsız ticari ortaklarının kaynaklarıyla bağlantı kurmasını sağlayacak hatlara” karşı hâlâ bir tehlikeydi.²⁰ Bu anlamda, Britanya'nın Afrika savaşının sömürgeler üzerine olmasına karşın, bu karada olmaktan çok denizle ilgili bir savaştı.

Savaş dönemi sıkıntılarının altındaki huzursuzluk

Kısılp kalmış bazılarına göre karadaki savaş –şu ya da bu şiddetteki– en sert dayatmalarına –başta Doğu Afrika'daki uzayıp giden seferberlik için angarya yükümlülükleri olmak üzere– karşı isyanlar ve ayaklanmalardan oluşan bir dizi ufak kıvılcımlarla ilişkilendirildi. Aynı zamanda, patlayan savaş bir anlamda, zorunlu vergi haraçları, el koymalar ve emek hacizlerini içeren sömürgeci taleplerle ilgili yerleşik yakınmaların genel olarak şiddetlenmesinin de mimarı oldu. Böylelikle, savaş öncesi sömürgeci hâkimiyetin ağır eli, grupları İngiliz Nyasaland gibi klostrofobik bir “kriz” yaratacak yerlere gönderdi.²¹ Burada

19 Paul Kennedy, “The War at Sea”, Jay Winter (ed.), *The Cambridge History of the First World War* içinde, i, Cambridge University Press, New York, 2014.

20 Hew Strachan, *The First World War*, Simon&Schuster, Londra, 2006, s. 71 [Birinci Dünya Savaşı, çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul, 2014].

21 Timothy Stapleton, “The Impact of the First World War on African People”, John Laband (ed.), *Daily Lives of Civilians in Wartime Africa: From Slavery*

topyekûn bir zorunlu askere almanın erken başladığı ve Alman kuvvetlerine karşı erken seferberlikte yardımcı işgücü kayıpları yüksek olduğu için, kızgınlıkların başlaması uzun sürmedi. Savaşı kınamak ile 1915'te "bir darbe indirmek ve ölmek" amaçlı kısa ömürlü ütopya bir ayaklanmayı kışkırtan aşırı uçtaki bir evanjelistin, Baptist vaiz John Chilembwe'nin vakur isminden vazgeçtiler.²²

Bu arada, güneydoğu kıyısı boyunca, mülksüzleştirilmiş Zulu toplulukları arasında İngiliz yenilgisini arzulamak ve Almanya'yla özel bir statü konusunda anlaşmak çok daha büyük bir heyecan yaratıyordu: Hatta Natal'da Almanya'nın Açık Deniz Filosu için bira hazırlamışlardı. Natal'ın alınması halinde, daha hayırsever bir Avrupalı devlet tarafından "toprak yoklukları"na bir çözüm getirileceğini varsayıyorlardı.²³ Ayrıca, başka bir yerdeki taarruz harekâtı için Transkei bölgesinden garnizonların çekilmesi de, hoşnutsuz köylü sakinler arasındaki hayalperestliği teşvik etti. Psikolojik olarak Almanların varlığından haberdar olmak ve uzaklarda Almanya'nın "İngilizler" ile "Kral"a karşı eylemleri ve başarıları, "direnişin bir tür metaforu" haline geldi.²⁴

Bu türden kısmi teşhircilikle yan yana ilerleyen, Avrupa savaşını hoş karşılamayan başka, daha genel karşı çıkışlar da vardı. Nitekim gerek Gold Coast, gerek Nijerya, denizaşırı Avrupalılar arasında bir iş olarak kalmak zorunda olan anlaşılamaz bir savaşın taleplerine karşı tanıklıktan bıkip usanmış takipçiler yaratan bağımsız Afrika Hristiyan hareketlerinin filizlenmesine tanıklık etti. Nefret edilen bir-savaş dönemi dünyasından pisişik bir el etek çekme, savunmacı bir uzaklaşmaya doğ-

Days to Ruandan Genocide içinde, University of Kwazulu-Natal Press, Pietermaritzburg, 2007, s. 129.

22 Ian Linden ve Jane Linden, "John Chilembwe and the New Jerusalem", *Journal of African History*, 1971, sayı 12/4, s. 631

23 Albert Grundlingh, *Fighting their Own War: South African Blacks and the First World War*, Ravan, Johannesburg, 1987, s. 16.

24 William Beinart ve Colin Bundy, *Hidden Struggles in Rural South Africa: Politics and Popular Movements in the Transkei and Eastern Cape, 1890-1930*, Ravan, Johannesburg, 1987, s. 201.

ru çekilen bu marjinal dinsel oluşumlar, yaklaşan bir mahşer anını dile getirerek aynı zamanda binyılcı bir ton da alabiliyordu. Kuzey Rodezya'dan Gold Coast'un sonuna dek yerel dinsel liderlerden oluşan bir grup için, Afrikalılara tek kalan, kendilerini günahkâr bir dünyanın eli kulağında sonunu karşılamaya hazırlamaktı. Zira savaş halindeki Avrupa hâkimiyeti vebası geriledikçe, onları bekleyen İsa'nın ikinci gelişinden başka bir şey olamazdı. Mesihsel olmaktan çok, ironik olarak tanımlanabilecek bir görüş de, Güney Afrika'nın Xhosa Hristiyan eğitim bilimcisi D.D.T. Jabavu'dan geldi. Eylül 1914'te acı bir alayla, Afrika halkının "eğitimi ve Hristiyanlığı yönlendiren Avrupa uluslarının kılıçtan başka bir araç bulamadıkları ve diplomatik anlaşmazlıklarını çözmek için yıkıcı silahlar biriktirmeleri" karşısında "gafil avlandıklarını" yazdı.²⁵

Çok çeşitli bir kalabalığı seferber etmek

Bu anlaşmazlıkların çözümünde Afrikalı katılımcıların zorla veya gönüllü askere alınmasının İngiliz komutası için basit olduğu söylenemez. Hiç kuşkusuz, Kral'ın Afrikalı Tüfekçileri veya Batı Afrika Cephe Kuvveti gibi bazı askerî deneyimler yaşanmıştı. Kışlarının otesinde, başka adamlar da vardı. Çoğu zaman buyurgan köy ihtiyaçlarının boğucu ataerkil otoritesinden kaçmaya can atan kırsal kesimlerdeki vasıfsız genç erkekler için, askerlik hizmeti, yolculuk ve görece iyi maaşlı bir istihdamı da içererek, kaçabilmenin cazibesini sunuyordu. Asker yazılanların bazıları için askerî yaşama dönmek, sömürge istilasının tamamlanmasının ardından ellerinden alınmış sert savaşçı kimliğini yeniden edinme fırsatını temsil ediyordu.

Güney Afrika Yerli İşçi Bölüğü'nde, Fransa'daki daha aşağı düzeyde, fiziksel yük getiren hizmet için başvurular arasında bile, bir imparatorluk yurttaşlığı ve "medeni" bir mensubiyete dair muhayyileye dayalı belli belirsiz bir anlayışa saplananlar vardı. Bir asker 1917'de, "Kral'ın ülkesi"nin "Hristiyanları" ve "kâfir olmayanları" olarak, "büyük ödevlerinin Kral ve Bir-

25 *Imvo Zabantsundu*, 8 Eylül 1914

lik'le" ortaklıkta yattığını ilan etmişti.²⁶ Bu konuda, Cape merkezli Afrika Halk Teşkilatı'nın beyaz olmayan liderinden daha şevkli biri olamazdı. Abdullah Abdurrahman, dinleyicilerine, "Britanya İmparatorluğu çökerse, hepsinin birlikte sürüklenecek olması" nedeniyle, İngiliz davasına desteği boşlamanın tehlikesi üzerine nutuk çekmekten çok hoşlanıyordu.²⁷

Muhtemelen çok daha yaygın olan, askere yazılmadaki daha az yüce –veya daha elastik– dürtülerdi. Birçok sıradan sömürge askeri açısından, savaş iş ve en gündelik insani faaliyetlere ek bir ritim anlamına geliyordu ve 1914'ten itibaren, askere yazılmamaları durumunda Johannesburg'un altın madenlerinden başka gidecek yeri olmayan Güney ve Orta Afrika işçi göçmenler için bir alternatif oluşturuyordu. Kurnazca bir kişisel iş, Britanya'nın geniş Afrika savaşında istihdam, zaman zaman zengin bir yaratıcılık ve üretimi gerektiriyordu. Örneğin, Nyasaland'da İngilizlerin en iyi "dövüşçü ruhuna" sahip askerler olarak kutlanan Yao etnik grubundan asker toplama tercihleri, Kral'ın Afrika Tüfekçileri'nin (KAR) yerel taburlarındaki gönüllülerinin çıkarıcı imgelemine çabucak yakaladı. Çalımlı bir askerî estetiğin tadına doyamayan, karman çorman bir özenli askerler topluluğu, "KAR askerlik şubesi subaylarının en çok aradığı" olarak bilinen bir Yao erkekliğinin katıksız karakterinde hak iddia etmeye koyuldular.²⁸

Koşuldukları bu emperyal davaya herhangi bir gerçek ideolojik veya siyasal bağlılığı olmayan sıradan Afrikalı savaşçıların, tahrip ettiklerinin bilindiği tek olay bu değildi. Bir kez saflara katıldıklarında, sadakatleri neredeyse bürümcük inceliğine dönüşüveriyordu. Bu nedenle, uzun Doğu Afrika mücadelesi boyunca, Alman tarafında çarpışan, hiç yüzü kızarmadan zaman zaman bir oraya bir buraya saf değiştiren İngiliz Afrikalı askerler oldu. Aslına bakılırsa, tek yaptıkları, Nyasaland'ın bazı Yaolarının savaş öncesi yıllarında yaptıklarıyla aynıydı: KAR'dan

26 *Tsala ca Bahto*, 16 Eylül 1917.

27 *APO*, 22 Ağustos 1914.

28 Risto Marjomaa, "The Martial Spirit: Yao Soldiers in British Service in Nyasaland (Malawi), 1895-1939", *Journal of African History*, 2003, sayı 44/3, s. 422.

terhis olarak Almanya'nın Doğu Afrika garnizonlarına katılmak. Maaş ve hizmet avantajlarıyla, orası, İngiliz sömürge birliklerinde mevcut her görevden daha avantajlı olması nedeniyle, Kuzey Rodezya ve Nyasaland gibi bölgelerden bazı erkekler, *askari* hizmet sürelerini, akıllıca ve kazançlı bir tercih olarak görüyorlardı. Doğu Afrika'daki Almanların İngiliz kumanda şartlarına, eğitim âdetlerine ve borazan notalarına başvurmaları boşuna değildi. Hatta İngiliz subaylarının Alman tören alanı hitaplarına başvurmaları yüzünden, büsbütün farklı bir dil bile söz konusu değildi.²⁹

Doğu Afrika'da 1914'ten itibaren ve Orta ve Güney Afrika'da olduğu gibi Altın Sahili, Nijerya ve İngiliz Batı Afrikası'nın başka yerlerindeki bölgesel göçmen işçi kanalları, gönüllü askerler için askere yazılma dürtüsünün ağıyla sarılıp sarmalandı. Bu güçlü dürtü içinde, savaşın ihtiyaçları, geleneksel olarak köylü üretimini ücretli işgücüyle birleştiren bu üniformalı adamları ele geçirmeyi amaçlıyordu. Fakat kurumsallaşmış işgücü güzergâhlarında ilerledikleri sırada, İngilizlerin askere alma yetkilileri elde olanla idare etmek zorundaydı ve çok fazla seçici davranma lüksüne sahip değildiler. Çarpıcı bir sonuç, Altın Sahili Alayı'nda İngiliz Afrikası'ndan değil de, açgözlü Fransız askeri yetkililerince neredeyse kölelik şartlarında zorla askere alınmaktan kaçarak Fransız Batı Afrikası'ndan gelmiş askerlerin ağırlıklı çoğunluğuydu. Buna benzer savaş dönemi hareketliliğin bir diğer dikkat çekici etkisi, Rodezya Yerli Alayı'nda Birinci Dünya Savaşı askerlerinin “yüzde 70” kadar yüksek bir oranının, ne Güney ne de Kuzey British South Africa Company sömürgelerinden değil de, “başka bölgelerden gelmiş” olmasıydı.³⁰ Emperyal kuvvetlerin başında olanlar için, kumandaları altındaki Afrikalıların birçoğu hakkında bilmedikleri çok şey olduğu gibi, neden İngiliz safında oldukları konusundaki fikirleri daha da yetersizdi.

29 Marjomaa, a.g.m., s. 425.

30 Stapleton, “Extra-Territorial African Police and Soldiers in Southern Rhodesia (Zimbabwe), 1897-1965”, *Scientia Militaria*, 2010, sayı 38/1, s. 106.

Silahlı çatışmalar

Silah altına alınan Afrikalılar, onları kıtadaki hizmetle kısıtlamaya yönelik İngiliz politikası nedeniyle, Afrika toprağında bırakıldılar. O halde hangi askerî çatışmalara girdiler? Bunlardan ilki, Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizlerin ilk girdiği muharebelerden biriydi ve Avrupa savaşının patlak vermesi beklentisiyle orada Temmuz'da seferber edilmişlerdi.

Britanya Fransa'yla koordinasyon halinde, Almanya'nın savunması zayıf Batı Afrika sömürgeleri olan Togoland ve Kamerun'u ele geçirmek için hızla harekete geçti. Fiilen dünya savaşının açılış raundu olan emperyal istilanın bu küçük çaplı seferi, Altın Sahili Alayı taburları ile onlara eşlik eden zorla askere alınmış sömürge yerlileri ve Dahomey ve diğer komşu Fransız kolonilerinden gelen askerlerce üstlenildi. Düşman topraklarında sıkıştırılan Togo'daki Almanların elinde kullanabilecekleri tek koz barış kaldığından, Batı Afrika'nın müzakere edilmiş bir tür bölgesel mütareke aracılığıyla savaştan uzak tutulması için, İtilaf kuvvetlerinden bölgeden uzak durmalarını istediler. Britanya'nın batıdan, Fransa'nın ise doğudan hızlı istilası, sönmek bilmeyen diplomatik hayallerin tümünü yerle bir etti.

Britanya'nın öncelikli hedefi elbette stratejikti –Togo'nun liman başkentinin ele geçirilmesi ve Alman telsiz istasyon tesislerinin imhası; Ağustos sonuna gelmeden, yerel paramiliter olan *Schutztruppen*'in zayıf sallarının hakkında gelinmesinin ardından, bu hedefler kolayca gerçekleştirildi. Hazırlıksız, kısa ve etkili bir seferde birleşmelerine rağmen, Britanya ve Fransa arasında sıcak bir eşgüdümün, “her iki devletin Alman sömürgesini denetlemeye hevesli olması” sonucuyla birlikte, rekabet halindeki dürtüler emperyal zihinlerin bir köşesinde duruyordu.³¹

Sadece bir Atlas sahil şeridinden ibaret olan Togoland'ın tersine, komşu Nijerya'dan ülkeye dalan istilacı İngiliz Batı Afrika Hudut Kuvveti'yle çarpışan Alman kuvvetleri için zorlu bir savunma perdesi sağlayan dağlık iç kesimleri ve yoğun orman-

31 Killingray, “Africa”, s. 116.

lık alanlarıyla Alman Kamerunu çok daha çetin ceviz olduğunu kanıtladı. Britanya burada, kendi Batı ve Ekvator bölgesi Afrika mülklerinden birlikler gönderen Fransa'yla kuvvetlerini bir kez daha birleştirdi. Burada yine İngilizlerin en başa koydukları hedef, Alman gemilerini batırmak ve düşman muhaberatını etkisizleştirmek üzere telsiz istasyonunu imha etmek için limanları ele geçirmektir. Keza öngörülebilir şekilde, derinlemesine bölünmüş bir askeri kumanda alanı ve Londra ile Paris arasında topyekün siyasa konusunda gevşek ilişkinin damgasını vurduğu zayıf iletişimle, İngiliz-Fransız eşgüdümü son derece mütereddit gerçekleşti. Kongo'nun tarafsız kalmasında başarısız olan bağımsız –ve çoğunlukla istenmeyen– Belçika'nın ihlali, Britanya için işleri daha karmaşık hale getirdi.

Çok geçmeden Kamerun'un denetimi için yılan hikâyesine dönüşen bu harekâta, Britanya'nın istila kuvvetlerinin işi hiç kolay olmadı ve 1915'e gelindiğinde çoğunlukla Nijeryalı piyadelerden oluşan birliklerinin, bir Hint taburu şeklinde Asya'dan getirilen askerlerle takviye edilmesi gerekti. Sonu Batı Afrika nehirleri ve bataklıklarında debelenmeye varan sefer, emperyal orduların nihai zaferine pek az katkıda bulundu. Cüretkâr Alman saldırılarıyla, doğu sınırı boyunca panîge yol açacak, hatta yerel hükümdar Yola Emiri'ni bile perişan edecek şekilde, İngilizlerin Nijerya'ya püskürtüldükleri zamanlar bile oldu. Kuşatma altındaki Almanlar, kuzeydeki direnen savunmacıların sonuncularının teslim olduğu veya tarafsız İspanyol yerleşimi Rio Muni'nin güvenliğine sığındığı Şubat 1916'ya kadar tutunmayı başardılar. Başından itibaren çoğunlukla “tekleyip duran” sefer, Britanya'nın galibiyetiyle sonuçlandı.³²

Londra'nın, Berlin'in en güney sömürgesi olan Alman Güneybatı Afrikası'na karşı hamlesinde, Paris'in sefer planına gölge düşürmesi gibi bir endişesi kalmamıştı ve hemen kuzeydeki Portekiz Batı Afrikası'ndaki (Angola) Lizbon'un yakın sömürgeci varlığı da pek büyük bir engel oluşturmuyordu. Tek gereken, uydu dominyonundan yapılacak bir atılımdı. Ağustos'un

32 Gisela Graichen ve Horst Grunder, *Deutsche Kolonien: Traum und Trauma*, Ulstein Verlag, Hamburg, 2007, s. 323.

başında, yasal olarak diğer özerk dominyonlarla birlikte savaşta olan Güney Afrika Birliği'nden Britanya'ya, Sömürgeler Nazırı Lewis Harcourt tarafından, kendisinin unutulmayacak bir ibareyle dile getirdiği “büyük ve acil bir emperyal hizmet” istendi.³³ Bu istek, Atlas Okyanusu'nun güneyindeki düşman muhaberat ve harekâtının önünü almak üzere büyük limanları alıp, kilit konumdaki telsiz istasyonlarını susturmak için elzem ve en acil hale gelmiş olan Alman Güneybatı Afrika'sının istilasına girişecek Kraliyet Donanması desteğinde bir seferi kuvvetin şipşak hazırlanmasını getirdi.

Bu devasa sömürge, savunulması neredeyse imkânsız şekilde saldırıya açık çok geniş kara ve deniz sınırları vardı. Ve Britanya'nın karşı karşıya olduğu Alman savunmaları cılızdı. Yerleşimcilerin korunması ve 1900'lerin daha önceki yıllarındaki Herero isyanının ardından her türlü Afrika karışıklığının önünü almak için kurulmuş bu savunma önlemleri, hiçbir dış saldırıyı bertaraf edebilecek yeterlikte değildi, hele hele şimdi karşısına dikilen, güçlü ve iyi donanımlı bir komşu düşmanın kara ve deniz istilasına karşı kesinlikle dayanıksızdı.

Güneybatı Afrika seferi kuvveti, Britanya'nın temelde sömürge'deki Afrikalı askerlerince yürütülen, kimi zaman Hintli ve diğer imparatorluk askerlerinden daha küçük birliklerce desteklenen önceki seferlerinin tersine, Pretoria'nın Afrikalıları silahlandırma konusundaki ırkçı yasağı nedeniyle sadece beyaz muharıplerden ve bir avuç Cape Coloured denilen karma ırklardan mütevellit topçu askerlerinden oluşuyordu. Bu durum, bu savaş alanını Afrika'daki emperyal savaş boyunca “beyaz adamın savaşı”nın bir örneğine dönüştürdü. Birlik'in atılımı, karşılaştırmalı değerlendirildiğinde, 1915 başlangıcında 45 bin civarındaki muharip ve yaklaşık 33 bin silahsız Afrikalı ve beyaz olmayan hizmet sınıfından askerden oluşan devasa bir kuvvetti.

Pretoria, yerel taarruzunu, yanı başında yardıma hazır Britanya'yla birlikte 1914 Eylül ortasında başlattı. Yapılacak çıkartma-

33 Gerald L'Ange, *Urgent Imperial Service: South African Forces in German South-West Africa, 1914-1915*, Ashanti, Johannesburg, 1991

nın koşulları, Koramiral Maximilian Graf von Spee'nin Doğu Asya Filosu'nu tahrir ederek her türlü Alman donanma girişimini bertaraf etmiş olan Kraliyet Donanması tarafından güvenceye alındı. Ardından topları, kilit Alman limanları olan Swakopmund ve Luderitz'deki telsiz ve liman tesislerini bombardımana koyuldu. Britanya'nın donanması ayrıca yakın geçmişte oluşturulmuş Güney Afrika Hava Kuvvetleri'ni donatacak bir zırhlı araba ve uçak birliği temin etti. 1914 sonunda Kraliyet Hava Kuvvetleri, bir avuç pilotunu, Güney Afrika'daki birliklerin hava gücünü artırmak üzere, Fransa'dan Güneybatı Afrika'ya sevk etti. Heybetli kumandanları olan General Louis Botha ise bir zamanların, at sırtında gözü kara hücumlarıyla saygı duyulan cuinhuriyetçi bir Boer komando savaşçısıydı (bkz. Görsel 13). Şimdi, Alman sömürgesini istila etmekle meşgul Botha, bir Kraliyet Hava Kuvvetleri, Henry Farman çift kanatlı uçağında çöl havası almak konusunda karışıklık çıkarıyordu. Britanya'nın Afrika imparatorluğu açısından bakılırsa, 19. yüzyıl eyerinden 20. yüzyıl kokpitine olduğu gibi, sömürge savaş hasmından emperyal savaş işbirlikçisine daha mükemmel bir geçiş olamazdı.

Çok daha büyük bir askeri güç, üstün nakliye, bol tedarik ve donanıyla, Birlik'in bileşik amfibi ve kara hücumu, sadece birkaç ay içinde Alman hasımlarını dize getirdi. Daha uzun süre ve daha geriye çekilecek gücü kalmayan Vali Seitz, Temmuz 1915'te sömürgesini teslim etti. Bu, savaşdaki ilk İngiliz emperyal zaferi ve cömert şartlarla yapılmış ilk bağlayıcı mütarekesini temsil ediyordu. Londra'nın Almanya'nın limanları ve telsiz muhaberatını bertaraf etmeye yönelik stratejik hedefi, sadece 200 askerin öldüğü, önemsiz denebilecek ucuz bir maliyetle gerçekleştirilmişti.

Şüphesiz, Almanlarla ittifak halindeki Osmanlı'dan Hindistan ve Avustralya güzergâhındaki Süveyş Kanalı riski göz önüne alındığında, "Umut Burnu civarındaki" bu hayati denizyolunun "eski önemi" İngiliz emperyal savunmasına iade edilmişti.³⁴ Sömürge Nazırı'na göre, bu olasılıktan duyulmuş kaygının

34 Antony Lentin, *Jan Smuts: Man of Courage and Vision*, Jonathan Ball, Johannesburg, 2010, s. 30-31.

Görsel 13. Daha önce Britanya İmparatorluğu'na karşı savaşmış ancak, şimdi onun için savaşmaya can atan, şartlara ayak uydurmayı bilen bir Afrikaner: General Louis Botha, Güney Afrika Birliği başbakanı (TAB arşivi, Güney Afrika).

üzerinden daha yirmi yıl bile geçmemişken “Güney Afrika’nın Britanya İmparatorluğu’ndan” eksilmesi yerine, sadık kuvvetleri “o İmparatorluk adına dikkat çekici bir zafer” kazanmıştı. Başka yerlerde, Dominyon merkezlerine; Afrikaner komandoları, imparatorluğa sadakatle bağlı hale dönüşmüş, şimdi Kral V. George’u desteklemek üzere sömürge başkenti Windhoek’a yürüyen bukaletmunların görüntüleri egemen oldu. Tüm bunların altında yatan, Louis Botha ve Jan Smuts’ın kendi yayılmacı, emperyal-altı gündemlerinin hesapçı gerçekliği idi. Kendi hükümetinin gözünde, Güney Afrika’nın Güneybatı Afrika fetih, öncelikle, yüzyıl dönümünün İngiliz karşıtı, Boer cumhuriyetçi hayaletlerine dayanıyordu. Birlik için gün bugündür ve

“sömürge gücünün yetişkin saygın dünyasına girmenin” zamanı gelmişti.³⁵

Esasen, eski bir Alman Güneybatı Afrika’sını geleceğiyle bütünleştirmeye yönelik kendi sömürgeci uzanma çabası, Britanya’nın savaş dönemindeki daha sınırlı emperyal stratejik hedefleri kavrayışını fersah fersah aşıyordu. Buna rağmen, İngilizler Atlas Okyanusu güneyini Alman denizciliğine kapatmayı başarıncaya, Güney Afrika, artık geniş bir arka bahçe haline dönüşmüş birliğe terk edilmiş oldu. Birlik askerî işgalinin 1915’ten itibaren geçerli olan ılımlı şartları, kırsal Afrikanerlerin bölgedeki Alman yerleşimcilerle birlikte yerleşmeye teşvik edilmesiyle, Almanları uysallaştırmayı ve istikrarlı beyaz azınlık işbirliğini amaçlıyordu. 1917’ye gelindiğinde, tatmin olmuş Jan Smuts, kendisine hayran bir Londra’lı dinleyici kitlesine, “Güney Afrika’da yeni bir beyaz taban yaratmaya başladık ve bugün Kuzey’e ve Afrika kıtasının medenileştirilmesine doğru ilerleyecek bir konuma geldik” diye konuşuyordu.³⁶ Hâlâ Londra’nın tasma kayışından uzaklarda olmakla birlikte, “en başından beri” Orange Irmağı’nın kuzeyindeki Alman sömürge topraklarını ele geçirmeye yönelik askerî sefer, “uzun dönemli bir toprak genişlemesi olarak kavramsallaştırılmış” bir harekattı. Bir-iki Atlantik limanı ve uzun erimli verici istasyonları stratejik sorununun çözümü, Güneybatı Afrika “uzak bir Avrupa metropolünün, Alman anavatanının amiral gemisi sayılan sömürge mülkü olmaktan, güney sınırının ötesinde doğmaya başlayan emperyal bir devletin hinterlandına dönüşürken”, yeni bir sömürge hükümrancılığının doğmasına kapı açılmasıyla sonuçlandı.³⁷ Britanya’nın savaş dönemi ihtiyacıyla beslenen, daha geniş bir Birlik’e yönelik 1910 İngiliz-Afrikaner vizyonu hızla büyümeye başladı. Baster halkı ve diğer yerli sakinler arasında, bu daha geniş Birlik’in hiç hoş karşılanmayan yönetsel

35 Marion Wallace, *A History of Namibia from the Beginning to 1990*, Jacana, Johannesburg, 2011, s. 216.

36 J.C. Smuts, *War-Time Speeches*, Hodder & Stoughton, Londra, 1917, s. 85.

37 Giorgio Meschier, “Arteries of Empire: On the Geographical Imagination of South Africa’s Railway War, 1914/1915”, *Kronos: Southern African History*, 2012, sayı 38, s. 46.

dayatmalarına karşı 1920'lerin başından ortalarına dek ara sıra baş gösteren direniş, "uçagın ortaya çıkışı" ile desteklenen "militan" kuvvet gösterilerinin tecziyecî paramiliter kontrol faaliyetleriyle bastırıldı.³⁸

Çarpışmalar gittikçe çetinleşiyor

Avrupa'daki çarpışmalar kadar uzun süren Doğu Afrika'daki savaş, en sert ve amansız olduğu kadar, yerinden yurdundan edilmelerin yerel ekonomideki sonuçları en şiddetli olanıydı. Burada kendini gösteren durum, yıpratma savaşının Afrika versiyonuydu –sürekli kanayıp dururken, hareket halinde olma yöntemiydi. Aslına bakılırsa, Kasım 1918'de başka türlü sona erdirilmiş olan savaştan bile uzun sürdü. 12 Kasım'da kaydedilmiş son çarpışmalarda, Alman *askarileri* (yerel Doğu Afrika-lı askerler) çalılık arazide bir düşman motosikletlisini pusuya düşürdüler. Etrafa saçılan mesajlarında önceki günün Mütarekesi'nin tebliği ve ayrıntıları da bulunuyordu.

O zamana dek güçten düşmüş, izole edilip köşeye sıkıştırılmış, yaklaşık 150 *Schutztruppen* ve sömürge yetkilileri ile neredeyse 4.500 *askariden* oluşan henüz yenilmemiş bir kuvvet, refakatlerindeki sivillerle birlikte, o anda savaşlarının onlar için başka bir yerde bitirilmiş olduğunu keşfettiler. Böylece, 25 Kasım 1918'de, bir Güney Afrikalı general olan Jaap van Deventer'in komutasındaki İngiliz kuvvetleri, Almanya'nın Kuzey Rodezya, Abercorn'daki son kıtasının teslim olma isteğini kabul etti. Bu en azından, sinsice ilerleyerek, bölgeyi İngiliz Doğu Afrikası ile Portekiz Doğu Afrikası (Mozambik) arasında kıstırıp, Kuzey-Doğu Rodezya toprakları ve İngiliz Nyasalandı'nı kasıp kavuran bundan önceki büyük şiddet, telef ve zulmün sonunu getirdi.

Başlangıcında, İngilizlerin en çok gözlerini diktikleri, yine Almanya'nın Doğu Afrika limanları ve telsiz istasyonlarıydı. Kabaca Fransa boyutundaki bir düşman sömürgesine er-

38 Andries M. Fokkens, "The Suppression of Internal Unrest in South West Africa (Namibia), 1921-1933", *Scientia Militaria*, 2012, sayı 40/3, s. 113, 140.

ken saldıran Kraliyet Donanması, Darüsselam'ı bombardımana tuttu ve Tanga'nın demiryolu köprübaşı mevziine el atarak, bir Hint Seferi Kuvvetini 1914 Kasım başında sahile çıkardı. Plan, Almanların muhaberat kapasitesinin belkemiğini kırmak amacıyla demiryolunun kontrolünü ele geçirmek için, bu çıkartmayı Kenya'dan yapılacak bir kara istilasıyla birleştirmekti.

Fakat bu yıkıcı darbe kötü bağlantılıydı. İngiliz istilacıların karşısında sayıca zayıf olmalarına karşın, Almanya Doğu Afrika kuvvetlerinin hırçın kumandanı Paul Emil von Lettow-Vorbeck, yalnız sahil tehdidini püskürtmekle kalmadı, aynı zamanda İngiliz topraklarına girip, Kenya'dan ilerleyerek stratejik önemdeki Uganda demiryoluna saldırdı. Bu ikincil Afrika savaş alanında harekât nihayet sona erdiği zamana kadar, tüm İngiliz emperyal muharip kuvvetleri ve destek birlikleri arasındaki toplam ölü sayısı, "Cihan Harbi'nde ölen tüm Amerikalıların sayısını aşmıştı."³⁹

Yine de, ilk safhalarından itibaren, aralarında son derece saygın, Tuğgeneral Reginald Hoskins gibi ordu kumandanlarının da bulunduğu birçok İngiliz gözlemci Doğu Afrika'yı uzun süreli bir savaşı kaldıramayacak bir muharebe alanı olarak görüyordu. Kokuşmuş bataklıklar, sıtma ve tifo gibi takatsiz bırakan parazit hastalıkları, aşılması güç makilikler ve çalılıklar, kavurucu sıcak ve soluk aldırmayan nemle, operasyon ortamı çekilmez derecede zorlu görünüyordu. Fakat İngilizlerin, kendi yayılmacı sömürge ihtiraslarının peşinde rahat durmayan Belçikalılarla mücadele etmek zorunda kaldığı 1915 sonuna gelindiğinde, Doğu Afrika seferleri bu saldırının üstesinden gelebilecek Alman kuvvetlerine karşı tam hızına kavuştu.

O zamana kadar, Britanya'nın asker gücü, düşmanından ancak belli belirsiz üstün olmasına karşın, mütereddit Doğu Afrika komutası şimdi Almanları 1916'da azimli bir taarruzla kırma girişiminde yeni bir koz elde etmişti. Bu, büyük ve karmaşık bir komuta deneyimi yoksunluğundan hiç rahatsızlık duymayan kibirli bir asker-politikacı olan Jan Smuts'un kişisel ku-

39 Edward Paice, *Tip and Run: The Untold Story of the Great War in Africa*, Weidenfeld & Nicholson. Londra, 2007, s. 3.

mandasındaki 25 bin kişilik bir Güney Afrikalı seferi kuvvetiydi. Birlik'in savaş yanlısı basınının gözünde, bataklığa saplanmış ve atılım yapmaktan aciz mevcut İngiliz-Hint kuvvetleriyle; Birlik'in "gözü pek komandoları"nın, yakın geçmişte Almanya'yı silip süpürmesinin verdiği rahatlık, "doğru cins-ten Avrupalıyı" göndermenin haklılığını ortaya koyuyordu.⁴⁰ Azimli beyaz Springboks,* Britanya'nın Doğu Afrika çıkamazını çözecek ve düşen imparatorluk moralini yükseltecekti.

Birlik takviyeleri memnuniyetle karşılanmakla birlikte, bir Güney Afrika askerî birliğinin sevkıyatı, İngiliz askerî politikasının sömürgelerde Almanların üstesinden gelme görevinde Afrikalıları istihdam etmesi göz önüne alındığında, Harbiye Nezareti'nde bazı hoşnutsuzluklara yol açtı. Güney Afrika ve Güney Rodezya'daki yerleşimci toplumlardan tüm beyaz birlikler, ana Avrupa seferlerinde kullanılmak isteniyordu. Aynı derecede, bu özel örnekte, gözlerini İngiliz Afrikası'nın temelini sağlamlaştırmaktan daha büyük bir siyasal ödüle diken Harbiye Nezareti dışından isimler de vardı. Gerek Harcourt gerek Birlik'in genel valisi Lord Buxton, 1915'te Doğu Afrika'da emperyal bir sefere yapılacak katkının, beyaz seçmenler arasında sürüp giden savaş dönemi bölünmesi göz önüne alındığında, Güney Afrika açısından doğal ve taktik açıdan arzu edilir bir sonraki adım olduğu konusunda mutabakata varmışlardı. İyimser bir yaklaşımla, Britanya'ya sadık olan Boerlere tamamen "İngiliz çıkarları olarak yorumlanabilecek şekilde Avrupa'da İngilizlerin yanında, açık bir çatışmaya girmeksizin savaşa katılmalarına imkân verilmesiyle, bunun-Güney Afrika'da tümüyle olumlu bir etki" yaratacağı tasavvur ediliyordu.⁴¹ Bu, çarpıtılmış denemese de, en azından kuşku götürür hir akıl yürütmeydi -anlaşılan, antiemperyalist Afrikanerlere, Somme Nehri yakınında olmakla Klimanjar'o'nun eteklerinde aslanın pençesine düşmüş keseli ceylan arasında bir fark yok gibi görünüyordu.

⁴⁰ *Rand Daily Mail*, 28 Kasım 1915.

(*) Güney Afrika rugby takımının adı - yay.haz.n.

⁴¹ Anne Sansom, *Britain, South Africa, and the East African Campaign, 1914-1918*, I.B. Tauris, Londra, 2006, s. 95.

Ne de olsa, savaşan emperyal Britanya'nın Afrika'daki çıkarları, Avrupa'dakilerden ayrılmaz nitelikteydi. Ve bu kez, bunun yine Birlik açısından jeopolitik sonuçları vardı. Bitip tükenmez planlar kuran Smuts'a göre, başat olarak Birlik Savunma Kuvvetleri askerlerince bir Alman Doğu Afrika'sı fethinden elde edilecek siyasal prim, gerek Londra gerek Lizbon'la topraklar üzerine yapılacak pazarlıkta bir fırsat yaratacaktı. Alman sömürge-sini toynaklarının altına alan ve Britanya'nın Güney Afrika'nın askerî üstünlüğüne itimadını kazanmasıyla birlikte, beklenmedik bir kazanç olacak Portekiz'in Mozambik'teki doğu kıyısı limanı Delegeo'nın takası karşılığında, Birlik, el koyduğu sömürge toprağının güney kesimini Portekiz'e önerebilecekti.

Gelgelelim, Britanya'nın Doğu Afrika'daki imparatorluğu, aşırı ihtiraslı yerel bir Dominyon'a açılacak değildi. Whitehall'dan ancak şöyle bir yan bakış alabilen Pretoria, Alman Güneybatı Afrika'sında kolunu kaptırmıştı. Bunun tersine, Doğu Afrika'da General Smuts'ın çorbasına mide bulandırıcı kocaman bir sinek düşmüştü. Bir zamanlar Smuts'ın Şubat 1916'da İngiliz kuvvetlerinin başkumandanı olarak General Sir Horace Smith-Dorrien'in yerine geçeceği konusunda kendini aldattığı bu sefer, artık bir Güney Afrika savaşı haline gelmiş durumdaydı. Veya Ocak 1917'de *The Great War*'ın ilan ettiği gibi, imparatorluğun Lettow-Vorbeck'e karşı faaliyetinin "General Smuts'ın Alman Doğu Afrika'sındaki Büyük Seferi."⁴² Yine de, bütün bunlara karşın, Pretoria, fethedilmiş bir sömürgecin kucağına düşmesi için önünde duran bu fırsatta askerî inisiyatif kullanmayı başaramadı.

Bu askerî inisiyatif, zaten Smuts'ın elinden kayıp gitmeye yazgılıydı. Farklı milliyet, kültür ve dillerde 50 bini aşkın askerden oluşan büyük bir emperyal komutayı yürütmekteki deneyimsizliği ve boyunu aşan tanımadığı ve aman vermeyen zorlu sahra koşullarıyla kösteklenen Smuts sonuç olarak, 1917 başında Almanları bertaraf edeceğine dair şişirilmiş iddialarının yanına bile yaklaşamadı. İlerlemeler gerçekleştirildi, fakat Lettow-Vorbeck'in hızlı kuvvetlerinin etrafı çevrilip yarılamadı. O

⁴² "With the British Forces in East Africa", *The Great War*, 1917, sayı 148, s. 207.

zamana kadar, Portekiz'in, küçük bir Avrupa çekişmesine dönüşmekte olan çatışmada Belçika'ya katılmasıyla, parçalanmış komuta, kötü eşgüdüm, bitmez tükenmez kavgalar ve Britanya ile küçük gördüğü sömürge müttefikleri arasında yarı sağır iletişim, zorlu savaş koşullarına eklenecek siyasal bir baş ağrısı yaratmaya başlamıştı. En çok da, tıpkı Londra gibi Pretoria da, Doğu Afrika alanını, etkisiz Portekiz askerî müdahalesinin vereceği rahatsızlıktan azade tutmak istiyordu.

Smuts'ın gitmek zorunda olduğu ve ulaşmış olduğunu tahayyül ettiği sorun, İmparatorluk Savaş Kabinesi'ne çekildiği 1917 başında çözüldü; bu, bariz bir şekilde daha uygun olarak gördüğü bir görevdi. O zamana gelindiğinde, Britanya'nın beyaz askerleri, on binlerce Birlik piyadesinin hastalık ve yarım tayınlar yüzünden bitap düşmesiyle, hemen tümüyle yok olmuştu. Kör topal Durban'a çekilirken, beraberlerinde Avrupalı askerî yiğitliklerinin apaçık ispatına ilişkin, yitip gitmiş Güney Afrikalı umutlarını da götürüyorlardı.

İngiliz seferinin yürütülmesi tepeden tırnağa, büyük sayılarda Afrikalı askerlerce devralındıkça, buradan karşı konulmaz bir Afrika gerçekliği sızmaya başladı –Nijerya'dan ve Altın Sahili'nden Batı Afrika kuvvetleriyle birlikte muazzam ölçüde genişletilmiş bir KAR'ın [Kral'ın Afrika Tüfekçileri] sürüklenmesi. Zamanla, Lettow-Vorbeck'in kumandası Orta Afrika'ya doğru sarkarak, sürekli İngiliz kuvvetlerini peşinden sürükleyerek Nyasaland'a girdikçe, Rodezya Yerli Alayı da işin içine girdi. Almanların teslim olmak zorunda bırakıldığı zamana kadar, Britanya'yı dört buçuk yıl yanına yaklaştırmamış ve 160 bin askeri bataklığa gömdüğü gibi, Kraliyet Donanması'nı da meşgul etmişti (bkz. Görsel 14).

Seferin sefalet ve cefaları, içlerindeki bazı Güney Afrikalıların savaş meydanındaki koşullar karşısında gözlerinin açılmasıyla birlikte, Britanya'nın asker kaynaklarını kuruttu. Kısım, Doğu Afrika'daki emperyal savaş, savaşan milli beyaz bir Dominyon'un kardeşlik duygusuyla bağlanmasını güçleştirmekteydi –İngiliz birlikleri, Rodezya veya Altın Sahili Afrikalı hizmet birlikleri arasında oradan oraya atılan adamlar, Güney Af-

Görsel 14. Botha'nın hastıları: Emperyal Almanya'nın Afrikalı askerleri (Bundesarchiv, Berlin).

rika Süvari Kolordusu'nda zayı olan beyaz sürücülerin yerine getiriliyor ve kimi zaman Güney Afrika Motosiklet Kolordusu'nda kendilerini Hint alaylarıyla birlikte bulabiliyorlardı. Yine de, böyle beklenmedik düzenlemelerden bir bakıma daha da kötü olan husus, hüsnükuruntuların acı veren bilinci idi: Hayal edildiği gibi, açık bir muharebede erkekçe bir çarpışma tarzında bir Avrupa savaşı yerine, sonları, askeri bir aklanmadan ziyade, sıtma ve zatürree getiren bir sömürge Afrika çalılık arazisinde çürüyüp gitmekle geliyordu. Yanılsamalarını dile getiren kederli bir İngiliz piyadesi "Ah, burada olmaksansa Fransa'da olmayı bin kere tercih ederdim" diye yazmıştı: "orada insan bir beyefendi gibi yaşar ve bir erkek gibi ölür, oysa burada bir domuz gibi yaşayıp bir köpek gibi ölüyor."⁴³

O zamana dek, ölümlerin aslan payı –ve daha fazlası– sömürge

⁴³ Angus Buchanan, *Three Years of War in East Africa*. Hammeton, Londra. 1919.s. xvi.

üniversitelerinden yurtsever beyaz gönüllülere değil, ama kırsal Afrika'dan toplanmış yüz binlerce hamal ve taşıyıcıya düşmüştü. Britanya, Afrika'daki tüm güney ve orta kesimlerdeki topraklarından, gönüllülük esasına dayanarak veya zorla, işçi olarak kulllanacağı yardımcı personeli topladı –bu sayı tek başına Nyasaland'dan 200 bin iken, 1917 başı itibariyle Kuzey Rodezya'dan 230 bin kişi toplanmıştı. Toplam olarak, sadece İngilizlerin en azından bir milyon ordu hamalı istihdam ettiği tahmin ediliyor.

Solunum ve sindirim yolları hastalıklarının kasıp kavurduğu, istisnai ölçüde zorlu hava koşullarına maruz ve çoğunlukla kötü beslenen bu ihmal edilmiş nakliye işçileri arasında ölüm oranları korkunç düzeylere vardı; Afrikalı hamal ve taşıyıcılar arasında kayıplar 100 bini aşıyordu. Sömürge Dairesi'nin savaş döneminin bu feci ölüm oranlarını, nihayet bir “skandal” olduğunu kabullenerek tanınması ise 1934'ü bulacaktı.⁴⁴

Ne var ki, iş bununla da kalmamıştı. Yerel hayvancılık ve çiftçilik ekonomilerinin gelişigüzel yağmalanması, mümkün olan her şeye el koyarak olabildiğince savaşı sürdürmeye çalışan Lettow-Vorbeck'in cılız kuvvetleriyle sınırlı kalmadı kesinlikle. Kendi devasa tedarik sorunlarıyla çıkmaza giren, aç bir İngiliz karargâhı, yollarının üstüne çıkan köylü yerleşimlerinin kısmen veya kimi zaman tümüyle rutin yağmasıyla yaşamlarını sürdüren acımasız birlikleriyle, sığır, tahıl ve diğer yenilebilir ekinlere el koyuyordu. Civarda harekât halindeki açgözlü Alman birliklerinin yiyecek bulmasını önlemek için, köyler tahrip ediliyor ve yakılıyor, tarlalar ateşe verilip hayvanlar dağıtılıyordu. Düşmanın yararlanmaması için yakıp yıkmaya taktiğinin uygulanması konusunda, İngilizler, doğal olarak, hiç de az olmayan 1914 öncesi sömürge savaş deneyimlerinden yararlanıyorlardı. En son, Güney Afrika Savaşı'nda, gerilla düşmanın yiyecek bulmasını önlemek için Özgür Orange Devleti ve Transvaal'deki Boer çiftlik arazilerini yerle bir etmişlerdi. Bir kez daha, tüm halklar için söz konusu olan, savaşın “eve gelmesi” idi.⁴⁵

44 Killingray, “Africa”, s. 124.

45 Bill Nasson ve Albert Grundlingh (ed.), *The War Comes Home: Women and Families in the Anglo-Boer War*, Tafelberg, Cape Town, 2013.

Daha geniş bir emperyal bağlama yerleştirildiğinde, burada belki de söylenebilecek olan, 1900'lerin başında Güney Afrika'da Britanya'nın, "sivillere karşı aşırı askeri zulüm biçimlerinin" dizginlerinin salıverilmesine tanık olabilecek yirmi yıl sonraki Güney Afrika'daki Britanya'ya fırtına gibi bir başlangıç yaptığıdır.⁴⁶ Kaçınılmaz sonuç, yalnız yaşamları emperyal kuvvetlerce kemirilip tüketilmiş yüz binlerce sivilin muazzam çile ve travmalarıyla kalmadı. Aynı zamanda, 1916 ertesinde, bazı Afrika tarihçilerine göre, "katıksız kıtlık" eşliğinde hayatta kalma krizine kadar varan, yıkıcı gıda yokluklarına yol açtı.⁴⁷

İşler çığırından çıkmasın diye yapılan müdahale

Kıtanın başka bir yerinde, Britanya'nın silahlı müdahaleleri, daha hafif ve daha sofistike bir düzeydeydi. Siyasal olarak, Kuzey Afrika daha girift bir bölgeydi ve buraları bir Alman düşmandan temizlemekten fazlasını gerektiriyordu. Bu bölgede savaş Britanya'nın, emperyal konumuna yönelik bazı çetrefil zorlukları savuşturmak, tartışmalı bölgelerde tutunmak ve zaman zaman pusudaki İslâmcı çetelerin küçük isyanları ve akınlarının sonu gelmez girdabı gibi görünen olaylarla baş etmek üzere tutarsız eylemlerin tuzağına düşmesine sahne oldu. Ancak, bunun yanı sıra savaş dönemi asayişsizliği Londra'yı sömürgeci nüfuzunun vidalarını sıkıştırmaya teşvik ediyordu. Bu doğrultuda, devasa İngiliz-Mısır Sudânı'nda, kâfir İngilizler savaşın patlamasından sonra Sahra'nın kuzeyindeki istikrarsız koşullara gitgide artan şekilde dikkat etmeye başladılar. Zira kısa süre sonra, denetimlerini daha batıya doğru ilerletmek için kaslarını germeyi gerektiren koşullar olgunlaşmıştı.

Orada, Darfur Sultanı Ali Dinar, 1915'ten beri, büyük bir yüzsüzlükle Osmanlılar, Almanlar ve Libya'nın baş eğmez Sünnüleriyle flört halindeydi. Böylesi bir küstahlık, Sudan'ın İn-

46 Jonathan Hyslop, "The Invention of the Concentration Camp: Cuba, Southern Africa and the Philippines, 1896-1907", *South African Historical Journal*, 2011, sayı 63/2, s. 263.

47 Reid, *Modern Africa*, s. 192.

giliz valisi General Sir Reginald Wingate'i, hoş görülemeyecek şekilde söz dinlemez hale gelen bölgeye karşı amansızca yüklenmeye itti. 1916 başında, sultanın gözünü korkutmak için bir tecziye kuvveti gönderdi. Tam bir emperyal oluşum olan bu bileşik İngiliz Batı Hudut Kuvveti Avustralyalı, Yeni Zelandalı, Mısırlı, Sih ve Gurka askerlerini içeriyordu. Çok geçmeden homurdanmaya başlayan İngiliz piyadeleri tarafından "suzuz bitap kuvvet" olarak adlandırılan çöl ordusu, kendisinden beklendiği gibi sultanlığı dize getirirken, bu arada Ali Dinar'ı da öldürdü.⁴⁸

Yine de, bu taarruzla Wingate hâlâ potansiyel olarak huzursuzluğun sürdüğü bir Müslüman bölgede kalarak gereğinden çok insanın damarına basmak konusunda temkinliydi. Iskoçyalıların boşuna atasözlerine geçmemiş basiretiyle, daha sonra başka bir büyük güç gösterisinden sakındı ve Sudan'ın başat Sufi tarikatleriyle ekmegini paylaşarak, bölgedeki istikrarı zayıf da olsa eski haline getirdi. Cezayir ve Fas'taki görece cömert Fransız yönetimine ayak uyduran İngilizler, nüfuzlu yerel reislerle benzer bir yakınlaşma politikası izledi. Bu yaklaşım, kitlesel destek yokluğu nedeniyle kısa sürede kuma gömülen Abdullah Suhayni tarafından başlatılan 1916 cihadı gibi hücumları, aksi halde fazlasıyla gemi aزیaya alacak İslâmcı isyan tehdidini köreltti.

İngiliz-Mısır Sudanı'nın fiili denetim gücü olarak kendisini güvenceye alan Britanya'nın, Afrika'nın kuzeydoğu dilimindeki varlığı bir tür gergin istikrara, her şeye rağmen bayrağının, Mısır'ınkiyle yan yana, Sudan ortak hâkimiyetinde gönderde kalacağı hassas bir dengeye kavuşmasını sağladı. Buna, Türkiye'nin savaşa girmesine tepki olarak 1914'te Britanya'nın, Mısır üzerinde bir protektora kurduğunu ilan ederek ülkedeki işgalini resmileştirmek yoluyla kuzey hududunda kendi konumunu sağlamlaştırması da yardım etti. Başta Hint ordusu olmak üzere sömürge kuvvetlerini Afrika'daki imparatorluğunun Akdeniz ucuna doğru hareket ettirmek yoluyla, Britanya "başta Sü-

48 John Slight, "British Perceptions and Responses to Sultan Ali Dinar of Darfur, 1915-16", *Journal of Commonwealth and Imperial History*, 2010, sayı 38/2, s. 241.

veyş Kanalı olmak üzere, bölgedeki mevcut stratejik varlıklarını” etkili bir şekilde destekledi.⁴⁹

Sonuçlar: Hesapların kapatılması ve bazı daha uzun gölgeler

Esasları itibariyle, İngiliz davasını güden motor güçler, yakıtlarını kıtanın dışından alıyordu. Kısmen, Londra’nın askerî fetih seferi, bir Alman emperyal Afrikası’nın sona erdirilmesini, 20. yüzyıl başında, daha önceki dönemin sömürgesel kayıplar ve kazançlar dengesine bir haşiyeyi temsil ediyordu. Londra, kendi “sömürge küreselliğini”, sömürgeleri zaten “Britanya için olduğundan çok daha az önem” taşıyan Almanya aleyhine pekiştirmişti.⁵⁰ O halde, savaşın etkisinin, araştırmacılar tarafından Afrika’nın ikinci bir paylaşılması anlamına geldiği şeklinde görülmesi nedensiz değildir. Başka bir bakımdan, Britanya, hiç sevmediği ve güvenmediği Avrupalı emperyal müttefiklerinin refakatinde, Afrika için kendi sınırları dışında bir savaş peşindeydi. Belçika risk oluşturmuyordu, zira ele geçirilen her türlü düşman toprağını, Berlin’le ayrı bir barış için sinsice barış müzakereleri fırsatını bulduğu anda bir sömürge pazarlık kozu olarak kullanma olasılığı vardı. Bir de, çürük Portekiz vardı ki, gerek Londra gerek Pretoria tarafından, tüm zafiyetine karşın bir baş ağrısı olarak kabul ediliyordu. Neticede, Lizbon’la hiçbir değiş tokuş yapılmadı ve Güney Afrika’nın, Limpopo’nun kuzeyinin hegemonyasına yönelik ikinci derecede emperyal hülyası boşa çıktı.

Şüphesiz, 1918’den sonraki sonuç yabana atılmayacak bir açıklıktaydı. İştah uyandıran Tanganika, Cape’den Kahire’ye uzanan büyük emperyal yayın son parçasını dolduracağı için, Britanya, eski Alman Doğu Afrikası’nın çoğunu ele geçirdi. Bu değerli hâkimiyet genişlemesi, marjinal bir Togoland ve Kame-

49 Robert Aldrich ve Christopher Hilliard, “The French and British Empires”, Horne (ed.), *World War I* içinde, s. 533.

50 Sebastian Conrad, *German Colonialism: A Short History*, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, s. 185.

run'un çoğunun Fransız isteklerine terk edilmesini kolaylaştırdı. Britanya, zamanı geldiğinde Togo'dan kendilerine düşen hisseyi komşu Altın Sahili'ne kattı. Afrika'nın güneyinde, Güney Afrika'nın Güneybatı Afrika üzerindeki denetimi, fethe edilen diğer düşman sömürgeleri örneğinde olduğu üzere, yeni icat edilen Milletler Cemiyeti tarafından kendi manda kademelendirme sisteminin kontrolü altına alındı. Bizzat Jan Smuts'ın "Woodrow Wilson'ın tabi milletler ve kendi kaderini tayin haklarını yatıştırmak için ilhakın yerine kullanılacak" bir kılıf⁵¹ olarak icat edilen manda bölgeleri de artık "sömürge değildi".⁵² Yine de, uygulamada, eski Alman güneybatısı, dur durak bilmeden emilerek ek bir vilayet olarak Birlik idaresi altına sokuluyordu. Afrika imparatorluğunun eski bir beyaz ülkesi olarak, şimdi kendi sömürgeci dişlerini bilemiş, savaştan devraldığı, gerek Doğu Afrika gerek Fransa üzerinde, yetenekli "sömürge asıllı" havacılar olarak şöhret bulmuş bombacı pilotların uçurduğu uçaklarla 1922 Bondelswarts ayaklanmasında yaptığı üzere, başkaldırı belirtilerini bastırmaya koyulmuştu.

Manda sorumluluklarının genel paylaştırmasındaki niyet tam olarak bu değildi; bir tür neo-emperyal mutemetlik olarak, yakıp yıkan emperyalizm çağından, ahlâken daha az militarist ve Afrikalıların refah ve olgunlaştırılmasına daha büyük vurgu yapan, vesayete dayalı bir sömürge reform düzenine doğru bir geçiş vaadiydi yapılan. Ve bu, manda beklentilerinin hissiz, önemsenmeyen aşırı bir örneği olsa bile, Milletler Cemiyeti'nin sağlıklı gelişim açısından tümünü teftiş etmesi nedeniyle, aslında Britanya'nın kendi yeni topraklarının sonu, sömürgelelerinin hemen tüm diğerlerine benzer şekilde yönetilmek oldu.

Bir bakıma, başka türlü olması da çok zordu. Milletler Cemiyeti'nin, Fransa dışında en güçlü tek üyesi olarak Britanya, Afrika'nın diğer büyük sömürge gücü olmaya devam ediyordu – sözü geçiyordu.

51 John H. Morrow Jr., *The Great War: An Imperial History*, Routledge, Oxford, 2004, s. 307.

52 Michael D. Callahan, *Mandates and Empire: The League of Nations and Africa, 1914-1931*, Sussex Academic Press, Brighton, 2008, s. 13.

Yine de, manda sisteminin amacı tümüyle sonuçsuz da kalmadı. Uluslararası sorgulama ve uluslararası kamuoyunu bu-
yur eden tamamen yeni bir çağ atmosferinin kabulü, manda-
cı bir büyük devlet, Milletler Cemiyeti Sekretaryası'nın tefti-
şine tabiydi ve kendisine emanet edilen sorumlulukları yeri-
ne getirirken Cemiyet'in Konsey'ine hesap vermek zorunday-
dı. 1920'lerde tanıtım yaygınlaştıkça, bir mandacı rejim olarak
Britanya'yı etkileyen meseleler de bilinç ve siyasal söylemde
ağırlık kazanmaya başladı. Yani esas nokta, iddia edildiği üze-
re, “nüfusa geçirilen” mandaların edinilmesinin, yeni bir yöne-
tim sistemi olmaktan çok, eleştirel uluslararası sorgulama, “ko-
nuşmaya açma mekanizması” süreci olarak görülebilmektedir.⁵³

Konuşma, kuşkusuz, savaş sonrasında yaygınlaştı. İngiliz sö-
mürge Afrikası'nın tam karşısında bilinçli, modernleşmeci Af-
rikalı seçkinler arasındaki huzursuzluğun –yarı gizlenmiş kız-
gınlıklar olarak bile– yayıldığı kuşku götürmez. Aralarında as-
kere yazılarak ve askerlik yaparak savaşı desteklemiş olanlara
göre, Cihan Harbi çok daha sonra oluşacak kendi uluslarının
her türlü hayali inşasından uzun süre önce, bir “ulusal deneyi-
me” en yakın sayılabilecek şey olmuştu. Bu ve onların barıştan
itibaren sürekli budanan siyasal ve toplumsal özlemleri, İngiliz
Batı Afrikası'nın bazı kesimlerinde, nitelikli ve okuryazarların
bölgesel hükümte daha büyük temsiline yönelik gitgide ge-
nişleyen çağrılarının yanı sıra, güney ve orta bölgelerdeki kaderi-
ni tayin ve özgürlük, ayrımcılık ve baskıdan kurtuluşa yönelik
heyecanlara destek oldu.

Hemen savaş ertesinde baş gösteren bu türden gelişmeler Af-
rika sömürge karşıtı hareketlerini uzun vadede ne ölçüde etki-
ledi? Bu açıdan bakıldığında, muhtemelen Cihan Harbi dene-
yiminin, İkinci Dünya Savaşı'nın tersine, İngiliz sömürge yet-
kesine modern bir milliyetçi meydan okumaya dönüşen büyük
bir dışliyi temsil etmediğini söylemek doğru olur. Ne de ol-
sa o, 1930'ların sonunda bile neredeyse kaya gibi sağlam görü-
nüyordu. Aslına bakılırsa, bağımsızlık sonrası Afrika tarihinin,

53 Susan Pedersen, “The Meaning of the Mandates System: An Argument”, *Geschichte und Gesellschaft*, 2006, sayı 32/4, s. 569.

1918'den sonra savaş gazilerine etkili ve güçlü bir rol veren daha eski anlatılarından biri, fazlasıyla şişirilmiş ve fazla prematüre olarak bir yana atılmıştır.

Bununla birlikte, Cihan Harbi'nin daha sonraki sömürge kurtuluşunu amaçlayan Afrika siyasal hareketlerine delalet ettiğini hesaba katmak da önemlidir. Dürtüklediği şey, çoğunlukla, sonradan modern sömürgecilik karşıtı milliyetçiliğin do-kusu olarak doğacak şeyi önceden ima eden, iddiacı tutumlar ve değerler yelpazesiydi. Kimi zaman örtüşen, kimi zaman kendine özgü biçimler alan bu hareketler, yakınmaları dile getirmekte daha çatışmacı bir tonu benimsedi.

Tekrar tekrar patlak verenler, militan kentsel emekçiler ve sendikacılardan, karşılıklı yardım ve kişisel gelişim derneklerinden, entelijansiyanın küçük gazetelerinden, ilerici köy çiftçilerinden ve İngiliz misyon vesayetinden ayrılarak, sömürge hâkimiyetinin medenileştirme iddialarını reddeden Hristiyan hareketlerden geldi. Savaşın Britanya'nın Afrika imparatorluğuna keskin bir ışık tutmuş olduğu yerlerde, daha sonraki savaş ertesi yılların yükselen sömürge karşıtı hüsrânı bu ışıklardan bazılarını söğüracaktı. Buna rağmen, 1918'in hemen ertesinde sömürge gücüne karşı boruların sesi hâlâ tenekemsiydi ve Londra Erihası'nın surlarına pek az tehlike oluştuyordu.* Savaş, Britanya'nın Afrika'daki sömürge yapılarının nihai takviyesini yaptığından, planlanmış mirası artık yönetici otoriteye uyrukların idaresi, ekonomik çevrelerin sömürülmesi ve istikrarlı bir sömürge düzeninin sürdürülmesine dair teknolojik ve yönetsel daha etkili yöntemler için daha güçlü sistemler sağlıyordu. Bu göz önüne alındığında, aşılması gereken güçlükler ve bitirilmesi gereken, gerek kentsel gerek kırsal direniş olacaktı. Fakat temel bir düzeyde, Cihan Harbi "muhtemelen ham kuvvetin hâkimiyetinin son yüksek noktasını simgelemektedir."⁵⁴

Bu nihai tarihsel perspektif, İngiliz emperyal savaşına tep-

(*) Eski Ahit, Yeşu 6:20: Halk bağırmaya başladı, kâhinler de borularını çaldılar. Boru sesini işiten halk daha yüksek sesle bağırdı. Kentin surları çöktü. Herkes bulunduğu yerden dosdoğru kente girdi. Böylece kenti ele geçirdiler – ç.n.

54 Bill Freund, *The Making of Contemporary Africa*, Macmillan, Basingstoke, 1998, s. 112.

kisel –ve yeni– bir direnişini hatırlatacak iyi bir nokta olabilir. 1914'te eyleme geçmek için bir halk vekâletinden yoksun olan Güney Afrika'nın, Alman Güneybatı Afrikası'na kışkırtılmamış bir taarruzunun ilanı, tahrik edici bir riskti. Nitekim hâkilerinden soyunmuş ve yaklaşık 11 bin yoksul kırsal takipçileriyle birlikte hükümeti devirmek ve 1902'de Britanya'ya kaybedilmiş Boer cumhuriyet bağımsızlığını geri almak için yola çıkan hoşnutsuz ve sadakatsiz Afrikaner generaller zümresini tutuşturdu. Bu 1914 Afrikaner İsyanı, çoğunlukla İngiliz emperyalizmi karşıtı, İngilizleşmiş Birlik karşıtı ve Alman yanlısı akımlarla dalgalanan topraksız beyaz yoksullar tarafından yürütüldü. Milli cumhuriyet bağımsızlığını kurtarmaya yönelik sönmeye mahkûm ütopyacı bir hülyaya kapılmış bu hareket, “umutsuz bir isyan”dı.⁵⁵ Whitehall'un, Avustralya ve Yeni Zelanda askerleriyle bu sorunlarını çözmek için yardım teklifini siyasal in-tihar olarak addedebileceği şekilde kibarca geri çeviren Louis Botha ve Jan Smuts, ilkel düzeydeki cumhuriyetlerinin huzurunu sağlamakta kendi Kraliyet kullarını kullanmayı yeğledi.

İngiliz emperyal nefretine yönelik radikal Afrikaner kızgınlığı, için için yanmaya, Birlik'in Doğu Afrika'daki başarısızlıkları ve Batı Cephesi'ndeki Avrupalı kuvvetlerinin kayıpları gibi olmayacak dualara amin demeye devam etti. Nihai aklanma –vekâleten denebilecek ters bir şekilde– en olağan dışı anda, Kasım 1918'de geldi. Milliyetçi gazete *Het Volk*'un okurlarını temin ettiği üzere, savaşın sonucundan ümitsizliğe kapılmak için bir neden yoktu. Ne de olsa, “her durumda, Amerika cumhuriyetçiliğin zaferinin gerçek sorumlusu olduğuna göre, şüphesiz her şey yitirilmemişti.”⁵⁶ Büyük bir savaşın, tam da İngiliz Afrikası'nın halkını eskisinden çok daha sağlam bir şekilde içine hapsettiği bir dönemde, bir imparatorlukta yaşamıyor olduğuna dair bir hayalperestlik işte bu dereceye varmıştı.

Yine de, muzaffer bir İngiliz Kraliyeti'yle çekişme dürtüsü denebilecek şey, gerçekten ses getiren yollarla barış dönemine de

55 Albert Grundlingh ve Sandra Swart, *Radelose Rebellion? Dinamika van die 1914-1915 Afrikanerbellie*. Protea Boekhuis, Pretoria, 2009.

56 *Het Volk*, 15 Kasım 1918.

sarktı. Güney Afrika'nın Somme'daki Delville Wood'da milli savaş anıtının 1926'daki açılışında, savaşta tarafsız kalan ve şimdi Birlik'in Milliyetçi başbakanı olan J.B.M. Hertzog, dünya savaşında gerçek bir "sürekli" müttefik için "Fransa'nın savunması" uğruna can vermiş "masum Afrikanerleri" onurlandırdı.⁵⁷ Radikal bir ayrılmacı olmamakla birlikte, o on yılın başlarında, bir diğer baskı altındaki cumhuriyet olan Serbest İrlanda Devleti'ni ziyaret eden, ilk imparatorluk-milletler topluluğu devlet adamı oldu. O zamana gelindiğinde, aynı zamanda Amerikan Garveyizminin* Afrika'nın güneyinde ve Batı Afrika'daki kırsal kesimlere aşılması gibi ara ara etkili olan güçler de iş başındaydı. Özgüvenli evrensel bir siyahi kardeşliğinin vaazlarına kapılanların Güney Afrika'daki tiz sesli yandaşları, son savaşta Amerika'nın Kral V. George ve ülkesinin yerini aldığını ve siyahi Amerikalıların "uçakla gelip Avrupalıların" yanı sıra inançsız Afrikalıların "tepesine kor kömür topları atacacaklarını" ilan ettiler.⁵⁸

Bu, adeta zikir yaparcasına hipnotik bir tarzda, anlaşılır şekilde albenili bir efsaneydi. Fakat belki aynı zamanda bunun biraz ötesine geçerek, İngiliz Afrikası sakinlerinden bazıları açısından, yakın geçmişte atlattıkları savaşın, Britanya Kraliyeti'nin sömürge uyrukları ve sömürge yurttaşları olarak davranışlarına dönme şartlarını bulandırıp karmaşıklaştıran bir şeyler yapmış olduğunu da düşündürüyordu.

57 *De Burger*, 29 Ekim 1926.

(*) Garveyizm: Marcus Garvey'in kurucusu olduğu Evrensel Siyahi Gelişimi Derneği ve Afrika Toplulukları Birliği'nin (UNIA-ACL) toplumsal, ekonomik ve siyasal politikalarına gönderme yapan Siyahi Milliyetçiliğinin bir yönüdür. Garveyitler olarak tanınan en ünlü takipçileri, ABD, Karayipler, Orta Amerika, Kanada ve Afrika'da bin kadar lokasyonda hareketi savundu. Garveyizm ideolojisi, Afrikalı Amerikalı erkek, kadın ve çocukların ortak Afrika köklerinin güçlendirilmesi ve Afrikalı köle çocuklarının ve kârlarının Afrika kıtasına iadesine odaklanıyordu – ç.n.

58 Philip Bonner, "South African Society and Culture, 1910-1948", Robert Ross, Anne Kelk Mager ve Bill Nasson (ed.), *The Cambridge History of South Africa* içinde, ii, Cambridge University Press, New York, 2011, s. 281.

DOMİNYONLAR, İRLANDA VE HİNDİSTAN

STEPHEN GARTON

Birinci Dünya Savaşı'nda İngiliz ordusunda tüfeğini ateşleyen ilk asker, Ağustos 1914'te Togoland'ın başkenti Lomé'yi ele geçirme harekâtında Batı Afrika Hudut Kuvveti'nden bir Afrika- lı izci olan Alhaji Grunshi oldu.¹ Avustralya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndaki ilk zayıatı, Çanakkale, Anzak Koyu'nda kumsal- daki hücum sırasında değil, Alman Yeni Ginesi'ndeki (Kaiser- Wilhelmsland) Kabakaul'da 11 Eylül 1914'te bir telsiz istasyo- nuna saldırıda ölen askerî tabip Brian Pockley ve Usta Gemici Billy Williams oldu. Oradaki Alman savunmaları hızla çökertil- di ve on gün sonra teslim oldular; böylece sömürgecinin Britanya ve imparatorluğu için emniyete alınması sağlandı.² Yeni Zelan- da kuvvetlerinin ilk çarpışması da, aynı şekilde Çanakkale'den çok uzaklarda oldu. 29 Ağustos 1914'te Alman Samoası'ndaki Apia'ya çıkartma yapan küçük Yeni Zelanda kuvveti, yalnızca simgesel bir direnişle karşılaşarak ve hiç zayıat vermeden Alman sömürgesini ele geçirdi.³ Gelgelelim, Hindistan'ın savaş gerçek-

- 1 Hew Strachan, *The First World War: Volume 1 – To Arms*, Oxford University Press, Oxford, 2001, s. 495.
- 2 University of Sydney, *Book of Remembrance of the University of Sydney in the Great War 1914-1918*, Australasian Medical Publishing Company, Sidney, 1939, s. 403.
- 3 Bkz. Michael King, *The Penguin History of New Zealand*, Penguin, Auckland, 2003, s. 295-296.

liğine uyanışı çok daha travmatik oldu. 22 Eylül'de Alınan kruvazörü *Emden*, Madras (Chennai) limanına girdi ve 125 pare top atışı yaptı ve bir yakıt depo alanını yok etti, bir ticari gemiyi batırdı, zayiata sebep oldu ve şehirde hızla yayılan panığa yol açtı. Binlerce kişi istila edileceği korkusuyla şehri terk etti.⁴

Birinci Dünya Savaşı, Avrupalı devletler arasında, büyük ölçüde Avrupa, Ortadoğu ve Afrika'da yapılan bir savaş olabilir, ama aynı zamanda dünyanın dört bucağından insanları içine çekti ve birçok kıta ve dünyanın büyük okyanuslarının çoğunda muharebeleri gerektirdi. Britanya İmparatorluğu'ndaki sayısız sömürge, krallık, protektora ve dominyonun halkları bu küresel çatışmaya sokuldu: Bazıları Britanya'yı desteklemek için önemli insan gücü kaynakları gönderdi; imparatorluktan yaklaşık iki milyon kişi denizasırlı ülkelerde hizmet etmek üzere askere yazıldı, bazıları İngiliz mülklerini korumak üzere milis güçleri kurdu; beri yandan işgalci güçler ülkelere dönerek, birçoğu Almanya ve müttefiklerine karşı savaşta Britanya'yı destekleyen hayati nitelikteki askerî, levazım ve iletişim istasyonlarının insan gücü ihtiyacını karşıladı. Savaşın, stratejik olarak en önemli çatışmalardan bazılarının donanma, levazım ve muhaberat kaynaklarının seferberliğini gerektirerek denizde gerçekleştiği ilk yılında, çatışma yalnız Kuzey Atlantik ve Akdeniz'de değil, Falkland Adaları ve Güney Amerika'dan Pasifik'e, Okyanusya ve Güneydoğu Asya civarındaki denizlere ve Hint Okyanusu'na varıncaya değin, yerkürenin hemen her köşesine yayıldı. Britanya İmparatorluğu'nda bazıları, savaşın dikkat çekecek ölçüde kendilerine yaklaştığını gördüler ve birçok örnekte sömürge ve dominyon kuvvetleri, Avrupa'dan çok uzaktaki İngiliz çıkarlarını savunmada hayati önem kazandı. Sonunda Alman hafif kruvazörü *Emden*'i, Alman kruvazörünün otuzu aşkın İtilaf ticaret ve savaş gemisini batırmasının ardından 9 Kasım 1914'te, Cocos Adaları açıklarında batıran, Avustralya donanmasına bağlı HMAS *Sydney* oldu.⁵

4 Strachan, *The First World War*, s. 479. Madras için, bkz. Edwin P. Hoyt, *The Last Cruise of the Emden*, Andre Deutsch, Londra, 1967, s. 98-107.

5 Strachan, a.g.e., s. 479-480.

Bu olgunun mevcut savaştaki imparatorluk tarihyazımında nasıl temsil edildiği değişken bir özellik göstermiştir. Savaşın hemen ertesi yıllarında, bunun tüm imparatorluğun girdiği ve imparatorluğun her yerinde yapılan bir savaş olduğu fikri tartışılmazdı ve geniş biçimde kabul görüyordu. Sir Charles Prestwood Lucas'ın beş ciltlik *The Empire At War* (1921-1928) başlıklı eseri gibi rağbet gören anlatılar, yalnız Avrupa ve Ortadoğu'yla kalmayıp, Çin, Malay, Seylan (Sri Lanka), Burma, Hindistan, Güney Amerika ve Falkland Adaları hakkında bölümler içermesiyle, Sudan'dan Cocos Adaları'na dek yerkürenin dört köşesindeki savaş ve çarpışmaları coşku ve gururla belgeliyordu.⁶ Ancak, 1960'lara gelindiğinde, ikinci bir büyük dünya yangınının gölgesinde, odak büyük ölçüde Avrupa ve Ortadoğu'ya kaymıştı.⁷

Bununla birlikte, daha yakın geçmişte, tarihçiler bir kez daha Birinci Dünya Savaşı'na gerçek anlamda küresel bir çatışma olarak yoğunlaşmaya başlamış durumdalar. Daha az sofistike denilebilecek bazı ellerde bu, Afrika ve Pasifik üzerine simgesel bir-iki bölüm ve Doğu Avrupa ve Ortadoğu'ya daha büyük dikkat anlamına gelirken, ağırlıklı odak hâlâ Batı Avrupa olarak kalır.⁸ Gelgelelim, Hew Strachan gibi yetkin ellerde, Avrupalı devletlerin çatışması, dünya çapında yapılmış ve dünya toplumlarının birçoğunu içine alan bir savaş olarak tam küre-

6 C.P. Lucas (ed.), *The Empire at War*, Oxford University Press, Londra, 1921-1928.

7 Bkz. Barbara Tuchman, *The Guns of August*, Macmillan, New York, 1962 ve Marc Ferro, *The Great War 1914-1918*, çev. Nicole Stone, Routledge and Kegan Paul, Londra, 1973. Ayrıca Robin Winks, *Europe. 1890-1945: Crisis and Conflict*, Oxford University Press, New York, 2003 ve Michael Howard, *The First World War*, Oxford University Press, Oxford, 2002 [*Birinci Dünya Savaşı*, çev. Sinem Gül, Dost Kitabevi, Ankara, 2014]. Kapsam itibarıyla küresel olduğu iddiasında bulunurken, büyük ölçüde Pasifik'i göz ardı eden deniz seferleri tarihleri bile vardır. Bkz. örneğin, Paul G. Halpern, *A Naval History of World War I*, Naval Institute Press, Annapolis, 1994.

8 Bkz. şu türden klasikler: Martin Gilbert, *First World War*, Weidenfeld and Nicolson, Londra, 1994 ve John Keegan, *The First World War*, Knopf, New York, 1990 veya daha yakın geçmişte, Michael S. Neiberg, *Fighting the Great War: A Global History*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2005 ve Lawrence Sondhaus, *World War One: The Global Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011.

sel bağlamında görülür. Daha da önemlisi, bu tür araştırmalar, askerî muhaberat, ticaret ve levazım hatları, denizlerin denetimi ve moral gibi hayati etkilerde bulunmuş olarak şekillendirilen; daha genel olarak Avrupalı devletlerin çatışması açısından derin akisler yapan, sözgelimi Güney Atlantik, Samoa veya Batı Afrika'daki gelişmelerin haritasını tüm karmaşıklığı içinde çıkarır.⁹ Bununla birlikte, bu araştırmaların en iyilerinde bile öncelikli bakış açısı, temelde Avrupa merkezlidir. Dünyanın her yanında çatışma halinde olan Avrupalı güçlerin bir öyküsüdür bu. Eksik olan, imparatorluğun periferilerinin bakış açısıdır. Avustralyalılar, Kanadalılar, Hintliler, Güney Afrikalılar, İrlandalılar, Yeni Zelandalılar, Kamerunlular, Batı Hint Adaları halkları, Birmanlar, Tibetliler ve daha pek çokları, savaşı nasıl yaşadılar, anladılar ve ona nasıl tepki gösterdiler? Avrupa devletlerinden çok, imparatorlukların bu sömürgeleri savaşı nasıl tecrübe etti? Ve dahası, bu deneyimin imparatorluk hakkındaki ve imparatorluğun kendi geleceklerindeki rolüne dair anlayışlarında ne gibi sonuçları oldu?

Bu soruları keşfederken, bu bölüm Britanya İmparatorluğu'nun genişçe bir dilimini, savaş faaliyetine önemli insan gücü ve kaynak katkısında bulunan ülkeleri ele alıyor: Başta Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda olmak üzere dominyonlar ile ayrıca Hindistan ve İrlanda. Britanya İmparatorluğu'nun Cihan Harbi deneyiminin, başta Afrika olmak üzere bazıları bu derlemede yer alan daha pek çok yönü var. Fakat dominyonlar, Hindistan ve İrlanda'da, savaş faaliyetinin muazzam ekonomik, siyasal ve kültürel etkileri oldu. Bununla birlikte, yerleşimci dominyonları, İrlanda ve Hindistan, aynı zamanda İngiliz emperyal ilişkilerin çeşitlilik ve karmaşıklığını keşfetme fırsatı da verir. Hindistan, Westminster'in direktiflerine tabi bir sömürge iken, İrlanda'nın sömürge statüsüne karşın, orada bir temsilcisi vardı. Öte yandan, Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda dış politika açısından hâlâ İngiliz diktesine tabi iken imparatorluk içinde bağımsız, etkili katılımını temin etmek için emirler kadar ikna edilmeyi de gerektiren ülkelerdi. Britanya İmparator-

9 Strachan, *The First World War*, s. 441-643.

luğu, otoritenin İmparatorluğun kalbinden dışarıya, sömürge-
lere ve bağlı devletlere aktığı bir merkez ve çevre rejimi değil,
savaş seferberliği için emperyal otorite, askerî kumanda, siya-
sal ikna, duygu ve etnisite, kültür ve din bağlarına kadar deği-
şiklik gösteren farklı stratejileri işe koşmayı gerektiren çokbi-
çimli bir birlikti. Dahası, Britanya'nın imparatorluğunun üc-
ra köşelerinde, savaş deneyimi keskinleşti ve imparatorluğun
ta kendisinin algılarına odaklandı. Son olarak, orduların terhi-
sinin bu toplumlar üzerinde derin bir etkisi oldu. Askerlerin,
ekonomik darboğaza batmış, derin kişisel acı ve kayıp hissiyle
başa çıkmaya çalışan sorunlu ve bölünmüş kültürlerle dönüşü,
imparatorluk içindeki açık ve üstü örtülü milliyetçiliği besledi.
Cihan Harbi'nin başlangıcı imparatorluğa yaygın ve coşuklu bir
bağlılığı müjdelerken, savaş ve ertesi, sonuçta muazzam ölçü-
de imparatorluğun özünü değişime uğratan, sonuna bile keha-
net eden milliyetçi özlemlerin patlaması için koşulları yarattı.

Seferberlik ve hoşnutsuzları

Britanya, Ağustos 1914'te Almanya ve müttefiklerine savaş ilan
ettiği zaman, bunu imparatorluk adına yaptı. Bu ilanı yaptı-
ğında, Britanya, yetmiş kadar sömürge, prenslik, protektora,
krallık ve dominyondan oluşan imparatorluğunun her parça-
sının da mecburen savaşa gireceğini bekliyordu. İngiliz hükü-
meti, bu kararını imparatorluğunun dört bir köşesindeki yöne-
tim yetkililerini ve dominyon hükümetlerini derhal haberdar
etmeye yönelik diplomatik protokollere uymasına karşın, im-
paratorluğunun hiçbir yerinden, hatta özerk dominyonların-
dan izin veya onay almaya gerek görmediği gibi, buna ihtiya-
cı olacağını bile varsaymadı. Bununla birlikte, geniş imparator-
luk, İngiliz savaş faaliyetinde hayati kaynaklar (yiyecek, giye-
cek, levazım), savunma malzemeleri, muhaberat, askerî istih-
barat ve insan gücünün bir kaynağı haline geldi. İmparatorluk
savaş faaliyetinin beklentileri ve sonuçları muazzamdı. Emper-
yal askerî kuvvetlerini kurmak ve çabalarını desteklemek, Av-
rupa'dakiler şöyle dursun, Ortadoğu ve yerkürenin diğer yer-

lerindeki tüm kuvvetlerin levazımını sağlamak, özel ve kamu-
sal fonların savaş faaliyetine aktarılmasını sağlayan, muazzam
savaş tahvili ve hazine bonoları planlarını gerektiriyordu. Biz-
zat Britanya bu mekanizmalar aracılığıyla 2 milyon sterlin top-
larken, imparatorluğun diğer kesimleri, özellikle dominyon-
lar da katkıda bulundu: Sadece Kanada, Avustralya ve Hindis-
tan'dan bir milyon daha geldi. Britanya ve imparatorluğun sa-
vaş sonrası ekonomileri üzerinde bu muazzam borçların etki-
si çok büyük oldu.¹⁰

Britanya'nın 1914'te, egemenliği altındaki halkları bir bü-
tün olarak imparatorluk adına savaşa sokma konusundaki gü-
veni yersiz miydi? İngiliz çıkarlarının savunulması için sefer-
ber edilen insan gücü, öyle olmadığını düşündürür. Rakam-
lar değinilmeye değerdir. Hindistan yaklaşık 900 bini deniza-
şırı hizmet eden bir milyonu aşkın askeri seferber etti. Kana-
da yaklaşık 500 bin insanını Avrupa ve Ortadoğu'ya gönderir-
ken, İrlanda 200 bin, Avustralya 300 bini aşkın ve Yeni Zelan-
da 100 bin asker gönderdi. Güney Afrika, 100 bin kişiyi Afri-
ka kıtasında çarpışmak üzere saflara alırken, 20-30 bin askerini
de Avrupa'ya gönderdi. Batı Hint Adaları, büyük bölümü Afri-
ka ve Mısır'da hizmet eden 15 bin kişiyi aşkın bir alay oluşturu-
du. Bunlardan başka Hindistan, Birmanya, Hong Kong ve Sin-
gapur'da da garnizonlar vardı. Aynı şekilde, daha sonra Filistin,
Mısır, Katar, Umman, Suudi Arabistan olarak tanınacak ve Or-
tadoğu'dan başka yerlerden kuvvetler, Ortadoğu seferinin başa-
rısında hayati önem taşıdı. Bu askerlerin birçoğu cephede çar-
pıştı ve imparatorluğun çıkarlarını savunurken –60 bin civarın-
da Avustralyalı ve yaklaşık aynı sayıda Kanadalı, 53 bin Hintli,
35 bin İrlandalı, 20 bin kadar Yeni Zelandalı ve bini aşkın Batı
Hint Adaları'ndan asker– öldü.¹¹ Birçoğu ise ülkelerine şiddetli

10 Strachan, *The First World War*, s. 815-992. İmparatorluğun özgül kesimle-
ri için, bkz. David Meredith ve Barrie Dyster, *Australia in the Global Economy:
Continuity and Change*, 2. baskı, Cambridge University Press, Melbourne,
2012, s. 100 ve Vincent A. Smith, (göz.geç. Percival Spear), *The Oxford History
of India*, Clarendon Press, Oxford, 1958, s. 779.

11 Bkz. F.W. Perry, *The Commonwealth Armies: Manpower and Organization in
Two World Wars*, Manchester University Press, Manchester, 1988.

fiziksel ve psikolojik yaralarla döndü. İmparatorluk kuvvetlerinin Britanya'yı desteklerken feda edilmesi nereden bakılırsa bakılsın önemliydi. Avrupa ve Ortadoğu'daki kuvvetlerinin oranı göz önüne alındığında, Avustralya Emperyal Kuvveti, Britanya ve müttefiklerinin tarafındaki tüm kuvvetler içinde en yüksek zayıt oranına (yüzde 65) sahipti, ama Kanadalılar (yüzde 50) ve Yeni Zelandalılar da (yüzde 59) ondan geri kalmıyorlardı. Savaş için seferber edilen toplam nüfus açısından askere yazılan Britanyalıların oranı, imparatorluğun diğer her yerinden daha yüksek iken (on birde bir), Kanadalıların yüzde 5, Avustralyalıların yüzde 7 ve Yeni Zelandalıların yaklaşık yüzde 9 olan oranları da önemsiz değildi.¹² Kaldı ki, orandan bağımsız olarak, savaşın sona ermesinden çok sonra bile çok sayıda yaralı ve hasta askerlerin bakımının uzun vadeli yükü hâlâ ağırdı ve özellikle Avustralya'da, bir "kan fedası"na dair yaygın bir efsaneyi besledi.¹³ İmparatorluğun askerleri Britanya ve imparatorluk için çarpışıp ölmüşlerdi.

Kanıtların daha derinlemesine incelenmesinde gözden uzak tutulmaması gereken husus, bu seferberliğin topyekün kapsamıdır. Britanya'nın savaş faaliyeti konusunda imparatorluğun aşikâr coşkusuna karşın, Westminster'da ve bazı büyük sömürge ve dominyonlarda kaygılanmak için nedenler vardı. İrlanda özerk yönetimine (Home Rule) destek oradaki savaş faaliyetini baltalayacak mıydı? Boer Savaşı hakkındaki Afrikaner kızgınlıklar, asker toplama faaliyetlerini zayıflatacak, hatta daha kötüsü Almanya'ya desteği teşvik edecek miydi? Kanada'daki Quebec'li-ler ile Avustralya'daki İrlanda Katolik azınlıkları silah altına girme çağrısına uyacaklar mıydı? Hintliler, özellikle Hint özerk yönetimini geliştirmek isteyen liderler, İmparatorluk'a destek verecekler miydi? 1914'te bunlar gayet yerinde soru ve kaygılardı.

Genel olarak bu tür korkuların yersiz olduğu ortaya çıktı. Zalim "Hun"un tersine, iyicil bir imparatorluk ideali kullanış-

12 A.G. Butler, *History of the Australian Army Medical Services in the 1914-18 War*, Angus and Robertson, Sidney, 1943, s. 863-905.

13 Noel McLachlan, *Waiting for the Revolution. A History of Australian Nationalism*, Penguin, Ringwood, 1989, s. 197-198.

lı bir savaş propagandası oldu. Dominyonlardaki etnik azınlıklar ile sömürgelerdeki yerli çoğunlukların sadakati konusunda ki kaygılar, Quebecililerin ve Batı Hint halkı gibi grupların aske- re yazılmak için sergiledikleri erken coşkuyla dağıldı.¹⁴ Güney Afrika'da, General Koos De la Rey ve General C.F. Beyers lider- liğinde başlatılıp derhal bastırılan küçük bir Afrikaner milliyet- çi ayaklanmasına karşın, Smuts ve Botha hükümeti açısından, Güneybatı ve Doğu Afrika'daki Alman sömürgelerine saldır- mak üzere asker toplama konusunda hiçbir tereddüt yoktu.¹⁵ Bununla birlikte, başta dominyonlar olmak üzere hükümetle- rin savaşı kucaklamadaki hevesliliği daha derindeki gerilimleri maskeliyor. Halk coşkusu yüksek olabilirdi, ama asker toplama kalıpları, Britanya'da doğmuş olan Kanada ve Avustralya sakin- lerinin, her iki dominyonda doğmuş olanlardan daha çok aske- re yazıldığını ve ilk asker toplama coşkusunun sönüp gitmesi- nin ardından, Fransız Kanadalılar ile İngiliz Katolik Avustral- yalıların, gönüllü olmak konusunda öteki Kanadalılar ve Avus- tralyalılarından daha isteksiz olduklarını gösteriyor. Bir dereceye kadar dominyonların Britanya ve imparatorluk için denizaşırı savaşa gitme taahhüdü, Jay Winter'ın ileri sürdüğü üzere, yer- leşimci dominyonlarında önemli bir İngiliz diasporasının var- lığını temsil ediyordu.¹⁶

Gelgelelim, imparatorluk açısından en şiddetli sadakat soru- su, özerk yönetim duygularının gücü düşünüldüğünde, İrlan- dalı ve Hintli milliyetçilerin savaş faaliyetini destekleyip des- teklemeyecekleriydi. İmparatorluk sadakati teminat altında de-

14 J.M.S. Careless, *Canada: A Story of Challenge*, Cambridge University Press, Londra, 1953, s. 328-329. Batı Hint tepkisi hakkında, bkz. Glenford Howe, *Race, War and Nationalism: A Social History of West Indians in the First World War*, Ian Randle, Kingston, 2002.

15 T.R.H. Davenport, *South Africa: A Modern History*, 3. baskı, Macmillan, Ba- singstoke, 1987.

16 Jay Winter, *Remembering War: The Great War between Memory and History in the Twentieth Century*, Yale University Press, New Haven, 2006, s. 160-166. Gönüllüler arasında Britanya asıllı olanların yüksek oranı hakkında, bkz. Ro- bert Bothwell, *The Penguin History of Canada*, Penguin, Toronto, 2006, s. 290-293 ve L.L. Robson, *The First AIF: A Study of its Recruitment 1914-1918*, Mel- bourne University Press, Melbourne, 1970.

gildi ve bu durum, tam da emperyal birliğin zorunluluk olduğu böyle bir anda imparatorluk içinde iç isyanları kaldıramayacak Asquith Liberal hükümeti için çok büyük sorun teşkil ediyordu. Aynı derecede, çatışma için seferberlikte İngiliz hükümeti, insan gücü ve kaynakları, imparatorluğun çevre bölgelerindeki barışı riske atma pahasına cepheye göndermenin gerekli olduğuna inanıyordu. Bu, sömürgelerdeki milliyetçiler açısından eşit derecede zorlu bir durumdu. Savaş sonrası siyasal kazançlarını sağlama alma umuduyla Britanya'yı mı desteklemeliydiler, yoksa özerk yönetim davasını geliştirmek için imparatorluğun savaş döneminin zafiyetinden mi yararlanmalıydılar? (bkz. Görsel 15)

Asquith hükümetine göre, Edward Carson ve Ulster Birlikçilerinin savaş faaliyetini destekleyecekleri konusunda pek az sorun vardı. Asıl ivedi sorun, John Redmond ve Milliyetçi Gönüllülerin Britanya'ya geri dönme isteklilikleriydi. Redmond, her ne kadar imtiyazları sağlamak için fırsatın elinden kayıp gitmesine izin vermeyecek olsa da, milliyetçi davanın kazanacaklarının isyandan ziyade sadakatle gerçekleşeceğine inanan, anayasalcı bir milliyetçiydi. Asquith'in nihayet kabul ederek, Edward Carson'ın yasanın savaş süresince ertelenmesinde ısrar etmesine karşın, Üçüncü Özerk Yönetim Yasası'nı geçirdiği Eylül'e kadar, milliyetçileri geri tuttu. Carson ayrıca kuzey ilçelerinin bu yasanadan hariç tutulmasında bastırdı ve bu, Asquith'in vermek zorunda kaldığı bir diğer imtiyaz oldu. Redmond nihayet İrlanda için özerk yönetimin verilmesini güvenceye almış olabilirdi, fakat İrlandalı gönüllülerin savaş faaliyeti için seferber edilmesinde adımlarını çok dikkatli atmak zorundaydı. Bir siyasal düstur olarak sadakati kucaklamak yerine, Belçikalı zulümlerin, İrlandalılardan "küçük milletlerin haklarını" savunmayı talep ettiğini ileri sürerek, bu tuzaktan zarafetle kurtuldu. Çağrısı etkili oldu. Gönüllüler savaşın ilk aylarında askerlik şubelerine akın etti. Toplam yaklaşık 200 bin İrlandalı gönüllü askere yazıldı ve herhalde bir 30 bini daha İngiliz alaylarında hizmet etti.¹⁷

17 Bkz. Carriona Pennell, "Going to War", John Horne (ed.), *Our War: Ireland and the Great War* içinde, Royal Irish Academy, Dublin, 2008, s. 37-48 ve Ke-

Görsel 15. Duygulara çağrı: Bir İrlanda asker toplama afişi, 1915
(Everett Koleksiyonu).

Redmond'ın zaferi çok pahalıya mal oldu. İngiliz hükümeti, İrlandalı milliyetçi siyasetin sadece Redmond ve Carson gibi liderlerin eylemleriyle belirlenmediğini görmeyi başaramadı. John Horne'un ileri sürdüğü gibi, aslında İrlanda siyasal bağlılıklarını bölen dört anlayış vardı: Birlikçi, Ulster Birlikçisi, milliyetçi ve cumhuriyetçi.¹⁸ Redmond, Carson ve Asquith arasında varılan anlaşma, hiçbirinin hazırlıklı olmadığı siyasal kuvvetlerin dizginlerini salıvererek, nihayetinde 1916 Paskalyası trajedisine yol açacak küçük, militan cumhuriyetçilik davası ateşine odun attı. Cumhuriyetçiler, savaşın ilk yıllarında Katolik İrland-

ith Jeffrey, *Ireland and the Great War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s. 9-18.

18 John Horne, "Our War, Our History". Horne (ed.), *Our War* içinde, s. 1-14.

da'da halk desteğine hükmetmezken, 1916'da asilere karşı İngiliz gaddarlığı ve bunların şehitliği, savaş faaliyetine yönelik coşkuyu baltaladı ve nihayetinde Redmond'ı devre dışı bıraktı. Öldüğü 1918 yılına gelindiğinde, o artık sadece ismen bir liderdi; İrlanda siyaseti onun anayasal yaklaşımının ötesine geçmişti.¹⁹

Hindistan'daki durum daha az istikrarsızdı. Hindistan Milli Kongresi liderliğinde çoğunluk, sadakatlerinin ödüllendirileceğine inanıyor ve savaş faaliyetini destekliyordusa da, tıpkı Redmond gibi, onlar da İngiliz hâkimiyetinin savunmasız olduğu bir bağlamda imtiyazlar için baskı yapıyorlardı. Gerek Kongre gerek Müslüman Birliği, savaş sonrası özerkliğe doğru ilerleme işaretleri talep ediyordu ve 1916'da Hindistan'da özerk yönetim arayışıyla Lucknow Paktı'nı imzalayarak güçlerini birleştirdiler.²⁰ Hint milliyetçi hareketlerine yönelik İngiliz baskısı, başta 1905'te Bengal'in paylaşılması konusunda Svadeşi protesto hareketinin ezilmesi gelmek üzere, zaman zaman çok sert ve özerk yönetime tepkisi tamahkâr olmakla birlikte; 1909 Motley-Minto reformları aracılığıyla, Hint milliyetçileri Cihan Harbi başlangıcında daha fazla imtiyaz ümit ediyorlardı.²¹ Britanya onlara bunu yapacağına dair umut verdi. 1914'te Başbakan Asquith, "bundan böyle Hindistan'ın sorunlarına farklı bir bakış açısıyla yaklaşılması gerektiğini" ilan etti.²² Gelgelelim, Britanya aynı zamanda 1915 Hindistan Savunma Yasası aracılığıyla yürürlüğe sokulan daha güçlü asayiş şartlarının, reformun önkoşulu olduğunda da ısrarlıydı. Artan sansür ve gözetim yetkileri aracılığıyla, Britanya, savaş için Avrupa'ya daha çok birlik aktarmak amacıyla Hindistan'da güvenliği sağlamlaştırmaya peşindeydi.²³

19 Paul Bew, "The Politics of War", Horne (ed.), *Our War* içinde, s. 97-107.

20 Bkz. Judith M. Brown, *Modern India: The Origins of an Asian Democracy*, 2. baskı, Oxford University Press, Oxford, 1994, s. 194-207.

21 Sunil Sarkar, *Modern India 1885-1947*, Macmillan, Madras, 1983, s. 137-140.

22 Aktaran Smith, *The Oxford History of India*, s. 780.

23 Bkz. N. Gerald Barrier, "Ruling India: Coercion and Propaganda in British India during the First World War", DeWitt C. Ellinwood ve S.D. Pradhan (ed.), *India and World War I* içinde, Manohar, Yeni Delhi, 1978, s. 75-108 ve Sarkar, *Modern India*, s. 149-150.

Hindistan'daki iç güvenliğe dair İngiliz korkuları, temelsiz değildi. Savaş, Hindistan'ın içerideki ve dışarıdaki küçük devrimci gruplarına, İngiliz işgal güçlerinin Avrupa'ya saptırılmasının (savaş boyunca Britanya, Hindistan'da simgesel nitelikte 15 bin İngiliz ve Sepoy askeri bıraktı), İngiliz hâkimiyetinden kurtulmak için bir fırsat yarattığına dair umut vaat ediyordu. Bu devrimciler, özellikle de Bengalli Jungatar grubu, Birmanya, Singapur'daki radikal Hintli bağımsızlıkçı gruplar ile Kuzey Amerika'daki Ghadar Partisi'nce desteklendi. Tavsiye ve destek için İrlanda Cumhuriyetçilerine ulaşılar; ayrıca Alman hükümetinin siyahlı mücadeleyi kolaylaştıracak insan gücü ve malzeme desteği sağlaması umuduyla Almanya'yla da ilişki kurdular. Berlin'de Virendranath Chattopadhyaya, Champakaraman Pillai ve Abinash Bhattacharya önderliğindeki bir Hint Bağımsızlık Komitesi kuruldu ve bu birbirinden farklı, fakat artık birleşmiş radikal Hint milliyetçileri hep birlikte, 1915 Noeli'nde Hindistan çapında bir başkaldırı planladılar. Hepsi birlikte 4 bin kadar Ghadarcı, Hindistan'daki İngiliz yönetimine karşı silahlı bir darbeyi desteklemek üzere Hindistan'a sızdılar, fakat bu komplo İngiliz istihbaratı tarafından kolayca savuşturuldu. Bu radikal gruplar, Singapur, Lahor ve Afganistan'da patlamaları kışkırtmaya yönelik bağlantılı çabalarla birlikte Hintliler arasında muhalefeti mayalamaya devam ettiler, fakat hiçbir zaman ana akım milliyetçi hareketin desteğine hâkim olamadılar.²⁴ Topyekün olarak Hint siyasal liderliği, kazançlarının, sadakatsizlikten çok sadakatleri aracılığıyla fazla olacağı inancıyla, savaş faaliyetine destek verdi.

Birinci Dünya Savaşı esnasında Britanya'ya karşı örgütlenen ciddi isyan ve imparatorluğun her yanında Britanya için seferberliğe karşı yaygın muhalefet sınırlı olmakla birlikte, savaş uzayıp gittikçe daha derin toplumsal sürtüşmeler daha aşikâr hale geldi. Batı Cephesi'ndeki korkunç insani kayıplar bariz-

24 Bkz. A.C. Bose, "Indian Revolutionaries during the First World War: A Study of their Aims and Weaknesses", Ellinwood ve Pradhan (ed.), *India and World War I* içinde, s. 109-125; Thomas G. Fraser, "Germany and Indian Revolution, 1914-18", *Journal of Contemporary History*, Nisan 1977, sayı 12/2, s. 255-272; Giles Brown, "The Hindu Conspiracy, 1914-17", *Pacific Historical Review*, Ağustos 1948, sayı 17/3, s. 299-310 ve Sarkar, *Modern India*, s. 147-149.

leştikçe, asker toplama coşkusu imparatorluğun her köşesinde hissedilmeye başladı. Yüksek zayıat oranları daha çok gönüllü talebini beslerken, askere yazılma oranları düştü ve imparatorluk Britanya'nın talep ettiği kotaları doldurmakta zorlanmaya başladı.²⁵ Bu bağlamda, emperyal yurtseverlik yokluğu suçlamaları ve korkaklık iddiaları dalga dalga yayıldı. Britanya'nın "size ihtiyacı var" tavsiyeleri ve korkaklık ifadesi olan beyaz tüyler, asker toplama madalyonunun resmî ve gayri resmî iki yüzüydü. Kanada'da, askere yazılmada İngiliz asıllı Kanadalılara göre daha düşük katılım gösteren Fransız asıllı Kanadalıların görevlerinden yan çizdikleri iddiaları, askere yazılmada düşen oranlardan doğan toplumsal ve siyasal gerilimlerden bazılarını yansıtıyordu. Öte yandan Fransız Kanadalılar da, Quebecli gönüllülerin, etnik gerilimleri kızıştıracak ve Fransız Kanadalıların moralini bozacak şekilde İngiliz Kanadalı subayların kumandasına verilmesi gerçeğine işaret ediyorlardı.²⁶ İrlanda'da, Katolikler Ulsterlilere göre daha düşük oranda askere yazıldı, ama Katoliklerin savaş faaliyetine destek vermediği efsanesine karşın, daha yakın zamanda yapılan analizler, askere yazılma oranlarındaki ana ayrımların, farklı çizgilerde baş göstererek, sanayileşmiş kuzeydoğuda daha yüksek ve zirai kesimlerde ve yoksul Atlas kıyısında daha ağır ilerlediğini ortaya koymuştur.²⁷ Benzersuçlamalar, 1915'te askere yazılma oranlarının ayda 35 bin gönüllüden 1916'da 6 bine düştüğü Avustralya'daki Katoliklere de yöneltildi; oysa orada da, tıpkı Kanada ve İrlanda'da olduğu gibi, orduya katılma oranlarındaki farkların daha çok kentsel ve kırsal bölgeler arasında ve ikincisinde daima daha düşük olması, önemli etken olarak öne çıkmışa benzer.²⁸

25 Bkz. Perry, *The Commonwealth Armies*, s. 1.

26 Bkz. Bothwell, *The Penguin History of Canada*, s. 290-293 ve R. Matthew Bray, "Fighting as an Ally: The English Canadian Response to the Great War", *Canadian Historical Review*, 1980, sayı 61, s. 141-168.

27 Bkz. David Fitzpatrick, "Home Front and Everyday Life", Horne (ed.), *Our War* içinde, s. 133-134.

28 Bkz. Stephen Garton ve Peter Stanley. "The Great War and its Aftermath, 1914-22", Alison Bashford ve Stuart Macintyre (ed.), *The Cambridge History of Australia* içinde, ii, Cambridge University Press, Melbourne, 2013, s. 51-52 ve Robson, *The First AIF*, s. 62-81.

Gelgelelim, Britanya için mesele sadece toplanan asker sayısı değil, aynı zamanda bu askerlerin nitelikli olmasıydı. Savaşın başından sonuna değin, İrlandalı Katolik askerlerin sadakati hakkında kaygı duyuldu ve onların birer asker olarak yetersizlikleri konusunda Britanya’da bazı rivayetler dolaştı.²⁹ Bundan başka, her ne kadar tüm Avustralya kıtaları etkili cephe askerleri olarak görülseler bile, başta Avustralyalılar olmak üzere sömürge askerlerinin disiplin eksikliğine dair kaygılar devam ediyordu.³⁰ Bununla birlikte, daha acil bir sorun, işgal güçleri Avrupa’daki kuvvetleri desteklemek adına bir iskelete dönüşmüş olduğu için, Avrupalı olmayan askerlerin gerek imparatorluk için savaşmak gerek İngiliz mülklerini savunmak açısından uygunluğu meselesiydi. Bir başka tartışma konusu da, siyahilerin Avrupalılara karşı savaşmaya gönderilmesinden kaçınma kaygısıydı; bu mülahaza, Hintli, Afrikalı ve Batı Hint Adaları askerlerin Avrupa yerine, daha çok Afrika ve Ortadoğu’da çarpışmaya gönderilmesi anlamına geldi. Bir “askerî ırk” olarak Avrupalıların üstünlüğüne dair hâkim 19. yüzyıl düşünceleri, 1857 Birinci Hint Bağımsızlık Savaşı (Britanya’ya göre Hint Ayaklanması) gibi deneyimlere dayanan Avrupalı olmayan halkların sadakatine dair kuşkuyla birleşerek, Britanya ve dominyonları, çok sayıda yerli halkın seferberliğe dahil edilmesi konusunda ihtiyatlı davranmaya zorladı. Aborijin nüfusun küçük ve onların “can çekişen bir ırk” olduğu ideolojisinin hâkim olduğu Avustralya’da, fiilen bu halkın askere alınmasını yasaklayan kanunlar vardı. Gelgelelim, gönüllülerin sayısı düştükçe, çaresiz kalan askerlik şubeleri bu kısıtlamaları görmezden geldi ve sonunda 500 Yerli Avustralyalı, Avrupa ve Ortadoğu’da Avustralya birliklerinin tam yetkili üyeleri olarak üstün liyakatle hizmet etti.³¹ Afrika’da siyahiler geniş destek kuvvetlerinde –hamal, rehber, izci, aşçı– hizmet ettiyse de, Doğu Afrika’da savaşın uzamasıyla, da-

29 Philip Orr, “200.000 Volunteer Soldiers”, Horne (ed.), *Our War* içinde, s. 75.

30 Peter Stanley, *Bad Characters: Sex, Crime, Mutiny, Murder and the Australian Imperial Force*, Murdoch Books, Sidney, 2010.

31 Alick Jackomos ve Derek Fowell, *Forgotten Heroes: Aborigines at War from the Somme to Vietnam*, Victoria Press, Melbourne, 1993.

ha çok sayıda Afrikalı cephe askeri haline geldi ve Avrupa'daki savaş bitmek bilmemecesine uzayınca, bazı siyahi birlikler Batı Cephesi'ne gönderildi.³²

Bunun istisnaları, Yeni Zelanda yerlileri ile Hindistan'ın kuzey bölgelerinin halkları oldu. Toplanan Maori askerleri önemliydi ve evvel eski "soylu savaşçı bir halk" olarak sahip oldukları şöhret, askerlik şube yetkililerini onları orduya kabul, hat ta askere yazılmaya teşvik etmeye yüreklendirdi. Maori'nin statüsü çok uzun zamandır Avustralya Aborijinlerinden üstün olmuştu ve Maori kuvvetleri, denizaşırı hizmet yapan iki bini aşkın Maori askeriyle, Yeni Zelanda Kuvveti'nin ayrılmaz bir parçası oldu.³³ Hintli askerler ise daha çekışmeli bir konuydu. Nüfusunun boyutları ve çok eski Sepoy kuvvetleri gelenegi göz önüne alındığında, Hindistan'daki İngiliz yetkililerin Hint birliklerinden önemli sayıda asker alma ihtiyacı duyacağı su götürmezdi. Bununla birlikte, bu bağlamda dağlık Kuzeybatı, yani Pencab ve Himalaya bölgelerinin başta Afganlar, Paştunlar (Pathanlar), Beluçlar, Sihler ve Gurkalar olmak üzere "savaşçı ırkları" hakkındaki mevcut stereotipler, asker toplamanın büyük ölçüde bu bölgelere odaklanması anlamına geldi. Bu askerlerin birçoğu geleneksel savaşçı kastlarına mensup olsalar da, savaş ilerledikçe askerlik şube yetkilileri ağırlarını Kodavalar (Coorg), Maharlar, Telegus, Bombaylı Beradlar ve Malabarlı Tiyarlar gibi, diğer kabile ve gruplara da genişletmek zorunda kaldılar. İyileştirilen ücret ve çıkarlar askere yazılmaya cesaretlendirse de, İngiliz yetkililer asker toplama faaliyetlerini güneyden ziyade kuzeye odaklamaya devam ettiler.³⁴

İmparatorluğun her yerinde gönüllülük oranları gerilemeye ve 1916'ya gelindiğinde Britanya'nın emperyal kuvvetleri için ciddi bir insan gücü krizini temsil etmeye başladı. Askere yazılmaya yönelik teşvikler daha acil hale geldi ve gittikçe ar-

32 Perry, *The Commonwealth Armies*, s. 187-202.

33 James Cowan, *Maori in the Great War*, Wilsonscott, Christchurch, 2011; ilk baskı 1926.

34 Bkz. S.D. Pradhan, "The Indian Army and the First World War" ve DeWirt C. Ellinwood, "The Indian Soldier, the Indian Army and Change, 1914-1918", Ellinwood ve Pradhan (ed.), *India and World War I* içinde, s. 49-67, 177-211.

tan şekilde, asker toplama ağı önceden çatışmaya uygun olmadığı düşünülen grupları da kapsayacak şekilde genişletildi. İnsan gücü zaruretleri aynı zamanda ırk duyarlılıklarına da galip geldi ve 1918'e gelindiğinde, Hintliler, Batı Hintliler ve Afrikalılar Fransa ve Belçika'da İngiliz ve dominyon askerleriyle yan yana çarpışıyorlardı. Sıkıntılar daha şiddetli hale geldikçe, dominyon askerlerinin bile kapasiteleri düştü. 1918 başında, Londra'daki Avustralya Emperyal Kuvveti Tıbbiye Servisi'nin başında bulunan Sir Neville Howse, yeni toplanan Avustralyalı askerlerin fiziksel ve zihinsel durumları hakkında yakınıyordu. Sadece 1917'de 16 binini, güçsüzlük, deforme el, eksik parmak, düztabanlık, alıklık, sara ve diğer yetersizlikleri nedeniyle Avustralya'ya geri göndermek zorunda kalmıştı.³⁵ Sonunda, çarpıcı istisnalar oluşturan Avustralya, İrlanda ve Newfoundland'le birlikte, imparatorluğun birçok kesimi savaş faaliyetini yürütmek için gereken insan gücünü sürdürebilmek adına çaresizce bir gayretle zorunlu askerlik yoluna başvurduysa da, bu yöntemle toplanan askerlerin ancak 1918'e gelindiğinde cepheye gitmesi nedeniyle bu çare de imparatorluğun askerî insan gücüne pek katkıda bulunmadı.³⁶

Westminster'ın bakış açısından, 1917'ye gelindiğinde, savaş faaliyeti konusunda gerileyen emperyal coşku, yoğun bir siyasi ve insan gücü krizini temsil ediyordu. Batı Cephesi, her iki taraf için de bir kazanç ihtimalinin bulunmadığı bir yenişememe halinde batağa saplanmış görünüyordu. Bu çıkmazdan kurtulmak, görünüşe göre, coşkunun en düşük olduğu böyle bir anda, daha büyük insan gücü ve kaynakları gerektiriyordu. Bu çaresiz durumda, Westminster hem ABD'yi savaşa sokması için Başkan Wilson üzerindeki baskıyı artırdı –1917 Nisanı'nda bunu başardı–, hem de savaş faaliyetine bağlılıklarını sürdürmek için imparatorluk içindeki milliyetçi güçlere im-

35 Bkz. Garton ve Stanley, "The Great War and its Aftermath", s. 55.

36 Robson, *The First AIF*, s. 167-181; Keith Sinclair, *A History of New Zealand*, Raewyn Dalzell'den ek malzemeyle birlikte gözden geçirilmiş baskı, Penguin, Auckland, 2000, s. 249-250; Bothwell, *The Penguin History of Canada*, s. 305-306; Bray, "Fighting as an Ally", s. 141-168 ve Fitzpatrick, "Home Front and Everyday Life", s. 141-142.

tiyazlar verme arayışına girdi. Haziran 1917’de, yeni Hindistan İşleri Nazırı Edwin Montague, “Hindistan’da özerk yönetim kurumlarının gelişimi”ne yönelik daha büyük çaba gösterilmesini önerdi ve aynı yıl daha sonra Hintli milliyetçi liderlerle bu öneriyi tartışmak üzere Hindistan’a gitti. Bunun sonucu yapılan 1918 Montagu-Chelmsford Raporu, Britanya’yı tedrici Hint özerk yönetimini destekleyecek savaş sonrası reformlar taahhüdüne soktu.³⁷

Başkan Wilson’ın barışa bağlılığı konusundaki kaygı, Rusya’da gitgide kötüleşen siyasal durum, asker toplama sayılarındaki düşüşler, daha fazla asker ve malzeme tedariki konusunda imparatorluğa yönelik coşkunun gerilemesi ve başta İrlanda olmak üzere, imparatorluğun bazı kesimlerinde açık isyan tehditleri, Britanya’nın sömürge duyarlılıklarına daha fazla imtiyaz vermesi gerektiği inancını besledi. Eğer İtilaf Devletleri Avrupa’daki yenileşememe halini kırmak istiyorsa, İngiliz hükümetinin yenilenen bir savaş faaliyeti için imparatorluk dahilinde bir destek bulması gerekiyordu. Bu bağlamda, Britanya, Siyonist davaya desteğin bu manzarayı kökünden değiştirebileceğini, potansiyel olarak ABD’de ve Rusya’da savaşa desteği güçlendireceğini ve savaş faaliyetine ek mali yardım getireceğini ümit etmekle birlikte, bu durum, 1915’ten beri bilfiil yaltaklandığı Arap desteğini soğutma riski de taşıyordu. Ekim 1917 tarihli Balfour Deklarasyonu, Filistin’in Yahudilerin milli yurdu olduğunu ilan ederek, Arap milliyetçileri ile Siyonistler arasında gelecek kuşaklar boyunca Ortadoğu siyasetini derinden etkileyecek savaş sonrası siyasal gerilimleri başlatmış oldu.³⁸ 1917’de savaş faaliyetini devam ettirebilmek için basiretli diplomatik girişimler gibi görünen eylemler, savaş sonrası çağda emperyal bağları aşındırdı. Bazı dominyonlar Versay Antlaşması sonucu manda altındaki bölgeleri emniyete alarak kendileri de küçük çaplı emperyal devletler haline gelirken, Britanya’nın hem Arap

37 Judith M. Brown, *Modern India*, s. 204-207.

38 Bkz. Jonathan Schneer, *The Balfour Declaration: The Origins of the Arab-Israeli Conflict*. Random House, New York, 2010 [*Balfour Deklarasyonu*, çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2012].

hem Siyonist desteği için kur yapma girişimleri elinde patladı. Dahası, Britanya hâkimiyetine karşı 1919 Mısır ayaklanması, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski topraklarını denetimi altına almaya yönelik İngiliz çabalarına ilişkin daha derin huzursuzluğun gözle görülür bir tezahürüydü.

Çatışma ayrıca imparatorluk deneyimini de dönüşüme uğrattı. Sömürge birlikleri daha önceki seferlerde (örneğin Sudan ve Güney Afrika) çarpışmış olsalar da, Cihan Harbi'nin ölçeği ve devasa boyutları, imparatorluğun birçok uyruk ve yurttaşını fiziksel ve kültürel olarak ilk kez bir araya getirdi (bkz. Görsel 16).

İmparatorluğun askerleri savaşın tüm büyük harekâtlarında hizmet ettiler ve bazıları en şiddetli muharebelerde çarpıştılar –Çanakkale, Somme, Paschendaele, Sina ve Filistin. Dahası, Batı Hintli ve Hint alaylarının en başta büyük ölçüde Afrika ve Ortadoğu'ya sevk edilmesinin açıkça gösterdiği üzere, siyahi alayların Avrupa'da savaşmasını önlemeye yönelik ilk gayretlere karşın, Avrupa'da insan gücü eksikliği kaçınılmaz olarak onların da İngiliz ve dominyon kuvvetleriyle yan yana ve Almanya ve müttefiklerine karşı savaşmaları Batı Cephesi'ne katılmalarına yol açtı. Çoğu Hint alayı Afrika'da ve Ortadoğu'da hizmet etse bile, 1918 yılına gelindiğinde, 100 bin Hintli asker Avrupa'da konuşlandırılmıştı.³⁹

Cephe deneyimi, ırk önyargılarını hem silebiliyor hem de pekiştirebiliyordu. Hintli askerler izinli olduklarında İngiliz ve dominyon muadillerine göre çok daha büyük kısıtlamalarla uğraşmak zorunda kaldıklarını hissediyorlar ve İngiliz yetkililerinden gördükleri haksız muameleden yakınıyorlardı.⁴⁰ Bazen önyargılar apaçık kendini gösteriyordu. 1918'de tüm diğer emperyal askerlere verilen ücret artışı Britanya Batı Hint Alayı'na yapılmadı. Bunun sonucu olarak, alaydaki 180 çavuş ücretle ilgili yakınmalarının yanı sıra, terfilerle ilgili ayrımcılık konusunda bir şikâyet dilekçesini Sömürgeler Bakanlığı'na verdiler. İngiliz yetkililerinin gecikmiş yanıtı, Aralık 1918'de İtalya, Ta-

39 Ellinwood, "The Indian Soldier, the Indian Army and Change", s. 183.

40 Ellinwood, a.g.m., s. 202-203.

Görse1 16. Çok dilli imparatorluk: İmparatorluğun dört bir köşesinden askerler Britanya için savaşıyor (İmparatorluk Savaş Müzesi).

ranto'daki alayda bir başkaldırıyı kışkırttı ve Batı Hintli askerlerin ücretinde nihayet benzer bir artış yapıldı.⁴¹ Öte yandan, imparatorluğun çeşitli yerlerinden askerler, ortak çarpışma deneyimleri ve İngiliz Yüksek Komutasına karşı duydukları nefretle birbirlerine bağlandılar. Dahası, beyaz ırktan olmayan askerler çoğu zaman yeni keşfedilmiş bir saygınlık kazandılar. Hintli askerler savaş esnasında, aralarında on iki Victoria Nişanı bulunan, toplam neredeyse 13 bin onur madalyası kazandılar ve sonunda bir dizisi kendi birliklerine kumanda etmek üzere King's Commission* ile ödüllendirildiler.⁴²

•11 W.F. Elkins, "A Source of Black Nationalism in the Caribbean: The Revolt of the British West Indies Regiment at Taranto, Italy", *Science and Society*, 1970, sayı 34/1, s. 99-103.

(*) Indian Military Academy'den daha itibarlı olan İngiltere'deki Royal Military Academy'de eğitim gören ve bu eğitim neticesinde kendi birliklerini yönetebilen daha kıdemli Hintli askerlere King's Commissioned Indian Officer deniyordu – yay. haz.n.

42 Ellinwood, a.g.m., s. 197-204.

Cephedeki emperyal kuvvetler, bir dili ve siyasal bir mirası paylaştıkları halde, birini diğerinden ayıran aksan ve deyiş farkları bulunduğunu anladılar. Sözgelimi, Avustralya, Yeni Zelanda ve Kanada birliklerindeki askerlerden önemli bir kısmı Birleşik Krallık'ta doğmuş olsalar bile, yurttan uzakta geçirdikleri yıllar onları biçimlendirerek, sömürgelerdeki farklı şeylere dair anlayışlarını keskinleştirmişti. Askerler, imparatorluğun kendi kesimlerindeki yaşama dair, yalnız dominyonlardaki deneyimler arasında değil, aynı zamanda dominyon askerleri ile imparatorluğun diğer kesimlerinden askerler arasındaki farklara dikkat çeken hikâyeleri paylaşabildiler. Kaldı ki, özellikle harbin ilk üç yılındaki İngiliz askerî felaketleri, İngiliz askerî kudreti imajını delik deşik etmişti; bu, en güçlü şekilde Hintli ve İrlandalı askerlerin hissettiği bir şeydi.⁴³ Savaşın zaruretleri ayrıca emperyal kuvvetler arasında bağımsızlık ve özerkliği daha da güçlendirdi. Hintli subaylar kumanda etmenin baskısını deneyimlediler. Çanakkale'de, Avustralyalı ve Yeni Zelandalı birlikler, tüm Britanya Seferi Kuvveti'nin bir parçası olan Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu (ANZAC) olarak birlikte savaştılar, ama Batı Cephesi'nde Avustralya Emperyal Kuvveti ve Yeni Zelanda Seferi Kuvveti olarak ikiye ayrıldılar ve gitgide İngiliz komutasından çok sömürge kumandası altına girdiler.⁴⁴ Bu deneyimler, Britanya'dan farklılık ve bağımsızlık anlayışını pekiştirdi (bkz. Görsel 17). Bazı durumlarda, imparatorluk askerleri kendilerini, uğruna savaştıkları imparatorluğun kalbine olduklarından daha çok, birbirlerine bağlı hissettiler. Terhislerinden sonra, örneğin Bombay'daki bir Hintli asker, yerel gazeteye, Avustralyalı bir subay dostunun, "Batsın bu imparatorluk. Herhangi biriyle eşit olmadığım bir İmparatorluk'ta işim yoktur" şeklindeki görüşlerini aktaran bir yazı yazdı.⁴⁵ Bazılarına göre, savaş deneyimi imparatorluğa olan inancın kaybını temsil ediyordu.

43 Ellinwood, a.g.m., s. 197-204. Bkz. ayrıca Orr, "200.000 Volunteer Soldiers", s. 65-77.

44 Garton ve Stanley, "The Great War and its Aftermath", s. 42-47.

45 Aktaran Jim Masselos, "Some Aspects of Bombay City Politics in 1919", Ravinder Kumar (ed.), *Essays on Gandhian Politics: The Rowlatt Satyagraha of 1919* içinde, Oxford University Press, Oxford, 1971, s. 145.

Görsel 17. Sıla özlemi: Mısır'da, imparatorluk için savaşırken iilkesiyle olan bağını sürdüren bir Avustralyalı asker (Avustralya Savaş Andışı Koleksiyonu).

Cephe gerisindeki gerilimler

Britanya İmparatorluğu'nun, özellikle dominyonların Avrupa ve Ortadoğu'daki savaşa finans, kaynak ve muharip güç katkısının ülke içinde önemli ekonomik, siyasal ve kültürel etkileri oldu. İmparatorluğun çevre kesimlerinde bu etkiler kısmen yerel koşullarla biçimlendi, fakat uluslar ötesi bir bakış açısından kayda değer olan husus, ülke cephesindeki deneyimlerin imparatorluğun farklı kesimlerindekiyle ortak yönleridir. Çok önemli yönlerden, savaş faaliyetini desteklemeye bağlılık, Britanya'nın imparatorluğunun o kesimlerine önemli mali ve insan gücü yükleri getirdi ve sonuçları, savaşa olan desteği yıpırtan, bu toplumlara bölen ve imparatorluğun geleceğine dair önemli sorular doğuran ekonomik, toplumsal ve siyasal stresler oldu. Emperyal ilişkilerdeki sonuçları, büyük ölçüde imparatorluğun farklı kesimlerinin harbin anlamını nasıl yorumladığına, savaş kayıplarını nasıl andığı ve terhisi nasıl yürüttüğüne bağlı olarak değişiklik göstererek çok farklı oldu, ama savaş

yılları deneyimi, ortak sıkıntı ve baskılarla biçimlendi. “Masumane coşku” olarak başlayan şey, terslikler ve karşılıklı suçlamalarla sona erdi.⁴⁶

Ekonomik baskılar yoğundu. Savaşın ilanıyla birlikte, Britanya’nın alabildiğine yayılmış imparatorluğundan gelecek para, maddi kaynaklar ve insan gücü ihtiyaçları başladı. Büyük bölümü itibariyle, bunlar ekonomik olarak güçlü ve müreffeh dominyonlardan –özellikle Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda’nın yanı sıra Hindistan’dan– elde edildi. Sonuçlarının üç yüzü vardı. Birincisi, asker toplama faaliyeti bazı sektörlerde yoğun işgücü kıtlığına yol açtı. İkincisi, savaş faaliyetinin desteklenmesi için önemli çapta fonların toplanması gerekti ve bu da, hem uzun vadeli borçluluk ve iç karartıcı savaş sonrası ekonomileri anlamına geliyordu, ama aynı zamanda sermayenin geniş tabanlı ekonomik gelişmeden savaş sektörlerine (giysi, silah, teçhizat) ve başta gıda olmak üzere birincil üretime saptması demekti. Böylelikle, ekonominin bazı sektörleri önemli büyüme gösterirken diğerleri durgunlaşarak, genişlemek veya verimliliği sürdürmek için gerekli sermayeyi bulmaktan aciz kaldı. Son olarak, savaş döneminin birincil ve ikincil sanayi verimliliği denizaşırı yerlere gönderildi. Keza bu da, iç ekonominin denizcilik ve ulaşım gibi bazı sektörlerinin lehine işlerken, diğerlerine yatırım hevesini kırdı.⁴⁷ Yerel sermayenin savaş dönemi taleplerini karşılamakta yetersiz kaldığı yerlerde, hükümetler kimi zaman bu boşluğu doldurmak için araya girdi. Avustralya’da, denizcilik sektörü, asker ve mialzemenin Avrupa’ya nakledilmesini sağlamak konusunda yetersizdi ve hükümet bu eksikliği gidermek için Commonwealth Shipping Line’ı kurdu.⁴⁸

46 “Masumane coşku” deyimi, John Herd Thompson, *The Harvests of War: The Prairie West 1914-18*’den alınmıştır. McClland and Stewart, Toronto, 1983, s. 12.

47 Bkz. Judith M. Brown. “War and the Colonial Relationship: Britain, India and the War of 1914-18”, Ellinwood ve Pradhan (ed.), *India and World War I* içinde, s. 33-35; Fitzpatrick, “Home Front and Everyday Life”, s. 137-138 ve Stuart Macintyre, *The Oxford History of Australia*, iv, 1901-1942, Oxford University Press, Melbourne, 1986, s. 154-155.

48 Garton ve Stanley, “The Great War and its Aftermath”, s. 50.

İmparatorluğun savaş dönemi ekonomilerinin bu yapısal bo-yutları, sivil cephedeki gündelik yaşamı da önemli ölçüde etki-ledi. En bariz etkileri, kilit mal ve hizmetlerdeki şiddetli yok-luklardı; bu da iç enflasyonu körükledi. Başta Kanada, Avus-tralya ve Hindistan olmak üzere, imparatorluğun her köşesin-de, fiyatlar savaş boyunca yüzde 30'lara varacak oranlarda ar-tış gösterdi. Gelgelelim, ücret artışları o hızla artmayarak, aynı dönemde Avustralya'da ancak yüzde 12 oranında yükselirken, Kanada, Yeni Zelanda ve Hindistan'da da benzer şekilde enf-lasyonun çok gerisinde kaldı. Yetmezmiş gibi, imparatorluğun birçok kesiminde savaş faaliyetini desteklemek için vergi yükü artırıldı. Hindistan'daki arazi vergileri 1917'ye kadar neredey-se iki katına çıkmışken, tekstildeki gümrük vergileri de yüzde 7,5 yükselmişti.⁴⁹ Sonuçta, cephe gerisinde hatırı sayılır eko-nomik güçlükler baş gösterdi; savaş sürüp gittikçe bu eğilim-ler daha yoğun hale geldi. 1917 başından itibaren, metropolde-kiler omuzlarına yığılan yükten gittikçe daha fazla bunalmaya başlarken, imparatorluğun pek çok yerinde işçi sendikalarının grevlerinin sayısı arttı. Kanada'da 1918'de 169 grev oldu; bu rakam, önceki üç yılın toplamını bile aşıyordu. Avustralya'da, 1917'de demiryollarındaki ücretler ve çalışma koşulları nede-niyle yapılan New South Wales Genel Grevi çeşitli sektörler-deki bir dizi grevin sadece en etkili olanıydı.⁵⁰ Ancak, protes-tolar örgütlü işgücünün çok ötesine yayıldı. Hindistan'ın kırsal kesiminden çiftçi topluluklarının ve kabilelerinin başını çekti-ği, tuz, zeytinyağı ve baharat gibi temel mallardaki fiyat artışla-rını protesto etmek için gıda ayaklanmaları çıktı. 1918'de Hin-distan'ın on yıl içindeki ilk büyük kıtlık dalgası, yaygın sefalet-i daha da artırdı.⁵¹ Protesto kırsal kesimle sınırlı değildi. Avus-tralya'da, feministlerin yüreklendirdiği Melbourne'lu ev kadın-

49 Sarkar, *Modern India*, s. 170.

50 Thompson, *The Harvests of War*, s. 160-161 ve Lucy Taksa, "Defense not De-fiance: Social Protest and the NSW General Strikes of 1917", *Labour History*, 1991, sayı 60, s. 16-33.

51 Krishnan G. Saini, "The Economic Aspects of India's Participation in the First World War", Ellinwood ve Pradhan (ed.), *India and World War I* içinde, s. 162-163.

ları, yükselen fiyatlar ve kronik yiyecek yokluklarını protesto ettiler.⁵²

Bu hoşnutsuzluklar, başkalarının zenginleştiğine dair kanıtlarla daha da hararetlendi. Bazı sektörler savaş yüzünden sıkıntıya girerken, diğerleri savaş faaliyetine temel kaynaklar sağlayarak veya İngiliz rekabetinin yokluğundan yararlanarak gelişip büyüyordu. Hindistan'da demir, çelik, çimento, kimya ve mühendislik imalatı, savaş talepleri nedeniyle durgunlaşırken, Lancashire fabrikalarının rekabetinden kurtulan pamuk, yün ve kâğıt sektörleri imalatçıları, Hindistan'da iç pazara arz yaparken bir yandan da enflasyondan yararlanarak hatırı sayılır kârlar elde ettiler.⁵³ İrlandalı çiftçiler, Alman ablukaları nedeniyle gıda tedarikinden iyi kazanç sağladılar, fakat kent emekçileri yokluklardan ve bunun sonucunda doğan ciddi enflasyondan zarar gördüler ve sonuçta temel ihtiyaç maddelerinin karneye bağlanması gerekti.⁵⁴ İmparatorluğun çeşitli yörelerinde, savaş "irtikâpları"na dair hikâyeler dolaşıyordu; bunlar da mevcut öfke, hoşnutsuzluk ve yerel kapitalistlerin güçlenirken asıl yükü sıradan yurttaşların taşıdığına dair inancı daha da pekiştirdi.

İmparatorluğun her yerinde, savaş esnasında kamu düzeninin sürdürülmesi ve muhalefetin bastırılması, sömürge hükümetleri açısından çok büyük bir kaygı konusu oluşturdu. Dominyonlarda, Hindistan, İrlanda ve imparatorluğun diğer yerlerinde, hükümetlere yurttaşları gözaltına almak ve yayınları sansürlemek için daha büyük yetkiler veren yasalar yaygın şekilde yürürlüğe sokuldu. Britanya karşıtı veya Alman yanlısı duyguların serbestçe yayılmasını önlemek üzere, güçlü sansür bürokrasileri oluşturuldu. Cephe gerisinde morali baltalayacak veya savaş faaliyetini sorgulayacak kitaplar, makaleler, dergiler, gazeteler ve broşürler büyük bir ihtimamla incelendi ve toplatıldı. Benzer şekilde, kamusal toplantı haklarına da sert kısıtla-

52 Judith Smart, "Feminists, Food and Fair Price: The Cost of Living Demonstrations in Melbourne, August-September 1917", *Labour History*, 1986. sayı 50. s. 117-129.

53 Saini, "The Economic Aspects of India's Participation in the First World War", s. 162-166.

54 Fitzpatrick, "Home Front and Everyday Life", s. 137-138.

malar getirildi. Örneğin, Avustralya ve Hindistan'da, üç ila beş kişiyi aşan toplantıların polisten izinsiz yapılması yasaklandı. Propaganda faaliyetleri de sansür ve baskıya denkti. Hindistan'da, Merkezî Propaganda Kurulu, savaş faaliyetine halk desteğini sürdürme çabasıyla 4 milyon ilan, 2,5 milyon savaş bülteni ve 300 bini aşkın afiş bastı ve 275 resmî tebliğ yayımladı.⁵⁵

Artırılan takibat ve baskı yetkileri, temelde savaşa karşı yerel muhalefeti bastırmakta kullanıldı. Hindistan'da, Ghader hareketiyle bağlantılı devrimciler rutin olarak hapse atıldılar.⁵⁶ İsyan tehdidi Avustralya'da çok daha az ciddi olmasına karşın, yetkililer köktenci hareketleri ezmek için savaş dönemi yetkilerini kullanmakta daha az acımasız değillerdi. 1917'de radikal bir işçi grubu olan Dünya Sanayi İşçileri liderleri, asılsız kundakçılık suçlamalarıyla üç yıl hapse mahkûm edildiler.⁵⁷ Savaş dönemi baskıcılığının en çarpıcı olayı, Dublin'deki 1916 Paskalyası'nın cumhuriyetçi liderlerinin idamıydı. İsyanın bastırılmasını izleyen birkaç gün içinde, hükümet yaklaşık 3.500 yurttaşı tutukladı ve bunlardan 90'ı idam cezasına çarptırıldı. Sonunda, liderlerden on dördünün, ilk kurşunun atılmasının üçüncü haftasında idam mangası tarafından kurşuna dizilmesi, bu asileri sonsuza dek cumhuriyet davasının şehitlerine dönüştürdü.⁵⁸ Gelgelelim, savaş dönemindeki toplumsal düzenlemeler, bundan başka daha günlük konulara da yöneldi. Alkol satışı ve otel açılış saatlerini belirleyen düzenlemelerdeki artışın, at yarışları, spor ve diğer boş zaman faaliyetleri üzerindeki kısıtlamaların tümü asayiş korumak ve askere yazılmayı teşvik etmek amacıyla, cephe gerisindeki gündelik yaşamı kuşatan eylemleri de kapsıyordu.⁵⁹

55 Barrier, "Ruling India: Coercion and Propaganda in British India", s. 93-101.

56 Barrier, a.g.m., s. 75-76. Bkz. ayrıca, Sarkar, *Modern India*, s. 148-150.

57 Ian Turner, *Sydney's Burning: The Real Conspiracy*, Heinemann, Melbourne, 1967.

58 Bkz. Michael McNally ve Peter Dennis, *Easter Rising 1916: Birth of the Irish Republic*, Osprey, Dublin, 2007; Peter Hart, *The IRA at War, 1916-23*, Oxford University Press, Oxford, 2003 ve Fearghal McGarry, *The Rising: Ireland, Easter 1916*, Oxford University Press, Oxford, 2010.

59 Michael McKernan, *The Australian People and the Great War*, Collins, Melbourne, 1984, s. 94-115.

Göçmenlerin enterne edilmesi, her ikisi de hatırı sayılır Alman toplulukları barındıran Kanada ve Avustralya başta olmak üzere, sivil cephede şiddetlendirilmiş kolluk faaliyetleriyle el ele yürüdü. Avustralya neredeyse 7 bin sözde “düşman yabancı”yı enterne etti; oysa bunların birçoğu ikinci kuşak Alman asıllı Avustralyalıydı. İç tehditler söylemiyle beslenen korku ikliminde, bu topluluklar “sadakatlerini” kanıtlamak zorunda bırakıldılar. Avustralya’da yetmiş aşkın kasaba ve köy, yerleşik Alman isimlerini daha Avustralyalı bir şeye dönüştürmek için süratle harekete geçti –Steinfeld, Stonefield’a dönüşürken, Blumberg ismi de Birdwood’a çevrildi. Kanada’da, 1914 Savaş Tedbirleri Kanunu uyarınca, 80 bin Alman, Avusturya, Macar ve Ukrayna asıllı yurttaş “düşman yabancı” olarak mimiendi ve yaklaşık 9 bini çalışma kamplarına gönderildi.⁶⁰

Karşıtları susturmaya ve sadakat elde etmeye yönelik bu önlemlere karşın, toplumsal, etnik, dinsel ve siyasal çatlaklar, savaş seferberliğinin baskıları altında daha da genişledi. Bu gerilimlerden bazıları, asker toplama sorunları etrafında berraklaştı. Zorunlu askerlik, başta dominyonlar ve İrlanda olmak üzere, imparatorluğun birçok yerinde çok sıkıntı yaratan bir sorundu. 1916 ve 1917’de, gönüllülerin sayısı düştükçe, sömürge ve dominyon hükümetleri, Whitehall’dan gelen baskı altında, asker sayısında düşüş olmaması için, savaş hakkında daha geniş toplumsal bölünmeleri tutuşturarak zorunlu askerliği önerdi. İrlandalı cumhuriyetçiler ve milliyetçiler gibi, daha genel olarak işçi sınıfı ve özellikle Fransız asıllı Kanadalılar ve İrlanda asıllı Katolik Avustralyalılar zorunlu askerliğin baş karşıtları olarak görülüyorlardı. Zorunlu askerlik karşıtı birlikler dominyonlarda ve İrlanda’da pıtrak gibi büyümeye başladı ve imparatorluğun birçok kesiminde zorunlu askerliğe karşı başkaldırı ve yürüyüşler yapıldı. Bu kampanyalar, zorunlu askerliğe muhalefetin aslında çoğunlukla sınıf, etnisite ve din hatla-

60 Bkz. Gerhard Fischer, *Enemy Aliens: Internment and the Home Front Experience in Australia, 1914-20*, University of Queensland Press, St Lucia, 1989 ve Larry Hannant, *The Infernal Machine: Investigating the Loyalty of Canada’s Citizens*, University of Toronto Press, Toronto, 1995.

rında yapıldığını –özellikle işçi sınıfından İrlanda asıllı Avustralyalılar ve Fransız asıllı Kanadalılar; orta sınıf, Protestan, İngiliz asıllı, kralın sadık kullarına karşı– ileri sürerken, daha yakın zamanda yapılan araştırmalar, kırsal kesimlerde, zaten nadir bulunan işgücünü kaybetmek korkusuyla doğan hatırı sayılır muhalefete işaret ederek, bütüncül resmi daha karmaşık hale getirmiş durumdadır. Avustralya’da işçi sınıfı kadınları ise, erkek muadillerinden farklı davrandı ve denizaşırı savaşa gönderilmiş oğulları ve kocalarının yardıma ihtiyacı olduğunu söyleyerek zorunlu askerliği destekledi.⁶¹

Zorunlu askerlik üzerine savaş, özellikle sonucunda hükümetin yıkıldığı Avustralya’da büyük bir şiddetle yapıldı. İşçi Partisi’nden seçilen başbakan William Morris Hughes, zorunlu askerliğe karşı kendi partisi içindeki muhalefetin hakkından gelmek için çaresizce bir çabayla 1916’da ulusal bir referandum yaptı. Başarısızlığa uğradı. Bunun bir sonucu olarak, İşçi Partisi’nden istifa edip benzer zihniyetli küçük bir grupla birlikte saf değiştirerek muhafazakâr muhalefete katıldı ve yeni bir milliyetçi hükümet kurarak, başbakanlık görevine devam etti. 1917’de zorunlu askerlik meselesi üzerine bir kez daha halka başvurdu. Sendikalar, Katolik Kilisesi ve İşçi Partisi’ndeki Hughes karşıtı hiziplerin başını çektiği kitlesel gösteriler, ikinci kez zorunlu askerliğe karşı çıkarak, tekrar zafer kazandıysa da, İşçi Partisi kendisini bundan itibaren neredeyse yirmi yıl boyunca siyasal yalnızlıkta bulacaktı. Bu şiddetli çatışmalar, işçi sınıfından İrlanda asıllı Katolik Avustralyalıların “sadakatsizlik” imgesini pekiştirse bile, daha yakından incelemeler, bazı Avustralyalıların savaşa karşı olduklarından değil, fakat “ellerine kan bulaştırmaktan” korkan insanları kendi iradeleri dışında göndermelerini sorguladıkları için zorunlu askerliğe karşı oy verdiklerini düşündürür.⁶²

61 Bkz. Thompson, *Harvests of War*, s. 150-152; Sinclair, *A History of New Zealand*, s. 249-250 ve Bothwell, *The Penguin History of Canada*, s. 305-307. Cinsiyet ve zorunlu askerlik hakkında, bkz. Glen Withers, “The 1916-17 Conscription Referenda: A Cliometric Reappraisal”, *Historical Studies*, 1982, sayı 20/78, s. 36-47.

62 Robson, *The First AIF*, s. 82-141.

İmparatorluğun çevre topraklarında, özellikle de dominyonlar, Hindistan ve İrlanda'da, toplumsal, ekonomik, etnik ve siyasal gerilimler, savaşın son yıllarında alabildiğine kötüleşti. Mütareke'den sonra askerlerin geri dönüşü, birçoklarının halihazırda korktukları dengesiz karışıma, istikrarsızlaştırıcı bir unsur daha ekledi. Dönen askerler, özellikle yaralı, hasta, kalıcı olarak sakatlanmış veya psikolojik hasar görmüş olanlar, yalnız devlet hazinesine ciddi bir yük olmakla kalmayıp, aynı zamanda toplumsal yeniden bütünleşmenin zorluğunu da temsil ediyordu. Eve geri dönüş mutluluğu, durgun ekonomi ve bölünmüş bir toplumla karşı karşıya kalan askerler için fazla uzun sürmedi. Mütareke'yi izleyen ilk birkaç ayda birçok ekonomideki ani yükselişin ardından, 1919 ortasına gelindiğinde, savaş üretimindeki daralma, sanayi sektörlerinin savaş döneminden barış dönemi imalatına geçmekte karşılaştığı güçlükler, kısmen denizcilik sektörünün orduların dağıtılmasıyla uğraşmasından kaynaklanan dünya ticaretindeki küçülme, büyük borçların savaş sonrası yükü, düşen emtia fiyatları ve Hindistan'daki kötü hasatlar, keskin bir ekonomik darboğazı getirdi.⁶³

Ekonomik gerileme, dönen askerlerin “kişiliği” ve “meşrebi” hakkındaki yaygın kaygıyı şiddetlendirdi. Denizaşırı terhis kamplarındaki başkaldırıların raporları, savaşın gazileri sivil yaşama uygunsuz hale getirdiğine ve onları “gaddarlaştırmış” olabileceğine dair genel kaygıya katkı yaptı.⁶⁴ Kanada ve diğer yerlerde, işçi örgütçülerine, irtikâpçıların işlettiği “kazıkçı” lokanta, dükkân ve fabrikalara ve göçmen işyerlerine saldıran başıboş eski asker çetelerine dair raporlar da bu algıları güçlendirdi.⁶⁵ Bu adamlar yaygın biçimde, onları normal insani iyi niyet-

63 Bkz. Bothwell, *The Penguin History of Canada*, s. 313-315; Careless, *Canada: A Story of Challenge*, s. 356-357; Sarkar, *Modern India*, s. 174-175; Jane Leonard, “Survivors”, Horne (ed.), *Our War* içinde, s. 215-217; Garton ve Stanley, “The Great War and its Aftermath”, s. 58-59.

64 Bkz. Andrew Rothstein, *The Soldier's Strike of 1919*, Macmillan, Basingstoke, 1980; Desmond Morton ve Glenn Wright, *Winning the Second Battle: Canadian Veterans and the Return to Civilian Life 1915-1930*, University of Toronto Press, Toronto, 1987, s. 110-112.

65 Bkz. Desmond Morton, *When your Number's Up: The Canadian Soldier in the First World War*, Random House, Toronto, 1993, s. 269-270 ve Stephen Gar-

lerden koparan yıllar sürmüş öldürmelerin ardından duygusal olarak yaralanmış olarak görülüyordu.⁶⁶ Avustralya eski başbakanı John Watson gibi politikacılar, genellikle dönen askerlerin “gayri meskün durumuna” işaret ediyordu.⁶⁷ Bu tür kaygı ve korkular, özellikle dominyonlarda, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'daki asker yerleşim planlarının şikâyetçi gazileri, aşırılıklara av olacağı kentlerden güçlü kuvvetli çiftlik sahiplerine dönüştüreceği toprağa yerleştirmeye yönelik yaygın isteği destekliyordu. Britanya ayrıca gazileri toprağa iskânda, İngiliz savaş gazilerini çiftliklerde çalışmaya gönderecek bir imparatorluk iskân planı kurmak yoluyla, onları topluma kazandırmanın yükünü hafifletme imkânı da gördü.⁶⁸

Gelgelelim, asker iskân planları, savaş gazilerinin sivil yaşama yeniden uyarlanmasını kolaylaştıracak kapsamlı bir politika tedbirleri dizisinin parçasıydı. Cömert topluma kazandırma yardımları emekli aylıkları, istihdam tercihi, eğitim ve meslek planları, konut kredileri, bazı ülkelerde devlet dairelerinde istihdam tercihi ve geniş kapsamlı hastane, tıbbi ve nekahet hizmetlerini içeriyordu. Britanya'da ve imparatorluğun her köşesindeki politikacılar, geri ödenmesi gereken borç olarak, Kral ve Ülke için vatan hizmeti yapanlar kadar, ölenlerin ailelerinin de yaptıklarının soylu bir fedakârlık olduğunu ilan ettiler. Yüce gönüllü retorik, ne kadar iyi niyetli olsa da, Adam Seipp'in bir “misilleme krizi” dediği şeyin potansiyelini yarattı.⁶⁹ Tazminat vaatlerine karşın, bunlar gerçekliğin, beklentilerin çok gerisinde kaldığını dü-

ton, *The Cost of War: Australians Return*, Oxford University Press, Melbourne, 1996, s. 9-16.

66 Bkz. Joanna Bourke, *An Intimate History of Killing: Face-To-Face Killing in Twentieth-Century Warfare*, Granta, Londra, 1999, s. 345-368 [Öldürmenin Mahrem Tarihi, çev. Suğra Öncü, Oın Yayınları, İstanbul, 2001].

67 “Report of the Conference of Representatives of the Commonwealth and State Governments in Respect of the Settlement of Returned Soldiers on the Land”, 1914-1917, s. 1469-1473.

68 Bkz. Kent Fedorowich, *Unfit for Heroes: Reconstruction and Soldier Settlement in the Empire between the Wars*, Manchester University Press, Manchester, 1995.

69 Adam R. Seipp, *The Ordeal of Peace: Demobilization and the Urban Experience in Britain and Germany 1917-1921*, Ashgate, Farnham, 2009, s. 3-23.

şünen savaş gazilerinin gözünde nadiren yeterli oldu. Küçük düşürücü uygunluk testleri, uzun kuyruklar, pinti işverenler, işgüzar bürokratlar ve sivillerin hırçın tepkileri, savaş gazilerini hüsranı uğratan koşulları yarattı. Kanada'da, savaş gazilerine uğradıkları gelir kaybını telafi etmek için önemli bir prim verilmesini talep eden "Calgary Kararı"nı desteklemek üzere binlerce kişi yürüdü.⁷⁰ Avustralya'da, başbakan William Morris Hughes, ülkeye dönen askerlere duyduğu yakınlığa karşın, daha fazla avantaj için ısrarlı talepler karşısında çaresizliğe sürüklenerek, "mucize gerçekleştiremeyeceğini" alaycı bir dille açıklamak zorunda kaldı.⁷¹

Savaş esnasında cephe gerisinin sırtına yüklenen ekonomik ve toplumsal meşakkatler, 1919'dan itibaren başlayan şiddetli ekonomik durgunlukla hararetlendi, hoşnutsuz askerlerin dönüşüyle birleşerek, Britanya'da ve imparatorluğun pek çok köşesinde savaşın hemen ertesi yıllarında bir dizi grev, başkaldırı ve diğer toplumsal çatışma biçimlerinin patlak verdiği istikrarsız bir atmosfer yarattı. Bu çatışmaların birçoğu savaş gazisi mücadelelerinin ötesinde, derin toplumsal bölünmelerin ve ekonomik gerginliklerin daha geniş tezahürleri olsalar da, geri dönen askerler çoğu zaman bu patırtılı olaylarda başı çekiyorlardı. Haziran 1919'da, 20. yüzyılın en ünlü Kanada işçi çatışması, 20 bin sendikalı emekçinin, ücretler ve iş koşulları yüzünden polis ve milis güçleriyle çatışmaya girdiği Winnipeg sokaklarında meydana gelerek, iki ölü ve otuz kişinin de ciddi biçimde yaralanmasıyla sonuçlandı.⁷² Kanadalı savaş gazileri bu mücadelenin her iki safında birden savaştı. Aynı yıl savaş gazileri ayrıca Yeni Zelanda'nın her yerinde baş gösteren bir dizi büyük grevin her iki yanında öne çıktılar ve orada da sendikalar ezildi.⁷³ Hindistan'da, tarım ve işçi huzursuzluğu savaştan

70 Morton, *When your Number's Up*, s. 269.

71 "Report of the Conference of League Delegates with the Prime Minister W.M. Hughes", *Returned Soldiers', Sailors' Imperial League of Australia Conference*, Melbourne, 1919, s. 3-9.

72 Bothwell, *The Penguin History of Canada*, s. 310-311 ve David Jay, *Confrontation at Winnipeg: Labor, Industrial Relations, and the General Strike*, McGill-Queen's University Press, Montreal ve Kingston, 1990.

73 King, *The Penguin History of New Zealand*, s. 308-313.

sonra da devam ederek, eski Sepoy askerlerinin elebaşı olarak öne çıktığı Karhaiya'daki tarım başkaldırılarının meydana geldiği Mart 1921'de zirveye çıktı.⁷⁴

Geri dönen askerler ayrıca savaş gazilerinin hak ve yetkilerini savunmak için de başkaldırdılar. Avustralya'da, 1919 ile 1921 arasında, çoğu zaman yüzlerce kişiden oluşan geri dönmüş asker kalabalıkları, hak ettikleri saygıyı görmediklerini hissettikleri zaman dükkânlara, başka işyerlerine ve devlet dairelerine saldırdılar. Darwin'de, savaş gazileri sosyal haklarının ağır ve gönülsüz verilmesi yüzünden başkaldırdılar. Yerel yönetim binasına baskın yapıp resmi daireleri ele geçirdiler.⁷⁵ Britanya ve dominyonlarda, geri dönen askerler, radikal işçi aktivizminin kapsamını tehditkâr ve uğruna savaştıkları toplumu zayıflatma potansiyeline sahip buldular. "Kızıl Tehdit" korkusu, savaş gazilerinin toplumsal düzeni sadakatsiz unsurlardan ve dış etkilere en iyi koruyacak yurttaşlar olduklarına inandıkları bir durum yarattı. Bazen bu inanç, göçmenlere yönelik şiddetli saldırılara kadar yozlaştı. Yabancı düşmanlığı yaygınlaştı. Bu bağlamda, bazı savaş gazileri sorunları kendi elleriyle çözmeye hazırды.⁷⁶ Avustralya'da şehirlerde ve kasabalarda, sadakatsizliğe karşı en az on bir büyük ayaklanma meydana geldi. Bunlar, sadakatsiz olduklarına hükmettiklerine –çoğu zaman savaş sırasında Anzakları desteklememiş olarak tanımlanan, genelde İrlandalı Katolikler, sendikacılar, Sinn Fein destekçileri, sözde Bolşevikler ve önde gelen işçi aktivistler– saldıran, çoğu geri dönmüş askerlerden oluşan yüzlerce asiye içeriyordu.⁷⁷ Ancak, savaşın hemen ertesinde baş gösteren çalkantılar geriledikçe, daha radikal savaş gazi gruplarından bazıları,

74 Sarkar, *Modern India*, s. 176-177.

75 Fiona Skyring, "Taking Matters into their Own Hands: Riots against Disloyalty, 1918-1920 in Australia", doktora tezi, University of Sydney, 1996.

76 Bkz. örneğin, Seipp, *The Ordeal of Peace*, s. 21-23; Bothwell, *The Penguin History of Canada*, s. 310; Morton ve Wright, *Winning the Second Battle*, s. 119-124 ve King, *The Penguin History of New Zealand*, s. 308-313.

77 Raymond Evans, *The Red Flag Riots: A Study of Intolerance*, University of Queensland Press, St Lucia, 1984. Bkz. ayrıca Skyring, "Taking Matters into their Own Hands."

iki savaş arası yılları boyunca işçi sınıfı radikalizmine karşı toplumsal düzeni savunmayı amaçlayan paramiliter örgütlerin ve “gizli ordular”ın çekirdeğini oluşturdular.⁷⁸

Savaş gazileri hükümetlere, ordu terhislerinin şiddetli baskısı altında toplumsal düzeni sürdürmenin güçlüklerini sunuyordu. Gelgelelim, İrlanda istisnasıyla, imparatorluğa bir hallet gelmedi ve ne Britanya ne de sömürgeleri, George Mosse’un, bireyselden kolektife doğru ilerleyen gaddarlaştırmanın kanıtı olarak gördüğü Avrupa ve Ortadoğu’nun bazı kesimlerinde yaygın görünen aciz devletler kategorisine düşecekti. İngiliz, dominyon ve sömürge yetkilileri, toplumsal düzeni onarmak adına, geri dönmüş askerlerin yarattığı tehditlerle müzakere etmeyi yeğlediler.⁷⁹ Zaferin yardımı oldu, ama hoşnutsuz savaş gazilerinin topluma kazandırılması için çok daha fazlası gerekti. Jon Lawrence’ın ileri sürdüğü gibi, Britanya’da bile, “barışçıl” bir halk fikirleri, bu derin bölünme ve hoşnutsuzluk döneminde, milleti bir arada tutmak ve gaddarlaştırma tehdidini savuşturmak için yayılıyordu.⁸⁰ Aynı şekilde, dominyonlarda milliyetçilik, bu ülkeleri savaş sonrası dünyasının ekonomik, toplumsal ve siyasal baskıları altında yıkılmaktan korurken, bir yandan da imparatorlukla ilişkilerini dönüşüme uğratan ideolojik tutkal haline geldi. Ne var ki, İrlanda ve Hindistan örneklerinde, milliyetçilik, İngiliz sömürge hâkimiyetine meydan okumanın bir aracına dönüşerek, bağımsızlık yoluna girmelerine yol açtı.

78 Bkz. Robert Gerwarth ve John Horne, “Vectors of Violence: Paramilitarism in Europe after the Great War, 1917-23”, *Journal of Modern History*, Eylül 2011, sayı 83, s. 489-512. Avustralya için, bkz. Andrew Moore, *The Secret Army and the Premier: Conservative Paramilitary Organizations in NSW, 1930-32*, UNSW Press, Kensington, 1989 ve Michael Cathcart, *Defending the National Tuckshop: Australia’s Secret Army Intrigue of 1931*, McPhee Gribble, Melbourne, 1988.

79 George Mosse, *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*, Oxford University Press, New York, 1990.

80 Jon Lawrence, “Forging a Peaceable Kingdom: War, Violence and Fear of Brutalization in Post-First World War Britain”, *Journal of Modern History*, Eylül 2003, sayı 75/3, s. 557-589.

İmparatorluğun yeniden tasavvuru

Versay Antlaşması'nın imzalanmasıyla, yerkürede, tarihinin tüm dönemlerinde olduğundan daha çok yeri kapsayan Britanya İmparatorluğu zirvesine ulaştı. Eski Alman sömürgeleri, İngiliz veya İngiliz Dominyon denetimi altında manda bölgeleri haline gelirken, eski Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle Ortadoğu'daki kesimleri de aynı şekilde ilhak edildi. Gelgelelim, kırk yıl içinde, imparatorluk bir Milletler Topluluğu'na –kudret ve anlamlı bir heybetten yoksun kalmış anayasal bir hayale– dönüştü. Hindistan ve İrlanda, artık bağımsız ülkelerdi; her ne kadar Avustralya, Yeni Zelanda ve Kanada örneğinde hâlâ Britanya hükümdarı Devlet Başkanı olarak kabul edilse de, eski dominyonlar Hindistan ve İrlanda'ya benzer şekilde kendi başına ülkeler olduğu gibi, eski imparatorluğun pek çok kesimi, özellikle Afrika ve Asya'daki topraklar, ya millet olmayı başardılar veya çok şiddetli bağımsızlık mücadelelerine kilitlendiler. İmparatorluktan Milletler Topluluğu'na doğru bu dönüşümün tohumları, pek çok örnekte, Cihan Harbi'nden de önce ekilmişti; İrlanda'da özerk yönetim, Afrikaner milliyetçiliği ve Hint bağımsızlığı gibi hareketlerin tümü, 20. yüzyıla kadar sebat eden 19. yüzyıl hareketleriydi. Fakat Cihan Harbi, bu değişim güçlerinin evrimini hızlandırdı ve imparatorluğun bağlarının yeniden tasavvur edilebileceği bir bağlam yarattı.

Bu yeniden tasavvurun ayrılmaz bir parçası, Başkan Wilson'un popülerleştirdiği yepyeni bir kendi kaderini tayin diliydi. “Wilsoncu An”ın pastırma yazında, sömürge karşıtı milliyetçiler, hareketlerini dayatmak, daha eski özerk yönetim söyleminden, kaderini tayin hakkı söylemine ilerlemek için bu yeni retorik çerçeveyi benimsediler. Bu umutlar, sömürge ilişkilerini yanıtlanmamış bırakan veya bunları Milletler Cemiyeti tarafından daha sonraki bir tarihte ele alınmak üzere erteleyen Versay Antlaşması'nın sonucuyla yıkıldı.⁸¹ Ancak, daha genel olarak Britanya İmparatorluğu bağlamında, milliyetçilik hem top-

81 Erez Manela, *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism*, Oxford University Press, Oxford, 2007.

lumsal ve siyasal istikrarın çimentosu hem de emperyal ilişkileri baltalama silahı işlevi gördü. Her iki durumda da milliyetçiliğin başarısının ayrılmaz parçası savaş ve savaş sonrası istikrarsızlıktı. Milliyetçilik, etnik, toplumsal ve ekonomik gerilimlerle parçalanmış bir toplumu bir araya getirmenin aracı olduğu gibi, ayrıca sömürge bağlamlarındaki milliyetçiliği bir seçkin hareketi olmaktan kitle hareketi olmaya kaydırmak üzere bu gerilimlerden faydalanmanın bir aracı da oldu. Burada, dominyonların deneyimi, İrlanda ve Hindistan'dan farklı geliştirdi.

Kanadalı tarihçi J.M.S. Careless, "dominyon milliyetçiliği"nin, Britanya'nın dominyonları için Cihan Harbi'nin ortak sonucu olduğunu ileri sürmüştür.⁸² Britanya 1914'te dominyonlara resmen danışmaksızın savaşa girmişken, yaptıkları fedakârlıklardan sonra her biri Versay'daki masada kendine ait bir sandalye talep ettiler ve bazıları Alman Yeni Ginesi ve Samoası gibi manda topraklarının denetimini ele geçirmek yoluyla, başlı başına küçük birer emperyal devlet haline geldiler. Avustralya başbakanı William Morris Hughes, başta Japonya gibi "daha önemsiz" müttefiklere karşı "beyaz dominyonlar"ın haklarını ileri sürerken çoğu zaman diğer delegelerin öfkesini çekerek, Versay'daki özgül hak iddialarının ahlâkî zemini olarak hiç durmadan "60 bin ölüsünü" öne çıkardı.⁸³ Bununla birlikte, milliyetçiliğin itici gücü olan iç baskılar da vardı. Güney Afrika ve Kanada'daki Afrikaner ve Quebecli azınlıklar, gerek muharebe cephesinde gerek sivil cephe'deki savaş deneyimleri yüzünden imparatorluktan soğumuşlardı. Savaştan hemen sonraki yıllarda, Güney Afrikalı ve Kanadalı siyasetçiler, halklarını imparatorluğa bağlama çağrılarının çekiciliğini yitirdikçe, bir çıkmazla karşı karşıya kaldılar. İki savaş arası dönemde siyasal olarak ayakta kalma, bu etnik azınlıkları emperyal birlikten çok milli birlik çağrıları yaparak yatıştırmaya bağlı hale geldi. Sözgelimi Kanada'da, yeni seçilen Mackenzie King önderliğinin

82 Careless, *Canada: A Story of Challenge*, s. 339-341.

83 Bkz. L.F. Fitzhardinge, "William Morris Hughes", Bede Nairn ve Geoffrey Serle (ed.), *Australian Dictionary of Biography* içinde, ix. 1891-1939, Melbourne University Press, Melbourne, 1983, s. 393-400.

deki Liberal Parti, ağırlıklı olarak Quebecililerin desteğine dayanıyordu ve Kanada milliyetçiliğine ve savaşın sona erdiği anlayışına hitap ederek, 1921'den itibaren Liberallerin uzun iktidar döneminin temelini attı.⁸⁴

Jay Winter, dominyonlardaki savaş sonrası milliyetçiliğinin daha karmaşık bir resmini verir. Savaş sonrası dominyonların daha geniş bağımsızlığını ve milliyetçiliğin bu savaş sonrası toplumları istikrara kavuşturmak için kullanılma yöntemlerini vurgularken, aynı zamanda yitik kuşağın fedakârlık ve kolektif yas deneyiminin nasıl olup da “hatırlamanın yarattığı bağlar” aracılığıyla imparatorluğu birbirine bağladığını inceler.⁸⁵ İki savaş arası yıllarında, Emperyal Savaş Kabirleri Komisyonu aracılığıyla, Mütareke Günü gibi uluslar ötesi anma biçimleri ve dominyonlardaki yerel topluluklarda savaş anıtlarının olağan dışı artışıyla, imparatorluk için yapılan ortak fedakârlık bağları kabul gördü ve pekiştirildi. Aynı zamanda, reelpolitik de, bu dominyon milliyetçiliği çağında daha eski emperyal bağları sürdürmekte bir rol oynadı. Kanada, ABD'nin etki gücünden endişeliydi; Avustralya ve Yeni Zelanda ise “tehditkâr” Asya'ya yakın izole edilmiş konumlarından kaygı duyuyorlardı. Fakat öte yandan, aradaki bağlar, paylaşılmış fedakârlık deneyimiyle cı-lalanmış veçheleri olan kültürel ve duygusal yönleriyle gerçekten derindi. Avustralya'da, daha önceki bir sadakat ruhu, doğmakta olan milliyetçilikle birleşerek, ayrı bir form –bir imparatorluğa bağlılığın eşzamanlı olarak millete bağlılık olduğu imparatorluk milliyetçiliğini– yarattı.⁸⁶

Avustralya'da önde gelen politikacılar ve ülkeye dönen askerlerin davasının sözcüleri, Çanakkale'deki çıkartmayı ulu-

84 Bkz. örneğin, John Selby, *A Short History of South Africa*, George Allen and Unwin, Londra, 1973, s. 225-227; T.R.H. Davenport, *South Africa. A Modern History*, 3. baskı, Macmillan, Basingstoke, 1987, s. 274-275; Bothwell, *The Penguin History of Canada*, s. 306-320 ve Careless, *Canada: A Story of Challenge*, s. 341-345.

85 Winter, *Remembering War*, s. 154.

86 Bkz. Stephen Garton, “Demobilization and Empire: Empire Nationalism and Soldier Citizenship in Australia after World War I –in Dominion Context”, *Journal of Contemporary History*, 2015, sayı 50 (1), s. 124-143.

sun doğum tarihi olarak ilan ettiler ve 1917 itibarıyla, çıkartmayı anan Anzak Günü, Avustralya'nın seçkin ulusal bayramı haline gelmişti. Avustralya anmaları başka şekillerde de farklılaştı. Milletler Topluluğu savaş anıtlarının yaygın olarak ölenlerin adlarını kaydetmesine karşılık, birçok Avustralya anıtına hizmet edenlerin tümünün adları yazılıydı.⁸⁷ Anzaklar, bugün de hâlâ yerlerini korudukları milliyetçi ikonografyanın tam göbeğinde, simgesel olarak imparatorluk askerlerinden, Avustralya milli erdemlerinin –eşitlikçilik ve sevimli bir serserilik, kardeşlik ve gözü kara yiğitlik– bedenlenmiş hali olmaya doğru bir dönüşüme uğradılar.⁸⁸ İronik olarak, “misilleme krizini” Avustralya’da böylesine şiddetli hale getiren de bu durum oldu. Geri dönmüş askerler, varsayılan sembolik önemleri göz önüne alındığında, savaş sonrası yıllarının geri dönen asker başkaldırılarını kızıştırarak ve denizaşırı benzerlerinden daha çok sayıda askerin savaş gazileri örgütlerine katılmasını teşvik edecek şekilde, hükümetlerin haklarını adamakıllı vermekteki başarısızlığı karşısında özellikle mağdur oluyorlardı.⁸⁹ İkinci bir sonuç, imparatorluğa sadakat eğiliminin, Avustralya milli kimliğinin temel bir unsuru olarak kalması oldu. Avustralyalı askerler, kral ve ülke için savaşmışlardı ve bu bağlamda sadakatsizlik, ya millete ya da imparatorluğa eleştirinin bir tezahürü olarak görülüyordu.

Savaş sonrası yılları boyunca hoşnutsuzluğu yatıştırma, siyasal ve toplumsal düzeni sürdürme ihtiyacı, imparatorluğun her yerinde aciliyet arz ediyordu. Britanya’da ve dominyonlar-

87 Bkz. K.S. Inglis, *Sacred Places: War Memorials in the Australian Landscape*, Megunyah Press, Melbourne, 1998; Chris Maclean ve Jock Phillips, *The Sorrow and the Pride: New Zealand War Memorials*, GP Books, Wellington, 1990 ve Robert Shipley, *To Mark our Place: A History of Canadian War Memorials*, NC Press, Toronto, 1987.

88 Bkz. McLachlan, *Waiting for the Revolution*, s. 197-198 ve Graham Seal, *Inventing ANZAC: The Digger and National Mythology*, University of Queensland Press, St Lucia, 2004. Önemli bir feminist eleştiri için, bkz. Marilyn Lake, “Mission Impossible: How Men Gave Birth to the Australian Nation: Nationalism, Gender and other Seminal Acts”, *Gender and History*, 1993, sayı 4/3, s. 305-322.

89 Bkz. Garton, *The Cost of War*, s. 74-117. Kanada hakkında, bkz. Morton, *When your Number's Up*, s. 270.

daki, çoğu zaman yeniden biçimlenen ve tekrar tasavvur edilen milliyetçilik, toplumsal düzeni bir arada tutmak ve ülkeye dönmüş asker hoşnutsuzluğunu dağıtmakta kullanılan hayati bir önlem oldu; farklı bağlamlarda ise Britanya ve imparatorluğa muhalefetin mihenk taşı haline geldi. Savaş ve anımlar emperyal bağları pekiştirebilirdi, ama deneyim bir yandan imparatorluğa olan inancın altını oyabiliyordu. Savaş ve geri dönüş, ırkçı önyargı algılarını keskinleştirdi. Batı Hint Adaları, Afrika ve Hindistan'daki askerlerin birçoğu, tıpkı Afrika kökenli Amerikalı benzerleri gibi, yaptıkları fedakârlığın daha eşit muameleyle sonuçlanmadığına dair derin bir haksızlık duygusu taşıyarak döndüler. Bu tür hoşnutsuzluklar, milliyetçi ve insan hakları hareketlerinin ateşini körükledi.⁹⁰

Cephe gerisinde eşit derecede önemli olaylar, emperyal bağların çözülmesinde itici güç olabiliyordu. İrlanda bunun bariz örneğidir. Oradaki siyasal bağlam, 1916 Paskalyası'ndan beri geri döndürülemeyecek şekilde değişmişti. Milliyetçiler gerilemedeydi ve Sinn Fein önderliğinde cumhuriyetçilik Ulster ve kuzey ilçeleri dışında hâkimiyet kazanmıştı. Ulster Birlikçileri, imparatorluk içindeki diğer savaş gazilerine verilen hakları geri dönen askerlere bağlayarak, onları yere göğe koyamazken; güneydekiler ise özerklik imtiyazının kazanılmasına dair gözden düşmüş siyasi çabanın temsilcileri olarak görülüyorlardı. Birçoğu yanlış dava için savaştıklarını hissederek döndü ve cephe gerisindekiler de bu anlayışlarını pekiştirdi. Asgari emeklilik aylıkları verilmekle birlikte, onlara karşı yaygın önyargı vardı. Bunun bir sonucu olarak, Ulster dışında İrlandalı savaş gazileri arasındaki işsizlik neredeyse yüzde 50'ydi; bu oran, Britanya'dakinden beş kat yüksekti. Daha kötüsü, IRA, savaş gazilerinin savaş sonrası bağımsızlık mücadelesinde Bri-

90 Bkz. Richard Smith, *Jamaican Volunteers in the First World War: Race, Masculinity and the Development of National Consciousness*, Manchester University Press, Manchester, 2004; Melvin E. Page (ed.), *Africa and the First World War*, Macmillan, Basingstoke, 1987 ve Ellinwood, "The Indian Soldier, the Indian Army, and Change", s. 177-211. Afrika kökenli Amerikalı askerler için, bkz. Chad Williams, *Torchbearers of Democracy: African-American Soldiers in the World War I Era*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, NC, 2010.

tanya'nın safında yer almalarından korkuyordu ve cumhuriyet destekçileri tarafından geri dönen askerler arasındaki Britanya sadakatini yok etmek için en azından 120 savaş gazisi öldürüldü. Ulster savaş gazileri genel olarak cumhuriyetçilikle savaşmak ve Protestan üstünlüğünü sürdürmek için özel güvenlik örgütüne katılırken, diğer İrlandalı savaş gazileri zorlu seçimlerle yüz yüze kaldı: IRA'ya katılmak veya infaz edilmek. Bazıları bundan kaçmak için denizaşırı ordulara katıldılar. Fedakârlıklarının bir sonucu olarak özel bir yere sahip oldukları bir toplumla yeniden bütünleşmek yerine, İrlandalı savaş gazileri Serbest İrlanda Devleti'nin kurulması için kanlı bir iç savaşın içine sürüklendiler.⁹¹ Savaşın hemen sonraki yıllar, en sonunda, Ulster çevresindeki altı ilçenin Büyük Britanya'nın parçası olarak kalması şartıyla, yeni Serbest İrlanda Devleti'nin bağımsızlığını tanıyan ve ona dominyon statüsü veren 1921 İngiliz-İrlanda Antlaşması'na yol açan çetin ve şiddet dolu mücadeleyle sarsıldı.⁹²

İmparatorluğun başka yerlerinde de, İngiliz yetkesini destekleme ve savaş ertesinde toplumsal düzeni koruma çabası geri tepti. 1918 Montagu-Chelmsford reformları, Whitehall'da sınırlı bir özerkliğe doğru gerçek bir hareket gibi görülmüş olabilir, ama Wilsoncu kaderini tayin hakkı özlemlerinin ışığında Hindistan beklentilerine yetmedi. Dahası, İngiliz yetkililer, Hint siyasal sahnesindeki yeni bir liderin önemini kavramayı beceremediler. Gandhi Hindistan'a 1915'te döndü ve her ne kadar savaş faaliyetini desteklemiş olsa da, bağımsızlık davasını ileriye götürmek için yeni sivil itaatsizlik yöntemleri izlemekte kararlıydı. Gandhi'nin rolü üzerine çok şey yazılıp söylen-

91 Bkz. Jane Leonard, "Survivors", Horne (ed.), *Our War* içinde, s. 211-223 ve "Facing the 'Finger of Scorn': Veterans' Memories of Ireland after the Great War", Martin Evans ve Ken Lunn (ed.), *War and Memory in the Twentieth Century* içinde, Berg, Oxford, 1997, s. 59-72. Bkz. ayrıca, Jeffrey, *Ireland and the Great War*, s. 107-143.

92 Bkz. örneğin, Joost Augusteijn (ed.), *The Irish Revolution 1913-23*, Palgrave, Basingstoke, 2002; Hart, *The IRA at War 1916-23*; D.G. Boyce, *The Irish Question and British Politics, 1868-1996*, 2. baskı, Macmillan, Basingstoke, 1996, s. 59-66 ve Conor Kostick, *Revolution in Ireland: Popular Militancy 1917-1923*, Pluto, Londra, 1996.

miştir, ama temel bir düzeyde o, eğitimli orta sınıfların özlemini hakiki bir kitle hareketine çevirmeyi başaran kişiydi. Gandhi'nin imdadına koşan, savaşın ve savaş sonrası yıllarının, kırsal kesimde ve kentlerde, savaşın ertesinde düzeni dayatmaya çalışan İngiliz yetkililerinin yanlış hesaplarının pekiştirdiği toplumsal hoşnutsuzluk yatağının yarattığı yayılğan ekonomik krizler oldu.

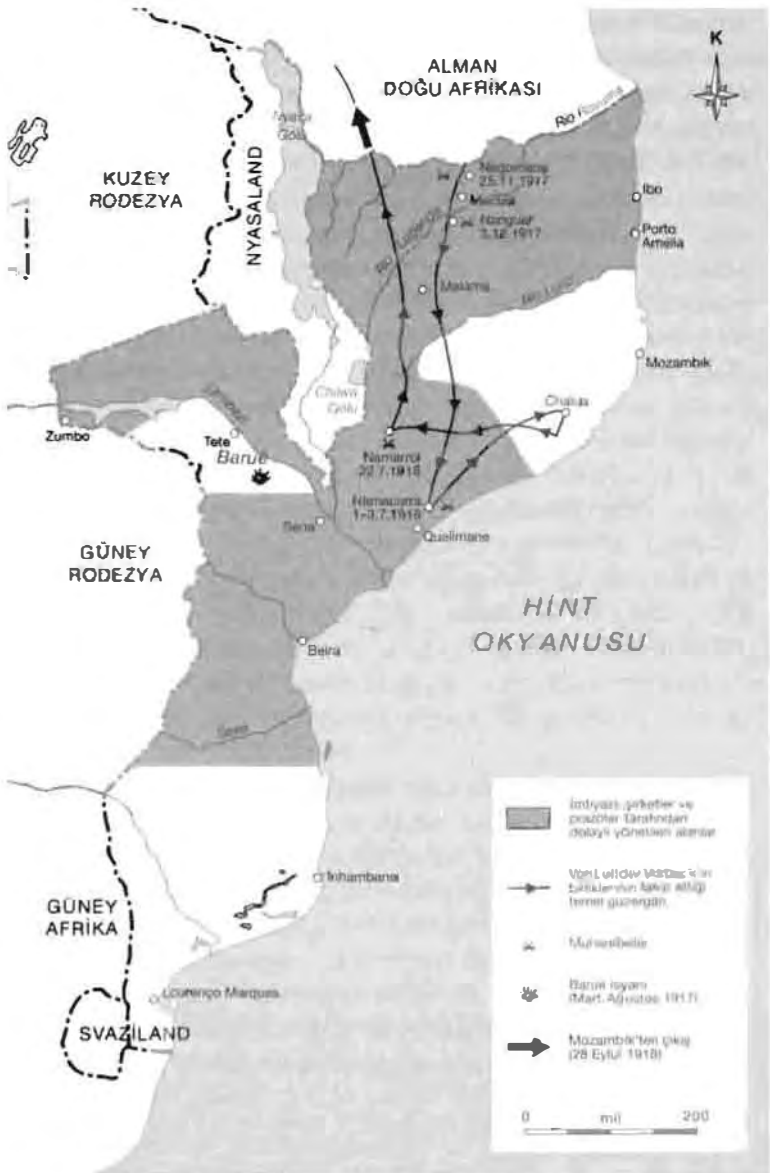
Savaşın hemen sonraki yıllarında sıkı denetimi sürdürmeye yönelik İngiliz çabaları –Gandhi'yi milliyetçi hareketin kenar köşesinden merkezine taşıyıp, eski bağımsızlık hareketinin çeşitli hiziplerinden birçoğunu birleştirerek ve Hindu ve Müslüman milliyetçiler arasında, kırılğan olmakla birlikte, etkili bağlantılar yaratarak– Gandhi'nin ekmegine yağ sürdü. Savaş sonrası toplumsal kargaşa ve hoşnutsuzluktan korkan Hindistan'daki İngiliz yetkililer, savaş dönemi tutuklama ve gözetim altına alma yetkilerini Mütareke sonrasına taşımaya çalıştılar. 1917'de, Hindistan'daki İngiliz yönetimi, savaş esnasında ve ertesinde terörizmin nasıl kontrol altına alınması gerektiği konusunda tavsiye verecek bir komite kurdu. Rowlatt Komitesi, terörizmi ezecek daha geniş polis yetkileri tavsiye etti ve 1919'da Rowlatt Yasası denilen düzenleme Parlamento'da kabul edildi. Hint milliyetçilerinin protestoları gecikmedi. Britanya, onlara göre, bir eliyle cimrice ve yetersiz nitelikte yerel yönetim yetkisi verirken, öteki eliyle de başka yerlerdeki İngiliz uyruklarına verilen özgürlüğü ve ifade hürriyetini onlardan alıyordu. Gandhi, Hindistan'ın birçok kesiminde kitlesel sivil itaatsizlik başlatarak, protestoyu canlandırdı. Bombay'da yaklaşık 150 bin işçi Gandhi'nin Rowlatt Satyagrahası'nı desteklemek için greve gitti ve benzer huzursuzluklar ülkenin her yanında, özellikle büyük şehirlerde ve kasabalarda meydana geldi. Bombay'da, Sir George Lloyd dikkate değer bir ihtiyat sergiledi, fakat Pencab Generali Reginald Dyer'in askerlere Amritsar'daki protestoculara ateş açma emri vermesi, yaklaşık bin göstericinin ölümü, çok daha fazlasının da yaralanmasıyla sonuçlandı –burada ölenler bundan sonra bağımsızlık davasının şehitleri kabul edildi. Hint milliyetçi hareketinin başarıya ulaşması için bir yir-

mi beş yıl daha geçecekti, fakat Rowlatt Satyagraha, Hint milliyetçi hareketini özlemleri ve kapsadığı kitle açısından gerçek bir milliyetçi güç haline dönüştürdü.⁹³

Cihan Harbi, Britanya İmparatorluğu'nu, İngiliz ve emperyal çıkarları savunmak için bir araya getirerek, imparatorlukta sonuçlarından etkilenmeyen pek az toplum bırakan küresel bir çatışmada dünyanın her yerinden halkları içine çekti. Seferberliğin sonucu ile emperyal periferideki savaş deneyiminin etkileri birbiriyle çelişkiliydi. Bazı yönlerden imparatorluğu, tüm savaşlara son verecek bu savaşa katılımının kolektif hatırasıyla birbirine bağladı. Başka yönlerdense, milliyetçi özelemlerin ve imparatorluğu dağıtacak öteki duyguların dizginlerini salıverdi. Cihan Harbi'ne, Britanya'yı ve İmparatorluk ideallerini destekleme tepkisi veren Avustralya ve Yeni Zelanda'da bile, bu tür duygular, imparatorluk milliyetçiliğinin benzersiz siyaset felsefesini yaratacak şekilde yeni milliyetçi özelemlere koşulmadan ayakta kalamazdı. Savaşa katılım ile Britanya'nın imparatorluğundaki katılımcıları arasında içeride baş gösteren toplumsal ve siyasal gerilimler, milli hisleri ve Britanya'nın gerileme halinde olduğu ve yeni milletlerin gelecekte kendilerine daha çok güvenmeleri gerektiği anlayışını besledi. Wilson'un kendi kaderini tayin hakkı idealleri, daha köktenci bir odak verdiği milliyetçi özelemleri billurlaştırdı. Bu bağlamda, Cihan Harbi pek çok yönden imparatorluğun çevresinde milliyetçi hareketleri ve duyguları hızlandırdı, bazı örneklerde de başlattı. Britanya İmparatorluğu, savaşın sonunda en geniş coğrafi büyüklüğüne ve siyasal erişimine ulaşmış olsa da, bu zafer aynı zamanda onun vefatını da telaffuz ediyordu. Pek çok örnekte, imparatorluğun nihai ölüm sancılarını hızlandırmak ve onun Milletler Topluluğu'nun eşit bir üyesine dönüşmesi, ikinci bir büyük küresel yangını gerektirdi, fakat Cihan

93 Bkz. örneğin, Kumar, *Essays on Gandhian Politics*; Judith M. Brown, *Modern India*, s. 202-207; Sarkar, *Modern India*, s. 175-199; Judith M. Brown, *Gandhi's Rise to Power: Indian Politics, 1915-22*, Cambridge University Press Cambridge, 1972 ve Hari Singh, *Gandhi, Rowlatt Satyagraha, and British Imperialism: Emergence of Mass Movements in Punjab and Delhi*, Indian Bibliographies Bureau, Delhi, 1990

Harbi bu muazzam siyasal ve kültürel güçlere hatırı sayılır bir ivme vermişti. Bu anlamda, Cihan Harbi, sadece imparatorluk için ve imparatorluklar arası bir savaş olmaktan çıkıp, aynı zamanda, birçok katılımcı o dönemde anlamamış olsa da, imparatorluğa karşı bir savaş oldu.

Harita 7. Savaş döneminde Portekiz Afrika'sı. İtilaf kuvvetlerinin General von Lettow-Vorbeck'in Mozambik'teki birliklerini tuzaga düşürüp imha etmeyi başaramaması (1917-1918), askerler gibi sivilin de anlatılmamış acılarına yol açtı.

PORTEKİZ İMPARATORLUĞU

FILİPE RIBEIRO DE MENESES

5 Eylül 1923'te, Lizbon'un günlük gazetelerinden *O Século*, ön sayfadan, 1914-1915 Güney Angola seferinin bir önceki gün yapılan anmalarını anlatıyordu. Geniş bir izleyici katılımıyla yapılan anmalar sırasında, Angola Plato Ejderleri Bölgesi'nin 1. Süvari Bölüğü'nün sancakları ve Mozambik'in 1. Yerli Makineli Tüfek Grubu, Askerî Cesaret madalyasıyla onurlandırılırken, Mozambik'in 5. Yerli Piyade Bölüğü Birinci Sınıf Savaş Haçı aldı. Metropol askerleri, Angolalı beyaz yerleşimciler ve siyahi Mozambikli askerler, cesaretlerinin karşılığında minnettarlık ve gazetenin değerlendirmesine göre, ortak bir anavatanla ödüllendiriliyordu. *O Século*'ya göre, "Afrika topraklarında, bir yandan hasın iklimin diğer yandan çok sayıda siyahinin ihanetinin ıstırabını çekerek insanlara ve canavarlara karşı savaş vermiş olanların şanlı mücadelelerinin unutulmuş olduğuna dair fısıltı kampanyası", başkentin sokaklarındaki halk desteğinin de kanıtladığı üzere "dün yerle bir edilmiş" durumdaydı. Yazı şöyle devam ediyordu:

Halen kutlanan bu kampanyanın anlamı, Cumhuriyet'e büyük bir itibar getirmektedir. Bu, yeni rejimin ilk beceri veya si-lahları ve daha sonra bunca fedakârlık yapacağımız dava adına

dökülen ilk Portekizli kanıydı –İtilaf davası, adaletsizliğe karşı hukukun davası, özgürlüğün ve Tötonların militarist tiranlık ve barbarlığına karşı Batı kültürünün davası.

Bu paragraf ve bahsettiği anma, bir dizi dolaysız ve önemli sorular doğurur. Neden Portekiz kolonilerinde, ülkenin Almanya'yla harbe girmesinden bile önce savaşlar yapıyordu? “Çok sayıda siyahinin ihanetleri” nelerden oluşuyordu? Ve şimdi anılmakta olan askeri eylemlerin anısına karşı neden bir “fısıltı kampanyası” başlamıştı? Bu soruları yanıtlamak, savaş dönemi Portekiz Afrikası'ndaki olayların bir özetiyle yetinmeyip, aynı zamanda çağdaş sömürge politikalarının bir betimlemesini ve Portekiz İmparatorluğu'nun özü hakkında kafa yormayı gerektirir. Bu, efsanenin genellikle gerçeklere baskın çıktığı ve 20. yüzyıla gelindiğinde, metropol milliyetçi duygusu ve özlemlerinin sömürge gerçekliklerini, ne yazık ki, trajik sonuçlarla perdelediği bir girişimdi. Charles Maier'in, bu derlemenin Giriş bölümünde özetlenen imparatorluk tanımı, Portekiz ile onun üç kıtaya yayılmış, saygın olsa bile gelişmemiş bir topraklar yığınına oluşturan sömürgelerini kapsayacak kadar geniştir. Birinci Dünya Savaşı'nda başlayıp, 1975'te Angola'daki Portekizli yerleşimcilerin toplu çıkışıyla doruğuna ulaşan bir süreçle, bir zamanlar çok değer verilen sömürge iç savaşın pençesine düştükçe, Portekiz sömürgeciliğine, metropol nüfusun neden olduğu, Afrika yaşamının doğasına yönelik muazzam bir yanlış anlama damga vurdu. Dolayısıyla bir paradoks doğdu. Fernando Tavares Pimenta'nın yakın geçmişte yazdığı gibi, “Portekiz 20. Yüzyılı”nın, “Avrupa 20. Yüzyılı”ndan köklü biçimde farklı olduğu ve bu “farkın, sömürge faktörünün Portekiz tarihinde orantısız bir ağırlığı olmasından kaynaklandığı” doğrudur.¹ Gelgelelim bu, Afrika'daki olayların Portekiz bilincine sızdığı veya “emperyal bir zihniyet”in Portekiz'de ortaya çıktığı anlamına gelmez; nitekim düşünür Eduardo Lourenço, 1974'te, sürmekte olan sömürgesizleştirmeyi, “zaten hissetmediğimiz,

1 Fernando Tavares Pimenta, *Portugal e o século XX: Estado-império e descolonização (1890-1975)*, Edições Afrontamento, Lizbon, 2010, s. 8.

bize dokunmamış bir sömürge mirasından kurtulmak için bir deneme süresi” olarak tanımlayabilmişti.²

1914'te Portekiz İmparatorluğu

Portekiz'in meşruti monarşisi, onlarca yıl süren ihmalden sonra, *Regeneração* olarak adlandırılan, durdurulmuş modernleşme çabasının bir telafisi olarak, 19. yüzyıl sonuna doğru bir sömürge keşif ve yerleşim programı başlattı. Ülke, umut veren bir başlangıcın ardından, ekonomik, toplumsal ve siyasal alanlarda diğer Avrupalı devletlerle arasında olan açığı, sadece kendi kaynaklarına dayanarak kapatmayı başaramayacağını gördü.³ O zaman, monarşi ve ona hizmet eden siyasal partiler halkla, Afrika'da onları milli görkem ve büyük servetin beklediği varsayımı üzerine inşa edilmiş yeni bir anlaşma yapma çabasına girdi –fakat eninde sonunda Portekiz'i sömürgeci uykusundan uyandıran, başkalarının aynı Afrika için girdiği mücadeleyi görmek oldu. Portekiz'in neden veya hangi amaçla harekete geçmek üzere olduğu sorularına pek fazla kafa yoran olmadı –ama diğerlerinin Portekizlilerin uzun zamandır kendi nüfuz alanlarına girdiğini düşündüğü toprakların başkalarınca çiğnendiği duygusu hükümetleri harekete geçirdi. 1884-1885 Berlin Konferansı, Portekiz'in Afrika'daki mevcudiyetinin tarihi ne kadar uzun olursa olsun, hızla bir şeyler yapılmazsa, tüm bu toprakların diğer Avrupalı devletlerce paylaşılacağını anlaşılmamasını hızlandırdı. Ve böylece, mevcut kaynaklar, malzeme ve insan gücü üzerine pek de düşünmeksizin, 1887'ye gelindiğinde Portekiz, şimdi artık ünlü olan *mapa cor-de-rosa*'da (pembe harita), yalnızca sınırları az çok belirlenmiş Angola ve Mozambik'te değil, aradaki –kaba- ca, geleceğin Rodezya Federasyonu ve Nyasaland'i olacak– tüm topraklarda da hak iddiasında bulunmaktaydı. Atlas ile Hint okyanusları arasında uzanan, Afrika'da ikinci bir Brezilya'ya yöne-

2 Eduardo Lourenço, “Requiem' por um império que nunca existiu”, Eduardo Lourenço, *O fascismo nunca existiu* içinde, Dom Quixote, Lizbon, 1976, s. 97-115, alıntı s. 99'da.

3 Tavares Pimenta, *Portugal e o século XX*, s. 21.

lik bu baş döndürücü hayal, Ocak 1890'da, Portekiz'i bugünün Zimbabwesi'nden kuvvetlerini çekmeye zorlayan bir ulti-matom veren İngilizlerce baltalandı.

Kraliyetin devlet destekli bir milliyetçilik girişimi olarak başlamış hareket, hem kendisinin hem de ülkenin aşağılanması-na yol açtı; bu başarısızlık, bazı unsurlarının hemen ertesi yıl ilk başarısız isyanı başlattığı, yükselişte olan Portekiz Cumhuriyetçi Parti tarafından değerlendirildi. Gelgelelim, pek az kişi Portekiz'in neden bu kadar geniş topraklara ihtiyacı olduğu, buraları nasıl işgal edip geliştirebilecek ve tüm sakinlerine hâkimiyetini nasıl kabul ettireceği gibi soruları soruyordu. Dolayısıyla, günün genel geçer Avrupa sömürgecilik temalarına –medeniyeti ve Hristiyan inancını yayma– sahip çıkar görünürken, bu “beyaz adamın yükü”nün gerçekte sömürgelerde yerleşen veya oralara devlet tarafından, çoğu zaman ülkedeki gözetim mahkûmiyeti alternatifi olarak gönderilen Portekizli-lerin omzuna düştüğünü gösteren pek az şey yapıldı.

İngiliz Ültimatomu, monarşinin Afrika'yla cilveleşmesinin sonunu getirmedi. Angola ve Mozambik hâlâ Portekiz'indi ve bu gerçeğin Britanya tarafından tanınması o yıl içinde daha sonra sağlandı; Belçika ve Alman topraklarıyla sınırları da daha dikkatli bir şekilde çizildi (Belçika, bol sayıdaki elmas yatakları sayesinde, son derece zengin olduğu ortaya çıkan Angola'nın Lunda bölgesinde Portekiz'in hakkını tanıdı). Dahası, bu uzun ve yüksek maliyetli “uzlaşma” savaşları, 1890'ların ortasında Portekiz kamuoyunun idolleştireceği birçok kahraman –Mouzinho de Albuquerque ve Paiva Couceiro gibi isimler– yarattı. Fakat bu pahalı savaşlar Portekiz silahlı kuvvetlerinin, diplomatların müzakere etmiş olduğu konuları sağlama aldığı pahalı savunma muharebeleriydi; sömürgelerini dönüşüme uğratmanın gerektirdiği fonlara sahip olmayan Portekizlilerin, büyük bölümü itibariyle ellerini bile değdirmedikleri mevcut topraklara hiçbir yeni parça eklemedi. Portekizli yatırımcıların biriktirip sömürgelere akıtabilecekleri yeterli sermaye bulmaktaki yetersizliği, Mozambik'te hüsrana uğratan sonuçlarla faaliyete geçecek, Kraliyet'in imtiyaz verdiği şirketlerin kurulmasına

yol açtı.⁴ Bu sömürgeler ayrıca, şanslarını başta Brezilya olmak üzere, daima Atlas Okyanusu'nun öteki kıyısında deneyen Portekizli göçmenler tarafından da küçümsenmekteydi.

Ekim 1910'da Portekiz bir cumhuriyete dönüştü; iktidar, o zamana dek hep dışlanmış –kentsel orta sınıf– çevrelere mensup yeni bir yönetici seçkin grubun eline geçti. Portekiz Cumhuriyetçi Parti kısa süre sonra çeşitli rakip parçalara ayrılacak olsa da, geniş ideolojik yelpazesine bakıldığında, tüm bu hiziplerin Portekiz'in bir sömürgeci devlet olarak devamı ihtiyacı üzerinde mutabık olduklarını gösterir. Cumhuriyetçiler Portekiz tarihinin, başta Keşifler çağında olmak üzere geçmişte tezahür eden milli dehanın kısıtlandığına ve ardından Kraliyet ve Katolik Kilisesi gibi gerici güçlerce söndürüldüğüne dayanan, kendine özgü fakat hatalı bir değerlendirmesini yapan milliyetçilerdi. Cumhuriyetçilerin misyonu, büyüklüğe doğru bir kendini bulma sürecinde halka önderlik etmektir ve –şanlı geçmişle hâlâ canlı bir bağlantı olarak görülen– imparatorluğun bu süreçte oynayacağı önemli bir rol vardı.⁵ Onlara göre, imparatorluğun önemi, büyük ölçüde didaktik doğasında yatıyordu. Afrika'dan yabana atılmayacak bir zenginliğin devşirilmesi umudu da sönmemişti. Rejimin en büyük siyasal oluşumu olan Demokrat Parti'nin tartışmasız lideri Afonso Costa, ilk bütçe fazlasını elde ettiğinde, artan paranın önemli bir kısmını, gelişmesi Portekiz'in sömürgeci ihtiraslarının sürdürülmesinde temel olan deniz kuvvetlerine tahsis etti (bkz. Görsel 18). Fakat aynı Afonso Costa, Portekiz'in imparatorluk adına en büyük ihtiyacının bu haşın topraklara sömürgeci olarak –elinde bol bol bulunan– yoksul halk kitlelerini değil, bunun yerine, yatırım ya-

4 Mozambik ve Nyassa Şirketleri konusunda, bkz. örneğin, Leroy Vail, "Mozambique's Chartered Companies: The Rule of the Feeble", *Journal of African History*, 1976, sayı 17/3, s. 389-416 ve Barry Neil-Tomlinson, "The Nyassa Chartered Company", *Journal of African History*, 1977, sayı 18/1, s. 109-128.

5 Maria Cândida Proença şöyle yazar: "Milli birlik ve kimlik oluşumunda imparatorluğun gücünün bilincinde olan cumhuriyetçiler çok geçmeden kültürel ve siyasal söylemlerine, deniz aşırı toprakların savunması, muhafazası ve geliştirilmesini de kattılar. [...] "A questão colonial", Fernando Rosas ve Maria Fernanda Rollo (ed.), *História da primeira república portuguesa* içinde, Tinta da China, Lizbon, 2009, s. 205-228, alıntı s. 205'te.

Görsel 18. Cumhuriyetin önde gelen devlet adamı Afonso Costa, Portekiz'in sömürgelerinin karşı karşıya olduğu sorunları anlamıştı, fakat anlamlı bir reform yapacak güçten yoksundu (UNOC Kütüphanesi, Milletler Cemiyeti Arşivi).

pacak çok parası olan az sayıda kişiyi göndermek olduğunu da söylemiştir.⁶ Bunlar olmadığı için, yatırımları ya devlet yapmak zorundaydı ya da birilerinin, bir yerlerde kâr elde edebilmesini sağlamak için sömürgelerde işlerin yürütülmesini devlet adamakıllı üstlenmek zorundaydı.

Costa ve diğerleri, sömürgeci özlemlerini politikalara dönüş-türmenin ve bu politikaları uygulamanın ne kadar güç olduğunu anlamaya başlamışlardı. Cumhuriyetin, liderlerinin Porte-

⁶ Bu iddia, Costa'nın, geçici olarak kabineden ayrılması sonucu Lizbon'un Escola Politécnica'sında bir kürsü için başvurması bağlamında yapılmıştı. Bu tez ve diğer yazılar, konuşmalar ve kilit önemdeki yasama örneklerinden yapılmış bir seçki için bkz. A.H. de Oliveira Marques, *Afonso Costa*, Arcadia, Lizbon, 1972.

kiz'in denizaşırı vilayetlerindeki konumunun gerçek bir dönüşüme yol açacağına inandığı bir sömürge programı vardı. Bunlar gitgide artan şekilde, birçok ve sıklıkla birbirine zıt duygularla harekete geçen bir sürü düşmanın tehdidi altındaydı; ancak, bunlardan en güçlüsü, Lizbon'un sömürgelerde mevcut kaynakları, olabilecek en iyi şekilde kullanma yetersizliği idi. Avrupa'nın geri kalanının gözünde Portekiz'in en büyük günahı, onu sömürgeciliğin temel kalkınma misyonunu yerine getirmekten alıkoyan yoksulluğuydu. Angola ve Mozambik'in zenginliği, Lizbon'un yetkisi altında, bu topraklardaki yerli hükümdarlarının yönetimi altında olduğu zamanki kadar kullanılmadan kalıyordu. Cumhuriyetin planları, iktidarın, sömürge yaşamını canlandırmak için nerelerde ve ne zaman reformların gerektiğini tesbit etmek üzere halkla (yani yerel beyazlar) yan yana çalışacak yerli yetkililere⁷ devredilmesine dayanıyordu. *Terreiro do Paço*'nun vesayetinden kurtulan sahadaki sömürge yetkilileri, sömürgeleri akılcı şekilde kalkındırmak için gereken kararları alacaktı. Bu, pek çok yönden, uzun zamandır ihmal edilmiş yerel yapıların yetkilerinin metropol Portekiz'e devredilmesi planının ayna imgesiydi. Medenileştirme misyonu açısından da yeni pek az şey söylenmekteydi; üstelik hayata geçirmek için yapılanlar bundan bile azdı. Aslına bakılırsa, ülke içinde Katolik Kilisesi'ne muhalefeti, cumhuriyetin, Kilise'nin sömürgelerdeki işbirliğini elde etmesini güç-

7 1911 Anayasası'nın 67. maddesi şöyledir: "Denizaşırı vilayetlerin idaresine, özel olarak her birinin eriştiği medeniyet düzeyine uyacak şekilde tasarlanmış yasalarla birlikte, ademimerkeziyet ilkesi rehberlik edecektir." Ancak Ağustos 1914'teki -fazlasıyla geniş kapsamlı olduğunu söylemek gerek- ilk yasa, her bir sömürgecin gelecekteki "anayasal beratları"nı belirleyecek esaslarla birlikte, cumhuriyetin sömürgelerinin geleceğine yönelik vizyonunu çizmek üzere çıkarıldı. Her bir sömürgecin, yerel topluluğu temsilen seçilmiş/atanmış bir *Conselho da Governo* ile yan yana çalışacak bir valisi olacaktı. Sömürge ne kadar gelişmişse, ilçe idarecileri/konseyleri ve benzeri ile kasaba, hatta mahalle düzeyine dek incek idari/siyasi organların varlığı daha da derinleşecekti. Bu, dönemin koşulları göz önüne alındığında hayalperest bir vizyondur. On iki aylık tahmine karşın, ilk "Anayasal Beratlar"ın hazırlanması üç yılı buldu: Cape Verde (Nisan 1917), Portekiz Ginesi (31 Mayıs), Portekiz Hindistanı (27 Temmuz), São Tomé e Príncipe (11 Ağustos), Timor (23 Ağustos), Macau (5 Kasım) ve Angola (28 Kasım). Mozambik'in heratı hiç yapılmadı. Tümümüz 1918'de Başkan Sidónio Pais tarafından açıklandı.

leştirmişti. “Kilisenin yardım faaliyetlerinin kilise hiyerarşisinden bağımsız bireylerce yürütülmesi planlarıysa”, çizim tahtasında kaldı. Daha önce monarşinin yaptığı gibi, cumhuriyet de sömürge tartışmasına dahil olan farklı grupların çıkarlarını uzlaştırmayı başaramadı: Metropol iş âlemi çıkarları, sömürgelerdeki (çok az sayıda) yerleşimci ve yerli nüfus.⁸ Kaldı ki, cumhuriyetin, her ne kadar sömürgelerin kalkınmasının önünde bir engel daha oluşturacak olsa da, sömürgelere giren ve çıkan mallara uygulanan ithalat ve ihracat vergilerinden vazgeçmesi olanaksızdı.⁹

Bu nedenledir ki, rejim değişikliğine karşın, Portekiz’in temel sorunu para yokluğu olmaya devam etti. Metropolde ve sömürgelerde ekonomik yaşam uyuşukluğunu sürdürdü; yeterli fonlar olmaksızın, ne kadar iyi niyetli de olsa, Afrika’da yasaları uygulayacak idari varlık pek mümkün değildi; idare ve malzeme geliştirmeleri (örneğin işlerliğe sahip bir nakliye şebekesi) olmaksızın, daha çok yerleşimci gelemezdi. İmparatorluğun mali yaşamı, tek bir bankaya, *Banco Nacional Ultramarino*’ya emanet edildi. Kurum, yetersiz faiz oranları belirlemek zorundaydı, sömürgelerin zararına da olsa kaçınılmaz olarak bunu yaptı. Askerî seferler daha önceki gibi devam ederken, Avrupa’nın başkentlerinde Lizbon’un kötü durumuna duygu-daşlık yokluğu, yabancı hükümetlerin Portekiz topraklarında yaşama ve çalışma koşullarına karşı özel grupların şikâyetlerini daha çok göz önüne almasını getirdi. Gemilerle Sao Tomé e

8 Nitekim Mayıs 1911 tarihli bir karar, yerli halkın üyelerinin bir işe girmekte serbest olduğunu ilan ederken, bir aylak sayılmamak için onları, her yıl belli sayıda gün çalışmakla yükümlü tutuyordu –bu, devlete ve özel şirketlere bedava işgücü tedarikini sağlayan hatırı sayılır bir yasal boşluktu. Daha da kötüsü, sömürgelerdeki işçilere fiziksel cezayı yasaklayan kanunların fiili yaptırımının pek olmamasıydı.

9 Pedro Aires Oliveira şöyle yazar: “1892’nin himayeci rejiminden vazgeçerek, sömürge burjuvazisinin daha güçlü bir şekilde gelişmesine izin vermek, metropol maliye idaresi açısından büyük kayıpları gerektirecekti; bu ise, Lizbon’daki yönetici sınıfın kabul edebileceği bir şey değildi.” P. Aires Oliveira, “O factor colonial na politica externa da Primeira República”, Filipe Riheiro de Meneses ve Pedro Aires Oliveira (ed.), *A primeira república portuguesa: Diplomacia, guerra e imperio*, Tinta da China, Lizbon, 2011, s. 299-332, alıntı s. 303 içinde.

Príncipe'nin çikolata plantasyonlarına götürülen, Birinci Dünya Savaşı öncesi yıllarda bir *cause célèbre*'e dönüşen Angolalı işçilerin gördüğü muamelelere özel bir dikkat gösterildi.¹⁰ Tüm bu sorunlar, hisse sahiplerinin Portekiz'in kontrolünün ötesine geçen çıkarlar ve koşullar doğrultusunda değiştiği ve performansı ekonomik kalkınma ve Portekiz egemenliğinin savunması açısından başlangıçtaki beklentilerin çok gerisinde kaldığı Mozambik'teki imtiyazlı şirketler için de aynı şekilde geçerliydi.

Önceki tüm tartışma hesaba katılırsa, Portekiz İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı deneyimi tümüyle özgündü ve savaş dönemi imparatorluklarına ilişkin herhangi bir genellemeyi içermesinin zorluğu şaşırtıcı değildir. Avrupa yaşayan hafızadaki en büyük savaşın içine sürüklenirken, Portekiz deneyimsiz ve beceriksiz politikacılar tarafından, uluslararası ve sömürgeci yükümlülüklerinin gerçekliklerine dair pek az anlayışla yönetilmekteydi. Bundan başka, imparatorluğu savaş için seferber etme kavramının ta kendisinin, Portekiz'in savaş faaliyeti göz önüne alındığında yabancı gibi görülmesi de şaşırtıcı değildir. İnsan ve malzeme kaynaklarının Avrupa'daki muharebenin sonucunu etkileyecek şekilde seferber edilmesi, bir toprak üzerinde maddi bir denetimi ve nüfusuyla belirli düzeyde etkileşimi gerektiriyordu ki, bu da Portekiz devletinin ve temsilcilerinin yürütme becerisinden yoksun olduğu bir şeydi. Gerçekleştirilen sınırlı seferberlik de, keza devasa Avrupa kaynaklarını tüketen Afrika'daki savaş faaliyetine yardımla kısıtlı kaldı. 19. ve 20. yüzyılların Portekiz "kontrol altına alma" seferlerini açıklamak için başka herkesten çok çalışmış olan Fransız tarihçi René Pélissier, sadece Mozambik'e 825 subay ve 18.613 asker gönderildiğini, buna Afrikalı birliklerdeki 10.278 askere kumanda etmek üzere 303 subay ve 682 çavuşun da eklenmesi

10 Sao Tomé e Príncipe'deki işçi suistimalleri hakkında, bkz. Lowell J. Satrem, *Chocolate on Trial: Slavery, Politics and the Ethics of Business*, Ohio University Press, Athens, OH, 2005; ilgili bölüm, Kevin Grand, *A Civilized Savagery: Britain and the New Slavery in Africa 1884-1926* içinde, Routledge, New York, 2005 ve Catherine Higgs, *Chocolate Islands: Cocoa, Slavery and Colonial Africa*, Ohio University Press, Athens, OH, 2012.

gerektiğini yazar.¹¹ Benzersiz şekilde, metropol Portekiz, imparatorluğun sınırlarını emniyete almak üzere zorlu bir dönemde, korkunç insani sonuçlarla seferber edildi. Gelgelelim, kayda değer husus, imparatorluğun savunmasının, büyük bir kuvvetin, *Corpo Expedicionário Português*'in (CEP) gönderildiği Batı Cephesi'ne odaklanmış Lizbon'da bir ek gösteri gibi algılanmasıydı. İtılaf Devletleri'ne gerek Afrika gerek Fransa için yapılan taahhütlerin ölçeği, tümüyle uygunsuz kişilerin askere alınması kadar, deneyimsiz, yetersiz veya siyasal olarak inançsız subayların büyük sorumluluk mevkilerine getirilmesiyle sonuçlandı.¹²

Sonuç olarak, imparatorluğun seferberliği Portekiz için neden oluşmaktaydı? En büyük sömürgeler –Angola ve Mozambik– değinildiği üzere, büyük ölçüde gelişmemiş durumdaydı; son tahlilde askerî güç tehdidiyle sürdürülen Portekiz denetimi belli belirsizdi ve bu toprakların büyük bölümüne ancak yakın geçmişte yerleştirilmişti; bir barınma vergisi ödemesi –çoğu zaman devletin resmî temsilcileri değil de, düpedüz gezgin satıcılar tarafından tahsil edilen– Afrikalılar ile Portekiz idaresi veya imtiyazlı vekilleri arasındaki tek temas noktasıydı. Mozambik'in tamamında ve devlet tarafından herhangi bir yetkiyle istihdam edilmemiş olarak, çoğunlukla Lourenço Marques, Manica ve Beira'da yoğunlaşmış binden az yerleşimci vardı. Angola'daki rakamlar da benzer olmakla birlikte, Portekiz köken-

11 General Luís Augusto Ferreira Martins, *Portugal na grande guerra*, Ática, Lizbon, 1935-1938, ii, s. 337'de, Portekiz'in Afrika'daki savaş faaliyetine dair şu rakamları verir: Afrika'ya 32 bin subay ve asker gönderildi; Mozambik'te Portekiz kuvveti 4.811 ölü ve 1.593 yaralı, malûl ve kayıp verdi; Angola'da, bu rakamlar 810 ve 513 oldu. Albay Freire de Andrade'nin, 25 Şubat 1919 tarihli bir raporda, çeşitli seferler için verdiği farklı rakamlar toplam 1.128 subay, 19.925 Avrupalı asker, 10.778 yerli asker, 116.381 hamal ve binlerce yuk hayvanından ibaretti. Ministério dos Negócios Estrangeiros (MNE), Arquivo Histórico Diplomático (AHD), Terceiro Piso, Armário 9, Maço 6B.

12 İngiliz askerî yetkilileri, İtılaf saflarında zayıf bir nokta yaratacağı korkusuyla, CEP'nin Batı Cephesi'ne sevkine karşı çıktılar. Portekiz tarafının ısrarının, Verdun ve Somme'daki çok kanlı çarpışmaların ardından Fransızların asker ihtiyacıyla birleşmesi, bu direnişi yendi. Bkz. F. Ribeiro de Menezes, "A grande aposta da república: O Corpo Expedicionário Português", Ribeiro de Menezes ve Aires Oliveira (ed.), *A primeira república portuguesa* içinde, s. 223-244.

li karma ırktan oluşan yerel elit daha büyüktü. Sonuç olarak, her iki sömürge barış döneminde, başta Rodezya olmak üzere, Afrika'nın iç kesimlerine erişim noktaları ve işçi rezervuarları olarak hizmet ediyordu. Sömürgeci devlet uzun zamandır özel teşebbüs için işçi tedariki faaliyetine katılmıştı. Angola, São Tomé ve Príncipe adalarındaki kakao plantasyonlarına, Mozambik ise, Rand ve Rodezya'daki madenlere işçi sağlıyordu. O halde, şaşırtıcı olmayacak şekilde, Portekizli olsun olmasın, sefer halindeki ordulardaki hamallar başta olmak üzere, savaşta en etkili seferber edilen kaynak emektir. Tam ve kesin rakamlara ulaşmak zordur. Pélissier, daha önceki E. Azambuja Martins'e ait bir çalışmaya dayanarak, İngiliz ordusuna 30 bin hamal sağlanırken, Portekizlilerce 60 bin hamal kullanıldığını ileri sürer.¹³ Bu hamalların toplanma tarzı ve ordularda hizmet verirken maruz kaldıkları koşulların önemli sonuçları olacaktı. Bundan başka, daha önce gördüğümüz gibi, bir kural olarak, geldikleri sömürge dışında başka sömürgelere tayin edilerek (aynı şey yerel beyaz askerler için geçerli değilken) Afrika'lı askerlere kumanda eden Portekizli astsubaylar ve subaylarla birlikte, imparatorluk çapında toplanan askerler vardı. Son olarak, yine gördüğümüz üzere ve önceki uygulamalarla uyumlu olarak, Portekizliler yerel "destek kuvvetleri"ni –devletin yetkesine karşı ayaklananların elindeki bölgeleri yakıp yıkmak için istihdam edilen dost etnik gruplar– eğitiyorlardı.

Başka bir deyişle, Büyük Britanya ve Fransa (hatta Belçika) gibi ülkeler, sömürgelerini kendi ekonomik savaş faaliyetlerini güçlendirmek ve Batı ve diğer cephelerde savaşan ordularını pekiştirmek için kullanırken, Portekiz kendini, Avrupalı ve Afrikalı askerlerini Afrika'daki muharebe meydanlarına sevk etmek zorunda buldu; dahası, bunlar kısmen sadece karşılına dikilen küçük Alman kuvvetleriyle çarpışmakla görevlendiril-

13 René Pélissier, *Naissance du Mozambique: Résistance et révoltes anticoloniales (1854-1918)*, ii, *La conquête*, Pélissier, Orgeval, 1984, s. 684. Bu rakamları ilk ileri süren, E. Azambuja Martins, "A campanha de Moçambique", General Ferreira Martins (ed.), *Portugal na grande guerra* içinde, ii, Ática, Lizbon, 1934. Azambuja Martins, General Ferreira Gil'in Mozambik seferindeki kurmay başkanıydı.

di. Harp boyunca Portekiz'in Afrika'daki savaş faaliyetinin büyük bölümünü, Afrikalılarla yapılan muharebeler oluşturdu.

Angola ve Mozambik'teki askerî faaliyet, 1914-1918

Hatalı olarak, İngiltere'nin en eski müttefiki Portekiz'in Almanya'yla savaşta olduğuna inanan Alman askerî birlikleri, Avrupa'da savaş başlar başlamaz Güney Angola ve Kuzey Mozambik'teki Portekiz karargâhlarına sınır ötesi akınlar düzenledi. Bunların devamı olarak Güney Angola'daki bir sınır çatışması Aralık 1914'te tırmanarak, büyük bir Alman akınına ve Portekiz'in yenilgiye uğradığı Naulila muharebesine yol açtı.¹⁴ Yakın geçmişte "asayişi sağlanmış" bu Portekiz bölgesinin tamamı, peşinden gelen bir panik dalgası ve Kwanyama (Portekizcede, Cuanhama) halkının arasında muazzam bir yerli isyanının başlamasıyla tekrar karıştı. Ardından, İtilaf kuvvetleri Alman Güneybatı Afrikası'nı fethederken, Portekizliler de Güney Angola'daki denetimi yeniden kurmaya çalıştı. Lizbon tarafından, 63 yaşındaki General Pereira da Eça kumandasında yeni bir kuvvet gönderildi. Askerlerini halihazırda orada olan kuvvetlerle birleştiren generalin elinde 265 subay, 7.489 er ve erbaş ile 60 top ve makinelili tüfek vardı. Toprak işgali, yol (800 kilometrelik), telgraf ve telefon hatları ve benzeri inşaa faaliyetleriyle tekrar başlatıldı. Bu, Portekizlilerin bir terör politikası izlediği ve gerek Angola gerek São Tomé'de zorunlu askere almaların yaygınlaştığı, alabildiğine gaddar bir sefer oldu. Bu kuvvetlerin işlediği savaş suçları iddiaları, Temmuz 1917'de Lizbon'daki parlamentoda gizli bir oturumda duyurulacaktı.¹⁵ Ve 18-20 Ağustos 1915 arasında yapılan Môngua muharebesinde, bu harekât Afrikalı ve Avrupalı askerler arasında yapılan en büyük muharebelerden birine sahne ol-

14 Bu ilk çatışmaların yakın geçmişteki bir anlatısı için, bkz. P. Southern, "German Border Incursions into Portuguese Angola prior to the First World War", *Portuguese Journal of Social Sciences*, 2007, sayı 6/1, s. 3-14.

15 Bkz. F. Ribeiro de Meneses, "Too Serious a Matter to be Left to the Generals? Parliament and the Army in Wartime Portugal, 1914-1918", *Journal of Contemporary History*, Ocak 1998, sayı 33/1, s. 85-96.

du. Kwanyama Kralı Mandume Ya Ndemufayo'nun Môngua'daki yenilgisi, yöredeki halkın Güneybatı Afrika'ya kitlesel kaçışına yol açtı ve orada Güney Afrika idaresine girdiler.

Almanya Mart 1916'da Portekiz'e savaş ilan etti. Mozambik-Alman Doğu Afrikası sınırındaki kuvvetlerini takviye etmiş olan Portekizliler, Rovuma Nehri'nin ağzının sağ kıyısındaki tartışmalı Kionga bölgesini hızla işgal ettiler,¹⁶ fakat daha sonra, Nişan'da Alman sömürgesinin ana kesimine doğru ırmağı geçmeye kalkıştıklarında geri püskürtüldüler. Temmuz'da, General Ferreira Gil, 4.500'ü aşkın subay ve erden oluşan büyük bir sefer gücüyle bölgeye ulaştı. Lizbon'daki yeni Kutsal Birlik hükümetinin, bir askerî zafer elde etmesine yönelik şiddetli siyasal baskısı altındaydı; ancak, Hew Strachan'ın gösterdiği gibi, Güney Afrika'nın Mozambik'teki ihtiraslarının esiri oldu.¹⁷ Nihai misyonu –Portekiz ordusunu Alman topraklarının iç kesimlerine, denizden veya önemli tüm yollardan uzağa Masasi'ye kadar ilerletmek– çok zorluydu; Mozambik kıyısındaki Palma'da yer alan karargâhında kalan, anlamlı denebilecek herhangi bir Afrika muharebe deneyiminden yoksun Ferreira Gil, bu görevin imkânsız denebilecek kadar çetin olduğunu gördü. Portekiz ordusu çok büyük bir sayısal üstünlüğe sahipti, ama çok yavaş ilerliyordu. Büyük çoğunluğu, muharebede olduğu kadar, Afri-

16 Kionga'nın savaşın sona ermesinden sonra alıkonulması, hızla bir Portekiz savaş amacına dönüştü, ama hiçbir şekilde kesinleşmedi. Emperyal Savunma Komitesi'nin Bölgesel Değişimler Altkomitesi, 22 Mart 1917'de yayımlanan İkinci Görev Dönemi Raporu'nda, "Portekizliler Güney sınırında, kendilerine Rovuma Irmağı'nın ağzının sağ kıyısını alımlarını sağlayacak küçük bir düzeltme istemiştir. Komite, bu noktada görüş belirtmeden önce, Rovuma'nın güneyindeki Alınanlara ait bölgenin değeri konusunda daha kesin bilgi ihtiyacına" işaret ettiğini belirtti. (TNA: PRO; Kabine Evrakı).

17 Hew Strachan, 1915'te Jan Smuts'ın Mozambik'i Zambezi Nehri'nin güneyinde, varsayımsal olarak fethedilen Alman Doğu Afrikası topraklarını Portekiz'le değiştirme arzusunu ve Britanya İmparatorluğu'nun bölgedeki kuvvetlerinin başkumandanlığına getirildiği zaman, Ferreira Gil'in Alman sömürgesinin fethine katılımına izin verip vermemek konusundaki ikirciklik arasındaki bağlantıyı tespit eder: "Eğer Portekizliler, Smuts'ın onlara vermeye niyetli olduklarını, kendi çabalarıyla kazanacak olursa, Güney Afrika Delagoa Körfezi'ni ve bitişik topraklarını onlara devretme durumu, hatırı sayılır ölçüde zayıflayacaktı." Hew Strachan, *The First World War in Africa*, Oxford University Press, Oxford, 2004, s. 161-162.

ka'da hayatta kalabilmek konusunda pek az eğitimli, acemi askerlerden oluşuyordu. Lojistik ve sıhhi destek zayıftı ve Portekiz kuvvetleri Afrika'da sefer yapmanın ne demek olduğuna dair hiçbir kurumsal belleğe sahip değilmiş gibiydi (inanılmaz şekilde, bir anlatıya göre, tayınları büyük ölçüde, çok değerli suyun kaynatılmasını gerektiren ve askerlerin susuzluğunu artıran tuzlu morinadan oluşuyordu). İlk hedefleri olan Newala'yı 22 Ekim'de ele geçirdiler, fakat çoktan perişan hale gelmiş olduklarından, bundan fazla ilerleyemediler. Batan kruvazör *Königsberg*'in kumandanı, gemiden kurtarılmış topları beraberinde getiren Yüzbaşı Looftun komutasındaki daha küçük bir Alman kuşatma kuvvetine çabucak teslim oldular. Bir haftalık bir kuşatmadan sonra ve bir kurtuluş çabasının başarısızlığa uğramasının ardından, Portekizliler kaçarak, 28 Kasım gecesi dağınık halde Mozambik'e dönüp, tam bir düzensizlik içinde Palma'da bir araya geldiler ve tam bir bozguna uğramaktan ancak yağmur sezonu ve İngiliz donanmasının zamanında müdahalesiyle kurtulabildiler. Zayıat çok yüksekti ve bu fiyaskodan Ferreira Gil sorumlu tutuldu.¹⁸ İşleri daha da kötüleştiren, Doğu Angola'da genellikle Luchazes ayaklanması olarak anılan devasa bir isyanın patlak vermesiydi.¹⁹ Barınma vergisi –tahsili yerel yetkilile-

18 Von Lettow-Vorbeck şöyle yazacaktı: "Dört dag bataryası, bir dizi makineli tüfek, birkaç yüz tüfek, çok miktarda mühimmat, birkaç otomobil, levazım ve her çeşit teçhizattan oluşan, gerçekten hatırı sayılır miktarda ganimet elde ettik. Sonraki haftalar boyunca da, gömülü halde büyük miktarda erzak ve mühimmat bulmaya devam ettik." General von Lettow-Vorbeck, *My Reminiscences of East Africa*, Hurst and Blackett, Londra, 1920, s. 166. Muhalefet milletvekili Tamagnini Barbosa, Ferreira Gil'i askerlerinin gerisinde kalıp bric oynayan, muhaberat hatlarını sağlam tutmayı ve etkili keşif faaliyetlerini yaptırmayı ihmal eden lakayı bir kumandan olarak betimledi. Generalin Newala'daki performansını "korkakça ve bir subaya yakışmayan" şeklinde niteleyerek, yenilginin 1 telsiz, 4 top, 500 top mermisi, 8 makineli tüfek, 1.500 tüfek, 60 bin mermi, 5 kamyon ve 100 mühimmat arabasının kaybından kaynaklandığını ileri sürdü. Orijinal zabıtlar için, bkz. Assembleia da República'nın kütüphanesindeki tutanaklar veya (belirli bir ihtiyatla kullanmak şartıyla) Ana Mira (ed.), *Actas das Sessões Secretas da Câmara dos Deputados e do Senado da República Sobre a Participação de Portugal na 1 Grande Guerra*, Assembleia da República/Afrontamento, Lizbon, 2002.

19 René Pélissier buna Bundas ayaklanması der. Bkz. René Pélissier. *Les campagnes coloniales du Portugal, 1844-1891*, Pygmalion, Paris, 2004, s. 280-281.

rin tek işlevi olan– ödemelerine çoğu zaman suistimalci uygulamalar damgasını basıyordu ve bu isyanda da kıvılcımı ateşleyen o oldu. Burası çok geniş ve seyrek yerleşimli bir alandı; yerel kabile liderleri Portekizlilerin gücüne tam anlamıyla ikna edilememişti. Isyan Haziran 1916'da başladı, fakat operasyonlar Nisan 1917'ye kadar sürdü. Bu isyan da, bu kez İngiliz denetimindeki Rodezya'ya doğru olmak üzere, büyük ölçekte sivil halkın geniş çaplı yer değiştirmesine yol açtı.

1917, Afrika'da Portekizliler için uzun ve bitmek bilmez bir kâbus yılı oldu. Nisan'da, Angola'daki (ordu hiçbir şey yapmadan seyrederken, yerleşimcilerin korkunç emek istismarları ve toprak sömürülerinin sahnesi olan) Amboim ve Novo Redondo kahve plantasyonlarında isyan başladı. Asi kabileler, kalelerin içindeki beyazlara zarar veremediler, fakat malikânelerine ve kahve ambarlarına saldırdılar: Yerleşimciler ve aileleri öldürüldüğü gibi, ekonomik olarak toprağa erişim bağlantılarını yok etme girişiminde bulunuldu. Bu isyan, 1961'e dek Angola'da yaşanan en büyük Avrupalı can kaybı olarak kalacaktı. Olaylara ilişkin resmî rapor, yerleşimcilerle tüccarların istismarcı uygulamaları ile şiddet arasındaki nedensel bağa değiniyordu. Sonunda, siyahilerin siyahilere karşı yaptığı, sömürge yetkililerinin meşrulaştırdığı bir savaş, Ovimbundo ihtiyat kuvvetleri tarafından bastırıldı. Bu durum, kısmen Angola Genel Valisi Massano de Amorim'in, daha fazla asker talep ederek Portekiz'de yeni bir krize yol açmak istemeyişinden ve elindeki pek az şeyle yetinmek zorunda kalmasından kaynaklandı. Çatışmalar 1918 yazına dek sürdü. Çok da uzak sayılmayacak, Cuanza Nehri'nin sol kıyısında (Libolo bölgesi) Ambundo etnik grubu da aynı yıl ayaklandı: Güney Cuanza Yöresi'nin tamamı, 23 Temmuz'dan itibaren kuşatma halindeydi. Oraya gönderilen ilk kuvvet yenilgiye uğratarak püskürtüldü; bölgenin beyazları Calulo adlı kalede kuşatıldılar. Bu isyan da 1918'e kadar sürerek, sonunda 40 subay, 50 çavuş, 275 Avrupalı ve 1.200 Afrikalı askerden oluşan bir kuvvetle, yerel halkın büyük kayıplara uğraması pahasına bastırıldı.²⁰

20 Pelissier, a.g.e., s. 293-297.

Gelgelelim, isyanların en vahim olanı, Afrika'nın öteki ucunda, Mozambik'i ikiye bölen hayati önemdeki Zambezi Nehri boyunca meydana geldi. En güçlü şekilde eski Barué Krallığı'nda ortaya çıkan isyan, Mart ayından Eylül'e kadar sürerek, nehrin yukarı kesimindeki Tete yöresine olduğu gibi, Zambezi'nin güney kıyısı boyunca aşağıya doğru yayılarak, sonunda Avrupalı kuvvetler ve Afrikalı ihtiyatlarca bastırıldı. Bu isyana, aşırı vergilendirme ve daha da çok sayıda askere almalar yol açtı: Bu askerler yol projelerinde (Tete'den Salisbury'ye) ve savaş faaliyetinde hamal olarak kullanılmak amacıyla toplanmaktaydı. Yakalanıp zincire vurularak Quelimane'ye gönderiliyor, oradan da büyük şiddet sahneleri arasında kuzeye sevk ediliyorlardı. İsyanın başlamasından önce, tahkim edilmiş yerler kurmak ve Nongwe Nongwe ve Makossa, yenilmiş eski bir hükümdarın oğulları, diğer yerel liderler, hatta destek vermeyi reddeden Rodezya'daki İngiliz yetkililer arasında müzakereler olmak üzere, yabana atılmayacak hazırlıklar yapıldı. Bu girişime bir medyum yardım etti ve kurşunları suya dönüştürme sözü veren geleneksel bir lokman hekim de olayı hararetlendirdi. Savaş sırasında seferberlik burada yapılsaydı, bölgede çok az sayıda olan Portekizlilere karşı olacağı ileri sürülebilirdi. 15 bini aşkın savaşçı toplandı, fakat Portekizlilere direnmek dışında belirgin bir amaçtan yoksun olan isyan, eninde sonunda başarısızlığa mahkûmdu.²¹ Sonunda bastırılmasına azımsanmayacak bir katkı da, (yakındaki Angonia'dan) 10 ila 15 bin ihtiyattan geldi. Bu askerlere ayda 10 şilin ödendi ve kadın ve çocuk da dahil, taşıyabilecekleri tüm ganimeti almalarına izin verildi. Bunu takip eden mücadele, Afrika'daki son büyük köle mücadelesi olarak betimlenmiştir. 12 bin kadar kişi çareyi Rodezya'ya sığınmakta bulurken, bunu izleyen son inatçı direnişçileri baskı ve imha faaliyeti Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna dek sürdürdü: Harekâtları ve doğasını gizli tutma çabasıyla birlikte, teröre başvuruldu.²²

21 Malyn Newitt, *A History of Mozambique*, Indiana University Press, Bloomington ve Indianapolis, 1995, s. 417-419. Bkz. ayrıca, Pelissier, *Campagnes coloniales*, s. 284-289.

22 İsyanın İngiliz Savaş Kabinesi'nde ele alınmasıyla, bu çaba büyük ölçüde boşa çıktı. 18 Nisan 1917 haftasını kapsayan Batılı ve Genel Rapor, n. 12, Bei-

Bahar 1917, ayrıca Mozambik'in kuzeyinde, görünürde ver-giler yüzünden patlayan bir Makonde isyanına tanık oldu. İs-yan hakkında, Makua ihtiyat birliklerinin yardımıyla bastırıl-ması (Tete ilçesinde Angune ihtiyatlarından yararlanılması gi-bi, 1960'larda Mozambik'in bağımsızlık mücadelesinde yine-lenecek bir durumdur bu) dışında pek az şey biliniyor. Bun-lar yetmezmiş gibi, 1917 yılında, Nyassa vilayetini savaşa so-kan ve Nisan'dan aynı yılın Eylülü'ne dek süren Mozambik'te-ki ilk Alman istilası da yaşandı. Yüzbaşı von Stümer'in komuta-sında (çoğu kuşkusuz Afrikalı askerler, yani *askarilerden* olu-şan) bu 400 kişilik kuvvet, bir yandan keşif faaliyetleri yürütür-ken diğer yandan erzak arayışındaydı. Ajaua halkı onları sıcak karşıladı ve yiyecek verdi. Bazı raporlar, rahip John Chilwem-be'nin Nyassaland'daki isyanıyla kurulan bağlantıları vurgular; diğerleri Almanlar tarafından cihatçı propagandanın yayılma-sından söz eder. Portekizliler doğal olarak Almanların güne-ye doğru ilerlemeyi sürdürmelerinden, sonunda Zambezi isya-nıyla birleşmelerinden korkuyorlardı. İngiliz ve Portekiz baskı-sı, Almanları çekilmeye zorladı ve bu isyanın üstesinden Por-tekizliler geldi.²³

Ne var ki, en ağır darbe, yılın sonunu beklemişti. Gene-ral von Lettow-Vorbeck'in kumandasındaki Alman kuvvetle-ri, Doğu Afrika'da şiddetli baskı altında, Rovuma nehir sınırın-daki Negomano'da yer alan büyük bir Portekiz mevziini ele ge-çirdi ve Mozambik'e geçerek, bölgeden zengin ganimetler top-ladılar.²⁴ Bazı anlatılara göre, Portekizli kumandan Binbaşı Te-

ra Demiryolu'na yönelik tehdide değinerek, 50 kişilik zırhlı bir trenin yanı sı-ra, 125 Avrupalıdan oluşan bir kuvvetin, bu hayati muhabere hatını korumak üzere gönderilebileceğini ekleyen Güney Afrika Yüksek Komiseri'nin mektu-buna işaret etmekteydi. Rapora göre, Yüksek Komiser, "yardımın ancak Bei-ra'yla demiryolu iletişiminin açık tutulması ve Avrupalıların himayesi amaçlı bir başka önlem olarak, yerlilerin, İngilizlerin Portekizlilere idare sistemlerini desteklemek üzere yardım ettiği sonucuna varmaları için verilebileceğini" ek-lemişti. TNA: PRO, Kabine Evrakı.

23 Pélissier, *Naissance du Mozambique*. s. 695-697.

24 Lettow-Vorbeck'in bu hamlesi tam olarak beklenmedik değildi. Jan Smuts Ekim 1916'da şöyle yazmıştı: "Alman kumandanı, sonuna kadar direnmeye kararlı, hatta teslim olmaksızın Portekiz topraklarını bırakmaya hazır, zor-lu bir karakter." W.K. Hancock ve Jean Van Der Poel (ed.), *Selections from*

ixeira Pinto muharebenin başında yaralandı, intihar etti.²⁵ Von Lettow-Vorbeck daha sonra şunları yazacaktı:

200 düşman ölüsünü gömdük ve 150 kadar Avrupalı esiri, harp boyunca Almanya veya müttefiklerine karşı bir daha asla savaşmayacaklarına yemin ettirdikten sonra serbest bıraktık; birkaç yüz Askari esir alındı. Değerli tıbbi malzeme, çok ihtiyaç duyduğumuz kumanyanın [...] yanı sıra birkaç bin kilo Avrupa'dan gelmiş levazım, çok sayıda tüfek, altı makineli tüfek ve yaklaşık otuz at ele geçirildi.²⁶

Alman kuvvetinin yarısı, çok miktarda mühimmatıyla birlikte ele geçirilen Portekiz tüfekleriyle yeniden teçhiz edildi. İttilaf Devletleri'nin uğradığı düş kırıklığı çok büyüktü. 6 Ocak 1918'de, Lizbon'daki İngiliz orta elçisinin Portekiz Dışişleri Bakanlığı'na verdiği notada şunlar yazıyordu:

Majesteleri Kraliçe'nin Hükümeti'nin Portekiz Doğu Afrika'sından aldığı bilgiler, orada vaziyetin ciddi olduğunu ve mevcut durumun ağır insan ve malzeme kaybıyla ilgili vahim bir felaket olasılığına işaret ettiğini gösteriyor. Portekiz topraklarına giren Alman kuvvetlerinin o zamandan beri, geri alınması veya canla başla savunulması gereken farklı ücra mevzilerde ele geçirilen Portekiz levazım, silah ve mühimmatıyla geçindiği anlaşıyor. [...] Majesteleri Kraliçe'nin Hükümeti'nin düşüncesi, yukarıda betimlenen durum gereğince ve Doğu Afrika'daki çatışmaların belirsiz süreyle uzamaması için, Nyassa-

the Smuts Papers, iii, June 1910-November 1918, Cambridge University Press, Cambridge, 1966, belge 701, mektup, Jan Smuts'dan J.X. Merriman'a, Morogoro, 27 Ekim 1916, s. 409-410.

- 25 Bu iddia, Ricardo Marques'in yakın geçmişte Mozambik seferi hakkındaki çalışmasında yer alır: *Os fantasmas do Rovuma: a epopeia dos soldados portugueses em África na I Guerra Mundial*, Oficina do Livro, Lizbon, 2012, s. 224.
- 26 Von Lettow-Vorbeck, *My Reminiscences*, s. 232. Alman kumandan şunu da eklemişti: "Ele geçirilen yazışmalardan, Avrupa'dan Portekizli birliklerin Negomano'ya, Rovuma'dan bir Alman geçişini önlemeye yönelik olanaksız bir İngiliz emrini yerine getirmek üzere, daha birkaç gün önce gelmiş olduğunu öğrendik. Bu askerlerin, ele geçirmemizin çok faydalı olduğu bu yere tam zamanında gelmiş olması gerçekten bir mucizeydi. Bu tek hamleyle, güçlüklerimizin büyük bölümünden kurtulmuş olduk."

land'deki tüm Portekiz kuvvetlerinin her türlü askerî harekât amacıyla General van der Venter [sic] kumandasına verilmesinin temel önemi haiz olduğu yönündedir. [...]

Başarılı Aralık 1917 darbesinden beri, müdahalecilik karşıtı Sidónio Pais'in önderliğinde yeni kurulmuş Portekiz hükümeti, uluslararası onaya fazlasıyla muhtaç olduğu için boyun eğdi. Portekiz'in Doğu Afrika seferinde, 1916'dan beri zaten herkesin gözünde aşikâr alçak konumu artık resmileşmişti.

Büyük bir İtilaf kuvvetinin, Eylül'de Alman Doğu Afrika-sı'na yeniden giren von Lettow-Vorbeck'in birliklerini kısırmaya yönelik –başarısız– girişimde bulunmasıyla, Mozambik'te 1918'de, uzayıp giden bir kedi-fare oyunu oynandı. Sayıları çok olmakla birlikte, Portekiz askerleri, şimdi bağlı oldukları İtilaf kumandanı tarafından marjinalleştirildi ve (her ne kadar Almanlar sık sık onlarla çatışmaya girseler de) Almanları araştırma faaliyetine fiilen katılamadılar; görevleri, halk arasında asayiş korumak ve düşmanla işbirliği yaptıklarına inandıkları etnik grupları (Ajaualar, Makondeler) cezalandırmaktan ibaret kaldı. Pek çok örnekte, Almanlar erzak satın almayı başarıyorlardı; bu, yerli halkın düşmanlığı göz önüne alınırsa (hamallara olan muazzam ihtiyaç yüzünden) İtilaf kuvvetlerinin yapamadığı bir şeydi. Bunun yanı sıra, kendilerine büyük ölçüde etkisiz olarak görünen yerleşik Portekiz garnizonlarının sağladığı erzaktan da yararlandılar. Hew Strachan işi, Portekizlileri, harekât alanı kumandanı General Jacob van Deventer'in karşı karşıya geldiği engellerden biri olarak görmeye kadar vardırır.²⁷ Von Lettow-Vorbeck, işbirlikçilerinden bir Boer'e, savaşı şu sözlerle tanımlamıştı: "Biz Portekizlileri kovalıyoruz, İngilizler de bizi kovalıyor."²⁸ Sömürge topraklarında hareket ettikçe, Almanlar barınma vergisini ve angaryayı kaldırma vaa-diyle, küçük isyanların kıvılcımlarını tutuşturdu. Fakat gerçek-

27 Strachan, *The First World War*, s. 179. Strachan'a göre, Portekizliler dikkatsizlik yüzünden askerî malzemelerinin çoğunu Almanlara kaptırımla kalmıyor, aynı zamanda "İngilizlerin hamal toplamasını gültüde zorlaştıracak şekilde, yerli halkta düşmanlık da yaratıyorlardı."

28 Von Lettow-Vorbeck, *My Reminiscences*, s. 264.

te Almanlar da zorla hamal ve asker topluyorlardı. Bir noktada, kuzeye doğru dönmeden evvel, Zambezi Irmağı'nı tehdit ettiler. En güneyde, 3 Temmuz 1918'de Namacurra'da gerçekleştirdikleri saldırı, 350 modern tüfek, sayısız mühimmat ve geniş erzak stoklarını ele geçirmelerini sağladı. Bu hazineyi koruyan Portekiz-İngiliz karma garnizonu panikledi ve ilerleyen Alman kuvvetinden önce kaçtı. Von Lettow-Vorbeck'e göre, "İngilizler Portekizlilerin verdiği örneğin kendilerine de bulaştığını ileri sürüyorlardı." İtilaf kayıpları, yalnız muharebede değil, hem Avrupalılar hem Afrikalılar kendilerini, boğulmak üzere Namacurra Irmağı'na atarken, hezimette de çok ağır oldu.²⁹

Savaşın sonuçları: Paris

Mozambik'le uzun süreli bağları olan bir subay ve eski dışişleri bakanlarından Albay Freire de Andrade, 1919'da, "herkes felaketlere uğradı, özellikle Afrika'da, fakat hiç kimse bazı başarılarının olmasının iyi olduğunu inkâr edemez" diye yazdı.³⁰ Yapılan onca yatırıma karşın, Portekizlilerin hiç başarısı yoktu (hiç, yani, kamusal olarak kutlanabilecek hiçbir başarı). Portekiz, daha 1914 öncesinde, kapışmaya hazır gibi görünen diğer sömürgeci devletlerin göz koyduğu topraklarıyla saygınlığın buharlaşması sarmalına yakalandı. Yerli halk, sömürgeci devletin zafiyetini hissediyor ve ayaklanıyordu; Portekiz'in çoğu zaman parçaları toplayan müttefikleri ilgiyle olanları izliyordu. Afrika'daki savaşı çabucak bitirmekteki başarısızlıkta Lizbon'un suçlanması gerektiği kanısı geliştikçe, perde arkalarında, Fransa, (Avrupa haritasından neredeyse silinmiş) Belçika ve hepsinden önemlisi, Güney Afrika, Portekiz'in topraklarında hak iddia etmeye koyuldu.³¹ George Curzon, 25 Temmuz 1918'de,

29 Von Lettow-Vorbeck, *a.g.e.*, s. 275-276.

30 MNE, AHD, Terceiro Piso, Armário 9, Maço 6B, Rapor, Albay Freire de Andrade, 25 Şubat 1919.

31 En önemlisi Cabinda enklavı olmak üzere, Portekiz topraklarına ilişkin Fransa-Belçika entrikaları için bkz. Archives des Affaires Étrangères, La Courneuve, Guerre 1914-1918, Possessions Portugaises, Dossier Général, 1613, özellikle Ministère des Colonies'den Ministère des Affaires Étrangères'e gönderi-

Portekiz'in "kendi zafiyeti dışında herhangi bir şeyi yönetme ve elinde tutma yeteneğinden iflah olmaz derecede yoksun olduğunu" yazdı.³² 1919 Paris barış görüşmelerindeki Portekiz delegasyonları –çünkü aslında iki heyet vardı; ilki Egas Moniz başkanlığında sadece Mart'a kadar sürdü ve yerini Afonso Costa başkanlığındaki bir müzakere ekibine bıraktı– imparatorluğun korunmasını birinci öncelikleri olarak aldı. Bu, yalnız İtaliya Devletleri'nin toprak ihtiraslarınca değil, aynı zamanda Afrika'da Portekiz'in özlediği ama yerine getiremediği bir sorumluluk hükümet ve idare kavramını ileri süren manda rejimi kavramını öne sürmeye yönelen doğmakta olan dünya düzenince de tehdit ediliyordu. Bundan başka, barış görüşmelerinde, topraklarının denetimini korumak için mücadele ederken Portekizlilerin yaptığı suistimaller konusunda şikâyetler vardı.

Barış Konferansı'nda artık Portekiz delegasyonunun başkanı olan Afonso Costa, 21 Mart 1919'da Paris'te Afrika meselelerini tartışmak üzere Lord Milner'la bir araya geldi. İngiliz sömürge sekreteri, başka sorunların yanı sıra, Afrika'daki savaşın –onun iddiasına göre– daha çabuk sona erdirilmemiş olmasının bir sonucu olarak, yerel halkların Alman kuvvetlerine (1917-1918'de) yardım ettikleri yerde oldukları göz önüne alınırsa, Mozambik ve Nyassa şirketlerinin doğası ve geleceğini

len 18 Ekim tarihli rapor. Bu, tarafsız bir Afrika devletini yaratmak ve diğer bölgeler arasından, Angola ve Mozambik'in büyük bölümünü (geri kalanı Güney Afrika'ya ayrılmıştı) kuşatmanın tartışıldığı Londra'daki sosyalist partilerin bir toplantısında, Portekiz'deki yansımalarla az çok kesişiyordu. Londra'da temsil edilen ve öneriye karşı çıkan küçük Portekiz Sosyalist Parti. Portekizlilerin Fransa ve Afrika'da yaptıkları fedakarlıklara karşı, urkütücü olan, imparatorluğun bölünmesi fikrini derhal kınadı. Güney Afrika'nın Portekiz topraklarına dair niyetleri, açıkça kendiliğinden siyasi liderlerinin arasındaki tekabüle göre planlanıyordu. 26 Şubat 1918'de, Louis Botha'nın Jan Smuts'a yazmış okluğu gibi: "Tek bir dileğim var, o da, barış tartışılırken orada olmak; böylece birçok şey elde etmek için ve belki de bir şansımızın daha asla olmayacağı zorlukların –özellikle Mozambik sorununun– çözüldüğüne tanık olmada seni kişisel olarak destekleyebilirim. Jannie, hiç şüphe yok ki, bu, gündeme getirmemiz ve lehimize çözmemiz gereken bir konu. Bölge tamamen alınmalı ve biz bunun için bedel ödemeliyiz." Hancock ve Van Der Poel (ed.), *Selection from the Smuts Papers*, evrak 815, İngilizce çeviri, s. 606-612, s. 609'da.

32 TNA: PRO; Kabine Evrakı, G-218, Gizli, "Some Further Remarks on the German Colonies", Savaş Kabinesi için basıldı, Temmuz 1918.

de sorguladı. Buna mukabil Costa, sözgelimi, ülkesinin saygınlığını zayıflatacak şekilde savaş öncesinde, Lizbon'un borçları nedeniyle yükümlülüğünü yerine getirememesi halinde Portekiz topraklarının paylaşılmasına dair İngiliz-Alman antlaşmalarına değinerek, Portekiz'den başka herkesi suçladı; bir başka mesele de, Nyassa Şirketi'nin savaş öncesinde, kısmen Alman yatırımcılar tarafından satın alınmış olmasıydı.³³ Nisan'da, İngiliz heyetinden Portekiz heyetine, Portekiz'in Kionga üzerindeki hak iddiasının Londra tarafından desteklenmesinin, ancak Portekizlilerin büyük bir sefere çıkması ve Portekiz hükümetinin bilgilendirildiği, yerlilere kötü muamele örneklerinin tümünün derhal araştırılması ve bu tür kötü muamelelerin sorumlularının cezalandırılması halinde mümkün olduğunu bildirdi. Bu bilgiyi Portekiz hükümetine aktaran Costa, bu İngiliz husumeti konusunda, kendisini zora başvurarak görevden alan müdahalecilik karşıtı Başkan Sidónio Pais'i suçladı. Milner, Manda Komisyonu'nun Temmuz ayında yapılan bir toplantısında, "yerli ırkların himayesi sorununa değindiğinde,"³⁴ Afonso Costa'nın yanıtı, durumu düzeltmek için pek çok şey yapılmakta olduğu, fakat tüm raporlara inanılmaması gerektiği şeklindeydi. Toplantı tutanaklarına göre,

Bu çeşit şikâyetler tüm devletlere karşı mevcuttur ve büyük topraklara sahip küçük devletimizin üzerine, küçük toprakları olan büyük devletlerden çok daha fazla baskı gelmektedir. İngiliz hükümeti bu meselelerde ortaya atılan çok sayıda kampanyanın daima az ya da çok taraflı olduğunun ve her şeyden çok Almanların karıştığı daha art niyetli saikleri bulunduğunun pekâlâ farkındadır. Aynı anda hem Portekiz hem de İngiltere'nin düşman-

33 MNE, AHD, Terceiro Piso, Armário 9, Maço 6b. Gizli rapor, "Conferência extra-oficial que teve lugar no Hotel Majestic às 11 ½ no dia 21 Março de 1919".

34 Tutanaklarda bahsedilen budur. Aslına bakılırsa, konuyu daha da ayrıntılandırılmış ve Portekizlilere karşı –İngiliz askere alım yetkilileri de dahil– hem yandaşları hem hasımları tarafından ileri sürülen "çok ciddi suçlamaların" üzerinde durmuştu; bu suçlamalar Portekiz'in savaşın sona ermesinin ardından bir mandayı ele geçirmesi hususunda aleyhine oldu. MNE, AHD, Terceiro Piso, Armário 9 Maço 6B, Afonso Costa'nın çok gizli raporu, 27 Eylül 1919.

ları olan Morel ve Casement'a değinildi. İddialara itimat etmek mümkün değildir; araştırılması gerekmektedir ve Portekiz hali-hazırda pek çok örnekte bunu yerine getiriyor.³⁵

Kayda değer husus, Egas Moniz, Afonso Costa, Freire de Andrade, Álvaro de Castro ve Portekiz'in konumunu İngiliz ve Güney Afrikalı muadilleriyle müzakere eden tüm diğer isimlerin çabalarının sonuç vermesi oldu; zıt amaçlarla çalışsalar bile, imparatorluğu parçalanmaktan korudular. Reform vaatleri (Angola ve Mozambik'e geniş yetkili Yüksek Komiserlikler kurmak yoluyla), Portekiz'in savaşa –topraksal genişleme beklentisi değil, daha ziyade kadim müttefiki Britanya'ya bağlılığı nedeniyle– prensipli bir şekilde girişini hatırlatmaktan, İtilaf Devletleri arasındaki anlaşmazlıkları kullanmaya dek başvurdıkları yollarla, yorulmak bilmez bir çaba gösterdiler. Güney Afrika'nın niyetlerine dair İngiliz korkuları kesinlikle vardı ve bunların Lizbon'un planlarına faydası dokundu.³⁶ Portekiz'in Paris'teki temsilcileri sonunda, savaşmanın getirdiği maliyetleri karşılamak için sömürgelerdeki kayıpları kullanma umuduyla savunmayı bırakıp saldırıya geçtiler.³⁷ Mayıs 1920'de, sürmekte olan Barış Kon-

35 MNE, AHD, Terceiro Piso, Armário 9 Maço 6B, "Conferência de 12 de Julho de 1919".

36 W.K. Hancock şöyle yazar: "Ne var ki, [diğer dominyonlar] Güney Afrika'nın her talep veya arzusunı desteklemeye hevesli değillerdi; özellikle Emperyal Harp Kabinesi daha 1917 gibi erken bir tarihte, Portekiz'in, Alman Doğu Afrikası'nda toprak karşılığında, Delagoa Körfezi'ni Birlik'e bırakma baskısına maruz bırakılmaması gerektiğini kesin bir dille açıkladı." W.K. Hancock, *Smuts: The Sanguine Years, 1879-1919*, Cambridge University Press, Cambridge, 1962, s. 498.

37 Antlaşmanın tamamı 6 Mayıs 1919'da ilk kez yüksek sesle okunduğu zaman, Afonso Costa iki maddeye itiraz etti: Alınanya'ya İtilaf savaş faaliyetinin bedelini ödetmemenin, Portekiz'in iflasına yol açacağını öne sürdü ve Portekiz'in bir sandalye elde edeceğini umduğu Milletler Cemiyeti Yürütme Konseyi'ne tarafsız İspanya'nın dahil edilmesine karşı çıktı. Costa şöyle dedi: "Gelin, hukukun hâkimiyetini savunmak için kendilerini ateşe atan küçük devletler ile tarafsız kalanları bir karşılaştıralım. Bu antlaşma ilk değinilen devletleri yıkıma uğrattırken, ikincilere diğerlerinin kendilerini feda ettiği sırada servet toplama avantajından yararlandırmasının yanı sıra, Milletler Cemiyeti'nin ilk yönetiminin bir parçası olma onuruna sahip olmasını da sağlıyor. [...] Ben, Fransa'ya asker gönderen ülkemin, en azından sadece seyyar satıcılarını göndermiş ülkelerle eşit muamele görmesini rica ediyorum." MNE, AHD, Terceiro Andar, Armário 6, Maço 20, "Discurso do Dr Afonso Costa na Sessão Plenária das

feransı'nın başlıca kurullarına, Portekiz'in tazminat taleplerini ayrıntılandıran bir rapor gönderildi. Portekiz'in bu harbe İtilaf Devletleri'yle dayanışma amacıyla girdiğini ve savaşın, onlarca yıllık ihmalden sonra toparlanmanın ilk işaretlerini gösteren bir ekonomiyi yıkıma uğrattığını vurgulayan rapor, ardından Portekiz'in savaş faaliyetinin ölçeğini ayrıntılarıyla açıklamaktaydı: 34.457 asker Afrika'ya, 63.062 asker de Fransa'ya gönderilmişti; 3.800'ünün Afrika'da ölmesinin yanı sıra 40 bin yaralı veya çalışamayacak duruma gelen asker vardı (bu rakamlara yerel olarak toplanmış askerler de dahildi); 1.787 asker Fransa'da ölmüş, ayrıca 12.483'ü yaralanmış veya çalışamaz duruma gelmişti. Toplamda 273.547 Afrikalı sivil, savaş yüzünden sömürgelerde hayatını kaybetmişti ve konferans öldürülen her bir sivile 1.050£ (5.000\$) gibi bir rakam belirlemiş gibi görüldüğüne göre, sadece bu kalem için ortaya çıkan ödeme rakamı 287.225.000£ olmalıydı. Toplamda, Portekiz 432.000.000£ tutarında bir tazminat ödemesi talep etmeyi planlıyordu.³⁸ Şaşırtıcı olmayacak şekilde, konferans raporun dayandığı öncülleri reddetti,³⁹ bu Afonso Costa'ya, Afrikalıların hayatına Fransız ve Belçikalı sivillerden daha az değer biçilmesi nedeniyle konferansın önde gelen isimlerini ırkçı önyargıyla suçlama imkânı verdi.

Savaşın sonuçları: Portekiz

Portekiz'in Afrika'daki savaş faaliyetlerinin en kayda değer yönlerinden biri, harp esnasında ve hemen ertesinde bu faaliyetlerin Portekiz'de şaşırtıcı derecede az biliniyor olmasıydı.

Preliminares da Paz de 6 de Maio de 1919". Portekiz, Eylül 1919'da tartışılmalı Kionga uçgeniyle ödüllendirildi ki bu (Portekiz'i eski Alman topraklarını paylaşımında dışlanan, Afrika savaşına katılmış tek İtilaf devleti haline getiren) bir mandayı ele geçiremeekten duyulan düş kırıklığını maskeleyen amaçla, Afonso Costa'nın destekçileri tarafından büyük bir zafer olarak kutlandı.

38 MNH, AHD, Terceiro Andar, Armário 11, Maço 20: "Mémoire des réclamations introduites par le Portugal pour la réparation des dommages qui lui ont été causés par l'Allemagne et prévus à l'annexe 1 de la Partie VIII du Traité de Paix de Versailles".

39 MNE, AHD, Terceiro Andar, Armário 11, Maço 20, Paris, 27 Mayıs 1920, Sir John Bradbury'den Afonso Costa'ya mektup.

Parlamentonun gizli oturumlarında yapılan Temmuz 1917 tartışmaları kamuya kapalı kaldı. Bir kural olarak, her bir seferle ilgili resmî raporlar da kamuoyundan uzak tutuldu; tek istisnası, Sidónio Pais'in başkanlığı döneminde (Aralık 1917-1918), Afonso Costa gibi müdahalecileri karalamak amacıyla yayımlanan, felaketle sonuçlanan Newala seferi raporuydu. Afrika'daki askerî gerilemeler ve tehlikelere dair haberler gerçekten yayımlandığı zaman, Portekiz sömürgeciliği ve amaçlarını sorgulamak için değil, daha çok hükümet partilerini utandırma silahı olarak kullanıldı.⁴⁰ Portekiz'e gelen (birçoğu okuma yazma bilmeyen) askerler terhis edilip evlerine gönderildi. Bir savaş gazileri örgütünün, *Liga dos Combatentes da Grande Guerra*'nın kurulması uzun yıllar aldı, fakat hayatta kalanları korumak, ölenlerin anısını yaşatmak üzere kurulan bu birliğin liderliği Portekiz'de özümsemiş bir altın kuralı asla çiğnemeyen kavgacı bir örgüt oldu: Bir sömürgeci devlet olarak Portekiz'in itibarına zarar verebilecek hiçbir olayı asla alenen kınamamak. Bunu yapma cüretinde bulunanlar, şiddetle vatan haini olarak lanetlendiler ve seslerini duyurmaları önlendi –onlarıncı ancak bu makalenin başında değinilen “fısıltı kampanyaları” olarak kaldı. Portekiz'in denizaşırı topraklarında süregiden istismarlar konusunda Milletler Cemiyeti'nin ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün denetimine girmesiyle,⁴¹ safları sıklaştırıp dayanışmayı

40 Bkz. örneğin, *Um Afrikander* takma adıyla 1917 yazında, monarşist günlük gazete *O Dia*'da yayımlanan mektuplar. Bunlar, Mozambik'in Nyassa vilayetinde, daha şimdiden, 1914'te Angola'da yaşanmış olanların yanı sıra Angola'daki yeni isyanları hatırlatacak şekilde, yerli ayaklanmalarına yol açan Alman istilasının ortaya koyduğu tehlikeyi vurguluyordu. 3 Temmuz'da yazar şunları yazdı: “Artık siyahilerin önderliğinde siyahilerle savaşmak imkânı yoktur. Şimdi söz konusu olan, çok gelişmiş silahlar kullanan beyazların önderliğindeki siyahilerdir. Gazetelerde Demokrat [Portekiz Cumhuriyetçi Partisi] politikacıların görüşünün, Mozambik seferine kapsamlı askerî talimatın gönderilmesinden yana olduğunu okudum. Bu iyi bir tavsiye. *Bir yıl içinde*, savaşın kıskırttığı yıkıntıları fotograflamak üzere ... bir keşif seferi yapacağız. Bunu telden Ağustos 1914'te düşünmediler? [...] Seferlerimizi akıllıca düzenleyebilseydik, bunlardan kendimiz ve müttefikimiz İngiltere için çok daha iyi sonuçlar elde edebilirdik. Oysa Portekiz, çok daha göz alıcı olması nedeniyle Fransa'daki ordunun eylemine yoğunlaşmayı yegledi”. *O Dia*, 3 Temmuz 1917, Lizbon.

41 Bkz. Aires Oliveira, “O factor clonal”, s. 317-321.

artıran ülkenin sömürge lobisi, metropol ve sömürgeleri koparmayı amaçlayan bir başka yabancı “komplu” ortaya çıkarmakta kararlıydı. Böylelikle, 13 Kasım 1924'te *O Século*'da rejimin önde gelen şahsiyetlerinden, bir zamanların Mozambik Genel Valisi Alvaro de Castro'nun son derece mantıksız bir makalesinin yayımlanması mümkün oldu: Portekiz Afrika'ya 40 bin kişi gönderirken, sömürgelerin kendisi de 20 bin asker ve 25 bin hamal sağladı; tüm bu bireyler son derece iyi hizmet etti, diyordu. Castro şimdi tümüyle hayalî şekilde, bu deneyimin Avrupalılar önderliğinde, fakat Afrikalıların oluşturduğu muazzam bir sömürge ordusunun, gerektiğinde, aciliyet halinde Avrupa'ya getirilebilecek 200 bin kişilik bir kuvvet olmasını mümkün kıldığını ileri sürdü. O yıl, Oporto'da, Mütareke Günü kutlamaları sırasında, Afrika'daki savaşa özel bir önem atfedilmişti. Oporto Katedrali'nde, Afrika'daki Savaş Anma Sergisi (Exposição das Recordações da Guerra em África) esnasında bir ayin yapıldı: Fotoğraflar, yerli kostümleri ve silahları, savaş malzemesi, savaş edebiyatı, haritalar ve benzeri –hepsi onurlu ve nihayetinde başat olarak bir Avrupalı düşmana ve Alman altını için ve sahte vaatlerle “döneklik” eden Afrikalılara karşı verilen muzaffer bir savaş kavramını pekiştirecek şekilde sergileniyordu. Mongua'da verilen muazzam muharebe bu “döneklik” kategorisine giriyordu.

Sömürge olaylarını dikkatle izleyen çoğu Portekizli bunun gerçek olmadığının farkındaydı. Afrika'daki Portekizli askerlerin tahammül ettiği koşullar –düşmanlarıninkine aynı olmasa bile– harbin sona ermesinin ardından basılmış bir dizi önemli çalışmada ifşa edilmişti. Carlos Selvagem'in 1920'lerin başında basılan sefer hatıratı *Tropa d'África (Journal de Campanha dum Voluntário do Niassa)* hâlâ son derece üzücü bir kitaptır. Bir başka aydınlatıcı çalışma, seferlerden birinde hizmet etmiş bir hekim olan João Rodrigues Nunes da Costa'nın 1919'da Lizbon Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne verdiği doktora teziydi.⁴²

42 *Do que eu vi e observei na expedição militar à província de Moçambique 1917-1919*, Faculdade de Medicina da Universidade de Lisboa/Tip. Casa da Cunha, t.y., Lizbon.

Bu eski askere göre, Afrika'ya gönderilen, işleri daha da kötüleştirecek şekilde, uygun teçhizatla (cibinlik, kinin, uygun üniforma ve şapka) donatılmamış askerlerin tıbbi durumuna hiç özen gösterilmemişti. Başta hijyen olmak üzere, koşullarla nasıl başa çıkılabileceği konusunda yeterli tavsiyeler verilmemiş ve bu konudaki kurallar uygulanmamıştı. Nunes da Costa şöyle yazmıştı:

“Afrika” kelimesi, oraya gönderilenlerin zihninde büyük bir dehşet hissi yaratıyordu. Afrika'ya –bir cangıllar ve vahşi hayvanlar, vahşi siyahiler ve sivrisinekler, hastalıklar ve belki de ölüm [diyarı olan]– gitmek, insanüstü bir teşebbüs gibi görülüyordu. Bu atmosfer, oradan yeni dönenlerce anlatılan tuhaf imgelemlerin ve rivayetlerin ürettiği dehşet, askerliklerini orada yapmak zorunda olanların bunalıma girip morallerinin bozulmasına katkıda bulundu. Ve bildiğim kadarıyla, morallerini yükseltmeye çalışan kimse de çıkmadı!

Sorunlar savaş sona erip de, askerler dönüş yolculuğu için, sağlık durumları göz önüne alınmaksızın, sıkış tıks gemilere yığıldığı zaman da sürdü; zira artık sömürge hükümeti onların bakım masraflarını karşılayamaz hale gelmişti: “Bu yılın başında *Mozambique*'in yaptığı yolculuğu hiç kimse unutmamalı. Adeta bir hayalet gemi gibi, ardında yüzlerce ceset bıraktı.” Lakin gördüğümüz gibi, aslında bu, çok daha büyük bir trajedinin ancak tek –küçük– bir parçasıydı.

Yine de, Portekiz sömürge imparatorluğu ayakta kaldı. ABD'nin yokluğunda, önde gelen Avrupalı devletlerin denetimindeki Milletler Cemiyeti, sömürge topraklarındaki istismarları önlemek konusunda etkisiz olduğunu kanıtladı. Kaldı ki, Salazar'ın *Estado Novo*'sunun başlamasıyla, Portekiz ve denizaşırı toprakları bir tür siyasal istikrara kavuştu. Diktatörün, sömürgelerin metropole mali bir yük getirmemesi gerektiği konusundaki ısrarı, onun dayattığı politikalarla, sömürgecinin belirgin şekilde metropolün yönetsel ve ekonomik denetimine verilmesiyle birleşerek, 1950'lerin sonuna dek Portekiz Afrika'sında (ve Asya'sında) pek az somut gelişmenin gerçekleşme-

sini sağladı. Onlarca yıl boyunca, Portekiz sömürge yetkilileri barışçıl toprakları yönetirken, başlıca görevleri mevcut teşebbüslere ucuz ve uysal işgücü sağlamak veya Portekiz'in iç tekstil sanayiinin dayandığı zorunlu pamuk ekimini dayatmak oldu. Denizaşırı toprakların 1930 Sömürge Yasası'nda "sömürgeler" olarak yeniden adlandırılması ve ardından, 1951 anayasa değişikliğinde daha geleneksel "denizaşırı vilayetler" adına dönülmesiyle, reformlar yüksek siyaset alanıyla sınırlı kaldı. Daha sonra, Marcello Caetano döneminde, Angola ve Mozambik "eyaletler" mertebesine yükseltildi. Ancak öteki Avrupa devletleri sömürgesizleştirmeye giriştikleri zaman, Portekiz sömürgelerine yatırım yapmaya ve 1961'de Angola'da savaşın patlak vermesinden sonra, başkalarının oraya yatırım yapmasına izin vermeye başladı; işte ancak o zaman Angola ve Mozambik'e göç ciddi boyutlar kazandı. Sömürgelerinin geri kalmışlığı ve tecrit edilmişliği, Afrika milliyetçiliğinin ortaya çıkışının gecikmesinde de kendini göstermekteydi –fakat Mozambik'teki FRELIMO ve Angola'daki UPA ve MPLA gibi gruplar, 1960'larda başlayan mücadelelerini, Birinci Dünya Savaşı'na ve daha eskiye ait olanlar da dahil, daha önceki popüler hoşnutsuzluklarla birleştirmekte hiçbir güçlük çekmediler.

JAPON İMPARATORLUĞU

FREDERICK R. DICKINSON

Belki de, Birinci Dünya Savaşı'nın uzun dönemli kronolojik kapsam ve geniş coğrafi uzanımını kavramanın en iyi yolu, Doğu Asya'daki gelişmeleri ele almaktan geçer. Arşidük Franz Ferdinand'ın 1914'te suikaste uğramasından çok önce, Doğu Asya emperyal mücadelenin kritik bir arenasına dönüşmüştü bile; hem Cihan Harbi'nin akışını etkileyen hem de onu geri dönülmez şekilde dönüştüren bir rekabetti bu. 1895'te, bir Amerikan başkanının torunu olan tarihçi Brooks Adams, "Doğu Asya'nın tüm faal milletlerin ele geçirdiği bir ödül" olduğunu ilan etti.¹ Asya'nın başlıca siyasal, askerî ve kültürel egemeni olan Qing Çini'nin o yılki askerî yenilgisiyle, tüm gözler emperyal fırsatın en yeni arenası olan doğuya dikildi. Büyük Avrupa devletleri Çin'i hiçbir zaman sömürgeleştirmemiş olsa da, Birinci Dünya Savaşı arifesinde, Çin ekonomisinin büyük bölümünün sahibiydiler.² Ve Çin'deki durum, görelî emperyal kudretin hayati bir göstergesi haline gelmişti.

- 1 Aktaran Akira Iriye, *Across the Pacific: An Inner History of American-East Asian Relations*, Brace&World, Harcourt, New York, 1967, s. 77.
- 2 Chi-Ming Hou'ya göre, Cihan Harbi öncesinde Çin'deki tüm buharlı gemiciliğin yüzde 84'üne (1907), demiryollarının yüzde 93'üne (1911), kömür üretiminin yüzde 90'ına (1914) ve demir cevheri ve dökme demir üretiminin yüzde 100'üne (1914) yabancı şirketler sahipti. Chi-Ming Hou, *Foreign Investment and Economic Development in China 1840-1937*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1965, s. 127-128.

Cihan Harbi'nin 19. yüzyıl düzenine indirdiği ölümcül darbe, yalnız Avrupa'nın fiziksel yıkımı veya Avrupa'nın göbeğinin yakınındaki dört imparatorluğun paramparça olmasıyla kalmadı. Bu savaş, çok yakın geçmişte emperyal rekabetin "ödülü" olarak bağra basılmış bir alanda genişleme sınırlarını da açığa çıkardı. Savaşın sonuna gelindiğinde, çok yeni iki imparatorluğun büyük bir hızla yükselmesiyle, büyük Avrupa imparatorlukları Asya/Pasifik bölgesinde hatırı sayılır bir zemin kaybettiler: Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya. Başka bir deyişle, Cihan Harbi'ni teşvik etmiş olan uzun dönemli emperyal rekabetler, büyük silahlı çatışmalara girmek yoluyla, küresel gücün doğuya kaymasını hızlandırmıştı. Japonya'nın çok büyük ölçüde genişlemiş imparatorluğunun devlet adamları, bölgede yeni bir liderlik rolünü benimsemeye dünden hevesliydi.

Doğu'nun fırsatları

Japonya'nın Çin'e karşı kazandığı 1895 zaferi, ıpkı Alman Kaiser'i II. Wilhelm gibi bazılarını, son tahlilde Avrupa küresel egemenliğini tahrir edecek bir "Sarı Tehlike"nin yükselişi korkusuna kapılmaya itti.³ Gelgelelim, hemen ertesinde, Brooks Adams gayet akıllı bir yaklaşımla, Çin'in askerî yenilgisinden doğan bir fırsat anlayışını görmeyi başardı. 1895 ve 1900 arasında Pekin, Avrupa'nın tüm büyük imparatorluklarıyla, Çin'in her yerinde demiryolu, liman, maden ve askerî tesisler inşa ve işletimi hakkında özel haklar tanıyan bir dizi antlaşma imzaladı.⁴

İronik olarak, eylemleri Çin'de nüfuz edinmeye yönelik bu koşuşturmayı hızlandırmış olmasına karşın, emperyal Japonya rekabetin kendisinde önemsiz bir rol oynadı.⁵ Japonya'nın em-

3 Ayrıntılar için, bkz. John C.G. Röhl, *The Kaiser and his Court: Wilhelm II and the Government of Germany*, çev. Terence F. Cole, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, s. 203-204.

4 Bu gelişmeler hakkındaki klasik araştırma için, bkz. William L. Langer, *The Diplomacy of Imperialism, 1890-1902*, A.A. Knopf, New York, 1935.

5 Japonya, Çin'le Fujian Vilayeti'ni sadece Japon ekonomik kullanımına özgülenmiş bir alan olarak ayıran bir antlaşmayı imzaladı, ama bu imtiyazını değerlendirmekte çok yavaş davrandı.

peryal gayretleri 1895'ten sonra öncelikli olarak Çin'den elde ettiği yeni topraklarını –Tayvan ve Pescadores Adaları– kullanmaya ve Çin-Japon Savaşı'nın yapıldığı bölgede, yani Kore'de üstünlük kazanmaya odaklandı. Bu son girişim, elbette nihai olarak emperyal Rusya'yla savaşa yol açtı.⁶ Üstelik Çar'a karşı kazanılan 1905 zaferini takiben, Japon İmparatorluğu'na Kore, Güney Sahalin Adası ve Rusya'nın Güney Mançurya'daki eski imtiyazı da eklendi. Bir başka deyişle, Çin-Japon Savaşı'nın sonundan, Birinci Dünya Savaşı'nın arifesine dek, Doğu Asya, gerek eski gerek yeni imparatorluklar için bir fırsat alanı haline geldi. Avrupa'nın yerleşik imparatorlukları, Çin'deki gayri resmî imparatorluğun ticarî fırsatlarından yararlanırlarken, gerek resmî gerek gayri resmî imparatorluk için, Japonya ve ABD'den yeni gelenler için de bol bol fırsatlar bulunuyordu.⁷

Japonya'nın Birinci Dünya Savaşı'na girişi

Japonya'nın 1895 ve 1905 arasındaki hızlı denizaşırı toprak edinimi, kuşkusuz itibar kaybından muaf kalmadı. Japonya'nın dostu Amerikan Başkanı Theodore Roosevelt bile, 1904'te Rusya'ya karşı bir Japon zaferi için “muhtemelen gelecekte onlarla aramızda bir mücadele anlamına gelecektir” diyebilmişti.⁸ Fakat devletler hem Japon emperyal genişlemesini kolaylaştırdı hem de gerek Tayvan gerek Kore'nin “medeni” bir devletin hâlen geri kalmış bir Asya'yı yükseltmesi için uygun bir fırsat olarak Japon İmparatorluğu'na eklemlenmesini alkışladı. Britanya 1902'de, yeni ilişkilere girmek için Japonya'yla bir ittifak imzalamak üzere “muhteşem inziva”sına son verdiği zaman, yeni

6 Rus-Japon Savaşı'nda Japonya hakkında İngilizce yayımlanmış en son analizler için, bkz. John W. Steinberg vd. (ed.), *The Russo-Japanese War in Global Perspective: World War Zero*, 2 c., Brill, Leiden, 2005.

7 Japonya gibi, ABD de 1898'de İspanya'yla yaptığı savaşta elde ettiği Filipinler'de kazanılmış yeni emperyal toprağa yoğunlaşmaktan fırsat kalmaması nedeniyle, Çin'deki nüfuz alanı mücadelesinde görece küçük bir rol oynadı. Bkz. Christopher Capozzola, bu derlemenin On İkinci Bölümü.

8 Alıntı: Michael L. Cooper, *Theodore Roosevelt: A Twentieth Century Life*, Viking, New York, 2009, s. 208.

gelişmekte olan bu imparatorluğa çok güçlü bir güvenoyu vermiş oldu.⁹ Ve yalnız Londra ve diğerleri, Japonya'nın Rus-Japon Savaşı'nın hemen akabinde bir protektora kurmasına itiraz etmemekle kalmadı. Büyük Güçler, kısa süre sonra Tokyo'ya diplomatik heyetleriyle birlikte tam takım elçiliklerini kurmak yoluyla, Japonya'ya eksiksiz bir uluslararası yurttaşlık statüsü tanıdı.¹⁰

Bu razi oluş ile Cihan Harbi esnasında Japon girişimleri hakkındaki Büyük Güçler huzursuzluğunun kaydı arasındaki tezat çok keskindir. Büyük Britanya, 7 Ağustos 1914'te, Almanya'ya savaş ilan ettikten sadece üç gün sonra, İngiliz-Japon ittifakına, resmen Çin suları civarındaki Alman akıncıları imha etmek amacıyla, Japonya'nın yardımını talep etmek için başvurdu. Fakat Londra, Japonya'nın önerdiği müdahalenin ölçeği karşısında derhal telaşa kapıldı ve bir hafta boyunca Japonya'nın çatışmaya girme şartlarını istediği düzeye çekmek için Tokyo'yla çekişti.¹¹ Amerikan-Japon ilişkileri analizleri de, Woodrow Wilson'ın Japonya'yı başlıca savaş kazançlarından biri olan Shandong'u Paris Barış Konferansı'nda yoksun bırakma girişiminden Japonya'nın Yirmi Bir Talebi'ne karşı fazla uzun Amerikan yanıtına dek, aynı şekilde iki tarafta tırmanan gerilimleri vurgular.¹²

9 İttifakın klasik araştırması için, bkz. Ian Hill Nish, *The Anglo-Japanese Alliance: The Diplomacy of Two Island Empires, 1894-1907*, Athlone Press, Londra, 1966.

10 Oka Yoshitake, "Generational Conflict after the Russo-Japanese War", Tetsuo Najita ve J. Victor Koschmann (ed.), *Conflict in Modern Japanese History: The Neglected Tradition* içinde, Princeton University Press, Princeton, 1982, s. 202 n. 11.

11 Bu çekişme, dile düşmüş Japon Yirmi Bir Talebi boyunca sürüp gitti. Bkz. Peter Lowe, *Great Britain and Japan, 1911-15*, Macmillan, Londra, 1969, böl. 6-7. Lowe'nun kitabı 1911'den kalma İngiliz endişelerini ayrıntılarıyla aktarmasına karşın, bu endişe Japonya'nın resmî emperyal topraklarındaki değil Çin'deki Japon girişimlerine odaklanıyordu.

12 Amerikan Dışişleri Bakanı William Jennings tarafından Tokyo'ya gönderilen Mart 1915 notu, Pekin'in herhangi bir zorlamaya ve "yabancı bir devletin Çin üzerinde siyasal, askeri veya ekonomik hâkimiyeti varsayımına" karşı uyarıda bulunur. Bkz. Russell H. Fifield, *Woodrow Wilson and the Far East*, Archon Books, Handen, 1965, s. 38. Daha yakın tarihli bir araştırma için, bkz. Noriko Kawamura, *Turbulence in the Pacific: Japanese-US Relations during World War I*, Praeger, Westport, CT, 2000.

Tarihçiler tipik olarak 1914'ten sonraki bu yeni gerilimi, Japon saldırganlığının yeni bir düzeyi olarak nitelerler.¹³ Ancak Alman Mikronezyası'na (pek az Batılı eleştiriye maruz kalan) Japonlarca el konulması dışında, emperyal Japonya, 1895'ten 1905'e dek süren faaliyetlerinin tersine, 1914 ve 1919 arasında resmî imparatorluğuna yeni topraklar eklemiyordu. Büyük Güçler'le Japonya arasında 1914 ertesi artan gerilimler, Cihan Harbi ile emperyal ilişkiler arasındaki yakın bağlantının en elle tutulur işaretlerinden birini simgeler. İmparatorluğun savunması, Avrupa'da savaşın ilk patlamasının nedenlerinin başında yer aldığı gibi, savaşan büyük devletler aynı zamanda bu çatışmanın, 1895'ten beri Çin'de ticari genişlemeye yönelik doğan olağanüstü bir fırsatı tehlikeye attığının da farkındaydı. Büyük Güçler'in Avrupa'daki savaşla meşguliyeti, kilit önemdeki bu gayri resmî imparatorluk arenasını ansızın, o zamana dek Çin'de yeterlilikleri veya ihtiraslarıyla orantılı bir rol oynamamış bir bölgesel güce karşı savunmasız bırakmıştı.

Aslında Japonya, Britanya'nın resmî yardım isteğinin ardından pek az tereddütle savaşa girdi. Tecrübeli devlet adamı Mar-ki Inoue Kaoru'nun altını çizerek dile getirdiği gibi, Avrupa'daki savaş "yeni Taişo çağı için Japonya'nın kaderinin gelişmesine yönelik ilahi hir yardım" idi.¹⁴ Inoue'nin, henüz 1912'de tahta çıkan yeni Taişo İmparatoru'nun hükümrانlığı için hazırladığı dilek listesinde çeşitli maddeler vardı. Ama onun ve Japon siyasa yapıcılarının çoğunun 1914 güzündeki öncelikleri arasında, Çin'deki Japon çıkarlarının sistemli bir yükselmesi yer alıyordu.

Resmî Japon İmparatorluğu'nun 1895'ten 1905'e kadar olağanüstü genişlemesine karşın, 1911'de Çin'deki çarpıcı siyasal gelişmeler, Japon bölgesel nüfuzu konusunda ciddi kaygılar yaratmıştı. Emperyal Ordu'dan Dışişleri Bakanlığı'na, müsta-

13 Andrew Gordon, savaş esnasında Çin'in "sömürgeleştirilmesine" yönelik bir Japon girişiminden söz eder. Andrew Gordon, *A Modern History of Japan: From Tokugawa to the Present*, 2. baskı, Oxford University Press, New York, 2009, s. 173.

14 Inoue Kaoru kō denki hensankai, *Segai Inoue kō den (merhum imparator Inoue'nin Biyografisi)*, 5 c., Hara shobō, Tokyo, 1968, c. V, s. 367.

kil devrimcilere dek çeşitli Japon çıkarları yıllar boyunca Qing Çin’inde siyasal değişimi teşvik etmeye çalışmıştı.¹⁵ Fakat, Tokyo’nun Qing hanedanını Japonya gibi anayasal monarşi olarak yeniden biçimlendirme tavsiyesine kulak asmak yerine, Çinli general Yuan Shikai Britanya’nın arabuluculuğunu kabul etti ve ABD modelinde bir cumhuriyet kurdu. Çin-Japon Savaşı’nı müteakip, Amerikan eğitimci John Stoddard, Japonya’yı “Şark’ta ilerlemenin öncüsü” ilan etmişti.¹⁶ Gelgelelim, cumhuriyetçi Çin’in doğuşu, Japonya’nın gerek Çin gerek Rusya’ya karşı kayda değer askerî zaferlerinden sonra ilk kez olarak, Tokyo’nun bölgede ilerlemenin en güçlü faili olarak görülmediği ilk gelişme oldu. General Terauchi Masatake’nin Kore’deki Japon genel valisini uyardığı üzere, bu “Japonya’nın Milli Yönetimi [*kokutai*] açısından ciddi bir mesele” idi.¹⁷

Bu baş döndürücü gerileme göz önüne alındığında, Ağustos 1914’te Avrupa’da savaşın patlaması, Ōkuma yönetimine Çin’de hemen eyleme geçmeye yönelik istekler selinin derhal başlamasını tetikledi –Pekin’e üst düzey bir elçilik heyeti göndermeye yönelik bir Inoue önerisinden,¹⁸ tecrübeli devlet adamı Yamagata Aritomo’nun Çin ve Japonya arasında “ayrılmaz bir ruh” çağrısına,¹⁹ ondan Terauchi’nin bir “Asya Monroe

15 Saionji kabinesinin, Pekin’de anayasal bir monarşi yaratmaya yönelik girişimi için, bkz. Usui Katsumi, *Nihon to Chūgoku: Taishō jidai* (Japonya ve Çin: Taishō Çağı), Hara shobō, Tokyo, 1972, s. 7-10. Emperyal Ordu’nun Manchurya’ya birlik gönderme girişimi için, bkz. Kitaoka Shin’ichi, *Nihon rikugun to tairiku seisaku* (Japon Ordusu ve Kıta Siyaseti), Tōkyō daigaku shupankai, Tokyo, 1978, s. 93-94.

16 John L. Stoddard, *John L. Stoddard’s Lectures*, 10 c., George L. Shuman, Chicago, 1897, c. iii, s. 116.

17 Kabineye verilen 1911 tarihli bir memorandumda. Aktaran Shinobu Seizaburō, *Taishō seijishi* (Taishō’nun Siyasal Tarihi), 4 c., Kawade shobo, Tokyo, 1951, c. ii, s. 349.

18 Başbakan Ōkuma ve Feldmareşal Yamagata Aritomo’ya 10 Ağustos tarihli bir memorandum. Inoue Kaoru kō denki hensankai, *Segai Inoue kō den* (merhum imparator Inoue’nin Biyografisi), c. v, 368.

19 Yamagata’nın, 15 Ağustos’ta Almanya’ya gönderilen bir ultimatomun hemen ardından sunulan “Çin Politikası hakkında Görüş”ünden. Ōyama Azusa (ed.), *Yamagata Aritomo ikensho* (Yamagata Aritomo’nun Yazılı Görüşleri), Hara shobō, Tokyo, 1966, s. 343.

Doktrini” fikrine dek çeşitli fikirler serdedildi.²⁰ Bu siyasal rakiplerinin sözlerine kulak vermeye hiç de eğilimli olmamakla birlikte, Ağustos 1914’te savaş konusunda Japonya için başlıca karar verme konumundaki Dışişleri Bakanı Katō Takaaki’nin dikkati de aynı şekilde Çin’e odaklanmıştı. Başlangıçta İngiliz müttefiklerinden sadece Çin suları civarındaki Alman saldırı güçlerinin imhasında yardım isteği gelmesine karşın, Katō 15 Ağustos’ta Almanya’ya Kaiser’in Çin-Japon Savaşı’ndan beri Çin’deki Alman genişlemesinin meyvesinin tamamını, yani Shandong Vilayeti’ndeki Jiaozhou imtiyazlarını Japonya’ya devretmesini talep eden bir ultimatom gönderdi.²¹

Nasıl ki Avrupa’da Ağustos 1914’te imparatorluk savunmasıyla savaşa dalanlar olduysa, Emperyal Japonya da aynı anda yarışa girdi –başka bir deyişle, hem bir savunma *hem de* imparatorluk kudretinin müthiş bir genişlemesi beklentisiyle savaşa girdi. Gördüğümüz üzere, Çin’deki durumun resmî değil, gayri resmî imparatorluk olarak kalmasına karşın, 1895’ten beri Çin’de imtiyazlara yönelik Büyük Güçler mücadelesi, 19. yüzyıl sonundan itibaren sömürge faaliyetinin en büyük sınırlarından birine damgasını vurmuştu. 1914’teki Japon girişimleri, bu oyuna ilk sistemli girişi oluşturdu.

Emperyal Japonya’nın savaş dönemi kazançları

Japon liderler 1914’te bir fırsat için pusuya yatmışken, Avrupa’daki savaşın fiilen getirebileceği olağan dışı ihtimalleri akıl-

20 Terauchi, bu öneriyi doğrudan doğruya Japonya’nın Pekin’deki yeni orta elçisi Hioki Eki’yle 1914 Ağustos ayının ortasında paylaştı. Akashi Motojirō monjo, 32-11. Terauchi’dan Akashi’ye, 22 Ağustos 1914; Nihon sei ji gakōshi kenkyūkai, “Akashi Motojirō monjo oyobi kaida” (*Akashi Motojirō Evrakı ve Bibliyografyası*), *Keiō daigaku hōgaku kenkyū*, Eylül 1985, sayı 58/9, s. 96 içinde.

21 Bu imtiyaz, Qindao’da (Tsingtao) bir dizi kale ve modern bir limanı (muazzam bir yüzer kuru havuzla birlikte) içeren Jiaozhou Körfezi’nde 500 kilometrekarelik bir alan ve Qingdao’yu orta Shandong’daki Jinan’a (Tsinan) bağlayan bir demiryolundan oluşuyordu. Ultimatom Jiaozhou talebinin “nihai olarak aynen Çin’e iadesi görüşüyle” olduğunu belirtiyordu. Bkz. Itō Masanori, *Katō Takaaki* (*Katō Takaaki’nin Biyografisi*), 2 c., Kato haku denki hensan iinkai, Tokyo, 1929, c. ii, s. 83-85.

larına bile getirmemişlerdi. Yangın eninde sonunda dört hanedan imparatorluğunu –Emperyal Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Emperyal Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu– yok etti. Fakat talih Emperyal Japonya'nın yüzüne güldü: Çin'de, ama aynı zamanda Güney Pasifik, Sibirya ve en önemlisi küresel ilişkilerde durumunu güçlendirdi.

Çin'de Jiaozhou'daki imtiyazlarını kendisine devretmesi için verdiği 15 Ağustos ultimatoma hiçbir yanıt alamayan Japonya, 23 Ağustos'ta Almanya'ya savaş ilan etmesinin ardından, 2 Eylül'de Shandong Vilayeti'ne asker çıkardı. 7 Kasım'da Qingdao'daki Alman kalesinin düşüşünden sonra (bkz. Görsel 19), Tokyo, kıtadaki yeni konumundan faydalanmaya hazırlandı. Tarihçiler çoğu zaman Ocak 1915'ten itibaren Pekin'le yapılan müzakere serisini ve sonunda ortaya çıkan Haziran 1915 Çin-Japon antlaşmalarını, 1930'ların sıradışı şiddetinin habercisi olan Japon saldırganlığının ani bir çıkışı olarak betimler.²² Oysa Yirmi Bir Talep, daha sonraki Japon askerî genişlemesinden çok, Çin-Japon Savaşı'ndan beri Çin'de nüfuz kazanmaya yönelik Büyük Güçler'in dalavereleri bağlamıyla ilişkilidir. İlk Çin Japonya'nın Shandong'daki yeni oluşmuş konumunun resmî Çin teyidi olarak algılanan Talepler, daha genel olarak, en başta Çin-Japon Savaşı'nın tutuşturduğu, Çin'de nüfuz edinmeye yönelik Büyük Güçler mücadelesine nihayet katılma fırsatı haline geldi.

Gördüğümüz gibi, büyük Avrupa imparatorlukları zayıflamış Pekin'le müzakereler aracılığıyla, 1895 ertesi münhasır ekonomik bölgeler ve askerî üsler kurarken, Tokyo olan bite-ni kenardan seyretmişti. 1914'te Shandong'daki yeni askerî üslerden birinin hakkından gelmiş olarak, Japonya da kendi müzakerelerine girişti. Ve Avrupa'nın dikkatinin Asya'dan büyük ölçüde uzaklaşmış olması göz önüne alındığında, Tokyo buna uygun olarak, kıtadaki çıkar bölgelerinin tamamındaki kazançlarını sağlamlaştırmak için bir fırsat gözledi. Bu nedenle, Al-

22 Sözgelimi, Andrew Gordon, Japonya'nın taleplerindeki asıl hedeflerinin "Japonya'nın Çin'i somurgleştirme yoluna sürüklemek olduğunu" ileri sürer: Gordon, *A Modern History of Japan*, s. 173.

manya'nın Shandong'daki eski imtiyaz bölgesindeki münhasır hakkının teyidine ek olarak, Yirmi Bir Talep, Japonya'nın Fujian Vilayeti, Güney Mançurya, Doğu İç Moğolistan ve Yangzi Vadisi'ndeki uzun dönemli çıkarlarını pekiştiriyordu.²³ 1915 Çin-Japon Antlaşmaları'yla, Japonya Çin'de nüfuz rekabetinde küçük bir oyuncu olmaktan, Asya kıtasındaki gelişmelerin başlıca hakemi haline doğru bir sıçrama yaptı. Dışişleri Bakanı Katō'nun en büyük iç siyasi rakibi Feldmareşal Yamagata Aritomo'nun bile, bu şartlardaki müzakereden "büyük tatmin" duymasına hiç şaşmamak gerekir.²⁴

Çin'deki Japon yetkesinin bu olağanüstü genişlemesinden daha da şaşırtıcı olan, daha önce Japonya'nın emperyal yörüngesinin bir parçası olarak hiç düşünülmeyen bölgelerde açılan beklenmedik fırsatlardı. Qingdao'nun düşmesinden iki ay önce, Emperyal Donanma, Güney Pasifik'teki İtilaf mücadelesine katılarak, Eylül 1914'te Jaluit, Yap ve Palau adalarında Alman donanmasını püskürtüp Japon bayrağını dikmeyi başardı. Ekim itibarıyla, Tokyo ve Londra, Japon ve İngiliz donanma kuvvetleri arasında operasyon alanı olarak ekvatoru temel alan bir taksimat yapan gizli bir antlaşmayı imzalamıştı.²⁵ Pa-

23 Tokyo başlangıçta Fujian'daki münhasır haklarını, Çin'in Fujian'ın heinen yakınındaki boğazın karşısındaki Tayvan'ı Japonya'ya teslim ettiği zaman elde etmişti. Güney Mançurya'da, her ne kadar Japonya, Rus-Japon Savaşı akabinde Rus demiryolu ve limanların kira sözleşmelerini almış olsa da, bu sözleşmeler Çin'le hiçbir zaman doğrudan müzakere edilmemişti. Japonya, Doğu İç Moğolistan'daki hak iddiasını 1912 Üçüncü Rus-Japon Konvansiyonu'nda yapmış, fakat Çin bu hakları hiçbir zaman tanımamıştı. Yangzi Vadisi'nde Japon şirketleri 1899'dan beri Hanyang yakınındaki Daye demir madeninden kömür ve dökme demir satın almışlardı ve Tokyo, 1912'de şirketin Çin-Japon ortak yönetimini müzakere etmeye çalışmışsa da, ancak 1914'te Çinlilerden dökme demiri kanusallaştırma girişimini karşılığını görmüştü. Bu düzenlemelerin ayrıntıları için, bkz. Frederick R. Dickinson, *War and National Reinvention: Japan in the Great War, 1914-1919*, Harvard University Asia Center, Cambridge, MA, 1999, bol. 3.

24 Başlıksız Miura Gorō memorandumı, 1915. Yamamoto Shirō, *Miura Gorō kankei monjo* (Miura Gorō Evrakı) içinde, Meiji shiryō kenkyū renrakukai, Tokyo, 1960, s. 17.

25 Francis X. Hezel, *Strangers in their Own Land: A Century of Colonial Rule in the Caroline and Marshall Islands*, University of Hawai'i Press, Honolulu, 2003, s. 148.

ris Barış Konferansı'nda, Marshall, Mariana ve Caroline adaları, Milletler Cemiyeti C Sınıfı mandaları olarak Japonya'ya verildi. Düşük yoğunluklu nüfusu veya coğrafi uzaklığı nedeniyle yetkili bir devlet tarafından "topraklarının ayrılmaz bir parçası olarak"²⁶ yönetilebilecek şekilde tanımlanan C sınıflaması, Japonya'nın, 1919'a gelindiğinde, resmen yalnız kıtasal değil, bir Pasifik imparatorluğu olduğu anlamına da geliyordu.

Birinci Dünya Savaşı esnasında en büyük Japon askerî operasyonu, Sibirya'ya yapılan 1918 seferi oldu. Çoğu zaman, devletlerin Rus Devrimi'ne ve Bolşevik iktidarının doğuya yayılmasına karşı bir savunma tepkisi olarak betimlenmesine karşın,²⁷ Ağustos 1914'ten itibaren Japon hedefleri bağlamında, İtilaf Müdahalesi, Tokyo'ya Japon kıtasal genişlemesini büyütmek için bir altın fırsatı daha simgeledi. Nasıl Çin Devrimi arifesinde Japon çıkarları kıtadaki huzursuzluktan, kendi nüfuz yö-rüngesini genişletme fırsatı olarak kullanmayı amaçladıysa, Japonya'daki birçokları Rus Devrimi'ni sıradışı bir başka fırsat olarak gördüler. Dışişleri Bakanı Motono Ichirō, Sibirya ve Kuzey Mançurya'da "Şark'da başat bir konum" oluşturmak üzere derhal eyleme geçilmesi uyarısı yaptı.²⁸ İçişleri Bakanı Gotō Shinpei, Aralık 1917'de bir milyon Japon askerine, devlete yılda beş milyar yene mal olacak, Rusya'nın Baykal Gölü doğusunu işgal emri verdi.²⁹ Ayrıca Başbakan Terauchi Masatake'nin özel danışmanı Nishihara Kamezō, Kasım 1917'de Japon vesa-yeti altında "bağımsız" bir Sibirya için planlarını hazırlamaya koyuldu.³⁰

26 Hezel, a.g.e., s. 155.

27 Klasik çalışma için, bkz. James W. Morley. *The Japanese Thrust into Siberia*, Columbia University Press, New York, 1957.

28 Kasım 1917 ile Mart 1918 tarihli Brest-Litovsk Antlaşması arasında dışişleri bakanları Matsushima Hajime ve Matsuoka Yōsuke'nin yardımıyla hazırlanan bir dizi memorandumda. Morley, *The Japanese Thrust into Siberia*, s. 53-55.

29 Tsurumi Yūsuke, *Gotō shinpei (Gotō Shinpei Biyografisi)*, 4 c., Keisō shobō, Tokyo, 1965-1967, c. iii. s. 886-888.

30 Nishihara, yeni kurulan Milli Kaderi Kalkındırma Komitesi'nin gündemini kabul ettirme gayretindeydi. Yamamoto Shirō, *Nishihara Kamezō niŋki (Nishihara Kamezō Hatıratı)*, Kyōto joshi daigaku, Kyoto, 1983, s. 232-234 (günlük kayıtları: 6-23 Aralık 1917).

Gelgelelim, o zamana dek Sibiryâ'daki eylemin en nüfuzlu bayraktarları, yaşlı devlet adamı Yamagata Aritomo ve Emperyal Ordu'daki mahmîleri olmuştu. Bu adamların, Japonya'nın Çin ve Rusya'ya karşı savaşlarında merkezî bir siyasal ve askerî rol oynamış olmalarına karşın, Dışişleri Bakanı Katō Takaaki ve sivil kabine, Almanya'ya karşı süratle savaş ilanı ve Çin'deki haklar konusunda başarılı müzakereleriyle, Cihan Harbi'nin daha ilk yılında Yamagata hizbine kesin bir üstünlük sağladı.³¹ Ekim 1916'dan itibaren başbakan olan Yamagata mahmîsi General Terauchi Masatake, 1917'de Pekin'le (Nishihara Borçları adı verilen) toplam 145 milyon yen tutarında bir dizi borç müzakeresi yaparak Japonya'nın kıta politikasının dizginlerini bizzat eline geçirdi. Bu anlamda, Yamagata hizbi üyeleri, Rus Uzak Doğusu'na müdahaleyi, hem Doğu Asya'da Japon otoritesini genişletmek hem de ülkede askerî-bürokratik yetkeyi desteklemek için ideal bir fırsat olarak gördüler.³² Ocak 1918'e gelindiğinde, Askerî İşler hakkında bir Ortak Komite, Sibiryâ'ya asker gönderilmesi hakkında Genelkurmay-Savaş Bakanlığı tartışmalarını başlattı.³³ Nisan 1918'de, Savaş Bakanlığı, bağımsız bir Sibiryâ için Mançurya'da savaşmakta olan Beyaz Ordu generalleri Dimitri Leonidoviç Horvath ve Grigori Mihayloviç Semyonov'u destekleme kararı aldı.³⁴ Mayıs 1918'e gelindiğinde, Ordu Genelkurmay Başkan Yardımcısı Tanaka Giichi Çin'le, Japon askerlerin Rusya'nın Mançurya'daki varlığının tam göbeğine, Çin Doğu Demiryolu'na, derhal gönderilmesi için zemini oluşturan askerî bir antlaşmanın müzakeresini yaptı.³⁵ Japon askerlerinin Ağustos 1918'de Rus Uzak Doğusu'na ilk gelişleri, baş-

31 Japonya'nın Almanya'ya karşı savaş ilanı ve Yirmi Bir Talep siyaseti hakkında daha çok bilgi için, bkz. Dickinson, *War and National Reinvention*, böl. 2, 3.

32 Japonya'nın Sibiryâ Müdahalesi siyaseti için, bkz. Dickinson, *War and National Reinvention*, böl. 5. Müdahale ile Japonya'daki teinsili hükûmetin geleceği arasındaki bağlantı için, bkz. Paul E. Dunscomb, *Japan's Siberian Intervention, 1918-1922: "A Great Disobedience against the People"*, Lexington Books, Lanham, MD, 2011.

33 Usui, *Nihon to Chūgoku: Taishō jidai*, s. 128.

34 Morley, *The Japanese Thrust into Siberia*, s. 102-103.

35 Dickinson, *War and National Reinvention*, s. 183-187.

ka bir deyişle Sibiryâ Müdahalesi, ağırlıklı olarak bir Emperyal Ordu gösterisi haline gelmişti ve Yamagata Aritomo ve ordudaki mahmileri bu fırsatı, 72 bin askerle Rus Uzak Doğusu'nu istila etmekte kullanacaktı.³⁶

Sibiryâ'daki harekâtlarının ölçeğine karşın, Tokyo'nun Birinci Dünya Savaşı'ndaki en kayda değer kazancı, faaliyetlerinin tümünün uluslararası statüsünde yarattığı kümülatif etki oldu. Savaşa yükselen bir bölgesel güç olarak girmiş olsa da, Paris Barış Konferansı itibariyle Japonya, dünya güçleri arasına katılmıştı. Japon delegeleri, dünya barışının en ciddi meselelerinin tartışmalarına katılmak üzere, konferansın resmi idare kurulu olan Onlar Konseyi'nde yer aldı. Başbakan Hara Takashi Ocak 1920'de iftiharla şu açıklamayı yaptı: "Beş büyük devletten biri olarak, imparatorluk [Japonya] dünya barışının ihyasına katkıda bulundu. Bununla, imparatorluğun statüsü çok daha büyük bir yetki kazandı ve dünyaya karşı sorumluluğu eşit derecede ağırlık kazanmış durumda."³⁷

Japonya'nın Paris'te edindiği bu yeni otorite, kuşkusuz, savaşın Ağustos 1914'teki ilk günlerine dek uzanan İtilaf seferlerindeki olumlu siciline dayanıyordu. Gördüğümüz gibi, Japonya, Asya/Pasifik bölgesinde kendi çıkarlarını ve otoritesini geniş çapta büyütme fırsatına atlamışken, 1914'ten 1918'e dek yürüttüğü askerî operasyonlar sicili, İtilaf amaçlarıyla emsalsiz bir Japon işbirliğini vurgular. Qingdao'daki Japon kuşatması, 1914 güzünde 2.800 İngiliz emperyal kuvvetiyle işbirliği halinde 29 bin Emperyal Ordu askerî tarafından yürütüldü.³⁸ Emperyal Donanma'nın iki görev gücü, Alman Doğu Asya Filosu'ndan iki gemiyi kovaladı ve nihayetinde ekvatorun kuzeyindeki Alman

36 Bu rakamı Albay K.F. Baldwin verir; Office of the Chief of Staff, War Department, Military Intelligence Division, "A Brief Account of Japan's Part in the World War", 16 Eylül 1921, s. 5. Stanley K. Hornbeck evrakı. Kutu 255, "Japan: War Costs and Contributions" dosyası, The Hoover Institution on War, Revolution, and Peace, Stanford, CA.

37 Hara Takashi, "Hara shushō no tsūchō" (Başbakan Hara Takashi'nin Demeci), Ocak 1920; alını için, bkz. Kawada Minoru, *Hara Takashi: Tenkanhi no hōsō*, Miraisha, Tokyo, 1995, s. 150.

38 Eguchi Keiichi, *Futatsu no taisen (İki Büyük Savaş)*, Shōgakukan, Tokyo, 1989, s. 20.

adalarını Eylül 1914'te kendi başına işgal etti. Fakat Hint Okyanusu'ndaki Emperyal Donanma operasyonları, çok uzaklardaki Britanya İmparatorluğu'nun müttefikinin yardımına hayati bağımlılığını örnekler. Japon gemileri, Avustralyalı ve Yeni Zelandalı askerleri Pasifik'ten Hint Okyanusu üzerinden, Umman Denizi'ndeki Aden'e taşıyarak, 1914 ve 1918 arasında Britanya İmparatorluğu'nun seferberliğinde kilit bir rol oynadı. Ayrıca, Akdeniz'deki Japon ticaret gemilerine saldırıların ardından, üç Japon destroyer filosu ve bir kruvazör (toplam on üç gemi) Şubat 1917'de, oradaki Alman denizaltılara karşı İtilaf safında muharebeye katıldı.³⁹

Japon askerlerinin doğrudan muharebeye girmedığı yerlere de hatırı sayılır Japon yardımı yapıldı. Birkaç Japon Kızılhaç birimi, savaş boyunca müttefik başkentler arasında görev yaptı ve Japonya müttefiklerine, çok ihtiyaç duyulan gemiler, bakkal ve 640 milyon yenlik bir istikrazı da içeren nakit temin etti. Japonya Ruslara, çaresizce ihtiyacı olan 600 bin tüfek sattı.⁴⁰ Dönemin Batılı gözlemcilerinden birine göre, "eğer bu yardım gelmeseydi, Rusya'nın çöküşü çok daha önce gerçekleşirdi."⁴¹

Aslına bakılırsa, İtilaf ve İttifak üyelerinin savaşın başından itibaren büyük bir hevesle Japon yardım ve desteğinin peşine düşmesi şaşırtıcıdır ve keza bu, harbin akıl almaz küresel çıkarlarını gösterir. Japonya'daki Alman sefiri Kont Graf von Res, Ağustos 1914 başında İtilaf Devletleri'ne Japon desteği ihtimali konusunda öylesine bunalmıştı ki, Japon Dışişleri Bakanı Katō Takaaki'nin de bulunduğu bir ortamda, oturduğu sandalyeyi kırdı ve neredeyse yere yuvarlandı.⁴² Avrupa başkentlerindeki Alman ve Avusturya diplomatik temsilcileri, savaşın ilk iki yı-

39 Donanma Bakanı Edwin Denby'den, Amerika Dışişleri Bakanı'na mektup, 23 Eylül 1921. Stanley K. Hornbeck Evrakı, Kutu 255, "Japonya: Savaş Maliyetleri ve Katkıları" dosyası, Hoover Institution on War, Revolution, and Peace, Stanford, CA.

40 Baldwin, "A Brief Account of Japan's Part in the World War I", 16 Eylül 1921, s. 6.

41 Payson Jackson Treat, "Japan, America and the Great War", *A League of Nations*, Aralık 1918, sayı 1/8, s. 7.

42 9 Ağustos 1914 tarihli bir görüşmede. Matsui Keishirō, *Matsui Keishirō jijoden (Matsui Keishirō'nun Otobiyografisi)*, Kankōsha, Tokyo, 1983, s. 79.

linda ayrı bir barış ihtimali umuduyla Japon diplomatlara birkaç defa yanaşılar.⁴³

Japonya'nın İtilaf safına erken bağlılığı göz önüne alındığında, Japonya'nın müttefikleri arasındaki beklentiler çok büyüktü. Asya'daki Japon operasyonlarının kapsamına ilişkin başlangıçtaki kuruntulara karşın, Britanya Eylül 1914'te Japonya'dan Batı Cephesi'ne asker talebinde bulundu.⁴⁴ Qingdao'nun düşmesiyle, müttefiklerinin yardım istekleri çığ gibi büyüdü. 6 Kasım 1914'te, Britanya Hariciye Nazırı Edward Grey, Britanya'nın Tokyo sefirine, "Fransa, Belçika ve Almanya'daki ana operasyonlara ordumuzla aynı şekilde katılacak ve Avrupa kıtasında bizim askerlerimiz gibi savaşacak" bir Japon kuvveti istemesi yönünde baskı yaptı.⁴⁵ Çok geçmeden, Fransız basını Balkan Yarımadası'ndaki Sırp operasyonlarına katılmak üzere 500 bin Japon askerine ilişkin gayri resmî Fransız isteğini bildirdi.⁴⁶ Temmuz 1918 gibi geç bir tarihte bile, ABD Donanması, Amerikan askerlerinin Atlas Okyanusu'nun karşı kıyısına sevkياتının Japon savaş kruvazörleri tarafından korunmasının "hayati zorunluluk meselesi" olduğunu belirtmekteydi.⁴⁷

Japonya ve müttefikleri arasında Sibirya Müdahalesi üzerine sonu gelmez çekişme göz önüne alındığında, tarihçiler bu operasyonu Birinci Dünya Savaşı boyunca özerk Japon eyleminin en berbat örneği olarak görürler.⁴⁸ Gelgelelim, 1914'ten başlayarak, Japon yardımına yönelik dur durak bilmeyen İtilaf istekleri bağlamında, sefer, Birinci Dünya Savaşı'nın muazzam kü-

43 Frank Iklé, "Japanese-German Peace Negotiations during World War I", *American History Review*, Ekim 1965, sayı 71, s. 62-76.

44 Sir Edward Grey'den Britanya'daki Japon sefiri Inoue Katsunosuke'ye, 2 Kasım 1914. Japon Dışişleri Bakanlığı arşivleri, Dosya 5-2-2-51, "Avrupa harbinde Japon Seferi Kuvveti istekleriyle ilgili evrak", Tokyo.

45 Sir Edward Grey'den Tokyo'daki İngiliz sefirine, 6 Kasım 1914. Japon Dışişleri Bakanlığı arşivleri, Dosya 5-2-2-51, "Avrupa Savaşında Japon Seferi Kuvveti istekleriyle ilgili evrak", Tokyo.

46 Treat, "Japan, America and the Great War", s. 8.

47 Donanma Bakanı Edwin Denby'den Amerikan Dışişleri Bakanı'na, 23 Eylül 1921.

48 Bkz. örneğin, klasik araştırma, John Albert White, *The Siberian Intervention*, Princeton University Press, Princeton, 1950.

resel erişiminin bir başka görüntüsü olarak da kabul edilmelidir. Kasım 1917'deki Rus Devrimi ve takip eden Mart ayında Almanya'yla ayrı bir barış antlaşmasının imzalanması, İtilaf saflarına ciddi bir stratejik darbeyi simgeledi. Bu yalnız Rus cephesinin çökmesi anlamına gelmiyordu; Moskova'da yeni yerleşmiş fanatik derecede Batı karşıtı Bolşevik rejimi göz önüne alınırsa, tüm Rus İmparatorluğu'nun geleceği soru işareti haline gelmişti. Batı Cephesi'nde sınırına kadar zorlanan Britanya ve Fransa, Rus İmparatorluğu'ndaki dost-müttefik unsurların desteğini sağlamak üzere ABD'ye yöneldi. Fakat dört yıldır daha fazla Japon yardımı için yapılan müttefik istekleri bağlamında, İtilaf Devletleri Japon katılımından da fazlasıyla ümitliydi. Amerikan Donanma Bakanının, ABD'deki Japon sefirine, muhtemel Japon muharebe kruvazörlerini Atlas Okyanusu'na göndermesi konusunda ricada bulunduğu anda, Washington Japon askerlerini resmen, Sibirya'da İngiliz, Fransız, İtalyan, Amerikan ve Kanadalı kuvvetlere katılmaya çağırırdı.⁴⁹

Başka bir deyişle, Paris Barış Konferansı'ndan çok daha önce, Cihan Harbi'nin muazzam küresel dallanıp budaklanmaları, Japonya'dan çaresiz şekilde yardım istemeye mecbur bırakmış ve Japonya'yı dünya sahnesinde önde gelen bir konuma yükseltmiş durumdaydı. Aylık Japon mizah dergisi *Ōsaka Puck*'ın 15 Eylül 1917 tarihli nüshasının ön kapağındaki politik bir karikatürde betimlendiği gibi, Japonya, İtilaf Devletleri'ni temsil eden genç bir hanımın cilve yaptığı soylu bir askerdir. Bir elini omzuna koyduğu askere yaslanmış kadın, "sadece sen" diye fısıldıyordu (bkz. Görsel 20).⁵⁰

Cihan Harbi ve Japon İmparatorluğu'nun yazgısı

İkinci Dünya Savaşı tarihinde, Japonya'nın geniş imparatorluğunun tüm kaynaklarını kullandığı çok iyi bilinir. Buna, baş-

49 Leonard A. Humphreys. *The Way of the Heavenly Sword: The Japanese Army in the 1920's*, Stanford University Press, Stanford, 1995, s. 25.

50 "Avrupalı kızlar hâlâ Japon askerlerle flört ediyor", *Ōsaka Puck*, 15 Eylül 1917, sayı 12/18, kapak.

OSAKA PUCK VOL. XII, NO. 18 September 15, 1917 Price 14 Sen

大阪少年

Görsel 20. "Avrupalı kızlar hâlâ Japon askerlerle flört ediyor", *Osaka Puck*'ın kapağı, 15 Eylül 1917 (Kyoto Uluslararası Manga Müzesi)

ka şeylerin yanı sıra, Japon silahlı kuvvetlerindeki 240 bin Koreli asker,⁵¹ Japon fabrikalarındaki 38.935 Çinli erkek,⁵² Japon, Çinli, Koreli, Filipin ve Hollandalı 200 bin “seks kölesi”⁵³ ve 1944’e gelindiğinde, kendi sınırlarının dışında Japon İmparatorluğu’nun her yerine çeşitli görevlerle dağıtılmış 4 milyon Koreli dahildi.⁵⁴ Daha dün denebilecek kadar kısa süre önce, henüz 20. yüzyılın başında bir araya gelmiş Japon İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı sırasında uyruk halklarını büyük denebilecek çapta seferber etmedi. Fakat bu büyük çatışmanın patlaması, Japon İmparatorluğu’ndaki uyrukların denetimi hakkında soru işaretleri doğurdu.

Çin hiçbir zaman Japon resmî imparatorluğunun parçası olmamasına karşın, gördüğümüz gibi Tokyo, Ağustos 1914’te muharebelerin patlak vermesinden itibaren bu ülkeyi başlıca fırsat alanı olarak gördü. Bu nedenle, Japon liderleri en baştan itibaren küresel çatışmada Çin’in eylemleri hakkında özellikle teyakkuza geçtiler. Tokyo derhal Qingdao’da Alman birlikleriyle çarpışmaya girerek, Çin’in topraklarının tarafsızlığını korumaya yönelik tüm çabalarına direndi.⁵⁵ Ve Çin’in Kasım 1915’te Britanya’ya İtilaf safına katılmaya hazır olduğunu bildirmesi, 6 Aralık 1915’te tüm İtilaf sefaretlerine gönderilen Japon itirazına yol açtı.⁵⁶ Pekin’in karşı hamlesi, Ağustos 1916’da Fransa’ya ilk Çinli işçi sevkıyatı aracılığıyla savaşa gay-

51 Utsumi Aiko, “Lee Hak Rae, the Korean Connection and ‘Japanese’ War Crimes on the Burma-Thai Railway”, çev. Herbert P. Bix, *The Asia-Pacific Journal: Japan Focus*, 26 Ağustos 2007 <http://japanfocus.org/-Gill-Heong..yuvv2505> (erişim 14 Ocak 2014).

52 Bu rakam 1943-1945 yıllarını kapsar. William Underwood, “NHK’s Finest Hour: Japan’s Official Record of Chinese Forced Labor”, *The Asia-Pacific Journal: Japan Focus*, 8 Ağustos 2006 <http://www.japanfocus.org/-William-Underwood/2187> (erişim 14 Ağustos 2006).

53 Bkz. George Hicks, *The Comfort Women: Japan’s Brutal Regime of Enforced Prostitution in the Second World War*, W.W. Norton & Company, New York, 1995.

54 Carter J. Eckert, Ki-Baik Lee, Young Ick Lew, Michael Robinson ve Edward W. Wagner, *Korea Old and New: A History*, Ilchokak Publishers, Seul, 1991, s. 322.

55 Xu Guoqi, *China and the Great War: China’s Pursuit of a New National Identity and Internationalization*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991,

ri resmî olarak katılmak oldu.⁵⁷ Ancak, resmî harp halinin Tokyo'da bir yönetim değişikliğini ve yeni başbakan Terauchi Masatake ile özenle seçilmiş müzakerecisi Nishihara Kamezō'nun, Çin'in savaşa katılmasının Japonya'nın çıkarına olacağı konusundaki kararlılığını beklemesi gerekti. Terauchi'nin Pekin'deki yeni Duan Qirui kabinesi üzerindeki Japon nüfuzunu pekiştirme çabasının bir parçası olarak, Çin 14 Mart 1917'de Almanya'ya savaş ilan etti.⁵⁸ Japon liderleri son tahlilde Avrupa'ya yabana atılamayacak sayıda Çinli işçi akışını önlemeyi başaramadılar.⁵⁹ Yine de, İtilaf davasına kendi büyük askerî yardımları sayesinde bu tür Çin fedakârlıklarının diplomatik etkisini asgariye indirmeyi başardılar. Şubat 1917'den itibaren Akdeniz'e yapılan Japon donanma yardımı, Britanya, Fransa ve İtalya'nın Shandong Vilayeti'ndeki eski Alman imtiyazları üzerinde Japon hakları konusunda açık desteğini sağladı.⁶⁰ İttifak Devletleri'nin Japonya'yla ayrı bir barış antlaşması yapmaya yönelik gayretli girişimleri göz önüne alındığında, İtilaf aynı zamanda Japon kıtasal çıkarlarına verdiği desteğin, Japonya'yı İtilaf safında tutmaya yardım etmesini umuyordu.⁶¹

Japon liderler nasıl ki savaş esnasında Çin'in eylemlerini denetlemeye çalıştılsa, resmî sömürgeleri olan Tayvan ve Kore'deki uyruk halklara rehberliklerinde çok daha metodik davrandılar. Birinci Dünya Savaşı boyunca, Tokyo her iki ülkede sistemli olarak modern bir ulus-devletin kritik siyasal, ekonomik ve toplumsal kurumlarını oluşturdu ve Japon uyruklarının fırsatlarını çok sıkı şekilde kısıtlayan politikalar izledi. Japonya, 1910 ve 1919 arasında, genel valinin gazetesi *Günlük Haber* (*Maeil sinbo*) dışında tüm Korece gazetelerin yayımlanma izni-

57 Xu, *a.g.e.*, s. 120.

58 Dickinson, *War and National Reinvention*, s. 169.

59 Bu olayların tam hikâyesi için, bkz. Xu, *China and the Great War*.

60 Dickinson, *a.g.e.*, s. 177.

61 İklé, "Japanese-German Peace Negotiations during World War I", s. 70-71. Temmuz 1916'daki Dördüncü Rus-Japon Konvansiyonu da, Japonya'nın Almanya'ya karşı savaşına bağlılığını güçlendirmeye yönelik bir İtilaf arzusunu kısmen yansıtıyordu ve mantıklı olarak, kısmen bu barış sondajlarına karşı bir tepki olarak kabul edilebilir. Bkz. Dickinson, *a.g.e.*, s. 138-148.

ni reddederek, Kore basınının solugunu kesti.⁶² Tayvan'daki el-
li yıllık sömürge yönetimi boyunca, Japonya Tayvanlılar tarafın-
dan sadece bir gazetenin sahipliğine ve işletilmesine izin verdi.⁶³

Alexis Dudden'in ustalıklı ortaya koyduğu gibi, Japon İm-
paratorluğu'na toprak ekleme, sadece modern siyasal, eko-
nomik ve toplumsal kurumların kurulması ve yerel muhalefe-
tin bastırılmasını sağlamakla kalamayacak kadar zorlu bir gö-
revdi. Bunlardan başka, yaygın biçimde kabul gören uluslara-
rası hukuk altında, Japonya'nın sömürgeleştirdiği halkların uy-
ruk statüsünü tanımlayacak çok incelikli bir stratejiyi de gerek-
tiriyordu.⁶⁴ Gördüğümüz gibi, Büyük Güçler Japonya'nın Tay-
van ve Kore sömürgeleştirmesine çabucak razı oldu. Kore Kralı
Kojong'un, Kore'nin Rus-Japon Savaşı sonrası yeni protektora
statüsüne itiraz etmek üzere Haziran 1907'de Lahey'deki İkinci
Uluslararası Barış Konferansı'na gönderdiği üç delegeye konu-
şma fırsatı bile verilmedi. Japonya'nın Kore'yle yaptığı 1905 pro-
tektora antlaşmasının ardından, Kore, Lahey'de tüm diğer bü-
yük devletlerin katılımcılarının gözlerinde tartışmalara meşru
katılma hakkına bile sahip olamadı.⁶⁵

Japon yetkililer 1919 öncesi kendi sömürge sınırları dahi-
lindeki uyruk halklarını ve onların uyruk statüsünün ulusla-
rarası şartlarını kolay sayılabilecek şekilde denetleyebilmeleri-
ne karşılık, sömürge sınırları dışındaki uyruk halkların idaresi-
ni sürdürmek için ciddi bir uğraş verdiler. Kasım 1905 protek-
tora antlaşmasından bile önce, Tokyo, Kore Kralı Konjong'un,
Honolulu'da bir Japon'u fahri Kore konsolosu olarak atamasını
sağlamayı başarmıştı. Japon yetkililer, bu avantajlı konumdan,
Hawaii'de yeni yeni oluşmakta olan Kore nüfusunu dikkatle
izleyebiliyordu. Fakat yerel Kore topluluğu bir oldubittiyi as-
la kabul etmedi. 1909'a gelindiğinde, merkezi Hawaii'de bulu-

62 Michael E. Robinson, "Colonial Publication Policy and the Korean Nationalist Movement", Ramon H. Myers ve Mark R. Peattie (ed.), *The Japanese Colonial Empire, 1895-1945* içinde. Princeton University Press, Princeton, 1984, s. 320.

63 Robinson, a.g.m., s. 323.

64 Alexis Dudden, *Japan's Colonization of Korea: Discourse and Power*, University of Hawai'i Press, Honolulu, 2005.

65 Dudden, a.g.e., s. 7.

nan bağımsızlık hareketinin çekirdeği haline gelen Kore Ulusal Birliği'ni (*Kook Min Hur* veya KNA) kurdu. Birinci Dünya Savaşı esnasında, Tokyo'daki Japon Dışişleri Bakanlığı ve Seul'deki genel vali, KNA için yerel Amerikan desteği hakkında sürekli raporlar aldı.⁶⁶

Gerek Tokyo gerek Seul açısından daha çok kaygı konusu olan, Çin'in Japonya'nın Kore sömürgesiyle bitişik kesimi olan Güney Mançurya'nın Jiandao kentindeki Kore uyruklarının faaliyetleriydi. Bu bölgeye Koreli göçü, 1905 Japon protektora antlaşmasından sonra artarak, 1907'de Japon birliklerinin bir seferini kıskırtmıştı. 1909'a gelindiğinde, Japon kuvvetleri geri çekilmiş ve Jiandao Antlaşması, bu topluluk üzerinde Çin yasal yetkesini tanıdı. Fakat 1910'da Kore'nin ilhaki, bölgede Japon denetimi konusunda umutları tazeledi ve Ağustos 1914'te Avrupa'da savaşın patlak vermesi, kısmen bu denetimi yerleştirmek için bir fırsat telakki edildi. 1915'in Yirmi Bir Talebi'nin ikinci grubu, açıkça Güney Mançurya'yı siyasi, ekonomik ve hukuki olarak tartışmasız şekilde bir Japon nüfuz alanı olarak tanımlamayı amaçlıyordu. Ağustos 1915'te, Pekin'le yakın tarihte imzalanan antlaşmaların Jiandao Antlaşması'nı feshetmiş olmasına karşın, yerel Çin yetkilileri eski yasal haklarını uygulamayı sürdürdüler.⁶⁷ Tokyo, Jiandao Kore topluluğu üzerinde ancak Emperyal Ordu'nun 1931'deki Mançurya istilasından sonra tam denetim kurabildi.

Japonya'nın uyruk halkları konusunda en büyük sorunu, kuşkusuz, savaş dönemi ve savaş ertesinin o güçlü yeni sloga-

66 Örneğin, Hawaii'nin Amerikan valisi, KNA'nın amaçlarının gerçekleşmesine ilişkin umudunu dile getirmiş, Honolulu belediye başkanı KNA'nın kuruluşunun yıldönümü kutlamalarından birine katılmış ve KNA lideri, "Kore'de ihtilal hazırlığı için" bir askeri okul kurmak üzere Doğu Oahu'da ananas çiftlikleri almayı başarmıştı. 1917'de, KNA'nın Hawaii turundaki Japon harp gemisi Izumo'yu tahrip etme planına dair söylentiler dolaşıyordu. Hawaii'deki bu Kore topluluğuna dair büyüleyici bir anlatı için, bkz. Wayne Patterson, *The Ilse: First-Generation Korean Immigrants in Hawai'i, 1903-1973*, University of Hawai'i Press, Honolulu, 2000, böl. 7.

67 Usui Katsumi, "Nanman, Tōmō jōyaku no seiritsu zengo" (Güney Mançurya ve Doğu İç Moğolistan Antlaşmaları'nın İmzalanması Hakkında), Kutihara Ken (ed.), *Tai-Manmō seisakushi no ichimen* içinde, Hata shobō. Tokyo, 1966, s. 127.

nı “kaderini tayin hakkı” bağlamında patlak verdi. Japonya’nın Paris Barış Konferansı’nda yeni küresel çaplı Japon otoritesini kutlamaya henüz başladığı anda, Asya milli ve emperyal gücün kabul edilebilir parametrelerinin tam denetimini alma umutlarıyla patlayacak gibi görünüyordu. İlkın, 1 Mart 1919’da bir grup Koreli yurtseverin bir Seul restoranında başlangıçta küçük çaplı bir bağımsızlık deklarasyonu ve bir öğrenci topluluğunun Seul’deki bir parkta eşzamanlı mitingiyle, Nisan başında huzursuzluklar yarımada boyunca on bir vilayetteki elli mevkîye yayıldı ve 40 bin protestocuyu bir araya getirdi.⁶⁸ Sadece bir ay sonra, 4 Mayıs’ta, üç bin Çinli öğrenci Pekin merkezindeki Tiananmen Meydanı’ndaki bir kitle gösterisinde Almanya’nın Shandong Vilayet imtiyazlarının Japonya’ya devredilmesini protesto etti. Bir Japon yanlısı kabine üyesinin evinin yakılması ve Japonya’daki Çin elçisinin dövülmesi bir polis baskısını kışkırttı, ilkin küçük çaplı bir gösteri olan protesto 200 kente yayılan ulusal çaplı bir eyleme dönüştü. Haziran’a gelindiğinde, yerel tüccar ve işçi örgütleri de, bazıları bir yıla kadar uzayan ulusal çaplı boykotlara katılmıştı.⁶⁹

“Kaderini tayin hakkı”na yönelik pıtrak gibi artan bununla alakasız taleplere karşın, Japon gücünün savaş dönemindeki muazzam genişlemesi, 1914’te Tokyo’da hiç kimsenin aklına bile getiremeyeceği kadar uzaklarda dahi şiddetli protestolara yol açtı. Şubat ve Mayıs 1920 arasında, Bolşevik Kızıl Ordu’yla gevşek bağlara sahip Rus partizanlar, Sibiry’a da Amur Nehri üzerinde Nikolayevsk kasabasındaki Japon ve Beyaz Rus garnizonlarını kuşattılar ve onları yok etmek üzere harekete geçtiler. Nikolayevsk Katliamı’nın sonuna kadar, Japon Ordusu’na mensup birkaç yüz asker ve sivil hayatını kaybetmişti.⁷⁰

Emperyal Japonya, şiddete şiddetle karşılık vermekte hiç güçlük çekmedi. Japon asker ve jandarmaları, 1 Mart Hareketi’ni, iki bin Koreliyi öldürüp 20 bin göstericiyi tutuklaya-

68 Takakura Tetsuichi, *Tanaka Giichi denki (Tanaka Giichi’nin Biyografisi)*, 2 c., Tanaka Giichi denki kankōkai, Tokyo, 1958, c. ii, s. 158.

69 Usui, *Nihon to Chūgoku: Taishō jidai*, s. 146.

70 Dunscomb, *Japan’s Siberian Intervention, 1918-1922*, s. 115-126.

rak, iki ay içinde gaddarca bastırdı.⁷¹ Ve Nikolayevsk Katliamı, Emperyal Ordu tarafından Sibirya işgalini iki yıl daha uzatmakta kullanıldı. Bu olay, aslına bakılırsa, Cihan Harbi'nin Emperyal Japon gücünün son genişlemesini teşvik etti. Rus-Japon Harbi ardından sadece Sahalin Adası'nın güneyini edinmekten duyduğu düş kırıklığıyla, ordu liderliği Nikolayevsk Katliamı'nı, 1920'de Sahalin'in kuzeyini işgal etme gerekçesi olarak kullandı.

Başka bir deyişle, Paris Barış Konferansı, Doğu Asya'ya barışı hızla getirmedi. Tam tersine, Japonya'nın tüm savaş dönemi –Çin, Güney Pasifik ve Sibirya'daki– kazançlarını teyit etmek yoluyla, konferans, Japonya için savaş ve emperyal fetih son derece 19. yüzyıla özgü yörüngesini kutsadı. Gelgelelim, Büyük Güçler'in Paris'te başaramadığı, 1921-1922'de Washington'da öne çıkıp merkeze yerleşti. En açık şekilde, Cihan Harbi ertesinde Britanya, ABD ve Japonya arasındaki donanma silahlanma yarışının üstesinden gelmek için toplanan Washington Konferansı, daha genel olarak Doğu Asya'da savaş ertesi en acil sorun olarak, savaş döneminde Japon gücünün akıl almaz yükselişini ele aldı.

Birinci Dünya Savaşı ve Paris Barış Konferansı emperyal fetih konusunda Japon beklentilerini nasıl aşmışsa, Washington Konferansı da yeni bir milli yörüngeye doğru kesin bir dönüm noktasına işaret etti. Paris'teki Japon delegeleri Milletler Cemiyeti'ne ve yönetici kurulu olan Konsey'e üyeliği kabul etmek yoluyla, savaş sonrası yeni bir uluslararası düzene doğru ilk kritik adımı attılar. Washington'da Beş, Dört ve Dokuz-Devlet Antlaşmaları'na bağlılık, Japonya'nın bu yeni düzeni geniş bir şekilde kabulünü simgeledi.⁷² Tokyo, 19. yüzyıl sonlarında, modern bir ulus-devlet ve imparatorluğun giysilerini kuşanarak, “Şark'ta ilerlemenin öncüsü” haline gelmişti. Versay

71 E. Patricia Tsutami, “Colonial Education in Korea and Taiwan”, Myers ve Peattie (ed.), *The Japanese Colonial Empire, 1895-1945* içinde, s. 302.

72 Washington'ın bu olumlu betimlemesini, “Washington Sistemi kuma inşa edilmiş bir binaydı” diyen Kenneth Pyle'in daha alaylı görüşüyle karşılaştırınız. Kenneth B. Pyle, “Profound Forces in Making of Modern Japan”, *Journal of Japanese Studies*, 2006, sayı 32/2, s. 410.

sonrası yeni dünya gücü statüsü, tam tersine, yeni küresel barış kültürüne kararlı bir yatırım aracılığıyla elde ediliyordu. Askerî gücünü modern devletin kuruluşundan itibaren hızla genişlettikten sonra, Japonya, Washington Konferansı'nda ilk kez olarak donanma silahlanmasında küçülmeye gitti ve 1925'e kadar, kara kuvvetlerini dört tûmene indirdi. İmparatorluğunun kapsamını Çin-Japon Harbi'nden beri mûtemadiyen genişletmiş olan Japonya, yine ilk kez olarak, 1922'de kara kuvvetlerini Shandong ve Sibirya'dan ve 1925'e kadar Sahalin Adası'nın kuzeyinden geri çekti.

Bu çarpıcı değişimler, çağdaşlarının “Yeni Japonya” adını verdikleri, Cihan Harbi'nin verdiği dersleri öğrenmiş ve çok-devletliliğin dalgasını bastığı, ticarî genişlemenin askerî olana üstün geldiği ve demokrasiye dayanan yeni bir barış çağını sürdürmek üzere yapılandırılmış bir Japonya'nın çekirdeğini oluşturuyordu.⁷³ İki savaş arası Japonyası, evrensel erkek seçmenlik hakkına (1925) ve siyasal parti kabinelerine dayanarak (1924-1932), deniz ve kara kuvvetleri küçülmeleri ve emperyal geri çekilmeleri fiilen benimseyerek iki dünya savaşı arasında yapılan tüm önemli çok-taraflı konvansiyonlara (Paris Barış Konferansı, Milletler Cemiyeti, Washington Deniz Silahları Konferansı, Cenevre Deniz Silahları Konferansı, Kellogg-Briand Paktı ve Londra Deniz Silahları Konferansı) canı gönülden katıldı.⁷⁴ Paris'e giden tam yetkili Japon delegesi Saionji Kinmochi Eylül 1919'da, Versay sonrası Japonya'nın küresel “barış projesi”nin (*heiwateki jigyo*) başlıca katılımcılarından biri haline gelmesi nedeniyle, yeni dünya stütüsünü sağlama alacağını ilan etti.⁷⁵

73 Başbakan Katō Takaaki'nin 1925'te ilan ettiği gibi, “Japon halkı [...]Yeni bir Japonya'nın temellerini atmaya yönelik büyük bir kararlılık ve çaba için bir araya gelmelidir”. Katō Takaaki, “Meika no sakebi” (Bir Kutlama Dineci), *Kingu*, Mayıs 1925, sayı 1/5, s. 1.

74 İki savaş arası Japonyası'nın kesin liberal beynelmilelci dönüşü hakkında daha çok bilgi için, bkz. Frederick R. Dickinson, *World War I and the Triumph of a New Japan, 1919-1930*, Cambridge University Press, Cambridge, 2013.

75 8 Eylül 1919'da yaptığı bir konuşma. Alıntulayan, Ritsumeikan daigaku Saionji Kinmochi den hensan iinkai (ed.), *Saionji Kinmochi den (Saionji Kinmochi Biyografisi)*, 6 c., Iwanami shoten, Tokyo, 1993, c. iii, s. 323.

Sonuç

Kısmen bir imparatorluk savunması olarak Avrupa'da yapılan Cihan Harbi, imparatorluklar çağının sonunun başlangıcını simgeledi. Galip İtilaf'ın çekirdeği Japonya gibi, özellikle Britanya ve Fransa da, savaştan epey sonra bile toprak ve otonite açısından konumlarını sürdürdü. 1914 öncesi en geniş iki imparatorluk olan gerek Emperyal Britanya gerek Fransa; Emperyal Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun eski topraklarının dağılıp paylaşılmasının ardından, 1919 ve 1939 arasında toprak genişliklerinin doruğuna ulaştı. İki kilit İngiliz toprağının –İrlanda ve Hindistan– 1919 ertelesi, Britanya İmparatorluğu'nun 1945 sonrasında sonuna alamet olurcasına nasıl bir çalkantıya düştüğünün hikâyesine hepimiz aşinayız. Fakat imparatorluk çağına ve özellikle Avrupa küresel egemenliğine 1919'daki en büyük darbe, tartışmalı şekilde Doğu Asya'dan geldi.

1894-1895 Çin-Japon Harbi'ni müteakip, Doğu Asya, emperyal rekabetin nihai “ödülü” olarak görülmeye başlamıştı. Gelgelelim, Birinci Dünya Savaşı, büyük Avrupa imparatorluklarının artık Asya/Pasifik bölgesindeki olayları kontrol edemediğini çarpıcı bir şekilde gösterecekti. Baştan itibaren Japon yardımı almak için her şeyi göze almış olan savaşın başlıca failleri, Asya kıtasında ve Batı Pasifik'te tam Japon hâkimiyeti ihtimali konusunda en az bu kadar hummalı bir kaygı içindeydi. Aslına bakılırsa, Alman Mikronezyası işgalinden Yirmi Bir Talp'e ve Sibiryâ Müdahalesi'ne dek Japonya, Asya'daki olayların denetimi konusunda Büyük Güçler'in dikkatinin Avrupa'ya yoğunlaşmasının tüm avantajlarından yararlanmayı bildi. Tarihçiler çoğu zaman Japonya'nın Paris'teki katılımının ast düzeyde olmasını vurgulasalar bile,⁷⁶ Woodrow Wilson'un konferansta Japonya'nın savaş dönemi genişlemeci çabalarının hiçbirini etkisizleştirememesi, Japonların elindeki yeni otoritenin

76 Bkz. Japonya'nın Paris'te “sessiz bir ortak” olarak klasik değerlendirmesi, Thomas W. Burkman. “Sairento patina' hatsugen su” (“Sessiz Ortak Konuşuyor”), *Kokusai seiji* içinde, 1976, sayı 56, s. 102-116.

muazzamlığını gösterir. Aslına bakılacak olursa, Japon bölgesel ve küresel gücünün yükselişi nedeniyle ele alınmamış meselelerin sayısı, 1921'de büsbütün yeni bir uluslararası toplantıyı gerektirdi.

Cihan Harbi Asya'da, sonunda ABD, Britanya, Japonya ve diğer altı devletin Washington Konferansı'nda toplanmasıyla sona erdi. Ne var ki, Washington, Japonya'nın genişlemeci çabalarını etkili bir şekilde yatıştırırken, küresel gücün Avrupa'dan ABD ve Japonya'ya genel olarak kaymasına set çekmeyi pek beceremedi. Aslında, İkinci Dünya Savaşı'nın travması, ancak küresel güvenliğin yeni çerçevesinin 1919 ertesi dünya sahnesinin en yeni güçlü aktörlerinden biri olan Japonya'nın desteğine dayanmasının bilinmesiyle tam olarak kavranabilir. Japonya'nın küresel barış kültürüne aktif olarak katılması, 1920'lerin ve 1945 sonrasındaki barışçıl uluslararası görüşmelerin sağlam temelini teminat altına aldı. Bundan farklı olarak, 1931 ve 1945 arasındaki Japon meydan okuması, büyük ölçüde Avrupa gücünün Asya/Pasifik bölgesinden çekilmesini, imparatorluk çağının sonunu ve Amerikan küresel hegemonyasının yükselişini hızlandırdı.

ÇİN VE İMPARATORLUĞU

XU GUOQI

Birinci Dünya Savaşı, hem hanedan hem emperyal olmak üzere, imparatorluklar arası bir savaştı. Bu savaşın akabinde, mevcut imparatorluklardan dördü (Alman, Rus, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorlukları) yıkıldı ve ikisi (Britanya ve Fransa imparatorlukları) genişlerken, aynı zamanda temelinden zayıfladı. Fakat Asya'da yükselen bir imparatorluk (Japon İmparatorluğu) hatırı sayılır ölçüde güçlenerek çıktı. Gerçi Çin'in savaşta, hatta modern emperyal tarihin içinde önemli bir etken olarak görülemeyebilecek olmasına karşın, bu savaş yine de Çin'in ulusal yazgısını derinden etkiledi. Çin'in kendi emperyal geçmişinin hayaletleri, Birinci Dünya Savaşı tarafından pek çok tuhaf ve şaşırtıcı yollarla ortalığa saçıldı. Dahası, Çin bir imparatorluk olmamakla birlikte, "imparatorluk" veya daha doğru bir ifadeyle, Japon İmparatorluğu'nun bir parçası haline gelmekten kaçınması, Çin'in son tahlilde Batı Cephesi'ndeki savaşa 140 bin işçi gibi önemli ve çoğu zaman göz ardı edilen katkı yaparak, İtilaf savaş faaliyetine katılma çabasında belirleyici bir rol oynadı. Ayrıca, Çin'in modern yazgısı, Rus İmparatorluğu'nun yıkılışı ve yerini alan rejimden de derinden etkilendi. Birinci Dünya Savaşı üzerine çalışan pek az araştırmacı, Çin ve imparatorluğunun çarpıtılmış tarihine dik-

kat göstermiş durumda. Bu bölüm, aradaki bu uçurumu kapatmayı amaçlıyor.

1895 yılı ve iki imparatorluğun yazgısı

Cihan Harbi ardından Çin ve imparatorluğu meselesini incelemek için, 1895 yılına geri dönmek gerekiyor. Çin, yüzyıllar boyunca dünyanın en kudretli imparatorluklarından biri olmuştu. Çin İmparatorluğu'nun bahtı ve nüfuzu, Batı'nın yükselişiy-le 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başında hatırı sayılır ölçüde zayıflamış ve Çin, Afyon Savaşları'ndan beri Batılılara karşı peş-peşe yenilgilere uğramış olmasına karşın, ancak 1894-1895'te Çin-Japon Savaşı'ndaki yenilgisi Çinlileri kaderleri ve uygarlıklarının değeri hakkında ciddi bir şekilde düşünmeye itti. Daha da önemlisi, geleneksel kimliklerini sorgulamalarına neden oldu. Ayrıca, bu savaşın sonucu, 1914'te patlak verdiğinde, her iki ülkenin de Cihan Harbi'ne girmesinin gerçek nedeni oldu.

1895 savaşı, Çin açısından birçok şey ifade ediyordu. Ülkeyi, eskisinden çok daha büyük bir dış denetime maruz bıraktı. 1901'de Büyük Güçler'in yükümlü tuttuğu Boxer Tazminatı gibi, Japonya'nın savaş sonrası dayattığı muazzam tazminat ve cezalarla, fiilen öz yönelimli inodernleşme ve ulus inşasına yönelik hemen her fırsatı yok eden bir dış borç yükü altında kaldı. Fakat savaşın psikolojik etkisi daha da ağır oldu. Geç dönem Qing ve erken dönem Cumhuriyet Çin'inin etkili bir yazarı ve düşünürü olan Liang Qichao'nun (1873-1929) belirttiği gibi, savaş “Çin'i dört bin yıllık derin bir düşten uyandırdı.”¹ Liang'ın çağdaşı ve Adam Smith, Thomas Huxley ve diğer yazarların eserlerinin tanınmış çevirmeni Yan Fu (1853-1921), 1895'te Çin-Japon Savaşı'nın Çin üzerindeki etkisi hakkında “Çin'in Qin hanedanından [M.Ö. 221-206] bu yana karşı karşıya kalmadığı kadar ciddi ve önemli olacak” diye yazdı. Yan, belki de vatandaşlarını durumun ciddiyeti hakkında uyar-mak için “ulusal kurtuluş” ve “Asya'nın hasta adamı” deyim-

1 Liang Qichao, “Gai Ge Qi Yuan” (Reformun Kökenleri), Liang Qichao, *Yin-bing shi he ji* içinde, Zhonghua shuju, Pekin. 1989, s. 113.

lerini kullanan ilk Çinliydi.² Japonya'ya karşı uğradıkları yıkıcı hezimet, hem bir dönüm noktası hem de Çinlilerin kendileri ve dünya hakkındaki algıları için ortak bir referans noktası oldu. Savaş, Çin İmparatorluğu'nun tamamen yıkılışına varan ve Qing hanedanının kaderine son veren gelişmeleri harekete geçirmişti.

1895 savaşı sonrası, Çinli seçkinler, Çin gelenek ve uygarlığına karşı tutumları ne olursa olsun, Çin'in ayakta kalabilmesi için, değişmesi gerektiği görüşünde birleştiler. Değişim, çağın en moda sözcüğü oldu. Ünlü reformcu Kang Youwei, Çin'in "kendisini böylesine ağır şekilde yaralayan ve bu kadar sinir bozucu bir acıya yol açan 1895 savaşını yaşamamış olsaydı, reforma asla böyle can atmayacak olduğunu" gözlemledi.³ Kang'a göre, Çin ayakta kalabilmek için, Japonya'da Meiji dönemindekine benzer siyasal ve anayasal reformlara girişmek zorundaydı.⁴ Birçok Çinli de, dünya düzenine ilişkin geleneksel Çin kavrayışından kuşku duymaya başlamıştı.

1911 Devrimi, yepyeni bir kamuoyunun sürüklediği yeni fikirlerden esinlendi ve 1895 savaşından sonra güçlenmiş yeni tür bir siyasal sistemi kurmaya yönelik yaygın bir motivasyonu yarattı. Nasıl ki Çin-Japon Savaşı, Çin'i ulusal çapta değişime ve dünya olayları konusunda yeni bir düşünce arayışına zorladıysa, 1911 Devrimi de sonuç olarak toplumsal, kültürel ve siyasal dönüşümü başardı.⁵ Devrimin en önemli miraslarından biri, iki bin yıllık hanedan sisteminin ve "Çin imparatorluğu" hakkında geleneksel kavramların dağılıp parçalanması oldu. Çinlilerin kucak açtığı yeni idare şekli, 1895'ten sonra tedricen biçimlenen yeni yeni canlanmış bir Çin kamuoyunun beklenti-

2 Wang Shi (ed.), *Yan Fu ji (Yan Fu'nun Seçme Yazıları)*, iii, Zhong hua shu ju, Pekin, 1986, s. 521.

3 Tang Zhijun (ed.), *Kang Youwei Zheng Lun ji (Kang Youwei'nin Seçme Siyaset Yazıları)*, i, Zhong hua shu ju, Pekin, 1981, s. 239.

4 Kang Yuwei, "Shang quing d i di liu shu" (Qing İmparatoru'na Altıncı Mektup, 29 Ocak 1898), Tang Zhijun (ed.), *a.g.c.* içinde, s. 211-212.

5 Mary Backus Rankin, "State and Society in Early Republican Politics, 1912-18", Frederic Wakeman ve Richard Louis Edmonds (ed.), *Reappraising Republican China* içinde, Oxford University Press, Oxford, 2000, s. 6-27.

leriyle uyumlu bir cumhuriyetçi artık. Çin'in ulus-devlet statüsüne ihtiyacı, itibarlı bir uluslararası konum oluşturmaya yönelik saplantısı ve yeni bir yurttaşlık kavrayışının doğuşu, Çin'in 1912'de kendi imparatorluğunu gömmesine giden yolu döşedi.

Çin'i bir cumhuriyet ilan etmek yoluyla, Çinli liderler yeni bir devletin doğduğunun ve dünyaya katılmaya hazır olduğunun işaretini verdiler. 1911 Devrimi'nden sonra, milliyetçilik tanımlayıcı ve en etkili siyasal güç haline geldi. Çin milliyetçiliği, ülkeyi modern bir ulus-devlete dönüştürme ve yeni bir halkın ortaya çıkması arzusuyla birlikte doğdu. 20. yüzyılın dönümüne dek, Çinliler gerçek bir milliyetçilik ruhu göstermemişti. Milliyetçilik, ancak Çin-Japon Savaşı'nın kendilerine milli ve milletler arası olaylara dikkat göstermeleri yönünde güçlü bir teşvik yaratmasından sonra doğdu. Bunun yanında, dünya olaylarına Çinlilerin yaklaşımı, güçlü bir biçimde, yüzyıl dönümünden beri yabancı devletlerin Çin ekonomisi ve topraklarının kilit kesimlerine neredeyse bütünüyle hâkim olmaları gerçeğiyle koşullandı. Çin iç siyasetinin, yabancı varlığıyla yakından bağlantılı olmaktan kaçınması imkânsızdı.⁶ *Neiyou waihuan* (iç sorunlar ve dış tehditler) genel anlayışı cumhuriyetçi düşünüş ve stratejilere rengini verdi. Büyük Güçler'in talepleri ve Çin'e karşı tutumları da, yeni kamuoyu ve hükümetinin seçeneklerini sınırladı.

Çin, 1895 ve 1914 arası dönemde, muazzam değişikliklere uğradı. Yeni kamuoyu, eski *Tianxia* kavramından vazgeçmiş ve son yirmi-otuz yılda böylesine feci sonuçlara yol açmış Orta Krallık sendromunun üstesinden gelmişti. Yüzlerce yıl boyunca, Çinliler kendi medeniyetlerini dünyanın en iyisi (*her şey Tianxia altında*) olarak görmüşlerdi ve Çin, Orta Krallık'tı. Modern Çin devleti bir süreliğine milliyetçilik ve uluslararasılık arasındaki bilindik kutuplaşma arasında kaldı, zira Çin uluslararasılığı, güçlü bir milliyetçilikle destekleniyor ve onunla onaylanıyordu. Yeni bir milli kimlik arayışı bu dönemde, siyasal milliyetçilik, kültürel gelenekçilik karşıtlığı ve dünya olaylarına fiilen dahil olmaya yönelik güçlü bir arzudan oluşan ilginç bir karışımla desteklendi. Bu bileşim, Çinlilerin milli meş-

6 Zhang Yilin, *Xin taiping shi ji*, wen hai chu ban she, Taipei, 1966, s. 64.

ruiyet iddia etme çabalarında çelişkiler ve muğlaklıklar yaratmasına karşın, Birinci Dünya Savaşı arifesinde Çin'in yeni dünya düzeninde sosyalleşmesi için uygun sahneyi de hazırladı.

1895, Çin İmparatorluğu'nun dağılmasının yolunu döşerken, aynı savaş Japonya'ya kendi yeni ve ihtiraslı emperyal projesi için uygun ortamı sağladı. Çin uğradığı bu yenilgiyle, Japonya'ya 360 milyon Yen tutarında bir tazminat ödemek zorunda bırakıldı; bu, Japonya'nın savaş harcamalarını (yaklaşık 247 milyon Yen) karşılamakla kalmayıp, Meiji çağında kurulan ilk modern fabrika olan Wayata Demir Fabrikası'nın inşası için gereken fonu da sağladı.⁷ Daha önemlisi, savaş Japonya'yı Doğu Asya'da büyük bir güç ve –Çin'in elden çıkarmak zorunda kaldığı– ilk sömürgesi çevresindeki küçük adalar ve Tayvan'la, bir imparatorluk haline getirdi. Savaş bundan başka, Çin'i, geleneksel olarak Çin'e bağlı bir devlet olan Kore'den vazgeçmek zorunda bırakmak yoluyla, Japonya'nın ikinci bir sömürge edinmesinin zeminini de hazırladı. Japonya, büyük bir uluslararası askerî oyuna girmek zorunda gibi görünüyordu.

Gerçekten de, Çin-Japon Harbi, yirmi yıl kadar sonra Japonya'nın Cihan Harbi'ne doğrudan girişinin tohumlarını ekti. Almanların Japonlara, Japonya'nın Çin'i çekilmek zorunda bıraktığı bir diğer toprak olan Liadong Yarımadası'nı Çin'e iade etmesini “tavsiye” ettiği Çin-Japon çatışmasından sonra gerçekleşen ve üçlü müdahale denilen durumda, Almanya önde gelen bir rol oynamıştı. Bu tavsiye, Japonları çok kızdırarak Almanya'dan intikam almaya kararlı hale getirmişti. Bir Japon gazete başlığı –“Başka Bir Sefere”– bu duyguyu açıkça ortaya koyar.⁸ Almanya'ya karşı bir hesaplaşmaya hazırlanırken, 1902'de Japonya, o sırada keza Almanya'yla bir savaşa hazırlanmakta olan Britanya'yla bir ittifak antlaşması imzaladığı zaman büyük bir diplomatik darbe indirmeyi başardı. Bu antlaşma eninde sonunda, Japonya'nın Cihan Harbi'ne girişi için diploma-

7 Akira Iriye, *Japan and China in the Global Setting*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1992, s. 19.

8 S.C.M. Paine, *Sino-Japanese War of 1894-1895*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, s. 290.

tik sahneyi hazırladı. Bu antlaşmanın yarattığı ilişki temelinde, 1914'te savaş patladığı zaman, Japonya kendisini savaş faaliyeti-
tinin içine dahil etmeyi başardı.

Japonya, İtilaf ve gelecekteki İttifak Devletleri arasındaki uzlaşmaz çelişki şiddetlendikçe, kabul gören bir emperyal güç haline geliyordu. Japonlar, uluslararası politikada önde gelen bir oyuncu olmakta kararlıydı, fakat planları Batılı devletlerin belirli ölçüde direnişiyle karşı karşıya kaldı. Dış yardımdan yoksun kalması nedeniyle, Japonya'nın artan ihtiraslarını gerçekleştirmesi önündeki engeller gerçektir; dolayısıyla, Ağustos 1914'te savaşın patlaması krizi, birçok Japon tarafından "bin yılın fırsatı" olarak kabul edildi. Bu şansı yakalamak için yıllarca bekledikten sonra, Avrupa savaşıyla, artık Japonların günü gelmişti. Tecrübeli devlet adamı Inoue Kaoru haberi "Japonya'nın gelişmesi için yeni Taişo çağına ilahi yardım" olarak selamladı.⁹ Britanya'nın savaşa girmesinden dört gün sonra, 8 Ağustos 1914'te Japonlar Almanya'ya savaş ilan etmeye karar verdiğise de, resmî harp ilanı bir hafta sonra geldi.

Liadong Yarımadası'ndan vazgeçmeye zorlanmanın intikamını almak, kuşkusuz, elverişli bir gerekçeydi. Japonya'nın gerçek hedefi, büyük devletler Avrupa'da birbirlerini öldürürlerken, Çin'deki kendi çıkarlarını genişletmektir. Japonya'nın en büyük kazancı, Almanları Asya'dan söküp atmak ve kendilerini Çin'deki başat güç olarak yerleştirmek olacaktır. Yukarıda ileri sürdüğüm gibi, tam bu noktada Çin modern tehditler karşısında kendisini yenileme ve güçlendirme yöntemi olarak bir cumhuriyete dönüşme sürecindeydi. Japonya ise, bu dönüşümün tamamlanmasından evvel Çin'i kendisine bağımlı hale getirmekte kararlıydı. Ōkuma kabinesi, "Asya'daki hakları ve çıkarlarını sağlama almak" üzere "Japonya'nın bin yılın şansını kullanması gerektiğini" ilan etti.¹⁰ Avrupa savaşı, ayrıca Japon iç siyasetindeki bir amaca da hizmet etti, zira savaş milli bir

9 Frederick Dickinson, *War and National Reinvention: Japan in the Great War, 1914-1919*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1999, s. 35.

10 Ikuhiko Hata, "Continental Expansion, 1905-1941", John W. Hall (ed.), *The Cambridge History of Japan* içinde, Cambridge University Press, 1988, Cambridge, vi, s. 279.

birleşme noktası olarak kullanılabilirdi.¹¹ 1912'de imparator Meiji'nin ölümü, bir çağın sonu ve mevcut siyasal düzenin zayıflaması anlamına geldi. Japonya, Meiji sonrası yıllarda milli amacını yitirmişti ve savaşa girmesi, Japon halkında daha yüce bir amaca yönelik yeni bir anlayış getirecekti. Bu savaş, onların “yalınlık ve saflığa” dönüşlerini sağlayacak ve Japonya'yı bir millet olarak yeniden tanımlayacaktı. Cihan Harbi'ne katılım, böylelikle Japonya'nın üç amacını gerçekleştirmesine yardım edecekti: Almanya'dan intikam almasına, Çin'deki çıkarlarını genişletmesine ve iç siyasetini canlandırmasına.

Yirmi Bir Talep ve yeni bir Çin İmparatorluğu hülyası

Cihan Harbi patlak verdiği zaman, Japonya, Büyük Britanya'yla ittifakına atıfta bulunarak derhal Almanya'ya savaş ilan etti. Kasım 1914'te, Japonya –1898'den beri Alman denetimindeki bir Çin toprağı olan– Qingdao'nun denetimini ele geçirdi. İlginçtir ki, 1914 kadar erken bir tarihte Qingdao'daki Alman yenilgisi, her ne kadar o sırada kimse anlamamış olsa da, Alman İmparatorluğu'nun irtihalinin başlangıcını temsil etmekteydi. Fakat Japonya'nın asıl niyeti, Alman İmparatorluğu'nu toprağına gömmek veya sadece Qingdao'yu almak değildi. Çin'in denetiminin peşine düşme niyetini ve yeterliliğini ortaya koyan bu adımı atmakla, Japonya makul bir şekilde kendisini Asya'nın önde gelen imparatorluğu olarak ortaya koydu. Böylelikle, 18 Ocak 1915'te Japonya, Çin Başkanı Yuan Shikai'ye Yirmi Bir Talep'i doğrudan bildirdi. Toplam yirmi bir maddeden oluşan talepleri, beş ana başlıktan oluşuyordu. Bu talepler öylesine ağırdı ki, o sırada Çin hükümetinde danışman olarak görev yapan George E. Morrison, bunları “hakkından geldiği düşmanına karşı bir muzafferin yapabileceğinden daha kötü” olarak tanımladı.¹² Apaçık olarak, diğer devletler Avrupa muharebeleriyle meşgulken, Japonlar Çin'i bağımlı bir devlet haline getirmeye niyetliydi.

11 Bu konuda en iyi araştırma için, bkz. Dickinson, *War and National Reinvention*.

12 Cyril Pearl, *Morrison of Peking*, Angus and Robertson, Sidney, 1967, s. 307.

Japonya'nın talepleri, yeni yeni gelişen bir ulus-devlet olarak Çin'in ayakta kalmasına en büyük tehdidi oluşturmuyordu. 15 Nisan 1915'te Samuel G. Blythe ile söyleşisinde, Yuan Shikai, Yirmi Bir Talep konusundaki Çin-Japon müzakereleri hakkında şu yorumu yaptı: "Çin elinden gelen her şeyi verecek, fakat Çin'in egemenliğine tecavüz veya diğer devletlerin antlaşma haklarını ihlal eden maddeler konusunda kararlılığını koruyacaktır."¹³ Yuan hükümeti, Japon ultiyatomu karşısında, en tahripkâr olan Bölüm 5'teki talepler dışında bütün talepleri kabul etmeye zorlandı.¹⁴ Yirmi Bir Talep, Çin'in Cihan Harbi'ndeki çıkarını ve uzun dönemli Çin-Japon ilişkilerine yönelik kaygılarını şiddetlendirdi. Daha önemlisi, bu talepler ayrıca Başkan Yuan Shikai'yi, 1916 başında kendisini imparator ilan ederek eski Çin devletini yeniden kurma yönünde kışkırttı. Yuan, Çinlilerin yakın geçmişte toprağa gömdükleri imparatorluğu niçin tekrar kurmak isteyebilirdi? Geleneksel akıl, Yuan'ın kişisel ihtirasını ve cumhuriyetçiliği anlayamamış olduğunu ileri sürer. Yuan'ın bencil çıkar anlayışının ve Çin'in içişlerindeki keşmekeşin rolünü yadsımsızın, monarşik projesinde, özellikle Yirmi Bir Talep gibi başka etkenleri öne sürmek de mümkündür. Açıktır ki, devam eden Cihan Harbi ve Japonya'nın dizginlenemeyen ihtirasları ve saldırganlığı, Yuan'ı topyekûn milli çözülüşü ve Çin'in Japonya'ya bağımlı bir devlet haline gelmesini savuşturmak için olağan dışı önlemler almaya zorlamış olabilir. Yuan'a sunulan talepler, Japon niyetlerini ve Çin'in bir yabancı tehdidiyle baş etmedeki umutsuz durumunu açıkça ortaya koyuyordu. Japonya Çin'e tercih hakkı bırakmamıştı. Büyük Güçler onları ya kendi başlarının çaresine bakmaya veya ayakta kalmaya terk etmişken, Çinliler ya boyun eğecek veya istilayla karşı karşıya kalacaktı. Yuan'ın, Japon taleplerine, onların kendi planına destek olması karşılığında boyun eğdiğine dair geleneksel kavrayış, muhtemelen olay-

13 Samuel G. Blythe, "The Chinese Puzzle: A Talk on Policies and Conditions with the President of China", *Saturday Evening Post*, 1915, sayı 187/46, s. 4.

14 Ağustos 1916'da, Japonya, Zhengjiaotong Olayı'nı Yirmi Bir Talep'in Beşinci Bölümü'nde istediğini elde etmek için kullanmaya çalıştı.

ları tam tersine yorumlamıştır. Yuan'ın monarşiyi kurma planı, Çin'in içeride ve dışarıda karşı karşıya kaldığı bu zorlu koşullar altında nasıl ayakta kalabileceğini çözmeye çalışırken, Japon taleplerine doğrudan bir tepkiydi. Yuan Shikai üzerine bir uzman olan Jerome Chen, Yuan'ın son derece eleştirel biyografisinde bu hususa değindi. Chen'e göre, Yuan "güçlü bir Çin istiyordu. Güç birlikten geçiyordu; birlik ise ona itaatten gelecekti." Yuan'a göre, cumhuriyetçi veya monarşik bir devlet, ancak amaca ulaşmak için bir araçtı –amaç ise milli refah ve güçtü. Yuan'ın modernleşme, milli güçlenme ve düzenin sağlanması için güçlü bir merkezin olması gerektiği inancını, fazla demokrasinin, kaynakların "hızlı, barışçıl ve düzenli" seferberliğini önleyeceğine inanan Sun Yatsen gibi diğer siyasal liderler de paylaşıyordu.¹⁵ Tanınmış bir reformcu olan Liang Qichao, Yuan'a yazarak, "görünüşte uşak, fakat gerçekte efendi olması" tavsiye etti.¹⁶ Bu, Yuan'ın neden "cumhuriyetçilikten çok, milli güçle ilgilendiğini" açıklar.¹⁷ Milli gücü gerçekleştirmek için, cumhuriyetçiliğin işe yaramadığını düşündüyse, farklı bir rejimi kurmakta duraksayamazdı.

Yirmi Bir Talep'in yol açtığı aşağılamanın ardından, Yuan, kudretli bir liderin yönetiminde güçlü bir merkezî hükümetin Çin'in gelecekte benzer sorunlardan uzak kalmasını sağlayacak tek formül olduğuna daha da kuvvetle inandı. ABD elçiliğine atanmasından önce, Yuan'la birlikte çalışmış olan Wellington Koo, Ocak 1916'da, monarşi lehine kararın, "ülkeyi bir arada tutabilecek, refah ve gücünü geliştirecek ve halkının yoğun vatansever özlemlerinin farkına varmasını sağlayacak bir hükümet" ihtiyacını yansıttığı açıklamasını yaptı.¹⁸ Çağdaş bir araştırmacı olan Li Jiannong'un dile getirdiği gibi, monarşinin yeniden kurulmasının en önemli gerekçelerinden biri, "cumhuri-

15 Edward Friedman, *Backward toward Revolution: The Chinese Revolutionary Party*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 1974, s. 169, 178.

16 Ding Wenjiang (ed.), *Liang Rengong Xiansheng Nianpu Chang Bian Chu Gao* (Bay Liang Qichao'nun Yaşam Öyküsü), Shijie shujie, Taipei, 1959, s. 579-620.

17 Jerome Chen, *Yuan Shih-Kai*, Stanford University Press, Stanford, 1972, s. 164, 201, 210.

18 *Peking Daily News*, 14 Mart 1916.

yetçiliğin milli koşullara uymaması [...] büyük bir politika değişikliği olmaması halinde, milleti kurtarmanın olanaksız" olmasıydı.¹⁹ Çin'deki en üst düzey diplomat olan, Yuan'la yakın temaslarını sürdüren John Jordan bile, bu gerekçeyi savundu. Londra'daki Hariciye Nezareti'ndeki patronuna şunu bildirdi: "Çin tutumu ardındaki temel güdülerden biri, monarşik rejimle, Japon saldırganlığına karşı durmak konusunda, cumhuriyetçi bir yönetim biçiminde olduğundan daha sağlam bir konuma sahip olacaklarıdır."²⁰ Yuan'ın monarşik planından hoşnut olmayan Jordan, yine de Yuan'ın ölümünden sonra, "büyük bir adam ve gerçek bir yurtsever" sözleriyle onu övmekten geri kalmayacaktı.²¹

Kaldı ki, Yuan'ın monarşik planını destekleyen kilit isimler arasında Yang Du gibi güçlü milliyetçiler ve önde gelen bir anayasa âlimi, Amerikalı siyaset bilimci Frank Goodnow da bulunuyordu. Yang Du (1874-1932), daha sonraları Yuan Shikai'nin monarşik planında önemli bir yere sahip olacak bir siyasal reformcuydu. Belki "beynelmilelci milliyetçilik" (*shijie de guojia zhuyi*) terimini icat eden ilk Çinli olabilir. Yang, 1906 sonundan itibaren, başyazarı olduğu yeni çıkarılan bir dergide (*Zhongguo xinbao*) "Jintie zhuyi shuo" (Altın-Demir Teorisi) başlığı altında bir dizi makale yayımladı. Kendi tanımlamasına göre, altın-demir kuramı, altının serveti, demirin ise kudreti temsil etmesiyle, Çin'in nasıl ekonomik olarak zengin ve askeri olarak güçlü hale getirileceğiyle ilgiliydi. Altın-demir kuramı üzerine bu uzun incelemesinde, yeni dünya düzeni ekonomik ve askeri kudrete dayandığına göre, eğer bu yeni ortamda ayakta kalmak istiyorsa, Çin'in büyük devletlerle aynı oyunu oynaması gerektiğini ileri sürerek, beynelmilelci milliyetçilik fikrine geniş yer ayırmıştı. Yang, yaklaşımının Çin'in yeni sisteme başarıyla katılması için fiili bir plan sağladığını iddia etmişti. Çin

19 Li Jiannong, *The Political History of China*, D. Van Nostand Co, Princeton, 1956, s. 309.

20 Jordan'dan Langley'e, 20 Ekim 1915, TNA: PRO WO350/13/101-3.

21 Jordan'ın Yuan hakkındaki genel değerlendirmeleri için, bkz. Jordan'dan Langley'e, 13 Haziran, 6 Ekim 1916, TNA: PRO, Jordan Evrakı, FO350/15.

ancak hem servet hem kudrete ulaşarak, dünya sisteminin faal bir üyesi haline gelebilirdi ve Yang, Çin'in, bu fikirlerinin uygulamaya geçirilebilmesi için gereken kaynaklara halihazırda sahip olduğunu savunuyordu.²² Yang ve bu yaklaşımın diğer destekçilerine göre, uluslararası ilişkilere eşit bir üye olarak katılmak, milliyetçi beynelmilelciliğin anahtarıydı. Yang ve mütefiklerinin gözünde, Çin'in milli çıkarlarına en iyi hizmet edecek yapı, bir imparator olarak Yuan'ın yönetimi idi. Yang, Nisan 1915'te yayımlanmış, "Meşruti Monarşiyle Milli Kurtuluş" başlıklı uzun bir makalede, cumhuriyetin Çin için yetersiz olduğunu şiddetle savundu. Eğer Çin zengin ve güçlü olmak istiyorsa, idare şeklini değiştirmek zorundaydı ve ancak meşruti monarşi onu kurtarabilirdi.²³

Tanınmış bir Amerikalı anayasa âlimi olan Frank Goodnow (1859-1939), 1913'ten yaklaşık 1915'e dek Yuan'ın anayasal danışmanlığını yaptı. Kendisi 1914'ten 1929'a dek John Hopkins Üniversitesi rektörüydü. Goodnow, Çin toplumsal ve kültürel gerçekliklerine anayasal şartları uyarlamaya içten bir heves duyuyordu. "Samimiyetle ülkesini kurtarmayı istediğini" düşündüğü Yuan'a inanıyordu ve Yuan'ın, Çin'in ancak "neredeyse otokrat bir hükümet" ile kurtarılabilceği fikrini benimsedi.²⁴ Yuan'ın anayasal danışmanı olarak hizmet etmek, Goodnow'a kendi kuramını uygulamaya koymak için bir fırsat verdi. Yuan'ın isteği üzerine, 1915 yazında, Çin açısından cumhuriyetçilik ve monarşizmin görece erdemleri üzerine bir bildiri hazırladı. Goodnow, cumhuriyetçiliğin ülkenin mevcut koşullarına uymaması nedeniyle, monarşinin "Çin'e cumhuriyetten daha uygun olduğunu" dile getirdi. Goodnow'a göre, "Çin tarihi ve gelenekleri, toplumsal ve ekonomik koşulları, yabancı

22 Yang Du, "Jingtie zhuyi shuo" (Altın-ve-Demir Doktrini Kuramı), *Zhongguo xinbao*, 1906-1907, s. 1-6.

23 Makalenin tamamı için, bkz. Yang Du, *Yang Du Ji (Yang Du'dan Seçme Yazılar)*, Hunan rem in chubanshe, Changsha, 1986, s. 566-584.

24 Goodnow'dan Nicholas Murry Butler'a, 26 Şubat 1914, alıntı, Noel Pugach, "Embarrassed Monarchist: Frank J. Goodnow and Constitutional Development in China, 1913-1915", *Pacific Historical Review*, Kasım 1973, sayı 42/4, s. 507.

devletlerle ilişkileri; tüm bu etkenler ülkenin bir devlet olarak bağımsızlığını korumak isteyen ve gelişmek zorunda olan anayasal hükümetinin, bunu bir cumhuriyet olarak değil, monarşi olarak başarmasını sağlayabilirdi.”²⁵

Nüfuzlu bir cumhuriyetten böylesine seçkin bir âlimin desteğini almış olmak, Yuan’ın hamlesini haklılaştırdı ve monarşik planına büyük bir saygınlık kazandırdı. Liang Qichao, Yuan’ın monarşik kampanyasının Goodnow’un görüşüyle başladığını veya en azından “yüzeyde” görünenin bu olduğunu ileri sürdü.²⁶ Bu bildiriye yazmaktaki asıl niyeti ne olursa olsun, Goodnow’un ismi ve itibarı, Yuan’ın imparatorluk hülyasını yayıp genişletmekte büyük bir avantaj sağladı.²⁷ Şüphesiz, diğer yabancılar aynı veya benzer düşünceleri dile getirmişlerdi, ama hiç kimse bu kadar dikkate alınmamış veya bu kadar etkili olmamıştı. Düşünceleri ve eylemleri tam olarak resmî Amerikan politikasını temsil etmese bile, Goodnow Çin’deki çeşitli seçkin Amerikan gruplarının çıkarlarını temsil ediyordu. Danışmanlık konumu için onu öneren, eski bir Harvard rektörünün tavsiyesiyle Carnegie Vakfı olmuştu.

Fakat Yang Du ve Goodnow gibi isimlerinden gelen destekle bile, kişisel olarak hayatının en büyük yenilgisine uğrayan Yuan’ın monarşi planı fiyaskoyla sonuçlandı. 1911 Devrimi’nden sonra, hiç kimse meşru bir şekilde, Çin’de kendini imparator ilan edemedi. Mary Wright’ın hatırlattığı gibi: “1915 civarında, tepkinin en hararetli zamanında bile, Çin on beş yıl önce olduğundan çok farklı bir ülkeydi artık.”²⁸ Önerdiği plan, nasıl Çinlilerin milli güçlenme arzusundan doğduysa, Yuan’ın düşüştüğüne yol açan da aynı güçler oldu. Yuan’ın imparatorluğu yeniden

25 “Dr Goodnow’s Memorandum to the President”, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States (FRUS): 1915*, Government Printing Office, Washington, 1924, s. 55-58.

26 Liang Qichao, “yi zai suo wei guo ti wenti zhe”, Liang Qichao, *Dun bi ji* içinde, Wenhai chubanshe, Taipei, 1966, s. 138.

27 “A Statement by Dr Goodnow”, *Peking Gazette*, 18 Ağustos 1915, yeni baskı, *FRUS 1915* içinde, s. 59-60.

28 Mary C. Wright, *China in Revolution: The First Phase, 1900-1913*, Yale University Press, New Haven, 1968, s. 51.

kurma planına karşı çıkanlar arasında, Çin'in uluslararası statüsü konusundaki kaygı egemendi. Liang Qichao'nun Yuan'ın planına karşı çıkmasının ana nedeni, rejimdeki ani bir değişimin, Çin'in eşit bir üye olarak dünya düzenine katılma arayışını olumsuz etkileyecek olduğuna ilişkin inancıydı. Monarşi planının, Çin'in savaş sonrası barış konferansına katılma çabalarını raydan çıkaracağını ve böylece Japonya'ya Çin'in çıkarlarını desteklemek için yeni yeni fırsatlar sağlayacağını ileri sürdü.²⁹ Liang, Yuan'ın yedi büyük hatası, dediği düşüncelere saldırdı; bunlardan ilki, onun modern ulus-devlet kavrayışından yoksun olmasıydı.³⁰ Yuan'a karşı ilk askerî eyleme geçecek General Cai E'ye ve Liang'a göre, dört yüz milyon Çinlinin insani onurunu kurtarmak için monarşi karşıtı bir savaşın verilmesi şarttı.³¹

Liang, Yuan'ın planının sonuçlarını o kadar ciddiye alıyordu ki, "Bu Sözde Rejim Meselesi Ne Kadar Tuhaf" (Yi zhai suwei guoti wenti) başlıklı son derece güçlü bir makale yazarak hayatını tehlikeye atmayı bile göze aldı. Liang kızına şöyle demişti: "Cennet kalemimi elimden almadığı sürece yazacağım ve Yuan ve omuzdaşlarını ifşa edeceğim."³² Liang kalemini kullanmakla yetinmeyip, bu mücadelenin önderliğini yapan Cai E'yle çalışmak için güneye giderek, Yuan'a karşı askerî eyleme de katıldı. Güneye yaptığı bu yolculuk tehlikeli ve zorluydu. "Hayatımı tehlikeye atmak pahasına gideceğim, zira tüm ulusun kaderi ve sonu bu yolculuğa bağlı olabilir" diye yazdı Liang kızına.³³

Yuan'a karşı açık askerî muhalefetin dolaysız bir sonucu, Çin'in bölünmesi oldu. Yuan'ın ölümü de, Kuzey Beiyang hizbini lidersiz bıraktı ve "iç ihtilaflara neden oldu"; böylece, ölüsüyle bile militarist diktatörlüğün doğuşunda bir rol oynadı.³⁴

29 Liang Qichao, "Yi zai suo wei guo ti wen ti zhe" ("Bu Sözde Rejim Meselesi Ne Kadar Tuhaf"), Liang Qichao, *Dun bi ji* içinde, s. 156; bkz. ayrıca, Liang Qichao, *Yinbing shi he ji: zhuang ji*, s. 33.

30 Liang Qichao, *Yinbing shi he ji: wenji*, s. 34.

31 Liang Qichao, *a.g.e.*, s. 39, 89.

32 Zhang Pinxing (ed.), *Liang Qichao Jia Shu* (Liang Qichao'nun Ailevi Yazışmaları), Zhong guo wen lian chu ban she, Pekin, 2000.

33 Zhang Pinxing (ed.), *Liang Qichao Jia Shu*.

34 Li, *The Political History of China*, s. 345.

Bu belki de onun en güçlü tek mirasıydı. Ernest Young'ın belirttiği gibi, Yuan hükümetinin 1916'da çöküşünün ardından, "askeriye mensupları, sivil politikacılarla önemli ölçüde iktidarı paylaşmaksızın, vilayetlerde üstünlük ve bağımlılık iddiasında bulunuyorlardı."³⁵

Ne yazık ki, Yuan'ın başarısızlığı, başkalarının Çin imparatorluğunu yeniden kurma çabasını önlemedi. Cihan Harbi, nasıl Japonlara Yirmi Bir Talebi'ni iletme serbestisi vererek Yuan'ın monarşik planına dolaylı katkı yaptıysa, Qing imparatorluğunun yeniden kurulmasına yönelik 1917 planı da, dosdoğru o savaşın sonuçlarından ortaya çıktı.

Çin İmparatorluğu'nun yeniden kurulması için ikinci bir girişim

Muhtemelen Çin'in iç siyaseti ve toplumu üzerinde, Birinci Dünya Savaşı'ndaki politikasından daha güçlü bir etki yapan tek bir dış politika girişimi olmamıştır. İlk büyük bağımsız diplomatik programının meyvelerini yemek yerine, Çin, çok acı toplumsal düzensizlik, siyasal kargaşa ve milli dağılma yaşadı. Savaşa katılım politikası üzerine tartışmalar hizipçiliği kızıştırdı, militarist diktatörlük eğilimlerini yüreklendirdi ve iç savaşa yol açtı. Savaşa girişteki 1917 politikasının ardından, Çin, trajik bir oyunun sahnesine dönüştü. Çok garip bir olaylar zinciri –parlamentonun dağıtılması, Qing imparatorunun tahtının iadesi, yeni hükümetlerin birbirini izlemesi, Başbakan Duan Qirui'nin görevden alınışı ve geri dönüşü ile Başkan Li Yuanhong'un istifası– Duan'ın Çin'i Birinci Dünya Savaşı'na katılmaya itmesinin peşinden meydana geldi.

Çin yönetiminin, Şubat 1917'de denizaltı politikaları nedeniyle Almanya'yı protesto etmesinin ardından, Çin'in savaşa doğrudan katılımı çok yakın gibi görünüyordu. Ne var ki, resmî harp ilanı, tam altı ay sonra, Ağustos ortasına kadar gelmedi. Başbakan Duan, protesto notasının, kendi savaş politi-

35 Ernest Young, *The Presidency of Yuan Shih-k'ai. Liberalism and Leadership in Early Republican China*, University of Michigan Press, Ann Arbor, 1977, s. 242.

kası hakkında muazzam bir tartışma yaratmasını beklemiyordu. Tartışma, beklendiği üzere sadece savaşa pürüzsüz bir girişe değil, daha önemlisi, Çin toplumunun neredeyse raydan çıkmasına yol açtı. Başkan Li Yuanhong'un gözlemlediği gibi: "Ansızın meydana gelen diplomatik kesinti üzerine, siyasi krizler birbirini izledi."³⁶ Özellikle en önemli meselelerle ilgili siyasi tartışmalar, doğal ve sağlıklı bir süreç olabilir. Fakat toplumu ve siyasal yapısı ihtilafa tahammül etmeye henüz hazır olmayan 20. yüzyıl başı Çin'inde siyasal tartışma tehlikeli ve istikrarsızlaştırıcıydı. Geçmişte, bu düzeydeki siyasi kararlar, en tepedeki liderler tarafından hiç kimseye danışılmaksızın kolayca uygulanmıştı. Ve tartışmalar meydana geldiği zaman da, son sözü imparator söylemişti. Fakat Birinci Dünya Savaşı çağında, özellikle de Yuan Shikai'nin ölümünden sonra, hiçbir Çinli lider böylesine egemen bir kudrete sahip olamadı; kaldı ki, daha geniş bir Çin kamuoyu siyasetle ilgilenmeye ve fiilen katılmaya başlamıştı. Yine de, savaş meselesinden doğan siyasal krize tepki açısından değerlendirilirse, Çin toplumu bu role henüz hazır değildi. Yeni cumhuriyetçi siyasal yapı o kadar kırılgan ve istikrarsızdı ki, her türlü kriz onu yıkabilir, durumu daha da içinden çıkılmaz hale getirebilirdi. İş başındaki politikacılar bu yeni çok boyutlu siyasal kültürle başa çıkamayacak olurlar veya uzlaşma yapmayı başaramayacak veyahut Çin gemisini bu bilinmeyen sularda yürütme becerisine sahip olamazlarsa, felaketlerin birbirini izlemesi kaçınılmazdı.

Muhalefet gruplarının varlığına karşın, Çin toplumsal eliti- nin çoğunluğu, ülkenin savaşa katılması fikrini destekledi. Almanya'ya resmî protestonun iletilmesinden sonra, hiçbir ülkenin kendi uluslararası statüsünü güçlendirmeye çalışırken tarafsızlığı sürdüremeyeceğini savunan çoğu Çinli hükümetin savaş ilanı hamlesini destekledi. O dönemi yaşamış bir ismin işaret ettiği gibi: "Çin'in sınırlı fakat enerjik kamusal yaşamında siyasal olarak önemli her unsur, Almanya'yla ilişkiyi koparmaktan yanaydı." Savaş ilanına gelince: "Dağınık bazı un-

36 Li Yuanhong, "Declaration by the President of his Policy", *Peking Gazette*, 1 Haziran 1917.

surlar, örneğin, ünlü eski başkan Sun Yatsen'in önderliğindeki bir grup radikal buna karşı çıktı, fakat güneyli gruplar bir bütün olarak bunu onayladı ve arkasında durdu.”³⁷ Tartışmayı yankından gözlemleyen Jiang Tingfu'nun ısrarla belirttiği gibi, Çin askerî ve sivil hiziplerinin 1917'de savaş siyasetini tartışmaları esnasında, “birçokları [Çin'in] itilaf safına katılması gerektiğini ileri sürdü. Çok azı tarafsız kalmakta ısrarcı oldu. Hiçbiri Almanya tarafına katılmak gerektiğini savunmadı.”³⁸ Çin'in Almanya'yla yollarını ayırması, hatta savaşa katılması gerçeği, 11 Mart'ta parlamentonun Duan Qirui'nin politikasını, Senato'da 37'ye karşı 158 ve Meclis'te 87'ye karşı 331 oyla desteklemesini açıklar. Bu, Duan hükûmetine, Almanya'yla derhal ilişkileri koparma yetkisi verdi.³⁹

Fakat savaş siyaseti konusundaki bu mutabakat çok geçmeden paramparça oldu ve Başbakan Duan ile Başkan Li Yuanhong arasında kişisel bir çekişme ilk darbesini indirdi. Duan, başından itibaren Avrupa harbini Çin'in yenilenmesi için bir araç olarak kullanma düşüncesine saplanıp kalmıştı ve Çin'in savaşa daha patlak verdiği anda girmesine dair gizli dileğini içinde tuttu. Liang Qichao, Çin'in 1917'deki katılım dürtüsü-

37 “Zhong de jie jiao shi mu ji qi li hai” (Çin'in Almanya'yla diplomatik ilişkilerini koparmasının içeriden hikâyesi ve sonuçları) (yazar yoktur; muhtemelen hükûmetteki üst düzey bir memur tarafından yazılmıştır), 18 Mart 1917, Zhang Bofeng vd. (ed.), *Bei Yang Jun Fu, 1912-1928* içinde, Wuhan chu ban she, Wuhan, 1990, iii, s. 61; “Feng Guozhang li zhong de jie jiao shi mu ji qi li ha yi jiang shu gao” (Feng Guozhang'dan, Çin'in Almanya'yla diplomatik ilişkilerini koparması ve sonuçları hakkında bildiri taslağı), 18 Mart 1917, Zhong guo li shi di er dan an guan (ed.), *Zhong Hua Min Guo Shi Dan an Zhi Liao Hui Bian: Di San Ji: Zhengzhi* (Çin Cumhuriyeti Tarihi üzerine Arşiv Malzemeleri Derlemesi, iii, *Siyaset* [2]) içinde, Jiangsu guji chubanshe, Nanjing, 1991, s. 1172.

38 Jiang Tinfu, *Jiang Tingfu Hui Yi Lu* (Jiang Tingfu'nun Hatıratı), Zhuangji wen xue chu ban she, Taipei, 1979, s. 65.

39 “Zhong de jie jiao shi mu ji qi li hai” (Çin'in Almanya'yla diplomatik ilişkilerini koparmasının içeriden hikâyesi ve sonuçları) (yazar yoktur; muhtemelen hükûmetteki üst düzey bir memur tarafından yazılmıştır), 18 Mart 1917, Zhang Bofeng vd. (ed.), *Bei Yang Jun Fa* içinde, 1912-1928, iii, s. 61; “Feng Guozhang li zhong de jie jiao shi mu ji q ili ha yi jiang shu gao” (Feng Guozhang'tan Çin'in Almanya'yla diplomatik ilişkilerini koparması ve bunun sonuçları üzerine bildiri taslağı), Zhong guo li shi di er dan an guan (ed.), *Zhong Hua Min Guo Shi Dan an Zhi Liao Hui Bian: Di San Ji*, s. 1172.

nün ardındaki ana güç olabilirdi, fakat bu politikayı yürütmek Duan'a bağlıydı. 1917 başında, bir protesto yapılmasına yönelik Amerikan çağrısı ve Liang Qichao'nun baskısı üzerine, Duan seri bir hareket için zamanın geldiğine inandı. Fakat en başından itibaren başbakan savaşın nasıl yürütülmesi gerektiği konusunda kendisini Başkan Li Yuanhong'la çatışma halinde buldu. Duan kabinesi, Almanya'yla ilişkileri koparma kararı aldığı zaman, Çin'in savaş amaçlarına Japonya'nın nasıl tepki vereceğini öğrenmek istedi. Bu, Duan'a makul geldi, zira Çin, Japonya'nın karşı çıkması nedeniyle savaşa katılma girişimlerinde iki kez engellenmişti. Duan ile kabinesinin tüm üyeleri, Japon hükümetine gönderilecek bir telgrafa imza atması için Mart başında Li Yuanhong'u ziyaret ettikleri zaman, Li bunların önemli meseleler olduğunu ileri sürdü ve bu konuda parlamentodan görüş almalarını tavsiye etti. Aslına bakılırsa, Başkan Li, böylesine hayati kararlarda yabancı bir ülkeyi parlamentonun onayından önce bilgilendirmenin uygunsuz bir tutum olacağını düşünüyordu. Böyle bir öneri, Çin'in savaş ilanına doğru kesin bir adım olacağından, Li bunun öncelikle, savaş ilanı yetkisine sahip tek makam olan parlamentodan onay almasında ısrar etti. Bunun üzerine, Li'nin işbirliğine yanaşmaması ve kabinesinin ortak aklına güven eksikliği nedeniyle, Duan istifa etti.⁴⁰

Duan niçin Li'yle pazarlık yerine istifayı seçmişti? Duan'ın kişiliği ve Li'yle ilişkisi belki bu kararını açıklar. Duan, Başkan Li'ye asla saygı duymamış ve onun reddini kişisel bir hakaret olarak kabul etmişti. Dahası, tam bu noktada, Çin hükümetinin siyasal yapısı hakkında muazzam bir kargaşa söz konusuydu. Duan'ın zihninde, başkanlık işlevleri, temel olarak törensel ve simgeseldi ve başkanın, kabine kararlarına müdahale etme yetkisi yoktu. Oysa Li Yuanhong'un düşüncesi ve tutumu farklı olmuştu. İhtiyatlı bir kişilik olarak, Li savaş sorununun çok büyük bir özenle ele alınması gereken bir konu olduğunda ısrarlıydı. Başkan olarak, savaş politikasının, parlamentoyu bilgilendirmek ve onun onayını almak suretiyle, yasal zeminde ele alınma-

40 *Min Guo Ri Bao*, 8 Mart 1917.

sı gerektiğine inanıyordu. Li, ayrıca savaş hakkındaki tartışmanın siyasal niteliği karşısında dehşete kapılmış durumdaydı. Bir keresinde, gazetecilere “bugün Çinli önderler, meseleye [Çin’in savaşa katılması] farklı partiler ve parti ilişkileri meselesi olarak bakma eğilimindedirler. Bu doğru değildir” yorumunu yaptı. Li “Çin katılmak istiyorsa, bunu milli çıkarlar doğrultusunda yapması gerekir” diyerek, şu uyarıda bulundu: “Biz Çinliler bu savaşa asla riskli bir fırsatçılık ruhuyla girmemeliyiz.”⁴¹ Gelgelelim, amacına ulaştığı sürece, Duan bu yasal meselelerden hiçbir şekilde kaygı duymuyordu. Kişisel özgüveni nedeniyle, Duan, bir şeyin yapılması gerektiğine inandıysa, her türlü riske karşın o şeyin ille de yapılması için her yola başvuruyordu. Li’nin de kendine özgü ihtirasları ve ilkeleri vardı, fakat Duan’ın tersine, o zaafplarının ve ne zaman ödün vermesi gerektiğinin bilincindeydi. Aslına bakılırsa, uzlaşma kapasitesi, bir Çin savaş politikasının engellenmesinin önündeki bu ilk siyasal kösteğe yol açtı. Duan’ın istifasından iki gün sonra, Başkan Yardımcısı Feng Guozhang’ın arabuluculuğuyla, Li, başbakan olarak tekrar görevine başlamasından önce Duan’ın ortaya attığı emrivakiye razı oldu: Li diplomatik ilişkilere ve kabinenin dış politikasına müdahale edemezdi. Duan, tekrar görevinin başına geçmek üzere derhal Pekin’e döndü. 10 ve 11 Mart’la, parlamento Duan’ın Almanya’yla ilişkileri kesme politikasını yüksek bir çoğunlukla kabul etti. Her şey Duan’ın lehine ve pürüzsüz ilerliyor gibi görünüyordu. Fakat çok geçmeden yeni bir mesele baş gösterdi.

Savaş politikasının geçmesini sağlamak için, Duan, Nisan’da askerî valilerin desteğini alma çabalarına girişti. Onların desteğini kazanırsa, bunu hasımlarına, özellikle de başkanın yanı sıra, parlamentodaki karşıtlarına baskı uygulamakta kullanabileceğine inanıyordu. Bu amaçla, Duan askerî valileri bir toplantıya çağırdı; toplantı resmen 25 Nisan’da, yirmiyi aşkın askerî vali veya temsilcisinin katılımıyla yapıldı. Açılış oturumuna bizzat Duan başkanlık etti. Duan’ın savaşa katılmanın hem kendilerinin hem de ulusal çıkarlardan yana olduğuna ikna ettiği bu *dujun* veya vilayetlerdeki askerî valiler, Duan’ın savaş politika-

41 Zhong Hua Xin Bao, 3 Mart 1917.

sının taraftarları haline geldiler ve desteklemek için ellerinden geleni yaptılar. Fakat Pekin'de kaldıkları süre içinde, aynı zamanda bir kabine toplantısına katılmak yoluyla ulusal siyasete, hatta İtilaf ülkelerinden temsilcileri toplu halde ziyaret ederek dışişlerine müdahale etmeye bile koyuldular.⁴² *Dujun*'ün göz korkutan gücü göz önüne alındığında, Duan'ın Almanya'ya karşı harbe girme taraftarlığı, genelde Çin siyasal çevrelerinde ve özelde Beiyang askerî kligi içindeki güçlü tutkuları uyandırdı. Bu çatışma çok geçmeden kırılğan siyasal sistemin tamamını sarstı. Savaşa katılma meselesi, parlamento içinde entrikalara, cumhurbaşkanlığı ile Duan'ın kabinesi arasında çekişmelere ve anayasa hakkında bir ihtilafa yol açtı.

Dujun'dan gelen destekle Duan kabinesi, 1 Mayıs'ta Almanya'ya savaş ilan etmek için yeterli özgüvene sahip olduğunu hissetti. Duan ve askerî valilerin baskısı altında, Başkan Li, Duan'ın savaş ilanını parlamentonun onayına sunmayı kabul etti. 8 Mayıs'ta Temsilciler Meclisi bu ilanı tartışmaya girişti. Her iki kamaranın önceki desteği göz önüne alındığında, parlamento bu yasayı kolayca geçirebilirdi. Erken Çin Cumhuriyeti siyaseti üzerine çalışan Tao Juyin'e göre, üyelerin çoğunluğu Duan'ın Almanya'ya savaş ilanını destekledi.⁴³ Aslına bakılacak olursa, Senato başkan yardımcısı ve Milliyetçi Parti'nin (GMD) önde gelen bir üyesi olan Wang Zhengling'in Temmuz 1917'de yazdığı gibi: "Almanya'yla diplomatik ilişkilerin koparılması her iki kamara tarafından yüksek bir çoğunlukla kabul edildi. Eğer bu askerî valiler orada olmasaydı, eşit derecede bir çoğunluk Almanya'yla savaşa karşı oy verebilirdi."⁴⁴ Erken Çin Cumhuriyeti siyasal tarihi alanında önde gelen bir araştırmacı olan Li Jiannong da, "eğer Peiyang askeri hizbi sert yöntemler kullanmasaydı [savaşa katılma] yasanın sorunsuz" çıkacağını öne sürdü.

42 *Dujun*'ün sözcük anlamı "askeri işler nazırı"dır ve ilk kez 1916'da ihdas edilen bir makamdır. Ayrıntılar için, bkz. Arthur Waldron, "The Warlord: Twentieth-Century Chinese Understandings of Violence, Militarism, and Imperialism", *American Historical Review*, Ekim 1991, sayı 96/4, s. 1073-1100.

43 Tao Juyin, *Du Jun Tuan Zhuang* (Askerî Valiler Topluluğunun Biyografileri), Wenhai chubanshe, Taipei, 1971, s. 61.

44 *Millard's Review*, 14 Temmuz 1917, s. 150.

Li, parlamentoda “[sol kanattan 1916 Kulübü hariç] tüm partilerin, yasayı geçirmek niyetinde” olduğunu yazdı.⁴⁵

Fakat Duan ve omuzdaşları hesap hatası yaptılar ve yasayı kendi bildikleri yoldan derhal geçirmeye çalıştılar. *Dujun* işleri kendi eline aldı ve geçmesini sağlamak için tehdide başvurmayı yeğledi. 10 Mayıs'ta, Temsilciler Meclisi konu hakkında bir komisyon toplantısı yaparken, kendilerine “Yurttaş Talepleri Birliği”, “Askerî, Siyasî ve Ticarî Çevreler Talepleri Birliği” ve başka adlar veren birkaç bin kişilik bir kalabalık, meclisin önünde toplandı. Ordu generallerinin el altından verdiği talimat doğrultusunda, amaçları milletvekillerini savaş ilanı yasasını derhal geçirmeye “ikna” etmektir. Meclis üyelerine, “Canımızı fedaya hazırlarız” ve “Eninde sonunda işinizi bitireceğiz” tarzında, örtülü ve pek de örtülü olmayan tehditler içeren bültenler dağıtıldı. Kendilerini yurttaşların temsilcisi olarak tanıtan altı kişilik bir heyet, Meclis Başkanı'na gidip savaş ilanı kararının o gün alınmasını talep etti; aksi halde parlamentoyu ateşe verip üyelerini öldüreceklerini söyleyecek kadar ileri gitti. Çeşitli “talep birlikleri”nin üyelerinin üç bin mensubu binayı kuşattı ve yasa geçirilinceye kadar dağılmayı reddetti. On veya daha çok sayıda milletvekili dövüldü ve tacize uğradı. Bu rezalette Duan'ın payı var mıydı? Düşmanlarının, doğrudan karıştığına dair hücumlarına karşın, bazı kanıtlar, olayın Duan'ın bilgisi dışında organize edildiğini düşündürür. Bir kaynağa göre, Duan'ın sağ kolu General Fu Lian-gzuo, bütün bu olayları Duan'dan yetki almaksızın düzenlemiştir.⁴⁶ Duan planlamaya katılmış olsa da olmasa da, doğrudan ve tam sorumluluktan kaçamadı. Ne de olsa, yardımcılar ve mütefikleri, onun adına hareket etmişlerdi ve en başta sivil siyaseti askerî müdahaleye yöreklendiren de bizzat kendisiydi.

Meclis üyelerinin birçoğu Duan'a ve *dujun*'a öyle kızmıştı ki,

45 Li, *Political History of China*, s. 365-366.

46 Zen Yujuan, “Li Duan Mao dun yi fu yuan chun tu” (Li Yuanhong ve Duan Qiuri Arasındaki Çatışmalar ve Başkanlık Makamı ile Kabine Arasındaki Anlaşmazlıklar), Du Chunhe, Lin Binsheng ve Qiu Quanzheng (ed.), *Bei Yang Jun Fa Shi Liao Xuan Ji* (Beiyang Militarist Diktatörleri Hakkında Seçilmiş Materyaller), Zhongguo she hui ke xue chu ban she, Pekin, 1981. Ayrıca bkz. Ji Yu, *Duan Qirui Zhuan*, Anhui ren min chu hanshe, Hefei, 1992, s. 272-273.

savaş konusundaki oylamayı geciktirdiler ve Duan'dan bu parlamento binasını kuşatan kalabalıklar gibi bir garabeti açıklamasını talep ettiler. Parlamentonun GMD üyeleri, bu kitle şiddeti ve yıldırmasına karşı korunma teminatı verilmediği sürece diğer oturumlara katılmayı reddettiler. Fakat Duan tehlikeli bir oyun oynamaya devam ederek, askerî valileri merkezi siyasete ve dış ilişkilere daha da derinlemesine karıştırmaktan geri kalmadı. Mayıs ortasında, *dujun*, parlamento üyeleri için verdikleri bir resepsiyonda yeni tehditlere başvurdu. Bu sonu gelmeyen tehditler parlamento üyelerini fazlasıyla öfkелendirdi ve 19 Mayıs'ta, Temsilciler Meclisi savaş yasasının ancak Duan hükümetinin yeniden düzenlenmesi halinde geçirileceğini bildiren bir karar aldı. Bu eylem, aslında Duan'a bir güvensizlik oyu ve fiilen onun azlinin istenmesiydi. Çok geçmeden, meclis ve Duan Qirui arasındaki bu tıkanmanın çabucak çözülemeyeceği ortaya çıktı. Tao Juyin, Duan'ın sözde halk grupları fiyaskosunu korkunç şekilde yönetmesi ve askerî valileri kullanmaya devam etmesinin ardından, parlamentonun, savaş ilanı yasasını geçirmeden önce Duan kabinesini hedef alması gerektiğine karar verdiğine işaret eder.⁴⁷

Bu, Duan'a çok büyük bir darbe oldu. Harp yasası durduruldu ve hükümetin kendisi de ciddi bir tehlike altına girdi. Duan'ın kabine üyeleri, onun halk grupları fiyaskosunu utanç verici şekilde yönetmesini protesto ederek istifa edip, Duan hükümetini sadece kendisinden ibaret bir "tek adam kabinesi" halinde bırakarak terk ettiler. Arkasında sadece *dujun*'la kalan Duan tek başına korkunç bir durumla karşı karşıyaydı artık. Bu kriz karşısında, Duan siyasal varlığını ve harp politikasını sağlama almak için yeni tehditlere ve parlamentoyu dağıtma yoluna başvurdu. Askerî vali veya temsilcilerinden onu aşkın isim, bu hamleyi desteklediklerini dile getirdiler ve kabinenin parlamentoyu dağıtma yetkisi olmadığı için, *dujun* açıkça Başkan Li'ye bunu yapması için baskı uyguladı.⁴⁸ Bu durum

47 Tao Juyin, *Du Jun Tuan Zhuang*, s. 61.

48 "Bei fang ge sheng dujung cocheng qing Li Yuanhong jie shang guo hui wen" (Li Yuanhong'dan Parlametoyu Feshetmesini İsteyen Kuzey Vilayetleri Askerî Valilerinin Memorandumu), *Dong Fang Zazhi*, 1917, sayı 14/7.

hemen akabinde Li'yi Duan'la çatışma sürecine geri döndürdü. *Dujun*'un baskısından orali bile olmayan Li, başkanın parlamentoyu feshetme konusunda anayasal bir yetkisi olmadığını ileri sürdü. 21 Mayıs akşamı, Li'den umudunu kesen tüm *dujun* Pekin'den ayrılarak, her biri kendi yetki bölgesine döndü. İki gün sonra Başkan Li, Duan'ı azletmek ve Duan ile parlamento arasındaki tıkanmayı çözmek adına geçici olarak yerini alması için Wu Tingfang'ı atamak gibi gözü pek bir hamle yaptı. Azledilmesini kabul etmeye yanaşmayan ve Li'nin eylemini, başbakanın –yani, kendisinin– onayından yoksun olması nedeniyle hukuksuz olarak adlandıran Duan, bu eylemden doğabilecek hiçbir sonuçta sorumluluk almayacağını ilan etti.⁴⁹ Bu sözler, askerî valileri bir isyan sahnelemeye çağırmaya denkti. Nitekim askerî valilerden sekizi, Mayıs sonunda Li'nin merkezî hükümetinden bağımsızlıklarını ilan ettiler.

Dolayısıyla, Li Yuanhong'u ateşte yürümek zorunda bırakan yeni ve daha ciddi bir kriz ortaya çıktı. Kuzey hükümeti bölünme ve dağılmayla yüz yüzeydi. İronik bir biçimde, Li, yardım için başvurabileceği tek kaynak olarak yanında, bağımsızlık ilan etmemiş, hatta ona hizmet etmeye gönüllü bir diğer askerî iktidar odağı olarak, Zhang Xun'u (1854-1923) buldu. Zhang, cumhuriyet rejiminin kararlı bir düşmanı ve Anhui vilayeti'nin, hâlâ Qing'e sadakat jesti olarak başındaki kuyruğu muhafaza eden, aşırı tutucu olması nedeniyle “saç örgülü general” olarak tanınan valisiydi. Li, 1 Haziran'da resmen Zhang'dan arabuluculuk yapmasını istedi. Li'nin Zhang'a güveninin, tıpkı daha önce Duan'ın *dujun* topluluğundan yardım talebi gibi, korkunç bir hata olduğu ortaya çıktı. Li, Zhang'ın şahsında bir kurtarıcı yerine, cumhuriyet imhacısı buldu. Zhang, ordusuyla birlikte Pekin'e bile varmadan, 7 Haziran'da başkandan derhal parlamentoyu feshetmesini talep etti; aksi halde arabuluculuk sorumluluğunu üstlenmeyecekti. Artık bir kaplanın sırtında olan Li, istemeye istemeye razı oldu. Bir sürü kafa karışıklığı ve nutuk çekmenin ardından, başkan 13 Haziran 1917'de parlamentoyu dağıttı. Fakat arabuluculuk rolünü kabul ettiği an-

49 Zhong Hua Xin Bao, 24 Mayıs 1917.

dan itibaren asıl amacı Mançu imparatorunu tahtına oturtmak olan Zhang'ı bu hamle de tatmin etmedi. 1 Temmuz'da, Zhang Xun'un girişimiyle yeniden bir araya getirilen bir Qing saray çevresi, imparatorluğun yeniden kuruluşunu ilan etti. Yuan'ın monarşik hayali üç aydan kısa sürerken, Qing'in yeniden kuruluşu, daha da az dayanarak bir hafta kadar sürdü. Zhang Xun'un çağı yanlış değerlendirdiği kuşkusuzdu. 1911 Devrimi'nin, halkın tercihi değil, "Batılılaşma düşüncesine fazlasıyla kapılmış" entelektüellerin ajitasyonunun sonucu olduğunda ısrarcıydı.⁵⁰ Zhang'ın planının hızla çökmesi, devrimin gerçek kaynağı olan cumhuriyetçi düşünüşün yaygınlığını kanıtladı. Yine de, Zhang'ın yeniden kuruluş fiyaskosu cumhuriyet siyasetine ciddi hasarlar verdi. Li Yuanhong, *dujun* ayaklanması sorununu çözmekte başarısız olmakla kalmadı; farkında olmadan hiç beklenmedik bir hayaleti de ortalığa saldı –eski Qing İmparatorluğu. Büyük bir utanç ve mahcubiyetle derhal istifa etti. Dahası, yeniden kuruluş planı, askerî olarak Zhang'ı mağlup etmek yoluyla Duan'a, cumhuriyetin savunucusu rolüyle yeniden iktidara dönebilmesi için muhteşem bir fırsat sağladı. Fakat Duan bu pası alma fırsatını da kaçırdı ve çok geçmeden onu, güney illerindeki muhalifleriyle, Cihan Harbi politikası hakkında yeni kırılmalara yol açan ciddi bir çekişmeye soktu.

Sonunda Duan, Çin'i 14 Ağustos 1917'de Birinci Dünya Savaşı'na sokmayı başardığında, savaş politikasının kurumsal temelini ortaya koyabilmeye yönelik siyasal krizlerle yıpranmış olan ülkede durum çok kötüydü.⁵¹ Başkan Li gitmiş, parlamento dağıtılmış ve millet bölünmüştü. Savaş ilanının amacı da bu süreçte değişti. Siyasi kriz öncesi, Duan'ın savaşa katılmak istemesinin nedeni, Çin'in milli çıkarlarını geliştirmektir, fakat her şey olup bittikten sonra Duan'ın temel dikkat ve odağı, içerdeki hasımlarıyla kapışmaya yönelmişti.

50 Sun Yao (ed.), *Zhong Hu min guo shi liao*, Wenhai chubanshe, Taipei, 1960, ii, bölüm 4.3.

51 İlginçtir ki, Çin parlamentosu sonunda Çin'in Almanya ve Avusturya'ya karşı savaş ilanını 6 Kasım 1918'de, savaşın sona ermesinden beş gün önce onaylayacaktı. Bu konuda ayrıntılar için. bkz. Nan hai yin zi, *An fu huo guo ji*, Zhong hua shu ji, Pekin, 2007, s. 76-79.

Cihan Harbi ve büyük sonuçları

Geniş anlamda tanımlanmış Birinci Dünya Savaşı yılları, eski Konfüçyüs tarzı uygarlığın çökmeye ve Çin'in bir millet haline gelmeye çalışıp, Batı'yla eşit ilişkiler kurmaya çalıştığı muazzam bir değişiklikler dönemiyle örtüştü. Cihan Harbi Çin'de çok büyük iç huzursuzlukları tetiklemesine karşın, savaşın ülkenin milli gelişiminde olduğu kadar Çin'in savaşa katkılarındaki olumlu etkisini göz ardı etmek mümkün değildir. Cihan Harbi'yle birlikte, Çin yeni bir yolculuğa çıktı –tam olarak söylemek gerekirse, beynelmilleleşme ve milli yenilenme yolculuğuydu bu. Çin'in yeni yolu ve savaşa büyük katkısı, 140 bin Çinli işçinin Cihan Harbi esnasında Avrupa'ya gönderilmesiyle başladı.

Cihan Harbi, hem muharebe meydanında hem de cephe gerisinde verilen, topyekün bir savaştı; muharip kuvvetleri olduğu kadar diğer insan kaynaklarını da tüketti. Bunun yanı sıra, büyük bir siper savaşıydı. Çinliler siper savaşında hayati bir rol oynadılar. Bu işçiler, Fransa ve Britanya hükümetleri tarafından, Almanya'ya karşı verdikleri Cihan Harbi'nde bu iki ülkeye yardım etmeleri için toplandı; daha sonra, ABD savaşa girdiği zaman, Amerikalılar da onların emeğinden yararlandılar. Güney Afrikalılar, Hintliler, Vietnamlılar ve daha pek çok emekçi, İngilizleri ve Fransızları desteklemek üzere Fransa'ya gitti. Birçoğu, sömürge tebaası olmaları ve emperyal efendilerinin emrine uymak zorunda kalmaları nedeniyle gitti. Fakat hiçbir ülkenin sömürgesi olmayan Çin, o zamana kadarki en yüksek sayıda insanı gönderdi; işçileri de Avrupa'da en uzun süreyle çalışanlar oldu. Çinliler gönüllü olarak geldiler ve katkıları en fazla olan onlardı (bkz. Görsel 21). Çinli işçilerin çoğu, Avrupa'ya gitmek üzere seçildikleri zaman Çin veya dünya hakkında hiçbir berrak fikri olmayan cahil çiftçiler olmalarına karşın, yeni milli kimliği geliştirmekte rolleri olduğu gibi, Çin'in uluslararasılaşmasında da önemli rol oynayacaklardı. Avrupa'daki kişisel tecrübeleri ve Amerikan, İngiliz, Fransız ve öteki ülkelerden diğer emekçilerle günlük çalışmalarının sonucu ola-

Görsel 21. Fransa'ya yola çıkılmadan önce Çinli gönüllüler alayı
(Pitchard Koleksiyonu; Leeds Üniversitesi Kütüphanesi).

rak, Çinliler bir ülke ve milletler topluluğunun bir üyesi olarak Çin hakkında benzersiz bir anlayış geliştirdiler. Cihan Harbi esnasında, Fransa'da pek çok ülkeden işçiler hizmet etti. Bu işçiler, ya kendi sömürge efendilerinin çağrısı üzerine veya kişisel maddi kazançları peşinde huralara gelmişlerdi. Fakat hiçbirinin kendi ülkelerinin büyük stratejisiyle doğrudan bir bağlantısı olmadığı gibi, Çinli işçilerin o sırada büyük bir tarihsel dönüm noktasıyla karşı karşıya olan Çin'de yaptıklarının aksine, hiçbiri kendi milli gelişmelerinde hatırı sayılır bir rol oynayamadı. Çin'in tersine, bu işçilerin geldiği ülkelerden hiçbiri Cihan Harbi'ne önem atfetmemişti (veya onun gibi bu savaşa büyük umuılar bağlamamıştı). Kuşkusuz Çinli işçiler daha önce de yurtdışına, California, Güney Afrika ve Küba gibi yerlere gitmişlerdi. Fakat Birinci Dünya Savaşı sırasında Fransa'daki Çinliler önceki gruplardan bütünüyle farklıydı. İlk, yolculukları doğrudan doğruya, ortak olarak işçilerin toplanması ve Fransa'daki işleyişleri konusunda karar alan üç ülkenin –Çin, Britanya ve Fransa– milli politikalarıyla bağlantılıydı. İkincisi, Fransa'ya gelişleri, Çin'in uluslararasılaşmaya ve dünyada eşit bir statüye yönelik büyük dürtüsünü temsil ediyordu. Tüm bu nitelikler, önceki grupların yolculuklarında bulunmayan özel-

liklerdi. Emekleri, fedakârlıkları ve hayatları, Paris'teki Çinli diplomatlara dünya sahnesinde tanınma ve dahil olma mücadelelerinde hayati bir gereç sağladı.

Çinli işçiler savaşa önemli katkılar yapmakla kalmadı; aynı zamanda savaş sonrası barış konferansına ve Çin'de baş gösteren gelişmelere de muazzam katkıda bulundular. Çin hükümeti ve toplumsal seçkinlerinin bu işçilerin Fransa'ya gönderilmesi meselesine derinlemesine karıştıklarının unutulmaması da önemlidir. En baştan itibaren, ister devlet memurları, ister bağımsız düşünür veya eğitimciler olsun, Çinli seçkinler işçileri Avrupa'ya göndermeyi geniş bir bakış açısından değerlendiriyorlardı. Birincisi, işçiler Çin'in milletler topluluğuna eşit bir üye olarak katılmasına yönelik büyük planın hayati ve kaynaklık parçası olacaktı. Bu akıl yürütmenin temeli, Çinli işçilerin Fransa'da Batılılarla yan yana çalışmalarının Çin ve Batı arasında hayati bir bağlantı kuracağı ve Çin'in, dünyaya "asker olarak işçi" programının stratejik öneminin gündelik yaşamdaki hatırlatıcısı olacağına dayanıyordu. Avrupa savaşında Çinli çıkarların yoğunluğunu anlamının anahtarı, bunun Çinlilerin içeride beynelmilleleşmeye ve dışarıda kendi uluslarını yeni baştan inşa etmeye yönelik ivme yaratacak etkili bir araç olarak görülmesiydi. Dolayısıyla, bu işçilerin Fransa'ya yolculuğu, Çin'in küresel ilişkilere fiili katılımını simgeledi ve Çin'in savaş sonrası dünya arenasında Çin'e ve halkına eşit muameleye yönelik güçlü talebine destek sağladı. İşçilerin başarısı, aynı zamanda, her ne kadar hiç kimse onlara hak ettikleri itibarı vermese de, onların yine de Çin'in kendi "en büyük nesli"nin, yani Cihan Harbi sırasında ve ertesinde Çin'in yönünü temelden değiştiren 1910'lar ve 1920'ler kuşağının önemli bir parçası oldukları gerçeğini yansıttı (bkz. Görsel 22).

İşçilerini Avrupa'ya göndermese ve nihayet savaşa katılmasaydı, Çin savaş sonrası barış konferansına katılma daveti almakta ve bu nedenle, davasını dünya kamuoyunun önüne getirmekte güçlük çekerti. Savaş sonrası yapılan barış konferansına üyeliği olmasa ve konferans aracılığıyla Çin'in savlarını dünyanın dikkatine getirme fırsatı bulamasa, Çin yakında

Görsel 22. Çinli işçiler Fransa'da
(Prichard Koleksiyonu; Leeds Üniversitesi Kütüphanesi).

yapılacak Washington Konferansı'nda Shandong'u geri almayı da başaramazdı.

Çin'in Birinci Dünya Savaşı'na katılma çabası esnasında yaşadığı tüm talihsizlikler ve aksilikler göz önüne alındığında, savaş İtilaf zaferiyle sona erdiği zaman Çin halkının hakikaten heyecanlanması, hatta sevinmesi belki şaşırtıcı sayılabilir. Bununla beraber, haber ulaştığı zaman, Pekin'deki hükümet, Mütareke ilanından başlamak üzere derhal üç günlük milli bayram ilan etti. Otuz bin kişi 17 Kasım günü zaferi kutlamak için Başkanlık Sarayı önünde toplandı; tek bir ağızdan, "Yaşasın adalet! Yaşasın milli bağımsızlık!" diye haykırdı. Heyecan ve büyük beklentiler, Woodrow Wilson'ın yeni bir dünya düzeniyle ilgili pek çok beyanatı hakkında Çin'deki övgülerden ileri geliyordu. Her Çinli ona inanmasa hile, savaşın bu dramatik bi-

tişinde duygular coşup taşmaktaydı. Wilson'ın Çinlilere çekici görünmesinin temel nedenlerinden biri, başta Milletler Cemiyeti ve ulusların kendi kaderini tayin hakkı olmak üzere, onun yeni dünya düzeni düşüncesi idi. Dolayısıyla, Wilson'a güvenen ve bir Milletler Cemiyeti düşüncesiyle heyecanlanan Çinliler, özellikle Wilson'ın bizzat Paris'e gideceği haberi geldiği zaman, yaklaşan barış konferansı hakkında çok büyük beklentiler geliştirdiler.

Paris Barış Konferansı'nda resmî Çin hedefleri, üç temel kategoriye ayrılıyordu: Birincisi, toprak bütünlüğü veya yabancı imtiyazındaki ve kiralanan toprakların Çin'e iadesi; ikincisi, milli egemenliğin iadesi veya 1901 Protokolü'nün Çin'e dayattığı kısıtlamaların ilgası; üçüncüsü, ekonomik özgürlük veya tam gümrük vergisi özerkliği.⁵² Elbette, Çin heyetinin acil odağı, Shandong'un geri alınması oldu. Fakat barış konferansından Çin beklentileri, Japonya'nın Shandong üzerindeki hak iddialarının, Japonya'nın 1917 başında onlarla yaptığı gizli bir anlaşma sayesinde Britanya, Fransa ve İtalya tarafından desteklendiği zaman hüsrana uğradı. Çinlilerin tezi, sırasıyla 1915 ve 1917'de, Shandong'la ilgili olarak Çin'in Japonya'yla imzaladığı antlaşmalar yüzünden daha da tehlikeye girdi. 22 Nisan 1919'daki bir toplantıda, İngiliz başbakan Lloyd George, Japonya'nın Çin'e verdiği ultimatom şöyle dursun, "Japon Yirmi Bir Talebi'ni hiç duymamış" olduğunu itiraf ettikten sonra, Çin ve Almanya arasındaki antlaşmada belirtildiği üzere Almanya'nın Shandong üzerindeki hakkını Japonya'nın almasına razı olması veya Çin-Japon antlaşmalarında ikrar edildiği üzere Japonya'nın Shandong'daki konumunu tanıması için Wellington Koo'ya baskı yaptı. Dört Büyük Devlet'in Çin üzerindeki baskısının başlıca nedeni, Çin'in 1915 ve 1918'de Japonya'yla imzaladığı antlaşmalara uymak zorunda olmasıydı. On Dört Madde'sinde açık diplomasiyi savunan Wilson bile, artık öteki devletlerin görüşüne katılmıştı. 22 Nisan tarihli oturumda, Çinli-

52 Department of State (ed.), *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1919, the Paris Peace Conference*, ii, Government Printing Office, Washington, 1942, s. 492, 509-511.

lere, savaşın “büyük ölçüde antlaşmaların ihlal edilemeyeceğini göstermek amacıyla yapıldığını” söyledi ve “yırtıp atmaktan, sa, kötü olsa bile bir antlaşmaya uymanın yeğ olduğu” tavsiyesini yaptı.⁵³ 30 Nisan’da, ABD, Britanya ve Fransa, Shandong da dahil olmak üzere, Japonya’nın Çin’deki eski Alman çıkarlarını alıkoymasına izin verme kararı aldı. 28 Haziran 1919’da, Çin delegasyonunun üyeleri toplu halde antlaşmayı imzalamama ve imza törenine katılmama kararı aldı. Koo o günü sadece üzücü olmaktan öte bir gün olarak hatırlıyordu: “Benim için olduğu gibi, tüm heyet ve Çin için de unutulmayacak bir gündü. Çin’in törene katılmaması, Konferans için bir şok olmasa bile, Fransa’daki diplomatik camiada ve dünyanın tamamında büyük bir şaşkınlık yarattı.”⁵⁴

Koo haklıydı. Wilson da dahil, birçokları Çin heyetinin hamlesine şaşırıp kaldı. Wilson “Çin’in yokluğundan son derece rahatsız” oldu. Amerikan dışişleri bakanı Robert Lansing’e, bunun “çok ciddi” olduğunu, “çok vahim sonuçlara yol açacağını” söyledi.⁵⁵ “Versay’daki ihanet”, gerçekten de Çinli seçkinlerin birçoğunun kafasında, Çin’in Batı’yla özdeşleşmesinin değeri, hatta imkânı konusunda soru işaretleri yarattı. Çin’in milli itibar arayışında Batılı fikirlerin manevi ve pratik çekiciliği pek çok etkili Çinli seçkinin gözünde değer kaybına uğradı. Ünlü âlim ve birçok Batılı kitabın tercümanı Yan Fu, 1919’da Batı’nın tutumunun “üç yüzyıllık evrimci ilerlemeyi sadece dört sözcüğe indirgediğini” ilan etti: “bencillik, katliamlar, yüzüstülük ve yozlaşma.”⁵⁶ Bazıları, Paris Barış Antlaşması’nın “Wilsonianlığın başarısızlığı ve emperyalizmin zaferi” olduğu so-

53 Wensi Jin, *China at the Paris Peace Conference in 1919, Asia in the Modern World*, No. 2, St John’s University Press, Jamaica, NY, 1961, s. 14-15.

54 *Koo Hatıratı*, Columbia Üniversitesi Sözlü Tarih Projesi, makara 2, c. 2.

55 “Memorandum by the Secretary of state, the signing of the treaty of peace with Germany at Versailles on June 28th, 1919” (28 Haziran 1919’da Versay’da Almanya’yla barış antlaşması imzalanması hakkında, Dışişleri Bakanı Memorandumu), Department of State (ed.), *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, the Paris Peace Conference, 1919* içinde, xi, Government Printing Office, Washington, 1945, s. 602.

56 James Pusey, *China and Charles Darwin*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1983, s. 439.

nucuna vardılar. Almanya ve Çin'in istismarına dayanan yeni dünya düzeni, çok uzun süre ayakta kalamazdı.⁵⁷ Kimileri, Milletler Cemiyeti'nin Çin'e hiçbir fayda getirmeyeceği uyarısı bile yaptı. Çin sadece kendine güvenmeliydi.⁵⁸

Tüm dünyayı Çin'in durumunu fark etmeye zorlamak yoluyla, Çin heyetinin Versay Antlaşması'nı reddetmesi, ayrıca 1921'deki Washington Konferansı'nda Shandong sorununun çözümü için ortamı hazırladı. Jordan'ın Çin'deki halefi Alston, 1920 tarihli yıllık raporunda Earl Curzon'a şunları yazdı:

Uluslararası saygının yükselen dalgası, o zayıf haliyle Çin'in Versay Antlaşması'nı imzalamasına yönelik zorbalığı reddettiği zaman düşmeye başladı. O dönemde anlık siyasal zafer Japonya'ya gitse bile, manevi zafer Çin'de kaldı ve o günden beri, Milletler Cemiyeti Konseyi'nde muvakkat sandalyelerden birini elde etmesiyle doruğuna çıktı.⁵⁹

Ayrıca Çin'in Versay Barış Antlaşması'nı imzalamayı reddetmesi, 1921'de doğrudan doğruya Çin ile Almanya arasında, imtiyaz haklarının feshi ve yeni bir ilişkinin kurulmasını tanıyan yeni bir antlaşmaya kadar vardı. Yeni Çin-Almanya antlaşması, Afyon Savaşları'ndan bu yana Çin'in büyük bir Avrupa devletiyle imzaladığı ilk eşit antlaşmaydı. Her ikisi de Versay Antlaşması'ndan hüsrana uğrayan ve aldatılmışlık duygusunu paylaşan Çin ve Almanya, 1921'den sonra karşılıklı ilişkilerinde yeni bir sayfa açmaya kararlıydı. Bu büyük ölçüde, Almanya'nın 1920'lerde ve 1930'larda neden Çin'le iyi ilişkiler sürdürdüğünü açıklar.

Savaşın ve savaş sonrası barış konferansının Çin üzerinde bir diğer doğrudan etkisi, Çin tarihinde önemli bir hareket olan Dört Mayıs Hareketi'nin doğuşudur. Büyük devletlerin Shandong'un Çin'e iadesini reddettiği haberi geldiğinde, Çinli öğrenciler 4 Mayıs 1919'da bir protesto başlattılar. Çin heyetinin Paris'te dur durak bilmeden çalıştığı Mayıs ayı boyunca, Çin'in

57 *Taipingyang (Pacific)*, 1919, sayı 2/1, s. 9.

58 *Taipingyang (Pacific)*, 1919 sayı 2/2, s. 2-4.

59 TNA: PRO FO405/229/2.

dört bucağındaki öğrenciler, “İhanet Edenler Kahrolsun!”, “Çin’e Adalet!”, “Yerli Malı Satın Al!” ve “Qingdao’muzu Geri Verin!” gibi sloganları haykırıp bu pankartları taşıdıkları gösteriler yaptılar. “Dışarıda milli egemenlik için savaş; içeride milli hainleri yok et” 1919’da çok popüler bir slogandı. Dört Mayıs Hareketi, Çin’in liberal Batı sistemine katılmak için var gücüyle gösterdiği gayretlerin sonunu simgeledi; Çin’in Birinci Dünya Savaşı’na katılma çabasıyla ve Batılı düşünceler ile Çin geleneksel kültürü arasında, üçüncü bir yol arayışını kışkırtan girişimdi bu. Hareket, Shandong’un iadesini reddetmelerinin ardından Batılı devletlerle yeni dış politikaya karşı halkın hüsrânının bir ifadesiydi. “Genç Çin’in Wilsoncu idealizme inancı yerle bir olmuştur. ‘Yeni Dünya Düzeni’ artık yoktur” diye yazmıştı bir Çinli.⁶⁰ Batı yanlısı liberal âlim ve daha sonra Çin Komünist Partisi’nin kurucularından biri olan Chen Duxiu’ye göre, Wilson’un, ilkeleri “beş para etmez boş bir silah” olduğu ortaya çıkmıştı.⁶¹ Çin’in her köşesindeki öğrenciler, Wilsonculuk fiyaskosundan duydukları hüsrânı dile getirdiler. Pekin Üniversitesi’ndeki öğrenciler, Wilson’ın idealist dünya düzeni için sarsıcı yeni bir formül keşfettiği hakkında dalga geçtiler: “14 [Wilson’ın 14 Maddesi’ne ithafen] = 0.”⁶² Çin’in Paris’te uğradığı aşağılama, Batılılaşmış bir milli kimlik arayışını söndürdü. Paris Barış Konferansı’nın apaçık fiyaskoya dönüşmesi, birçoğu Oswald Spengler gibilerinin ürettiği Batı’nın çöküşü hakkındaki fikirlere aşına olan Çinli entelektüelleri Batı’dan soğuttu. Çin’in milli kimlik arayışında bir başka dönüm noktasını oluşturan Dört Mayıs Hareketi, üçüncü bir yol, Batılı fikirler ile Çin geleneksel kültürü arasında bir yol arayışını getirdi. Paris Barış Konferansı’ndaki üzücü deneyimin ardından, Çinliler, Bolşevik

60 Hu Shih, “Intellectual China, 1919”, *Chinese Social and Political Science Review*, Aralık 1919, sayı 4/4, s. 346-347; alıntı Zhang Yongjin, *China in the International System, 1918-20: The Middle Kingdom at the Periphery*, St Martin’s Press, New York, 1991, s. 74.

61 *Meizhou Ping lun*, 4 Mayıs 1919, sayı 20.

62 Zhong Guo She hui ko xue yuan Jing dai shi yan jiu so (ed.), *Wu Si Yun Dong Hui Yi Lu (Dört Mayıs Hareketi Anımsamaları)*, Zhong guo she hui ko xue chu ban she, Pekin, 1979, i, s. 222.

Devrimi'ni devlet inşasında tek başarılı model ve Bolşevik Rusya'yı kendi özelemlerini anlayabilen tek devlet olarak görmeye başladılar. O dönemde, eğitilmiş gençliğin üyelerinden yalnızca biri olan Mao Zedong, bu noktada Rusya'nın "dünyadaki bir numaralı medeni ülke" olduğu görüşüne vardı.⁶³

İşte Çin'in Rus Devrimi'ne ve onu izleyen Sovyet İmparatorluğu'na ansızın doğan ilgisini tam olarak, ancak bu "çifte ihanet" bakış açısından anlayabiliriz. 1917'de Bolşevik Devrimi meydana geldiği zaman, Çinlilerin ilgisini çekmiş benzemiyordu. Çin'de o noktada Marksizme ciddi bir ilgi gösteren varmış olsa bile, sayıları pek azdı. Ancak 1919'dan, Batı'nın ihanetine uğramalarından sonradır ki, Çinliler Rus siyasal sistemi hakkında düşünmeye koyuldular ve ciddi Marksizm çalışmalarına giriştiler. Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları, Japon İmparatorluğu'nun İkinci Dünya Savaşı'ndaki çöküşünün tohumlarını ekti ve sonunda Çin'de kızıl bir imparatorluğun (komünist diktatörlüğün) doğuşuna yol açtı, ama bu başka bir zaman anlatılması gereken farklı bir hikâyedir.

63 John King Fairbank ve Albert Feuerwerker (ed.), *The Cambridge History of China, 1912-1949*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986, xiii, pt 2, s. 802.

AMERİKAN İMPARATORLUĞU

CHRISTOPHER CAPOZZOLA

Öndeyiş: Panama Kanalı, 1914

16 Ağustos 1914'te, gazetelerde Panama Kanalı'nın resmi açılış haberi yer aldı. Önceki gün erken saatlerde, *Ancon* adlı buharlı gemi, Büyük Okyanus'a gün boyu sürecek yolculuğu için Karayip Denizi'ndeki Cristóbal'den demir almış, genelde iki hafta sürecek yolu dokuz saatte tamamlamıştı. Fakat bir kanal mühendisi, muhteşem bir törenin eksikliğine değinerek, "ansızın bu sahneye rastgelen yabancı bir gözlemci kanalın oldum olası çalıştığını düşünebilirdi" diye geçirdi aklından. Panama haberi o gün binlerce mil uzakta, büyük devletler arasında bir savaşa doğru tırmanmış diplomatik anlaşmazlıkların, yani dönemin yorumcularının ve o gün bugündür bu konuda kafa yoran tarihçilerin emperyal rakipler arası savaş olarak anladıkları Avrupa'daki gelişmeleri anlatan başlıkların gölgesinde kalmıştı.¹

1 Julie Greene, *The Canal Builders: Making America's Empire at the Panama Canal*, Penguin, New York, 2009, s. 337-338, 344-345; David McCullough, *The Path between the Seas: The Creation of the Panama Canal, 1870-1914*, Simon and Schuster, New York, 1977, s. 608-617, alıntı, s. 609'da. Basında çıkan haberler için, karşılaştırınız: "The Panama Canal Officially Opened", *New York Times*, 16 Ağustos 1914, sayı 14 ve "Big Armies Ready on 248-Mile Battle Front", *New York Times*, 16 Ağustos 1914, sayı 1.

İki buçuk yıl sonra, Nisan 1917’de, Amerika Birleşik Devletleri [ABD], Avrupa’daki savaşa resmen katıldı ve silahlı kuvvetleri savaşın son safhalarında hayati bir rol oynadı. ABD, Mütareke dönemine kadar yaklaşık dört milyon kadın ve erkeği silahlı kuvvetlerine alacak ve eğitecek, iki milyon kadarını da Fransa’ya gönderecekti. Amerika, Panama Kanalı’nın yeni inşa edilmiş taç mücevheri olduğu imparatorluğunu, küresel savaş faaliyetinin bir parçası olarak seferber etti. Fakat bu imparatorluk, kısmen ABD imparatorluğunun Avrupa’ya kritik 1917-1918 müdahalesi esnasında ancak küçük bir rol oynaması nedeniyle, tıpkı kanalın açılış günü gibi, tarihin gölgelerine karıştı. ABD sömürge askerlerinden oluşan büyük ordularını –Britanya ve Fransa’nın yaptığı gibi– Batı Cephesi’nin siperlerine sevk etmemesine karşın imparatorluğunu savaşa soktu ve bütün bunlar olup biterken sömürge denetimi şartlarını yeniden gözden geçirdi. Topraksal imparatorluk, Birinci Dünya Savaşı’nda ABD’nin savaş faaliyetinde pek az önem taşıdıysa bile, savaş dönemi, ABD imparatorluğunu siyasal kurumlar ve zihniyetler seti olarak dönüşümüne uğrattı. Özellikle, gerek topraksal olarak eklemlenmiş ABD imparatorluğu gerek askerî işgal mevkilerindeki asker ve polis eğitim uygulamalarına bakıldığında, sömürge düzenlemelerinde, nadiren gazete başlıklarına çıksa bile, gelecek kuşaklar boyunca sonuçlar getirmiş değişimleri ortaya koyar.

1914 ve 1924 arasında, ABD yaklaşık bir düzine bağlı toprağında ve sadece ismen egemen devletinde asker veya polis kuvvetlerini kurdu, silahlandırdı, eğitti ve zaman zaman doğrudan idare etti. Birinci Dünya Savaşı üzerine emperyal bir perspektif –ve katı 1914-1918 döneminin ötesine uzanan bir kronoloji– ABD imparatorluğunun periferisinde savaş dönemi gelişmelerinin uzun vadeli önemini ortaya koyar. Dünya savaşı, gerek tecrübeli askerlerini Avrupa’da savaşmaya göndermesi gerek ABD’nin diğer devletler üzerinde egemen denetimini uygulaması yoluyla, ABD ordusunun emperyal yönetim kapasitesini zorladı. Amerikalı askerler büyük tantanalarla Fransa’ya giderken, küresel karışıklık, siyasal düzen ve istikrarı acil bir mesele haline getirdikçe ve Latin Amerikalılar, Karayip halkları

ve Asyalıların ulusların kaderini tayin haklarını savunduğu bir dönemde ABD emperyalizminin çelişkilerine işaret ettikçe, asker ve polis eğitiminin savaşın yaratmış olduğu krize pratik, teorik ve tam zamanında bir çözüm olduğu gitgide daha aşikâr hale geldi.²

Amerika'nın ihtiraslı kontrol altına alma politikasının da gerek kısa gerek uzun vadeli sonuçları oldu. Bu ülkelerin birçoğunu, ABD-merkezli yörüngeye çekti. Aynı anda hem büyük silahlı kuvvetler kurmaya hem de ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmeye gücü yetmeyen küçük devletlerin siyasi ve mali önceliklerini çarpıttı. Üstelik bu devletlerin ve bir ABD imparatorluğunun güvenlik aygıtları arasında, 1918'den sonra bir yandan daha küresel bir güç kullanırken bir yandan da toprak ediniminden geri çekildiği kalıcı ilişkiler yarattı. Resmî sömürge denetimi sürdü, fakat gayri resmî işbirlikçi düzenlemeler alabildiğine çoğaldı. İkmal istasyonu yerini askerî üsse bıraktı; tek bir ganbotun katıldığı ortak bir tatbikat yapıldı.

Savaş patlak verdiğinde ABD İmparatorluğu

1914'e gelindiğinde, ABD imparatorluğu fiziksel boyutları, stratejik değeri ve anayasal mantığı açısından bir kuşaklık dönüşümden geçmiş durumdaydı. 1890'larda Amerikan Yerlilere karşı tahripkâr savaşlar, Kuzey Amerika kıtasının yüzyıllık askerî fethini tamamladı. 1898'de İspanya ve 1899'dan 1900 başına dek Filipinler'le savaş, Porto Riko, Guam, Hawaii, Amerikan Samoası ve Filipinler'in ilhakını getirmişti. ABD ayrıca

- 2 Pek az araştırmacı, ABD'nin yabancı kuvvetleri eğitime çabalarının uzun tarihinin izini sürmüştür. Çoğunluğu 1945 sonrası döneme odaklanan genel bakışlar için, bkz. Lesley Gill, *The School of the Americas: Military Training and Political Violence in the Americas*, Duke University Press, Durham, NC, 2004, özellikle s. 59-80 [*Darbeciler Okulu*, çev. Burcu Erdoğan, Sosyal İnsan Yayınları, İstanbul, 2009]; Jeremy Kuzmarov, *Modernizing Repression: Police Training and Nation Building in the American Century*, University of Massachusetts Press, Amherst, 2012, özellikle s. 21-52; Chester J. Pach, Jr, *Arming the Free World: The Origins of the United States Military Assistance Program, 1945-1950*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, NC, 1991, özellikle s. 7-28 ve Mark Peceny, *Democracy at the Point of Bayonets*, Pennsylvania State University Press, University Park, PA, 1999.

dayatmacı ticarî ilişkiler, yinelenen kısa vadeli askerî müdahaleler ile Haiti ve Dominik Cumhuriyeti, Küba, Nikaragua ve Meksika'daki uzun vadeli müdahaleler aracılığıyla, Karayipler ve Orta Amerika'nın diğer bölgelerinde etkili denetim gücü elde etti. Bu anlamda ABD toprak fethinde ve müsaderesinde yeni değildi, ama yine de, jeopolitik anlamda emperyal rekabetin yeni unsurlarından biriydi. Bu egemenlik iddialarıyla birlikte, İspanyol-Amerikan ve Filipin-Amerikan savaşlarıyla olduğu kadar, Panama Kanalı'nın inşasıyla da biçimlenen yeni bir emperyal bakış doğmuştu artık. Theodore Roosevelt'in Monroe Doktrini'ne 1904'te koyduğu şerhi, "bazı uygar devletlerin aşikâr yanlış işleri" karşısında harekete geçecek "uluslararası bir polis gücü"nü ilan etti; Roosevelt ve halefi William Howard Taft, Karayipler havzasındaki ABD askerî ve ekonomik müdahaleleri meşrulaştırmak için bunu kullandılar. Ayrıca, Adalar İçtihatları olarak bilinen bir dizi kararda, ABD Yüksek Mahkemesi, federal hükûmete, hiçbir zaman ABD toprağının bir parçası haline gelmeyecek bölgelerde egemen güç kullanma yetkisi veren "ülke dışı topraklar" diye bir kavram geliştirdi.³

- 3 Theodore Roosevelt, *Presidential Addresses and State Papers*, Review of Reviews Co., New York, 1910, iii, s. 119-189, alıntılar s. 176, 177. Bu dönemde ABD imparatorluğu için, bkz. Julian Go, *American Empire and the Politics of Meaning: Elite Political Cultures in the Philippines and Puerto Rico during U.S. Colonialism*, Duke University Press, Durham, NC, 2008; Alfred W. McCoy ve Francisco Scarano (ed.), *Colonial Crucible: Empire in the Making of the Modern American State*, University of Wisconsin Press, Madison, 2009; Bartholomew H. Sparrow, *The Insular Cases and the Emergence of American Empire*, University Press of Kansas, Lawrence, KS, 2006; Lanny Thompson, *Imperial Archipelago: Representation and Rule in the Insular Territories under U.S. Dominion after 1898*, University of Hawai'i Press, Honolulu, 2010. Orta Amerika ve Karayipler'de ABD müdahaleleri hakkında daha fazla bilgi için, bkz. George W. Baker, Jr., "The Wilson Administration and Cuba, 1913-1921", *Mid-America*, Ocak 1964, sayı 46, s. 48-63; Mark T. Gilderhus, *Pan-American Visions: Woodrow Wilson and the Western Hemisphere, 1913-1921*, University of Arizona Press, Tucson, AZ, 1986; Michel Gobat, *Confronting the American Dream: Nicaragua under U.S. Imperial Rule*, Duke University Press, Durham, NC, 2005, s. 73-201; Lester D. Langley, *The Banana Wars: An Inner History of American Empire, 1900-1934*, University Press of Kentucky, Lexington, KY, 1983; Carlos Pereyra, *El Crimen de Woodrow Wilson*, Impr. De J. Pueyo, Madrid, 1917; Mary A. Renda, *Taking Haiti: Military Occupation and the Culture of U.S. Imperialism, 1915-1940*, Duke University Press, Durham, NC, 2001; Joseph H. Tulchin, *The Aftermath of War: World War I and U.S. Policy toward Latin America*,

Bu, söz konusu değişimlerin evrensel kabul gördüğünü ileri sürmek anlamına gelmiyor. 1900'ler ve 1910'lar aynı zamanda, Amerika'nın emperyal mülkleri ve buraların sakinlerinin yurttaşlık statüsünün uzun vadeli geleceği hakkında çok çekişmeli bir tartışmaya tanık oldu. Başkan Woodrow Wilson'un 1912'de seçilmesi, ABD emperyal politikasının akışını tersine çevirmeye yönelik bazı girişimlere yol açtı. Doğum yeri olan Virginia eyaletinin Staunton kasabasında 28 Aralık 1912'de yaptığı konuşmada, Wilson "Filipinler şu anda uç sınırimızdır ve biz [...] çok geçmeden bu sınırdan kendimizi mahrum bırakacağız" dedi; bu, Demokrat Parti'nin 1900'deki seçimden beri kesintisiz olarak savunduğu bir görüştü. Bununla birlikte, Kongre'ye Virginia temsilcisi William Jones tarafından getirilen, Porto Riko ve Filipinler'in bağımsızlığını öneren yasa tasarıları iki partinin desteğinin yokluğu yüzünden tavsadı.⁴

Fakat 1915'e gelindiğinde, Wilson Kongre'ye sömürge sorununun idaresinin, Avrupa'daki savaşın özellikle acil hale getirmiş olduğu daha büyük "kapsamlı politikaların" bir parçasını oluşturduğunu açıklamaktaydı. "[ABD toprakları uyruklarına] muamelemiz ve onların bize karşı tutumu, açıktır ki dünyadaki görevlerimizin gelişmesinin ve bu görevleri yerine getirmemizi sağlayacak tam yetkiyi elde etmemizin ilk sonuçlarıdır." Wilson, bunun "ulusal güvenlik ve savunma hazırlığı sorunuyla çok yakından ilişkili" olduğunun altını da ısrarla çiziyordu.⁵

New York University Press, New York, 1971. Bu bölüme Karayipler gibi yerleri ekleyip eklememek, geçmişte anlaşmazlık yaratırdı. Burada ben, yakın geçmişte yapılmış "resmi" ve "gayri resmi" imparatorluklar arasındaki katı ayrımı benimseyerek, Paul A. Kramer'ın, neyin imparatorluk olduğunu sormadan ancak "ne yaptığını, ne tür analizlere olanak verdiği ve hangilerine vermediği" sorusunu sorarak, "emperyal ile düşünme"yi teşvikini izleyeceğim. Kramer, "Power and Connection: Imperial Histories of the United States in the World", *American Historical Review*, Haziran 2011, sayı 116, s. 1348-1391 alıntılar s. 1349, 1350'de.

- 4 Woodrow Wilson, "An Address at a Birthday Banquet in Staunton", 28 Aralık 1912, *The Papers of Woodrow Wilson* içinde, Arthur S. Link vd. (ed.), Princeton University Press, Princeton, 1966-94, xxv, s. 635.
- 5 Woodrow Wilson, "An Annual Message on the State of the Union", 7 Aralık 1915, *The Papers of Woodrow Wilson* içinde, Link vd. (ed.), xxxv, s. 293-310, alıntılar s. 303'te.

Wilson'a göre bu, Filipinler'i hemen olmasa bile, eninde sonunda bağımsızlık yoluna sokmak anlamına geliyordu. Ağustos 1914'te savaşın patlaması, Filipinler'in statüsüne ilişkin belirsizlikleri şiddetlendirdi. 1915 başında, Filipin Valisi General Francis B. Harrison, Savaş Bakanı Lindley Garrison'ı, Jones yasa tasarısının geçirilememesinin "karışıklıklara" yol açabileceği konusunda uyardı. Woodrow Wilson, "görevimizin her türlü kuşku veya karışıklığı ortadan kaldırmak olduğu kanısına vardığım genel dünya durumu"ndan alıntı yaparak Senato'yu uyardı. Herkes aynı fikirde değildi. Ohio senatörü Warren G. Harding, Ocak 1916'da Senato genel kurulunda yaptığı konuşmayla ulusal çapta dikkat çekti. "Dünya konseylerinde bir yer edinme özlemindeki bu büyük ülkenin [...] savaşın kimi tehlikelerinden kaçınmak için topraklarından bazılarını bir yana bırakacak kadar sefil bir korkak olduğunun söylenmesini istemem." Amerika'nın Filipin politikasının mimarı olan ve o dönemde Cumhuriyetçi Parti'den New York senatörü olan Elihu Root, Jones'un önerilerini "ahmakça" diye reddetti. Ancak, Filipinler'de daha geniş bir özerklik vaat eden bir yasa geçti; Wilson bu yasa'yı 29 Ağustos 1916'da imzaladı ve bu olay Manila'da 40 bin kişilik bir kalabalıkla kutlandı.⁶

6 Francis Burton Harrison'dan Lindley Garrison'a, 20 Ocak 1915, Kutu 42, Francis Burton Harrison Evrakı, Kongre Kütüphanesi Yazmalar Bölümü, Washington; Wilson, alıntılaman Row Watson Curry, *Woodrow Wilson and Far Eastern Policy, 1913-1921*, Bookman Associates, New York, 1957, s. 86; Warren G. Harding, "The Philippine Islands", Frederick E. Schortemeier (ed.), *Rededicating America: Life and Recent Speeches of Warren G. Harding* içinde, Bobbs-Merrill, Indianapolis. 1920, s. 236-237; Elihu Root, alıntılaman Whitney T. Perkins, "The New Dependencies under McKinley", Paolo E. Coletta (ed.), *Threshold to American Internationalism: Essays on the Foreign Policies of William McKinley* içinde, Exposition Press, New York, 1970, s. 276. Jones Yasası'nın yürürlüğe konulması hakkında daha fazla bilgi için, bkz. Roy W. Curry, "Woodrow Wilson and Philippine Policy", *Mississippi Valley Historical Review*, Aralık 1954, sayı 4, s. 435-452; Frank H. Golay, *Face of Empire: United States-Philippines Relations, 1898-1946*, Ateneo de Manila University Press, Quezon City, 1997, s. 201-206; Maximo M. Kalaw, *The Case for the Filipinos*, Century Co., New York, 1916; Arthur S. Link, *Wilson: Confusions and Crises, 1915-1916*, Princeton University Press, Princeton, 1964, s. 350-356; Michael P. Onorato, "The Jones Act and the Establishment of a Filipino Government, 1916-1921", *Philippine Studies*, Temmuz 1966, sayı 14, s. 448-459.

Avrupa'daki savaş bundan başka Amerikan askerî ve donanma stratejisinde ABD bölgesel imparatorluğunun yerini de değiştirdi. Savaş yıllarında, ABD Orta ve Güney Amerika'yla olan diplomatik kasını gerdiğinde birkaç amaç güdüyordu: Almanya ve Britanya birbirleriyle savaşırken ABD hâkimiyetini ortaya koymak; başlıca sesi olarak ABD'yle yarımküresel bir birlik anlayışı yaratmak ve Amerika'nın yeni inşa edilmiş Panama Kanalı üzerinde serbestçe hareket etmesini önleyebilecek olan Almanya'yı Karayipler'de bir dayanak noktası elde etmekten uzak tutmak. 1910'dan 1916'ya dek, ABD Donanması, Almanya'ya karşı savaşın, Karayipler'de muazzam bir deniz muharebesiyle tavana vuracağını zannetti, hatta 1913'ten itibaren, Almanya'ya karşı planı olan Siyah Savaş Planı'nın öngörülen olasılıklarından biri olarak hazırlıkları yapıldı. (Almanlar da kendileri açısından, ABD'ye karşı benzer deniz savaşı hazırlıkları yapmışlardı.) Alman genişlemesi konusunda tetikte olan ve donanma kuramcısı –Panama Kanalı'nı jeopolitik tarihinin dönüm noktası olarak gören– Alfred Thayer Mahan'ın çizdiği genel stratejilerden yararlanan ABD, savaşa girmesinden çok önce Karayipler'deki askerî üstünlüğünü ileri sürme ve savunmaya yönelik hamleler yaptığı gibi, 1917-1918 ABD müdahalesi dönemi esnasında ve ertesinde de bu politikasını sürdürdü.⁷

Alman eylemleri hiçbir yerde, diktatör Porfirio Diaz'ın devrilmesinin ABD'nin güney sınırında devrim ve iç savaş kıvılcımlarını tutuşturduğu Meksika'da olduğundan daha tehditkâr görünmez. Roosevelt Corollary'sinden yararlanarak, Woodrow Wilson Nisan 1914'te Karayipler'deki liman kenti Veracruz'un kısa süreli işgali için birlik gönderdi. Sonraki iki yıl boyunca, Alman yetkililer, Meksika devriminin başlıca hiziplerine yal-

7 Greene, *Canal Builders*, s. 350-351; Dirk Bönker, *Militarism in a Global Age: Naval Ambitions in Germany and the United States before World War I*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 2012, s. 125-148; Holger H. Herwig, *Politics of Frustration: The United States in German Naval Planning, 1889-1941*, Little, Brown, Boston, 1976; Alfred T. Mahan, "The Panama Canal and Sea Power in the Pacific", *Century Magazine*, Mayıs-Ekim 1911, sayı 82, s. 240-248; Donald A. Yerxa, "The United States Navy in Caribbean Waters during World War I", *Military Affairs*, Ekim 1987, sayı 51, s. 182-187.

taklanmaya çalıştı ve devrimcilerin, 1846-1848'deki ABD-Meksika Savaşı'nda ABD'ye kaptırılan Meksika topraklarını geri almayı amaçlayan San Diego Planı'na destek verdiler. Alman diplomatlara Meksika'yla savaş dönemi askerî ittifakı aramaları talimatı veren Ocak 1917 tarihli Zimmermann Telgrafı'ndan çok önce bile, ABD hükümeti (ve güneybatıda yaşayan Amerikalılar), Alman entrikalarının sınırda işleri karıştıracağına ve ABD'yi Avrupa savaşına sürükleyeceğine inanıyordu.⁸

Karayipler'de ABD egemenliğinin sağlamaştırılması yönünde atılan bir diğer önemli adım, 1916'da ABD'nin Virgin Adaları'nı Danimarka'dan almasıydı. Bu fikir onlarca yıldır masadaydı, fakat gerçekleşmesini sağlayan dünya savaşı oldu: ABD, Almanya'nın Danimarka'yı ele geçirmesinden veya Danimarka'ya Batı Hint Adaları'nın kendi kesiminde Almanya'ya toprak imtiyazları verme yönünde baskı yapmasından çekiniyordu, zira bu tür imtiyazlar, genel olarak bölgedeki çıkarlarını, özel olarak da Panama Kanalı'ndaki ABD çıkarlarını tehdit ederdi. Aslında, Eylül 1915'te, Dışişleri Bakanı Robert Lansing Danimarka hükümetine, adaları (ister rızalarıyla ister zorlamayla) Almanya'ya verecek olursa, ABD'nin buraları istila edip el koyacağını söyleyecek kadar ileri gitmişti. Transfer müzakereleri düzgün yürüdü –Danimarkalılar ekonomik olarak sürdürülemez ada imparatorluklarını yaşatmaya pek heves etmiyorlardı– fakat Virgin Adaları satışı, bir bityenigiyle birlikte geldi: Danimarka hükümeti (gerek sömürge yetkilileri gerek ada sakinlerinin baskısı altında), adaların sakinlerinin ABD yurttaşı yapılması gerektiğinde ısrar etti. Lansing uzlaşmaya vardı ve 4 Ağustos 1916'da imzalanan anlaşma, her

8 Patrick L. Cox, "An Enemy Closer to Us than Any European Power". The Impact of Mexico on Texan Public Opinion before World War I", *Southeastern Historical Quarterly*, Temmuz 2001, sayı 105, s. 41-80; Benjamin Heber Johnson, *Revolution in Texas: How a Forgotten Rebellion and in Bloody Repression Turned Mexicans into Americans*, Yale University Press, New Haven, CT, 2003; Friedrich Katz, *The Secret War in Mexico: Europe, the United States, and the Mexican Revolution*, University of Chicago Press, Chicago, 1981; James A. Sandoz, *Rebellion in the Borderlands: Anarchism and the Plan of San Diego, 1904-1923*, University of Oklahoma Press, Norman, OK, 1992; Barbara W. Tuchman, *The Zimmermann Telegram*, Viking, New York, 1958.

iki devlet tarafından da kısa süre içinde onaylandı ve 31 Mart 1917'de Danimarka bayrağı indirildi. New York'da *World* başyazısı, adaların 25 milyon dolarlık etiket fiyatının yüksek, "fakat hasım bir gücün tehdidi karşısında bir teminat olarak yeterince ucuz" olduğunu belirtti.⁹

Virgin Adaları'yla ilgili alınan kararların, Amerika'nın en yeni toprağının sadece 50 mil batısında yer alan Porto Riko'da da sonuçları oldu. Porto Rikolu siyasi liderler, 1898'deki ilhaktan itibaren daha fazla siyasal özerklik için baskı yapmışlardı, fakat savaş tehdidi Wilson yönetimini, ada ve sakinlerinin statüsünü açıklığa kavuşturacak reformlar yönünde baskı yapmaya itti. Şubat 1917'de Porto Riko'nun statüsü konusundaki Kongre tartışmalarında, Savaş Bakanı Newton D. Baker, Kongre'ye yasanın geçirilmesinin "çok yakında uluslararası bir krizle karşılaşmamız halinde, son derece önem taşımakta" olduğunu söyledi. 4 Mart 1917'de imzalanan ikinci Jones Kanunu, Porto Riko sorunu konusundaki dört yıllık parti çatışmaları ve yasama manevralarının zirvesini temsil ediyordu. Kongre üyeleri Porto Riko sakinlerine ABD yurttaşlığı veren daha önceki yasalara karşı çıkmışlardı, fakat ABD Virgin Adaları müzakerelerinde Danimarka'ya verilen Amerikan ödünlerinden sonra, ABD'ye, Virgin Adalıların henüz kazandığı hakları Porto Rikolulardan esirgemesi konusunda açık kapı bırakmamıştı. Kanunun geçmesinden, Wilson gibi Savaş Bakanlığı'nın Adalar Dairesi'nin

9 New York *World*, alıntılan George W. Baker, "Robert Lansing and the Purchase of the Danish West Indies", *Social Studies*, Şubat 1966, sayı 57, s. 68. Bkz. ayrıca, "Buying Islands for Defense", *Literary Digest*, 30 Aralık 1916, sayı 53, s. 1697-1698; "Buying More Islands", *The Nation*, 3 Ağustos 1916, sayı 103, s. 99-100; "Buying the Danish West Indies", *Independent Review*, 7 Ağustos 1916, sayı 87, s. 175 vd; Wilfrid H. Callcott, *The Caribbean Policy of the United States, 1890-1920*, Octagon Books, Chicago, 1966 [1942], s. 426-429; Maurice Francis Egan, *Ten Years near the German Frontier: A Retrospect and a Warning*, George H. Doran, New York, 1919, özellikle s. 261-264; Robert S. Lansing, "Drama of the Virgin Islands Purchase", *New York Times*, 19 Temmuz 1923; "New Islands under the Flag", *Literary Digest*, 5 Ağustos 1916, sayı 53, s. 290-291; Charles Callan Tansill, *The Purchase of the Danish West Indies*, Johns Hopkins Press, Baltimore, 1932, s. 373-516. Virgin Adaları sakinlerinin baskıları hakkında daha fazla bilgi için, bkz. Gregory LaMotta, "Working People and the Transfer of the Danish West Indies to the United States, 1916-1917", *Journal of Caribbean History*, 1989, sayı 23/2, s. 178-195.

başında bulunan Tuğgeneral Frank McIntyre da gayet memnundu. “Bu yasaların feraseti, mevcut acil durum açısından hazırlık önlemleriyle aklanmaktadır” diye yazdı yıllık raporunda. “Konuyla en yakından bağlantılı kişiler tarafından özerklik haklarının tain zamanında tanınması ve Amerikan halkının yeni topraklarıyla ilişkilerinde bencillikten uzak durduğunun yeni bir kanıtı olarak kabul edilmiştir.”¹⁰

ABD sömürge piyasasında değişimler, savaş olsaydı da olmasaydı da baş gösterebilirdi –Woodrow Wilson ve Demokrat Partili çalışma arkadaşları, William McKinley’in avazı çıktığı kadar haykıran emperyalizminden bu yana uygulamaya konulmuş politikaları etkisizleştirmek konusunda ısrarcıydı. Ne var ki, ABD’nin savaşa girmesinden bile önce, Avrupa’daki olaylar 1912’de Staunton’da (Virginia) Wilson’ın o sırada aklında olabilecek reform takvimini hızlandıran iki kilit unsuru değiştirdi: Savaş, Latin Amerika ve Pasifik’teki Alınan güduleri ve eylemleri hakkında kaygı yarattığı gibi, sömürgeleştirilen uyrukların ABD emperyal hükümlerinden reform talep edebilmeleri için bir alan açtı.

İmparatorluğu seferber etmek

ABD’nin 6 Nisan 1917’de Almanya’ya karşı savaş ilanı, Amerikan imparatorluğunu da savaşa soktu. Yakın geçmişte önceki yılın Jones Kanunu’yla getirilen Filipin Yasama erki, ABD politikasına desteğini duyurduysa da, karar halihazırda Filipino-

10 Baker, alıntılan: Arturo Morales Carrion, *Puerto Rico: A Political and Cultural History*, W.W. Norton, New York, 1983, s. 198; McIntyre, alıntılan: United States Bureau of Insular Affairs, *Report of the Chief of the Bureau of Insular Affairs*, Government Printing Office, Washington, 1917, s. 21. Bkz. ayrıca César J. Ayala ve Rafael Bernabe, *Puerto Rico in the American Century: A History since 1898*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, NC, 2007, s. 57-59; Truman R. Clark, *Puerto Rico and the United States, 1917-1933*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 1975; Frank Otto Gatell, “The Art of the Possible: Luis Muñoz Rivera and the Puerto Rican Jones Bill”, *Americas*, Temmuz 1960, sayı 17, s. 1-20; Morales Carrion, *Puerto Rico*, s. 173-199. Özerklikte ufak tefek genişlemeler ayrıca 1917’de Guam’da da baş gösterdi. Bkz. Don A. Farrell, *The Pictorial History of Guam: The Americanization, 1898-1918*, Micro-nesian Productions, Tamuning, Guam, 1986, s. 163.

lar için alınmıştı. O sırada askerî işgal altında bulunan Dominik Cumhuriyeti'nde yasama erki yoktu ve böylelikle ABD duyurusu fiilen o ülkeyi de savaşa sokmuş olu. Orta Amerika'da, ABD'nin Küba ve Panama gibi yakın müttefikleri derhal savaş ilan ettiler; Nikaragua ve Honduras gibi diğerleri, kuzeydeki güçlü komşularından diplomatik ödünler koparma umuduyla geciktillerse de, eninde sonunda onlar da kervana katıldılar. Sadece Meksika ile El Salvador tarafsızlıklarını azimle korudular.¹¹

Pek az sömürge askeri muharip hizmeti için seferber edildi; Avrupa'da askerî hizmet veren yegâne sömürge uyrukları, Nisan 1917'de halihazırda kıtasal ABD'de yaşayan ve ondan sonra orduya katılan veya alınan askerler oldu. Filipin İzcileri –ABD Ordusu'nda 1901'de kurulmuş bir sömürge birimi– adalar dışında hiçbir yerde hizmet etmedi. Manila'da, sömürge yetkilileri ve Filipino seçkinleri, bir Filipin Milli Muhafız Birliği oluşturulması için baskı yaptı; umutları, bu birliğin Avrupa'da muharebeye katılması ve geleceğin bağımsız Filipinler'inin subaylarının eğitim kurumu olarak hizmet etmesiydi. Birçok Filipino, hizmet etme coşkusuyla ifade etti: Manila yakınında, Crisanto Guevara şunları yazdı: “Soylu Amerikan ulusunun hakkını savunmak için [...] gönüllü olmakta bir an bile tereddüt etmedim.” Diğerleri daha az hevesliydi. Honolulu'da, Hawaii Milli Muhafız Birliği'nin bir Filipino mensubu olan Pablo Manlapit, askerî hizmetin ABD yurttaşlığıyla ödüllendirilebileceği duyurusuna eşlik eden coşkuyu sorguladı. “Ben ancak kendi ülkeme hizmet ederim” diye terslendi. Her halükârda, gecikme, muhalefet ve mesafeler, Filipin Milli Muhafızlarının resmî hizmetini engelleyecekti. Savaş, 1901'den beri pek azının hizmet ettiği ABD Donanması'na Filipino asker alımını hatırı sayılır ölçüde artırdı. 1917'de, Donanma Bakanı Josephus Daniels, Filipinlari gemi mutfağında veya kamarot gibi en alt konumlarda çalışmak üzere (buralardaki Afrikalı Amerikalıları sessizce bertaraf

11 William D. McCain, *The United States and Panama*, Duke University Press, Durham, NC, 1937, s. 190-205; Emily S. Rosenberg, “World War I and ‘Continental Solidarity’”, *The Americas*, Ocak 1975, sayı 31, s. 313-334, özellikle s. 321.

ederek) gitgide artan alımına başladı; bu, 20. yüzyılın sonuna dek uygulamada kalacak bir politika oldu (bkz. Görsel 23).¹²

Bir Porto Riko alayı ABD ordusuna, birçoğu Karayipler'den Panama Kanalı'nı muhafazaya gönderilen 18 bin asker sağladı. Neredeyse bir o kadar Porto Rikolu da, ABD'nin Nisan 1917'de harbe girmesinin ardından hızla inşa edilen iki düzine askeri eğitim kampının yapımı için sivil işçi olarak toplandı ve başka binlercesi, savaş yıllarındaki işgücü açığını kapatmak amacıyla oluşturulan tarım programlarına aktarıldı. Standart altı çalışma koşullarına kısılp kalan bu işçiler, Mütareke'nin ardından bir protesto yaptılar. "Sanırım Amerikan bayrağının koruması bize ait" diye yazdı bir Arizona pamuk çiftliğinden Bacilo Rivera, "zira biz Porto Rikolular, kanımızı onun için döktük." Aynı şekilde Guam'daki donanma yetkilileri, Guam milis gücünde hizmet etmeleri için topladığı birkaç yüz Chamorro'yu, daha sonra Deniz Piyade Yerli Destek Kuvvetleri olarak ABD silahlı kuvvetlerine eklemledi.¹³

Savaş pek az sömürge askeri topladı, ama sömürge mevkilerinde hizmet eden ABD askerlerini, büyük gruplar halinde yeni birliklerde toplanıp Fransa'da kıta hizmetine gönderilecek şe-

12 Christopher Capozzola, "Minutemen for the World: Empire, Citizenship, and the National Guard, 1903-1924", McCoy ve Scarano (ed.), *Colonial Crucible* içinde, s. 421-430; "Filipino Offers His Services to Defend 'Noble American Nation'", *Philippines Free Press*, 14 Nisan 1917, s. 13; Ricardo Trota Jose, "The Philippine National Guard in World War I", *Philippine Studies*, üçüncü çeyrek, sayı 36, 1988, s. 275-299; alıntılayan Pablo Manlapir, "Thinks Filipinos Not Inclined to Citizenship", *Honolulu Star-Bulletin*, 28 Mart 1916, s. 2; Ronald H. Spector, "Josephus Daniels, Franklin Roosevelt, and the Reinvention of the Naval Enlisted Man", Edward J. Marolda (ed.), *FDR and the US Navy* içinde, St Martin's Press, New York, 1998, s. 24-26.

13 John Whiteclay Chambers II, *To Raise an Army: The Draft Comes to Modern America*, Free Press, New York, 1987, s. 231-232; Farrell, *Pictorial History of Guam*, s. 158; Robert McGreevey, "Borderline Citizens: Puerto Ricans and the Politics of Migration, Race, and Empire, 1898-1948", doktora tezi, Brandeis Üniversitesi, 2008, s. 182-223, alıntılar s. 213; Ché Paralitici, *No quiero mi cuerpo pa' tambor: El servicio militar obligatorio en Puerto Rico*, Ediciones Puerto, San Juan, 1998, s. 118-153. Az sayıda Virgin Adası sakini de St Thomas Donanma Üssü'nde bir donanma bandosunda hizmet etti, fakat bunun haricinde silahlı kuvvetlerin dışında tutuldu. Bkz. William W. Boyer, *America's Virgin Islands: A History of Human Rights and Wrongs*, Carolina Academic Press, Durham, NC, 1983, s. 116-117.

TERRITORY OF HAWAII
**REGISTRATION
DAY
JULY
31**

O KELA ME KEIA KANE

maloko o ke Teritore o Hawaii,
mawaena o na makahiki he 21
ame 31, o na lahui like ole

HE PONO KE HOOPAA I KA INOA

MALOKOO KONA MAHELE KONO IHO

Central Board of Registration
Selective Draft
Territory of Hawaii

Görsel 23. Hawaii Bölgesi askere yazılma günü, 31 Temmuz 1917
(ABD Kongre Kütüphanesi).

kilde seferber etti. Filipinler'deki askerler, ordunun deneyimli denebilecek yegâne birliklerini oluşturmuyorlardı ve çağrılar çabucak bu adamları Avrupa'da yeniden görevlendirdi. Filipinler'deki Amerikalı asker sayısı 1917'de 13.795'ten, sadece iki yıl sonra 5.255'e düştü; Filipin İzcileri'nde hizmet eden sömürge uyrukları aynı yıllarda 5.702'den 8.159'a çıkarıldı, fakat arasındaki farkı pek az telafi ettiler. Fransa'daki Amerikan Sefer Kuvvetleri'nin (AEF) kumandanı John J. Pershing, Aralık 1913'te, Avrupa'da hâlâ barış hüküm sürerken Filipinler'den ayrılmıştı; AEF'deki en üst göreve tayin edilmesinden önce, Meksika'nın kuzeyindeki ABD müdahalesine kumanda etti.¹⁴

Meksika'da ve keza daha sonra Fransa'da, Pershing sürekli eski Filipin yoldaşlarını danışman ve asları olarak yanında görevlendirdi. 1903'te genç bir deniz subayı olarak James G. Harbord, sömürge paramiliter polis kuvveti olarak Filipin Zaptiyesi'nin teşkilatlanmasına yardım etmişti. Bu genç subayı unutmayan ve Harbord'ı Mayıs 1917'de AEF kurmay heyeti başkanlığına atayan komutanı John J. Pershing'i adamakıllı etkilemişti; daha sonra Harbord ABD askerî levazım zincirini yönetti. AEF'nin Merkez İnzibat Komutanı Harry Hill Bandholz, 1907'den 1913'e dek Filipin Zaptiyesi'nin başında bulunmuştu; Zaptiye'nin kurucu kumandanı Henry T. Allen, polis faaliyeti deneyimini savaştan sonra Ren'deki Amerikan işgalinin komutanlığında kullanacaktı. Pershing'i de Episkopal Kilise'ye devşirmiş olan Filipinler'in eski Episkopal piskoposu Charles Henry Brent bile, AEF'nin diyanet birliklerinin başına geldi.¹⁵

14 Edward M. Coffman, *The Regulars: The American Army, 1898-1941*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2004, s. 324-371; Brian McAllister Linn, *Guardians of Empire: The U.S. Army and the Pacific, 1902-1940*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, NC, 1997, s. 253.

15 Henry T. Allen, *My Rhineland Journal*, Houghton Mifflin, Boston, 1923; Henry T. Allen, *The Rhineland Occupation*, Bobbs-Merrill, Indianapolis, 1927; George Yarrington Coats, "The Philippine Constabulary, 1908-1917", doktora tezi, Ohio State University, 1968, s. 10-11; Henry Gilhouser, "The Moro Province", *Bulletin of the American Historical Collection*, Mayıs 1973, sayı 1, s. 46; James G. Harbord, *Serving with Pershing: An Address Delivered before the University Club of Port Chester, Port Chester, New York, May 26, 1944* (y.y., t.y.), s. 5, 7; Michael C. Reilly, "Charles Henry Brent: Philippine Missionary and Ecumenist", *Philippine Studies*, Üçüncü Çeyrek, 1976 sayı 24, s. 303-325; Heath Twi-

Bu önemli şahsiyetlerin tümü –ve yüzlerce alt rütbeli subay– birbirini Filipinler’den beri tanıdığına göre, en dikkat çekici husus, Batı Cephesi’nde Pasifik deneyimlerini yinelemekten çok, bunları arkalarında bırakmayı yeğlemeleri oldu. “West Point’de öğrendiğim savaş ilkeleri değişmeden kalıyor” diye açıklamıştı durumu Pershing, Filipinler’den sadece bir kez söz ettiği iki ciltlik savaş anılarında. Pershing’in savına rağmen, Avrupa’daki savaş –ve ABD silahlı kuvvetlerini savaşa benzer bir hale sokan 1916 Ulusal Savunma Yasası– ABD Ordusu’nu tepeden tırnağa değiştirerek, küçük çaplı bir “sınır” muharip gücünden, küresel sorumluluklara ve buna denk teknolojik olarak gelişmiş kapasitelere sahip büyük bir düzenli orduya dönüştürdü.¹⁶

Savaş ayrıca ABD ile müttefikleri arasındaki ilişkide de değişimlere yol açtı. 10-11 Nisan 1917’deki toplantılarda, Amerikalılar İngiliz ve Fransız bahriye subaylarıyla görüştüler ve Karayipler’deki deniz savunmasının komutasını ABD Donanması’nın alması üzerinde anlaştılar. Savaştan önce İngilizlerin ayağına basmamak için daima parmaklarının ucunda yürümek zorunda kalmasına karşın, şimdi ABD’ye bölgede dilediğini yapma serbestisi veren yeni kurulmuş bu Atlantik Donanma Devriye Gücü, James Monroe’nun hayal hile edemediği Monroe Doktrini’nin ve Roosevelt’in ancak hayal edebildiği Roosevelt Şerhi’nin vücut bulmuş haliydi. Savaş sırasında, Alınanya’yla beklenen büyük deniz muharebesi asla gerçekleşmedi ve Kanal Bölgesi hiçbir zaman tehlikeye girmedi. Beklenen Alman U-bot saldırıları nadiren meydana gelirken, yanlış alarmlar gerçek saldırıları katbekat aştı. Karayipler veya Pasifik’teki donanma hizme-

chell, Jr., Allen: *The Biography of an Army Officer, 1859-1930*. Rutgers University Press, New Brunswick, NJ, 1974, s. 215-252.

- 16 John J. Pershing, *My Experiences in the World War*, Frederick A. Stokes, New York, 1931, i, s. 11. James G. Harbord, *Leaves from a War Diary*, Dodd, Mead, New York, 1925, aynı şekilde Filipinler konusunda ketumdur. ABD ordusundaki değişimler hakkında, bkz. Coffman, *The Regulars*; John Dickinson, *The Building of an Army: A Detailed Account of Legislation, Administration and Opinion in the United States, 1915-1920*, Century, New York, 1922, özellikle s. 3-56; Mark E. Grotelueschen, *The AEF Way of War: The American Army and Combat in World War I*, Cambridge University Press, New York, 2007.

ti, savaştan kısa bir süre sonra bir subayın betimlediği gibi “ölümüne sıkıcıydı”, fakat çok önemli uzun vadeli sonuçları oldu.¹⁷

Washington’daki siyasetçiler ve stratejistler, ABD imparatorluğunun yapabileceği en önemli katkının ekonomik olduğuna inanıyorlardı. Savaş, nasıl ABD ekonomisini savaşa dayalı bir konuma çektiyse, Atlas Okyanusu’nun iki kıyısı arası ticaret kalıplarını da altüst etti; tarımsal ani yükseliş ve düşüş döngüleriyle sarsılan sömürge toprakları şimdi emtia fiyatlarında, Kübalıların sonraları *Danza de los Millones* diye hatırlayacağı bir patlama yaşıyordu. Ne var ki, ücretler nadiren yükselen fiyatlara ayak uyduruyordu; bu yüzden ABD imparatorluğunun dört bir yanındaki katı anti-radikal yasalara karşın, işçi aktivizmi gerek savaş sırasında gerek ertesinde tırmandı. Protesto hareketleri gitgide daha bilinçli bir sömürgecilik karşısı ton alarak, ABD sömürüsüne karşı ister pan-Asyacılık veya Garveyizm olsun, ister Wilsoncu söylem olsun, bu görüşlerin biçimlendiği beynelmilelci direnişi seslendirmeye başladı. Askerlik hizmetleri ve işçi örgütlenmeleri aracılığıyla, ABD sömürge imparatorluğunun uyrukları siyasal tartışmanın şartlarını değiştirmek için savaş dönemi durumunu gittikçe artan şekilde kullandılar. Onlar karşılarında bir fırsat görürken, sömürge yetkilileri bunu Almanya tarafından yaratılmış ve güçlü bir tepki gerektiren bir tehdit olarak algıladılar.¹⁸

17 Carroll Storrs Alden, “American Submarine Operations in the War”, *U.S. Naval Institute Proceedings*, Haziran 1920, sayı 46, s. 820; Yerxa, “United States Navy”, s. 183. Bkz. ayrıca Dean C. Allard, “Anglo-American Naval Differences during World War I”, *Military Affairs*, Nisan 1980, sayı 44, s. 75-81; Thomas G. Frothingham, *The Naval History of the World War: The United States in the War, 1917-1918*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1926; David F. Trask, *Captains and Cabinets: Anglo-American Naval Relations, 1917-1918*, University of Missouri Press, Columbia, 1972.

18 César J. Ayala, *American Sugar Kingdom: The Plantation Economy of the Spanish Caribbean, 1898-1934*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, NC, 1999, s. 71, 85, 87; Jason M. Colby, *The Business of Empire: United Fruit, Race, and US Expansion in Central America*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 2011, s. 118-145; Norwell Harrigan ve Pearl I. Varlack, “The U.S. Virgin Islands and the Black Experience”, *Journal of Black Studies*, Haziran 1977, sayı 7, s. 394-398; Erez Manela, *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism*, Oxford University Press, New York, 2007.

Düzenin korunması: ABD İmparatorluğu'nda güvenliği sağlamak

Kısacık birkaç yıl içinde, en büyük toprakları dahilinde ABD sömürge politikasının koşulları, Demokratların üstünlüğü, küresel olaylar ile Filipino ve Porto Rikolu siyasal hareketlerin baskısına tepki olarak yeni baştan yapıldı. ABD'nin Nisan 1917'de Almanya'ya savaş ilanı, Alman yıkıcı faaliyetlerinden korkuyu ve Amerika'nın sömürge uyruklarının sadakatine dair kaygıları şiddetlendirdi. Diğer savaştan imparatorluklarla karşılaştırıldığında, görece pek az siyasal huzursuzluk söz konusuydu, ama sömürge yetkilileri, özellikle Avrupa'daki savaş için askerî seferberlik, ABD silahlı kuvvetlerini sömürge görevlerinden uzaklaştırdıkça, kendilerini hiç rahat hissetmiyorlardı. Amerikan Virgin Adaları'ndan yazan Vali Tuğamiral James Oliver, Donanma Bakanı Daniels'e şu açıklamayı yaptı: "Unutulmaması gereken husus, bu adalar, tıpkı Panama Kıstağı gibi, bir entrika yuvası ve odağıdır ve şu ana dek baş gösteren her türlü karışıklığın Alman propagandasıyla bağlantısını kurmak mümkün olmasa bile, bu türden bağlantılara sahip olmaları uzak ihtimal gibi görünmemektedir." Savaş, ABD imparatorluğunun gerek resmî gerek gayri resmî kesimlerindeki askerî denetim modellerinin yeniden düşünülmesini gerektiriyordu. İmparatorluk, madencilik faaliyetlerinin düzgün işlemesi için polisiye kontrole her zamankinden daha çok muhtaçtı ve bu denetimi yürütecek olanlar –ABD askerî gücü yerine– yerli polis olacaktı.¹⁹

Askerî müdahale ve işgal, 1910'larda ABD dış politikasının yeni unsurları sayılmasa da, Başkan Woodrow Wilson yönetiminde belirgin şekilde arttı. Farklı olan, ismen başka bayraklar altında hareket eden askerî, yarı askerî ve polis güçlerinin istihdam edilip eğitilmesi politikasındaki çarpıcı genişlemeydi. Bu yaklaşım gerçek anlamda bir politika olarak adlandırılmaz; çünkü bu terim, Washington'ın genel planını yaptığı küresel bir görüşü akla getirir. Bu daha çok, küresel baskılar ile Latin Ame-

19 Alınulayan Boyer, *America's Virgin Islands*, s. 115.

rika ve Pasifik'in dört bir yanında yerel siyasete karşı verilen doğaçlama tepkiler dizisiydi. İsmen, çoğu mahalde polis eğitiminin dile getirilen amacı, bir ulus inşası sürecinde genç erkekleri eğitecek, devletin sivil ve askerî kolları arasında istikrarlı bir denge kuracak ve ekonomik yatırıma elverişli bir iç düzen yaratacak modern, profesyonel ve siyasi olmayan kuvvetlerin oluşturulmasıydı. Uygulamada, dile getirilmeyen amaçlar arasında, siyaset sahnesinin ışıklarından uzakta ve ABD bütçesi kayıtlarının dışında yürütülen faaliyetlerle ABD ordusu gibi hareket etmek üzere eğitilen, hatta zaman zaman ABD ordusundan subayların kumanda ettiği bağlı güçlerin gayri resmî eklemlenişi aracılığıyla yerkürenin her yerindeki ABD askerî yetkesinin ve gözetim altında tutma kapasitesinin genişlemesi bulunuyordu.²⁰

Bu polis faaliyetlerinin neredeyse tümünün modeli, Filipinler'de 1901'de ABD'nin Filipin devrimini bastırma çabasının bir parçası olarak kurulan yarı askerî sömürge polis gücü olan Filipin Zaptiyesi'ydi. Çoğu ABD Ordusu'nca görevlendirilmiş beyaz Amerikalı subayların komutasında hizmet eden Filipinolar olan zaptiyeler, ismen sömürge hükümetinin sivil denetimine tabi olmakla birlikte, ABD Ordusu'nun yanında hizmet etmeleri de istenebiliyordu; uygulamada, adaların her yanında, ABD askerî istihharat birimleriyle yakın bağlantılı olarak, isyanlara karşı paramiliter bir güç olarak işlev gördüler. Filipin Zabıtası, düşük fiyatlı asayiş koruma gücüydü; yanı sıra, basında Filipino sömürge uyrukları açısından bir uygarlık ve yurttaşlık okulu olarak rolünü öven makaleler yayımlandıkça, metropolde bir halkla ilişkiler işlevi hizmeti de gördü.²¹

20 Daha önceki çabalar için. bkz. Donald M. Bishop, "Shared Failure: American Military Advisors in Korea, 1888-1896", *Transactions of the Royal Asiatic Society, Korea Branch*, 1983. sayı 58, s. 53-76; John P. Dunn, "Americans in the Nineteenth Century Egyptian Army: A Selected Bibliography", *Journal of Military History*, Ocak 2006, sayı 70, s. 123-136; Robert C. Harding II, *Military Foundations of Panamanian Politics*, Transaction Publishers, New York, 2001, s. 29-30; Pach, *Arming the Free World*, s. 7-9; Thomas L. Percy, *We Answer Only to God: Politics and the Military in Panama, 1903-1947*, University of New Mexico Press, Albuquerque, 1998, s. 37-43

21 George Yarrington Coats, "The Philippine Constabulary, 1901-1917", doktora tezi, Ohio State University, 1968; Charles Sumner Lohingier, "The Pea-

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Filipin Zabıtası'nda geliştirilmiş yapılar ve uygulamalar tüm Pasifik'e, özellikle de işçi radikalizmi, sömürge karşıtı heyecan ve Japon-sever Asyalılık gibi kaygıların sömürge yetkililerini korkuttuğu yerlerde yayıldı. Savaşın sonuna gelindiğinde, Filipin Zaptıyesi'nin boyutları (Jones Kanunu'nun en üst karar mevkilerine Filipinoları getirdiği zaman bile) genişlemişti. Askerî ve yarı askerî denetleme güçleri, Hawaii'deki Japon işçi liderlerini, Guam'daki Chamorro deniz üssü işçilerini ve Kuzeydoğu Pasifik'teki Güney Asyalı sömürge karşıtı radikalleri sürekli izliyordu.²²

Planlı olmaktan çok kazara, Wilson yönetimi Pasifik polis faaliyetleri modelini Karayipler'de, özellikle Haiti ve Dominik Cumhuriyeti'nde de izledi. 28 Temmuz 1915'te, ABD deniz piyadeleri ekonomik ve siyasal karışıklığa müdahale etmek üzere Haiti'ye çıktılar. Ne var ki, adadaki durum jeopolitik bağlam veya Alman sızmaları tehdidi kadar aciliyet arz etmiyordu. Bakan Lansing'in Haiti büyükelçisine açıkladığı gibi, ABD müdahale etmemiş olsa, "büyük bir ihtimalle başka bir devlet bunu yapma ihtiyacını hissedecekti" ve "akıllı Haitililerin, bu müdaha-

cekeepers of the Philippines", *Review of Reviews*, Eylül 1910, sayı 42, s. 310-314; Alfred W. McCoy, *Policing America's Empire: The United States, the Philippines, and the Rise of the Surveillance State*, University of Wisconsin Press, Madison, 2009.

- 22 Kornel S. Chang, *Pacific Connections: The Making of the U.S.-Canadian Borderlands*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 2012, s. 117-146; Moon-Ho Jung, "Seditious Subjects: Race, State, Violence, and the U.S. Empire", *Journal of Asian American Studies*, Haziran 2011, sayı 14, s. 221-247; McCoy, *Policing America's Empire*, s. 293-346; Gary Y. Okihiro, *Cane Fires: The Anti-Japanese Movement in Hawaii, 1865-1945*, Temple University Press, Philadelphia, 1991, s. 102-128. Guam hakkında, bkz. Henry P. Beers, *American Naval Occupation and Government of Guam, 1898-1902*, Office of Records Administration, Navy Department, Washington, 1944; Paul Carano ve Pedro C. Sanchez, *A Complete History of Guam*, C.E. Tuttle, Rutland, VT, 1964; L. M. Cox, *The Island of Guam*, Government Printing Office, Washington, 1917; Farrell, *Pictorial History of Guam*, s. 152; Penelope Bordallo Hofschnieder, *A Campaign for Political Rights on the Island of Guam, 1899-1950*, Division of Historical Preservation, Saipan, 2001; Roy E. James, "Military Government: Guam", *Far Eastern Survey*, 11 Eylül 1946, sayı 15, s. 273-277; Robert F. Rogers, *Destiny's Landfall: A History of Guam*, gözden geçirilmiş baskı, University of Hawaii Press, Honolulu, 2011.

leyi yapanın, amaçları bizimkiler gibi bencillikten uzak olmayabilecek başka bir devlet yerine Birleşik Devletler olmasından minnet duymaları” gerekiyordu.²³

ABD askerî yönetimi kısa zamanda Amerikan deniz piyadelerinin doğrudan denetimi altında *Gendermarie d’Haiti* adıyla ulusal bir polis gücü kurdu. Emperyal bir ABD’nin taraftarı genç bir albay olan Smedley Butler’ın kumandasındaki jandarma, 1918 Cacos isyanında olduğu gibi Haiti’nin kırsal kesimlerindeki sömürge karşıtı hareketleri zalimce bastırarak, bir kontr-ayaklanma aracı olarak işlev gördü. Jandarma, yurttaşlık için bir okul olmak adına pek az çaba gösterdi. Deniz piyadeleri, deneyimsiz Haitili jandarmalara nezaret etme rollerine, ABD silahlı kuvvetlerinin Jim Crow zihniyetini taşıdılar. Adamlarına pek az saygı duyuyorlardı; köylü ayaklanmalarına ise daha da az. Bizzat Butler, o ve jandarmaların “Cacos’u domuzlar gibi avladıklarını” hatırlıyordu.²⁴

ABD’nin Haiti müdahalesinin üstünden çok geçmeden, Amerikan deniz piyadeleri Hispaniola adasının diğer tarafını işgal etti. 5 Mayıs 1916’da, iç karışıklıklar arasında Dominik başkenti Santo Domingo’ya hatırı sayılır bir kuvvet çıkarma yaptı ve 1924’e kadar varlığını koruyacak askerî bir yönetim kurdu. Hükümetin ilk icraatları arasında, mevcut Dominik ordu-sunu dağıtmak ve yerini alacak yeni bir kuvvet yaratmak bulunuyordu. ABD’nin Almanya’ya savaş ilanının ertesi günü, 7 Nisan 1917’de, Askerî Vali Harry S. Knapp, Guardia Nacional Dominicana’nın kuruluşuna dair hükümet emrini yayımladı. Başka yerlerde olduğu gibi, yeni kuvvet tümüyle mevcut asker ve polis birimlerinin yerini alacak ve “Guardia’yı eğitmek ve yük-

23 Lansing, alıntılanan Lars Schoultz, *Beneath the United States: A History of U.S. Policy toward Latin America*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1998, s. 232.

24 Butler, alıntılanan Hans Schmidt, *The United States Occupation of Haiti, 1915-1954*, göz.geç. baskı, Rutgers University Press, New Brunswick, NJ, 1995, s. 85. Bkz. ayrıca Michel S. Laguerre, *The Military and Society in Haiti*, Macmillan, Londra, 1993, s. 69-83; James H. McCrocklin, *Gadre d’Haiti, 1915-1934: Twenty Years of Organization and Training by the United States Marine Corps*, US Naval Institute, Annapolis, MD, 1956; Renda, *Taking Haiti*, s. 147-164.

sek etkililik düzeyine getirmek amacıyla” Amerikan deniz piyadelerince kumanda edilecekti.²⁵

Fakat –keza başka yerlerde olduğu üzere– bu politika uygulamada ilan edildiği gibi yürümedi. Guardia Nacional, daima bir ordu ve polis kuvvetinin melez denebilecek bir karışımı oldu; subaylarından biri olan Albay Rufus Lane’in sonradan hatırladığı gibi, “asla ulusal orduya düşen askerî işlevleri yerine getirebilecek kadar büyük olmadığı gibi [...] nadir olaylar dışında, polis faaliyetlerine kendini adamayacak kadar da askerî nitelikteydi.” Daha başından yetersiz ödenekle kurulmuş Guardia Nacional, özellikle Amerikan nitelikli deniz piyade subaylarının Fransa’da görevlendirilmeleri nedeniyle ayrılmalardan sonra iyi eğitim görmedi. Geride kalanlar, polis eğitimi görevini pek de hevesle yerine getirmediler. İçlerinden biri olarak Joseph H. Pendleton, “ilk gerçek savaş sırasında burada adeta emekli hayatı yaşamının” ümit kırıcı olduğunu belirtmişti (bkz. Görsel 24).²⁶

Virgin Adaları’ndaki ABD egemenliğiyle birlikte, ABD Donanması tarafından yönetilen, Haiti ve Guam’daki benzer düzenlemeleri yansıtan askerî bir hükümet geldi. Kongre’den 3 Mart 1917’de geçen Virgin Adaları yetkilendirme yasası, donanma yönetimini “geçici bir hükümet” olarak tanımlıyordu ve yaklaşan savaş acil durumu (ABD halihazırda Almanya’yla diplomatik ilişkileri koparmıştı ve yakında savaş ilan edecekti), Donanma’ya günbegün denetim serbestisi için gerekli olan tüm gerekçeyi sağlıyordu. Askerî vali yeni bir polis gücü kurarak, adalılar ile polis kuvvetleri arasında Danimarka sömürge döneminden beri zaten var olan gerilimi daha da kızıştırdı. 1907’de

25 Bruce J. Calder, *The Impact of Intervention: The Dominican Republic during the U.S. Occupation of 1916-1924*, University of Texas Press, Austin, TX, 1984, s. 55.

26 Rusuf Lane, alıntılan Calder, *The Impact of Intervention*, s. 55; Pendleton, alıntılan Valentina Peguero, *The Militarization of Culture in the Dominican Republic, from the Captains General to General Trujillo*, University of Nebraska Press, Lincoln, NE, 2004, s. 37. Bkz. ayrıca Stephen M. Fuller ve Graham A. Cosmas, *Marines in the Dominican Republic, 1916-1924*, History and Museums Division, US Marine Corps, Washington, 1974, s. 45-52; Melvin M. Knight, *The Americans in Santo Domingo*, Vanguard Press, New York, 1928, özellikle s. 86-118.

Görsel 24. Dominik Cumhuriyeti'nde ABD işgali esnasında Santo Domingo'ya çıkarma yapan deniz piyadeleri, 1916 (ABD Ulusal Arşiv ve Kayıt Dairesi).

Danimarkalılar yerli polisi ortadan kaldırıp yerine Danimarkalı askerleri polis memurları olarak getirmişti; ada sakinleri işlerini kaybetmelerine ve yaşadıkları bu polis devleti atmosferine öfkeleniyorlardı. Donanma, Virgin Adalıları saflara dahil etti, ama onları ABD kontrolüne ve yakındaki Haiti'de işleyen ırkçı ayırım ve ikincilleştirme dinamiklerinin aynına tabi tuttu.²⁷

Sorumluluklar devam etti. ABD, Şubat ve Mart 1917'de, sonuçtan çok, bu durumun Alman donanma eylemine bir kapı açmasından duyduğu korkuyla, çok çekişmeli bir seçim süreci içindeki Küba'ya küçük çaplı bir birlik gönderdi. Bir yıl içinde, ABD "denizcilik işbirliği" hüsnütabiri kisvesinde, eğitim, donatım ve her türlü pratik amaçlarla Küba donanmasına kumanda etme taahhüdünde bulunmuştu. Porto Riko'da ABD sömürge yetkilileri Policia Insular'ı genişletti ve bu teşkilatın komutanlarını ABD Ordusu Askeri İstihbarat Dairesi'yle bağlantılandırarak adımları attı.²⁸

Haziran 1918'de, Panama'da siyasal şiddet ve işçi eylemleri, Panama Kanalı'nın istikrarını belirsizleştirmiş görünüyordu ve ABD oraya tekrar müdahale etti. O yılın Ekimi'nde, ABD ve Panama yetkilileri, Panama ulusal polisinde tam kapsamlı bir yeniden teşkilatlandırmaya gitti. Aslına bakılırsa, Policia Nacional zaten ABD kontrolündeydi. Kanal Bölgesi'ndeki Nisan 1915 ayaklanmasını takiben, Dışişleri Bakanı William Jennings

27 Boyer, *America's Virgin Islands*, s. 118; Knud Knud-Hansen, *From Denmark to the Virgin Islands*, Dorrance, Philadelphia, 1947, s. 103-109; LaMotta, "Working People", s. 184, 194, n. 26. Bkz. ayrıca, Boyer, *America's Virgin Islands*, s. 110-138; Isaac Dookhan, "Changing Patterns of Local Reaction to the United States Acquisition of the Virgin Islands, 1865-1917", *Caribbean Studies*, 1975, sayı 15/1, s. 67-72; Dookhan, "The Search for Identity: The Political Aspirations and Frustrations of Virgin Islanders under the United States Naval Administration, 1917-1927", *Journal of Caribbean History*, Mayıs 1979, sayı 12; Luther Harris Evans, *The Virgin Islands, From Naval Base to New Deal*, J.W. Edwards, Ann Arbor, MI, 1945; J. Antonio Jarvis, *Brief History of the Virgin Islands*, Art Shop, St. Thomas, VI, 1938, s. 124-125.

28 José E. Martínez Valentin, *La Presencia de la policia en la historia de Puerto Rico, 1898-1995*, José E. Martínez Valentin, San Juan, 1995, s. 23, 70-71, 214-216; Louis A. Perez, Jr., "The Military and Electoral Politics: The Cuban Election of 1920", *Military Affairs*, Şubat 1973, sayı 37, s. 5-8; Yerxa, "United States Navy", s. 185.

Bryan, Panama hükümetini polis gücünü silahsızlandırmak ve onu Kanal Bölgesi'nde konuşlanmış ABD askerî kuvvetlerinin fiili kontrolü altına sokmak yolunda zora başvurdu. ABD askerleri, 1920'ye değin Chiriquí vilayetinde kalacaklardı.²⁹

Pasifik ve Karayipler'de polis kuvvetlerinin gelişimi, ABD'ye başka yerlerde kendi faaliyetlerini geliştirme imkânı verdi. Mütareke'den sonra, ABD 250 bin askerini Ren Irmağı'nın batısındaki Alman topraklarının (Rheinland) işgali ve yeniden yapılandırmasıyla görevlendirdi. Filipin Zaptiyesi'nin eski kumandanı olan Tümgeneral Henry T. Allen'in komutasında, Amerikan askerleri işgal ve emperyal denetim uygulamalarını Avrupa cephesine taşıdı.³⁰

Doğuş halindeki bu modelin en görünür ve tartışmalı istisnası, devrimci millî ordulardaki askerler ve birbirini takip eden rejimlerin liderlerinin, ittifak halinde ABD müdahalesini reddettiği Meksika'ydı. Bunun yerine, ABD denetim faaliyetleri, ilkin 1916'da birlik oluşturma ve devrimci lider Pancho Villa'ya karşı oluşturulan Tecziye Seferi isimli bir dizi saldırıyla, ardından, savaşın sona ermesinden sonra, ABD-Meksika sınırının büyük kapsamlı askerileştirilmesiyle, sınırın güvenliğine odaklandı. Avrupa'daki savaştan dönen askerlerden bazıları kendile-

29 "America Assumes Control in Panama", *New York Times*, 29 Haziran 1918, s. 3; George W. Baker, Jr., "The Wilson Administration and Panama, 1913-1921", *Journal of Inter-Americas Studies*, Nisan 1966, sayı 8, s. 279-293; Callcott, *Caribbean Policy*, s. 449-450; Michael L. Conniff, *Panama and the United States: The Forced Alliance*, 2. baskı, University of Georgia Press, Athens, GA, 2001, s. 71-88; Carlos H. Cuestos Gómez, *Soldados Americanos en Chiriquí*, Litografía Enan, Panama, 1990; Narciso Garay, *Panamá y las Guerras de los Estados Unidos*, Imprenta Nacional, Panama, 1930. s. 56-57, 61; Harding, *Military Foundations*, s. 28-33; John Lindsay-Poland, *Emperors in the Jungle: The Hidden History of the U.S. in Panama*, Duke University Press, Durham, NC, 2003, s. 11-43; McCain, *United States and Panama*, s. 202-203; Norman J. Padelford, *The Panama Canal in Peace and War*, Macmillan, New York, 1942, s. 123-146; Renato Pereira, *Panama: Fuerzas armadas y política*, Ediciones Nueva Universidad, Panama, 1979, s. 8-11; "Troops Police Cities in Panama", *New York Times*, 30 Haziran 1918, s. 8.

30 Erika Kuhlman, "American Doughboys and German Fräuleins: Sexuality, Patriarchy, and Privilege in the American-Occupied Rhineland, 1918-23", *Journal of Military History*, Ekim 2007, sayı 71, s. 1077-1106; Margaret Pawley, *The Watch on the Rhine: The Military Occupation of the Rhineland, 1918-1930*, Palgrave Macmillan, New York, 2007; Twitchell, Allen, s. 215-252.

rini, ordunun sadece Texas'ta yirmi dört saat devriye yaptığı ve 1919'dan sonra bir sınır hava devriye faaliyeti yürüttüğü sınır bölgesinde konuşlandırılmış buldular. Sivil bir kanat olarak ABD Sınır Devriyesi 1924'te kuruldu.³¹

Amerika'nın sömürge denetimi, toplumsal düzeni ve gözetimiyle meşguliyeti, Birinci Dünya Savaşı'na özgü değildi, fakat savaş –ve getirdiği Alman istilas ve sömürge karşıtı yıkıcılık şeklindeki ikiz tehdit– bu denetim çabasına, daha önce sahip olmadığı bir yoğunluk ve aciliyet getirdi. Bu, Amerikalıların, savaşın denetim faaliyetinin profesyonelleşmesi, federal denetim gücü ve askerî istihbarat yeteneklerinin içeride radikallik karşıtı denetleme faaliyetinde kullanılması şeklindeki uzun dönemli eğilimleri hızlandırdığı cephe gerisindeki deneyimlerine de yansıdı. ABD Başsavcısı Thomas W. Gregory 1918 Adalet Bakanlığı yıllık raporunda, “bu ülke tarihte hiçbir zaman bu kadar adamakıllı kontrol edilmemiştir” derken, kıtasal ABD'yi kastediyordu. Fakat yorumları ABD imparatorluğu ve askerî işgal bölgeleri için de pekâlâ söylenebilirdi.³²

Savaş dönemi radikallik karşıtı yasaları birçok eleştirmeni susturduğu zaman bile, Amerikan politikalarının muhalifleri gerek ABD'de gerek imparatorluğunda gittikçe artmaktaydı. Savaşın sonlarında, Dominikli yazar Américo Lugo, 1916 önce-

31 Jürgen Buchenau, *In the Shadow of the Giant: The Making of Mexico's Central American Policy, 1876-1930*, University of Alabama Press, Tuscaloosa, 1996, s. 128-139; Don M. Coerver ve Linda B. Hall, *Texas and the Mexican Revolution. A Study in State and National Border Policy, 1910-1920*, Trinity University Press, San Antonio, TX, 1984; Kelly Lytle Hernández, *Migra! A History of the US Border Patrol*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 2010; Edwin Lieuwen, “The Depoliticization of the Mexican Revolutionary Army, 1915-1940”, David Ronfeldt (ed.), *The Modern Mexican Military: A Reassessment* içinde, Center for US-Mexican Relations, San Diego, CA, 1984, s. 51-62; Thomas Rath, *Myths of Demilitarization in Postrevolutionary Mexico, 1920-1960*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, NC, 2013, özellikle s. 18-30; Eileen Welsome, *The General and the Jaguar: Pershing's Hunt for Pancho Villa*, Little, Brown, New York, 2006.

32 United States Department of Justice, *Annual Report of the Attorney General, 1918*, Government Printing Office, Washington, 1919, s. 14-15, 37-39; Christopher Capozzola, *Uncle Sam Wants You: World War I and the Making of the Modern American Citizens*, Oxford University Press, New York, 2008, s. 117-143.

si Guardia Republicana'yı ortadan kaldırması ve yerine, Dominik geleneklerini pek az yansıtan ve Dominik halkının bağlılığını elde etmeyi hiç başaramayan Amerikan güdümlü bir kopyasını koyması nedeniyle ABD'yi eleştirdi. Filipino milliyetçileri, gelecekteki bağımsız bir Filipinler'in askerî emellerinden çok, sömürgecilerin güvenlik ihtiyaçlarına hizmet eden sömürge askerî kurumlarının kurulmasını kınadılar. Porto Riko'nun popüler kültürü, Washington'un "askerlik hizmeti karşılığı yurttaşlık" verdiğine dair folklorik bir ısrarla, ABD yurttaşlığını sağlayan Jones Kanunu ile Porto Rikoluları ABD ordusuna alan Seçici Hizmet Yasası'nın yaklaşan zamanlamasına kuşkuyla bakıyordu. Ve savaş ertesinde, Amerikan pasifistleri ve emperyalizm karşıtları Haiti ve Dominik Cumhuriyeti'nde –kongre görüşmelerine kadar giren– bir dizi soruşturma başlatacaklardı. Tanıklıklar, acemi polis kuvvetlerinin başvurduğu yaygın şiddeti belgeledi, fakat Haitililer veya Dominiklilerin uygulamış olduğu şiddet pek az eleştiri aldı, önleme çabaları ise eleştirilerden bile daha zayıftı.³³

Denetim girişimleri işe yaradı mı? Bu sorunun yanıtı, bunların neyi başarmayı amaçlandığına bağlı olarak değişir. Bir yurttaşlık okulu, egemen devlet olmanın eğitim zemini ve askerî ve sivil kesimleri birbirinden ayırmanın bir yöntemi olarak bu çabalar başarısız oldu. Fakat başka amaçları gerçekleştirdiler: İsyan ve sömürge karşıtı aktivizmi bastırmakta önemli rol oynadılar. ABD için bir yandan para tasarrufu sağlarken, bir yandan da silahlı kuvvetlerini çekip Avrupa cephesine sevk etme imkânı verdiler. Halk desteğine ve çoğunlukla ABD çıkarlarına ters milliyetçi hedeflere sahip yerli orduların yerini aldılar. Ve bu kuvvetler, 20. yüzyılın geri kalanı boyunca bu devletlerin, ABD öncülüğünde Amerikan modelin-

33 Lugo, alıntılanan Peguero, *Militarization of Culture*, s. 42; Callcott, *Caribbean Policy*, s. 478; Schoultz, *Beneath the United States*, s. 253-271; Lorin Thomas, *Puerto Rican Citizen: History and Political Identity in Twentieth-Century New York City*, University of Chicago Press, Chicago, 2010, s. 65; ABD Kongresi, Senato, *Inquiry into the Occupation and Administration of Haiti and Santo Domingo*, 77 Kongre, 1. ve 2. oturumlar, Government Printing Office, Washington, 1922.

de eğitim yönelimli asker ve polis kuvvetlerini kuran diktatörlerin doğuşunda faydalı oldular. Garde d'Haiti'nin kumandanı D.P. Calixte, 1939'da kuvveti hakkında, "ruhu, ahlâkı ve askerî eğitimi Amerikandır" diyecekti. İngiliz sömürge Gurkaları ve Fransız *tiralleurleri* Batı Cephesi'nde çarpışırken, ABD sömürge askerleri çarpışmadı. Fakat Avrupa'daki iki milyon Amerikan askeri, kısmen Panama ordusundaki askerlere ve Küba donanmasındaki denizcilere, Filipin lzcilerine ve Dominik Muhafızlarına bel bağlıyordu. Yaklaşık yüzyıl sonra, bugün bile durum aynıdır.³⁴

Sondeyiş

Savaşın Kasım 1918'de sona erışı, ne asker ve polis eğitimi uygulamalarını ne de ABD ordusunun bu eğitimin stratejik önemine yaptığı vurguyu değiştirdi. Savaş sonrası olayları –kıtasal ABD'de işçi huzursuzluğu, Rusya'da devrim, Karayipler'de radikal milliyetçi hareketler, İrlanda ve Hindistan'da sömürge karşıtı ayaklanmalar– yetkililerin, sömürge polisiye denetiminin sürmesi gereğine olan inançlarını pekiştirdi ve ABD'nin çabalarını sömürge karşıtı hareketlere karşı uygulamaları kapsayan doğuş halindeki küresel ağa yönlendirdi

1921'de, Warten G. Harding ve Cumhuriyetçiler, Woodrow Wilson'un Demokrat yönetiminin yerine geçti, fakat ABD imparatorluğunun polis faaliyetlerinde pek az değişim oldu. 1924'te ABD hükümeti Nikaragua'daki işgal gücünü hızla geri çekeceğini ve yerini, Amerikan bayrağını dalgalandırmaksızın ABD çıkarlarını koruyacak ABD odaklı, ABD eğitilmiş bir kuvvetin alacağını duyurdu. Dışişleri Bakanı vekili olarak Joseph Grew, 1925'te Nikaragua'daki mevkidaşına şu açıklamayı yaptı: "Zaptiye, Nikaragua'nın mevcut ulusal polis, donanma ve ordusunun tümüyle yerini alması hedefiyle, bir askerî inzibat kuvveti olarak silahlandırılacak, donatılacak ve eğitilecektir. Politik etkiden bağımsız olarak eğitilecek bu kuvvet, ulusal bir

34 D.P. Calixte, *Haiti: The Calvary of a Soldier*, W. Malliet and Co., New York, 1939, s. 29.

kurum olacak ve yalnızca huzuru, nizamı ve düzeni sağlamakla yükümlü olacaktır.”³⁵ Fakat 1926’daki karışıklıklar, ABD’nin bir diğer işgal ordusunu Nikaragua’ya getirdi.

ABD, Dominik Cumhuriyeti’nden 1924’te, Nikaragua’dan 1933’te ve Haiti’den 1935’te çekildi. ABD 1934’te Filipinler’in bağımsızlığı için bir eyalet sistemi oluştururken; 1936’da Panama’daki yarı-himaye sistemine son verirken; keza aynı yıl Virgin Adaları’nın siyasal denetimini Donanma’dan sivil bir hükümete devrederken, tüm bu gelişmeler esnasında iyi komşuluk ilişkilerinden söz etti. Bu komşular arasında bulunan isimler ise, Panama’da 1931’de iktidara gelen ve muhaliflerini ezecek bir güç olarak kullanmak için Policia Nacional’in denetiminden vazgeçmeleri konusunda ABD yetkililerine baskı yapan Harmodio ve Arnulfo Arias; ABD birliklerinin 1933’te ayrılmasından kısa süre sonra Guardia Nacional’in başına geçen ve bu kuvveti üç yıl sonra Juan B. Sacasa hükümetini devirmekte kullanan Nikaragua diktatörü Anastasio Somoza García; Filipin Milletler Hükümeti’nin ilk başkanı, ABD sömürge rejimi dahilinde Filipin Zaptiyesi’nin gizli bölümünde bir muhbir olarak iktidara yükselen Manuel Quezon; genç bir delikanlıyken bir şeker imalathanesinin güvenlik elemanı olarak gelecek vaat etmeyen işini Ocak 1919’da bırakıp Guardia Nacional Dominicana’ya katılan, ardından Guardia’nın başına kadar yükselen ve bu kuvveti 1930’da iktidara gelmekte kullanan Rafael Trujillo gibileriydi. İkinci Dünya Savaşı gerek Karayipler gerek Pasifik’te, sömürge askerlerinin çok daha geniş kapsamlı seferberliğini ve ABD askeri gücünde uzun vadeli dönüşümleri getirecekti. Ve 21. yüzyılda, Haiti, Doğu Timor ve Kosova’dan Irak ve Afganistan’a kadar, polis eğitim programları –“silahsız-

35 Joseph C. Grew, “Plan for the Establishment of a Constabulary in Nicaragua”, 17 Şubat 1925, i, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States: 1925* içinde, Government Printing Office, Washington, 1940, ii, s. 624. Bkz. ayrıca, Leo J. Dougherty III, *The Marine Corps and the State Department: Enduring Partners in United States Foreign Policy, 1798-2007*, McFarland and Co., Jefferson, NC, 2009, s. 54-57; Gobat, *Confronting the American Dream*, s. 205-221; Bernard C. Nalty, *The United States Marines in Nicaragua*, göz geç. baskı, Historical Branch, US Marine Corps, Washington, 1961.

landırma, seferberliğin lağvı ve yeniden entegrasyon” gibi yeni isimlerle– emperyal güçlerin, Birinci Dünya Savaşı sırasında alabildiğine sağlam bir şekilde yerleştirilmiş polis ve askerî eğitim ve askerî işbirliği kalıplarına dayanan avadanlığı olarak işlemeye devam etti.³⁶

36 Gobat, *Confronting the American Dream*, s. 262-266; Jeffrey L. Gould ve Aldo A. Lauria-Santiago, *To Rise in Darkness: Revolution, Repression, and Memory in El Salvador*, Duke University Press, Durham, NC, 2008; Harding, *Military Foundations*, s. 33; McCoy, *Policing America's Empire*, s. 96; Stephanie Hunter McMahon, “You Pay for What You Get: The U.S. Virgin Island, 1917-1936”, *Journal of Caribbean History*, 2007, sayı 41/1-2, s. 109-141; Richard Millett, *Guardians of the Dynasty*, Orbis Books, Maryknoll, NY, 1977, özellikle s. 15-83; Peguero, *Militarization of Culture*, s. 44-46; Steve C. Ropp, *Panamanian Politics: From Guarded Nation to National Guard*, Praeger, New York, 1982, s. 25-26.

PARİS BARIŞ KONFERANSI'NDA İMPARATORLUKLAR

LEONARD V. SMITH

Cihan Harbi'nde imparatorluklar bildiğimiz manada "devlet"-lerden mi ibaretti, yoksa başka bir şey miydi? Uluslararası ilişkiler kuramının realist ekolünden alınan kategoriler, uzun zamandır bizi bu iki seçenekten ilkinii düşünmeye teşvik etmiştir. Tıpkı ulus-devletler gibi, realizme bağlı imparatorluklar da insan benzeri niteliklere sahiptir.¹ Realistlerin kabul edeceği üzere, imparatorlukların iştah ve tiksinti duydukları şeyler vardır. Fethedilmemiş toprakları ele geçirmeye can atar ve rakip imparatorlukların topraklarına haset ederler. Her şeyden çok da, iki tarafa da kazanç sağlamayan "güvenlik" arayışlarında kendi emniyetleri için daimi korku içinde yaşarlar. Bir imparatorluk, ancak rakiplerinin daha az güvende olmasıyla güvende olabilir. Böylelikle, ulus-devletler gibi, imparatorluklar da işbirliği kendi çıkarlarına daha uygun olduğu halde rekabet ettikleri için, kendilerini güvenlik açmazı içine hapsedilmiş bulurlar.² Aslına bakılırsa, realizm altında imparatorlukların yapısal stresi onla-

1 Özellikle imparatorluğa atıf yapınasa bile, Alexander Wendt, devletlerin insanlaştırılması kavrayışını sorgulamıştır: "The State as Person in International Theory", *Review of International Studies*, 2004, sayı 30, s. 289-316.

2 "Güvenlik açmazı"nın klasik açıklaması için, bkz. John Herz, "Idealist Internationalism and the Security Dilemma", *World Politics*, 1950, sayı 2, s. 157-180.

ra bir çeşit yaşam döngüsü verir. Doğar, güçlenir, aşırı genişler, yaşlanır, zayıflar ve nihayetinde ölürlür.³

Realizm, çok uzun bir süre Cihan Harbi'nde imparatorluk tarihinin belirli bir yorumunu beslemiştir. Savaş, mağluplarla kalmayıp muzafferler arasında da, imparatorluğun yaşlanma sürecini hızlandırdı. Savaşın aşikâr sonucu, hanedan sadakatine dayanan imparatorlukların ileri derecede düşkünleşmelerini kanıtlaması gibi görünüyordu. Habsburgların, Romanovların ve Osmanlıların çok etnili kara imparatorlukları, Hohenzollernin-kiyle birlikte dağıldı. Öte yandan, marjinalleşmiş Portekiz ile işgal altındaki Belçika da dahil, Avrupa ötesinde ticaret ve madencilğe dayanan “açık deniz” imparatorlukları ayakta kaldı. Hatta İngiliz, Fransız ve Japon imparatorlukları, Milletler Cemiyeti'nin Manda adı verilen incir yaprağı altında genişlediler. Ne var ki, Cihan Harbi sonrası emperyal büyümenin şanının kısa ömürlü olduğu ortaya çıkacaktı. Savaş ertesi Britanya ve Fransa'nın, özellikle gerçek güvenlik tehditlerinin kaçınılmaz olarak yeniden dirilen Almanya'dan geleceği göz önüne alındığında, Ortadoğu'daki huzursuz yeni topraklarının adamakıllı idaresine güçleri yetmedi. Shandong ve Büyük Okyanus adalarındaki Japon genişlemesi ise, Büyük Doğu Asya üzerinde hâkimiyete yönelik aşırı ihtirash hayalleri teşvik edecekti. Bu hayaller de, emperyal çıkarlara sahip bir diğer Büyük Güç olan ABD'nin güvenlik kuşkularını derinleştirmekten başka işe yaramayacaktı. Realistlere göre, tarihin verdiği ders, 1918'deki zaferin, o yaşlı imparatorlukların boyunu aştığını gösteriyor gibiydi. Savaş düpedüz imparatorluğun yaşam döngüsünü hızlandırmıştı.

Cihan Harbi'nde imparatorluğun realist bir açıklaması üzerinde yeniden düşünmek, imparatorlukları insanlar gibi düşünmemekle başlamalıdır. Bu derlemenin Giriş bölümünde aktarılan Charles Maier'in öne sürdüğü, emperyal bir periferinin merkezle astlaştırılmış ve dayatılmış ve/veya işbirliği yapıl-

3 Pek çok başka eser arasında. bkz. Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, Random House, New York. 1987 [*Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, çev. Birtane Karanakçı. İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005].

miş araçlarla ilişkisine dayanan tanımlama, daha somut bir tanım sağlar. Jane Burbank ve Frederick Cooper, imparatorlukları “genişlemeci veya uzamda yayılmış bir kudretin belleğine sahip büyük siyasal birimler, yeni halkları eklemledikçe ayırım ve hiyerarşiyi sürdüren kurumsal yapılar” olarak betimlemişlerdir.⁴ Bu türden gayri şahsileştirilmiş, neredeyse mekanik tanımlamalarda, imparatorluklar görünürde hiyerarşik ayırım idaresinin kalıcı yapıları olarak var olurlar. Farklılık hanedana dayalı, ekonomik, ırkçı veya çeşitli diğer tür veya kökene sahip olabilir. İmparatorluklar, neredeyse sınırsız şekillerde farklılık çeşitliliklerini kaynaştırabilirler. Siyasal olarak önemli farklılığın kalıcı niteliği, imparatorluğu açıkça bir ulus-devletten ayırır. Gayri şahsileştirilmiş imparatorluklar, özü itibariyle dinamik kalabilir. İmparatorluklar daima genişler veya küçülürse de, nedenleri realist kavramların, güvenliğin veya maddi kazancın (güvenliğin maddi payandaları) çok ötesine geçebilir. Burbank ve Cooper’ın değindiği gibi, imparatorluk insanlık tarihinin en dayanıklı siyasal örgütlenme biçimlerinden biri olduğunu kanıtlamıştır. Aslına bakılırsa, imparatorlukların, büyük ölçüde 19. yüzyıl Avrupası’nın bir yarattısı olan egemen ulus-devletlerden çok daha uzun bir tarihi vardır.

Cihan Harbi’nde imparatorlukların, önceki bölümlerin de ortaya koyduğu üzere, tek tip değil, çeşitli temsilcileri vardı. Her biri toprağın ve sadakatin bir karışımıydı. Bazıları için, hanedanlık kesinlikle esas unsurdur. Emperyal Rusya, Habsburg Monarşisi ve Osmanlı İmparatorluğu, emperyal hanedanları dışında hiçbir anlam taşımıyordu. Alman İmparatorluğu da, Hohenzollern Hanedanı bağlamında, tıpkı onlar gibi hanedan imparatorluğuydu. Fakat “Almanya”, Kaiser Wilhelm’in Kasım 1918’de Hollanda sınırını aştığı andan itibaren, kendisini bir ulus-devlet olarak yeniden yarattı. Afrika, Çin ve Pasifik’teki “açık deniz” dominyonlarının kaybı, Almanya’yı daha az Al-

4 Jane Burbank ve Frederick Cooper, *Empires in World History: Power and the Politics of Difference*, Princeton University Press, Princeton, 2010, s. 8 [*İmparatorluklar Tarihi*, çev. Ahmet Aybars Çağlayan, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2012]. “Bellek”, ister imparatorluğun kendisi, ister yönetimindeki bireylere ait olsun, burada başat analitik önem taşıyor.

man yapmak şöyle dursun, tam tersini sağladı. Alman tarihçi kuşakları, Emperyal Almanya'nın bir imparatorluğa sahip olduğunu bile güç hatırlar gibi görünüyorlardı.

“Açık deniz” imparatorlukları aynı şekilde çeşitlilik arz eden bileşimlerdi. 1919'da dünyanın en büyük imparatorluğu olan Britanya İmparatorluğu'nun varlığı bile, Windsor Hanedanı'na çeşitli kişisel siyasal bağlantılar bağlamında bu nitelikteydi. Tam olarak söylemek gerekirse, V. George'un sahip olduğu tek “emperyalik” Hindistan İmparatoru unvanından geliyordu. Göreceğimiz gibi, özerk dominyonlar, metropol açısından son derece sorunlu bir anda ayrı yollarda ilerlediler. İçeride siyasal Sol, Sağ ve Merkez'den gelen eleştirilerin asla işaret etmekten vazgeçmediği üzere, Fransız İmparatorluğu'nun bir araya getirdiği topraklar bir bütün olarak hiçbir zaman net gözükmedi. Kuşkusuz, Üçüncü Cumhuriyet'in hanedanı yoktu ve aynen egemen halkın düşündüğü gibi, kâr veya güvenlik yoluyla sömürgelerin katkısı, bir çekişme konusu olarak kaldı. Görünüşte hanedana dayalı olan Japon İmparatorluğu, genel olarak Avrupalı muadillerinden daha fazla asimilasyoncu amaçlarla, denizde ve karada genişledi. Başlangıçta İngiliz sömürgelerinin bir koleksiyonu olan ABD, geleneksel imparatorluk anlayışına karşı resmî bir küçümseme tavrındaydı. Yine de, 1919'da Küba, Haiti ve Meksika gibi bağımsız devletler üzerindeki güçlü nüfuzu bir yana, Alaska, Hawaii, Porto Riko, Panama ve Filipinler kadar birbirinden uzak ve farklı topraklarda egemenlik sahibiydi.

Tanımı gereği, realizm veya tüm diğer kuramların basitleştirmeye başvurması gerekir. Şüphesiz, Cihan Harbi'nde imparatorlukları araştırmanın amacı, bunların kaçınılmaz olana doğru nasıl yol aldıklarını belirlemek ise, realizmin sağladığı daha üzücü fakat akılcı konum “neler olduğunu” adamakıllı açıklar. Bu bölümse, tam tersine, ne öykünün kahramanlarını ne de sonucunu aksiyom olarak kabul ediyor. Cihan Harbi'nde imparatorluklar, hem barışın üzerlerine inşa edildiği yerler hem de onu yapan aktörlerdi. İmparatorluklar ve barış süreci birbirine engel oldu ve birbirini belirledi; bu çatışmanın karşılıklı doğası, onu anlamanın da anahtarını verir.

Dahası, bu bölüm, Avrupa ve Anadolu'daki çokuluslu imparatorlukların halef devletlerini meşrulaştırma ve Milletler Cemiyeti Mandaları altında oluşum sürecindeki ulus-devletleri yaratma işlevi aracılığıyla, Paris Barış Konferansı'nın ulus-devletin normalleşmesine katkıda bulunduğunu ileri sürer. Ne var ki, konferanstan sorumlu Büyük Güçler de aynı zamanda şu ya da bu biçimdeki imparatorluklardı. Barış süreci Batı Cephesi'nde olanların ötesine uzandıkça, muzaffer imparatorluklar, imparatorluk olarak kendi uyumlarını baltalayacak yeni ve yerinde duramayan siyasal gövdeleri desteklerken buldular kendilerini. Cihan Harbi'nde barış süreci sona erdikçe, tam da savaşın galibi imparatorlukların coğrafi olarak zirve noktalarına varmış gibi göründükleri anda, halef devletler “muzaffer” imparatorlukların sınırlarını çizeceklerdi. İmparatorluklar, devletlerin onları dönüştürdüğü hale geldiler.

Post-emperyal Avrupa'da halef devletin yükselişi

“Wilsonculuk” olarak bilinen fikirlerin karmaşık ve değişken karışımı, Almanya'yla mütareke yapılmasından itibaren uluslararası sistemde köklü bir dönüşüme işaret ediyordu. Wilsonculuk, Avrupa'da imparatorluğun halefi olarak özgül bir fail türünü meşrulaştıracaktı. Dışişleri Bakanı Robert Lansing 5 Kasım 1918'de, Emperyal Alman hükümeti ile Başkan Woodrow Wilson arasında uzun süreli bir yazışmanın sonuçlarını duyururken, İtilaf Devletleri ve Müttefikler hükümetlerinin, “Almanya Hükümeti ile Başkan'ın, 8 Ocak 1918'de Kongre Konuşması'nda belirlenmiş şartlar ve sonraki konuşmalarında sıralanmış anlaşma ilkeleri doğrultusunda barış yapmaya istekli olduklarını” ilan ettiklerini bildirdi.⁵ Wilson'un Ocak 1918'de yaptığı, o gün bugündür tüm dünyada “On Dört Madde” olarak bilinen konuşması, çok geçmeden Wilsoncu programın tamamının kısaltılmışı haline geldi. “Sonraki konuşmalar” terimi, aralarında Wilson'un realizmi kınadığı, “güçler dengesinin artık sonsuza dek

5 Alıntılan Frederick Maurice, *The Armistices of 1918*, Oxford University Press, Londra, 1943, s. 51-52.

gözden düşmüş büyük oyunu” olarak küçümsediği bir dizi başka konuşmasına gönderme yapıyordu. Wilson’un konuşmaları, konferansın iki eşit ve eşzamanlı amacının olduğu konusunda kuşkuya yer bırakmıyordu: Mağlup devletlerle özgül antlaşmalar yapılması ve uluslararası sistemin yeniden tasarlanması.

Wilsonculuğun barışın ideolojik temeli olarak benimsenmesi, mevcut kurumsal yapıları radikalleştirirdi. Büyük Güçler, savaş esnasında İttifak Devletleri’ne karşı askerî harekâtların koordine edilmesi amacıyla, Britanya, Fransa, ABD, İtalya ve Japonya temsilcilerinden oluşan Yüksek Harp Konseyi’ni kurmuştu.⁶ Çeşitli İttifak Devletleri’yle yapılan mütarekelerin ardından, Yüksek Harp Konseyi, barışı yapacak İtilaf Devletleri çekirdeğini oluşturdu. Paris Barış Konferansı’nın Yüksek Konseyi’ne dönüşüm geçirirken, kendini –verilecek kararların yanı sıra nasıl karar verileceğini belirlemek için tam yetkili– geçici dünya hâkimi ilan etti. Ancak, Büyük Güçler bütün bunları kökünden yeni tutarsız bir yapı, bir çeşit Wilsoncu küresel hâkimiyet uyarınca yaptı. Bu tutarsız yapı, 1923’te Türkiye Cumhuriyeti’yle yapılan Lozan Antlaşması’na varıncaya dek, barış yapma sürecinin gerek faillerini gerek resmî yapılarını şekillendirecekti. Konferans, uluslararası ilişkiler tarihinde eşi görülmemiş, Erez Manela’nın “Wilsoncu an” dediği şeyin kurumsal ifadesi haline geldi. Manela’nın sözleriyle aktaracak olursak, konferans “uluslararası ilişkiler kural ve standartlarında, kendi kaderini tayin eden ulus-devleti, yerkürenin dört bir köşesinde tek meşru siyasal biçim olarak belirleyen dönüşümü başlattı.”⁷

Milletler Cemiyeti’nin doğuşu ve aşağılayıcı düşüşü, Paris Barış Konferansı historiyoğrafyasında öylesine açıkça görünür ki, konferansın bir bütün olarak ulus-devleti, egemenliğin mevkii olarak ne kadar onayladığını kolayca unutabiliriz. Hiç

6 Bkz. F.S. Marston, *The Peace Conference of 1919: Organization and Procedure*, Oxford University Press, Londra, 1944, böl. 1, “The Supreme War Council”, s. 1-12 ve Maurice Hankey, *Diplomacy by Conference: Studies in Public Affairs, 1920-1946*, G.P. Putnam’s Sons, New York, 1946, s. 10-39.

7 Erez Manela, *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the International Origins of Anti-colonial Nationalism*, Oxford University Press, Oxford, 2007, s. 5.

kuşkusuz, Milletler Cemiyeti kendisinden beklendiği gibi işlev görebilmiş olsaydı, dış ilişkilerde ulusal egemenlik sınırlanabilirdi. Kolektif niyetliliğin temin ettiği kolektif güvenliğin, resmî ittifakların yerini alması bekleniyor ve mandaların sömürge temellüklerini yeniden adlandırması düşünülmüyordu.⁸ Fakat en geniş anlamında bile, Wilsoncu muhayyel, ulus-devlet için yeni bir ahlâkî pusula ve uluslarötesi bir meşruluk kaynağı sağlamanın peşindeydi. Wilsonculuk bunun yerine geçmeyi hiçbir zaman amaçlamadı.

Çelişkili bir biçimde, konferans, post-Emperyal Almanya'ya karşı tutumunun dışında, ulus-devletin kutsallığı konusunda açık seçik bir kanıt sunmadı. Versay Antlaşması, hem Alman İmparatorluğu'nun irtihalini teyit etti hem de bir ulus-devlet olarak Almanya'nın onaylanmasını getirdi. Almanlar Hohenzollern emperyal hanedanını, 11 Kasım Mütarekesi'nden bile önce kendileri zaten uğurlamışlardı. Antlaşma, Almanya'yı imparatorluğun maddi niteliklerinden --denizasıra sömürgeleri ve bunları korumak için gereken açık deniz donanmasından-- yoksun bırakacaktı.

Fakat 1919'un barış yapıcıları, Alman birliği ve bağımsızlığını korumak için, başta Ren bölgesini ayırmaya yönelik Fransız çabaları olmak üzere, yabana atılamayacak bir yol kat etmişti. Aslına bakılırsa, yeniden kurulan Polonya'ya verilen toprakların, her ne kadar sonuç olarak doğusundaki Almanya ile halef devletleri arasındaki "imkânsız sınır" Weimar Cumhuriyeti'nin çokuluslu bir devlet olarak varlığını korusa bile, Almanya'yı her zamankinden de çok "Alman" yapacağı varsayılıyordu.⁹ Polonyalıların daha sonra oldukça sert bir şekilde işaret ettikleri gibi, Versay Antlaşması, Almanya'daki azınlıklar için hiçbir koruma içermiyordu. Madde 231'de suç olarak belirtilen milli kimlik bile (*Kriegsschuld*, yani "savaş suçu" ibaresi) Alman milli birliği amacına hizmet etti. Post-emperyal Almanları bölen diğer her

8 Bkz. Leonard V. Smith, "The Wilsonian Challenge to International Law", *Journal of the History of International Law*, 2011, sayı 13, s. 179-208.

9 Annemarie H. Sammartino, *The Impossible Border: Germany and the East, 1914-1922*, Cornell University Press. Ithaca, NY, 2010.

şeye karşın, Versay Antlaşması'na karşı ortak nefret, onları kendi kaderini tayin eden milli bir topluluk olarak birleştirdi.

Paris Barış Konferansı, her şeyden çok, Avrupa kıtasında çokuluslu hanedan imparatorlukların yerini alacak, etnik olarak sınırları çizilmiş halef devletleri meşrulaştırdı. Eninde sonunda, fiilen aynı ulus-devlet içindeki etnik farklılığı yapılandırılan mini-imparatorluk şeklinde, imkânsız denilebilecek bir faili meşrulaştırmak anlamına geliyordu bu. Halef devletin inşası, daha savaş esnasında –çoğunlukla emperyal amaçlarla– başlamıştı bile. Henüz Ağustos 1914 gibi erken bir tarihte, Emperyal Rusya Başkumandanı Grandük Nikolay, Almanya ve Avusturya'daki Polonyalıları çarlık yönetimi altında “birleşik” bir Polonya uğruna birlikte savaşma çağrısı yaptı.¹⁰ Bu, yarı-egemen Polonya'nın bir veya daha fazla çokuluslu imparatorluk içine entegre olması yönünde tam bir savaş ihalesi başlattı.¹¹ Daha 1915'te, Mısır'daki İngiliz sömürge girişimcileri Osmanlı topraklarında milliyetçi isyanları kışkırtma amaçlı bir Arap Bürosu kurmayı akıl etmişlerdi bile.¹² Daha çok Arabistanlı Lawrence olarak tanınan T.E. Lawrence aracılığıyla, Arap milliyetçiliğine yönelik İngiliz emperyal projesi popüler kültüre yayıldı.

Yıllar önce Arno Mayer'in değindiği üzere, V. I. Lenin ve Woodrow Wilson, uluslararası ilişkilerde yeni bir söylem yapısı başlatma konusunda rekabet halindeydiler.¹³ Bolşevik ve liberal vizyonerleri aşırı bölmesine karşın, bu iki görüş ister henedan ister “açık deniz” olsun, resmî imparatorluğu baltalama amacını paylaşıyordu. Bir araya getirildiğinde, Bolşevik Devri-

10 Bkz. Robert Machray, *Poland, 1914-1931*, George Allen & Unwin, Londra, 1932, s. 51.

11 Alman ve Habsburg imparatorlarının 5 Kasım 1916 tarihli “özerk” bir Polonya kuran kararları için bkz. Stanislas Filasiewicz (ed.), *La Question polonaise pendant la guerre mondiale*, 2 c., Section d'Études et de publications politiques du comité national polonais, Paris, 1920, ii, s. 57-58.

12 Bkz. Aaron Kleiman, “Britain's War Aims in the Middle East in 1915”, *Journal of Contemporary History*, 1968, sayı 3, s. 237-251 ve Bruce Westrate, *The Arab Bureau: British Policy in the Middle East, 1916-1920*, Penn State University Press, University Park, PA, 1992, s. 14-21.

13 Arno Mayer, *Political Origins of the New Diplomacy, 1917-1918*, Yale University Press, New Haven, CT, 1959, özellikle “Epilog: Wilson vs. Lenin”, s. 368-393.

mi ile On Dört Madde, halef devletin kimliğini radikalleştirdi. Erez Manela ve diğerlerinin ileri sürdüğü gibi, Wilsoncu “kaderini tayin hakkı”, Bolşevik baskısı altında kısmen –Cihan Harbi’nde barış sürecinin Pandora Kutusu olan– “ulusun kaderini tayin hakkına” doğru şekil değiştirdi.¹⁴

26 Ekim 1917 tarihli Bolşevik “Barış Duyurusu”, barıştan çok, savaşın dönüştürülmesi amaçlı bir çağrıydı. Duyuru, tutarsız biçimde bir Bolşevik imparatorluğunu ilan ediyor ve bu yolda milliyetçiliği emperyal amaçlarla kullanma uygulamasını sürdürüyordu. Kısa vadede Bolşevikler milliyetçiliği, ister Habsburg Hanedanı, Hohenzollern Hanedanı, Osmanlı Hanedanı, Windsor Hanedanı, Japon emperyal hanedanı olsun; ister Fransız veya Amerikan cumhuriyetleri yurttaşlarına ait olsun, emperyal egemenliği her yerde yıkma amaçlı bir araç haline getirmenin peşindeydi. Duyuru, tüm dünyanın “özgür oylamayla kendi devletin şeklini belirleme hakkından yoksun ve ilhakçı veya daha güçlü bir devletin askerlerinin varlığından kurtulamamış” her ulusa özgürlüğünü borçlu olduğunu öne sürüyordu.¹⁵

Wilson’un On Dört Maddesi ise, Mayer’in –Bolşevik muadilinden biraz daha ihtiyatlı ve daha az tutarlı olsa bile– bir “karşı manifesto” olarak tanımladığı içeriğe sahipti.¹⁶ Alsas-Loren’in (1918 öncesi doğrudan Kaiser ve hükümeti tarafından yönetilen) Almanca konuşan çoğunluğu Fransa’ya iade edilecekti (8. Madde). 8. Madde, “tartışılmaz olarak Polonyalıların iskân ettiği bölgeleri” kapsayan fakat “denize erişimi serbest ve güvenli” topraklar için “bağımsız bir Polonya Devleti” kurulmasını öngörüyordu. Balık boyunca meskün Alman nüfus göz önüne alındığında, bu nitelikleri birleştirmenin imkânsızlığı, Polonya’yı daha baştan itibaren arketip halef devlet haline getirdi. Bununla birlikte, Wilsoncu karşı manifesto, hiçbir zaman ne

14 Manela, *The Wilsonian Moment*, özellikle kısım II, “The Internationalization of Nationalism.”

15 “The Declaration of Peace (8 Kasım 1917)”, John W. Wheeler-Bennett, *Brest-Litovsk: The Forgotten Peace*, 1918 içinde, Macmillan and Co., Londra, 1938, s. 376.

16 Mayer, *Political Origins of the New Diplomacy*, bölüm 9, “Wilson Issues a Countermanifesto”, s. 329-367.

Habsburg Monarşisi ne de Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması çağrısını açıkça yaptı. Bunun yerine, “özerk bir gelişmeye yönelik en özgürlükçü fırsat” gibi açık seçik olmayan terimleri kullandı (10. Madde). On Dört Madde, sömürgeci şahsiyetler ve sömürge devletlerinin çıkarlarının eşit şekilde göz önüne alınması gerektiği konusunda 5. Madde'deki bu kadar belirsiz iddiasının ötesinde, muzaffer imparatorluklar konusunda da üzerinde düşünülmüş bir sessizlik içeriyordu.

Bolşevizm ile Wilsonculuk, halef devleti İmparatorluğun Ötekisi olarak sunar. Bunu yaparak, Stéphane Pierré-Caps'ın sözlüyle ifade etmek gerekirse, “her bir milletin, devletin” doktrini benimsemesine yardım etmişlerdi.¹⁷ “Milli kaderini tayin” adı altında, “millet” öncelikle belirli bir dil, kültür ve din bileşimiyle tanımlanan etnisite anlamına gelmeye başladı. Post-emperyal devletlerin coğrafi sınırlara ihtiyacı vardı. “Milli” sınırlar, kimin hangi koşullar altında o siyasal, dolayısıyla bölgesel olduğu kadar kültürel topluluğa mensup olduğunu belirliyordu. “Tarihsel” sınırlar bölgeseldi ve büyük ölçüde, kökeni itibarıyla “Bohemya” veya “Macaristan” gibi, hanedana özgü ve/veya emperyal idi. Tanımı gereği, “milli” ve “tarihi” sınırlar –ilki politikacılar, etnograflar ve eylemciler; ikincisi kraliyet veya imparatorluk hanedanları tarafından– oluşturuldu. Bu itibarla, tüm sınırlar karşılıklı olarak tutarsız yorumlara tabi oldu.

Muzafferlerin Paris'te toplandığı zamana gelindiğinde, çokuluslu Orta ve Doğu Avrupa'da “halef devlet” terimi, bir imkânsızlığı oluşturan bir fail –milli ve “tarihi” sınırları uzlaştıran birleşik, egemen bir devlet– anlamına gelmeye başlamıştı. Söz gelimi, Romanov, Hohenzollern ve Habsburg emperyal projelerinin yıkıntılarından yükselen bir Polonya, etnik Polonyalıların büyük bir çoğunluğundan oluşabilir veya 18. yüzyılın paylaşimleri öncesi topraksal sınırlarında hak iddia edebilirdi. Fakat tanımlı gereği, kaderini tayin eden Polonya ikisini de yapar-

17 Stéphane Pierré-Caps, “Karl Renner et l'état multinational Contribution juridique à la solution d'imbróglios politiques contemporains”. *Droits et société*, 1994, sayı 27, s. 423. Bkz. ayrıca, Ernest Gellner, *Nationalism*, New York University Press, New York, 1997.

madı. Dolayısıyla, halef devletleri oluşturan tüm bölgesel sistemin, kazananı olmayan bir oyun olduğu ortaya çıkacaktı. Bir halef devlet, milli ve tarihî sınırlarını ancak komşuları pahasına tam olarak gerçekleştirebilirdi –gerçekçi güvenlik açmazının özgül bir çeşidiydi bu.

İmparatorluğun Ötekisi olarak, tam bir halef devlet mantıken siyasal olarak sınırları içindeki önemli farklılığı siyasal olarak silmeye çalışacaktı. Bu açıdan bekleyen tehlikelere Wilsoncu bir çözüm, Milletler Cemiyeti'nin gözetimi altında etnik azınlıkların himayesini içeriyordu. Postemperyal Polonya'nın, Polonya Azınlıkları Antlaşması veya ismini aldığı ana antlaşmayla aynı günde imzalanan "Küçük Versay" antlaşmasıyla örnek model olacağı düşünülürdü.¹⁸ Çok özgül bir dizi şart aracılığıyla, örneğin Yahudiler siyasal Polonyalı haline gelebiliyor ve kültürel ve dinsel olarak Yahudi kalabiliyordu. Carole Fink'in gösterdiği gibi, Polonya antlaşması, konu hakkında konferansta daha sonra karara bağlanan tüm hükümlere kılavuzluk edecek ve benzer antlaşmalar, sayıları yediden az olmayan diğer halef devletleri de bağlayacaktı.¹⁹

Sonuçta halef devletler içlerinde, mini-imparatorluklar haline geldiler. İki savaş arası yıllar ilerledikçe, içlerindeki etnik farklılığı gitgide artan bir hevesle hiyerarşik olarak yapılandırıdılar. Kaçınılmaz olarak, etnik farklılığı özgürlükçü çözümün inkârı, ayrılıkçılığı besledi. Halef devletler, Orta ve Doğu Avrupa'daki "sürgündeki" etnik azınlıklarının iskân ettikleri topraklara genişlemeye çalıştı. Üçüncü Reich dönemindeki Almanya açısından, halef devlet vasıfları, yeni ve alenen imha edici emperyal proje için gereken zemini kurdu.²⁰ Paris Barış Kon-

18 Metin için, bkz. "Treaty of Peace between the United States of America, the British Empire, France, Italy, and Japan and Poland", *American Journal of International Law*, Ek, Resmi Belgeler, Ekim 1919, sayı 13, s. 423-440.

19 Carole Fink, "The Minorities Questions at the Paris Peace Conference. The Polish Minority Treaty, June 28, 1919", Manfred Boemeke, Gerald Feldman ve Elisabeth Glaser (ed.), *The Treaty of Versailles: A Reassessment after 75 Years* içinde, Cambridge University Press, Cambridge, 1998, s. 249-274.

20 Bkz. Mark Mazower, *Hitler's Empire: How the Nazis Ruled Europe*, Penguin Press, New York, 2008 [Hitler İmparatorluğu, çev. Yavuz Alogan, Alfa Yayınları, İstanbul. 2013]

feransı'na tüm nefretine karşın, Nazi Almanyası, orada yaratılan halef devlet mantığına çok şey borçluydu.

Milletler Cemiyeti Sözleşmesi ve imparatorluğa yönelik tutarsız saldırı

Paris Barış Konferansı'ndan çıkan beş sözleşmenin tamamının girizgâhı olarak yayımlanan Milletler Cemiyeti Sözleşmesi, yeniden tasarlanan uluslararası ilişkiler sistemine kılavuzluk ediyordu. Başka bir yerde de ileri sürdüğüm gibi, yazıldığı haliyle sözleşme, egemenliğin köklü olarak yeni bir yorumuna işaret ediyordu.²¹ Aslına bakılırsa, yazılı sözleşme, küresel çapta uygulanabilir özgül bir halk egemenliği kavramının gerçek bir "hâkimiyetini" tasarlamaktaydı. Akılcı, ahlâkî olarak sorumlu 19. yüzyıl liberalizmi bireyi, her yerde egemenliğin temel taşı haline gelecekti. Bu birey, "kendi kaderini tayin hakkı"nın gerçek "kendi"siydi. Son tahlilde, "dünya hükûmeti" de bu şekilde eşit uygunlukta, egemen yurttaşlardan oluşan bir küresel topluluk aracılığıyla, bireysel düzeyde var olacaktı. Köyden uluslararası sistemin kendisine dek, tüm egemenlik oluşumları, bu topluluğun şu ya da bu versiyonuna karşı sorumlu olacaktı.

Bununla birlikte, ulus-devletler, Büyük Devletler, hatta imparatorlukların, kendiliğinden ortadan kalkmalarına gerek yoktu. 1918 zaferini kazanmış olan devletlerin, bu görüşte birleşmelerinin nedeni, kendi güç ve haklarının tarihsel bileşimiydi. Barış konferansı, bu anlamda devletlerin "büyüklüğünü" hem ileri sürdü hem de onayladı. Milletler Cemiyeti, Cemiyet Konseyi aracılığıyla bu devletlerin merkezî rolünü kurumsallaştırdı. Oysa Wilsoncu Vaat Edilen Topraklar'da, Büyük Güçler ve imparatorluklar dahil, tüm ulus-devletler, siyasal topluluğun içerdiği liberal bireylerin iradesine uygun hareket edeceklerdi. Liberalizm, daima dahil edilmeye uygun herkesin da-

21 Bkz. Smith, "Wilsonian Challenge". Bkz. ayrıca, Leonard V. Smith, "Les États-Unis et l'échec d'une seconde inobilisation", Stéphane Audoin-Rouzeau ve Christophe Prochasson (ed.), *Sortir de la Guerre de 14-18* içinde, Tallandier, Paris, 2008, s. 69-91.

hil edilmesi anlamına geliyordu ki bu da her zaman herkes anlamına gelmiyordu. Kolektif olarak, liberal bireylerin küresel topluluğu, ulus-devlet veya imparatorluğunun ötesine geçen bir egemenlik iradesine sahipti.

İmparatorluğun tüm diğer biçimlerinde olduğu üzere, Wilsonculuğun tasavvur ettiği küresel hâkimiyet de, politik olarak önemli farklılığı muhafaza ediyordu. Kendinden önceki ve sonraki Amerikan başkanlarının birçoğu gibi, Wilson'un kendisi de, Amerikan örneğini evrenselleştirdi. Din ve etnik grup gibi bazı farklılık biçimleri tanınabilir ve meşrulaştırılabilirdi, ama sözleşmeli topluluğun değerlerinin sınırlarına bağlı kalacaktı. Başta ırk olmak üzere diğer farklılık biçimleri, bireylerin veya bireyler kategorilerinin bir sözleşme yapmaya uygun olup olmadığını belirleyebiliyordu. Wilson, ABD'yi tüm dünyaya ilham verecek bir örnek haline getirdiğine inanıyordu. Hiçbir Amerikan başkanı ülkede ırk ayrımını daha açık desteklemedi. Uluslararası arenada sonuç, ırk farklılığının belirli bir topluluğun "kaderini tayine" layık olup olmadığını belirleyebilmesiydi.

Gelgelelim, bu sözleşmeyle hayal edilen liberal hâkimiyet mevcut imparatorlukların en temel taşlarını sarstı –onun destekçileri veya karşıtlarının da gözünden kaçmayan bir husustu bu. Sözleşmedeki, muzaffer imparatorluklar hakkındaki suskunluk, aslında açık açık haykırıyordu. 22. Madde'de ana hatları çizilen Manda Sistemi, imparatorluk kavramının kendisine meydan okuyordu. Mandalarda egemenlik "kutsal bir medeniyet görevi" haline geldi. Şüphesiz, tam olarak egemenliğin bu görevin neresinde yer aldığı kesinlikle açık şekilde tanımlanıyordu.²² Fakat sözleşme kuşkusuz mandater devlet açısından kısıtsız bir egemenliğe işaret etmiyordu.

Sözleşme, Almanya ve Osmanlı Türkiye'si'nin eski imparatorluk topraklarını "çağdaş dünyanın özellikle güç koşulları altında kendi kendilerini yönetme yeteneğinden henüz yoksun halkların oturduğu" topraklar olarak tanımlamaktaydı. "Henüz yoksun" teriminin kendisi bile, bu halkların zamanla ken-

22 Bkz. Quincy Wright, "Sovereignty of the Mandates", *American Journal of International Law*, 1923, sayı 17, s. 691-703.

dilerini yönetme yeteneğiyle kalmayıp hakkını da kazanacaklarını gösteriyordu. Bu arada, kendilerini yönetme hakkına dair “kutsal görev” geçici olarak, bir şekilde Cemiyet’e karşı sorumlu olan mandater devletler tarafından yerine getirilecekti. Kıscası, mandater yönetim, kendi içinde bağımsızlık varsayımına, dolayısıyla zımni sona erme süresine sahipti.

Hiç kuşkusuz, liberal hâkimiyet çerçevesindeki mandater sistem de ırk farklılıklarını muhafaza ediyordu. Avrupa’da mandater otoriteye benzer bir şeyi savunan sadece Güney Afrika’lı Jan Smuts olmuştur.²³ Paris’teki diğer barış görüşmecileri, beyaz Avrupalıların, doğaları gereği, derhal kendi kaderlerini tayin edebileceklerinde hemfikirdi. Sözleşme, müstakbel mandalardaki Avrupalı olmayanlar arasında açık bir ırk hiyerarşisi içeriyordu. A Sınıfı Mandalar’a dönüşecek “önceden Türk İmparatorluğu’na bağlı bulunan bazı topluluklar bağımsız uluslar olarak varlıkları geçici nitelikte tanınabilecek bir gelişme düzeyine erişmiş” olarak kabul ediliyordu. Oralardaki mandater yönetimin tümüyle idari ve muhtemelen kısa süreli olacağı düşünülüyordu. Başta “Orta Afrika” olmak üzere, diğerleri açısından “mandaterin, ülkenin din ve vicdan hürriyetini teminat altına alacak koşullar altında yönetiminden sorumlu olması gerekmektedir”. Mandater devlet, köle ticareti, silah ve içki kaçakçılığı ile söz konusu topraklardaki militerleşmeyi önlemekten sorumlu olacaktı. B Sınıfı Mandalar’da bağımsızlık, gelecekte belirsiz bir tarihte gerçekleşecekti. Başta eski Alman Güneybatı Afrikası (günümüz Namibyası) ve vaktiyle Almanya’nın işgal ettiği Güney Pasifik Adaları olmak üzere, bir başka grup C Sınıfı Mandalar olarak tanımlanıyordu. Bunlar genellikle “Mandaterin kendi yasaları altında, kendi topraklarının ayrılmaz bir parçası olarak yönetilen” eski sömürgeleri andırıyordu.

A Sınıfı Mandalar’ın varlığı bile, imparatorluklar hakkında tedirgin eden sorular yaratıyordu, zira bunlar, beyaz olmayan halkların da kaderlerini tayin hakkına sahip olduğunu belirtiyordu. Daha 1914 öncesinde, Japon İmparatorluğu’nun Büyük

23 J.C. Smuts, *The League of Nations: A Practical Suggestion*, Hodder and Stoughton, Londra, 1918, özellikle s. 11-12.

Güçler'e dahil edilmesi bile, imparatorluğun sadece Batılı siyasal bir oluşum olmaya gerek duymadığını ortaya koymuştu. Dahası mandalar imparatorluğun Batılı ırk varsayımlarını da baltalıyordu. Muzaffer imparatorlukların değil de, mağlup imparatorlukların emperyal topraklarını Manda Sistemi için uygun yapan şey neydi? Osmanlı'nın Ortadoğu'da Arapça konuşulan eski toprakları söz konusu olduğunda, mesele iyiden iyiye çetrefilleşiyordu. Fransızlar Cihan Harbi öncesinde, (muazam bir Arap ve Berberi çoğunluğun yaşadığı) Cezayir'i ilhak etmiş, Fas ve Tunus'ta da himaye rejimleri kurmuşlardı. Savaş sonrasındaysa, Suriye ve Lübnan'da mandalar elde ettiler. Bazı Araplar bağımsızlığa doğru hızlı şeride yerleştirilirken, diğerlerinin bundan yoksun bırakılması nasıl mümkün olabilirdi? Britanya İmparatorluğu Hindistan'a hükmediyordu ve savaş ertesi Filistin ve Maverai-i Ürdün'de mandalar edindi. Hindistan'da ebedi İngiliz hükümlerliliği geçerliiyken, Filistin ve Maverai-i Ürdün'de geçici yönetiminin gerekçesi ne olabilirdi? Araplar ırk olarak Hintlilerden üstün müydü? Emperyal egemenlik hiçbir zaman üniter olmamıştı. Fakat sözleşme, onun bu düzensiz niteliğini uluslararası ilişkiler meselesi haline getirdi.

Sözleşme, sorunlu değilmiş gibi görüldüğü yerde bile emperyal otoritenin kesintiye uğraması tehdidini oluşturmaktaydı. 1. Madde, "tümüyle egemen her Devlet, Dominyon veya Sömürge"nin Cemiyet'in üyesi olmaya uygun olduğunu dile getiriyordu. Bu hükümle açıkça Britanya İmparatorluğu kastediliyordu zira bu imparatorluğun yönetimi altında Versay Antlaşması'nı kendi adlarıyla imzalayacak kadar egemen beş tip yönetim bulunuyordu.²⁴ Dahası, bu sözleşme uluslararası ilişkilerde ulus-devleti başlıca fail olarak normalleştirmektedir. Fakat o takdirde, özerk dominyonlar üzerindeki emperyal otorite ne anlama geliyordu?

İrk birliği, Britanya İmparatorluğu'nun "beyaz" yönetim birimleri arasında bile tam olarak sağlanamazdı. Naoko Shimazu'nun ortaya koyduğu gibi, sözleşmeye "ırk eşitliği" madde-

24 Birleşik Krallık, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve eski Hindistan İdareci.

si eklenmesi yönündeki Japon önerisi, dominyonlardaki Japon göçüne hararetleli itirazlar nedeniyle Britanya İmparatorluk he- yetinde zaten bir çatlak yaratmıştı. Avustralya'yı "beyaz" bir dominyon olarak sürdürmeye odaklanmış Avustralyalılar, Bri- tanya İmparatorluğu heyeti içindeki tartışmayı kazanmayı ba- şardı.²⁵ Dominyonlar ayrıca Paris Barış Konferansı esnasında dış politikada bağımsızlıklarını ileri sürdüler. O dönemde pek az dikkate alınsa da, Britanya ve Fransa arasında Versay Ant- laşması'yla aynı gün imzalanan Güvenlik Antlaşması'ndaki 5. Madde, özgül olarak dominyonları, parlamentolarının onayı olmaksızın güvenlik antlaşmasının uygulamalarına katılmaya yönelik her türlü yükümlülükten muaf tutuyordu.²⁶ Çanakka- le Krizi (1922) dönemine gelindiğinde, bu muafiyet hızla gün- deme gelecekti.

"İmparatorluk, devletlerin ona verdiği anlamdır"

Uluslararası ilişkiler kuramcısı Alexander Wendt 1992 tarih- li ünlü makalesinde, güvenlik açmazını destekleyen temel rea- lizm varsayımını, "anarşi"yi sorguladı.²⁷ Devletler arasında ba- rışı koruyacak kadar güçlü merkezî bir otoritenin yokluğu an- lamında "anarşi", devletlerin, kendi çıkar amaçları ne olursa olsun, özlere itibariyle işbirliği yapmaktan çok rekabet ettikle- ri mantığını taşıyordu. Oysa Wendt, bunun tersine, "diğerine karşı belirli bir kimlik ve çıkar yapısını yaratan ve örnek olu- şturmuş uygulamalar dışında anarşinin hiçbir 'mantığı' olmadığı- nı" ileri sürdü; "yapının süreçten bağımsız hiçbir varlığı veya nedensel gücü yoktur." Başka bir deyişle, Wendt'in en tanın- mış deyişlerinden birini aktarırsak, "anarşi, devletlerin ondan

25 Naoko Shimazu, *Japan, Race and Equality: The Racial Equality Proposal of 1919*, Routledge, Londra, 1998, özellikle bölüm 5, "Australia Overwhelms the Bri- tish Empire Delegation", s. 117-136.

26 "Agreement between England and France Providing for Assistance to France in the Event of Unprovoked Aggression by Germany", *American Journal of In- ternational Law*, Ek: Resmi Belgeler, Ekim 1919, sayı 13/4, s. 416.

27 Alexander Wendt, "Anarchy is what States Make of It: The Social Constructi- on of Power Politics", *International Organization*, 1992, sayı 4, s. 391-425.

ne anlamıdır.”²⁸ Bu bölüm de, imparatorluk için benzer bir iddiada bulunuyor. Genellikle gelişigüzel genişleme arzularının ötesinde, “imparatorluk” tutarlı bir mantığa sahip değildi. Barış süreci Avrupa’nın ötesine geçtikçe, imparatorluklar emperyal amaçlar için devlet kimliklerini hatırlatabilir ve devletler imparatorlukların sınırlarını çekebilirdi.

İmparatorluklar arasında, 1919’un uluslararası ilişkilerinin tutarsız yapısından yararlanmayı –bunu nasıl yaptığını betimler nitelikte, “kişi olarak imparatorluk” dilinin yeniden sinsice sızdırmaya varacak ölçüde– Japonya’dan daha iyi beceren çıkmadı. Başka hiçbir imparatorluk, en azından kısa vadede, emperyal amaçlarla ulus-devlet yapısını bu kadar başarıyla sahiplenmedi. Tek Asyalı Büyük Devlet olan Japonya, Yüksek Savaş Konseyi’nin bir üyesi olmasına karşın, Almanya’yla mütareke müzakeresine girmemişti. Japonya üzerine çalışan tarihçiler, bu ülkenin Paris Barış Konferansı’ndaki marjinalleştirilmesinin altını çizme eğilimi gösterir.²⁹

Fakat belki daha da ilginç olan husus, savaşa yaptığı sınırlı katkı göz önüne alındığında, Japonya’nın en başta Büyük Güçler’den biri olarak konferansa dahil edilmesi idi. Daha gerçekçi anlamda, Japonya dahil olmayı, savaştan önceki Büyük Güç konumu sayesinde hak etmişti. Japonya 1902’de Britanya’yla bir donanma anlaşması yapmış ve elbette 1904-1905’teki Rus-Japon Harbi’nden galip çıkmıştı. Dahası, imparatorluk ordusu 1918 yazından beri Sibirya’da Bolşeviklerle savaş halindeydi. Asya’da herhangi bir kalıcı barışın Japonya olmaksızın yapılması mümkün değildi. Büyük Güçler konseyi, ilk genel oturumundan önce konferansın egemen kuruluna dönüşürken, zaıbitlarda Japonya’nın gelecekteki dahil edilmesini neredeyse arızı olarak ve hiçbir açıklama yapmaksızın belirtti.³⁰

28 Wendt, a.g.m., s. 394-395.

29 Bkz. Frederick R. Dickinson, *War and National Reinvention: Japan in the Great War, 1914-1919*, Harvard University Asia Center, Cambridge, MA, 1999, bölüm 6 ve Thomas W. Burkinan, *Japan and the League of Nations: Empire and World Order, 1914-1938*, University of Hawai’i Press, Honolulu, 2008, bölüm 4.

30 “Secretary’s Notes of a Conversation Held in M. Pichon’s Room at the Quai d’Orsay on Sunday, January 12, 1919, at 4 p.m.”, *Papers Relating to the Foreign*

Fakat Japonya'nın, Wilsonculuğu barışın ideolojik temeli olarak asla kabul etmediği gerçeği olduğu gibi kaldı. Japon delegasyon başkanı Baron Makino Nobuaki, 22 Ocak'taki bir toplantıda bu gerçeği Başkan Wilson'a hatırlatmak zorunda kaldı.³¹ Buna cevaben Wilson, Japonya'nın gelecekte Milletler Cemiyeti'ne gireceği için Wilsonculuğu zımnen de olsa kabul edeceğini ileri sürdü. Bunu yaparak, Wilsoncu mantık uyarınca, Japonya maddi olduğu kadar manevi anlamda da “büyük” hale gelerek savaş öncesinin öteki Büyük Güçleri'ne katılacaktı.

Japon İmparatorluğu, bir süre kendi emperyal barış amaçlarına kafa yormuştu. Daha Eylül 1915 gibi erken bir tarihte, Japonlar askeriye, kabine ve Diet (parlamento) arasındaki planlamanın koordinasyonu için Kōwa Junbi Iinkai'yi (Barış Hazırlık Komitesi) kurdu.³² 1917 sonunda İtilaf ülkeleri arasında yapılan bir konferansa giden Japon delegeleri, büyük ölçüde ortaya çıkan –Çin'in Shandongu'nda, ekvatorun kuzeyindeki Alman Pasifik adalarındaki Alman haklarının kesintiye uğraması ve doğrudan Japonya'yı ilgilendirmeyen tüm meselelerde Batılı müttefiklerle genel işbirliği– mutabık barış hedeflerine yönelik talimatlar aldılar. Shimazu'nun belirttiği gibi, imparatorluğun gelecekteki rotası hakkındaki tartışmalar, Büyük Güçler'den biri olarak Japonya'nın bir *datsu A ron* (“Asya'dan kaçış” veya Batu yanlılığı) mu, yoksa bir *ajia shugi* (pan-Asyacı) politikası mı izlemesi gerektiği etrafında dönüyordu.³³ Cihan Harbi'nin sonuçları, Japonya'ya her iki politikayı aynı anda yürütme imkânı veriyor gibi görünüyordu. İmparatorluk, Batılı müttefiklerin onayıyla, manda sistemi aracılığıyla Asya'da genişleyebilir-

Relations of the United States, 1919: The Paris Peace Conference içinde, 13 cilt, Government Printing Office, Washington, 1942-1947, iii, s. 506. Bundan böyle *FRUS: PPC* olarak anılacaktır.

31 “Secretary's Notes of a Conversation Held in M. Pichon's Room at the Quai d'Orsay, Paris, January 22, 1919, at 15 Hours 15”, *FRUS: PPC* içinde, iii, s. 678-679.

32 Bkz. Thomas W. Burkman, *Japan and the League of Nations: Empire and World Order*, University of Hawai'i Press, Honolulu, 2008, s. 30-31.

33 Shimazu, *Japan, Race and Equality*, s. 92-95.

di. Hiç itiraz görmeksizin ekvator kuzeyindeki Pasifik adalarını ele geçirmesi, bu anlayışı teyit etti.³⁴

Manda sisteminde egemenliğin sorunlu doğası, Shandong'daki değerli Alman imtiyazlarının –en azından Çin'in kendisi bir manda haline gelmediği halde– neden manidar şekilde dışarıda bırakıldığını açıklamaya yardım eder. Japonya'nın Cihan Harbi'ndeki tek önemli muharebe alanı, 1914 Kasımı'nda başarılı bir sonuca varan Alman yerleşimi kuşatmasının ardından, Shandong'u işgal etmesiydi. Savaş ertesi denetimini sürdürmesi, Japonya'nın bölgesel ve küresel bir Büyük Devlet olarak süregiden üstünlüğünün sonuna doğru, apaçık, gerçekçi bir emperyal genişleme meselesi haline geldi. Shimazu'nun ileri sürdüğü gibi, bu bakış açısından, ırksal eşitlik ibaresi, Japonya'nın Shandong'daki hedeflerine ulaştığı zaman kolayca vazgeçilebileceği, emperyal bir kozdan ibaretti.³⁵

Fakat tüm kahramanlar –Japonya, Çin, diğer İtilaf kuvvetleri ve müttefik devletler– Shandong'un "Çin" in bir parçası olduğunda mutabıktı. Eski Alman imtiyazlarının kaderini belirlemede, Japonlar gayet aşına emperyal amaçlarla, yeni uluslararası düzenin iki varsayımını maharetle birbirlerine karşı kullandılar. "Kaderini tayin", tanınan ulus-devletler arasındaki uluslararası antlaşmaların kutsallığıyla çarpıştırıldı. Sözleşme, "uluslararası barış ve güvenliğin" temel şartı olarak "örgütlü halklarla ilişkilerde tüm antlaşma yükümlülüklerine titiz bir riayeti" teyit etmekteydi. Bu iki ilkenin birbiriyle çarpıştırılması sayesinde, Shandong meselesi, sözleşmenin mevcut emperyal antlaşmalardan söz eden kesiminde tuhaf bir suskunlukla geçirildi.

Japonya ve Çin arasındaki savaş dönemi antlaşmaları, 1915'in Yirmi Bir Talebi'nin çoğunu düzenliyor ve Japonya'ya "Almanya'nın antlaşmalar ve başka yollardan Shandong vilayetiyle ilgili sahip olduğu tüm hak, çıkar ve imtiyazları" veriyordu.³⁶ Ba-

34 Mark R. Peattie, *Nan'yō: The Rise and Fall of the Japanese in Micronesia, 1885-1945*, University of Hawai'i Press, Honolulu, 1988, s. 56.

35 Shimazu, *Japan, Race, and Equality*, özellikle bölüm 4: "Japan's Status as a Great Power", s. 89-116.

36 Belge No. 1, "Japan's Twenty-One Demands", *The Shantung Question: A Statement of China's Claim together with Important Document submitted to the Peace*

rış konferansının başından sonuna dek, Japon heyeti bu antlaşmaların iki egemen devlet arasındaki bağlayıcı antlaşmalar olduğunda ısrar etti. Bütün Büyük Güçler Çin'deki yarı-emperyal düzenlemelerinde aynı ilkeyi onlarca yıldır sürdürmüştü. Böylelikle Japon pozisyonu yeni dünya düzeninde bu türden tüm düzenlemelerin rahatsız edici doğasına tabi oldu. Japon heyetinden Vikont Chinda Sutemi'nin sözlerini aktarırsak: "Mesele basittir: Çin ve Japonya arasında belirli bir anlaşma mevcuttur; bu yüzden uzun bir tartışmaya mahal yoktur ve oyalayıcı bir çözümün hiçbir faydası olacağı kanısında değiliz."³⁷

Kuşkusuz, Paris'teki Çin heyeti ve Wilsoncu imgeyi tasavvur eden dünya kamuoyunun hatırı sayılır bir bölümü, meseleyi çok farklı görüyordu. Wellington Koo, 22 Nisan 1919'da Konsey'e şunları söyledi: "İmzaladığımız antlaşma, ultimatoların [Yirmi Bir Talep] icbar edilmiş sonucuydu. Bu bakımdan, özgürce rıza gösterilen bir antlaşmadan çok farklıdır."³⁸ Ayrıca, Kaiserreich'in mağlubiyeti ve devrilmesiyle, yasal dayanakları ne olursa olsun, imtiyazların artık hiçbir ahlâkî zorlayıcılığı kalmadığını da söyledi. Japonlar da dahil, herkes Shandong'un "Çin" olduğu üzerinde mutabıktı. Kaderini tayine yönelik herhangi bir akılcı kavram, vilayet üzerindeki egemenliğin bölünmemiş olarak, varoluş mücadelesi veren Çin Cumhuriyeti'ne iade edilmesini gerektiriyordu. Koo sözlerini şöyle bağladı: "Barışın üzerine kurulması gereken ilkeler, Japon ihtiraslarıyla uyuşmaz niteliktedir."³⁹

Sözde egemen devletler arasında imzalanmış antlaşmaların

Conference in Paris içinde, Chinese National Welfare Society in America, San Francisco, 1919, 33.

37 "Conversation between President Wilson and MM. Clemenceau and Lloyd Gerge", 22 Nisan 1919, sabah 11:00, Arthur Link (ed. ve çev.), *The Deliberations of the Council of Four (March 24-June 28, 1919): Notes of the Official Interpreter, Paul Mantoux* içinde, 2 cilt, Princeton University Press, Princeton, 1992 [ilkin 1955'te Fransızca basılmıştır], i, s. 322. Bundan böyle *Deliberations* olarak anılacaktır.

38 "Conversation between President Wilson and MM. Clemenceau and Lloyd Gerge", 22 Nisan 1919, öğleden sonra 4:00, *Deliberations*, i, s. 331.

39 "Conversation between President Wilson and MM. Clemenceau and Lloyd Gerge", 22 Nisan 1919, öğleden sonra 4:00, *Deliberations*, i, s. 334.

yasallığı ile daha soyut Wilsoncu ahlâk kavramları arasındaki tedirgin edici seçim, Çin'deki tüm emperyal girişimleri sorgulanabilir hale getiriyordu. Eğer konsey, Japon İmparatorluğu'nun uluslararası diplomasinin resmî mevzuatı doğrultusunda kabul edilmiş hak iddialarını reddedecek olursa, diğer konsey üyelerinin Çin'le yaptığı çok benzer düzenlemeler ne olacaktı? Tıpkı Japonya ve Çin arasındaki "eşitsiz" antlaşmanın, niçin 19. yüzyıl Afyon Savaşları'ndan beri yapılan onca "eşitsiz" antlaşmalardan daha az meşru olması gerektiği sorusunu doğurması gibi. Baron Makino bu meseleyi son derece veciz bir biçimde ortaya koydu: "Geçmişte, Çin'le uluslararası ilişkiler her zaman adalet ilkeleri uyarınca yürütülmemiştir. Burada en iyisi, ilk suçlu tarafı aramaya çalışmamak olur; biri başladı, diğeri takip etti."⁴⁰ Yeni diplomasinin peygamberi Woodrow Wilson bizzat Japonlara teminat verme gereği hissetti: "Keşke imzalanmamış olsalardı dedğim zaman bile, tüm uluslararası antlaşmalara saygım var ve bunların bağlayıcı olmadıklarını asla öne sürmüyorum."⁴¹ Fakat eğer yeni diplomatik düzen eski diplomatik düzen döneminde yapılan eşitsiz antlaşmalara bağlı kalacaksa, o zaman yenilik bunun neresinde olacaktı? Sonunda, Versay Antlaşması'nın 156. maddesi, Alman imtiyazlarını, belirli bir sona erme tarihi belirtmeksizin egemenlik fasılası olarak Japonya'ya verdi.⁴² Kısacası, Çin'de imparatorluk, onu oluşturan devletler olarak varlığını korudu.

Shandong meselesi, barış sürecinin ideolojik temellerini imparatorluğun nasıl sahiplenebileceğini gösterdiyse, eski Osmanlı topraklarının durumu, barış sürecinin imparatorluğu nasıl dağıtacağını örneğini oluşturdu. Savaş esnasında, Büyük

⁴⁰ "Conversation between President Wilson and MM. Clemenceau and Lloyd Gerge", 22 Nisan 1919, sabah 11:00, *Deliberations*, i, s. 325.

⁴¹ "Conversation between President Wilson and MM. Clemenceau and Lloyd Gerge", 22 Nisan 1919, sabah 11:00, *Deliberations*, i, s. 323.

⁴² 1921-1922 tarihli Washington Donanına Konferansı'nın bir sonucu olarak, Japonya, bölgesel diktatörlerin türediği iç karışıklık döneminin kronik istikrarsızlığı arasında Çin'e egemenliği iade etti. Bkz. Brian T. Gerge, "The State Department and Sun Yat-Sen: American Policy and the Revolutionary Disintegration of China, 1920-24", *Pacific Historical Review*, 1977, sayı 46, s. 387-408.

Güçler ganimetleri paylaşmak üzere birbirleriyle, büyük ölçüde writ large realist ulus-devletlere özgü tarzda anlaşmalar yapmıştı. İtalyanların, Nisan 1917'deki St Jean de Maurienne Antlaşması'yla dahil edileceği Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap topraklarını, İngilizlerle Fransızlar arasında paylaştırmıştı.⁴³

Fakat emperyal genişlemenin ardında yatan dürtüler, realist bir güvenlik kavrayışının çok ötesine geçiyordu. "Güvenliğin" yeniden dirilen bir Almanya'dan korunma anlamına gelmesi halinde Fransızların Suriye ve Lübnan'la ilişkisi açıklanamayacak şekilde, kökleri din ve "Akdenizli" bir Fransa kavramından gelen hissi ilişkilere dayanıyordu.⁴⁴ 1918 zaferinin kofluğuna gitgide berraklaştıkça, bir ulus-devlet olarak "Fransa" zafelerini bir yerlerde bir şekilde göstermek zorunda kaldı. Emperyal sembolizm stratejik meşgaleye dönüştü. Marjorie Farrar'ın "kuşatılmış muzaffer milliyetçilik" adını verdiği olgunun çıkmazları, Ocak 1920'de Georges Clemanceau'nun yerini alan Başbakan Alexandre Millerand döneminde daha da güç kazandı.⁴⁵

İçindeki unsurların bağlılığının sağlamlığıyla ünlü Britanya İmparatorluğu'nun bile, gerçekçi güvenlik kavramlarının ötesindeki endişelerden muaf kalamadığı ortaya çıktı. Başka ne yapılabiliirse yapılsın, Kasım 1917 tarihli Balfour Deklarasyonu, Avrupalı Yahudileri bölgenin uluslarötesi siyasetinin içine attı (bkz. Görsel 25). Bunun yapılmasının en azından kısmi nedeni, Yahudiler için Filistin'de bir yurt kurma yönündeki içten bir

43 Sykes-Picot Antlaşması hakkında, bkz. David Fromkin, *A Peace to End All Peace: The Fall of the Ottoman Empire and Creation of the Modern Middle East*, Henry Holt and Company, New York, 1989, s. 188-199 [Barışa Son Veren Barış, çev. Mehmet Harmancı, Epsilon Yayınları, İstanbul, 2013]. St Jean de Maurienne Antlaşması metni, René Albrecht-Carrié, *Italy at the Paris Peace Conference* içinde, Columbia University Press, New York, 1938, s. 345-346. Bu antlaşma aynı zamanda İtalyanlara Afrika'daki Alman sömürgelerinin bir kesimini de veriyordu.

44 O dönemde Fransız varlığının derinden hissedilen bir meşrulaştırması için, bkz. Comte Roger de Gontaut-Biron, *Comment la France s'est installée en Syrie, 1918-1919*, Plon, Paris, 1922, özellikle s. 1-10.

45 Marjorie M. Farrar, "Victorious Nationalism Beleaguered: Alexandre Millerand as French Premier in 1920", *Proceedings of the American Philosophical Society*, 1982, sayı 126, s. 481-519.

Görsel 25. Eylemdeki imparatorluk: Filistin'de İngiliz kontrol noktası, 1920 (ABD Kongre Kütüphanesi).

uluslararası arzu etrafında dönüyordu.⁴⁶ İngilizler, Süveyş Kanalı üzerinden Hindistan'a korumalı bir erişime yönelik sürekli genişlemeci bir kaygıyla sadece "güvenlik" ile Arapça konuşulan topraklardan petrol çıkarma meselelerine önem vermiş olsaydı, bir Yahudi yurdu fikrinden vazgeçip Araplarla iyi geçinmesi daha anlamlı olmaz mıydı?

Cihan Harbi'nin son hafıalarına esin veren binyılcı (*millenarian*) coşku, Osmanlı topraklarının bölüşülmesindeki ideolojik kargaşayı derinleştirdi. 7 Kasım 1918'deki İngiliz-Fransız Deklarasyonu şüphesiz bölgenin her yerinde kaderini tayin hakkını destekliyordu.

⁴⁶ Balfour Deklarasyonu'nun ardındaki çıkarların rekabeti hakkında. bkz. Jonathan Schneer, *The Balfour Declaration: The Origins of the Arab-Israeli Conflict*, Random House, New York, 2010 [Balfour Deklarasyonu'nun çev. Ali Cevat Akkoç'unu, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2012]

Fransa ve Büyük Britanya'nın, savaşın Alman ihtirasınca şirazesinden çıkarılan Doğu'yu yürütmekte öngördüğü hedef, onca zamandır Türklerce ezilen halkların tam ve nihai kurtuluşu ile yetkilerini, kendi inisiyatiflerini serbestçe kullanmalarından ve yerli nüfusların tercihlerinden alan milli hükümetler ve idarelerin kurulmasıdır.

Woodrow Wilson bile meseleyi daha yayılmacı bir ifadeyle dile getiremezdi. On Dört Madde ve Balfour Deklarasyonu'nun büyük bölümü gibi, İngiliz-Fransız Deklarasyonu da açık seçik bir tam milli egemenlik vaadi vermekten kaçınıyordu. Fakat rakip emperyal çıkarlar, barış konferansının inşa etmeyi kendi görevi olarak ortaya koyduğu yeni uluslararası ilişkiler yapısıyla nasıl uzlaştırılacaktı? Shandong örneğinde olduğu gibi, yeni düzende eski antlaşmaların statüsü ne olacaktı?

Barış süreci Avrupa'nın ötesine ilerledikçe, bu meselelerin çözümü esnasında, Paris Barış Konferansı'nın resmî yapısı beslendi. Üst Konsey, geçici dünya iktidarı olarak antlaşmaları onadı. Ama bu yapı altında çalışan faillerin kimlikleri, özellikle barış süreci Osmanlı topraklarına doğru kaydıkça değişti. Barış sürecinin Avrupa kıtasının ötesine doğru genişlemesi, farklı kaygıların sahnenin merkezine yerleşmesi anlamına geliyordu. Başkan Wilson'un tam da Versay Antlaşması'nın imzalandığı günde ayrılması, ABD'nin barış sürecinden uzun ayrılığının işaretini verdi. Hem zaten ABD, Osmanlı İmparatorluğu'na hiçbir zaman savaş ilan etmemişti. Sonunda, konferans az çok açık bir şekilde emperyal kaygıların önem kazandığı bir imparatorluklar konferansına dönüştü. Yine de, devletler emperyal yetkenin sınırlarını belirleyecekti.

Woodrow Wilson şahsen Versay Antlaşması imzalandıktan sonra barış sürecini terk etmiş olsa da, Wilsonculuk etmedi. Her şeyden önce Wilsonculuk altında işleyen konferans, kaderini tayin eden halef devleti bir kimlik kategorisi olarak meşrulaştırmaktaydı. Kasım 1918'in İngiliz-Fransız Deklarasyonu ve Milletler Cemiyeti Sözleşmesi, yeni uluslararası düzene ilişkin, kamuoyu hassasiyetlerine uygun olması nedeniyle imparatorlukların

kolay kolay kenara atamayacakları söylemsel yapıyı hâlâ içeriyordu. Sözleşmenin 22. maddesi, açık bir şekilde, Ortadoğu'nun en azından bazı halklarını olabildiğince erken bir tam bağımsızlığa layık olarak tanımlıyordu. Büyük bölümü itibariyle Arapça konuşan bu halklar, mandater devletlere verdikleri sözleri hatırlatmaktan geri kalmayacaklardı. Fakat konferans, bunun tümüyle denetlenemeyecek bir kimlik ifadesi olduğunu anlayacaktı. Büyük ölçüde etnik temelli kaderini tayin hakkı, çeşitli birliklerin "kendini" 1918'de Başkan Wilson'un ideal söyleminde öngörülmemiş şekillerde kaderini tayin hakkına layık kimlikler yaratmasıyla, Pandora'nın Kutusu'nu açmıştı. Anadolu'da emperyal egemenliğin sınırlarını Türk ve Rum halef devletler çizecekti. Böylelikle imparatorluk, eski Osmanlı topraklarında halef devletler kadar emperyal devletlerin ondan ne anladığı hale geldi.

Arapça konuşulan topraklarda, emperyal devletler mandalarda, o dönemde yönetilebilir bir yerli seçkin oluşturduğu kabul edilen nüfuzlu ileri gelenlerin yanında yer almak yoluyla, istemci ön-devletler kurmaya çalıştılar. Ancak, yerli ortaklarının güvenilirliği kuşkuluydu ve üstelik ister yeni emperyalistler ile işbirlikçileri arasında yapılan pazarlıklar olsun, mandater devletlerin mandalarda egemenliği sahiplenmesi açısından yetersiz kaldı. Kısa vadede imparatorluk askeri güç aracılığıyla egemenliğini dayatabilse bile, Ortadoğu'da emperyal ve devlet egemenliği, gitgide çetrefil bir mesele haline gelecekti.

Savaş sırasında, İngilizler Osmanlı hâkimiyetini yıkmak ümiyle Arap Yarımadası'ndaki iki rakip aileye para desteği yapmıştı –Mekke'li Haşimiler ile Suud hanedanı.⁴⁷ Bahar 1919'da Haşimilerin talihi, Suud hanedanı lehine kötüye gittikçe, İngiliz dikkati, Haşimileri Levant'ta emperyalist hedefler doğrultusunda milliyetçiliğin bir aracı olarak kullanmaya yöneldi. Gelgelelim, tahta çıkan Mekke'nin Haşimî Emiri'nin oğlu Faysal, Sykes-Picot Antlaşması'na dayanan Suriye'deki Fransız çıkarlarının potansiyel düşmanıydı. Arap davasını savunmak için birkaç ay

47 Hüseyin bir noktada, aylık 12 bin poundluk para desteğinin yarısını Suudi kuvvetlerinin hücumlarını savuşturmakta kullanmak zorunda kaldığından yakınmaktaydı. Fromkin, *Peace to End All Peace*, s. 424.

Paris'te kalmış olan Faysal, Nisan 1919'da Clemanceau'yla bir uzlaşmaya vardı; buna göre Faysal, gevşek bir Fransız mandası altında Lübnan'ı da içeren ismen bağımsız Suriye'ye hükmedecekti.⁴⁸ İngilizler, Fransızların, Balfour Deklarasyonu'nu hayata geçirmeyi sağlayacak şekilde Filistin'de bir İngiliz mandasını desteklemeleri karşılığında, bu anlaşmaları kabul etti.

Fakat çok geçmeden olayların tümüyle Fransızların, İngilizlerin, hatta Faysal'ın bile denetiminde olmadığı ortaya çıktı. Haziran 1919'da Faysal'ın topladığı Suriye Milli Kongresi, bölgedeki din, coğrafya, etnisite ve milliyet arasındaki karmaşık ilişkiyi düzenlemeye girişti.⁴⁹ Mezhep ve diğer siyasi çizgilerde bölünmekle birlikte, kongre yine de tüm Levant'ı kapsayan tamamen bağımsız bir "Suriye" üzerinde mutabakata vardı. Bu (her durumda Suriyeli değil, Mekkeli olan) Faysal'ı savunulamaz bir konuma düşürdü. Ya Avrupalı patronlarını ya da Suriyeli tebaasını kendisine düşman edebilirdi. Mart 1920'de, kongre Suriye'nin bağımsızlığını ve Faysal'ın krallığını ilan etti. Üzerinden çok geçmeden, Nisan 1920'deki San Remo Konferansı, (Lübnan'ı da içeren) Suriye'de Fransız mandasında ve Filistin ile Mavera-i Ürdün'de İngiliz mandasında anlaştı. En azından o sırada, iki emperyal müttefikin Suriye'deki egemenlik mevkiini kararlaştıracak askerî gücü vardı. Temmuz 1920'de, Fransız Armée du Levant, Şam'ı işgal ve Faysal'ı sürgüne mecbur etti.⁵⁰ Milletler Cemiyeti, Suriye'deki Fransız mandasını Temmuz 1922'de onayladı. Fakat meselenin burada sona ermesi biraz zor görünüyordu. Fransa, tartışmalı bir şekilde stratejik, hatta ticari önemde değerli bir emperyal ganimet ele geçirmişti. Kaldı ki, Fransız emperyal tekerleğindeki bu yeni çubuk, daha imal tarihinde bağımsızlığa programlanmıştı.

İngilizler, Mezopotamya/Irak'ta, vaktiyle Osmanlı dünyasının ucunda yer alan biraz işe yaramaz olmakla birlikte değerli bir

48 Meir Zamir, "Faisal and the Lebanese Question, 1918-1920", *Middle Eastern Studies*, 1991, sayı 27, s. 409-410.

49 Genel bir bakış için, bkz. Moshe Ma'oz, "Attempts at Creating a Political Community in Modern Syria", *Middle East Journal*, 1972, sayı 26, s. 389-404.

50 Dan Eldar, "France in Syria: The Abolition of the Sharifian Government, April-July 1920", *Middle Eastern Studies*, 1993, sayı 29, s. 487-504.

manda edildi. İngilizler orada uzun zamandır süregelen emperyal çıkarlarını –Hindistan’a güvenli bir geçiş ve petrole erişime yönelik genişletilmiş bir anlayış– dayattı. O dönemde, bugün de olduğu gibi, bölgenin isimleri milliyetten çok coğrafyadan geliyor ve birbirine karşı bölünmüş halkları kuşatıyordu. “Mezopotamya” terimi, Dicle ve Fırat’a atfen “ırmaklar arası toprak” anlamına gelen eski Yunancadan gelir. Arapça “Irak” terimi, yalın bir şekilde, “bereketli” veya “çok köklü” toprak anlamına gelir. Bugün olduğu gibi, o zaman da Sünnî ve Şii Araplar arasında bir kırık hattı mevcuttu. Aşiretler arasında daha pek çok kırık hatları uzanıyordu. Bundan başka, büyük bir Kürt nüfusu, kaderini tayin hakkına sahip olduğu görüşündeydi.

Susan Pedersen, Irak’taki İngiliz mandasının hemen hemen aynı nedenle başladığını ve sona erdiğini ileri sürmüştür: Çekişme halindeki emperyal çıkarları tatmin edecek düşük maliyetli araçlar bulmaya yönelik sürüp giden bir mücadele.⁵¹ Savaş sonrası Birleşik Krallığın, Britanya İmparatorluğu’nun savaş sonrası genişlemesiyle uyumsuz mali kaygıları vardı. Mezopotamya’yı güvenli kılmak için 100 bin kadar asker beslemenin muhtemel maliyeti, gerek Westminster içinde gerek Westminster ile Hindistan Valiliği arasında hararetli tartışmalara yol açtı.⁵² Manda hiçimlendikçe, artık yerinden edilmiş Faysal’ı İngiliz mandası altındaki Irak tahtına oturtma şeklinde bir siyasal çözüme varıldı. Askerî yetkililer, uçak, tank ve zırhlı araçlar gibi teknolojik yeniliklerin, yerli nüfusa dehşet salmaya dayalı emperyal hâkimiyetin uygun maliyetli araçlarını yarattığını düşünüyorlardı.⁵³

51 Susan Pedersen, “Getting Out of Iraq –in 1932”, *American Historical Review*, 2010, sayı 115, s. 975-1000.

52 Bkz. Briton Cooper Busch, *Britain, India, and the Arabs, 1914-1921*, University of California Press, Berkeley ve Los Angeles, 1971, özellikle bölüm 8-9.

53 Kraliyet Hava Kuvvetleri’nin (RAF) rolü için, bkz. David E. Omissi, *Air Power and Colonial Control: The Royal Air Force, 1919-1939*, Manchester University Press, Manchester, 1990 ve Priya Satia, “The Defense of Inhumanity: Air Control and British Idea of Arabia”, *American Historical Review*, 2006, sayı 111, s. 16-51. Ancak, gelecek kuşakların, yapmadıklarına olan yaygın inancına karşın, İngilizler, zehirli gaz kullanmayı ciddi bir biçimde düşündü. R.M. Douglas, “Did Britain Use Chemical Weapons in Mandatory Iraq?”, *Journal of Modern History*, 2009, sayı 81, s. 859-887.

Pedersen'in ileri sürdüğü gibi, Britanya'daki emperyal ve devlet çıkarlarını ekonomik olarak daha da ucuza getirecek bir araç olarak, İngilizler Büyük Bunalım'la mücadele ettikleri 1931'de Irak'ta çok bağımlı bir "bağımsızlık" biçimi icat ettiler.

Sonuçta ve bir haritada temsil edildiği haliyle, Ortadoğu'nun başat olarak Arapça konuşulan topraklarında kurulan barış, az çok Sykes-Picot Antlaşması'nın öngördüğünü andıran bir barıştı. Fakat emperyal düzenleme çözdüğünden daha çok meseleyi doğurdu. Bu mandaların hepsi, kısa sürede bağımsız devletler haline gelmelerinin beklendiği anlamına gelecek şekilde "A Sınıfı" yapıldı. Oysa bu mandalar güç bela istikrarlı bir siyasal yapı oluşturunuyordu; hatta bir tanesi geçici olarak kabul ediliyordu. Emperyal Fransız ve İngiliz yetkilileri, oluşum halindeki bu devletlerde kendilerini egemenlik için çoğu zaman şiddet dolu bir rekabet içinde buldu. Kudüs'teki Arap-Yahudi ayaklanmaları ile 1920'de Irak'taki büyük bir aşiret isyanını⁵⁴ takiben 1925'te Suriye ve Lübnan'da çıkan bir başkaldırı,⁵⁵ bu toprakların halklarının ellerindeki her türlü güçle "kaderini tayin" in çeşitli çelişkili anlamlarının peşine düştükleri anlamına geliyordu. İngiliz-Fransız Deklarasyonu'nda ileri sürülen Wilsoncu söylemsel yapının, uzun vadede bölgedeki mandaların formel niteliğinin düşündürdüğünden çok daha ithal malı olduğu ortaya çıktı.

İmparatorluk Anadolu'da, devletlerin ona verdiği anlamdan çok farklı bir hale geldi. Konferans, 19 Ağustos 1920'de Osmanlı padişahı VI. Mehmed'le Sevr Antlaşması imzaladı. Sevr, Paris Barış Konferansı'nın kurumsal yapısında imzalanan son antlaşmaydı. Fakat imzalandığı andan itibaren antlaşma, çok farklı bir gerçek karşısında kelimenin tam anlamıyla kâğıt üzerinde kaldı. Anadolu'da gerçek egemenlik, padişahlık rejiminden, birbirine hasım iki halef devlete kaymıştı. Tıpkı Orta ve Doğu Avrupa'daki halef devletler gibi, halef Yunanistan ve halef Türkiye, Balkan Savaşları'ndan sonra Osmanlı İmparator-

54 John J. McTague, Jr., "The British Military Administration in Palestine", *Journal of Palestine Studies*, 1978, sayı 7, s. 55-76.

55 Joyce Lavery Miller, "The Syrian Revlt of 1925", *International Journal of Middle East Studies*, 1977, sayı 8, s. 545-563.

luğunun Anadolu'lu ana topraklarına dönüşmüş etnik ve "tarihsel" sınırlarda uzlaşmaya çalıştı. İki halef devlet arasındaki savaş, aralarındaki göreceli durumu belirleyecekti. Halef Türkiye, Suriye'deki yeni mandasında Fransız gücünü sınırlandıracaktı. Britanya İmparatorluğu açısından, Osmanlı sonrası Anadolu'nun inşasının daha ciddi sonuçları olacaktı. Halef Türkiye'yle neredeyse savaş durumu, uluslararası sistemde birleştirici bir unsur olarak Britanya İmparatorluğu'nun varlığını sorgulanabilir hale getirecekti.

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nden sonra, çoğu İngiliz olmak üzere yaklaşık 3.500 kişilik mütevazı denetilecek bir İtilaf kuvveti, gayri resmî bir işgal gücü olarak İstanbul'a girdi.⁵⁶ Padişah ve Osmanlı hükümetinin resmî yapıları yerinde kaldı. Sevr Antlaşması, padişahın hâkimiyetindeki Osmanlı sonrası "Türkiyesi'ni" mücrim bir fail konumuna sokacaktı. Sonuç olarak, emperyal topraklarını kaybetti ve tazminat ödemeye mahkûm edildi. İmparatorluklar olarak Britanya, Fransa ve İtalya, Osmanlı sonrası Türkiye'ni, Çanakkale Boğazı'na erişimi ve Arapça konuşulan topraklara genişlemeyi teminat altına alarak, kendi emperyal çıkarları doğrultusunda tanımlamakta gecikmediler.

Sevr Antlaşması, Anadolu'da İtilaf Devletleri arası bir himayenin temelini attı. Konferanstan çıkan diğer dört antlaşma gibi, Sevr de Milletler Cemiyeti Sözleşmesi ile başlıyordu (bkz. Görsel 26). Bunun ardından, Wilsoncu ilkeleri utanmazca emperyal amaçlı kullanıyordu.⁵⁷ Post-emperyal Türkiye, mali kaynaklarının denetimini kaybederek, İtilaf idaresinin eline düşecekti. Sevr Antlaşması'nın 231. maddesine göre, Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın yanında savaşa katılarak, Türkiye "tam anlamıyla telafisiyle yükümlü olduğu her çeşit kayıp ve fedakârlıklara" neden olmuştu. Alman *Kriegschuld* ibaresindeki

56 Andrew Mango, *Atatürk: The Biography of the Founder of Modern Turkey*, Overlook Press, Woodstock, 1999, s. 196 [Atatürk, çev. Füsun Doruker, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2007].

57 Bu antlaşmanın imzasıyla sonuçlanan diplomasi faaliyetinin bir özeti için, bkz. A.E. Montgomery, "The Making of the Treaty of 10 August 1920", *Historical Journal*, 1972, sayı 15, s. 775-787.

Görsel 26. Kuşatma altındaki imparatorluk: Savaş dönemi Türkiye'sinde bir Fransız posta kutusunun kaldırıldığı an (ABD Kongre Kütüphanesi).

gibi, İtilaf tarafı, özellikle Arapça konuşulan topraklarının kaybı göz önüne alındığında, bunun post-empéryal Türkiye'nin ödeme kapasitesinin çok ötesinde olduğunu kabul ediyordu. Bu anlamda, "Türkiye'ye bir ölçüde destek olmak ve yardımda bulunmak" üzere antlaşma, danışmanlık yetkisine sahip bir Osmanlı komiserinin de katılımıyla, Fransa, Britanya İmparatorluğu ve İtalya'nın her birinden birer temsilciden oluşan bir Maliye Komisyonu oluşturdu. Bu komisyonun, hükümet bütçesi üzerinde hemen hemen tam kontrol (Madde 232) ve gelecekteki hükümet borçları üzerinde otorite (Madde 234) gibi çok geniş yetkileri vardı. Başka hiçbir mağlup İtilaf Devleti, tazminat veya başka bir nedenle egemenliğinden böyle bir ödün vermek zorunda bırakılmamıştı.

Antlaşma, İstanbul üzerinde en azından ismen Osmanlı egemenliğini korumasına ve padişahın halife konumuna müdahale etmemesine karşın, muhtemelen Anadolu yarımadasının pay-

laşılmasıyla sonuçlanacak bir süreci harekete geçirdi.⁵⁸ Bir Fransız, İngiliz ve İtalyan komisyonu, antlaşmanın imzasından itibaren altı ay içinde özerk bir Kürdistan için tavsiyede bulunacaktı (Madde 62). Teknik olarak, Madde 69'a göre hâlâ Türk olan Smırna civarında egemenlik, Yunanistan tarafından beş yıllık dolaysız hâkimiyetin ardından bir plebisitle belirlenecekti (Madde 83). Antlaşma, sınırları pek belli olmamakla birlikte, bağımsız bir Ermenistan'ın derhal kurulmasını öngörüyordu (Madde 88). Nihai sınırları, uygulanması olasılık dışı bir şekilde, ABD başkanının hakemliğiyle belirlenecekti.⁵⁹ Türkiye'nin geri kalanındaki azınlıklar, azınlık himayesinde nihai egemenliğin Milletler Cemiyeti'nden ziyade, Cemiyet Konseyi'yle istişare halindeki İtilaf Devletleri'nde kaldığı durumlar hariç, diğer antlaşmalardakine benzer himayelerden yararlanacaktı (Madde 140-151).

Muhasım Yunan ve Türk halef devletlerin doğuşu, Sevr Antlaşması'na daha başından itibaren gerçeküstü bir nitelik verdi. Daha Mayıs 1919'da, Çanakkale muharebeleri kahramanı Mustafa Kemal (daha sonra Atatürk olarak tanınacaktır), Dokuzuncu Ordu müfettişliği unvanıyla, zararsız gibi duran bir mevkiye getirildi. Karargâhını, İtilaf askerî gücünün epey uzağındaki Karadeniz kıyısındaki Samsun'da kurdu. Şubat 1920'de, son Osmanlı parlamentosu İtilaf egemenliğine doğrudan meydan okuyan bir ulusal bağımsızlık bildirgesi olan Misak-ı Milli'yi kabul etti. Bu arada, Yunanistan da Michael Llewellyn Smith'in "İyonya vizyonu" adını verdiği,⁶⁰ Anadolu yarımadasındaki etnik ve tarihsel hak iddialarını gerçekleştirmeye kararlı bir halef devlete dönüştü. Bu vizyon, 1914 öncesi sınırlarını, Eleftherios Venizelos'un

58 Her şeyden çok önem taşıyan Boğazlar, barışta ve savaşta tüm gemi geçişlerine açık olacak şekilde uluslararası hale getiriliyordu (Madde 36).

59 Geç dönem Wilson yönetimindeki karmakarışık Ermenistan siyaseti üzerine, bkz. Lloyd E. Ambrosius, "Wilsonian Diplomacy and Armenia: The Limits of Power and Ideology", Jay Winter (ed.), *America and the Armenian Genocide of 1915* içinde, Cambridge University Press, New York, 2004, s. 113-145. ABD, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmemiş olduğundan, Sevr Antlaşması'nı imzalamadı.

60 Michael Llewellyn Smith, *Ionian Vision: Greece in Asia Minor: 1919-1922*, Allan Lane, Londra, 1973 [*Yunan Düşü*, çev. Halim İnal, Ayraç Yayınları, Ankara, 2002].

çok daha büyük bir Yunanistan'ın "belkemiği" olarak tanımladığı, Osmanlı'nın geri kalan Avrupa'daki topraklarının çoğunu (İstanbul dahil), boğazların her iki kıyısındaki toprakları ve İç Anadolu platosuna dek Anadolu yarımadası olarak görüyordu.

Sevr Antlaşması'nın imzalanması esnasında Anadolu'da bulunan 160 bin kadar İtilaf askerinden 90 bin kadarı Yunan aske-riydi.⁶¹ İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetleri ise, Büyük Devlet-ler'in hâlâ stratejik ağırlık merkezi olarak gördükleri Boğazlar ve İstanbul civarında yoğunlaştı. Fiilen askeri gücün bu düzen-lenişi, İtilaf Devletleri'nin Anadolu'daki emperyal şansını Yunan ve Türk halef devletleri arasındaki çatışmanın sonucuna bağla-mış oldu. Şubat 1921'deki başarısız Londra Konferansı'nın ar-dından, Büyük Devletler, Anadolu'da yeni bir Yunan taarruzuna onay verdiler, hatta bunu teşvik ettiler. Bu sefer, rekabet halin-deki cumhuriyetçi rejimi devirmek ve halef Yunanistan'ın yarım-adadaki konumunu sağlamlaştırmak amacını taşıyordu.⁶² Bu seferin başlangıçtaki başarısı Yunanları Angora'nın (daha sonra-ki adıyla Ankara) 90 kilometre kadar yakınına getirse de, hatalı şekilde aşırı genişlemiş kuvvetleri çok geçmeden kendilerini ge-ri çekilirken buldular. Eylül 1922'ye gelindiğinde, Türkler Yu-nan hâkimiyetindeki Smyrna'yı ateşe verdiler. Burası daha sonra İzmir olarak yeniden doğacaktı. Yunan ve Türk halef devletleri arasındaki şiddet dolu nüfus mübadelesi başlamıştı.

Bu esnada, imparatorlukların konferansı temelde dağıldı. Da-ha Ekim 1921'de, Fransızlar Mustafa Kemal'le, rejiminin fiilen bir Büyük Devlet tarafından tanınması anlamına gelen bir ant-laşma imzalamıştı. Bu antlaşma, Kilikya ve Suriye'deki Fransız mandası arasındaki sınır sorununu çözdü.⁶³ İtalyan emperyal

61 Paul C. Helmreich, *From Paris to Sèvres: The Partition of the Ottoman Empire at the Paris Peace Conference of 1919-1920*, Ohio State University Press, Colum-bia, OH, 1974, s. 279-280.

62 Yetkin bir anlatısal metin için, bkz. Peter Kincaid Jensen, "The Greco-Turkish War, 1920-1922", *International Journal of Middle East Studies*, 1979, sayı 10, s. 553-565.

63 Bkz. Yücel Güçlü, "The Struggle for Mastery in Cilicia: Turkey, France, and the Ankara Agreement of 1921", *International History Review*, 2001, sayı 23, s. 580-603, özellikle s. 593-603.

çıkarları, On İki Adalar'a kadar küçültüldü; bu, Ekim 1922'de Benito Mussolini'nin Roma Yürüyüşü'nde de değiştirilemeyen bir politika olarak kaldı. Çanakkale krizi dönemine gelindiğinde, gerek Fransa gerek İtalya, fiilen aylardır Ankara rejimine savaş malzemesi temin ediyorlardı.⁶⁴ Küçük çaplı birliklerini İstanbul'a çekerek, Britanya İmparatorluğu'nu boğazlardaki "İtilaf" egemenliğinin tek savunucusu olarak bırakmışlardı.

1922 güzündeki Çanakkale Krizi, Britanya İmparatorluğu'nun birleştirici bir emperyal güç olarak işlevini yitirmiş olduğunu gösterdi. Mustafa Kemal'in kuvvetlerinin, Yunan zaferinden sonra Çanakkale Boğazı'nı kuşatmasıyla, Westminster 15 Eylül'de dominyonlarına bir telgraf göndererek, onlardan Türkiye'yle bir savaş halinde asker göndermelerini talep etti. Sömürgeler Bakanı Winston Churchill'in, telgrafı İngiliz basınına saat farkını hesaba katarak Cumartesi günü açıklaması, telgrafın dominyonlara ertesi Pazartesi günü resmî olarak deşifre edilmesinden önce yerel gazeteler aracılığıyla ulaşacağı anlamına geliyordu.⁶⁵

Britanya ve Fransa arasındaki 1919 güvenlik antlaşmasının uzun süre unutulmasa da pek az değinilen, dominyon parlamenterleriyle önceden istişare yapma zorunluluğunu getiren 5. maddesi ansızın öne çıkmıştı. Kanada ve Avustralya askerî yardım yapmayı reddetti. Newfoundland, Mustafa Kemal'le çatışma politikasında hemfikir olmakla birlikte, asker göndermeye razı olmadı. Başbakan Jan Smuts'ın yönetimindeki Güney Afrika sessiz kalmayı tercih etti. Yeni Zelanda yardımı kabul etti, ama daha sonra bir tugay ihtimaliyle birlikte, yalnızca bir tabur göndermeyi önerdi. Sonuçta, 11 Ekim 1922'de Mudanya'da yapılan ateşkes antlaşması, İngiliz ve Türk kuvvetleri arasındaki silahlı çatışmaya son verdi ve revize edilmiş bir antlaşma için yenilenen barış müzakerelerinin yolunu açtı. Hâlâ iktidarda olan savaş dönemi liderlerinden sonuncusu David Lloyd George, 19 Ekim'de düş-

64 Nur Bilge Criss, *Istanbul under Allied Occupation, 1918-1923*, Brill, Leiden, 1999, s. 141.

65 David Walder, *The Çanakkale Crisis*, Hutchinson, Londra, 1969, s. 215-216 [Savaşın Sonra Çanakkale Olayı, çev. Mehmet Ali Kayabal, Örgün Yayınları, İstanbul, 2004].

tü.⁶⁶ 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması, tam anlamıyla Paris Barış Konferansı'nın ürünü değildi. Ortadoğu'da hâlâ mevcut imparatorluklarla ilişkilerini büyük ölçüde kendi şartlarıyla belirlemeyi başaran Türk halef devletiyle bir düzenleme yapılmasını sağladı. Anadolu'da, emperyal devletlerin erişimi, halef devletlerin ondan ne anladığı haline geldi.

Sonuç

Bu bölümün ilk sorusuna dönersek, Paris Barış Konferansı'nda imparatorluklar *neydi*? Daniel Nexon ve Thomas Wright, uluslararası sistemde imparatorlukların, insanlar gibi şöyle dursun, devletler gibi hareket etmediklerini öne sürmüşlerdir. Bunun yerine, etkileşimli ağlar gibi var olurlar. Her bir imparatorluk “emperyal merkezler ile kurucu siyasal topluluklar arasında *akdeden heterojen yapılar*” yoluyla oluşur.⁶⁷ Gördüğümüz gibi, verili bir durumda, bir imparatorluk içindeki farklı topluluklar farklı yönlerle hareket edebiliyorlardı. Alexander Moryl'in yolunu izleyen Nexon ve Wright, her bir ispitin bir göbeğe bağlı olduğu ancak ispitleri birbirine raptedecek bir jantı olmayan, “jantsız göbekte-ispit” sistemi benzetmesi yaparlar.⁶⁸ “Jantsız tekerlek” mecazı, aynı zamanda kalıcı bir dış sınırın yokluğunu vurgular. Farklı imparatorluklar öylesine farklı nedenlerle öylesine çok yönden etkileşime girebilir ki, hiçbir şekilde öngörülemez veya akıl dışı görünebilirler. Realizmin güvenlik kaygılarıyla tutarlı hareket edebilirler, ama bu eylemler o kaygılara indirgenemez.

Bu bölüm, Paris Barış Konferansı'nda bir analiz kategorisi olarak imparatorluk hakkında geniş kapsamlı düşünme amacını taşıyor. İmparatorluklar, hem barış süreci tarafları hem de

66 Bkz. J.J. Darwin, “The Chanak Crisis and the British Cabinet”, *History*, 1980, sayı 65, s. 32-48.

67 Daniel H. Nexon ve Thomas Wright, “What's at Stake in the American Empire Debate”, *American Political Science Review*, 2007, sayı 101, s. 253 (vurgulama özgündür).

68 Bkz. imparatorluk tanımı, Alexander Motyl, *Imperial Ends: The Decay, Collapse, and Revival of Empire* içinde, Columbia University Press, New York, 2001, s. 4.

barışın yapıldığı yerlerdi. Halef devlet, “tarih” ve “etnisite” gibi, son derece değişken meşrulaştırma kategorileriyle uzlaşmaya varma zorunluluğuyla, hem imparatorluk çözümünü hem de imparatorluk sorununu ortaya koydu. Orta ve Doğu Avrupa’da kaderini tayin eden halef devletler, imparatorluğun yerini alacak bölgesel bir alt-sistem kurdular; gerçi bunu yaparak, ayrılıkçılık ve zehirli etnik nefretler kazanını da yaratmış oldular. Ortadoğu ve Anadolu’da, halef devletler imparatorluğun sınırlarını gösterdi.

Bu bölüm, açık olmaktan çok, daha üstü kapalı olarak, bir taraftan da uluslararası ilişkiler kuramından “fail(yapan)/yapı meselesini” keşfediyor. Alexander Wendt’in sorunu yeniden formüle eden temel kaynak olan makalesinin üzerinden geçen yirmi beş yılın ardından, artık uluslararası ilişkilerde faillerin (yapan) ve yapıların süregiden bir diyalog içinde birbirlerini inşa ettiklerini ileri sürmek tartışmalı değil gibi görünüyor.⁶⁹ Büyük Güçler, 1918 sonunda Wilsonculuğu barışı sağlamada söylemsel yapı olarak benimsediler. Wilsonculuk en çok Avrupa hakkında söz söylemişken, sağladığı yapı, açıkça yerkürenin her yerinde uygulanmayı amaçlıyordu. Wilsonculuk halef devletin kimliğine yetki verip onu meşrulaştırdı. Halef devletler her yerde imparatorluğa saldıracaktı. Wilsonculuğu kabul etmekle, Büyük Güçler, imparatorluklar olarak yetkilerini yeniden biçimlendirecek ve sınırlayacak bir yapıyı kabul etmişlerdi.

Cihan Harbi ertesi uluslararası sistemde egemenliğin çekişmeli alanında, imparatorluk, ikili anlamda devletlerin ondan ne anladıkları haline geldi. Japonlar bir devlet olarak, sistemin fırsatlarından öylesine maharetle yararlandılar ki, insani şartlardaki niyetliliğini betimlemenin baştan çıkarıcılığına karşı koymak çok güç. Shandong ve Pasifik’te Japon İmparatorluğu, Japon devletinin ondan anladığı şeye dönüştü. Tam tersi bir anlamda, imparatorluk Ortadoğu ve Anadolu’da da halef devletlerin ondan anladığı şey haline geldi. Milletler Cemiyeti mandaları Filistin, Suriye, Lübnan ve Irak’ta sorunlu müstakbel dev-

69 Bkz. Alexander Wendt, “The Agent-Structure Problem in International Relations Theory”, *International Organization*, 1987, sayı +1, s. 335-370.

letlere yetki verdi. Üstü kapalı şekilde, söylemsel bir yapı olarak Wilsonculuk halef Türkiye'yi de meşrulaştırdı. Anadolu'da, bu yeni Türkiye yalnız rakip Yunan halef devletini değil, aynı zamanda Osmanlı sonrası Anadolu'yu müttefikler arası bir hi-maye altına almaya niyetli Avrupa imparatorluklarını da kapı dışarı etti. Dahası, Çanakkale Krizi esnasında halef Türkiye ge-çici olarak bile olsa, üniter bir fail olarak Britanya İmparatorlu-ğu'nun kırılmasını da provoke etti.

Yine de, imparatorluğun Cihan Harbi esnasında ve ertesinde-ki toparlanma gücünü hafife almak bir hata olur. Ne olursa ol-sun, Büyük Güçler iki savaş arasında imparatorluğun belkemi-ği olarak kaldılar. Hangi etik meselenin tehlikede olduğundan bağımsız olarak, gerek mandalarda gerek önceden mevcut em-peryal topraklarda farklılığı hiyerarşik olarak yapılandırmakta dikkat çekecek derecede becerikli olduklarını kanıtladılar. Sö-mürge bürokrasisi ve kaba kuvvet, tıpkı 19. yüzyılda olduğu gibi 20. yüzyılda da etkili gereçler oldu. Gelecekteki halef dev-letlerin iki savaş arası milliyetçi hareketi, Büyük Güçler kendi aralarında savaşa gitseler de gitmeseler de, eninde sonunda ka-zanabilirdi. Fakat bağımsızlık hareketleri, büyük ölçüde Avru-pa'nın 1939'da başlayan bir sonraki Cihan Harbi'nin öncesiyle kalmayıp, o savaş dönemini de kapsıyordu. İkinci Dünya Sava-şı ve sonuçları, Avrupalı ve Japon emperyal gücün belini bük-tü. O zaman bile, tam anlamıyla sömürgesizleştirme, çoğunluk-la 1950'lerin sonu ve 1960'ların bir ürünüydü; üstelik impara-torluğun izlerinin birçoğu bugün bile ayakta. Soğuk Savaş ve Soğuk Savaş sonrası Pax Americana (Amerikan Barışı) im-paratorluğun tarihinde yeni bölümler açtı. Burban ve Cooper'ın ileri sürdüğü gibi, eğer sürekliliği yoksa siyasal bir yapı olarak imparatorluk bir hiçtir. Denebilir ki, yapıda siyasal önem taşı-yan bir fark baş gösterdiği sürece, imparatorluk onu yapılandır-mak için orada olacaktır.

MUSTAFA AKSAKAL Georgetown Üniversitesi, Tarih ve Modern Türk Araştırmaları Bölümü'nde doçenttir. *The Ottoman Road to War in 1914* (Cambridge University Press, 2008) kitabının yazarıdır ve halihazırda Osmanlı İmparatorluğu'nun son on yılındaki askerî ve sivil yaşama dair bir kitap üzerinde çalışmaktadır.

RICHARD BOSWORTH Western Australia Üniversitesi emeritus unvanıyla emekli olmuş öğretim üyesi ve Oxford Üniversitesi Jesus College'da kıdemli araştırma üyesidir. Başta Mussolini hakkındaki hatırları sayılır şöhret kazanan biyografisi olmak üzere, modern İtalya hakkında çeşitli kitapların yazarıdır. Son kitabı *Whispering city: Rome and its Histories* (Yale University Press, 2011) oldu. Aynı yayınevinde çıkacak bir sonraki kitabı *Awash with its Pasts: Italian Venice: a History* başlığını taşımaktadır.

CHRISTOPHER CAPOZZOLA MIT (Massachusetts Institute of Technology) Tarih Bölümü'nde doçenttir. Araştırma alanları arasında savaş tarihi, siyaset ve modern Amerikan tarihinde yurttaşlık yer alır. İlk kitabı olan *Uncle Sam Wants You: World War I and the Making of the Modern American Citizen* (Oxford UP, 2008), New England American Studies Association'ın Lois P. Rudnick Kitap Ödülü'nü kazanmıştır. Halen yürüttüğü araştırma projesi olan *Brothers of the Pacific: Soldiers, Citizens, and the Philippines from 1898 to the War on Terror*,

20. yüzyılda Filipinler'deki Amerikan ve ABD'deki Filipin askerleri hakkında uluslararası bir tarih çalışmasıdır.

FREDERICK R. DICKINSON Pennsylvania Üniversitesi'nde Tarih Bölümü'nde profesör ve *War and National Reinvention: Japan in the Great War, 1914-1919* (Harvard Üniversitesi Asia Center, 1999), *Taisho tenno* (Taisho Emperor, Minerva Press, 2009 [Japonca]) ve *World War I and the Triumph of a New Japan, 1919-1930* (Cambridge University Press, 2013) başlıklı kitapların yazarıdır.

GIUSEPPE FINALDI Western Australia Üniversitesi Tarih Bölümü'nde doçenttir. *Italian National Identity in the Scramble for Africa: Italy's African Wars in the Era of Nation-Building, 1870-1900* (Peter Lang, 2009) ve *Mussolini and Italian Fascism* (Pearson, 2008) kitaplarının yazarıdır. Halen modern İtalyan imparatorluğunun tarihi üzerine çalışmaktadır.

RICHARD S. FOGARTY Albany Üniversitesi, State University of New York Tarih Bölümü'nde doçenttir. *Race and War in France: Colonial Subjects in the French Army, 1914-1918* (John Hopkins University Press, 2008) kitabının yazarıdır. Şu anda, Fransa ve Fransız sömürge imparatorluğunda İslâm ve Müslümanların yerinin yanı sıra, Avrupa ve Ortadoğu'da daha geniş anlamda askerî ve ideolojik mücadele konularına özel bir vurguyla, Birinci Dünya Savaşı'nda Kuzey Afrikalı savaş esirleri üzerine çalışmaktadır.

STEPHEN GARTON University of Sydney'de Tarih Bölümü'nde profesör ve bölüm başkanıdır. Psikiyatri, hapsedme, erkeklik, sosyal politika, ırk ıslahı (öjenik) ve Harlem tarihi üzerine eserler yazmıştır. Bundan başka, askerlikte terhis ve yurda dönme tarihi üzerine, *The Cost of War* (OUP, 1996) ve daha yakın geçmişte, Peter Stanley ile birlikte kaleme aldığı *Cambridge History of Australia*'nın "Great War and its Aftermath, 1914-23" başlıklı bölüm dahil olmak üzere, pek çok eseri vardır.

ROBERT GERWARTH University College Dublin'de Modern Tarih profesörü ve UCD'nin Savaş Araştırmaları Merkezi yöneticisidir. Modern Almanya ve şiddetin tarihi üzerine pek çok kitabın yazarı ve editörüdür; bunlar arasında, bir Reinhard Heydrich biyografisi (Ya-

le, 2011), *Political Violence in Twentieth-Century Europe* (Cambridge University Press, 2010; Donald Bloxham'la birlikte) ve *War in Peace: Paramilitary Violence after the Great War* (2012; John Horne'la birlikte) yer alır.

PETER HASLINGER Giessen Üniversitesi Doğu-Orta Avrupa Tarihi profesörü ve Marburg'daki Herder-Institut for Historical Research on East-Central Europe'ta yöneticidir. En yenisi *Nation und Territorium in tschechischen politischen Diskurs* (Oldenbourg, 2010) olmak üzere, son dönem Habsburg İmparatorluğu'nda milliyetçilik üzerine çok sayıda eser yayımlamıştır.

HEATHER JONES London School of Economics and Political Science'da (LSE) Uluslararası Tarih Bölümü'nde doçent ve Péronne'da bulunan ve uluslararası araştırma merkezi olan Historial de la Grande Guerre'de Yönetim Kurulu üyesidir. *Violence Against Prisoners of War in the First World War: Britain, France and Germany, 1914-1920* (Cambridge University Press, 2011) adlı kitabın yazarı ve *Untold War: New Perspectives in First World War Studies* (Brill Academic Publishers, 2008) başlıklı derlemenin editörlerindendir.

EREZ MANELA Harvard Üniversitesi'nde Tarih profesörüdür ve aynı zamanda bu üniversitede Küresel Toplum ve Güvenlik üzerine bir program yürütmektedir. *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism* (Oxford University Press, 2007) adlı kitabın yazarı ve *The Shock of the Global: The 1970s in Perspective*'in (Harvard University Press, 2010) editörlerindendir.

FILİPE RIBEIRO DE MENESES Maynooth'daki National University of Ireland'da Tarih profesörüdür. Diğer eserlerinin yanı sıra *Portugal 1914-1926: From the First World War to Military Dictatorship* (University of Bristol, 2004), *Salazar: A Political Biography* (Enigma, 2009) ve *Afonso Costa: Portugal* (Haus, 2010) kitaplarının yazarıdır.

BILL NASSON Güney Afrika Stellenbosch Üniversitesi Tarih Bölümü'nde profesördür. Britanya İmparatorluğu (Tempus, 2006), İngiliz-Boer Savaşı (NB Publishing, 2010) tarihlerinin yanı sıra, Birinci Dünya Savaşı'nda (Penguin, 2007) ve İkinci Dünya Savaşı'nda (Jaca-

na, 2012) Güney Afrika deneyimi üzerine eserleri vardır. Son kitabı Albert Grundlingh ile birlikte hazırladığı *The War Comes Home: Women and Families in the Anglo-Boer War*'dur (Tafelberg, 2013). Şu anda Oxford University Press için Birinci Dünya Savaşı sırasındaki Britanya İmparatorluğu tarihi üzerine bir kitap hazırlamaktadır.

JOSHUA SANBORN Lafayette College Tarih Bölümü başkanı ve profesördür. *Drafting the Russian Nation: Military Conscription, Total War, and Mass Politics, 1905-1925* (Northern Illinois University Press, 2003) adlı kitabın yazarı ve *Gender, Sex, and the Shaping of Modern Europe: A History from the French Revolution to the Present Day* (Bloomsbury, 2007) adlı kitabın (Annette Timm'le birlikte) ortak yazarıdır. Daha yakın geçmişte, Birinci Dünya Savaşı sırasında Rusya deneyimi üzerine bazı makaleler ve denemeler yayımlamıştır. Bir sonraki kitabı *Imperial Apocalypse: The Great War and the Destruction of the Russian Empire*, Oxford University Press'den çıkacaktır.

LEONARD V. SMITH Oberlin College'da Frederick B. Arız Kürsüsü öğretim üyesidir. *The Embattled Self: French Soldiers' Testimony of the Great War* (Cornell University Press, 2007); *France and the Great War, 1914-1918* (Stéphane Audoin-Rouzeau ve Annette Becker'le birlikte; Cambridge University Press, 2003) ve *Between Mutiny and Obedience: The Case of the French Fifth Infantry Division during World War I* (Princeton University Press, 1994) kitaplarının yazarıdır. Ayrıca *France at War: Vichy and the Historians* (Berg, 2000; Fransızca baskı 2004) kitabının editörlerinden biridir.

XU GUOGI Hong Kong Üniversitesi'nde Tarih profesörüdür. Doktora derecesini Harvard Üniversitesi'nden almıştır ve modern Çin tarihinin dünyada önde gelen araştırmacılarından. *Strangers on the Western Front: Chinese Workers in the Great War* (Harvard University Press, 2011), *Olympic Dreams: China and Sports, 1895-2008* (Harvard University Press, 2008), *China and the Great War: China's Pursuit of a New National Identity and Internationalization* (Cambridge University Press, 2005, 2011) ve *Chinese and Americans: A Shared History* (Harvard University Press, 2014) kitaplarının yazarıdır. Profesör Xu şu anda *Asia and the Great War* (Oxford University Press, henüz yayımlanmadı) isimli kitap üzerine çalışmaktadır.

Elinizdeki kitap, Cihan Harbi'ni alışlagelmişin dışında hem daha geniş bir zaman aralığında hem de daha geniş bir coğrafyada ele alıyor. Üç büyük imparatorluğun haritadan silinmesine neden olan bu savaş imparatorluklar savaşı olarak tanınıyor. Ve bu savaşın, sömürgelerin yalnızca askerî değil, ekonomik ve mali kaynaklarıyla birlikte katılımıyla nasıl bir dünya savaşına dönüştüğünü inceliyor. Savaşın cephe gerisindeki etkileri ve Anadolu'da yaşanan katliam ve mübadeleleri de konuya dahil ediyor. 1911-1923 arasındaki bu büyük savaşın sonuçları, emperyal çöküşlerle birlikte sömürgesizleştirmenin başlaması ve bu yöndeki hareketlerin Wilson'ın "kendi kaderini tayin" hakkıyla yükselmesi; Paris Barış Konferansı'nda bu dağılmış imparatorlukların çözüm çabaları bağlamında tartışılıyor.

Benito Mussolini, Avrupa'nın büyük kara imparatorluklarının dağılması ve deniz imparatorluklarının karşı karşıya kaldığı yeni zorluklara dair şaşırtıcı derecede endişeli göndermesiyle o çok ünlenmiş yorumunu yaptı: Il Popolo d'Italia'ya yazdığı makalede, ne antik Roma'nın çöküşü ne de Napoléon'un yenilgisinin, Avrupa'nın siyasal haritasındaki mevcut değişimler kadar etkili olduğunda ısrar etti. "Tüm yeryüzü sarsılıyor. Bütün kıtalar aynı krizle paramparça oluyor. Bu tufanın etkisiyle sarsılıp titremeyen tek bir kara parçası bile yok. Eski Avrupa'da insanlar yok oluyor, sistemler çöküyor, kurumlar yıkılıyor." Bir kereliğine de olsa, Mussolini haklıydı.

